

ANARŞİZM

BİR
DÜŞÜNCE
VE
HAREKETİN
TARİHİ

GEORGE WOODCOCK

Çeviren: Alev Türker

George Woodcock (1913-1995)

Bir yıl önce, Kanadalı anarşist George Woodcock'ı 82 yaşında yitirdik. Uzun yıllar İngiltere'de yaşayan Woodcock, Oxford'dayken özellikle Herbert Read ve George Orwell'in fikirlerinden etkilendi. II. Dünya Savaşı yıllarında savaş ve şiddet karşıtı çalışmalarının yanı sıra, İtalyan kadın anarşist Marie Louise Berneri ve birkaç arkadaşıyla birlikte aylık Freedom dergisini yayınlamaya başladı. 1949 yılında derginin editörlüğünü bırakıp Kanada'ya dönen Woodcock, 150'ye yakın kitabıyla ülkenin en çok yazan yazarları arasında yer aldı. Kanada'daki saygınlığının bir sonucu olarak adı bir sokağa verildi ve Vancouver kentinin anahtarı kendisine teslim edildi. Bununla birlikte, tanınanmış yazarları desteklemek ve açlık çekenlere yardım etmek amacıyla Woodcock Enstitüsü kuruldu.

Aynı zamanda şair ve eleştirmen olan Woodcock'ın, "Beyaz Ada", "Merkez Tutunamaz", "Güneyi Düşle" gibi şiir kitapları en çok bilinenleridir. "Ölümler Kentine", "İnkalar ve Öteki İnsanlar" isimli gezi kitaplarından başka bir de Orwell'in biyografisi olan "Kristal Ruh" onun nesir üslubundaki eşsiz eserlerinden biridir.

Dökümanter ve kapsamlı bir çalışma olan "Anarşizm" ise, yalnızca Woodcock'ın en önemli eseri değil, aynı zamanda anarşizmin tarihi üzerine yapılmış birkaç temel araştırmadan da biridir.

*Ben Afrika'da kanat çırpan kelebeğin
Kuzey Amerika'da yarattığı kasırgayı istiyorum.
Ben kaos istiyorum!*

ANARŞİZM

BİR DÜŞÜNCE VE HAREKETİN TARİHİ

GEORGE WOODCOCK

İngilizceden Çeviren: Alev Türker

Anarşizm
Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi
George Woodcock

Kitabın Özgün Adı: Anarchism
A History of Libertarian Ideas and Movements

Bu kitap Alev Türker'in
gönüllü çalışmasıyla Türkçeye çevrilmiştir

Kaos Yayınları: 7
Kaos Tarih Dizisi 2
1. Baskı: Kasım 1996 İstanbul

Offset Hazırlık: Kaos
Kapak Çalışması: Ayşen Atalan
Baskı: Ceylan Matbaacılık Ltd. Şti
Cilt: Güven Mücüllühanesi

Kaos Yayınları
Piyerloti Cd. Dostlukyurdu Sk. No: 8
Çemberlitaş - İstanbul
Tel: (212) 518 25 62

KAOS YAYINLARI

A N A R Ş İ Z M

1986 BASIMINA ÖNSÖZ	7
I. GİRİŞ	13

1. KISIM : DÜŞÜNCE

II. SOYAĞACI	41
III. AKIL ADAMI (GODWIN)	66
IV. BİREYCI (STIRNER)	100
V. PARADOKSLARIN ADAMI (PROUDHON)	112
VI. YIKICI TUTKU (BAKUNIN)	151
VII. KÂŞİF (KROPOTKIN)	190
VIII. PEYGAMBER (TOLSTOY)	228

2. KISIM : HAREKET

IX. ULUSLARARASI ÇABALAR	243
X. FRANSA'DA ANARŞİZM	283
XI. İTALYA'DA ANARŞİZM	340
XII. İSPANYA'DA ANARŞİZM	371
XIII. RUSYA'DA ANARŞİZM	415
XIV. ÇEŞİTLİ GELENEKLER : LATİN AMERİKA, KUZEY AVRUPA, BRİTANYA VE ABD'DE ANARŞİZM	441
XV. SONSÖZ	500

1986 Basımına Önsöz

Kitabın da parçası olduğu olaylar, *Anarşizm*'in bu yeni ve büyük ölçüde gözden geçirilmiş basımını gerekli kıldı. İlk basımı 1960-61'de yazdım; 1962'de ABD'de ve 1963'te önce British Penguin basımıyla, daha sonra İtalyanca, İsveççe, Japonca, İspanyolca ve Portekizce gibi birçok dile çevrilip yayımlandı.

Ben *Anarşizm*'i yazarken, ele aldığım geleneğin yakın tarihindeki en çarpıcı olay, anarşizmin son kez gerçek bir kitle desteği sağladığı İspanya İç Savaşı'ydı. 1939'da İspanya Cumhuriyeti'nin yıkılması ve Franco'nun askerlerinin anarşizmin kalesi Barselona'ya hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan girişi, Bakunin'in 1860'larda Enternasyonal'in iç mücadeleleri sırasında kurduğu hareketin sonunun geldiğine işaret eder gibiydi; her yerde, özellikle de İspanya'da, hareket çeşitli nedenlerle can çekişiyordu. 1939 yılı bana klasik anarşizmin ölüm yılı gibi göründü ve ben anlatımı 1939 yılıyla sona erdirdim.

Ama o zaman bile hareket ile düşünceyi ayırıyordum; Bakunin'in post-Risorgimento İtalyası'nda ilk komplo hücrelerini örgütlemesinden önceki iki yüzyıl boyunca, İngiliz Devrimi'nde Digger'ların, Fransız Devrimi'nde Enragé'lerin, Godwin ve Proudhon'un onunkine çok benzer düşünceler formüle ettiğine; 1939'a kadar bilinen haliyle *hareket* tarihi karıştıktan sonra bile değişmeye açık bu anarşist *düşünce* nin yeni ve farklı bir biçimde yeniden ortaya çıkmayacağını var saymak için hiçbir neden olmadığına işaret ettim.

Ama 1960-61'de, güçten düşmüş geleneği temsil eden birkaç küçük grubun düşüncenin yeniden doğuşunu temsil ettiğini söylemek zor olduğu için, *Anarşizm* tarihsel hareket uzerinde yoğunlaştı ve o sıralarda bir eleştirmenin yormada bir tabirle cenaze marşı nitelemesinde bulunmasına yol açtı.

cak kadar ağıtsal bir biçim aldı. Gerçekten de, o zaman tasarladığım haliyle kitap bir tür Periklesçi söylevdi; eski İtalyan anarşistlerinin ağıtı "Yenilen asilere çiçekler..."'in bir anı kitabı halinde genişlemesiydi. Son bölüm, kitabın şimdi ki gözden geçirilmiş haline uygun değildi, ama aynı zamanda, geride bırakılacak büyük anarşistlere bir övgüyüdü. Bunu dile getirdiğim zaman, 1939'da Barselona'da sona eren hareketin geçmiş tarihin bir parçası olarak ele alınması gerektiğini kabul ediyordum; eski örgütlenme biçimlerini yeniden yaratma ya da geçmişte başarısızlığa uğramış isyan yöntemlerini taklit etme düşüncesinin, gelecekte, anarşizmin daha genel ve kalıcı derslerinin kavrayışlı zihinler üzerindeki etkisinden daha az önemli olacağına işaret ediyordum. Ve hâlâ duyduğum şükranı dile getirdim ve bir zamanlar bu kitabın son bölümünü oluşturan bu methiyeyi kitaptan tamamen çıkarmak istemedim:

Anarşizmin modern dünyaya bıraktığı miras, Malatesta'nın ve Louise Michel'in yaşantıları gibi, özveri ve sadakati örnekleyen yaşamlarda; Godwin, Tolstoy, Proudhon ve Kropotkin'in yazılarında yer alan ahlâki ve doğal bir toplum görüşüne geri dönme teşvikinde; bu tür yazarların, modern toplumun insanları maddi refah ve güvenlik yanılsaması karşılığında vazgeçmeye sevk ettiği özgür seçim ve özgür yargı zevkine ilişkin uyarılarında bulunur. Büyük anarşistler, bir prensler kuşağı gibi ahlâki olarak kendi ayaklarımız üzerinde durmaya; içsel bir ateş olarak adaletin farkına varmaya; kendi yüreklerimizin sakin, fısıltılı seslerinin, her dakika kulaklarınızı tırmalayan propaganda seslerinden daha doğru şeyler söylediğini görmeye çağırırlar bizi. "Kendi derinliklerinize bakın," der, Makhno'nun arkadaşı Peter Arshinov "Hakikati arayın ve onu kendiniz gerçekleştirin. Onu başka hiçbir yerde bulamazsınız." Özgürlüğün ve kendini ahlâki olarak gerçekleştirmenin birbirine bağımlılığına ve biri olmadan diğersinin var olamayacağına ilişkin bu vurguda, gerçek anarşizmin en önemli dersi yatar.

Bu sözler hâlâ doğru, ama bu kitap artık bir cenaze marşı değil. Kitabın yazıldığı tarihten bu yana, anarşizm, değişen dünyaya uyarlanmış yeni biçimlerde tekrar hayat buldu.

Toplumumuzun gönül rahatlığının yanı sıra bizimkine de meydan okuyan bazı duvar yazılarının altında daire içindeki A simgesini görmemiş pek az okur vardır sanırım. Bu, klasik anarşistlerin kullanmadıkları bir işarettir. İlk olarak 1964'te küçük bir Fransız grubu olan Jeunesse Libertaire tarafından kullanıldı; daha sonra 1966'da, diğer bir gençlik grubu, Milano'daki Sacco ve Vanzetti Çevresi tarafından benimsendi; ve sonra 1968'de İtalya'da birdenbire popülerleşerek hızla dünyanın her yerine yayıldı; öyle ki bugün bu işaret Avrupa başkentlerinin yanı sıra Avustralya'nın şehirlerinden uzak bölgelerinde ya da Kanada bozkırlarındaki bazı küçük kasabalarda dahi görmek mümkün.

Daire içindeki A'nın ve temsil ettiği liberter kardeşliğin yaygınlaşması, bu kitabın gözden geçirilmesini gerekli hale getiren anarşist düşüncelerdeki yeniden dirilişin tezahürlerinden yalnızca biridir, çünkü eski geleneksel anarşizmin 1939'da sona erdiği söylenebilse bile, aynı şey anarşizm için artık kesinlikle ileri sürülemez. Düşünce, son yirmi yıl boyunca yeni biçimlere bürünerek, şaşırtıcı bir şekilde canlandı. İlk belirtiler, *Anarşizm*'in ilk basımının Britanya'da yayımlandığı yıl ortaya çıkmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında Britanyalı edebiyatçıların bazılarını etrafında toplayan ve zayıf bir şekilde de olsa varlığını hep koruyan küçük çekirdek, Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nın yarattığı coşkuyla birdenbire çoğalmaya başladı; 1963'te o yılın sokak gösterilerinden birinde Londralı anarşistlerin kara bayrağı arkasında yirmişerli sıralar halinde beş yüz kişilik bir grubun yürüdüğünü belirten bir haberi hayretler içinde okuduğumu hatırlıyorum. "Londralı anarşistler lüle lüle saçları ve sakallarıyla ve Rafael öncesi tarzlarıyla geldiler" diyordu bir muhabir heyecanla. "Gençlikleri, neşeleri ve baroksel özgürlükleriyle gıpta edilecek bir uyumsuzlar grubuydular." Biz yirmi yıl önce *Freedom*'ı çıkarırken, Londra'daki aktif anarşistlerin sayısı elliye bile bulmazdı.

Sonraki yıllarda, yalnızca Britanya'da değil, 1960ların karşı kültüründe anarşist düşüncelerin önemli bir rol oynadı.

dığı ABD’de; büyük Mayıs 68 Ayaklanması’nda kara bayrağın göze çarptığı Fransa’da ve Provos’un, kasıtlı olarak hükümeti en vahşi yüzünü göstermeye iterek, eski eylemle propaganda düşüncesine yeni bir yön verdiği Hollanda’da da anarşizmin yeniden yükseldiğine ilişkin kanıtlar çoğaldı. Zayıf olan provoke eder; güçlü olan istemeden kendini harcar.

Provokasyonu [diyordu bir Provo manifestosu] otoritenin maskesini indirmek için kullanırız. Bizim için hazırladıkları üniformalar, çizmeler, miğferler, süvari luhçaları, coplar, yangın hortumları, polis köpekleri, göz yaşartıcı bombalar ve tüm diğer baskı araçları ortaya çıkarılmamalıdır. Otoriteler öfkeden kudurmaya zorlanmalıdır; bize emrederek, her yönden tehditler savurarak, yasak koyarak, bizi suçlayıp mahkûm ederek... Giderek gözden düşecekler ve devrimci ruh olgunlaşacaktır. Yine devrimci bir duygu egemen olacaktır: Kriz.

Provoke edilen otoritenin krizi.

Enternasyonal Provotarya’dan istediğimiz böyle muazzam bir provokasyondur.

İlk başta, Batı dünyasının her yerinden bu tür haberler aldıkça, tarihsel anarşist hareketi işgüzarca gömme konusunda aceleci davrandığımı düşünmeye başladım. Ama aslında 1960’lardaki hareketlenme, geçmişin tabutundan gelmiyordu. 1960’ların anarşistleri, yeniden canlanan tarihsel anarşist hareketi değil; oldukça farklı bir şeyi temsil ediyorlardı; düşüncenin yepyeni tezahürlerini ortaya koyuyorlardı. Anarşizm, daha önce hiç hoş karşılanmadığı sınıflara ve bölgelere yayıldı. Dönemin yeni meselelerini kavradı. Paul Goodman, Colin Gard ve Murray Bookchin gibi yazarlar eski anarşist tezlere yeni ufuklar açarken, anarşizm kendine özgü yepyeni bir edebiyat geliştirdi. Ve ilk kez siyaset bilimcileri ve tarihçileri ilgilendiren bir mesele haline geldi; önemli kişileri, eski ve yeni tezahürleri üzerine yazılan kitaplar çoğaldı. Hoş karşılanmasa da, anarşizm nihayet politik bir alternatif olarak ciddiye alınıyordu.

Bu arada, liberter düşünce ve hareketlerin ilk kapsamlı tarihi olarak *Anarşizm*’de bir rol oynadı; hâlâ bu konudaki

en kapsamlı kitap olma özelliğini koruyor. İlk basımından sonraki yirmi yıl boyunca insanlar *Anarşizm*’i okumaya devam ettiler ve bu dönem boyunca tekrar tekrar basıldı; yalnızca Britanya’da bu sekizinci basım oluyor. 1973’te, 1939’dan bu yana olup bitenleri anarşist terimlerle ifade etmek gerektiğine karar verdim ve son gelişmeleri oldukça genel bir şekilde ele alan bir not yazdım; bu not 1975 basımında yer aldı. Şimdi daha kapsamlı değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu düşünüyorum ve bu nedenle kitabı daha genel olarak gözden geçirdim ve güncelleştirdim. Bu çalışma, genel anarşist düşünceyle ve klasik anarşist düşünürlerin bireysel katkılarıyla ilgili olan ilk sekiz bölümde çok az bir değişikliğe yol açtı. Ama hem uluslararası açıdan hem de tek tek çeşitli ülkeler açısından, değişen ve gelişen bir hareket olarak anarşizmi ele alan sonraki altı bölümde önemli düzeltmeler ve eklemeler gerekli oldu. Son olarak, ilk sonsöz ile 1975 notundaki daha genel malzemenin büyük kısmı, daha kapsamlı bir eski ve yeni anarşizm karşılaştırması sunmak için yeni malzemeyle beslenen yeni bir sonsözde birleştirildi.

Anarşizm çerçevesinin 1939’un sonrasına genişletilmesi, benim kitapla ilişkimde de bir değişikliğe yol açtı. Artık içinde yer almadığım bir geçmişe bugünden bakan, nesnel olmakla birlikte sempatiyle yaklaşan bir gözlemci değilim. 1940’larda ben de anarşist harekette bir rol oynadım; bunun anlamı, gözden geçirdiğim haliyle kitapta benim de, önemsiz de olsa, bir aktör olarak yer almam ve dahil olduğum, kişisel olarak tepki verdiğim olayları ele aldığımı göre zaman zaman işin içine bir öznellik ögesinin karışmasıdır. Kendini kitaptaki bir figür olarak ele alır ve yaptığım bir şeyi kaydederken kendimden “George Woodcock” olarak söz etmeyi dahil olduğum bir duruma ilişkin kişisel bir görüşü ifade ettiğimde “Ben” demeyi tercih ettim.

George Woodcock

2 Eylül 1985 (İçki Bayramı)

I

GİRİŞ

“Her kim ki otoriteyi yadsır ve ona karşı savaşırsa, o bir anarşisttir,” diyordu Sébastien Faure. Tanımın basitliği çeki geliyor, ama anarşizmin tarihini yazarken kaçınmak gereken ilk şey basitliktir. Kamuoyunda bu kadar karışık bir şekilde anlaşılmış pek az doktrin ya da hareket vardır; pek az doktrin ya da hareket kendi yaklaşım ve eylem çeşitliliğiyle bu karışıklığa bu kadar çok gerekçe sunmuştur. Bu nedenle, bir teori ve hareket olarak anarşizmin fiili tarihsel seyrini izlemeye başlamadan önce, bir tanım bölümü ayırdım. Anarşizm nedir? Ne değildir? İlk önce ele almamız gereken sorular bunlardır.

Faure’un cümlesi en azından anarşizmin içinde var olduğu alanı belirtir. Tüm anarşistler otoriteyi yadsırlar; birçoğu ona karşı savaşır. Ama otoriteyi yadsıyan ve ona karşı savaşan herkesi anarşist olarak adlandırmak mümkün değildir. Tarihsel olarak, anarşizm, var olan toplumu eleştiren bir doktrindir; arzu edilen bir topluma ilişkin bir görüştür; ve birinden diğerine geçmenin bir yoludur. Düşünceye dayalı olmayan isyan insanı anarşist yapmaz; dünyevi iktidarın felsefi ya da dinsel bir reddi de. Mistikler ve stoacılar anarşist değil, başka bir krallık isterler. Tarihsel olarak anarşizmin esas itibarıyla insanı toplumla ilişkisi içinde ele alır. Nihai amacı her zaman toplumsal değişimdir; insanın doğasını ilişkin bireyci bir görüşten yola çıksa bile, şimdiki tutumun her zaman için toplumu kınamaya yönelik bir tutumdur; yöntemi her zaman toplumsal isyan yöntemidir; şiddetli ya da değil.

Ama, anarşizmi toplumsal ve politik bir doktrin olarak görenler arasında bile kafa karışıklığı vardır. Çünkü bu ge-

kilde, anarşizm, nihilizm ve terörizm ile sık sık eş tutulur ve sözlüklerin çoğunda anarşistin en az iki tanımı bulunur. Tanımlardan biri anarşisti özgürlüğün yaşayabilmesi için hükümetin yok olması gerektiğine inanan biri olarak sunar. Diğeri ise, yıktığı düzenin yerine hiçbir şey getirmeyen bir düzensizlik teşvikçisi olarak ele alır. Popüler düşüncede ikinci tanım çok daha yaygındır. Anarşist stereotipi, hançer ya da bombayla yerleşik toplumun temel direklerine saldıran soğukkanlı katil stereotipidir. Popüler söylemde anarşi kötücül kaostur.

Ancak kötücül kaosun, toplumsal teorileri hep anarşist diye nitelenen Tolstoy ve Godwin, Thoreau ve Kropotkin gibi insanların niyetlerinden çok uzak olduğu açıktır. Stereotip anarşist ile sık sık gerçekte gördüğümüz haliyle anarşist arasında belirgin bir fark vardır; bu bölünme kısmen semantik karışıklıklara kısmen de tarihsel yanlış anlamalara bağlıdır.

“Anarşi,” “anarşizm” ve “anarşist” sözcüklerinin kullanımlarının tarihinde olduğu kadar kökenlerinde de, çelişkili anlamlarının her ikisi için de gerekçeler buluruz. Yunanca *Anarchos*, sadece “yöneteni olmayan” anlamına gelir; dolayısıyla anarşi genel bir bağlamda negatif yönetilemezlik anlamında ya da düzenin korunması için yönetim gereksiz olduğu için pozitif yönetilmeme durumunu ifade etmek için kullanılabilir.

Üç sözcüğün sosyo-politik bir bağlamda kullanılması durumunda önemli anlam kaymalarıyla karşılaşırız. “Anarşi” ve “anarşist” ilk olarak Fransız Devrimi sırasında politik anlamda serbestçe kullanıldı. O sırada bu terimler, tarafların muhaliflerine, genellikle de Sol’da olanlara yönelttikleri olumsuz eleştiri, bazen de küfür yerine kullanılıyordu. Örneğin Jironden Brissot, anarşistler dediği Enragé’lerin bastırılmasını talep ederek, 1793’te “bu anarşiyi tanımlamak gerek” diyor ve tanımlıyordu:

Uygulanmayan yasalar, gücü olmayan ve hor görülen otoriteler, cezalandırılmayan suç, saldırıya uğrayan mülkiyet, bire-

yin ihlâl edilen güvenliği, insanların bozulan ahlâkı, anayasa yok, hükümet yok, adalet yok; işte anarşi budur.

Brissot hiç değilse bir tanım bulmaya çalışmıştı. Birkaç yıl sonra, Direktuar yönetimi, baskı uyguladığı Jakobonlar karşı kullandığı terimi küfür düzeyine indirdi:

Direktuar, “anarşist” terimiyle, cinayetlere bulanmış, kanla boyanmış ve yağmayla semirmiş insanları; yapmadıkları ya saların ve yer almadıkları tüm hükümetlerin düşmanı olan, özgürlük vaazeden ve despotizm uygulayan, kardeşlikten söz eden ve kardeşlerini katleden kişileri kastediyor...; tiranlar, köleler, kendilerine boyun eğdirebilen akıllı hükümrânın köle ruhlu dalkavukları; kısacası her türlü aşırılığa, alçaklığa ve suça eğilimli kişiler.

Brissot’nun ılımlı, Direktuar’ın ise sert bir şekilde kullandığı “anarşizm”in Fransız Devrimi sırasında ve sonrasında bir kınama sözcüğü olduğu çok açık; en iyi durumda yıkıcı ve felaket getirici bir politikayı benimsediği düşünülen kişileri betimliyordu; en kötü durumda ise ayrımsız bir şekilde hasımlara küfretmek için kullanılan bir sözcüktü. Ve bu yüzden, aşırı iktidara ve buna aşık olan Robespierre’e güvenmeyen Enragé’ler aynı tiksindirici fırçayla katrana bulandılar.

Ama Hristiyan ve Quaker sıfatları gibi “anarşist” sıfatı da sonunda, bu sıfatla suçlanan kişilerden biri tarafından gururla kabul edildi. 1840’ta, kendini gururla paradoksların adamı ve bir çelişki provokatörü olarak tanımlayan fırtınalı, çıkarımcı bireyci Pierre-Joseph Proudhon, öncü bir liberter düşünür olarak kabul edilmesini sağlayan yapıtını yayınladı. *Mülkiyet Nedir?* (What is Propert?); ve kitapta kendisi sorusuna ünlü yanıtını verdi: “Mülkiyet hırsızlıktır.” Aynı kitapta, gönüllü olarak anarşist sıfatına sahip çıkan ilk kişi oldu.

Kuşkusuz Proudhon bunu kısmen meydan okumak için kısmen de sözcüğün paradoksal niteliklerinden yararlanmak için yapmıştı. Yunanca *anarchos* sözcüğünün muğlaklığını anlamış ve tam da bu nedenle bu sözcüğü benimsen-

ti; giriştiği otorite eleştirisinin ille de düzensizliğin savunulması anlamına gelmediğini vurgulamak için. “Anarşist”i ve “anarşi”yi tanıttığı bölümler tarihsel açıdan alıntı yapmayı hak edecek kadar önemlidir, çünkü bu bölümler bu sözcüklerin ilk kez toplumsal olarak olumlu bir anlamda kullanıldıklarını göstermekle kalmıyorlar, aynı zamanda tohum halinde, anarşistlerin genel olarak otoriter olmayan bir toplum tezine uyguladıkları doğa yasasıyla gerekçelendirme yöntemini de ortaya koyuyorlar.

Gelecekteki hükümet biçimi ne olmalıdır? [diye sorar]. Bazı okurlarımın şu yanıtı verdiklerini duyuyorum: “Böyle bir soruyu nasıl sorabilirsin? Sen bir cumhuriyetçisin.” Bir cumhuriyetçi! Evet, ama bu sözcük hiçbir şey belirtmez. *Res publica*; yani kamusal olan. O halde, kamu meseleleriyle ilgilenen herkes, hangi hükümet biçimi altında olursa olsun, kendine cumhuriyetçi diyebilir. Krallar bile cumhuriyetçidirler. “O halde, sen bir demokratsın.” Hayır...“Peki o zaman nesen?” Ben bir anarşistim!

Proudhon, toplumun işlemlerini sağlayan gerçek yasaların otoriteyle hiçbir ilgisi olmadığını ileri sürerek devam eder; bu yasalar yukarıdan dayatılmazlar, toplumun kendi doğasından çıkarlar. Bu yasaların özgürce ortaya çıkışını toplumsal çabanın hedefi olarak görür.

Zora dayalı hakkın ve beceriye dayalı hakkın, sürekli ilerleyen adalet karşısında gerilemesi ve sonunda eşitlikte yok olmak zorunda olmaları gibi, zadenin egemenliği aklın egemenliğine teslim olur ve nihayet bilimsel sosyalizmde yok olmak zorundadır... İnsanın eşitlikte adalet araması gibi, toplum da anarşide düzen arar. Anarşi bir ofendinin, bir hükümdarın olmaması günden güne yaklaştığımız hükümet biçimidir.

Anarşideki düzenin görünüşteki paradoksu; burada gerçekten de bütün bu sözcüklerin çağrışımını değiştirmenin anahtarına sahip oluruz. Proudhon, toplum içinde işleyen doğal bir denge yasası tasarlayarak, otoriteyi düzenin bir dostu değil düşmanı olarak reddeder ve böylelikle anarşistlere yöneltilen suçlamaları otoriterlere doğru çevirir; bu şe-

kilde, karalayıcı niteliğinden arındırdığını umduğu sığ sığa sahip çıkar.

İleride göreceğimiz gibi, Proudhon 19. yüzyılın politik dünyasında gönüllü bir münzevidir. Taraftarlar istememiş, herhangi bir türde bir sistem yarattığı iddiasını nezaketsiz bir şekilde reddetmiş ve yıllarca anarşist sıfatını hemen hemen tek başına benimsemekten neredeyse memnuniyet duymuştur. En yakın taraftarları bile kendilerine Karşılıkçılar [mutualists] demeyi tercih etmişler ve Bakunin taraftarları -ki dolaylı olarak aynı zamanda Proudhon'un da taraftarlarıdır- ancak 1870'lerin sonlarında, Birinci Enternasyonal' de Marx taraftarları ile aralarındaki bölünmenin sonrasında, tereddütlü bir şekilde kendilerine anarşist demeye başlamışlardır.

Proudhon'u daha sonraki anarşistlerle, Bakunin ve Kropotkin'le ve aynı zamanda anarşi adını kullanmadan hükümet karşıtı sistemler geliştiren Godwin, Stirner ve Tolstoy gibi daha önceki ve daha sonraki bazı düşünürlerle birleştiren şey, Proudhon'un 1840'ta ortaya attığı genel düşüncedir; ve çeşitliliklerine karşın ben anarşizmi şu anlamda ele alacağım: Toplumun yapısında temel değişiklikler yapmayı, özellikle -çünkü bu tüm biçimlerini birleştiren ortak öğedir- otoriter devletin yerine özgür bireyler arasındaki hükümet olmayan bir işbirliği biçimini koymayı hedefleyen bir toplumsal düşünce sistemi olarak.

Ama anarşizm düşüncesi, bazı zamanlarda eylemde kristalleşen, belirli bir toplumsal felsefe akımı olarak kabul edildiği zaman bile, semantik değil ancak tarihsel karışıklıktan kaynaklanan yanlış anlamalardan kurtulamamaktadır. Birincisi, anarşizmi nihilizmle özdeşleştirme ve onu olumsuz bir felsefe, basitçe bir yıkıcılık felsefesi olarak ele alma eğilimi vardır. Anarşistlerin kendileri de kısmen bu yanlış anlamadan sorumludurlar, çünkü birçoğu doktrininin yıkıcı yönlerini vurgulama eğiliminde olmuştur. Otoriteyi ortadan kaldırma düşüncesinin temeli, tipik bir modern toplumun belli başlı kurumlarının çoğunun tamamen temizlenmesini ima

eder. Yeniden inşa planlarının aşırı basitleştirilmiş ve ikna edicilikten uzak olmasıyla karşılaştırıldığında, anarşist yazılardaki güçlü nokta her zaman bu tür kurumlara yönelik keskin eleştiriler olmuştur.

Ancak hiçbir anarşist düşünürün kafasında yıkıcılık düşüncesi tek başına durmaz. Proudhon *Ekonomik Çelişkiler* (Economic Contradictions; 1846) adlı yapıtında cisimleştirilen sınıai Sezarizm'e saldırının sloganı olarak *Destruam et Aedificabo* deyişini kullanmıştır: "Yıkıyorum ve kuruyorum." Michail Bakunin ise *Almanya'da Gericilik* (Reaction in Germany) adlı denemesini ünlü bir ricayla sona erdiriyordu: "Yalnızca tüm yaşamın anlaşılabilir ve ebedi yaratıcı kaynağı olduğu için, yıkan ve yok eden ebedi ruha güvenelim. Yıkma tutkusu aynı zamanda yaratıcı bir tutkudur!"

Gelenek bizim kuşağımıza kadar devam etti. Bakunin 1836'da, *Almanya'da Gericilik*'i yayımladıktan yaklaşık yüz yıl sonra, İspanyol anarşisti Buenaventura Durruti, iç savaşın yol açtığı yıkımın ortasında, Pierre van Paassen'e övünüyordu.

Yıkımdan en ufak bir korku duymayız. Biz yeryüzünün mirasçılarıyız. Bu konuda en ufak bir kuşku duymamak gerekir. Burjuvazi tarih sahnesini terketmeden önce kendi dünyasını yakıp yıkabilir. Biz yeni bir dünyayı burada, kalbimizde taşıyoruz: burada, kalplerimizde. Bu dünya şu anda bile büyümektedir.

O halde anarşist, yıkıcılığı kabul edebilir, ama ancak doğal dünyaya ölümü ve yenilenmiş yaşamı getiren aynı ebedi sürecin bir parçası olarak ve ancak özgür insanın, yıkılmış geçmişin enkazı üzerinde yeniden ve daha iyisini inşa etme gücüne duyduğu inanç nedeniyle. Bu anarşist yenilenme rüyasına şiirsel ifadesini veren, Godwin'in en tanınmış öğrencisi Shelley olmuştur:

*Altın çağı yeniden başlıyor dünyanın,
Geri geliyor güzel günler,
Bir yılan gibi deri değiştiriyor dünya
Kışlık yas giysileri yıpranmış;*

*Cennet gülünmüyor, inançlar ve imparatorluklar ıstıdıyor
Sona ermekte olan bir rüyadaki enkazlar gibi.*

Anarşistler özgür dünyalarının pırıltılı kulelerinin her zaman imparatorlukların ve inançların enkazları içinden yükseldiğini görürler. Bu naif bir görüş olabilir -onu bu terimlerle yargılama noktasına henüz gelmedik- ama tam bir yıkıcılık olmadığı açıktır.

Kuşkusuz böyle bir görüşe sahip olanlara nihilist denebilir. Terimi genel bir anlamda kullanırsak, nihilist, hiçbir ahlâki ilkeye ve hiçbir doğa yasasına inanmaz; anarşist, otoritenin yıkılmasından sonra ayakta kalacak, toplumu özgür ve doğal kardeşlik bağları içinde birarada tutmaya devam edecek kadar güçlü olan ahlâki bir itkiye inanır. Anarşist, dar tarihsel anlamda da nihilist değildir; çünkü biraz yanlış bir şekilde Rus tarihinde nihilistler olarak adlandırılan grup, 19. yüzyılın sonlarında, çarlık Rusya'sının otokratik yöneticilerini hedef alan örgütlü bir suikast programıyla anayasal hükümete ulaşmaya çalışan -anarşist olmayan bir amaç- örgütlü bir komplocu hareket olan Halkın İradesi'nde yer alan teröristlerden oluşuyordu.

Bu son cümle, aşına olduğumuz bir soruyu gündeme getiriyor. Anarşistler nihilist değilse, terörist de değil midirler? Anarşizm kamuoyunda hâlâ politik terörizmle ilişkilendirilmektedir, ama bu zorunlu bir ilişki değildir; sınırlı bir düzeyin ötesinde tarihsel olarak da gerekçelendirilemez. Anarşistler nihai genel amaçlar konusunda büyük ölçüde fikir birliği içinde olsalar da; bu amaca ulaşmak için gerekli olan taktikler konusunda olağanüstü bir anlaşmazlık sergilerler ve özellikle şiddet konusunda anlaşmazlık artar. Toltoycular şiddeti hiçbir koşul altında kabul etmiyorlardı; Godwin değişimi tartışma yoluyla, Proudhon ve taraftarları ise kooperatif örgütlenmelerin barışçı bir şekilde çoğaltılması getirmeye çalışıyorlardı; Kropotkin şiddet kabul ediyordu ama gönülsüz bir biçimde ve yalnızca devrimler sırasında kaçınılmaz olarak ortaya çıktığını ve devrimlerin in

ilerlemesindeki kaçınılmaz aşamalar olduğunu düşündüğü için; birçok barikatta çarpışan ve köylü ayaklanmalarının kana susamışlığına övgüler düzen Bakunin bile, aşağıdaki düşünceleri dile getirdiği zaman olduğu gibi tereddütlü anlar yaşıyordu:

İnsanların aptallığı nedeniyle kanlı devrimler sık sık gerekli olur; ama her zaman belâdırılar, korkunç bir belâ ve büyük bir felâkettirler; yalnızca kurbanlar açısından değil, adına gerçekleştikleri amacın saflığı ve mükemmelliği açısından da.

Aslında, anarşistlerin şiddeti kabul ettikleri yerlerde, bunun nedeni büyük ölçüde Fransız, Amerikan ve son olarak İngiliz Devrimlerinden kaynaklanan geleneklere bağlılıktıydı; Jakobenler, Marksistler, Blanquistler ve Mazzini ile Garibaldi taraftarları gibi, dönemlerinin diğer hareketleriyle paylaştıkları özgürlük adına şiddetli halk eylemi gelenekleri. Zaman içinde -özellikle de 1871 Komün'ünün anısı solmaya başladıkça- gelenek romantik bir havaya büründü; devrimci mitin bir parçası haline geldi ve birçok ülkede fiili uygulamayla pek az ilişkisi vardı. Aslında, özellikle İspanya, İtalya ve Rusya'da, şiddet politik yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı; bu ülkelerde diğer taraflar gibi anarşistler de isyancılığı hemen hemen bir rutin olarak benimsediler; ama anarşist tarihin ünlüleri arasında, şiddet eylemi kahramanlarının sayısı söz şövalyelerinin sayısından çok daha azdır.

Bununla birlikte, şiddete ve şiddet karşıtlığına ilişkin tutumların karanlık karışıklığı içinden, anarşizmin kara melekleri, terörist suikastçiler apaçık bir şekilde görünmektedir. İspanya ve Rusya'nın özel koşulları dışında, sayıları çok azdı ve genellikle 1890'larda ortaya çıktılar. Kurbanlarının seçkinliği -otorite suçunun kendinden menkul yargıçıları tarafından idam edilenler arasında Fransa ve ABD Başkanlarının yanı sıra birkaç kraliyet mensubu da vardı- eylemlerine sayılarıyla orantısız bir ün kazandırmıştır. Ama hiçbir zaman genel olarak anarşistler tarafından benimsenen bir terörizm politikası olmadı. Göreceğimiz gibi, teröristler ço-

ğunlukla katı idealizm ile vahiysel tutkunun tuhaf bir karışımının yönlendirdiği yalnız insanlardır; Peter Kropotkin ve Louise Michel gibi diğer anarşistleri dünyevi azizlere dönüştüren aynı tutkunun karanlık yönü.

Ancak en ünlülerden yalnızca üçünü sayarsak Ravachol, Émile Henry ve Leon Czolgosz gibilerin suikastlerinin, halkın zihnine, gerekçesi ortadan kalktıktan çok sonra bile var olmaya devam eden bir özdeşleştirme yerleştirerek, anarşist davaya çok büyük zarar verdiğine hiç kuşku yok. Tuhaf olan, aynı dönemdeki diğer suikastlerin, anarşistlerin suikastlerinden çok daha kolay unutulmuş olmasıdır. Kurbanlarının sayısı çok daha fazla olan Rus Sosyal Devrimcilerinin adı hiçbir ürperti yaratmamaktadır ve anarşistleri hançerlerden ve saatli bombalardan ayrı düşünemeyenlerden pek azı, dört Amerikan başkanı suikastçisinden yalnızca birinin anarşist olduğunu anımsar; bu suikastçilerden biri konfederasyon yanlısı [Amerikan İç Savaşı sırasında Güney Eyaletleri'nin federasyonuna bağlı kimse. ç.n.], ikincisi düş kırıklığına uğramış bir cumhuriyetçi, üçüncüsü ise eski bir komünistti.

Yok olmak bilmeyen önyargı, herhangi bir mantıksal aşırılık doktrini karşısında endişeye kapılanların zihinlerinde yarattığı rahatsızlıkla açıklanabilir belki. Anarşistler çağdaş toplumsal biçimler için hayati bir önem taşıyan otorite ilkesine saldırırlar ve böylelikle sıradan insanlarda suçluluk duygusuyla karışık bir nefret uyandırırılar; anarşistler "Kim babasının ölümünü arzu etmez?" diye mahkeme salonunda bağırın Ivan Karamazov'a benzerler. Ortalama insanın otoriteye karşı tutumunun ikircikliliği, gizli gizli hissettiği kızgınlıkları açıkça dile getirenlerden kuşku duymasına yol açar; ve bu nedenle bu kadar çok insanın -tarz tersini gösterdiği halde- hâlâ anarşizmi mutlak yıkım, nihilizm ve politik terörle özdeşleştirmesinin nedenini Erich Fromm'un "özgürlük korkusu" olarak adlandırdığı psikolojik durumda bulabiliriz. Anarşizmin gerçekten ne olduğunu şimdi ele almaya başlayabiliriz.

• Anarşizmin temel teorisini betimlemek, Proteus'la uğraş-

maya benzer; çünkü liberter tutumun doğası -dogmayı reddetmesi, katı sistematik teoriden kasıtlı bir şekilde uzak durması ve her şeyden önce seçim özgürlüğüne ve bireysel yargının üstünlüğüne verdiği aşırı önem- katı dogmatik bir sistemde tasavvur edilemez olan bakış açıları çeşitliliğinin imkânını yaratır. Anarşizm gerçekten de hem çeşitlidir hem değişkendir; tarihsel olarak, kendi kader denizine akan kabarmış bir akarsuyun değil (bu Marksizm'e çok iyi uyabilecek bir imgedir), gözenekli bir zeminden sızan, bir yerde bir süre güçlü bir yeraltı akımı oluşturan, başka bir yerde girdaplı bir gölcüğe dönüşen, çatlaklardan damlayan, gözden yiten ve sonra toplumsal yapının kendisine akabileceği bir yol sağladığı yerde yeniden ortaya çıkan suyun görüntüsünü sergiler. Bir doktrin olarak sürekli değişir; bir hareket olarak sürekli bir dalgalanma halinde büyür ve parçalanır, ama hiçbir zaman yok olmaz. Avrupa'da 1840'lardan itibaren sürekli olarak varolmuştur ve tam da her kalıba girebilme özelliği, geçen yüzyılın çok daha güçlü ama adaptasyonu daha zor hareketleri tamamen yok olduğu halde onun hayatta kalmasına olanak sağlamıştır.

Anarşizmin tuhaf akışkanlığı örgütlenme anlayışına yansır. Tüm anarşistlerin örgütlenmeyi reddettikleri kesinlikle yanlıştır, ama anarşistlerin hiçbiri örgütlenmeye yapay bir süreklilik vermeye çalışmaz; önemli olan liberter tutumun kendisinin akışkan bekâsıdır. Aslında, anarşizmin temel düşünceleri, özgürlük ve kendiliğindenlik vurgularıyla, katı örgütlenmeye, özellikle de iktidarı elde etme ve elde tutma amacıyla kurulan partiye benzer bir yapıya imkân vermez. "İstisnasız tüm partiler, iktidar peşinde koştukları için, mutlakiyetçiliğin çeşitlemeleridir," diyordu Proudhon; ve ardıllarından hiçbiri başka türlü düşünmedi. Anarşistler, parti örgütlenmesi düşüncesinin yerine, pratikte ifadesini, insanlara öncülük etmeyi değil, onları aydınlatmayı ve onlara örnekler sunmayı görev edinen propagandacılardan oluşan gevşek ve geçici grupların ve konfederasyonların birbirini izlemesinde bulan, kendi birey ve halk itkisi inançlarını koy-

dular. İtalya ve İspanya'daki anarşist asilerin küçük ayaklanmaları bile, kendi denetimleri altındaki devrimlere yol açabilecekleri umuduna değil, bu tür edimleri kurtuluşa gidebilecek eylem yolunu insanlara göstermeyi amaçlayan "eylemle propaganda" olarak ele almalarına dayanıyordu. Kuşkusuz, anarşist militanlar pratikte devrimci liderin otoriter konumuna sık sık tehlikeli ölçüde yaklaştılar, ama temel teorileri her zaman bu konumu reddetti ve devrimlerin kendiliğindenliği düşüncesini ortaya koyarak bu statünün gerekliliğini ortadan kaldırmaya çalıştı.

Devrimleri [diyordu Bakunin] ne bireyler ne de gizli örgütler yapar. Onlar bir ölçüde otomatik olarak gelirler; devrimleri şeylerin gücü, olayların ve olguların akışı üretir. Devrimler kitlelerin bilincinin derinliklerinde uzun süre hazırlanırlar; sonra genellikle görünüşte küçük bir vesileyle birdenbire patlak verirler.

Kropotkin, geç 19. yüzyılın tarzına uygun bir şekilde aynı düşünceye bilimsel bir yön veriyordu.

Evrim hiçbir zaman iddia edildiği kadar yavaş ve düzgün bir şekilde ilerlemez. Evrim ve devrim birbirini izler ve devrimler -yani hızlandırılmış evrim dönemleri- evrimin daha yavaş olduğu dönemler kadar doğanın birliğine aittirler.

Hem Bakunin'in mantığa dayanmayan kitlesel itkiye duyduğu mistik inanç hem de Kropotkin'in uyarlanmış toplumsal Darwinizm'i, katı örgütlenmenin ve katı teorik sistemlerin -evrimci ya da devrimci- ilerlemeye engel olduğunu ima eder; aynı zamanda insanları hoşnutsuzluk ve yüksek amaçlar edinme eğilimlerine duyarlı kılan yaklaşım esnekliğini teşvik eder.

O halde yorumlama özgürlüğü ve yaklaşım çeşitliliği, anarşistin dünyasında doğal olarak bulunması beklenecek öğelerdir. Dondurucu dogmatizm ve ortodoksluk öğeleri bu dünyada bile eksik olmadı -çünkü bunlar teori meselesi oldukları kadar kişilik meseleleridir- ama görece kısa vadede hep yenilenmiş bir değişim arzusu, bireysel liderlerin ya da

kutsal metinlerin gücünün engelleyemediği bir dürtü içinde eridiler, Kropotkin, Malatesta ve Louise Michel gibi bireyler dönemlerinde saygı gören bireyler oldukları halde, hiçbiri Blanqui ya da Marx gibi hareketin tümü üzerinde hipnotik bir etkiye sahip olmadı ve sahip olmaya kalkışmadı; anarşizm kendi seçkin kitaplarını -Godwin'in *Politik Adalet*'i (Political Justice), Kropotkin'in *Karşılıklı Yardımlaşma*'sı (Mutual Aid), Proudhon'un *Devrimin Genel Düşüncesi*'ni (General Idea of The Revolution)- ürettiği halde, bu kitapların hiçbiri Marksizm'in genel ilke ve kurallardan oluşan metinleri gibi tapınma nesnesi haline getirilmedi; zaten hiçbiri böyle bir muamele talep eder gibi görünmüyordu.

Ancak, yaklaşım ve yorumun bireyselliğine verilen öneme karşın, ortak koşullar ve kişisel yakınlıklar anarşistler arasında bile farklı da olsa bir grup düşüncesi eğilimine yol açmıştır ve dolayısıyla birkaç anarşist düşünce "okulu"nu tanımlamak mümkündür.

Bir uçta -kişinin eğilimlerine göre Sol ya da Sağ uç- bireyci anarşizm yer alır. Asıye kendini dayatmasını vaaz eden ve birbirlerinin acımasızlıklarına duydukları saygıyla biraraya gelen Egoistlerin Birliği'ni isteyen Max Stirner, bu eğilimi mantıksal fanatizmin varabileceği en uzak noktaya götürür; William Godwin'in, araçları soyut adalet ilkelerine göre paylaşılan özgür insanların Thebaid'i görüşü, aynı yaklaşımın soğuk bir şekilde iyilikçi bir çeşitlemesidir daha çok.

Anarşist tutumlar yelpazesinde bir sonraki nokta Proudhon'un Karşılıklılığıdır. Proudhon gerçek bireyci anarşistlerden ayrılır; çünkü o, tarihi toplumsal açıdan görür ve ateşli bireysel özgürlük savunusuna karşın birlik terimleriyle düşünür. "Özgür kalabilmem, kendiminkinden başka hiçbir yaya tâbi olmamam ve kendi kendime hâkim olabilmem için," der, "toplum yeniden Sözleşme düşüncesi üzerinde inşa edilmelidir." O toplumu ortadan kaldırmak değil *yeniden inşa etmek* ister ve geleceğin dünyasını ekonomik olarak kendi üretim araçlarını ellerinde bulunduran [*possessing*] (sahip olmak değil) [*not owning*] ve her bireye kendi emeğinin ürü-

nünü temin edecek mübadele ve karşılıklı kredi sözleşmeleriyle birbirlerine bağlı olan ve küçük gruplar modeline dayanan büyük bir komünler ve işçi kooperatifleri federasyonu olarak tasarlar.

Karşılıklılığın ötesinde, anarşist düşüncenin daha fazla bilinen üç çeşidine ulaşıyoruz: Kollektivizm, anarşist komünizm ve anarko-sendikalizm. Üçü de Proudhon'un teorisinin bazı öğelerini içerir; özellikle federalizmini ve Karşılıklı taraftarlarını 1865'te Enternasyonal'in ilk Fransız seksiyonlarını kurmaya iten, işçilerin birliğine verilen önemi. Ama Bakunin ve 1860'ların sonlarındaki kollektivistler, anarşist yaklaşımı, gelişen sanayi toplumuna uyarlamaya çalışarak, bireysel ürününün ya da eşdeğerinin kullanım hakkı yine bireysel işçiye verilmek üzere, Proudhon'un bireysel mülkiyet düşüncesi yerine gönüllü kurumların mülkiyeti düşüncesini koydular. 1870'lerin sonlarında, Kropotkin ve çevresindeki anarşist komünistler, gelişimi bir adım daha ileri götürdüler. Yerel komünü ve benzer birlikleri üretim araçlarının muhafızları olarak benimsemekle kalmayıp ücret sisteminin her biçimine saldırdılar ve Sir Thomas More'un ortaya attığı, "Herkesten yeteneklerine göre, herkese ihtiyaçlarına göre" sloganı temelinde herkesin ortak depolardan istediklerini alabileceği tam bir komünizm düşüncesini yeniden canlandırdılar. Anarşist komünistlerle, on yıl sonra Fransız sendikalarında ortaya çıkan anarko-sendikalistler arasındaki temel fark, anarko-sendikalistlerin hem bir mücadele aracı olarak (genel grev onun en güçlü taktiğidir) hem de geleceğin özgür toplumunun üzerinde inşa edilebileceği bir temel olarak devrimci sendikayı vurgulamasıdır.

Son olarak, anarşist bireycilikten anarko-sendikalizme uzanan eğriden biraz ayrı olarak, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında, esas olarak Hollanda, Britanya ve ABD'de ortaya çıkan ve o zamandan beri nükleer silahlanmaya karşı protestolara yoğun anarşist katılımı varlığını sürdüren Tolstoyculuk ve pasifist anarşizm yer alır. Anarşizmi şiddetle ilişkilendiren Tolstoy bu adı reddetti; ama devlete ve di-

ğer otoriter biçimlere tam muhalefeti onun düşüncelerini açık bir şekilde anarşist düşünce'nin yörüngesine sokmaktır. Tolstoy'un reddettiği etiketi kabul eden taraftarları ve modern pasifist anarşistler, eylemle propagandanın barışçı bir biçimi olarak, bugünkü toplum içinde liberter komünler-özellikle kır komünleri- yaratmak için çaba göstermişlerdir daha çok. Ancak eylem sorunu konusunda aralarında anlaşmazlıklar vardı. Tolstoy direnmemeyi vaaz ediyordu; zaman zaman kendisini anarşist olarak adlandıran büyük öğrencisi Gandhi bu doktrine pratik bir ifade vermeye çalıştı. Pasifist anarşistler, bir iktidar biçimi olarak gördükleri ve gayri anarşist bir doğası olduğunu düşündükleri şiddete yol açmaması koşuluyla direniş ilkesini, hatta devrimci eylemi kabul ettiler. Bu tutum değişikliği, pasifist anarşistleri anarko-sendikalistlere yaklaştırdı; çünkü anarko-sendikalistlerin genel grevi en önemli devrimci silah olarak görmeleri, temel toplumsal değişim ihtiyacını kabul eden ama ideallerini olumsuz (yani şiddet içeren) araçlarla birleştirmek istemeyen pasifistlere çekici geldi. } *

Anarşist okullar arasındaki farklılıklar ilk bakışta çok gibi görünmekle birlikte, aslında oldukça sınırlı iki konuda yoğunlaşırlar: Devrimci yöntemler (özellikle şiddet kullanımı) ve ekonomik örgütlenme. Anarşist umutlar gerçekleşirse ve politik tahakküm sona ererse, ekonomik ilişkilerin, örgütlenmenin gerekli olduğu temel alan haline geleceğini tüm anarşistler kabul eder; düşünce okulları arasında gördüğümüz farklılıklar, "şeylerin kooperatif idaresinin" (anarşistlerin sık sık kullandıkları Saint-Simoncu bir tabir) tehlike yaratmadan bireysel bağımsızlığa ne ölçüde uygulanabileceği konusundaki farklı görüşleri yansıtır. Bir uçta, bireyciler çileci (Dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş. ç.n.) bir yaşam için gerekli olan en düşük asgari'nin ötesindeki her türlü işbirliğine kuşkuyla yaklaşırlar: diğer uçta, anarşist komünistler bireysel çıkarların zorunlu bir güvencesi olarak karşılıklı olarak birbirine bağlı karşılıklı yardım kurumlarının yaygın bir ağını oluşturmayı tasarlarlar.

Bu farklılıklara karşın, anarşist okullar, felsefelerinin çekirdeğini oluşturan bazı ortak varsayımlarda birleşirler. Bu varsayımlar, doğalcı bir toplum görüşüyle başlar.

Kanımda bütün anarşistler, kendisini özgür ve toplumsal uyum içinde yaşamaya muktedir kılan tüm nitelikleri insanın doğal olarak içinde taşıdığı önermesini kabul edeceklerdir. İnsanın doğal olarak iyi olduğuna inanmasalar bile insanın doğal olarak toplumsal olduğuna hararetle inanırlar. İnsanın toplumsallığı, Proudhon'a göre, tamamen insani olan ve insan için doğal olan içkin bir adalet duygusunda ifadesini bulur:

Kolektif varoluşun ayrılmaz bir parçası olarak, insan, değerini hem kendisinde hem de ötekilerde hisseder ve böylelikle kalbinde kendisinden üstün bir ahlak ilkesini taşır. Bu ilke ona dışardan gelmez; onun içinde üretilir, ona içkindir. Onun özünü, toplumun özünü oluşturur. İnsan ruhunun gerçek biçimidir, ancak her gün toplumsal yaşamı doğuran ilişkiyle biçimlenen ve yetkinliğe yaklaşan bir biçimdir. Bir diğer deyişle, adalet, aşk gibi, güzellik, yararlılık, hakikat nosyonları gibi, tüm yetilerimiz ve yeteneklerimiz gibi, bizim içimizde varolur.

Anarşistler yalnızca insanın doğal olarak toplumsal olduğunu ileri sürmezler, aynı zamanda gelişerek hayvanlar dünyasının dışına çıktığında toplum içinde yaşama eğiliminin, onunla birlikte ortaya çıktığını ileri sürerler. Toplum insanıdan önce vardı, yaşayan ve özgürce gelişen bir toplum aslında, Kropotkin'in *Modern Bilim ve Anarşizm*'de (Modern Science and Anarchism) vurguladığı gibi doğal bir toplum olacaktır:

Anarşistlerin tasarladıkları toplumda, toplum üyelerinin tüm karşılıklı ilişkileri yasalarla ya da kendilerini dayatan ve seçilen otoriteler tarafından değil; o toplumun üyeleri arasındaki karşılıklı anlaşmalarla; ve yasa, rutin ya da boşanma taşılaştırılmayıp, özgür yaşamın giderek artan ihtiyaçlarına uygun, sürekli olarak gelişen ve hep yeniden koşullara uyarlanan; bilim, icat ve yüksek ideallerin sürekli gelişimiyle uyarılan toplumsal adet ve alışkanlıkların bir toplamıyla yönetilir. Orada

hâkim otoriteler yoktur. İnsanın insan tarafından yönetilmesi söz konusu değildir; kristalleşme ve hareketsizlik yoktur, Doğa' da gördüğümüz gibi sürekli bir evrim vardır.

İnsan doğal olarak böyle özgür bir toplumda yaşama yeteneğine sahipse, toplum aslında doğal bir gelişimse, o zaman insan yapımı yasalar dayatmaya ya da Godwin'in deyişiyle "pozitif kurumlar" yaratmaya çalışanlar toplumun gerçek düşmanlarıdır ve onlara karşı, şiddet ve yıkım ölçüsünde bile olsa isyan eden anarşist, hiç de antisosyal değildir; anarşist uslamlamaya göre o yeniden yaratıcıdır, toplumsal dengeyi doğal dengesine uydurmaya çalışan sorumlu bir bireydir.

Toplumların doğal ve insanlık öncesi kökenine verilen bu önem, Godwin'den bugüne hemen hemen bütün anarşist kuramcıların, Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme düşüncesini reddetmelerine yol açmıştır. Ayrıca, yalnızca, dışsal zor aracılığıyla eşitliği dayatmak için proletarya diktatörlüğünü vurgulayan Marx'ın otoriter komünizmini değil, Marksizm öncesi Ütopyacı sosyalizmleri de reddetmelerine neden olmuştur. Aslında bizzat ütopya düşüncesi çoğunlukla anarşistlerin hoşuna gitmez; çünkü ütopya, başarılı bir şekilde dayatıldığında, ona tâbi olanların özgür gelişimine, varolan herhangi bir devlet kadar ket vurabilecek katı bir zihinsel yapıdır. Ayrıca, ütopya mükemmel bir toplum olarak düşünülür ve mümkün olan her şey otomatik olarak gelişmeye kapanır; Godwin bile insanın mükemmelleştirilebilirliğine ilişkin aceleci iddialarını, insanların mükemmelleştirilebileceklerini değil, sınırsız iyileşmeye yetenekli olduklarını kasettiğini söyleyerek hafifletti; bu düşüncenin "mükemmeliyete ulaşma kapasitesini ima etmek şöyle dursun, ona açıkça karşı çıktığını" ileri sürdü.

Ütopyacı düşünüşün katılığına yönelik genel hoşnutsuzluk, anarşistleri ütopyalarda yer alan bazı düşünceleri benimsemekten alıkoymadı. Anarşist komünistlerin, More'un *Ütopya*'da sunduğu komünist bölüşüm önerilerini tekrarla-

dıklarını gördük; Fourier'nin, insanların kâr için değil tutkuyla çalışmalarının nasıl sağlanacağına ilişkin bazı düşünceleri ise, "Tembelleri ne yapacağız?" "Pis işleri kim yapacak?" gibi sorular etrafında yoğunlaşan anarşist tartışmalara derinlemesine nüfuz etmiştir. Ancak anarşistlere genel olarak çekici gelen tek bütünsel Ütopyacı görüş, düşünceleriyle Kropotkin'e önemli ölçüde yaklaşan William Morris'in, otoritenin enkazı üzerinde uyumu inşa etme yönündeki tüm anarşist hayallerin gerçekleşme şansı olsaydı ortaya çıkabilecek dünyanın nasıl bir dünya olabileceğine dair bir görüş -herhangi bir zor imasının kesinlikle bulunmadığı bir görüş -sunduğu *Hiçbiryer'den Haberler*'dir (News from Nowhere).

Morris'in *Hiçbiryer'den Haberler*'deki yaklaşımının en ilginç yönlerinden biri, okurda alışılmış zaman ilişkilerinin ortadan kalktığı tuhaf bir sürekliliğe geçiş duygusu yaratmasıdır; ortaçağ gerçekten de Hiçbiryer sakinleri için kronolojik olarak çok daha yakın oldukları 19. yüzyıldan daha gerçektir. Zorunlu bir iyilik olarak ilerleme düşüncesi yok olmuştur ve her şey Morris'in reddettiği mükemmelliğin parlak beyaz ışığında değil, yalnızca Victoria dönemi yaşam tarzına, Londra'ya ve Sosyalist Birlik'i mahveden sert tartışmalara dönmek zorunda olan, geleceğin talihsiz ziyaretçisi için sona eren uzun bir yaz öğleden sonrasının tatlı durgunluğu içinde gerçekleşir.

Zamanın ebediyetin kıyısında durakladığı bu uzun yaz öğle üstünün altın güneşi, anarşistlerin de aklından çıkmadı. Anarşistlerin de on dokuzuncu yüzyıl solcularının çoğu gibi, sık sık İlerleme'den söz ettikleri doğrudur. Godwin sınırsızca gelişen insanlar hayal etti, Kropotkin yılmadan anarşizmi evrime bağladı, Proudhon ise *İlerlemenin Felsefesi*'ni (Philosophie du Progres) yazdı. Ancak anarşizmin Victoria döneminde taşıdığı anlamda ilerici ya da daha karmaşık biçimlere -bu durumda toplumsal biçimlere- doğru gelişmeyi arzu etme anlamında evrimci kabul edilebilmesi için bazı kayıtlar gereklidir.

Marksistler gerçekten de anarşizmde ilerici bir ögenin

varlığını her zaman reddettiler ve hatta anarşistleri gerici eğilimler taşımakla suçladılar. Kendi bakış açılarına göre tamamen haksız oldukları söylenemez, çünkü anarşizm toplumsal gelişime ilişkin tutumunda ideal bir gelecek ile ideal bir geçmişin çekim alanı arasında kalmış, Muhammed'in sallanan asılı tabutu gibi görünür sık sık. Anarşistlerin gördükleri geçmiş Hesiodos ve Platon'un altın çağı olmasa da antik imgeye benzer; örgütlü hükümetle değil işbirliğiyle yaşamış -ya da yaşadığı varsayılan- tüm toplumların bir tür karışımıdır. Tüm dünyadan ve tüm tarihten alınan öğelerden oluşur. Rus *mir*'inin köylü komünizmi, Atlas Dağlarındaki kabilelerin köy örgütlenmesi, Avrupa ortaçağının özgür kentleri, Esserie'lerin [milattan biraz önce ve sonra Filistin'de yaşayan bir Musevi tarikatı mensubu. ç.n.] ilk Hristiyan cemaatleri ve Doukhobor cemaatleri, bazı ilkel kabilelerin adetlerinde yer alan malların paylaşımı: Bütün bunlar, devlet aygıtı olmadan neler yapılabileceğine ilişkin örnekler olarak anarşist kuramcıları cezbeder ve onu nostaljik bir şekilde liberter bir geçmişin bu kısıntılarında var olabileceği haliyle bir insan düşüncesine sürükler. İlk toplumlar hakkında, özellikle Kropotkin'in yorumlarının doğruluğu, adetlerin despotizminin ne dereceye kadar açık otoritenin bir ikâmesi halini alabileceğinin yeterince dikkate alınmaması temelinde pekâla sorgulanabilir. Ama biz burada bu eski görüşteki kusurlardan çok, bu görüşün temsil ettiği tutumla ilgileniyoruz: Bu, otoriter olmayan tüm toplumları birleştirerek bir süreklilik -neredeyse bir gelenek- kurmaya çalışmakla kalmayıp, yaşamın basitliğini ve doğaya yakınlığı olumlu erdemler olarak gören bir tutumdur.

Burada anarşistlerle Marksistler arasındaki bir diğer önemli farka geliyoruz. Marksist, toplumsal evrimdeki geçmiş bir aşamayı temsil ettiği için ilkel reddeder; Marksist için kabile sakinleri, köylüler, küçük zanaatkarlar, burjuvazi ve aristokraziyle birlikte tarihin çöplüğüne atırlar. Komünist *reelpolitik*, şimdi Uzak Doğu'da olduğu gibi köylülerle bir *yakınlaşmayı* gerektirebilir, ama bu politikanın amacı

her zaman köylüleri tarım proleterlerine dönüştürmektir. Anarşistler ise köylüye büyük umutlar bağlarlar. Köylü top-rağa yakındır, doğaya yakındır ve dolayısıyla tepkilerinde daha "anarşik"tir; Bakunin Jacquerie Ayaklanması'nı [Fransa'nın kuzeydoğusunda köylülerin soylulara karşı 1358'de giriştiği ayaklanma. ç.n.], kendi devrim ideali olan kendiliğinden halk ayaklanmasının kaba modelleri olarak görüyordu. Ayrıca köylü tarihsel koşulların kendisine bıraktığı uzun bir işbirliği geleneğinin mirasçısıdır; anarşist kuramcılar köylü toplumlarındaki bu eğilimi onaylayarak, şimdiye kadar tarihte bilinen gelişim halindeki tüm toplumlar gibi köylü toplumlarının da zenginleştikçe zengin köylüler, yoksul köylüler ve emekçiler şeklinde bir sınıf hiyerarşisinin kurulmasına varan zenginlik ve statü farklılıkları sergilemeye başladıklarını unutmama eğilimindedirler. Anarşizmin Endülü ve Ukrayna'nın yoksul köylüleri arasında güçlü bir kitle hareketi haline gelmesi, ama daha zengin köylüler arasında herhangi bir önemli başarı elde edememesi anlamlıdır; iç savaşın ilk yıllarında Aragon'un bağcılarına İspanyol anarşistlerinin desteklediği kolektivist örgütlenmeyi benimseten ancak Durruti ve milisleri karşısında duydukları korkuydu.

Anarşistin doğallık, kendiliğindenlik, bireysellik kültürü, onu Marksist'in kendi ütopyasının başlangıcı olarak gördüğü modern sını ve devletçi toplumun son derece örgütlü yapısına karşı olmaya iter. Sanayi dünyasını anarko-sendikalizm gibi doktrinlerle kuşatma çabaları bile, ahlâki yeniden yaratıcılar olarak işçilere mistik bir yaklaşıma yol açarak, bu dünya karşısındaki bir irkiliyle karışmıştır; sendikalistler bile, bugün varolduğu haliyle sanayi toplumuna benzeyen herhangi bir toplumun sürüp gitmesini sükunetle öngöremiyorlardı.

Aslında, Paris, Lyon bölgesi, Marsilya, Barselona ve Milano'daki bir avuç sanayi işçisi bir yana, anarşizm en büyük güce, sanayi dünyasında makineleşme ve uyumluluk yönündeki genel eğilimin dışında kalan sınıflar arasında sahip olmuştur. Ünlü anarşistlerin büyük bir kısmı aristokrasiden

ya da kır eşrafından gelmektedir; Rusya'da Bakunin, Kropotkin, Cherkessov ve Tolstoy, İtalya'da Malatesta ve Cafiero tipik örneklerdir. Godwin, Domela Nieuwenhuis ve Sébastien Faure gibi diğerleri eski papazlar ya da mektepli papazlardır. Geri kalanlar arasında, zanaatkâr sınıfın üyeleri -geleneksel el zanaatkârları- herhalde en önemli olanlardır; anarşist militanlar arasında ayakkabıcıların ve matbaacıların oranı inanılmayacak kadar yüksektir. Bazı dönemlerde -Fransa'da 1890'larda, Britanya'da ve ABD'de 1940'larda ve Batı ülkelerinde yaygın bir şekilde 1960'larda- kitlesel değerlere başkaldıran çok sayıda entelektüel ve sanatçı anarşist saflarda yer almıştır. Son olarak, Marx'ın düzgün toplumsal tabakalar modelinin hiçbir yerine uymadıkları için en çok nefret ettiği *déclassé* (sınıf dışı) öğeleri anarşistler doğal asiler olarak memnuniyetle karşılarlar; sonuç olarak anarşist hareketin, isyanın suçla birleştiği karanlık dünyayla, Balzac'ın Vautrin'inin ve gerçek yaşamdaki orijinallerinin dünyasıyla her zaman bağları olmuştur.

Bu öğeler esas olarak modern devlete ve modern kapitalist ya da komünist ekonomiye muhalefetlerinde birleşirler. Mutlaka geçmiş lehine değil, ama kesinlikle, içinde bulundukları bugünün dışında kalan ideal bir bireysel özgürlük lehine bir isyanı temsil ederler. Tek başına bu olgu, anarşist ilerlemeciliğe dikkatle yaklaşmamızı gerektirmektedir. Anarşist ilerlemecilik kesinlikle şu anda var olduğu haliyle toplumun ilerlemesini kastetmez. Tam tersine, anarşist bir anlamda bir gerilemeyi tasavvur eder; basitleşme çizgisinde bir gerileme.

Bu, kuşkusuz anarşistin toplumsal yeniden inşa önerilerinde gündeme gelir. O yıkmayı, yeniden köklere ulaşmayı ve gerekli olabilecek herhangi bir örgütlenmeyi -çok tutulan anarşist deyişle- "üretim noktası" üzerinde temellendirmeye çalışır. ●toritenin ve devletin bu çözülmesi; sorumluluğun merkezsizleşmesi; devletlerin ve benzer monolitik örgütlenmelerin yerini, egemenliğin toplumun temel özel birimlerine dönüşmesine imkân verecek bir federalizmin alması: Bütün

anarşistlerin çeşitli biçimlerde ifade ettikleri arzu budur ve bu arzu zorunlu olarak bir basitleştirme politikasını içerir. Ama toplumsal basitleşmeye yönelik itkinin toplumun daha etkili bir şekilde işlemesi isteğinden ya da tamamen bireysel özgürlüğü yok eden otorite kurumlarını ortadan kaldırma arzusundan değil, büyük ölçüde daha basit bir yaşamın erdemlerine ilişkin ahlâki bir inançtan kaynaklandığını gözardı edersek anarşist tutumun özünü gözden kaçırmış oluruz.

Anarşizmi salt bir politik doktrin olmanın ötesine götüren ahlâki öğe hiçbir zaman yeterince araştırılmamıştır ve bu kısmen, uzlaşma dayalı ahlâkı reddeden anarşistlerin, felsefelerinin bu yönünü vurgulama konusundaki gönülsüzlüklerine bağlıdır. Bununla birlikte, basitlik itkisi, anarşist düşünceye nüfuz eden çileci tutumun bir parçasıdır. Anarşist yalnızca zenginlere öfkelenmez; zenginliğin kendisine de öfke duyar ve onun gözünde yoksul kişi yoksulluğunun kurbanıysa zengin kişi de lüksün kurbanıdır. Tüm insanların lüks içinde yaşamalarını sağlama düşüncesi, Kuzey Amerikan demokrasisini yozlaştıran bu görüş hiçbir zaman anarşistlere çekici gelmemiştir. Proudhon *Savaş ve Barış* (La Guerre et la Paix) adlı eserinde sefalet ve yoksulluk arasındaki ayrımı dikkat çekerken anarşistlerin yaklaşımını ifade ediyordu. Sefalet yoksunluktur; yoksulluk ise kişinin çalışarak ihtiyaçlarına yetecek kadarını kazandığı durumdur ve Proudhon bu durumu, en özgür olduğumuz, kendi duygularımızın ve istemlerimizin efendileri olarak hayatlarımızı tinselleştirmeye en çok muktedir olduğumuz ideal insanlık durumu olarak lirik terimlerle över.

İnsanların özgür olmalarına imkân verecek yeterli miktar: Anarşistin maddi dünyadan talebinin sınırı budur. Franz Borkenau'nun, İspanya İç Savaşı'nın ilk günlerinde otoriteyi kovup anarşist Cenneti yaratmaya koyulan Endülüs köylerine ilişkin olarak anlattıkları bunun sadece kuramsal bir sınır olmadığını ortaya koyar. Köylüler tamamen kasıtlı bir şekilde, *cantina*'ları kapatarak ve komşu komünlerle alışveriş planlarında kahve gibi masum lükslere bile

ihtiyaçları olmadığına karar vererek, geçmişteki yoksul yaşamlarını bile basitleştirmeyi amaçlıyorlardı. Bu adamların hepsi anarşizmin fanatik havarileri değildi; çoğu tarihsel bir anda uzun zamandır kendilerine umut veren bir inancın ah-lâki boyutlarından ilham alan sıradan köylülerdi.

Proudhon ve Endülüs'ün köylü çilecileri, içinde yer aldıkları harekette yalnız değildiler. Basit ihtiyaçlar karşılandıktan sonra, insanların zihinlerini ve duyarlılıklarını eğitmek için boş zamana sahip olacakları bir toplum anlayışı anarşist literatürde sürekli olarak karşımıza çıkar. Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*'nde (The Conquest of Bread) "Lüks İhtiyacı" üzerine, bu iddiayı geçersiz kılar gibi görünen bir bölüm kaleme almıştır, ama Kropotkin'in lüksü maddi bir zevk olarak değil, "en yüksek, insanın ulaşabileceği en yüksek bilimsel haz, özellikle bilimsel keşif hazzı; sanatsal haz, özellikle sanatsal yaratım hazzı" olarak gördüğünü farkedebiliriz. Anarşist, varoluşu zahmetli işi azaltacak şekilde basitleştirerek, insanın dikkatini bu tür soylu etkinliklere yöneltebileceğine ve ölümün artık korku vermediği felsefi dengeye ulaşabileceğine inanır. Bu görüşü en özlü şekilde yine *Adalet*'te, insan yaşamının, aşkı, çalışmayı ve "toplumsal paylaşım ya da Adalet'i içerdiği zaman eksiksizliğe ulaşacağını belirten Proudhon'dur. "Bu koşullar karşılandığında," der Proudhon, "varoluş tamdır; bir bayram, bir aşk şarkısı, bir coşkunluk, sonsuz bir mutluluk ilahisidir. İşaret hangi saatte verilirse verilsin, insan hazır; çünkü o her zaman ölümle iç içedir, yani hayatla ve sevgiyle iç içedir."

Basitleştirilmiş yaşam görüşüne ilişkin bu ara söz, anarşistin ilerlemeyi maddi zenginliğin ve yaşamın karmaşıklığının sürekli artması açısından değil; otorite, eşitsizlik ve ekonomik sömürünün ortadan kaldırılmasıyla toplumun ah-lâkileştirilmesi açısından ele aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu hedefe bir kez ulaşıldıktan sonra, doğal süreçlerin yeniden toplumların ve bireylerin yaşamlarına etki etmeye başladığı bir duruma dönebiliriz ve insan kendisini hayvanların üzerine çıkaran tıne uygun olarak içe doğru gelişebilir.

Bu nedenle Proudhon, *İlerlemenin Felsefesi*'nde, dengenin varlığının, evrenin sonsuz hareketinin kaçınılmaz tamamlayıcısı olduğunu vurgular. İlerleme sınırsızdır, ne sonu vardır ne de alışılmış bir anlamda bir hedefi varmış gibi görünür; o "aralıksız bir metamorfozdur;" Mutlağın olumsuzlanması; "evrensel hareketin olumlanması ve dolayısıyla değişmez biçimlerin ve formüllerin, tüm ebediyet, süreklilik ve kusursuzluk doktrinlerinin, tüm kalıcı düzenlerin olumsuzlanmasıdır; evren ve değişmeyen tinsel ya da aşkın öznelere veya nesnelere de bu konuda istisna değildir." Formül neredeyse Herakleitosçudur; Hegelcilerin ve Marksistlerin ileri doğru diyalektik hareketinden çok, hiç sona ermeyen değişim akışını ileri sürer; dengeleyici güçlerin iç akışında tarihin tüm katılığını yitirdiği bir dünya önerir; çelişkiyi olumlu ve üretken bir öge, dengeyi sürekli değişen, kusuru ise dünyanın daimi hareketinin bir nedeni ve bir sonucu olduğu için asla mükemmelliğin hareketsizliğine varmayan bir dünyanın dinamik bir koşulu olarak ortaya koyar.

Ama bu giriş bölümü, kuramda, kaçınılmaz bir sürecin pasif bir şekilde kabul edildiğini ima eden bir şey bulunduğu izlenimini veriyorsa, tarihteki anarşizmi yanlış tanıtmışım demektir. Çelişkili biçimde zaman zaman öğretilerine sızan bilimsel determinizme karşın, anarşist için hiçbir özgül olay, özellikle de insan toplumundaki hiçbir spesifik olay kaçınılmaz değildir. Anarşiste göre tarih, Marksist için olduğu gibi diyalektik zorunluluğun demir yasalarıyla hareket etmez. Tarih mücadeleden doğar; insan mücadelesi ise; insanın içindeki özgür bilinç kıvılcımı sayesinde, daimi özgürlük itkisini kışkırtan -akılda ya da doğadaki- her itici güce verilen yanıtlarla insanın iradesinin uygulanmasının bir ürünüdür.

Anarşizmi politika dünyasına taşıyan şey, mücadelenin gerekliliğine, toplumun özgürleşmesini sağlamak için pratik adımlar atma gerekliliğine ilişkin bilinçtir. Burada tartışmalı bir soruyu ortaya atıyorum; çünkü anarşistler toplumsal değişimi sağlamak için kullanılacak taktiklere ilişkin düşüncelerinde farklılaştıkları halde, kendilerini apolitik, hat

ta anti-politik olarak görme konusunda birleşirler. Anarşistler ve Marksistler arasındaki en sert mücadeleler, eşitlikçi bir toplumun, devlet mekanizmasını ele geçirmeyi amaçlayan işçilerin politik partileri tarafından yaratılıp yaratılmayacağı sorusu etrafında geçti. Anarşistler politik eylemi reddettiler ve devletin ele geçirilmeyip ortadan kaldırılması gerektiğini ilân ettiler; toplumsal devrimin, herhangi bir sınıfın, hatta proletaryanın diktatörlüğüne değil, bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına yol açması gerektiğini ileri sürdüler.

Bu tutum gerçekten de anti-politik olarak tanımlanabilir; ama *Kahraman Yeni Dünya* (Brave New World) ve 1984 gibi anti-ütopyaların, ütopya edebiyatının parçası olmaları gibi, anarşistin antipolitikası da, mücadele ettiği hükümet kurumları tarafından koşullanmış olarak politik tarihin parçasıdır. Anarşizmin gelişimi, merkezi devletin gelişimiyle paraleldir ve bir yüzyıl boyunca ya da daha uzun bir süre anarşizm, değişen ölçülerde Avrupa ve Amerika'nın politik modelinin ayrılmaz bir parçası oldu.

Politikanın hâkim olduğu bir dünyada anarşistin strateji anlayışı ile rekabet ettiği hareketlerin strateji anlayışı arasındaki büyük fark, kısmen liberter bireycilikten, kısmen de daha önce ele aldığımız inançtan, yani hiç değilse genel anlamda araçların amaçları derinden etkilediği inancından kaynaklanır. İsa'nın, şeytanları İblis'le işbirliği yaparak kovamayacağımız şeklindeki iddiasını metaforik olarak paylaşsaksak; anarşistler tüm kurumların ve partilerin, toplumsal değişimi hükümet eylemiyle düzenleme düşüncesine dayandıklarını düşünürler ve insanların yaptıkları yasaları karşı devrimci olarak görürler. Bu savun kanıtı olarak, politik araçlarla yürütülen tüm devrimlerin diktatörlüğe vardığına işaret ederler; zora başvurulması devrimleri dönüştürmüş ve devrimci ideale ihanet etmelerine neden olmuştur. İşte bu nedenle anarşistler bizzat politik eylemi reddetmekle kalmazlar. reformizme -toplumun kısmi önlemlerle değiştirilebileceği düşüncesine- de karşı çıkarlar ve kapitalist devlet

ile anarşik toplum arasında geçici bir dönem olduğu teorisini reddederler. Toplumun tam özgürlüğe tek bir adımda ulaşması imkânsız da olsa, anarşist daha azını hedef almalı, mücadeleyi sürdürmeli ve nihai amacına ulaşmak için özgür olmayan toplumun her zayıflığından yararlanmalıdır.

Bu nedenle anarşistler taktiklerini "doğrudan eylem" teorisine dayandırır ve araçlarının esas olarak toplumsal ve ekonomik olduğunu ileri sürerler. Bu araçlar varolan düzeni yok etmeyi ve toplumsal devrim için hazırlanmayı ya da devrim bir kez başladığında onun otoriter bir seyir izlememesini sağlamayı amaçlayan çok çeşitli taktikleri içerir: Genel grev ve askerlik hizmetinin reddinden kooperatiflerin ve kredi birliklerinin oluşturulmasına kadar. Ama sosyo-ekonomik ve politik araçlar arasındaki ayrım, aslında anarşistlerin genellikle ileri sürdüklerinden daha belirsiz bir şekilde tanımlanır; çünkü toplumun politik yapısındaki bir değişimi ya da o yapının çözülmesini amaçlayan bir genel grev aslında, Clausewitz'in savaşa ilişkin olarak söylediği gibi, başka araçlarla yürütülen politikadır ve aynı şey çeşitli dönemlerde şiddet yanlısı anarşistler tarafından savunulan isyancılık ve 1880'lerin, 1890'ların terörist azınlığı tarafından uygulanan suikastler için de geçerlidir.

Ama bu tanım sorunu, anarşist doğrudan-eylemcilik ile diğer sol hareketlerin yöntemleri arasındaki farklılığı görmemizi engellememelidir. Şiddet yanlılığı ya da şiddete karşı olma, kitlesel eylem ya da bireysel eylem noktalarında ne kadar farklılaşırlarsa farklılaşırlar, anarşistlerin savundukları taktiklerin hepsini birleştiren ve niteleyen şey, dolaysız bireysel kararlara dayanmalarıdır. Birey gönüllü olarak bir genel greve katılır; kendi özgür iradesiyle bir topluluğun üyesi olur ya da askeri hizmeti reddeder veya bir isyanda yer alır. Zor ya da sorumluluğun devri söz konusu değildir; birey uygun gördüğü gibi gelir ya da gider, hareket eder ya da hareket etmeyi reddeder. Anarşistin devrim anlayışının genellikle halkın kendiliğinden ayaklanması biçimini aldığı doğrudur; ama halk Marksist anlamda bir kitle

olarak değil, hareket etme noktasında kendi kararlarını vermek zorunda olan bağımsız bireylerin bir araya gelmesi olarak görülür.

Bireyin kendiliğinden iradesine dayanan devrimci eylem araçları kuşkusuz; toplumsal ve ekonomik işlerin idaresinin, merkezsizleşmiş, bürokratik olmaktan çıkmış ve son derece basitleştirilmiş bir yaşam için gerekli olan en az egemenlik özverisini bireyden talep eden küçük yerel ve işlevsel gruplar tarafından yürütüldüğü özgür toplum hedefiyle uyum içindedir. Bireyler komünler ve çalışma birlikleri içinde birleşeceklerdir; bu komünler ve birlikler ise bölgesel birimler halinde birleşeceklerdir ve otoritelerin yerini koordinasyon sekreterleri alacaktır. Doğal karşılıklı yardım itkisi temelinde çıkarları dengelemeye yönelik bu organik ağ içinde yapay zor gereksiz hale gelecektir.

Bireysel tercihin önceliği, anarşistin devrimci taktiklere ve toplumun gelecekteki yapısına ilişkin düşüncelerine hâkim olmakla kalmaz; anarşistin otokrasinin yanı sıra demokrasiyi de reddetmesini açıklar. Anarşizmi demokrasinin son noktası olarak gören anlayış anarşizmin gerçekliğinden son derece uzaktır. Demokrasi halkın egemenliğini savunur. Anarşizm kişinin egemenliğini savunur. Bu otomatik olarak anarşistin, demokrasinin birçok biçimini ve bakış açısını reddettiği anlamına gelir. Bireyin egemenliğini bir temsilciye devrederek ondan feragat ettiği anlamına geldiği için parlamenter kurumlar reddedilir; bu kurumlarda bireyin artık denetleyemediği kararlar onun adına alınabilir. Bu nedenle anarşistler oy kullanma ediminin hem simgesel olarak hem de fiilen özgürlüğe ihanet olduğunu düşünürler. “Evrensel Oy Hakkı Karşı Devrimdir” diye bağırıyordu Proudhon ve ardıllarından hiçbiri bu konuda ondan farklı düşünmedi.

Ama anarşistin demokrasiye muhalefeti, biçimler üzerine bir anlaşmazlıktan daha derinlere gider. Halkın, kendisini oluşturan bireylerden ayrı bir varlığı olduğu düşüncesinin reddedilmesini içerir; aynı zamanda halk hükümetinin red-

dini içerir: Bu noktada Wilde, “Monarşiyi ayaktakımından ayırmanın gereği yoktur; bütün otoriteler aynı ölçüde kötüdür,” derken anarşistler adına konuşuyordu. Anarşist özellikle çoğunluğun kendi iradesini azınlığa dayatma hakkını reddeder. Hak sayılarla değil akılla ilgilidir; adalet kafa sayısında değil insanların kalplerindeki özgürlükte bulunur. “Yürekten itaat edeceğim tek bir iktidar var,” diyordu Godwin, “kendi aklımın kararı, kendi vicdanımın emrettiği.” Ve Proudhon, “Her kim beni yönetmek için elini üzerime koyarsa, o bir gaspçı ve bir despottur; onu düşmanım ilân ediyorum!”

Anarşizmin ideali, mantıksal sonucuna kadar götürülen demokrasi olmak bir yana, evrenselleştirilmiş ve saflaştırılmış aristokrasie çok daha yakındır. Tarih burada tam bir dönüş yaptı ve aristokrasinin soyluların özgürlüğünü talep ettiği noktada, -Rabelais’ci Thelème Manastırı görüşünde ulaştığı en yüksek noktada- anarşizm her zaman özgür insanların soyluluğunu ilân etti. Nihai anarşi görüşünde bu özgür insanlar tanrılara ve krallara benzerler; Shelley’nin betimlemesiyle bir prensler kuşağını oluştururlar:

*İğrenç maske düştü, işte insan
Bir başına, özgür, hiçbir kısıt yok eylemini bunaltan,
Kralsız ve Asasız,
Ama kendinin sultanı o,
Eşit, sınıfsız, kabilesiz, ulussuz,
Artık ast değil, üst değil,
Korku duymuyor hiçbir şeyden, secde etmiyor hiçbir şeye
Kendinin kralı, adil, soylu, bilge
Peki, Azapsız ve İhtirassız mı? - hayır,
Henüz kurtulmuş değil suçtan ya da acıdan
Ki onun arzusu üzre yaratılmışlardı
ya da kendi arzusuyla katlanmıştı onlara insan,
Ve bir köle gibi hükmederek onlara
Daha kurtulmuş değil talihten, ölümden ve refasızlıktan
Bunlardan başka ne dikilebilir önüne yalçın karartısıyla
Şu yüklü, gergin boşluğun en yücesinde oturan
Dipsiz göğün en inagrur yıldızının.*

Ama, hâlâ tarihin ve zamanın dışında yer alan bir dünyadaki insana ilişkin anarşist görüş budur. Şimdi tarihte bugüne kadar yer aldığı haliyle anarşizmin biraz farklı bir görüntüsüne dönüyoruz.

1
KISIM

DÜŞÜNCE

II

SOYAĞACI

ANARŞİZM paradokstan ilham alan ve paradoksla dolu bir inanç sistemidir ve bu nedenle savunucuları teorik olarak geleneği reddetmekle birlikte doktrinlerinin tarihi kökleriyle çok ilgilidirler. Bu ilgi, anarşizmin doğal insani itki-lerin bir tezahürü olduğu ve otoriter kurumlar yaratma eğiliminin geçici bir sapma olduğu inancından kaynaklanır. Bu görüş kabul edildiğinde, anarşizm bugünün bir görüngüsünden ibaret olamaz; tarihte gördüğümüz haliyle yalnızca toplumda hep var olan bir ögenin metamorfozudur. Peter Kropotkin, Max Netlau ve Rudolf Rocker gibi anarşist tarihçiler kendilerini büyük ölçüde bu sabit ama yakalanması zor ögeyi izlemeye adadılar.

Bu yazarların büyük bir özenle ortaya çıkarttıkları soyağacı gerçekten de muhteşem bir üründür ve dallarının gölgesinde rastladığımız bazı atalar bizi hayrete düşürür. Kropotkin belki de anarşist soykütükçülerin en uç noktasını temsil ediyordu; çünkü inancının köklerini bireysel düşünürler arasında değil, anonim halk kitlesi içinde arıyordu. “Anarşizm,” diyordu “halkın içinde doğmuştur ve ancak bir halk hareketi olarak kaldığı sürece canlılığını ve yaratıcı gücünü koruyacaktır.”

Bu inanç *Modern Bilim ve Anarşizm*’de tarih terimleriyle geliştirilir. “İnsan toplumlarında iki düşünce ve eylem akımı her zaman çatışma içinde olmuştur,” diyordu Kropotkin bu kitapta. Bu, bir tarafta kabile adetlerinin, köy topluluklarının, ortaçağ loncalarının ve “yasamayla değil, kitlelerin yaratıcı ruhuyla geliştirilen ve işlenen” tüm kurumların örneklediği “karşılıklı yardımlaşma” eğilimi; diğer yanda ise “bu yücüler, şamanlar, sihirbazlar, yağmur yağdırıcılar, kahun

ler ve rahipler"le başlayıp yasa koyucular ve "askeri şefler"le devam eden otoriter akım. Kropotkin dogmatik bir şekilde, "Anarşizmin bu iki akımdan birincisini temsil ettiği açıktır," sonucuna varıyordu. "O halde anarşistlerin ve devletçilerin her zaman var olduğunu söyleyebiliriz." Kropotkin başka bir yerde anarşizmin köklerinin "en uzak taş çağı antikitesi"nde bulunması gerektiğini ileri sürüyor ve bu son derece kişisel prehistorya görüşünden yola çıkıp tüm isyancı hareketlerden geçerek ilk İngiliz sendikalarına geliyor ve "bunlar tarihte bildiğimiz başlıca popüler anarşist akımlardır" sonucuna varıyordu.

Kropotkin, halkın adlandırılmamış ve ifade edilmemiş anarşizmini araştırırken, hareketin diğer tarihçileri, eski felsefecilerin ve yazarların düşüncelerindeki anarşist öğeleri araştırmışlardır. Lao-Tsu, Aristippus ve Zeno, Étienne de la Boëtie, Fénelon ve Diderot bu şekilde keşfedildi ve cesur Thelème Manastırı ütopyası, liberter "Ne istiyorsan yap!" sloganı temelinde Rabelais'nin de anarşizme dahil edilmesini sağladı. Anabaptistler, Hussitler, Doukhoborlar ve Esseneler gibi dinsel hareketlere *bütün olarak* sahip çıkıldı ve Fransız Tolstoycu Lechartier "anarşinin gerçek kurucusu İsa'ydı ve... ilk anarşist toplum havarilerin toplumuydu" diyen tek kişi değildi. Anarşizmin iki yeni tarihçisi Alain Sergeant ve Claude Harmel, kırsal ögesinin üyelerine bıraktığı vasiyetnamesinde (ölümünden sonra kilise otoriteleri tarafından el konulmuş ve hiçbir zaman hitap ettiği köylülere ulaşmamıştır), her türden otoriteyi reddeden ve köylü toplulukları arasında kardeşliğe dayanan pastoral bir toplumu savunan, döneminin dinsel ve sivil otoritelerine karşı öfkesini dile getiren, 18. yüzyıl Étrepigny papazını ilk anarşist olarak ilan ettiler. Amerikalı profesör James A. Preu kısa bir süre önce, Godwin'in *Politik Adaleter*'inin -dolayısıyla tüm anarşist düşüncenin- ana fikrinin *Gulliver'in Seyahatleri*'nin (Gulliver's Travels) IV. kitabında bulunduğunu kesin olarak kanıtladı; Preu, Tory Dean'ı kılık değiştirmiş bir anarşist ata olarak gören ilk yazar değildir.

Ama gitgide dallanıp budaklanan bu soyağacının kökleri, taşımak zorunda oldukları dallar için çok zayıftır. Sahip çıkılan yazarlara göz attığımızda, sık sık anarşizmin tarih öncesi olarak sunulan şeyin, daha çok bir harekete ve teorilerine otorite sağlamak için yaratılan bir mitoloji olduğu ortaya çıkar; tıpkı ilkel bir klanın ya da kabilenin geleneğe ya da tabuya otorite sağlamak için totem mitlerini yarattığı şekilde. İsyan da özgürlük arzusu da insan toplumunda eskiden beri var olan öğeler oldukları halde, değişen tarihsel durumlara göre biçim değiştirdikleri anlaşılmamıştır. Örneğin Brutus ve Spartacus gibi klasik antik çağın tipik asilerini ele alırsak, bu insanların kendi özgürlük düşünceleri için içten bir çaba gösterdiklerini görürüz; ama ne diktatörlük tehdidine karşı aristokrat bir oligarşinin çıkarları için mücadele eden Brutus ne de mahvolan hayatlarına kendi ülkelerinde tekrar başlayabilmeleri için köleleri özgürleştirmek isteyen Spartacus, 19. yüzyıl anarşistlerinin giderek merkezileşen ve maktineleşen kapitalist devlete karşı geliştirdikleri ekonomik eşitlik ve sınıfsız özgürlük kavramlarını paylaşır ya da anlar.

Genel olarak, anarşist tarihçiler anarşizmin temelinde yer alan bazı tutumları -insanın özsel onuruna duyulan inanç, bireysel özgürlük arzusu, tahakküne tahammülsüzlük- tarihte belli bir zamanda ortaya çıkan ve özgün teorileri, amaçları ve yöntemleri olan bir hareket ve inanç olarak anarşizmle karıştırdılar. Temel tutumlar kuşkusuz tarih boyunca en azından eski Yunanlılara kadar izlenebilir. Ama gelişmiş, ifade kazanmış ve net bir şekilde teşhis edilebilir bir eğilim olarak anarşizm ancak modern, bilinçli toplumsal ve politik devrimler çağında ortaya çıkar.

Kendine has ahlaki görüşleri ve radikal toplum eleştirisi, ancak ortaçağ düzeninin çökmesinden sonra algılanabilir bir biçimde ortaya çıkmaya başlar. Bu çöküş bir taraftan ulusçuluğun ve modern merkezi devletin yükselişine neden olurken, diğer taraftan 19. yüzyılda Marksizm ve anarşizm arasındaki çatışmada olgunlaşan otoriter ve liberter akımları

erkenden geliştirmeye başlayan devrimci bir eğilimin ortaya çıkmasına yol açıyordu.

Ortaçağ toplumunun çözülmesi, birbirinden ayrılması çok güç olan dinsel, toplumsal ve politik biçimler aldığı gibi, ayaklanma hareketleri de 17. yüzyılın sonuna kadar aynı şekilde üçlü bir niteliğe sahip oldu. Bu dönemde en sert toplum eleştirilerini hümanistler değil, hem kiliseye hem de İncil'in edebi bir yorumu temelinde, varolan otorite ve mülkiyet sistemlerine saldıran köktenci dinsel muhalifler dile getirdi. Taleplerinde, Cennet Bahçesi'nin doğal adaletine geri dönüşe duyulan bir özlem ima ediliyordu. Aforoz edilmiş rahip John Ball gerçekten söylemiş olsun ya da olmasın, ünlü beyit,

*- Adem toprağı kazarken Havva ip eğiriyordu,
Peki o zaman efendi kimdi?-*

neredeyse üç yüz yıl sonra Uluslar Topluluğu dönemi broşürlerinde tekrar gündeme gelen yitirilmiş bir basitliğe duyulan özlemin belirtisidir.

14. yüzyılda İngiltere'de, 16. yüzyılın başlarında Almanya'da ayaklanan köylülerin talepleri özünde devrimci değildi. Asiler ruhban sınıfına ve derebeylerine ödenen vergilerin kaldırılmasını istiyorlardı; en çok da can çekişmekte olan serflik kurumunun tamamen ortadan kaldırılmasını istiyorlardı. Ama bu tür basit reformist taleplerin ötesine geçenlerin sayısı çok azdı ve İngiliz köylülerinin, liderleri Wat Tyler'in öldürülmesinden sonra bile Kral II. Richard'ın vaatlerine güvenmeleri, feodalizme bazı açılardan naif bir şekilde inandıklarını ortaya koydu. İngiliz köylülerinin tutumları, kendilerini bekleyen mermilerle değil, hâlâ yarı feodal dünyalarının singesel babası olan çarın anlayışlı şefkatiyle karşılaşacakları umuduyla 1905'te Papaz Gapon'un ardından Kışlık Saray'a yürüyen cahil Rusların tutumuyla karşılaştırılabilir.

Ancak İngiliz ve Alman köylü liderleri arasında, anarşizme varacak toplumsal eleştiri türünün ilk işaretleri ortaya çıktı. John Ball'un, Froissart tarafından saklanan konuşma-

sının bazı kısımları -ortaçağın karanlığından kısmen gün ışığına çıkan bu fırtına gibi adamın düşüncelerine ilişkin olarak bildiğimiz hemen hemen tek şey- hem mülkiyete hem de otoriteye saldırır ve aralarında 19. yüzyıl anarşistlerinin geliştirdikleri tezleri anımsatan bir bağlantı olduğunu ima eder.

Bütün mallara ortak sahip olana kadar, serfler ve efendiler ortadan kalkana kadar ve hepimiz eşit olana kadar İngiltere'de hiçbir şey iyiye gidemez ve gitmeyecektir. Neden efendi dediğimiz insanlar her şeyin en iyisine sahipler? Bunu nasıl hak ediyorlar? Bizi neden esaret altında tutuyorlar? Hepimiz aynı baba ve anneden, Adem ve Havva'dan geldiysek, bizden daha fazla efendi olduklarını nasıl ileri sürebilirler ya da kanıtlayabilirler? Onlar tüketsin diye çalışmamızı ve üretmemizi sağlamalarından başka bir kanıtı yoktur bunun!

Tarihçi ayrıntıları keskinleştirmiş bile olsa bu konuşmanın tonu sahici görünüyor: reformasyon en radikal biçimleri-ne doğru geliştikçe tanıdığımız dinsel coşkunluk ve toplumsal suçlama karışımını içerir. Ama, Ball özel mülkiyeti reddettiği ve eşitlik talep ettiği halde, bizzat hükümeti reddeder gibi görünmemektedir. Uzun bir süre eşitlikçi komünizm taleplerinin, otoriter bir çerçeve içinden çıktığına tanıklık ettik. İdeal bir eşitlikçi toplumun ilk edebi ifadesi olan Sir Thomas More'un *Ütopya'sı* (1516) karmaşık bir yöntemle seçilen bir otorite tarafından yönetilir ve bireysel davranışın önüne son derece katı kurallar koyar. Thomas Münzer'in liderliğindeki Alman köylü ayaklanmasında ve Anabaptist Münster Komününde anarşist öğeler bulmak için çok çaba harcandıysa da, ortaya çıkan bu hareketlerin pratiği, her iki durumda da, liderlerin bazı ifadelerinde ortaya çıkan anti-otoriter tutumları reddeder gibi görünmektedir. Örneğin Münzer otoriteyi reddediyordu, ama otoritesiz bir toplum biçimine ilişkin somut önerilerde bulunmadı ve Mülhausen'de kendi ideal cumhuriyetini kurmaya giriştiği zaman, anarşist topluma benzer bir şey ortaya çıkmadı. Engels bu durumu *Almanya'da Köylü Savaşı*'nda (The Peasant War in Germany) çok net bir şekilde özetlemiştir:

Tüm malların ortak olduğu, emeğe evrensel ve eşit bir saygı gösterileceği ve tüm otoritelerin ortadan kaldırıldığı ilân edildi. Aslında Mülhausen, az buçuk demokratik bir anayasası, evrensel oyla ve bir forumun denetimi altında seçilen bir senatosu olan; ve yoksulların alelacele doyurulduğu cumhuriyetçi bir imparatorluk kenti olarak kaldı. Dönemin Protestan orta sınıflarını o kadar korkutan toplumsal değişim aslında, daha sonraki bir dönemin burjuva toplumunu zamanından önce kurmaya yönelik zayıf ve bilinçsiz bir girişimin ötesine geçmedi hiçbir zaman.

Anabaptistlerde olduğu gibi, teokratik eğilimleri dünyevi otoriteyi reddetmelerini anlamsızlaştırıyordu; Münster'de komünizmi zorla yerleştirme çabasında ya da Anabaptist olmayı reddedenlerin zorla şehirden çıkarılmalarında veya el yazmalarının ve müzik aletlerinin parçalanmasına yol açan püriten putkırıcılığında gerçek bir liberter eğilimin işaretlerini bulmak kolay değildir. Münster Komünü'nün fırtınalı tarihinin büyük bölümünde Anabaptist azizlerden oluşan küçük bir grubun anımsız bir otorite uyguladığı anlaşılıyor ve sonunda Leyden'li Jan yalnızca ruhani lider değil; İsa'nın İkinci Gelişi için gerekli hazırlıkları yapacak Beşinci Monarşi'deki yol gösterici olarak Yeryüzünün Kralı olduğu iddiasıyla kentin dünyevi hükümdarı oldu.

Anarşist bir bakış açısından bu hareketlerde hissedilen eksiklik, eşitlikçiliği dengeleyecek olan bireycilik ögesidir. İnsanı Tanrı'nın takdis ettiği bir topluluğun üyesi olarak gören ortaçağ anlayışından kurtulmak yavaş ilerleyen bir süreçti ve muhtemelen köylü ayaklanmalarının ve Anabaptist hareketin esas dayanağı olan -loncunun ve köy yaşamının ortaklaşmacı yapısına alışmış- tarım işçileri ve zanaatkarlar bu konuda en yavaş davranan sınıflardı. Bu noktada anarşist tarihçiler, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan ve doğal bir şekilde kaba bir eşitlikçiliğe sahip olan ilkel ya da ortaçağ halk topluluğunun aynı zamanda bireyci olduğunu varsayma hatasına düşüyorlar; oysa tam tersine bu topluluklar uyumluluğun beklendiği ve istisnai olanın öfke uyandırdığı geleneksel bir modele eğilim gösteriyorlardı.

Ortaçağ sonrası Avrupa'sındaki bireyci eğilim ilk olarak Quattrocento [İtalyan sanat ve edebiyatının bir dönemi olarak 15. yüzyıl. ç.n.] sırasında İtalyan şehirlerinin kültürlü sınıfları içinde ortaya çıkar; toplumsal reform düşünceleriyle hiçbir ilgisi olmayan bir kişilik kültürü olarak belirginleşir ve hümanist aydının çok yönlü gelişme arzusuna vardığı gibi despotun yüceltilmesine de varır. Bununla birlikte sadece toplumsal düzenin bir üyesi olarak değil, bir birey olarak insana yönelik yeni bir ilgi yaratmış; Dante'den itibaren güney Avrupa edebiyatına, Chaucer'dan itibaren İngiliz edebiyatına nüfuz ederek sonunda Elizabeth dönemi tiyatrosu, biyografi, otobiyografi ve nihayet roman gibi bireyci edebi biçimlere yol açmıştır; bunların hepsi, insanın, toplumsal çerçevesi içinde değil, bu çerçeveye karşı tamamen duygusal ve psikolojik doğasına yönelik, gitgide derinleşen bir ilgi sayesinde gelişmiştir.

Bu dünyevi birey yüceltmesine paralel olarak, reformasyonun geç dönemleri, Anabaptistler gibi binyılcı mezhepleri aşan ve özellikle Quaker'lar arasında, örgütlü biçimleri reddederek ve "içsel ışık" ya da George Fox'un deyişiyle "her insanın içindeki Tanrı" düşüncesi, Tolstoy'un düşüncesine benzeyen ve anarşistlerin bazı içkin adalet anlayışlarından çok da uzak olmayan bir düşünce temelinde bireyci bir din görüşü geliştiren dinsel bir radikalizm ile doruğuna ulaşır.

Bu dünyevi ve dinsel yaklaşımlar, 18. yüzyılda bireysel özgürlüğün değerine ilişkin bilincin derinleşmesine yardımcı olmuştur. Bu eğilim İngiliz İç Savaşı sırasında ayırt edilebilir en eski anarşist hareketi yaratmıştır.

İç savaşta çarpışanlar -her iki tarafta da- genel olarak kabul edildiğinden daha fazla Rönesans bireyciliğinin mirasçılarıdır; barok kişilik kültürünün Milton'ın Şeytan'ından daha mükemmel bir örneği herhalde bulunamaz. Başka bir açıdan, Calvinistler karşısında Bağımsızların güçlenmesi, dinsel ve ahlâki seçimi yönlendirmek açısından kişisel bilincin giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir ve bu konuda Milton (*Areopagitica*'da) liberal değil, liberter bir

sonuca varmaktadır. Ekonomik ve toplumsal değişimler, erken kapitalizmin ortaya çıkışı ve toprak ağalığının [özellikle İngiltere’de 1832’ye kadar politik iktidara sahip olan kırsal toprak sahipleri sınıfı. ç.n.] güçlenmesi, hep aynı yöne işaret ediyor ve ayaklanma yoluyla ilk modern devrimci diktatörlüğe -Cromwell’in totaliter devlet prototipi- ve aynı zamanda da karşıtına yol açan şiddetli politik gerginliği üretmek üzere birleşiyordu.

Demokratik söylemle gizlenen bir sınıf oligarşisinin yaratılması için orta sınıfları politik ve askeri mücadele içine sokan bireycilik, alt sınıflar arasında iki radikal hareketin ortaya çıkmasına neden oldu. Chartistlerin ataları olan ve evrensel oy hakkını savunan Leveller’ların hareketi güçlü bir hareketti. Walwyn gibi bazıları ortak mülkiyeti savunduysa da esas olarak ekonomik eşitlikten çok politik eşitlik ve Yeni Model Ordu’nun yüksek rütbeli subaylarının kendilerine malettikleri ayrıcalıkları ortadan kaldıracak demokratik bir anayasa talep ediyorlardı. Cromwellci bir broşür yazarı Leveller’ları tanımlamak için, tuhaf bir şekilde Fransız Devrimi’nde kullanılan hakaretleri anımsatan “İsviçreleştirmiş anarşistler” [Switzerland anarchoists] terimini kullanıyordu. Ama 17. yüzyıl İngiliz devrimci hareketinin asıl anarşist kanadını temsil edenler Leveller’lar değil, ilginç toplumsal protesto biçimleri nedeniyle Digger’lar diye anılan kısa ömürlü gruptu.

Leveller’lar esas olarak Tanrısal Kralların hâkimiyetinden kurtarmak için uğrunda dövüştükleri ülkenin yönetiminde pay talep eden Yeni Model Ordu’nun, alt rütbelerinden geliyorlardı. Oysa Digger’lar, çoğunlukla iç savaşı izleyen ekonomik durgunluğun kurbanları olan yoksullardı ve talepleri esas olarak toplumsal ve ekonomikti. Zenginliklerini koruyanların yalnızca politik haklarına değil, hayatta kalmak için gerekli olan araçlara ilişkin temel haklarına da el koyduklarını düşünüyorlardı. Protestoları açlığın yol açtığı bir çılgıktı; liderleri Gerrard Winstanley ve William Everard da dönemin sorunları nedeniyle acı çekmişlerdi. Winstanley

Londra’ya gelip kumaş ticaretine girmiş ve ekonomik durgunluk nedeniyle iflas etmiş Lancashire’lı eski bir kumaşçıydı. “Ne evim ne işim kalmıştı; kırsal bir yaşam sürdürmek için bile iyi niyetli dostların yardımlarına ihtiyaç duyuyordum.” Everard, Leveller propagandası yaptığı için azledilmiş eski bir iç savaş askeri idi.

Digger’lar 1648’de kuramlarını oluşturmaya başladılar ve 1649’da eyleme giriştiler. Winstanley’in ilk broşürü olan *Skandalların Üzerinden Başını Uzatan Hakikat* (Truth Lifting Uplts Head Above Scandals), hareketin akılcı bir felsefi temele sahip olduğunu gösteriyordu. Winstanley’e göre Tanrı, “anlaşılmaz ruh, yani Akıl”dan başka bir şey değildi. “Bu akıl nerede bulunur?” diye soruyordu. “Doğasına ve varlığına göre her yaratıkta bulunur, ama en mükemmel haliyle insanda bulunur. Bu nedenle insanın akılcı bir varlık olduğu söylenir... Bu,” diye devam ediyordu, tuhaf bir şekilde Tolstoy’u anımsatarak, “Tanrının insanın içindeki Krallığıdır.”

Tanrının içkin Akıl olarak bu neredeyse panteist kavranışından, kendi akılcı doğasına uygun olarak hareket ederse insanın toplumsal bir varlık olarak görevini yerine getireceğini öne süren bir davranış teorisi çıkar.

İnsanı aklın yönetmesine izin verirse, hemcinslerinin haklarına tecavuz etmeye cesaret edemez; kendisine davranılmasını istediği gibi davranır. Akıl, komşusu aç ve çıplaksa onu doyurmasını ve giydirmesini söyler, çünkü yarın sıra kendisine gelebilir ve o zaman komşusu ona yardım elini uzatacaktır.

Bu, gerçek Hristiyanlığa yakın bir görüştür, ama Kropotkin’in karşılıklı yardımlaşma güdüsü görüşüne de aynı ölçüde yakındır: ve Winstanley en radikal broşürü olan *Dürüstlüğün Yeni Yasası* (The New Law of Righteousness) düşüncesindeki anarşist öğeleri güçlendiren bir dizi öneri getirir.

İsa’yı “evrensel özgürlükle” özdeşleştirerek, otoritenin yozlaştırıcı yapısını gözler önüne serer ve yalnızca politik iktidarı değil, aynı zamanda efendinin kölesi üzerindeki eko-

nomik iktidarını ve babanın çocuğu, kocanın karısı üzerindeki ailevi iktidarını da eleştirir.

Eline bir otorite geçiren herkes başkalarına zulmeder; karılarının, çocuklarının, kölelerinin, uyruklarının kendi hemcinsleri olduğunu ve özgürlüğün nimetleri üzerinde eşit bir hakka sahip olduklarını farketmeksizin, altındakilere karşı baskıcı Tanrılar gibi davranan, maddiyata önem veren o kadar çok koca, ebeveyn, efendi, yüksek memur var ki....

Ama “özgürlüğün nimetleri üzerindeki eşit hak” soyut bir hak değildir. Mülkiyet haklarına saldırmadan ele geçirilemez; Winstanley ekonomik ve politik iktidar arasındaki güçlü bağlantıyı burada da çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır.

Bırakalım herkes söyleyeceğini söylesin, hâkim olanlar şu benim ve senin mülkiyetini savunarak, toprağın kendilerinin olduğunu söylemeye devam ettikçe, halk asla özgürlüğüne kavuşamaz; ülke sorunlardan, baskılardan ve şikayetlerden kurtulamaz; ve her şeyin Yaratıcısı sürekli olarak öfkelenir.

Winstanley’in hayatının bu kritik noktasında getirdiği toplum eleştirisi otorite ve mülkiyetin liberter bir reddine vardığı gibi, yaratmak istediği eşitlikçi toplum da iki yüzyıl sonra anarşistlerin tahayyül ettikleri ideal toplumun birçok özelliğini barındırır.

Bu evrensel hakkaniyet yasası her erkek ve kadında hayat bulduğunda, hiçkimse herhangi bir kişi üzerinde hak iddia etmeyecek, “Bu benim bu da senin. Bu benim işim, bu da senin işin,” demeyecektir. Herkes toprağın sürülmesine ve sığırların yetiştirilmesine katılacak ve dünya nimetleri herkesin olacaktır; mısıra ya da sığra ihtiyaç duyan kişi, gördüğü ilk ambar dan bunları alacaktır. Alış ve satış olmayacak, fuarlar ve pazarlar bulunmayacaktır; tüm dünya herkesin ortak hazinesi olacaktır, çünkü dünya Tanrı’nındır... İnsan yiyor, içiyor ve giyiniyorsa yeterli olanı elde etmiştir. Ve herkes birbirine yardım ederek bu gerekli şeylerin üretimine neşeyle katılacaktır. Kimse kimsenin efendisi olmayacak; herkes, kendisinde bulunan ve kendisini yönlendiren dürüstlük, akıl ve hakkaniyet yasasına tâbi olacaktır -ki bu Tanrı’dır..

Birlikte yapılan ve ürünleri eşit bir şekilde paylaşılan iş; yöneticiler olmadan kendi vicdanlarının sesini dinleyerek birbirleriyle barış içinde yaşayan insanlar; ticaret ortadan kalkmış ve onun yerine açık depolar sistemi getirilmiş: Bütün bunlar Kropotkin’in anarşist-komünist toplumunun ilkel bir taslağı gibi görünüyor; Winstanley’in cezaı kınayarak ve suçun ekonomik eşitsizlikten kaynaklandığını ileri sürerek liberter düşünürlerin çizgisini öngördüğünü farkettiğimiz zaman benzerlik iyice belirginleşiyor.

İnsanların başına tüm dertleri açan, bu benim ve senin mülkiyetidir. Önce hırsızlığa neden olmuş; sonra da hırsızlık yapanları asmak için yasaların çıkarılmasına yol açmıştır. İnsanları kötülüğe teşvik etmekte, sonra da bu kötülük nedeniyle onları öldürmektedir. Bunun gerçek bir şeytan olduğunu artık anlamak zorundayız.

Winstanley toplumsal adaletsizliğe son vermenin tek yolunun halkın harekete geçmesi olduğunu vurgular ve yoksulların dünyaya yeniden hayat verme konusundaki rolünden vahiysel coşkuyla söz eder. “Tanrı şimdi tozların içinden, yani en aşağı ve en çok horlanan insanlar arasından bir halkı kendi katına yükseltiyor... Dürüstlük Yasası ilk olarak bu insanların arasında ve bu insanlardan çıkacaktır.” Winstanley, halkın, temel zenginlik kaynağı olan toprağa el koyarak ve onu işleyerek harekete geçmesi gerektiğini ileri sürer. Zenginlerin mülklerine zorla el koymanın gerekli olduğunu düşünmez. Yoksullar ülkenin üçte ikisini kapladığını tahmin ettiği ortak topraklara ve boş arazilere yerleşebilirler ve orada birlikte çalışabilirler. Oluşturdukları örnek, insanlara komünal yaşamın erdemlerini gösterebilir ve dünya herkese bol bol özgürlük sağlayan “ortak bir hazine” haline gelebilir. *Dürüstlüğün Yeni Yasası*’nın en güzel bölümleri kehanetin getirdiği coşkuyla dolup taşar

Efendi bana yerimi ve nasıl davranmam gerektiğini, sıradan halk denilen bizlerin ortak toprakları işlemek ve bu topraklarda çalışmak zorunda olduğumuzu söylediği zaman, öne çıkacağım

ve toprağın başka birinin olduğu kadar benim de olduğunu düşündüğümü, kimse için çalışmadan ya da kimseyi çalıştırmadan alnımın teriyle ekmeğimi yiyeceğimi eylemlerimle ilân edeceğim.

Efendi cevap vermekte gecikmedi. *Dürüstlüğün Yeni Yasası* Ocak 1649'da basıldı ve Winstanley ve arkadaşları Nisan başında Walton-on-Thames yakınlarındaki St. George's Hill'e gidip toprağı sürmeye ve buğday, yabancı havuç, havuç ve fasulye ekmeye başlayarak doğrudan eylem kampanyalarını başlattılar. Otuz kırk kişi kadardılar ve Winstanley sayılarının kısa zamanda beş bine ulaşacağı kehanetinde bulunarak yöredeki tarım işçilerini kendilerine katılmaya çağırdı. Ama Digger'lar yoksul semtlerde bile pek az sempati toplamışlardı; oysa yerel ruhban sınıfının ve toprak sahiplerinin düşmanlığını fazlasıyla çekmişlerdi. Kiralık sokak seraserilerinden dayak yediler. hâkimler tarafından para cezasına çarptırıldılar; sığırları sürüldü, fideleri koparıldı ve derme çatma kulübeleri yakıldı; onları korkutmayı başaramayan General Fairfax'ın huzuruna çağırıldılar ve soruşturma yapmak için aralarına askerler gönderildi, ama bazıları açık açık Digger doktrinine ilgi göstermeye başlayınca geri çağırıldılar. Güçlüklerle dolu bu aylar boyunca Winstanley ve taraftarları şiddete başvurmadılar, şiddetten nefret ediyorlardı. 1649 yılı boyunca, kendilerini tanımayı reddeden bir dünyaya karşı haklı şikayetlerle dolu broşürler yayımladılar; boş toprakların işgalini vaaz etmek için Home Counties'e [İngiltere'nin güneyinde, Londra çevresindeki kontluklar. ç.n.], hatta Gloucestershire kadar uzak yerlere propagandacılar gönderdiler.

Ama Digger'ların direnme gücü bile bu amansız zulüm karşısında yeterli olmadı. 1650 Mart'ında St. George's Hill'e yerleşenler oradan ayrıldılar ve örnek oluşturarak İngiltere'ye kırsal komünizmi getirme çabasından vazgeçtiler. Diğer koloniler daha da kısa ömürlü oldu ve bir hareket olarak Digger'lar 1650 sonunda tarihten silindiler.

Winstanley bir süre daha sadece yazınsal yollarla düşün-

celerini yaymaya devam etti ve 1652'de son ve en uzun çalışmasında *Bir Platformda Özgürlüğün Yasası, ya da Yenilenmiş Gerçek Yargı* (The Law of Freedom In a Platform, or True Magistracy Restored) Cromwell'e hitap ederek en ihtimal dışı dönüşümü hedefledi. Bu broşürün göreceli ılımlılığı, Winstanley'in coşkusunun ve görüşlerinin aşırılığının St. George's Hill deneyimiyle azaldığını düşündürmektedir. Çünkü Winstanley bu kitapta hemen hemen tam bir komünizmi savunmaya devam ettiği halde, yıllık parlamentoları, çeşitli memurları ve idarecileri, zorunlu çalışmayı ve hatta topluma karşı bazı suçlar için ölüm cezasını kabul ederek, aşırı Leveller'larinkinden çok da farklı olmayan bir politik programı savunuyordu. *Özgürlüğün Yasası* pek az ilgi uyandırdı ve Winstanley bu kitabı yayımladıktan sonra öyle kesif bir karanlığa gömüldü ki ölüm yeri ve tarihi bile bilinmemektedir.

Digger hareketinin, bazı taraftarlarının katıldığı Quaker'lara ilham kaynağı olduğu söylenebilirse de, bu hareket sonraki toplumsal ve politik hareketlere hiçbir miras bırakmadı. Hafızalardan öylesine silindi ki, William Godwin bile *Refahın Tarihi*'ni (History of The Commonwealth) yazarken Digger doktrininin, kendisinin *Politik Adalet*'te geliştirdiği doktrine ne kadar benzediğinin farkındaymış gibi görünmüyordu. Ancak 19. yüzyılın sonunda modern toplumsal ideolojilerin bir habercisi olarak Winstanley'in önemi kabul edildi ve • zaman, komünist düşünceleri nedeniyle bazı Marksistler Winstanley'i sahiplenmeye çalıştılar. Ama Winstanley'in *Dürüstlüğün Yeni Yasası*'nda tasavvur ettiği köylü cennetinde Marksçı olan hiçbir şey yoktur. Bu cennetin komünizmi tamamen liberterdir ve Winstanley ile arkadaşlarının St. George's Hill'de bu köylü cennetini hayata geçirme çabaları, anarşist doğrudan eylem geleneğinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Amerikan ya da Fransız Devrimi'nde, anarşist geleceğe, 1648 ve 1649'daki Digger eylemleri kadar yaklaşan hiçbir olay ya da hareket olmamıştır. 19. yüzyıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri de Fransa da anarşist düşünce ve eyle-

min zengin çeşitlerini içermiştir, ama bu büyük 18.yüzyıl devrimlerinde bu eğilimin tezahürleri fevri ve eksikti.

Bazı yazarlar Thomas Jefferson'ın demokrasisinde anarşist bir öge keşfettiler, ama Jefferson ve birçok taraftarı, özellikle Joel Barlow, Godwin'in *Politik Adalet*'ine hayran olduğu halde, yazılarında Godwin'in görüşlerini sonuna kadar kabul ettiğine ya da hükümetin aşırı müdahalesine karşı çıkmanın ötesine geçtiğine dair bir kanıt bulmak zordur. Jefferson "En iyi hükümet en az hükmedendir" derken otoriteyi reddetmiyordu. Tam tersine, insanlar işleyişine tam anlamıyla katıldıklarında hükümetin zararsız hale gelebileceğini düşünüyordu.

Halk hükümet üzerinde eşit bir etkiye sahip olmalıdır. Kitleyi oluşturan her birey en yüce otoritede pay sahibi olursa, hükümet tehlikesiz olur; çünkü kitlenin tamamının yozlaşması için özel zenginlik kaynakları yeterli olmayacaktır.

Buna benzer bölümler Jefferson'ın halkın mümkün olduğunca yönetici olduğu -anarşist düşünceye diğer otorite biçimleri kadar aykırı bir durum- evrensel bir oy verme sistemi arayışı içinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. "Ara sıra, küçük bir isyan," "iyidir ve fiziksel dünyadaki fırtınalar kadar gereklidir" derken, bunu devrimci bir güçten çok düzeltici bir güç olarak gördüğü açıktı. "Hükümetin yozlaşmasını önler ve kamu meselelerine ilgi gösterilmesini sağlar."

Jefferson'ın, genişleme politikası güden bir başkan, Virginia'lı bir köle sahibi ve uzlaşmaya açık bir politik lider olarak tüm meslek hayatı, yazılarının otoriter tonunu güçlendirir ve anarşist atalar panteonunda bir yer talep etmesini imkânsız hale getirir.

18. yüzyıl sonu İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimci hareketlerini birbirine bağlayan ortak ideallerin simgesi haline gelen Thomas Paine'i sahiplenmek daha anlamlı olabilir. Paine'in hükümete kesinlikle güvenmemesi, 1789 ile 1792 arasındaki kritik yıllar boyunca onunla arkadaşlık eden Godwin'i kuşkusuz etkiledi ve Paine'in *Politik Adalet*'in kusurla-

rına ilişkin tartışmaları, alıntılarla, fiilen yapıtın ayrılmaz bir parçası haline geldi. Paine hükümetin gerçekten, insanlığın başlangıçtaki masumluğunu yitirmesi nedeniyle başımıza gelen bir zorunluluk, ama en nahoş zorunluluk olduğunu düşünenlerdendi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın daha başında, *Sağduyu* başlıklı tarihsel broşürde, toplum ile hükümet arasında, daha sonra Godwin tarafından benimsenen bakış açısına yaklaştırılmasına yol açan bir ayırım yapıtı.

Bazı yazarlar toplumu hükümetle öylesine karıştırırlar ki, aralarında hemen hemen hiçbir fark kalmaz; oysa toplum ve hükümet farklı olmanın yanı sıra ayrı kökenlere sahiptirler. Toplumu yaratan bizim ihtiyaçlarımız, hükümeti yaratan ise kötülüğümüzdür; toplum duygulanımlarımızı birleştirerek mutluluğumuzu *olumlu bir şekilde* arttırırken; hükümet kötülük eğilimlerimizi sınırlayarak *olumsuz bir şekilde* azaltır. Biri ilişkiyi teşvik eder, diğeri ayımlar yaratır. Birisi koruyucu, diğeri cezalandırıcıdır.

Toplum her zaman bir nimettir, hükümet ise en iyi ihtimalle zorunlu bir kötülüktür; başka bir şey değildir; en kötü ihtimalle tahammül edilemez bir kötülüktür; çünkü acı çektiğimizde ya da hükümete bir ülkede bekleyebileceğimiz bir *hükümet* tarafından aynı ıstıraplara maruz bırakıldığımızda, acı çekmemize neden olan araçları kendi elimizle yarattığımızı bilerek ıstırapımızı artırır. Giysiler gibi hükümet de yitirilmiş masumiyetin işaretidir; kralların sarayları cennetin kameriyelerinin yıkıntıları üzerine inşa edilir.

Paine hükümete duyduğu güvensizliği hiç yitirmedi; düüstlüğü nedeniyle devrimci hükümetlere bile kuşkuyla yaklaşması bu güvensizliği arttırdı. On altı yıl sonra, *İnsan Hakları*'nda (The Rights of Man) hükümetin iddiaları karşısına, Kropotkin'in daha sonra *Karşılıklı Yardımlaşma*'da ele aldığı doğal toplumsal itkilerin yararlı etkisini koymaya çalıştı.

İnsanlığın içinde yer aldığı bu düzenin kaynağı esas olarak hükümet değil, toplumun ilkeleri ve insanların doğal anayasasıdır. Bu düzen hükümetten önce de vardı, hükümet formaliteyi ortadan kalktığında da varolacaktır. İnsanın insana ve uygarlaşmış toplumun bütün kısımlarının birbirine karşılıklı bağim-

hlığı ve karşılıklı ilgisi bu düzeni birarada tutan büyük bağlantı zincirini yaratır. Toprak sahibi, çiftçi, imalatçı, tüccar ve her meslektan insan, ötekinden ve bütünden aldığı yardımlar sayesinde ilerler. Bu insanların kaygılarını belirleyen ve yasalarını oluşturan ortak çıkarılır; ortak âdetlerin buyurduğu yasalar, hükümet yasalarından daha büyük bir etkiye sahiptirler.

Aynı çalışmada, Paine hükümetten Godwin gibi, “doğal toplumsal eğilim”in önündeki engel olarak söz eder ve “uygarlık ne kadar mükemmelse, hükümete o kadar az ihtiyaç vardır, çünkü o zaman uygarlık kendi işlerini düzenleyebilir ve kendini yönetebilir,” iddasında bulunur. Burada tipik anarşist bakış açısını görüyoruz; hükümetin tahakkümü altındaki, kötülüğün egemen olduğu bir bugünde yaşamakta; ilkel masumiyetin yitirilmiş cennetini görmek için geriye, uygarlaşmış basitliğin, özgürlüğün altın çağını yeniden inşa edeceği bir geleceği görmek için ileriye doğru bakmaktadır. Paine mizaç ve idealler açısından anarşistlere çok yakındır; onu anarşistlerden ayıran tek şey, yakın geleceğe iyimser gözlerle bakmamasıdır.

Amerikan Devrimi’nin, anarşizmin yerel ifadelerinden yoksun olması kısmen İngiliz Devrimi’nde Digger’ları Grantee’lerden ayıran derin toplumsal farkların üzerinin, yabancı baskısından kurtulma yönündeki ortak istekle örtülmesine bağlı olabilir; bu farklar ancak 19. yüzyılda gerçekten belirginleşti.

Öte yandan Fransız Devrimi’nde, liberter ve otoriter eğilimler arasındaki çatışma belirgindi ve zaman zaman şiddetli biçimlere bürünüyordu. Kropotkin en bilimsel kitaplarından biri olan *Büyük Fransız Devrimi*’ni 1789 yılından 1793’te Jakoben hâkimiyetinin sona ermesine kadar süren fırtınalı yılların halk hareketlerine ayırdı. Anarşist bakış açısı, liberter öğeleri gereğinden fazla vurgulanmasına yol açtı, ama aynı zamanda devrimci olayları politik partiler ve kişilikler arasındaki bir mücadeleyle çok, toplumsal ve ekonomik nedenlerin ortaya çıkardığını görmesinle inkan verdi.

Kropotkin 19. yüzyıl anarşizmi biçiminde billurlaşan bazı düşüncelerin bu dönemde ortaya atıldığını ileri sürdüğünde ona hak vermemek elde değil. İnsanın sonsuz bir şekilde sınıfsız bir özgürlüğe doğru ilerlediğine inanan, dönemin ufuk açıcı dehalarından Condorcet Jakobenlerden saklanırken, Proudhon’un anarşizminin iki temel direğinden biri olan *mutualité* düşüncesini ortaya atmıştı bile; işçileri emeklerini açlık sınırında yaşamalarına yetecek fiyatlardan satmak zorunda bırakan ekonomik krizlerin tehlikelerinden korunmak için büyük bir karşılıklı yardımlaşma birliği planlıyordu.

Proudhon’un anarşizminin diğer bir temel direği olan federalizm, Devrim sırasında birçok tartışmanın, hatta deneyin konusu olmuştu. Girondinler federalizmi politik bir çare olarak görüyorlardı. 1871 Paris Komünü federal cumhuriyetti Paris’i gerici bir Fransa’dan kurtarmanın aracı olarak görürken, Girondin’ler federal cumhuriyetin Fransa’yı Jakoben bir Paris’ten kurtarabileceğini düşünüyorlardı. Daha gerçek bir toplumsal federalizm, dönemin yarı kendiliğinden çeşitli devrimci kurumlarında ortaya çıktı; ilk olarak başkentin seçim amaçlarıyla bölündüğü ve içinden Paris Komünü’nün çıktığı “bölgeler” ya da “seksiyonlar”da; sonra da Jakobenlerin tahakkümü altındaki tabi politik organlar haline geldikçe seksiyonların yerini alan “Devrimci Komitelerin yanı sıra Halk Dernekleri ve Kardeşlik Dernekleri” ağında. Kropotkin bu bağlamda Sigismond Lacroix’nın *Actes de la commune*’ünden ilginç bir bölümü aktarı:

Bölgelerin ruh hali... hem çok güçlü bir komunal birlik duygusunu hem de aynı ölçüde güçlü bir özyönetim eğilimini yansıtır. Paris, geliş güzel bir düzenlemeyle kendi toprakları içine hapsedilmiş altmış cumhuriyetin federasyonu olmak istemiştir; Komün birleşmiş bölgelerden oluşan bir birliktir... Ama bu tartışılmaz ilkenin yanında başka bir ilke ortaya çıkıyor. Komün elden geldiğince kendi yasalarını koymalı ve kendi kendini idare etmelidir. Temsil yoluyla hükümet en aza indirilmelidir; Komün’ün doğrudan yapabileceği her şey herhangi bir aracı, herhangi bir delege olmadan onun Komün ya da kendileri

ni görevlendirenlerin sürekli denetimi altında hareket eden, özel görevliler statüsüne indirgenmiş delegeler tarafından yapılmalıdır... Komün için nihai yasama ve idare hakkı bölgelere - genel bölge meclislerinde biraraya gelen yurttaşlara- aittir.

Kropotkin bu örgütlenmede “anarşizmin ilkelerinin” ilk ifadesini görür ve bu ilkelerin “kaynağının kuramsal spekülasyonlarda değil, Büyük Fransız Devrimi’nin *eylemlerinde*” yattığı sonucuna varır. Ama burada da anarşizmin köklerinin halkın içinde yeşerdiğini kanıtlama çabası onu abartılı yorumlarda bulunmaya iter. Gözden kaçırdığı nokta şudur: Genel toplantılar düzeyine indirgense bile “yasama hakkı” yerinde durmaktadır; halk *yönetmektedir*. Bu nedenle devrimci yılları, anarşiyi değil, doğrudan demokrasiyi hedefleyen bir girişim olarak görmeliyiz. Bununla birlikte, komün gerçek anlamda anarşist olmamakla birlikte -1871’deki ardılı gibi- federalistti ve bu sayede Proudhon’un, içinde anarşist bir toplumun gelişebileceğini düşündüğü pratik çerçeveyi kaba hatlarıyla oluşturmuştu.

Ama Fransız Devrimi’nin gerçek proto-anarşistlerini bulmak için Condorcet’in Karşılıklılığının ve komünün federalizminin ötesine bakmak zorundayız. Kropotkin anarşizmin halk içindeki tezahürlerini araştırmaya kendisini o kadar kaptırmıştı ki, olaylar karşısındaki tutumlarıyla anarşizme en çok yaklaşan bireyleri ne yazık ki fark edemedi. Jacques Roux’ya, Jean Varlet’ye ve onların etrafından toplanan Enragélere layık oldukları ilgiyi gösterdiğini söylemek zor: oysa Fransız Devrimi’ndeki anarşist öğeleri arıyorsak, onları başarısız ve tarihsel olarak silik olan bu cesur uyumsuzlar arasında bulma ihtimalimiz daha yüksek.

Enragé hareketi 1793 yılında başladı ve Terör yılı boyunca kasvetli bir melodi gibi ortalığı kasıp kavurdu. İngiliz İç Savaşı sırasında ortaya çıkan Digger hareketi gibi, Enragé hareketi de bir ekonomik durgunluk döneminde ortaya çıktı; büyük ölçüde Paris ve Lyon’un yoksul halkının ekonomik zorluklara verdikleri bir tepkiydi, ama aynı zamanda yükse-

len orta sınıf iktidarının kemikleştiğini gösteren toplumsal ayrımlara karşı bir tepkiydi.

Enragéler modern anlamda bir parti değildiler. Örgütleri ve üzerinde anlaştıkları ortak bir politikaları yoktu. En dolaysız yollarla işbirliği yapan, Jakoben devlet otoritesi anlayışının reddinde birleşen, halkın doğrudan eylemini savunan ve yoksulların acılarına son vermenin yolunu politik eylemde değil, komünist ekonomik önlemlerde gören kafa dengi devrimciler-ten oluşan gevşek bir grup oluşturuyorlardı. Jakobenlerin Roux’ya yönelttikleri, halka “her türden hükümetin yasaklanması gerektiğini” söylemesi suçu, Enragélerin hepsine yöneltilebilecek bir suçlamaydı.

Enragélerin en ünlüsü ve devrimin rahiplerinden biri olan Jacques Roux, 1790’da Paris’e gelmeden önce, bölgesindeki köylüleri derebeylik haklarını uygulamaya çalışan toprak sahiplerinin şatolarını yakmaya ve yağmalamaya teşvik etmekle suçlanmış bir köy papazıydı. Kilisesinin üyelerine “Toprak eşit olarak herkese aittir” dediği söylenmektedir. Hristiyanlık’ın saf ruhunun bir yansıması olarak gördüğü devrimden sonra da rahip olarak kaldı; görevinin “insanları, Tanrı’nın huzurunda olduğu gibi kendi aralarında da eşit kılmak,” olduğunu ileri sürüyordu. Ama Roux’nun mizacına ve tutumuna sahip bir adamın ortodoks bir Katolik olarak kaldığına inanmak güç; onun Tanrı düşüncesi muhtemelen Gerrard Winstanley’inkinden pek uzak değildi.

Roux içtenliği nedeniyle en katı Hristiyan çilecileri kadar yoksul bir hayat sürdü. Yaşadığı Gravilliers Mahallesi’nin işçilerine duyduğu merhametin radikalizmine aşırı bir yön verdiği anlaşılmaktadır; ama karakterinde anısını lekeleyen bir tutumu benimsemesine neden olan son derece fanatik bir yan vardı. Thomas Paine, XVI. Louis’nin hayatını savunurken, Roux kralın idamına tanıklık etmekle görevlendirilenler arasındaydı. Hapishaneden ayrılmadan önce Louis ona bir rahip olarak güvenip güvenemeyeceğini sordu. Roux’nun yanıtı son derece soğuktu: “Burada bulunmamın tek nedeni sizi darağacına götürmektir.” Ama otoritenin canlı

temsilcisi olan kralın idam edilmesinden memnuniyet duyan bu adam, daha sonra kendi hücrelerinden, tesadüfen ait oldukları üst sınıflar içinde doğmaktan başka suçları olmayan erkeklere ve kadınlara Terör'ün uyguladığı vahşeti protesto edecekti.

Roux baştan itibaren Paris'in devrimci hayatına aktif olarak katıldı. Sık sık Cordelierlerin kulübüne takılıyordu ve 1792 Mart'ında Marat'yı kendi evinde sakladı; bu hareketi daha sonra sözde "halk dostları"nın saldırılarından kendisini koruyacaktı. Konvansiyona adaylığını koydu ve kaybetti; sonunda Komün Genel Konseyi üyeleri arasında yer aldı.

Roux, en yakın arkadaşları olan Gravilliers ayakkabıcıları ve marangozları arasında çalışırken geliştirdiği görüşlerinin aşırılığını 1792 yılının sonunda sergilemeye başladı. Devrimin ilk yılında gündeme getirdiği taleplerin yerine getirilmemesi Roux'nun kafasını kurcalayıp duruyordu ve bu sırada "senatonun despotizmi kralların asası kadar korkunçtur, çünkü insanları farkında olmadıkları zincirlerle bağlar ve güya kendi yaptıkları yasalarla onlara zulmeder ve boyun eğdirir," beyanında bulunarak anarşist eğilimlerinin ilk ipuçlarını verdiği bir konuşma yaptı. Sonraki isyancı haftalar boyunca, fiyatların denetlenmesini talep eden dilekçeciler Konvansiyon mahkemelerine üşüşür. Gravilliers'in yoksul halkı vurguncu dükkan sahiplerine karşı ayaklanırken, Roux onları savundu ve hatta kışkırtılmalarında belli bir payı olduğu söylenebilir.

1793 Mart'ında Roux genç devrimci hatip Jean Varlet'yle tanıştı. Roux gibi Varlet de eğitilmiş bir adamdı. İyi bir aileden geliyordu, Collège Harcourt'ta okumuştı ve devrim sırasında devlet memuru olarak iyi bir yeri, mütevazı bir geliri vardı. Devrim onu, hayal kırıklığına uğradığında öfkeye dönüştürecek bir tür coşkuyla doldurmuştu. Popüler bir hatip oldu ve Mart 1793'te Girondinlere yönelik ilk saldırıların lideri olarak ortaya çıktı. Ama nasıl Roux'nun fiyatlarla ilgili ajitasyonunun gerisinde ortak mülkiyet düşüncesi yatıyorsa,

Varlet'nin konvansiyondaki en tutucu gruba saldırmasının gerisinde, temsili hükümet düşüncesinin reddi yatıyordu.

Varlet ve Roux'nun daha önce işbirliği yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz -hatta bu iki popüler ajitator arasında kıskançlık olduğuna dair kanıtlar var-, ama Haziran 1793'ten itibaren hayat pahalılığı üzerine yeni bir ajitasyon çalışması sırasında bir araya geldiler; Jacques Roux devrimin devam etmesine ses çıkarmadığı sınıf yapısını reddetmekle kalmayıp -"Bir grup insan başka bir grup insanın açlıktan ölmesine neden oluyorsa özgürlük nedir?"- yasanın onun "gölgesinde" serpilen sömürüyü koruduğunu öne sürdü. Yasa koyuculara güvenmediği için, vurgunculuğun suç olduğunun hükümetlerin değiştiremeyecekleri bir şekilde anayasaya yazılmasını talep etti.

1793 yılı boyunca Enragélerin ajitasyonu devam etti. Lyon'dan Théophile Leclerc ve kadın örgütü La Société des Républicaines Révolutionnaires ile birlikte güzel ve yetenekli kadın oyuncu Claire Lacombe da onlara katıldı. Öte yandan, özellikle devletin uyguladığı Terör'e karşı seslerini yükselttiklerinde, Jakoben düşmanlığı arttı. Enragélerin konuşmalarının ve kısa ömürlü dergilerinin (Roux'nun *Le Publiciste*'i ve Leclerc'in *L'Ami du peuple*'ü) hükümet karşıtlığı bugün bizim için ne kadar netse Robespierre için de o kadar netti; ajitasyonlarına sonsuza kadar göz yummak niyetinde değildi. Roux ve Varlet tutuklandı. Claire Lacombe'un derneği altı bin öfkeli kadının protesto gösterisine rağmen kapatıldı. Devrimci Mahkeme'ye çağırılan ve ölümünün kaçınılmaz olduğunu anlayan Roux acılı bir intiharla giyotini atlattı. Ölmeden önce "Mahkemeden şikayetçi değilim," dedi. "O yasa ya göre hareket etti. Bense özgürlüğüme göre hareket ettim." Özgürlüğü yasanın üzerine koyarak ölmek anarşiste yakışan bir ölümdür.

Enragé hareketinden çıkarılabilecek anarşist sonuçları açık ifadelerine kavuşturmak üzere Terör'den sonra hayatta kalmak Varlet'ye nasip oldu. Robespierre düştükten ve hayatta kalan Enragéler bu mutluluğu tattıktan sonra, Varlet

Direktuar'ın tiranlığına tanıklık etti ve öfke içinde, Kıta Avrupası'ndaki ilk anarşist manifesto olarak tanımlanabilecek broşürü yazdı. Manifestonun başlığı duruma çok uygundur: *Patlama*; ön kapakta yanmakta olan klasik bir yapıdan yükselen duman ve ateş bulutlarını gösteren bir gravür bulunuyordu; gravürün üzerinde de bir özdeyiş: "Bir ilke yok olacağına, bırakın devrimci hükümet yok olsun."

Varlet devrim yıllarını yorumlarken şöyle diyordu:

Despotizm kralların sarayından bir komite çevresine geçti. Krallardan nefret edilmesinin nedeni krallık giysileri, asa ya da taç değil, hırs ve tiranlıktır. Benim ülkemde yalnızca bir kıyafet değişikliği oldu.

Varlet sözlerine devrimci bir hükümetin neden bir kralın hâkimiyeti gibi bir tiranlığı dönmek zorunda olduğunu sorarak devam ediyordu. Bu kısmen iktidar zehirlenmesinin insanlarda onu hep elde tutma arzusunun yol açmasına bağlıydı. Ama işin içine mutlaka insanın zayıflığından daha fazla bir şeyler karışıyordu; bizzat hükümet kurumunun çelişkisi söz konusuydu.

Nasıl bir toplumsal canavar, nasıl bir Makyavelizm şaheseri bu devrimci hükümet? Hükümet ve Devrim birbiriyle bağdaşmaz; en azından halk, kendi kendilerine karşı sürekli bir ayaklanma halinde olan iktidar organları oluşturmak -bu da çok saçma olurdu- istemiyorsa.

Hareket sona erdiğinde hayatta kalan Enragélerin hareketin içerdiklerini açık bir ifadeye kavuşturma girişimlerine tanıklık ediyoruz. Bu ilk Fransız liberterlerinin hükümeti açık açık reddetmek için ne kadar çok beklediklerini gözlemlemek ilginçtir. Winstanley'le karşılaştırıldıklarında bile, gelişkin bir programdan ya da felsefeden yoksun olmaları kayda değer bir nokta. Ama onların dönemi kısa bir dönemdi -birkaç yoğun eylem ayı- ve içinde yer aldıkları devrimin merkezine o kadar yakın çalışıyorlardı ki, düşüncelerinin böyle kısa bir dönemde keskin bir şekilde kristalleşmesi çok zordu. Winstanley ise olayların kıyısında duruyor, bilgisi izin

verdiği ölçüde kuramlarını formüle ediyor ve sonra eylemlerine temel oluşturabilecek bir felsefeyle eyleme girişiyordu.

Ancak Fransız Devrimi anarşist düşünce açısından bu anlatının düşündürebileceği kadar verimsiz değildi. Jean Varlet'nin *Patlama*'yı yayımladığı yıl, William Godwin İngiltere'de hükümetin kötülüklerine ilişkin ilk büyük tezi olan *Politik Adalet*'i yayımladı. Fransız Devrimini tam o sırada gerçekleştirmeydi *Politik Adalet*'in tasarlanabileceği de kuşkuludur.

III

AKIL ADAMI

Tolstoy ve Stirner gibi William Godwin'de 19. yüzyıl tarihsel anarşist hareketinin dışında kalmış büyük liberter düşünürlerden biridir; bu üç düşünürün hareketin dışında yer almaları, bu hareketin büyük ölçüde dönemin ruhundan kaynaklandığını göstermektedir. Godwin'in anarşist hareket üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu söylemek zordur; kuramları Godwin'in kuramlarına çok yakın olan anarşist liderlerin çoğu bu yakınlığın farkında bile değildi. Proudhon, Godwin'in adını biliyordu, ama *Ekonomik Çelişkiler*'de ondan sadece Robert Owen'la aynı okuldan gelen bir "komünist" olarak söz etmesi çalışmalarına aşina olmadığını düşündürmektedir. Bakunin'in onu Proudhon kadar bile tanıdığının bir belirti yok; Kropotkin ise, kendi kuramlarının son halini almış olduğu görece geç bir dönemde *Politik Adalet*'le tanışmış ve kendi düşüncesi ile Godwin'in düşüncesi arasındaki yakınlığın farkına varmıştır. Kropotkin'den sonragelen daha entelektüel anarşistler Godwin'e sahip çıktıysa da, bu düşünürün güçlü etkisi daha çok başka yerlerde hissedilmektedir.

Godwin kendisini hiçbir zaman bir anarşist olarak adlandırmadı; "anarşi"nin, Fransız Devrimi sırasında yürütülen polemiklerde sözcüğe yüklenen olumsuz anlamı içerdiğine inanıyordu. Ona göre anarşi; hükümet, "tutarlı ve özümsemiş bir politik adalet görüşü" genel kabul görmeden yıkıldığında ortaya çıkan düzensizlik durumuydu. Godwin de sonraki liberter düşünürler gibi toplumun, doğal olarak geliştiğini, hükümetten tamamen bağımsız olarak işleyebildiğini düşünüyordu; ama basit halkın kendiliğinden içgüdülerine güvenen ardıllarının iyimserliğini paylaşmıyordu. Bu açıdan

bir Aydınlanmacı olarak kaldı; onun için özgürleşmenin anahtarı eğitimdi; eğitim olmazsa, insanın "frenlenmeyen tutkuları eşitlikte durmayabilir ve insanları iktidarı gasp etmeye kışkırtabilir" diye korkuyordu.

Ama Godwin otoritenin hayatı yok edici eğilimler taşıdığına o kadar yüreктen inanıyordu ki, olumsuz terimlerle kavranan bir anarşiyi bile tümüyle mahkûm edemezdi. Tarafsız aklın himayesi altındaki düzenli bir yaşama inanan bu adam için, aşırı düzensizlik, aşırı tabiyete bin kere yeğdi.

Anarşi geçicidir, despotizm ise kalıcı olma eğilimindedir. Anarşi, en iyi yolu kullanmamakla birlikte, zihni uyandırır, insanlara enerji ve cesaret verir... Oysa despotizm aklı ayaklar altına alarak nefret uyandıran bir eşitliğe indirger. Despotizmde büyüklük vaadi taşıyan her şey kuşku ve kıskançlığın pençesinde yok olmaya mahkûmdur.

Anarşizmi bugünkü olumlu anlamında ele alırsak, Godwin'in geleneğin ilk temsilcisi olduğunu söyleyebiliriz; 1793'te *Politik Adalet Üzerine Araştırma*'da (Enquiry Concerning Political Justice) ortaya attığı tezler, anarşist bir doktrinin tüm temel niteliklerini taşıyordu. Godwin bu kitapta, hükümete dayalı tüm toplumsal sistemleri reddediyor; malların gönüllü paylaşımı temelinde, otoritenin en aza indirildiği, basitleştirilmiş ve merkezsizleştirilmiş bir toplum anlayışı sunuyordu. Bu topluma ulaşmak için ise, tüm politik partilerden ve politik amaçlardan bağımsız bir şekilde yürütülen propagandayı temel alan afaclar öneriyordu. Coleridge'den Shelley'e kadar tüm Romantik şairleri heyecanlandıran ve 1790'larda kısa bir süre İngiliz radikallerinin kutsal kitabı haline gelen bu doktrin temelde, Proudhon'un 1840'ların devrimci atmosferinde ortaya attığı doktrinin aynısıydı. Godwin, Latin kültürünün izlerini taşıyan diliyle, doktrininin can damarını oluşturan umudu özetlerken, 19. yüzyıl anarşizmini tümüyle öngörüyordu:

İnsanlığın iyiliğini isteyen her aklı başında insan, insanlığın kusurlarının tek ezeli kaynağı olan, her çeşit kötülüğü içinde

barındıran ve ancak tamamen yok edildiğinde kurtulabileceğimiz şu kıyıcı makinenin, yani politik hükümetin yıkılışını nasıl da sabırsızlıkla bekler!

Daha sonraki liberter yazarlarla karşılaştırıldığında Godwin'de, anarşist bakış açısını oluşturan çeşitli eğilimler daha net bir şekilde görülebilir. Fransız Devrimi'nin, Godwin'e, *Politik Adalet*'i yazma şevkini verdiğine ve Hazlitt'in çok sık alıntı yapılan bir paragrafta dediği gibi, William Godwin'in "ünün doruklarında pırıl pırıl parladığı" o yıllara baktığımızda bizi hâlâ hayrete düşüren bir coşkuyla onu dinlemeye hazır bir izleyici kitlesi sağladığına kuşku yok. Ama *Politik Adalet*'te ortaya atılan düşünceler Godwin'in kafasında Fransız Devrimi'nden önce oluşmuştu.

Godwin, eğitime duyduğu ilginin henüz geleneksel çizgiler taşıdığı 1783 yılında, özel bir okul kurmaya karar verdi ve *Surrey, Epsom'da Dört Ağustos Pazar Günü Açılacak Okul Hakkında* (An Account of the Seminary That Will Be Opened on Monday the Fourth Day of August Epsom in Surrey) başlıklı küçük, ilginç bir broşür yayımladı. Bu broşür, okunduğu zaman açıkça anlaşılacak nedenlerle, tek bir öğrencinin bile okula kaydolmasını sağlayamadı, ama anarşist literatürün en ilginç ilk örnekleri arasında layık olduğu yeri aldı. Godwin, öğrenci velilerinin önem verdikleri pratik ayrıntılara çok az yer ayırmış, daha çok toplumun doğasına ve eğitimin genel işlevine ilişkin kuramlarını ortaya koymaya çalışmıştı. Sonuç olarak *Okul Hakkında* broşüründe yer yer, Godwin'in hükümete ilişkin olarak *Politik Adalet*'te geliştireceği tezlerin ve özgür eğitime ilişkin olarak *The Enquirer*'de (1797) getireceği önerilerin ön çalışması gibi görünmektedir. Aşağıdaki paragraf, Fransız Devrimi'nin patlak vermesinden beş yıl önce Godwin'in düşüncelerinin aldığı yönü açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Toplumun doğallıktan uzak bir durumda olduğu kesin; bir insanın başka bir insan üzerindeki iktidarı her zaman uzlaşmaya ya da fetihe dayanır; doğal durumda bütün insanlar eşittir. Bun-

dan çıkarılacak mantıki sonuç şudur: Hükümet yönetilenlerin düşüncesine bağlı olarak ayakta kalır ya da yıkılır. Yeryüzündeki ezilen insanların çoğu düşünce tarzını bir değiştirirse, özgür olmamaları için hiçbir neden kalmaz... Hükümetin insanları erdemli ya da mutlu kılma gücü çok sınırlıdır; ancak toplumun bebeklik döneminde önemli bir etkiye bulunabilir; olgunluk döneminde ise ancak birkaçımızı dışa dönük eylemlere yönleltebilir. Ama ahlâki eğilimlerimizi ve karakterimizi büyük ölçüde, belki de tamamen eğitim belirler.

Godwin'in *Politik Adalet*'te geliştireceği temel düşüncelerin daha bu broşürde biçimlenmeye başladığını görüyoruz. Godwin bu broşürde, doğallıktan uzak, devletli bir topluma karşı, doğal, eşitlikçi bir toplumu savunur. Düşüncenin gücünü vurgular. Eğitime özel bir önem verir, çünkü Godwin'e göre, insanın karakterini kalıttan ziyade çevre belirler ve insani kusurların kaynağı kötü eğitimidir. (Godwin, aynı broşürün başka bir yerinde şöyle der: "Çocuğun kötülüklerinin kaynağı, bütün çocuklarına aynı şefkati gösteren kusursuz doğa ana değil, eğitimin kusurlarıdır.") Godwin bu aşamada, hükümetin bütünüyle kötü olduğu şeklindeki mantıki sonucu varmadığı halde, gerçekten iyi olan pek az şey içerdiğini kabul etmeye hazırdır.

Okul Hakkında broşüründe kullanılan dil, hatta düşünceleri formüle etme tarzı, Godwin'in 1781'den beri okuduğu yazarları -Helvétius, d'Holbach ve Rousseau- anımsatan, Fransız bir havaya sahiptir. Ama Godwin'in 18. yüzyıl Fransız toplum felsefecilerinin basit bir öğrencisi olmakla yetindiğini varsaymak yanlış olur; Helvétius ve d'Holbach'ın (dolayısıyla da Bentham'ın) faydacılığına, insanı evrensel bir ahlâki düzenin parçası olarak gören bir anlayışla karşı çıkmış ve eylemlerimizin değişmez hakikatler temelinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür; Rousseau'nun toplumsal sözleşme görüşüne karşı, ahlâki yasa temelinde işleyen bir toplum görüşü geliştirmiş ve eğitimi, belli bir kalıbın öğrencinin kafasına kazılması olarak gören Rousseau'ya karşı çıkarak, çocuğun zihninin doğal eğilimine uygun bir şekil

de gelişmesini destekleyen bir öğretmen-öğrenci ilişkisini savunmuştur. “Öğretmenin yumuşak boyunduruğu mümkün olduğu ölçüde doğanın ve zorunluluğun değişmez yasalarıyla harmanlanmalıdır.”

Dönemin yazarları arasında, İngiliz muhalefetinin [English dissent] radikal öğelerinin 18. yüzyıl Fransız liberal düşüncesinde yarattığı değişikliği izlemek için Godwin'den daha uygun bir yazar herhalde bulunamaz. Godwin bir muhalif papazlar [dissenting ministers] ailesinden geliyordu. Büyükbabası ve amcalarından biri ünlü bir vaizdi; babası, birkaç Bağımsız kır cemaatinin, hitabeti iyi olmayan, ama sert papazıydı. Godwin'in aile mesleğini sürdürme eğilimi küçük yaşta ortaya çıktı. Çocukluğunda en sevdiği oyun, okul arkadaşlarını kendi dinine kazanmak umuduyla yürek paralayıcı vaazlar vermektir. Daha sonra Hazlitt gibi, Dissenter'ların inançları nedeniyle üniversitelerden uzak durdukları 18. yüzyılda kurdukları seçkin yüksekokulların en iyisi olan Hoxton Academy'ye devam etti. Bu okuldan mezun olduğunda rahiplik yapma niyeti değişmemişti ve 1778'den 1783'e kadar, her geçen gün bu işin kendisine uygun olmadığına daha çok ikna olarak, East Anglia ve Home Counties'de birkaç küçük nonconformist [Anglikan kilisesine bağlı olmayan. ç.n.] kilisenin başında bulundu. Sonunda Beaconsfield'de, en başta belki de sahip olduğu yeteneği yitirdiğine karar verdi ve yazar olarak yaşamak üzere Londra'ya gitti. Nonconformist papaz kılığını ve görüntüsünü ölene kadar değiştirmedir.

Godwin daha papazlığı bırakmadan önce, -Joseph Priestley'nin tezlerini temel alarak- özgün Calvinizm'den uzaklaşmış, İsa'nın tanrısallığını reddeden ve insanın saf bir ruhla doğduğunu ileri süren Socinius'un doktrinlerini benimsemişti; bu, Godwin'in daha sonra geliştireceği, bebeğin, deneyimlerin doldurduğu bir tür *tabula rasa* [beyaz bir sayfa. ç.n.] olduğu düşüncesine uygun bir inançtı. Ama Godwin ancak 1790'da, *Politik Adalet*'i yazmaya başlamadan bir yıl önce Hristiyan inancını tamamen terkettiler ve yakın arkadaşı Thomas Holcroft'un etkisiyle, kendisinin de itiraf ettiği gibi bir

ateist oldu; yaşamının son yıllarına damgasını vuran muğlak panteizme yönelene kadar da öyle kaldı.

Ama Godwin 1780'ler boyunca gençlik dininin dogmaları düşünceinden bir bir çıkarıp atarken, muhalif [dissenting] geleneğin entelektüel etkisinin izlerinin silindiğini söyleyemeyiz. Godwin'in bireyciliği, devlete ilişkin güvensizliği, insan ilişkilerindeki bir davranış kuralı olarak içtenliğe verdiği önem, hep gençliğinde Bağımsızlar arasında edindiği düşüncelerdi ve neticede bu düşünceler *Politik Adalet*'te geliştirdiği anarşist bakışın temellerini oluşturdu. Ancak Godwin'in öğrencilerinin geçmişte pek de önemsemedikleri bir etki özellikle anlamlıdır.

Godwin bir süre çeşitli köy okullarına devam ettikten sonra on bir yaşında ailesinin isteğiyle Bağımsız cemaatin lideri olan Samuel Newton'ın tek öğrencisi olmak üzere Norwich'e gitti. Newton, politik radikalizm ile dinsel taassubu tuhaf bir şekilde bir araya getirerek, iç savaştan itibaren İngiliz sol hareketinin ayırt edici niteliklerinden birini oluşturan simalardandı. John Wilkes'i destekliyordu; her tür kilise yönetimine karşı olduğu için Presbiteryenler tarafından kovulan ve sonunda Bağımsızlara katılan küçük bir köktenci mezhebin manifaturacı havarisi olan Robert Sandeman'ın da öğrencisiydi. Sandemancılar içten içe Calvinizm'e hep sadık kaldılar; seçilmişlik konusundaki anlayışları öylesine katıydı ki, Godwin'e göre “Kalvin insanlığın yüzde doksan dokuzunu lanetledikten sonra,” Sandeman, “Kalvin'in taraftarlarının yüzde doksan dokuzunu lanetlemek için bir plan tasarlamıştı”.

Sandeman kurtuluş için gerekli olan her şeyin Kitab-ı Mukaddes'te bulunduğu inanıyordu; Godwin bu noktada ondan ayrılmakla birlikte bu inançtan çıkarılan sonuçların birçoğunu kabul ediyordu. Sandemancılar kilise hükümetinin geçerli bir temeli olduğunu reddediyorlardı, Godwin'e göre hiçbir hükümetin geçerli bir temeli yoktu. Onlar dindar kişinin devletle işi olmadığını ileri sürerken Godwin aynı şeyi ahlaki insanla ilişkili olarak ileri sürüyordu. Onlar atan-

muş papazların bulunmadığı, bağımsız cemaatlerden oluşan bir örgütlenmeyi benimsemişlerdi; Godwin ise liberter bir toplumun ideal temeli olarak, yöneticilerin olmadığı, bağımsız mahallelerden oluşan bir ağ tasavvur etti. Son olarak, Sandemancılar ortak mülkiyeti arzu edilen bir ideal olarak görüyorlar ve para biriktirmenin günâh olduğunu, çünkü fazlalığın ihtiyacı olanlara dağıtılması gerektiğini vaaz ediyorlardı; Sandemancı cemaatlerde, görece daha iyi durumda olan üyelerin yoksul dindaşlarını desteklemelerini teşvik eden bir uygulama olduğu anlaşıyor. Bu noktada da, malların ortak olmasını ve ihtiyaca göre paylaşılmasını tasavvur eden, “birikmiş mülkiyet”in ahlâki kötülüklerini şiddetle vurgulayan ve yoksul kişilerin daha varlıklı olanlar tarafından desteklenme hakkından çok, varlıklı olanların yoksulları destekleme görevini savunan Godwinci sistemle Sandemancı yaklaşım arasındaki benzerlik çok belirgindir.

Sandeman’ın doktrini, *Politik Adalet*’in nihai biçimine katkıda bulunan birçok kaynaktan yalnızca biriydi. Ama Godwin’in sisteminde yer alan en önemli öğelerin bazılarının ilk kaynağı olduğu açıktır; ayrıca Godwin’in daha sonra geliştirdiği anti-otoriter ve komünist düşüncelere, çocukluğundan beri şu ya da bu şekilde aşına olduğunu göstermektedir. Godwin ani bir dönüşle değil, yıllardır aşına olduğu kavramlardan mantıksal sonuçlar çıkardığı tedrici bir süreç içinde anarşist bir düşünür oldu. Bu anlamda, Fransız toplum felsefecilerinin, hatta John Locke ve Thomas Paine gibi İngiliz yazarların, yeni düşünceler esinleyerek değil, muhalif [dissenting] gelenekten aldığı bireyciliği geliştirmesi için gerekli olan akılcı savları ve mantıksal çerçeveyi sağlayarak Godwin’e yardımcı oldukları söylenebilir. Dinsel öğeyi -yaptığımız her şeyin Tanrısal Krallık için bir hazırlık olduğu anlayışı- saymazsak, Godwin radikal biçimiyle muhalif [dissenting] geleneği neredeyse olduğu gibi korumuştur.

Gerçekten de *Politik Adalet*’in dinle tek bağlantısı ıskartaya çıkarılmış kökenlerinde yatar. Yapıt, hükümet örgütlenmesi biçimlerini eleştirmenin yanı sıra kişisel bakışın de-

ğiştirilmesi ve kişisel davranışın ıslahı temelinde bir çözüm önererek, politik olanla ahlâki olanın anarşist bir bakışla nasıl bir araya getirildiğini gösterir. Dolayısıyla Godwin, F. W. Maitland’ın deyişiyle “Mutlak Devlet’in Mutlak Birey’le ilk kez karşı karşıya geldiği” post-reformasyonun uç noktalarını kendi çalışmasında bilinçli bir şekilde kullanan ilk önemli toplumsal yazardır.

Böylece, İngiliz muhalefetinden filizlenip, yirmi yıl boyunca Yunan klasiklerinin ve 17. yüzyıl sonundan itibaren İngiliz ve Fransız edebiyatının okunmasıyla beslenen *Politik Adalet*, Batı dünyasında Fransız Devrimi’nin patlak vermesine yol açan enerji kaynağı güneş ışığını görünce çiçek açtı.

Devrimin, çok kan dökülmeyen ve hizip çatışmasının henüz Terör’deki doruğuna ulaşmadığı ilk safhasında, Godwin’in coşkusu sınırsızdı.

Kalbim içimde kabaran Özgürlük duygularıyla çarpıyordu, [diyordu daha sonra, Wordsworth’ün itirafını anımsatan sözcüklerle] Rousseau’yu, Helvétius’u ve Fransa’nın en popüler yazarlarını büyük bir keyifle okudum. Politik konularda, İngiliz yazarlarınınkinden daha genel ve daha basit bir felsefi sistem oluşturduklarını farkettim ve bu tür yazıların müjdelediği bir devrime iyimserlikle yaklaşımdan kendimi alamadım.

Ama yine de, kendi deyişiyle, “ayaktakımı hükümetini ve şiddeti” onaylamıyor ve “ancak aklın aydınlık ışığından ve kalbin doğru ve cömert duygularından doğup gelişen politik değişimleri” arzu ediyordu.

Ama gördüğümüz gibi Godwin’i liberter yapan Fransız Devrimi değildi. Godwin devrimi, zaten gelişmekte olan düşüncelerinin gerçekleşmesini sağlayabilecek bir olay olarak görüyordu; bu tutum, 1797’den sonra İngiltere’de politik gerici hüküm sürerken ve devrimin eski dostlarının çoğu devrime düşman olurken, Godwin’in radikal görüşlerini sebatla korumasını büyük ölçüde açıklar. Godwin’in düşünceleri Fransa’daki olaylardan bağımsız bir şekilde oluşmuştu; dolayısıyla devrimin şiddete ve diktatörlüğe yönelmesi, God-

win'i temel görüşlerinden herhangi birini terk etmeye itmedi; tam tersine, ahlâki tutumlardaki değişikliklerden kaynaklanmayan politik değişimlerin etkili olamayacağını ileri süren Godwin'in görüşünü desteklemiş oldu.

Fransız Devrimi *Politik Adalet*'in yazılması için uygun bir ortam yaratmıştır, ama Godwin'i bu yapıtı kaleme almayan iten nedenin tam olarak ne olduğu konusu tartışmalıdır. Kendisi fikrin ilk olarak "Montesquieu'nün kusurları ve hatalarına ilişkin bir duygu" ve Fransız yazarın L'Esprit des lois'ından "daha az hatalı bir yapıt sunma arzusu" temelinde gündeme geldiğini ileri sürüyordu. Öte yandan genel olarak, *Politik Adalet*'in, Burke'nin *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* (Reflections on the French Revolution) adlı yapıtına kapsamlı bir yanıt verme amacıyla tasarlandığı düşünülmüştür; ancak bu konuda Godwin'in açık bir teyidi yoktur. Godwin Burke'ye yanıt verme ihtiyacını kuşkusuz hissediyordu; çünkü Paine'in kaleme aldığı ve açık bir şekilde *Düşünceler*'e yanıt olarak düşünülen *İnsan Hakları*'nın (Rights of Man) yayımlanması için kurulan küçük bir komitede görev almıştı. Ama bu, Godwin'in *Politik Adalet*'i yazma amacını açıklamaz; en fazla, Godwin'i çalışmaya iten bir dizi neden arasında Burke'yi çürütme arzusunun da yer aldığını söyleyebiliriz.

Politik Adalet'teki anlayış, kaleme alma aşaması başladıktan sonra, yazma süreci içinde gelişti ve dünya edebiyatına damgasını vuran büyük, yaratıcı yapıtların çoğu gibi, Godwin'in başlangıçtaki amaçlarının çok ötesine giden, kendine özgü bir varlık kazandı. Şimdi baktığımızda kitabın ayırt edici özelliği olarak görünen anarşist düşünce yapısı, yazma süreci içinde konu işlendikçe mantıksal bir şekilde gelişti. Godwin'in farkında olduğu bu durum, özellikle *Politik Adalet*'in bölüm bölüm yazılıp basılmasından ve bu sürecin, düşünceler olgunlaştıkça ortaya çıkan kaçınılmaz çelişkilerin ayıklanmasına imkân vermemesinden kaynaklanıyordu. Godwin kitabın önsözünde bu konuda kendisini savunma ihtiyacı hissettiğini ortaya koyuyordu:

Araştırmaları ilerledikçe, yazarın düşünceleri daha basiretli ve özümsemiş bir hal aldı. Yazar çalışmaya başladığında, hükümetin doğası gereği, bireysel aklın gelişmesine karşı olduğunun kuşkusuz farkındaydı; ama bu önermenin tam anlamını, çalışma ilerledikçe daha eksiksiz bir şekilde kavradı ve çözümün ne olabileceğini daha açık seçik görmeye başladı.

Politik Adalet 1793 Şubat'ında basıldığı zaman, politik gericilik güçlenmiş, hükümet Fransız Devrimi'ne sempati duyan radikallere baskı uygulamaya başlamıştı. Paine, iki ay önce, *İnsan Hakları*'nı yayımladığı için ölüme mahkum edilmiş; William Blake'in, kraliyet askerleri tarafından arandığı konusunda tam zamanında kendisini uyarması üzerine Fransa'ya geçmişti. Godwin'in, son derece açık sözlü bir kitap olan *Politik Adalet* nedeniyle başının derde girebileceğinin farkında olmaması imkânsızdı, ama kusurları arasında politik korkaklık yer almıyordu; kitabın önsözü yazınsal özgürlüğün düşmanlarına soğukkanlı bir meydan okuma biçimini almıştı.

Zihinsel faaliyeti engellemeye ve bilimsel araştırmalara son vermeye yönelik bir projenin hazırlanıp hazırlanmadığını deneyip görmek gerek. Yazar, durumu kişisel bir bakış açısından değerlendirerek kararını verdi. Vatandaşları ne gibi bir tavır içine girerlerse girsinler, onun sükûnetini bozamayacaklar. Yazarın en önemli görevi, hakikatin ilerlemesine yardımcı olmaktır; bu tutumu nedeniyle herhangi bir baskıya maruz kalacak bile olsa, daha doyurucu bir teselli verebilecek başka hiçbir davranış biçimi yoktur.

Mühtemel bir baskı karşısındaki bu felsefe, herhalde muhalefet mirasının [dissenting heritage] başka bir armağanıydı; Godwin'in ataları arasında uyumsuzluk [nonconformity] uğruna benzer risklere girmiş olanlar mutlaka vardı. Ama *Politik Adalet* kovuşturmayla uğramadı. Kabine'de kitap için kovuşturma açılıp açılmaması tartışılırken, Pitt'in, üç guinea'ye satılan bir kitabın ne etkisi olabilir diyerek kitabı bir kenara koyduğu anlatılıyordu. Pitt'in ne kadar yanlış olduğunu ileride göreceğiz.

Aşağıda *Politik Adalet*'i tartışırken, elimden geldiği ölçüde, Godwin'i anarşist entelektüel geleneğin başlangıç noktası haline getiren yönleri esas alacağım. Kitabın, liberter bakış açısının çeşitli yönlerini inanılmıyacak kadar eksiksiz bir biçimde kapsaması, tek bir kitaba bu kadar yer ayırmamı haklı çıkarmaktadır; zaten bu nedenle bu kitap hâlâ anarşist görüşlerin en kapsamlı açıklamaları arasında yer almaktadır.

Godwinci anarşizmi, başyapıtının her noktasına sinmiş Zorunluluk düşüncesini ele almadan tartışmak mümkün değil. Godwin'e göre, zorunluluk, kendini doğa yasalarıyla ifade eden ve insan eylemlerini belirleyen evrenin değişmez ve nesnel itici gücüydü. Godwin'in ardıllarının birçoğu 19. yüzyıl evrimcilerinin bilimsel determinizmini kabul ettiği için, anarşistler arasında zorunluluk düşüncesine dayanan görüşler yaygındı. Aslında, anarşistlerin genel olarak doğa yasasına bel bağlama ve onu temel alan bir yaşantıyı arzulama eğilimleri, paradoksal bir şekilde, bireysel eylem özgürlüğü inancıyla çok açık bir şekilde çatışan determinist sonuçlara varmaktadır kuşkusuz.

Godwin'in Zorunluluk düşüncesinin de bu tür çelişkilerden arınmış olmadığı *Politik Adalet*'te açıkça görülmektedir. Zorunlulukçu bir görüşü benimsemek eski bir Calvinist için çok kolaydı; felsefi bağlantısızlığın özlemini çeken, insanları inatçı günahkârlar olarak görmektense, koşulların kurbanı oldukları için onlara acımayı tercih eden biri için de rahatlatıcıydı. Entelektüel mirası ve kendi doğası Godwin'i Zorunlulukçuluğa doğru ittiyse de, Godwin'in, anarşizm ile determinizmi birleştirme girişiminin içerdiği güçlüklerin farkında olduğu çok açıktı. Zorunluluk varsa ve doğa yasağıysa, insanlık durumunun, doğal toplumsal örgütlenmelerin yerini yapay otorite sistemlerinin alabileceği ölçüde yanlış bir yönde ilerlemesini nasıl açıklayabiliriz? Ote yandan, devlet kaçınılmazdır -ki gerçek bir Zorunlulukçu için varolan her şey kaçınılmazdır- onu mahkûm etmemiz gerçekçi bir tavır olur mu? Son olarak, Godwin de dahil olmak üzere tüm anarşist-

lerin uğrunda mücadele ettikleri kişisel özgürlük ve sorumluluğa dayanan seçim, Zorunlulukçu bir dünyada nasıl bir anlama sahip olabilir? Aynı anda hem politik bir liberter hem de felsefi bir Zorunlulukçu olmak mümkün müdür?

Anarşistler bu sorunu çok çeşitli şekillerde çözmeye çalıştılar. Birkaçı, mantıksal adım olarak düşünülebilecek adımı atarak, doğa yasasının varolmadığı belirlenmemiş bir dünyaya ilişkin absürdist ya da varoluşçu görüşü benimsedi. Anarşistlerin çoğu ise, belirlenimi, yaşamın bazı yönleriyle sınırlayan bir tutumu benimsedi. Doğal belirlenimden kaçınmak mümkün değildir. Yaşlanır ve ölürüz; fiziksel, hatta belki de ahlâki zayıflıklarımızı kabul etmek zorundayız. Bu sınırları gönüllü olarak kabul ettikten sonra onların çizdiği çerçeve içinde özgür oluruz ve o çerçeve içinde ancak kaçınılabılır olan bizi köleleştirebilir. Kaçınılabılır ve yapay olanın hüküm sürdüğü yer insan toplumdur ve bu tam da özgürlüğün olanaklı olduğu, çünkü istemin etkin bir şekilde işleyebileceği alandır. Başka bir deyişle, insanlar, doğal felaketleri yadsıyamadıkları gibi, fiziksel, hatta psikolojik belirlenimlerini yadsıyamazlar; ama insani kurumlara ve diğer insanlara köleliği reddedebilirler.

Zorunluluktan kör, mekanik ve her şeyi yöneten bir Tanrıça gibi söz ettiğinde anlaşılmasa bile, pratikte Godwin de sonraki anarşistler gibi belirlenim ile özgürlük arasında bir uzlaşmaya varıyordu. Godwin'in düşüncesinin bu yönünü, Dr. F.E.L. Priestley, *Politik Adalet*'in 1946'daki tıpkıbasımına yazdığı girişte çok iyi açıklıyordu. Priestley'e göre, Godwin, Hume, Hartley ve d'Holbach gibi, özgür istemi, "hiçbir sorumluluk taşımayan davranış, 'amaçsız isteme ya da seçme ya da amaçların istemi etkilemesini önleme' kabiliyeti" olarak tanımladığı için zorunluluğun üzerinde bu kadar duruyordu. Dr. Priestley bu anlayışın karşısına, özgürlük düşüncesini daha doğru ifade eden Locke'un özgürlük tanımını koyar: "Aklımızın nihai ürünüyle belirlenim... özgür ama belirlenmiş bir istemin makul sıkıntılarıyla birlikte." Ona göre Godwin'in kaçınmak istediği şey, "istemi anlayış düşün-

cesinden bağımsızlaştırmak”tır ve onun Zorunluluk düşüncesini uygulamasında, Locke’un tanımladığı haliyle sınırlı ama gerçek bir özgürlükle çelişen hiçbir şey yoktur. Dr. Priestley şöyle devam eder:

Godwin’in kuramı için, zihnin geçmiş deneyimle belirlendiği ve bir gelecek yargısıyla belirlendiği iki tür belirlenimden daha büyük öneme sahip olanı ikincisidir. Aynı zamanda, davranışın öngörülebilirliği, genel ilkelerin keşfi ve sürecin denetimi temelinde, tam bir ahlâk bilimi oluşturma isteği Godwin’i daha ampirik bir biçime sürükler. İradi ve iradi olmayan eylem arasına çektiği ayırım, iradi olmayan davranışın geçmiş deneyimin dikte ettiği bir tür zorunluluk sergilediğini, iradi eylemin ise her zaman bir yargıyla belirlendiğini ve “bir önermenin kavranan doğruluğu üzerinde” ilerlediğini ileri sürmektedir. Rasyonel ve teleolojik olan bu ikinci tip determinizmi, genellikle özgür irade olarak düşünülen şeyden ayırt etmek güçtür. Aslında Godwin’in doktrini, esas olarak, Profesör Taylor’ın özetlediği Thomist özgür istem doktriniyle aynıdır; çeşitli bilimlerin vurguladığı etkenler nedeniyle eylemlerimizi seçerken genellikle önyargılıyızdır, ama ara sıra bu önyargıyı yok edebilir ve alternatiflerin değerlerini tarafsızca değerlendirebiliriz. Alternatiflerin çeşitli erdemlerini değerlendirirken, istem yalnızca seçilen alternatifin üstün iyiliğiyle belirlenir. Bu salt iyileyle belirleme kabiliyeti, özgür istem savunurunun haklı olarak ileri surebileceği tek şeydir. Bu görüş temelinde, Godwin özgür istem savunurlarıyla birlikte ele alınmalıdır.

Godwin’in geç dönem yazıları, özellikle hayattayken yayımlanan son deneme kitabı *İnsan Üzerine Düşünceler* (Thoughts on Man; 1831) Dr. Priestley’nin görüşünü destekler. Godwin bu kitapta, insan eylemlerinin aslında zorunlu bir neden ve sonuç zinciri içinde bulunduğunu, ama insan isteminin bu süreçten çıkabildiğini ve nedenler içindeki yerini alabildiğini ileri sürer; insan eylemleri, zinciri kıramasa da zincirin yönünü değiştirebildiği ölçüde iradi ve dolayısıyla özgürdür.

İsteme ve istemin etkililiğine duyduğumuz güven “ölene kadar bizimle birlikte ve bizi asla terketmez.” Bize yenilmez az-

mi ve kahramanca enerjiyi veren odur; o olmasa atıl ve ruhsuz kütükler, tarihin kaydettiği ve şiirin ölümsüzleştirdiği gölgeler olurduk; insanlar değil.

Özgür istem insan biliminin ayrılmaz bir parçasıdır ve onun en önemli bölümünü oluşturduğu söylenebilir... İnsan eylemlerinin zorunluluğu doktrini hiçbir zaman başkalarıyla ilişkimizin kuralını oluşturamayacağı halde, yine de bir yararı vardır. Aşırıklarımızı törpüler ve bize en sağlam felsefenin öğütlediği orta yargı yolunu gösterir... Zayıflıklarımızı gördüğümüz ya da suç işlenmesine aracılık eden insanların büyük bir makinenin parçaları olduklarını ve bizim gibi onların da üzerinde gerçek bir denetime sahip olmadıkları itkilerle hareket ettiklerini düşünerek onlara acıma duygusuyla, hatta sempatiyle yaklaşıyoruz.

Başka bir deyişle Godwin yaşlılık döneminde Zorunlulukçu tutumun temel ayırımını kabul eder: Felsefi olarak, belirlenimin hiçbir alternatifini göremesek bile, pratikte insanlar özgürmüşler gibi davranabiliriz. “İnsan eylemlerinin özgür olduğunu söyleyen aldatıcı duygudan asla kurtulamayacağımızı” ve “kurtulmamızın da iyi bir şey olmadığını” kabul eder. Başka bir deyişle, değişmez yasanın hâkim olduğu bir evren ile insanın kendi özgürlük duygusu arasındaki çelişkiyi kabul eder ve pragmatik olarak bu çelişkiyi memnuniyetle karşılar, böylelikle liberter ardıllarının birçoğunu, özellikle de Proudhon’u cezbeden, karşıt durumlar ya da düşünceler arasındaki denge durumlarından birini yaratır.

Godwin *Politik Adalet*’i zorunluluk ve istem arasındaki bu seçilmiş kararsızlık bölgesinde kurar. “İnsan biliminin en büyük hedefi insan türünün mutluluğudur” varsayımıyla yola çıkar ve tüm mutluluk biçimleri içinde en büyük yeri “entelektüel ve ahlâki” mutluluğa verir. Bu mutluluğun en büyük düşmanını “hatalı ve çürümüş hükümet”te görür ve dolayısıyla kitabının gerçekten ikili bir amacı vardır; kitap, toplumun politik işleyişine ilişkin bir araştırmadır, ama Godwin aynı zamanda “okuyanların içtenlik, cesaret ve adalet alışkanlıklarında bir güçlenme olmadan başından kalkamayacağı... yararlı bir ahlâki gelişim aracı” olmasını umut eder. Hükümetlerin tarihsel sicilini, dışarıdaki sonu gelmez

savaşlarını, ülke içinde yarattıkları sürekli yoksulluğu ve dönemsel baskıları melankolik bir şekilde inceleyen Godwin, politik yaşamın kötülükleri hiçbir zaman sona eremeyecek bile olsa, bu “suçlar tarihi”ni “gerçek özgürlük ve mükemmel hakkaniyet” toplumuyla değiştirme yönündeki en zayıf umudun bile peşinden koşmaya değer olduğu sonucuna varır. Ama tartışmayı geliştirirken sergilediği güven, Godwin’in, en azından kariyerinin bu en parlak devresinde, kendisini nafile bir umudun sözcüsü olarak görmekten çok uzak olduğunu düşündürmektedir.

Godwin dört temel önermeyle yola çıkar. İlk olarak, “insanların ahlâki karakterlerinin temeli algılardır,” der ve iyiliğin de kötülüğün de doğuştan gelmediğini ileri sürer. Bu önerme doğruysa, zararlı dış etkenlerin ortadan kaldırılması, insanların karakterlerindeki suç eğilimlerinin de yok olmasını sağlayabilir. Ama mesele çevrelerini değiştirerek insanları etkilemekten ibaret değildir. İnsanları zihinsel olarak da uyandırmak gerekir, çünkü iradi eylemler, iyi ya da istenir olana ilişkin yargılardan doğarlar ve dolayısıyla akla dayalı edimlerdir. Bu nedenle bu eylemler rasyonel ikna yoluyla değiştirilebilir; düşüncenin doğru yönde etkilenmesi çevrenin etkisini bile dengeleyebilir.

Buradan Godwin’in ikinci temel önermesine geliyoruz. “Zihni etkileyen” araçlardan en güçlüsü hükümettir. Godwin bu noktada, üstünlüğü eğitime verdiği *Okul Hakkında*’dan uzaklaşmaktadır. *Politik Adalet*’te “politik kurum[un], tam da eğitimin yetersiz kaldığı noktada, etkisinin düzeyiyle, son derece güçlü” olduğunu ileri sürer. Godwin’e göre dünyada hatanın bu kadar uzun süre ayakta kalmasını sağlayan, “pozitif kurumlar”ın bu gücüdür; çünkü tüm anarşistler gibi Godwin de, kendi haline bırakıldığında insan zihninin doğal olarak hatayı saptamaya ve gitgide hakikate yaklaşmaya eğilimli olduğuna inanır.

Adaletsizlik, kalıcı bir varoluşa doğası gereği pek uygun değildir. Ama hükümet “toplumdaki kaynağı tıkar ve onun hare-

ketini durdurur”. Hatalarımızı kemikleştirir ve sürekli hale getirir. Zihnin gerçek eğilimlerini tersine çevirir ve mükemmel aramak için ileri bakıp ıstırap çekmek yerine, geriye bakmamız gerektiğini söyler. Zihin yozlaşmak zorunda olan ve asla gelişmeyen bir doğaya sahipmiş gibi, kamu refahını yenilik ve gelişme değil, atalarımızın kararlarına gösterilen çekingen bir saygıda aramamızı ister.

Godwin’in üçüncü önermesi aslında ikinci önermesinin mantıksal bir sonucudur: Hükümet, ilkeleriyle olduğu gibi pratiğiyle de kötüdür. Godwin bu önermeyi kanıtlamak için genellikle, 18. yüzyıl dünyasının sınıfları arasındaki büyük ekonomik farklılıkları temel alır. Hem yasama hem de yasaların işleyişi zenginin lehinedir ve aslında bireylere iktidar ve ayrıcalık vererek “zenginliğin hayali mükemmelliğini besleme” uygulaması politik kurumların doğasından kaynaklanır. Godwin, mülkiyet ile iktidar arasındaki sıkı bağı açık bir şekilde tanımlayan ilk kişiydi; anarşistleri, devletin olduğu kadar kapitalizmin de düşmanı haline getiren tam da bu tanımlamadır.

Dördüncü temel önerme insanın yetkinleşebilirliğine ilişkin bir cümledir: “Yetkinleşebilirlik insan türünün en belirgin özelliklerinden biridir, bu nedenle insanın entelektüel durumunun yanı sıra politik durumunun da tedrici bir iyileşme içinde olduğu varsayılabilir.” Godwin bu cesur önermeyi, insanın ilkel ve uygarlaşmış durumları arasındaki bir karşılaştırmayla destekler ve Ruskin’in erken dönemini anımsatan bir naiflikle, sanatlarda bile sürekli bir iyileşmenin açıkça görüldüğünü savunur. Godwin sonraları, önceki bir bölümde gördüğümüz gibi, böyle bir Ütopyacı niyeti yadsımak ve yalnızca insanın sonsuz iyileşme kabiliyetinden söz ettiğini belirtmek zorunda kalacaktır. Bu noktada bile Godwin’in ilerlemeciliği, esas olarak ahlâki bir ilerlemecilik olması ve bireyi, politik kurumlara tâbiyetinin yok ettiği doğal adalet durumuna götürecek bireysel bir iç değişimi en önemli amaç kabul etmesi açısından Victoria dönemi ilerlemeciliğinden farklıdır.

Godwin, dört temel önermesinden yola çıkarak toplumun ilkelerine ilişkin bir tartışma başlatırken özellikle Adalet vurgular. Ona göre toplum, insanın karşılıklı yardımlaşma ihtiyacına ilişkin bilincinden doğmuştur ve -ahlâki bir ilke olan- hareket ilkesi, "algılama yetisine sahip bir varlığın bu yetiye sahip bir diğer varlıkla ilişkisinden doğan bir davranış kuralı" olarak tanımladığı adalettir. Adalet, ihtiyaçlarına ve değerlerine göre başka insanlara yardımcı olmak için elimizden geleni yapmamızı talep eder; kendimizi ve mallarımızı, insanlık adına emaneten elimizde tuttuğumuz şeyler olarak görür. "Yeteneklerimi, zekâmı, kuvvetimi ve vaktimi genel iyiliği mümkün olduğu ölçüde artırmak için kullanmakla yükümlüyüm," der Godwin. Ama genel iyiliği ya da toplumu, bireylerin üzerine ya da dışına yerleştirmekten kaçınmamız gerekir. Bireyler arasında iyi ve adil olan, toplum için de iyi ve adildir. Çünkü "toplum, bireylerin toplamından fazla bir şey değildir. Toplumun istekleri ve görevleri bireylerin istekleri ve görevlerinin toplamı olmalıdır, biri diğerinden kopuk ve keyfi olmamalıdır." Toplumun amacı üyeleri için, onların "refahına katkıda bulunabilecek her şeyi" yapmaktır. "Ama insanların refahının doğası zihnin doğasıyla tanımlanır. Bu refaha en çok katkıda bulunan, anlayışı geliştiren, erdemi teşvik eden, bağımsızlığımızın bilincine varmamızı sağlayan ve çabalarımızı engelleyebilecek her şeyi dikkatle saptayıp bertaraf edendir."

Başka bir deyişle, toplum, insanın ahlâki bir varlık olmasına yardım ettiği ölçüde iyi kullanılmış olur. Ama burada ilişkinin başka bir yönüne geliyoruz. İnsanın toplumla ilişkisi, bireyler arasındaki bağların büyütülmüş ölçekte yatay bir modeliyse, ahlâkla ilişkisi dikey bir ilişkidir. Çünkü Godwin'in vurguladığı gibi;

Sabit ve değişmez bir şey varsa o da ahlâktır; öte yandan, ebediyen ve değişmez bir şekilde yanlış olan bir eylemi, dürüstlük, ödev ve erdem etiketleriyle nitelememize neden olan tuhaf bir aldatmaca olduğuna hiç kuşku yok.

Güçlülük, sınırları algılama yetisiyle belirlenen insanın,

ideal ahlâkı oluşturan bu mutlak hakikatlerle dikey ilişkisini nasıl kurması gerektiğini tartışmaya başladığımızda ortaya çıkar. Kuşkusuz, ödev ancak kapasitemizin elverdiği ölçüde genel iyiliğe hizmet etmemizi talep edebilir. Öte yandan, adil olmayan bir edime ne kapasitesizlik ne de bilgisizlik adalet niteliğini verebilir. Bu nedenle, insanlar mutlak bir şekilde erdemli olamasalar da, "erdemli eğilimleri" oluşturmak için çaba göstermek zorundadırlar. Ama erdemli bir eğilim dayatılamaz; ancak her insan tarafından kendi içinde geliştirilebilir. Bu erdemli eğilimler, "esas olarak kişisel yarının denetimsiz bir şekilde uygulanmasıyla ve her insanın kendi vicdanının emirlerine tam olarak uymasıyla yaratılır."

Bu bireysel yargı özerkliğini vurguladığımızda, radikal Dissenter'ların yolundan giderek insanların ahlâki olarak eşit olduklarını ilan ederiz. İnsanlar arasında fiziksel ve zihinsel eşitsizlikler olabilir -gerçi Godwin bu farklılıkların da abartıldığına inanır-, ama özsel bağımsızlıkları nedeniyle ahlâki olarak bütün insanlar eşittir. Adalet tüm insanlara eşit bir şekilde uygulanmalı, fırsatlar ve teşvikler ayırım gözetilmeden verilmelidir.

İnsanın, hakikate ve ahlâka karşı ödevleri vardır ve bu, hakikatin bir yönünü oluşturur. Peki insanın hakları var mıdır? Godwin bu soruyu, insanın sadece "erdemli davranma ve hakikati söyleme" hakkı vardır, diye yanıtlar. Doğrusunu söylemek gerekirse insanın hakları yoktur, sadece karşılıklı adalet çerçevesinde, hemcinslerinden yardım talep edebilir. Vicdan ya da konuşma özgürlüğü gibi genellikle hak olarak kabul edilen özgürlükleri, insanların böyle hakları olduğu için değil, bu özgürlükler ahlâki hakikate ulaşmak için temel olduğu için savunmak gerekir.

Toplumun ve hükümetin ne iddiaları vardır ne de hakları. Onların varlık nedeni sadece bireylerin rahat etmesidir. Godwin burada adalet ile insani yasaların hep birbirine karıştırıldığından söz eder. Godwin'e göre adalet değişmez ahlâki hakikatlere, insani yasalar ise politik kurumların hatalı olabilecek kararlarına dayanır. İnsan doğru olanı kendi z-

kâsıyla tanımak zorundadır ve bu noktada onu harekete geçirmesi gereken şey otorite değil kanıttır. Bu uslamlama, hükümetlerin itaatimizi hak etmedikleri sonucuna varır. Adaletin keşfinde aklın bağımsız olarak uygulanması, tek doğru tavidir. Ancak her insan kendi vicdanının sesini dinlerse, hiçbir kısıtlaması olmayan bir uyum toplumuna ulaşabiliriz.

Ama insan yargısının bugünkü kusurlu durumunda bu ilkelerin her zaman uygulanabilir olmadığı da doğrudur. Suç vardır ve cezalandırma doğası gereği adaletsiz olduğu halde, kısıtlama kaçınılmaz olabilir. Ancak Godwin, insanların oldukları gibi olmalarının nedeninin onları biçimlendiren çevre olduğunu, bu nedenle kısıtlamayı zorunlu kılan toplumsal nedenleri ortadan kaldırmamız gerektiğini ısrarla vurgular. “Tam bir özgürlüğü, bütünü çıkarına duyulan saygıyla uzlaştırmak isteyen kişi, bencilliği ve kötülüğü kökünden kazımanın araçlarını da önermek zorundadır.”

Godwin, zorunlu kısıtlama sorununu ele alırken, gerekli olduğunda, kamunun iyiliği için kişisel yargının bastırılmasının hangi şekilde yürütüleceğini sorar. Ve bu onu “politik hükümetin temelini sorgulama”ya iter. Godwin, tartışmaya genel olarak ileri sürülen üç varsayımı ele alarak başlar. İlk iki varsayımı -hükümetin güç hakkından kaynaklandığı ve ilahi haktan kaynaklandığı varsayımlarını- değişmez bir adalet kavramına yabancı olduğu için reddeder. Üçüncü varsayımı, Locke ve Rousseau’dan gelen ve 18. yüzyıl radikalleri tarafından yaygın bir şekilde savunulan toplumsal sözleşme varsayımdır. Godwin çağdaşlarından bu noktada kesin olarak ayrılır ve politik adalet için bir temel olması nedeniyle toplumsal sözleşmeyi reddederek 19. yüzyıl anarşistlerinin düşüncelerini öngörür. Toplumsal sözleşme bir kuşağı başka bir kuşağın vaatleriyle bağlamaya çalışır. Her bireyin neyin doğru olduğuna ilişkin kişisel yargısını uygulama yükümlülüğünü yadsır. Vaatlerimizi yerine getirmek zorunda olduğumuz şeklindeki yanlış düşünceye dayanır, oysa vaatte bulunmamamız ve yaptığımız hareketleri adil oldukları için yapmamız gerekir.

Godwin, kişisel yargı yükümlülüğüne verilen önemin ortak eyleme karşı çıkmak anlamına gelmediğini eklemeye özen gösterir. Genel iyiliği ilgilendiren önlemlerin alınması gerektiği zaman, bu önlemler ortak bir şekilde düşünülmelidir; aslında kişisel yargının kullanımı ile usulüne uygun olarak yürütülen ortak müzakereler arasında yakın bir benzerlik vardır. İkisi de, “doğru ve yanlış bulmanın ve ebedi hakikatin standartlarıyla tikel önermeleri karşılaştırmanın araçlarıdır”. Ama bunun ötesinde bir anlam ifade etmezler; ne bir birey ne de bir müzakere organı yasa yapma otoritesine sahiptir. Tek adil yasa Aklın yasasıdır: “Onun kararları kesin ve değişmezdir. Toplumun işlevleri yasanın yapılmasını değil, yorumlanmasını içerir; toplum karar vermez. yalnızca şeylerin doğasının zaten kararlaştırdığı şeyi olan edebilir...” O halde topluluğun otoritesi sadece yürütmeye ilişkindir ve “adaletin kamusal olarak desteklenmesi”yle sınırlıdır. Bu desteği sağladığı noktada, her makul insan onunla işbirliği yapmalıdır; bu desteği sağlamadığı noktada ise, her makul insan onun kararlarına direnmelidir.

Dünya düşüncesiyle birlikte, anarşistlerin hep gündemde kalan araçlar ve amaçlar tartışmasına geliyoruz. Godwin Tolstoy’la ve bir ölçüye kadar Proudhon’la birlikte, ahlaki ikna ve pasif direnişi, şiddetli ve aktif direnişin üzerinde tutanlar arasında yer alır. Aktif direnişi tamamen reddetmez. Ama kullanırken son derece sakıncalı olunmasını tavsiye eder. Güç, aklın ikamesi olamaz ve adaleti kurmaya çalışan insanlar tarafından kullanılması onu daha iyi kılma. Güç, başarı ümidi olmadan kesinlikle kullanılmamalıdır ve o zaman bile “vakit kazanma imkânının kesinlikle olmadığı ve durumun dolaysız sonuçları kesinlikle ölümcül olduğu zaman” kullanılmalıdır. O halde şiddet, adil insanların en son umitsizlik durumunda başvurdukları bir araçtır.

Her dakika başvurulması gereken direniş biçimi hakikati yaymak, “insanlığın gerçek çıkarlarına ters olduğunu kavradığım her hareket tarzını en açık şekilde kınamak”tır. Arzulanamaz gereken devrimler, insan düşüncelerini ve eğilimle-

rini değiştirerek ilerleyenlerdir; akıl, içtenlik ve sebatla birlikte kullanıldığında, şiddetin ancak en kuşkulu başarı şansı ile girişebileceği her şeyi başaracaktır.

Ama ikna elverdiğince dolaysız ve bireysel olmalıdır. Godwin, hakikati yayarak değil, sayıların ağırlığına dayanarak insanları ikna etmeye çalışan politik birliklere güvenmez. Kabul ettiği tek birlik, özgürlüğe yönelik tecavüzlere direnmek için acil bir durumda yaratılan birliktir; ama bu birliğin kurum halinde kemikleşmemesi için, ona duyulan ihtiyaç ortadan kalkar kalkmaz birliğin de dağılması gerekir. Godwin'in önerdiği yöntem, hakikati aramak isteyen insanların gevşek tartışma grupları oluşturmalarıdır; bu gruplar sonunda, bireylerin gelişimi ve "politik kurumların ıslahı" için güçlü bir etkide bulunan evrensel bir hareket oluşturabilirler. Ama bu tür gruplarda, düşünsel tekbiçimliliği yaratma girişimlerinden kaçınılmalıdır. "İnsanlar zorlamak için değil birbirini tanımak için bir araya gelmelidirler. Hakikat, toplanmış sayıların ittifakını reddeder." Godwin'in önerdiği türden araçlarla toplumsal değişim, tedrici ve sükûnet içinde olabilir. Ama bu mutlaka "devrimin çok uzak" olduğu anlamına gelmez. "Hakikatin krallığı gösterişle gelmez" ve gelişimi, en az umut edildiği zaman büyük sonuçlar üretebilir.

Tek başına aklın gücüne duyulan bu aşırı inancın Godwin'in yüzyılına özgü olduğu söylenebilir. 19. yüzyılda anarşistler arasında bile, bu inancı böyle büyük bir güvenle savunan birkaç kişi vardır. Ama Godwin, aşırı örgütlü politik partilere muhalefetiyle ve doğal bir şekilde daha geniş bir hareket içinde birleşen küçük, gevşek gruplara verdiği önemle, daha sonraki tüm anarşist örgütlenme biçimlerinin ana hatlarını çiziyordu.

Godwin, tezinin ahlâki temelini oluşturduktan sonra, kendi deyişyle "politik kurumun pratik ayrıntıları"nı tartışmaya başlar ve politik yaşamın dört yönünü ele alır: Genel idare ya da hükümet; eğitim; suç ve yasa; ve mülkiyetin dü-

zenlenmesi. Hükümet tartışması uzlaşmaz bir net muhalefet beyanıyla başlar:

Her şeyden önemlisi, hükümetin bir belâ olduğunu, insanlığın kişisel yargısına ve bireysel vicdanına yönelik bir tecavüz olduğunu unutmamalıyız; onu bugün için zorunlu bir kötülük olarak kabul etmek zorunda olabiliriz, ama aklın ve insan türünün dostları olarak bize yakışan, onu elden geldiğince az kabul etmek ve insan zihninin gitgide aydınlanmasının sonucunda bu azın daha da azaltılıp azaltılamayacağını dikkatle gözlemlemektir.

Bu nedenle Godwin birbirinden ayırdığı çeşitli hükümet biçimlerini -monarşi, aristokrasi ve demokrasi- incelerken en iyiyi değil, en az kötüyü aramaktadır. Monarşiye ve aristokrasiye karşı itirazları, diğer 18. yüzyıl düşünürlerinin bu hükümet biçimlerine yönelttikleri eleştirilerden çok farklı değildir. Özgünlüğü ve tipik anarşist yaklaşımı demokrasi tartışmasında ortaya çıkar.

Kuşkusuz demokrasi daha iyiye doğru ilerleme ümidini en fazla veren hükümet biçimidir ve Godwin'in ideal tanımı esas alındığında, daha iyi bir toplumun tohumlarını içinde barındırır. "Toplumun her üyesinin bir insan ve sadece insan olarak ele alındığı bir hükümet sistemidir. Pozitif düzenleme açısından -en basit ilkenin kabulüne düzenleme demek ne kadar doğruysa tabii- her insan eşit kabul edilir." Tarihe baktığımızda en iyi ihtimalle bu ideale yaklaşıldığını söyleyebiliriz, ama kazanımları dikkate alındığında kusurlu ve çalkantılı demokrasiler bile monarşilerden ve aristokrasilerden kat kat üstündür.

Demokrasi, insanın yeniden değerinin farkına varmasını sağlar, otoritenin ve baskının kaldırılması sayesinde ona yalnızca aklın emirlerini dinlemesini öğretir, diğer insanlara hemcinsleri olarak davranma konusunda güven verir ve onu, diğer insanları, kendini korumak zorunda olduğu düşmanlar olarak değil, yardım etmenin yakışık alacağı kardeşler olarak görmeye yöneltir.

Ancak demokrasi bugüne kadar gerçek bir toplumsal ada-

let durumu yaratamamıştır. Godwin, bu başarısızlığın kısmen, hakikatin gücüne ve içtenliğin değerine ilişkin bir duygunun eksikliğine bağlı olduğunu ileri sürer; demokrasilerin, kurumsal biçimlerin desteğine bel bağlamalarının, “doğru ile yanlış arasındaki mücadele, doğrunun herhangi bir politik müttefikin desteğine ihtiyaç duymayacağı kadar doğru lehinedir” önermesini Godwinci bir güvenle kabul edemelerinin nedeni budur. Yalnızca dinsel kurmacaların değil, aydınlanmış bir elit ile cahil bir uyruklar kastı arasındaki ayrıma ilişkin olarak ima ettiği her şeyle birlikte politik mitlerin de yakamızı bırakmamasının nedeni budur. Godwin burada, Platon’un “soylu yalan” teorisinin çok uzağında durmaktadır.

İnsanları, bütün için düşünen ve akıl yürüten ya da üstlerinin çıkarsamalarını incelemeye gerek görmeden kabul eden şeklinde iki sınıfa bölmek niye? [diye sorar Godwin] Şeylerin doğasında böyle bir ayrım yoktur; insan ile onun önermeyi uygun bulduğu insan arasında böyle içkin bir farklılık yoktur. Bizi erdemin kötülükten daha iyi olduğuna ikna etmesi gereken nedenler ne karmaşıktır ne de derin; politik kurumlar yersiz müdahalelerini azalttıkları ölçüde bu nedenler anlaşılabilir hale gelirler ve kendilerini her insanın yargısına sunarlar.

Godwin, demokratik hükümetin fiili işleyişine ilişkin olarak, tüm idari biçimlerin basitleştirilmesini ve merkezsizleştirilmesini savunur. Büyük, karmaşık, merkezileşmiş devletler insanlığın iyiliği için tehlikeli ve gereksizdir. Onlar ortadan kalkar kalkmaz yerlerini, ihtirası daha az imkân tanımaları nedeniyle hükümetin zararlarını çabucak en aza indirebilen yerelleşmiş idari biçimler almalıdır. “İlimlilik ve hakkaniyet sınırlı bir çevrenin belirgin nitelikleridir.” Godwin bu tür bir aydınlanmış yerelciliğin dar görüşlü bir hemşerilik anlayışına yol açmayacağını tam tersine, dünyayı, ulusal sınırların yarattığı engellerin olmadığı, insanların özgürce dolaşabildikleri ve tartışabildikleri tek bir büyük cumhuriyete dönüştüreceğini düşünür.

Toplunun yerel birimlerinde daha sonraki anarşistlerin

“komünler”inin ataları olan bu birimlere Godwin’in verdiği adla “bucaklar”da [parishes]- yaşamaya nadiren ihtiyaç duyulacaktır; tüm topluluk mümkün olduğu ölçüde idareye katılacaktır ve görevliler -var oldukları durumda- bilgi vermekle ve pratik ayrıntılarla meşgul olacaklardır. Gerçekten gerekli olan tek bucak örgütlenmesi biçimi, adalete karşı suçlarla ilgilenecek ve anlaşmazlıklarda hakemlik edecek bir tür jüridir.

Olağanüstü durumlarda bucakların ötesine geçmek ve bir genel kurul toplamak gerçekten gerekli olabilir. Ama Godwin bu tür organların büyük tehlikeler içerdiğine inanır ve bu konudaki uyarıları anarşist geleneğe özgü anti-parlamentar yaklaşımı öngörür. Genel kurullar en iyi durumda bile vahim sakıncalar içerirler. Eylemleri, çoğunluk kararlarının kurgusal oybirliğine dayanır. En kötüsü de, delegelelerin partiler oluşturdukları ve bireysel düşüncenin engellenmesini kabul ettikleri durumda ortaya çıkan gerçek oybirliğidir. Oy verme uygulaması konusunda ise Godwin büyük bir öfkeyle, “hakikate üyelerin oylarıyla karar vermek, akla ve adalete yapılmış dayanılmaz bir hakarettir” der. Bu gibi nedenlerle, Ulusal Meclisler, hâlâ gerekli oldukları halde, “durumun elverdiği ölçüde tutumlu” kullanılmalıdır.

Godwin’in tasavvur ettiği sınırsız demokraside, başlangıçta meclisler de jüriler de emirler çıkarmak zorunda kalabilirler. Ania güç ihtiyacı “insanın doğasından değil, insanı yozlaştırmış olan kurumlardan” kaynaklanır. Bu kurumlar giderek küçülen bir kalıntı haline geldiklerinde, insanları hemcinslerine karşı önyargılı davranmamaya davet etmenin yeterli olacağı bir duruma doğru ilerlenilecektir. Ve sonunda bilgeliğin herhangi bir kurumun müdahalesi olmadan aktarılabilirdiği bir topluma, adil ilişkiler içinde yaşayan ahlâki insanlar toplumuna -ya da modern terminolojiyle saf anarşi toplumuna- ulaşacağız.

Bütün bunlar eğitime ilişkin tutumumuza bağlıdır ve Godwin bu noktada politik yaşamın bu yönünü ele alır. Konuyu, hayati önem taşıyan adil düşünceler oluşturma süre-

cinin nasıl yürütülebileceğine ilişkin bir tartışmayla açar. Toplum doğası gereği bu işleve uygun değildir, çünkü onun hareketleri onu oluşturan ve erdemli olduğu kadar kötü, adaletsiz olduğu kadar adil olan insanlar tarafından koşullanmaktadır ve bu nedenle hiçbir ahlâki üstünlük iddiası yoktur. Toplumun tek üstünlüğü otoritesinde yatar. Ama bir insanı emirle erdemli yapamayız ve güç kullandığımız zaman samimi insan ilişkisini engelleyerek ve özgürlüğü kısıtlayarak zarar veririz.

Godwin bütün bu açılardan küçük toplumsal grupların büyük politik kurumlardan üstün olduğunu ileri sürer. Ama bu grupların işleyişlerinden söz etme biçimi kaygı vericidir. Bu tür çevrelerde, der, “kamuoyu her şeye yetecektir; her insanın komşusunun davranışı üzerindeki denetimi, kaprisle lekelenmediği zaman, en karşı konulmaz sansürü oluşturmaktadır. Ama bu sansürün gücü özgürlüğüne dayanacaktır, yasanın somut emirlerinin izlenmesine değil; bu sansür aklın kendiliğinden kararlarına bağlı olacaktır.” Godwin’in bu sürecin özgür ve kendiliğinden olacağına ilişkin teminatı bile, düzeni karşılıklı denetim ve sansürün oluşturacağı ve kamuoyunun hüküm süreceği bir gelecek tablosunun sevimsizliğini yok edemiyor. Bu bölüm, Püriten bir çocukluğun Godwin üzerindeki etkisini yansıtmaktadır; herhangi bir fiziksel ceza olmaksızın, hareketleri öylesine sansürleniyordu ki bir pazar günü bir kediye okşadığı için babasından azar işitmişti. Ama Godwin’in yarattığı imge, anarşist tarihte rahatsız edici bir sıklıkta karşımıza çıkar.

George Orwell, Swift (Godwin’in hayran olduğu bir yazar) üzerine yazdığı bir denemede, başka toplumlarda zor ne kadar etkiliyse, *Gulliver’in Seyahatleri*’ndeki anarşist Houyhnm toplumunda da “teşvik”in o kadar etkili olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyordu:

Bu, anarşist ya da pasifist Toplum görüşünde örtülü halde bulunan totaliter eğilimi çok iyi örneklemektedir. Yasanın ve kuramsal olarak zorun olmadığı bir Toplumda, davranışın tek hakemi kamuoyudur. Ama sürü halinde yaşayan hayvanlarda

çok güçlü olan uyumluluk itkisi nedeniyle, kamuoyu diğer hukuk sistemlerinden daha az hoşgörülüdür. İnsanlar “yapmamasın”la yönetildikleri zaman, birey belli bir ayrıksılığa sahip olabilir; sözde “sevgi” ve “akıl”la yönetildikleri zaman ise, birey herkes gibi davranma ve düşünme yönünde sürekli baskı altındadır.

Söyleme tarzı belirgin bir şekilde dogmatik olmakla birlikte Orwell’in söylediklerinde çok fazla doğruluk payı var. Anarşistler, anti-sosyal eğilimlerle başa çıkmanın kolay bir yolu olarak aktif kamuoyu düşüncesini eleştirelilikten çok uzak bir şekilde kabul ediyorlar. Aralarında fiziksel tiranlığın yerini ahlâki tiranlığın alması tehlikesi üzerine ve yan komşunun çatık kaşlarının hâkimin kararı kadar korkutucu bir şey haline gelmesi konusunda yeterince düşünen birkaç kişi vardır. Bazıları ise ahlâki otorite düşüncesini çok çekici bulmuştur; başka hareketler gibi anarşizm de insanın yeniden doğuşu için kendi Ferisilerini yaratmıştır.

Ancak Godwin karşılıklı sansürün erdemlerini ihtiyatsızca vurgularken, düşüncenin gelişimi üzerindeki devlet müdahalesini yeterince keskin bir şekilde eleştirir; bu müdahalenin devlete ait eğitim sistemlerinin kurulması yoluyla uygulanmasını tartışırken, ancak bir yüzyıl boyunca yaşanan deneylerin belirginleştirdiği tehlikelere işaret eder. Burada uzun bir alıntı yapmak iyi olur gibi görünüyor, çünkü Godwin bir yandan muhalif [dissenter] dedelerinkine çok benzeyen bir görüş açısını geliştirirken, öte yandan eğitim sorunlarını çoğunlukla aynı ölçüde ciddiye alan anarşist ardıllarının benimsediği bir tutumun ana hatlarını verir. Hükümetlerin, denetimi ele geçirdikleri zaman, eğitimi tehlikeli biçimlerde kullanabileceklerine işaret ederken sorunun temeline iner.

Ulusal bir eğitim projesi, ulusal hükümetle açık ittifakı nedeniyle kesinlikle engellenmelidir. Bu, Kilise ve devletin eski ve çok itiraz edilen ittifakından daha korkunç bir ittifaktır. Bu kadar güçlü bir mekanizmayı böylesine kuşkulu bir kurumun emrine vermeden önce, ne yaptığımızı düşünmemiz gerekir. Hükümet onu kendini güçlendirmek ve kurumlarını işletmek için kul-

lanmakta tereddüt etmeyecektir. Hükümet kurumlarının, kendilerine masum, hatta erdemli görünen hedefler belirleyeceklerini varsaysak bile, kötülük yine de vuku bulacaktır. Bir eğitim sisteminin kurucuları olarak görüşleri, politik konumlarından kaynaklanan görüşlerine benzeyecektir; devlet adamları olarak davranışlarını dayandırdıkları gerekçeler eğitim sistemlerinin de gerekçelerini oluşturacaktır. Gençlerimizin, ne kadar harika olursa olsun Uluslar Topluluğu'na saygı göstermek üzere eğitilmelerinin gerekli olduğu doğru değildir; onlar hakikate ve hakikatten kendilerinin bağımsız bir şekilde yaptıkları çıkarımlara denk düştüğü ölçüde anayasaya saygı göstermek üzere eğitilmelidirler. Ulusal eğitim planı despotizm en büyük zaferini kazandığı zaman kabul edilirse, hakikatin sesini sonsuza kadar bastırabileceğine inanılmamalıdır. Ama bu amaç için düşünülecek en korkunç ve en yararlı araç olacaktır. Ancak, özgürlüğün en çok hüküm sürdüğü ülkelerde de önemli hatalar olduğunu varsaymak yanlış olmaz ve ulusa' eğitim bu hataları sürdürmeye ve tüm zihinleri tek bir modele uydurmaya çok eğilimlidir.

Günümüzde totaliter devletlerin uygulamaları, Godwin'in, politik liderlerin eline düşen eğitimin içerdiği tehlikeleri abarttığını ileri sürmek için hiçbir neden bırakmıyor. Godwin'e göre küçük tartışma grubu gibi, küçük ve bağımsız okul da en arzu edilen birim olarak kalıyordu; bireysel eğitim ise en iyisiydi.

Politik Adalet'in, mülkiyet kurumunun ele alındığı son cildi, güya sosyalist ekonomiyi öngördüğü için Godwin'in başyapıtının en çok bilinen bölümüdür. Ama yalnızca özel mülkiyetin etkilerini ortaya koyması ve mülkiyet ile hükümet sistemleri arasındaki yakın ilişkiyi vurgulaması açısından Godwin gerçekten de sosyalizmi (bu sözcüğü bugünkü çağrışımıyla devlet mülkiyeti olarak kullanırsak) öngörür. Mülkiyet sistemindeki değişikliklere ilişkin somut önerileri hep anarşisttir.

Godwin tartışmaya, "zor ve cezalandırma sistemi"nin kaldırılmasının, "mülkiyetin adil bir temele oturtulmasına sıkı sıkıya bağlı" olduğunu belirterek başlar. Herkesin "genel stoğun yettiği ölçüde, yalnızca var olmanın değil, iyi olmanın

da araçlarına erişme hakkı" vardır. Ama ortak mülkiyette adil bir paya sahip olma hakkı, ortak görevlerde kişinin kendine düşeni tam olarak üstlenmesini gerektirir.

Adalet, herkesin, bir pay aldığı ortak ürünün yetiştirilmesine katkıda bulunmasını gerektirir; bunun tek istisnası belki de kişinin kamu için daha yararlı bir şekilde kullanılmasıdır. Bu karşılıklılık... tam da adaletin temelidir.

Godwin'in mülkiyetsiz bir toplumun işleyişine ilişkin olarak kabaca çizdiği bu tabloda, More, Winstanley, Morris ve Kropotkin'deki, tarımı temel alan bakış açısını farkederez; tarlalarda birlikte çalışan ve "tüm uygulamaların en tehlikelisi" alışveriş olduğu için herhangi bir para ya da alışveriş mekanizması olmaksızın, kendi tahminlerine göre ihtiyaçlarını ortak ambarlardan ve depolardan karşılayan insanlar. Daha sonraki anarşist yazarlar gibi Godwin de yaşamın büyük ölçüde basitleştirilmesini ister, çünkü lüks yozlaştırıcı bir durumdur -yoksullara olduğu kadar zenginlere de acımamız gerekir- ve çalışma insan mutluluğu için gereklidir. İdeal durum, insanın, "ihtiyaçlarımızın karşılanması insanların ya da talihin eline kalmadığını hissettiren zihinsel bağımsızlığa; zihinsel etkinliğe, yargımızın içkin değerini kabul ettiği amaçlar için harcanan çabanın verdiği neşeye" sahip olduğu durumdur.

"Biriktirilmiş mülkiyet" -Godwin'in kapitalizm için kullandığı Marksizm öncesi deyim- yaşamın nitel olarak zenginleşmesine düşmandır. Ekonomik eşitsizliği sürdürerek, "düşünme yetilerini bastırır, deha kıvılcımlarını söndürür ve büyük insanlık kitlesinin çıkarıcı kaygılara gömülmesine neden olur." Biriktirilmiş mülkiyetin uğursuz saltanatına karşı Godwin kendi ütopyasının pastoral tablosunu koyar.

Lüks ortadan kalkınca, insanın el emeğine duyulan ihtiyac büyük ölçüde azalacak; bu azalan ihtiyacı karşılamak için gereken el emeği topluluğun tüm faal ve gücü kuvveti yerinde üyeleri arasında dostça paylaşıldığı için kimseye ağır gelmeyecek. Herkes sade ama sağlıklı bir şekilde beslenecek; herkes meşgul

keyif veren ölçülü bedensel çalışmayı sürdürecektir; hiç kimse yorgunluktan tükenmeyecek, herkes ruhun sevecen ve şefkatli duygularını geliştirmek ve entelektüel gelişim arayışında yeteneklerini özgür bırakmak için boş zamana sahip olacak... Deha... bizi durmaksızın kişisel kazanç düşüncesine geri çağıran endişelerden kurtulacak, cömert ve kamunun iyiliğini isteyen duygular arasında özgürce gelişecektir.

Godwin böyle bir sistemin, esas olarak "birinin yoksun olduğu şeye başka birinin fazla fazla sahip olması"ndan kaynaklanan başlıca suç nedenlerini ortadan kaldıracığını ileri sürer. Endişe ve güvensizlikle birlikte kıskançlık ve bencilik de yok olacak; yozlaşma ve savaşın temel nedeni ortadan kalkacaktır. "Herkes komşularına bugünkünden bin kez daha fazla sevgi ve karşılıklı sevecenlikle bağlanacak; ama herkes kendi için düşünecek ve yargıya varacaktır."

Godwin, eşitlikçi Arcadia'sını [Eski Yunanistan'da sade ve mesut bir ırkın oturduğu rivayet edilen dağlık bir ülke. ç.n.] giderek ayrıntılandırır. Veblen'den önce, "nüfusun genellekle kendisi için değil, sağladığı üstünlük için arzu edildiğini ileri sürer; oysa eşitlikçi bir toplumda üstünlük, kamunun iyiliği için verilen hizmetten kaynaklanacaktır. İstenebilir işgünü uzunluğu üzerine uzun bir araştırmaya girişir ve oldukça şaşırtıcı bir tahminde bulunur: Lüksün olmadığı bir hayatta çalışma günü pekâla yarım saate indirilebilir!

Çıkarsamalarını yaparken, geleceğin sınai gelişimlerine kâhince bir bakış Godwin'e yardımcı olur; bu bakış onu ayrıca aşırı işbirliğinden kaçınmak için bir yol önermeye iter. Çünkü Proudhon ve Stirner gibi ve Bakunin ile Kropotkin'in tersine Godwin, bireyciliği nedeniyle kurumsal biçimde kemikleşebilecek her tür işbirliğine derin bir kuşkuyla yaklaşır. Bu bağlamda, bağımsız yargıya sahip bir adamın bir orkestrada çalıp çalamayacağı ya da bir oyunda rol alıp almayacağı gibi keyifli saçmalamalara kendini kaptırır, ama özgür bir adamın, gereğinden fazla başkalarının rahatına bağımlı olmaması gerektiği şeklinde doğru bir uyarıda bulu-

nur. Ve teknolojik ilerlemenin bireye daha fazla bağımsızlık verebileceğini düşünür.

Bugün bir ağacın kesilmesi, bir kanalın açılması, bir geminin yüzdürülmesi çok kişinin emeğini gerektiriyor. Ama bu hep böyle mi olacak? İnsan icadı olan karmaşık makinelere, değirmenlere, dokuma tezgahlarına, buhar motorlarına baktığımız zaman, nasıl yoğun bir emek ürettiklerine hayret etmiyor muyuz? Bu gelişimin durmak zorunda olduğu yeri kim söyleyebilir?... Bu ilerlemenin varacağı nokta, insan emeğinin gerekliliğinin ortadan kalkması gibi görünüyor.

Sanayi Devrimi'nin başında yaşayan Godwin, Teknolojik Devrim'in başında yaşayan H.G. Wells gibi hayranlıkla doluydu.* Bilimin, ölümsüzlüğün sırrını bulabileceğini bile öne sürüyordu.

Godwin, işbirliğine duyduğu güvensizliğe karşın, özgür olmuş insanların karşılıklı yalnızlık ve kuşku içinde yaşayacaklarını düşünmez. Tam tersine, çeşitli mesleklerde uzmanlaşmanın olabileceğini ve böylelikle insanın en yetenekli olduğu konuda çalışıp fazla ürünleri ihtiyacı olabilecek kişilere dağıtabileceğini ve komşularının ürettiği fazlalıklardan diğer ihtiyaçlarını karşılayabileceğini düşünür; ama bütün bunlar her zaman ücretsiz dağıtma temelinde olacaktır, alışveriş temelinde değil. Makinenin geleceğine ilişkin kurgularına karşın Godwin'in ideal toplumunun elsanatları ve tarım ekonomisine dayandığı açıktır.

Ama en önemlisi, içten sohbet ve düşünce alışverişi saye-

* Tarih bugüne kadar Godwin'in görüşüne uygun bir yol izlemedi. Sınai gelişimin etkisi çoğunlukla işbölümünü arttırarak işbirliği ağını sıkılaştırmak oldu. Ayrıca Godwin, tek bir kişi tarafından çalıştırılabilecek karmaşık makinelerin yapımının birçok kişiyi gerektirdiğini görememişti. Ancak Lewis Mumford gibi, toplumsal ve ekonomik ilişkiler konusunda daha yaratıcı bazı modern yazarların da, teknolojik ilerlemenin nihai sonucunun, coğrafi merkezleşme, metropollerin çözülmesi ve bireyin yakın geçmişte olduğundan daha özgür bir şekilde gelişeceği organik bir toplumsal düzene geri dönüşün eşliğinde, çağdaş sanayinin monolitik yapılarının kırılması olabileceğini öne sürdüklerini anımsamakta yarar var. Böyle bir durum gerçekleşirse, Godwin'in makinenin kurtarıcı gücüne ilişkin uzun vadeli görüşünde haklı olduğu kanıtlanabilir. *

sinde düşüncenin olgunlaşması ve karakterin oluşması için insanlar arası ilişki hep gerekli olacaktır. Böyle bir ilişki kuşkusuz sahiplenici kişisel ilişkileri önler ve bu nedenle Godwin, geçmişteki bir seçimi kalıcı kılmaya çalışan ve ayrıca "mülkiyetlerin en kötüsü" olan evliliği eleştirir. Erkekler ve kadınlar eşitler olarak dostluk içinde yaşayacaklar ve türün üremesi "akıl ve ödevin emirlerine göre düzenlenecektir." Çocuklara gelince, onların da anababalarının ve öğretmenlerin tahakkümünden kurtarılmalrı gerekir. "Arzu ettiği, yararına ve değerine inandığı durumlar dışında hiçbir insanın herhangi bir şey öğrenmesi beklenmeyecektir."

Godwin'in çizdiği evrensel iyilik dünyası tablosu budur; adalet bu dünyaya doğru yürümektedir ve her akıllı insan öğretisiyle bu dünyayı ilerletmelidir. *Politik Adalet* görkemli bir retorik ve aklın yeteneklerine duyulan dingin bir güvenle sona erer. Bu kitapta Sir Alexander Gray'in dediği gibi, "Godwin, anarşizmin tamamını ve özünü herkesten daha iyi bir şekilde özetler ve böylelikle bütün bir geleneği temsil eder." Daha şaşırtıcısı, bu geleneği önceden temsil eder. Yaram yüzyıl boyunca *Politik Adalet* gibi bir yapıt yayımlanmamıştır. Toplumun tüm düşman güçlerinin peşinde olduğu masum bir adamı ele alan, hemen hemen Kafkavari bir güce sahip bir arayış öyküsü olan ilk romanı *Caleb Williams* anarşist bir mesel olma iddiasını taşısa bile, Godwin kendisi de *Politik Adalet*'e benzer başka bir şey yazmamıştır. *Caleb Williams*'ın basıldığı 1794 tarihinden itibaren yazarı Grub Caddesi'nin karanlıklarına çekildi; sonraki romanları, özenli biyografileri ve kötü oyunları (kendisi ise bunların yapıtlarının en iyileri olduğunu düşünür) önemsiz İngiliz edebiyatı tarihine aittir.

Godwin ardında, ayırt edilebilir bir biçimde 1860'larda Proudhon'un düşüncesinin tohumlarından gelişen harekete bağlanabilecek herhangi bir toplumsal protesto hareketi de bırakmadı. *Politik Adalet* yayımlandıktan sonra birkaç yıl, Britanya ile devrimci Fransa arasındaki savaş politik ortamı karıştırana kadar çok popülerdi. Godwin'in Mary Woll-

tonecraft'la kısa ve pastoral evliliğinin trajik bir şekilde sona erdiği 1797 yılı dönüm noktasını oluşturdu. *Politik Adalet*'in popülerliği aniden sona erdi. İyi gün dostu Godwinciler Coleridge, Wordsworth ve Southey çabucak yön değiştirdiler ve *Politik Adalet*'in ilkelerine kısa süren bağlılıkları, bir anarşizm tarihinde öylesine söz edilmekten daha fazlasını hak etmiyor. Okumak ve tartışmak üzere *Politik Adalet*'in kopyalarını almak için üç kuruluşlarını bir araya getiren işçi grupları, yüzyılın sonundaki karanlık günlerde radikal hareketin geri kalanıyla birlikte yok oldu. Godwin ise iftiralara maruz kaldı, ömür boyu yakasını kurtaramadığı bir borç bacağına saplandı ve esas olarak geçinmek için yazarak, öğrenci olarak ayrılan ve dost olarak dönen Hazlitt, Lamb ve Coleridge gibi insanların desteğiyle görüşlerini örnek oluşturmaya bir metanetle savunmaya devam etti. Godwin *Politik Adalet*'i yeni basımlar için iki kez gözden geçirdiyse de, De Quincey gibi yazarların sansasyonel suçlamalarına karşın, ilk basımdaki anarşist çıkarsamalarını asla değiştirmede ve hafifletmedi.

Aslında Godwin en büyük etkiyi, Hazlitt'in haklı olarak "sıkıntılı ve sağlıklı bir popülerlik" diye nitelediği yıllarda değil, ününün en aza indiği dönemde yaptı. 1811'de Shelley hayretler içinde *Politik Adalet*'in yazarının hâlâ hayatta olduğunu öğrendi. Ardından, Shelley'nin, Godwin'in kızıyla kaçması, Godwin'in sürekli olarak Shelley'den borç alması gibi sansasyonel olaylarla yaralanan, ama aynı zamanda Shelley'nin şiirine, şairin Platoncu son döneminin bile tam olarak silemediği Godwinci bir izin yerleşmesine yol açan bir ilişki başladı. En azından bir düzeyde *Queen Mab*, *The Revolt of Islam* ve *Prometheus Unbound* hep *Politik Adalet*'teki inancın şiire dökülmesidir, hatta Hellas'ta bile yoğun bir Godwin etkisi vardır. Bazı yazarlar özellikle H.N. Brailsford ve Frank Lea- şairin felsefeciyeye olan entelektüel borcunu dile getirdiler; bu borç felsefecinin şaire olan mali borcunu kat kat aşmaktadır. Ama Shelley'nin Godwinciliği sayısında, anarşizmin ilk kez dünya edebiyatının bir teması ola-

rak gündeme geldiğini de belirtmek gerek. Ve Shelley en büyük anarşist yazar sıfatını Tolstoy'a bırakmak zorundaysa da, en büyük anarşist şair olduğuna kuşku yok.

Daha az belirgin bir etki Godwin'in İngiliz işçi hareketi üzerindeki etkisidir. 1790'larda *Politik Adalet*'i okumuş olan işçilerden birçoğunun Godwinciliği içten içe sürdürmüş olması çok muhtemel, bunun yanı sıra ilk sosyalistler arasında etkili olan en az üç kişi Godwin'in son yıllarında onun etkisi altına girmiştir. Biri onu kişisel olarak tanıyan Robert Owen'dı. Owen anarşist değildi, ama Godwin'in politik hareketlere duyduğu güvensizliği benimsemiş ve ilk sendikalara, özellikle Grand National Consolidated'a liberter bir ögenin girmesini sağlamıştı. Kendini adanmış bir işçi hakları savaşçısı olan Francis Place da Godwin'in öğrencisiydi ve bir ara onun mali işlerini yola koymaya çalışmak gibi zor bir işi üstlenmişti. İlk sosyalist ekonomistlerden Thompson mülkiyet üzerine düşüncelerini büyük ölçüde *Politik Adalet*'in VIII. cildini temel alarak geliştirdi; Karl Marx'ın ekonomik teorilerini etkilediği kesin olan Thompson aracılığıyla, "devletin sönmelenmesi" olarak bilinen kırılan anarşist hayalet, bu en otoriter sosyalistin imgelemine musallat olmuş olabilir.

1880'lerde İngiliz sosyalizmi yeniden canlanırken tuhaf bir şekilde liberter bir biçime büründü ve önde gelen temsilcilerinin birçoğunun yapıtlarında Godwin'in etkileri hissedildi. Morris'in *Hiçbiryer'den Haberler*'i Godwinci ütopyanın bir ortaçağ uyarlaması gibi görünmektedir ve Dr. F.E.L. Priestley'nin işaret ettiği gibi, Oscar Wilde'nın *Sosyalizm Altında İnsan Ruhu* (The Soul of Man Under Socialism), "Godwin'in bütün sisteminin tam bir tekrarı"dır. Bernard Shaw, *Methuselah'a Geri Dönüş*'te (Back to Methuselah) Godwinci bir temayı geliştirdi ve H.G. Wells *Tanrılar Gibi Adamlar*'da (Men Like Gods) ideal Godwinci toplumu Edward dönemi bilimcilerin kurgularıyla aynı çizgiye getirdi.

İngiliz yazarlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir ilgiyle Godwin'e yöneldiler. John Middleton Murry, Herbert Read ve Charles Morgan, devletin istilasındaki bir dün-

yada "pozitif kurumlar" eleştirisinin ne kadar yerinde olduğuna işaret etti; Angus Wilson, Walter Allen ve Roy Fuller gibi eleştirmenler, suç ve arayış üzerine öncü bir roman olan *Caleb Williams*'ta, çağdaş kurguya musallat olan endişelerin parlak bir şekilde öngörüldüğünü ileri sürdü. Godwin, 1836'daki ölümünden bir buçuk yüzyıl sonra, 1797'den sonra hiç olmadığı kadar sağlam bir şekilde, yalnızca politik düşüncenin gelişiminde değil, aynı zamanda İngiliz edebiyatı tarihinde de bir sınır taşı olarak yerini aldı.

Ancak işin acıklı yanı, anarşist düşüncelerin en kapsamlı ilk ifadesi olan *Politik Adalet* İngiliz edebiyatında ve İngiliz sosyalist hareketinde etkili olduğu halde, tarihinin çok geç dönemlerine kadar anarşist harekette etkisini gösteremedi. Çünkü Stirner ve Proudhon, Godwin'in bıraktığı yerden yola çıkmadı; ikisi de kendi özgürlük yoluna en baştan başladı.

IV

BİREYCI

Fransız Devrimi'ni izleyen ve hem kapitalist üretim sisteminin hem de modern merkezi devletin yerleştiği dönemde anarşist düşünme biçimlerinin ne kadar yaygın olduğunu anlamak için, çeşitli ülkelerden, benzer liberter hedeflere doğru, birbirinden bağımsız olarak yola çıkan yazarların yola çıkış noktalarının çeşitliliğine bakmak yeterlidir. Gördüğümüz gibi Godwin, Fransız Aydınlanması'nın etkisiyle değişmiş İngiliz Muhalefeti [Dissenting] geleneğini izleyerek hükümetin reddine vardı. 1840'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde Josiah Warren ve Fransa'da Pierre-Joseph Proudhon, genel olarak Ütopyacı sosyalist doktrinleri, özel olarak Charles Fourier'nin ve Robert Owen'ın ütopyalarını eleştirerek, birbirlerinden bağımsız olarak anarşizme ulaştılar. Aynı on yıl içinde Max Stirner Almanya'da tek önemli yapıtı *Ego ve Biricik*'te (The Ego and His Own), Hegelcilikten yola çıkıp, mutlak olan her şeyi ve tüm kurumları reddeden ve yalnızca bireyin "kendisi"ne dayanan bir doktrinle Hegelciliği neredeyse tamamen tersine çevirdi. Stirner, Proudhon'un erken dönem eserlerini kuşkusuz incelemişti, ama Proudhon Godwin'i nasıl göz ardı ettiyse, o da kendi çıkarsamaları ile Fransız anarşistinin çıkarsamaları arasındaki benzerliği göremedi. Bu nedenle tezlerini ve bu tezlerin kendisini ittiği aşırı bireyciliği, dönemin genel bir eğiliminin bağımsız bir şekilde gelişmesi olarak görmek yanlış olmaz.

Stirner'in doktrini ilk bakışta diğer anarşist düşünürlerin doktrinlerinden son derece farklı görünür. Anarşistler genel olarak, Godwin gibi, adalet ve akıl adına insanın arzularını tâbi kılmak zorunda olduğu mutlak bir ahlâki ölçüt tasarlarlar; ya da Kropotkin gibi, otorite ortadan kalktıktan

sonra karşılıklı yardımlaşmanın görünmez yasalarıyla yönetilen bir toplumda insanların doğal bir şekilde işbirliği yapmalarını sağlayacak içkin bir itkiyi formüle etme eğilimindedirler. Oysa Stirner, tüm doğa yasalarını ve ortak bir insanlığı reddederek nihilizme ve varoluşçuluğa yaklaşır; onun ideali egoisttir, kendisini kolektiviteyle ve diğer bireylerle çatışma içinde gerçekleştiren, "herkesin herkese karşı savaşı"nda hiçbir aracı kullanmaktan çekinmeyen, her şeyi amansızca kendi rahatı açısından yargılayan ve "kendiliğini" ilân ettikten sonra genel refahla ilişkili meselelerin düzenlenmesi için, kafa dengi bireylerle, kuralların ve yönetmeliklerin olmadığı bir "egoistler birliği"ne girebilen kişi.

Stirner'in egoisti ile Nietzsche'nin üstün insanı arasındaki benzerliği vurgulamaya gerek yok; bizzat Nietzsche Stirner'i 19. yüzyılın kadri bilinmemiş yaratıcı dehalarından biri olarak görüyordu. Ancak Stirner'in düşüncesinde, anarşist gelenek içinde anılmasını gerektiren ve yüzyılımızın liberter çevrelerinde çok etkili olmasını sağlayan öğeler vardır. Stirner, var olan toplumu otoriter ve birey karşıtı yapısı nedeniyle eleştirme konusunda daha tipik anarşist düşünürlerden geri kalmaz; arzu edilir bir durum olarak formüle ettiği şey, ancak hükümet kurumlarının devrilmesiyle mümkün hale gelir; bir güç dengesinin yarattığı gerilim olarak görmekle birlikte egoistler arasında eşitlik talep eder; -kapalı bir şekilde de olsa- toplumda değişim sağlayabilecek başkaldırı araçları önerir. Öte yandan, güce tapma konusunda Stirner kadar ileri giden ve istemlerin sürekli ve ahlâk dışı bir çatışması olarak yaşam görüşünü onun gibi neşeyle savunan pek az anarşist vardır.

Ancak öğretisinin sertliğiyle Kropotkin gibi bazı anarşistleri bile ürküten bu fanatik bireycinin yaşamına göz attığımızda, kuramsal aşırılık yanlılarının karakteri hakkında ilginç şeyler öğrenebiliriz. Suçu öven ve cinayeti yücelten bu yük egoist, ebedi çatışmanın şairi, 1845'te *Ego ve Biricik*'i yayımladığı zaman, Madam Gropius'un Berlin'deki kız okulunda çalışan yumuşak ve cefakâr bir öğretmendi. Adı Ju

hann Caspar Schmidt'ti. Böyle sıradan bir adın yerine kullanmayı tercih ettiği *nom de plume*'ü (takma ad) alını son derece çıkık olduğu için benimsemişti; Stirne Almanca alın demektir ve Max Stirner'i, Çıkık Alınlı Max* diye çevirmek yanlış olmaz.

Schmidt, kitabını yayımlamak için yeni bir ad almanın ötesine geçmiş, sanki kitabı yazmak için yeni bir kişilik yaratmış ya da en azından benliğinin, gündelik hayatta bastırıldığı, bilinmeyen, şiddetli yönünü anımsamıştır. Çünkü çekingen Schmidt'in mutsuz, talihsiz ve düzensiz meslek hayatında, Max Stirner'in tutkulu rüyasının bağımsız egoistinden eser yoktur; yazar ile yapıtı arasındaki zıtlık, telafi edici bir hayal olarak yazının gücüne klasik bir örnek sunar gibi görünmektedir.

Schmidt'in yaşamının bilinen ve bireyci şair John Henry Mackay tarafından 1890'larda güçlükle bir araya getirilen parçaları yetersiz ve dokunaklıdır. Schmidt, Bavyeralıydı; 1806'da henüz Wagner ve Richter'in sağlayacağı üne kavuşmamış ücra bir kent olan Bayreuth'da doğdu. Ailesi yoksuldu; babasını küçük yaşta kaybetti; annesinin ikinci evliliği, kuzey Almanya'da hastalıkların kesintiye uğrattığı bir dolaşma dönemini başlattı. Aile Bayreuth'a döndüğü zaman Johann Caspar eğitimine yerel lisede devam etti; sonra da uzun, kesintili ve vasat bir üniversite dönemi başladı.

Schmidt 1826'dan 1828'e kadar Berlin Üniversitesi'nde felsefe okudu; sonraları kararlı bir şekilde karşı çıkacağı ilk entelektüel kahramanı Hegel'in derslerine devam etti. Ardından bir yarıyıl Erlangen'e devam ettikten sonra Königsberg'e kayıt yaptırdığı halde, ruh sağlığı bozulan annesine bakmak üzere Kulm'a çağrıldığı için tek bir derse bile giremedi. Ancak üç yıl sonra 1832'de Berlin Üniversitesi'ne döndü ve Prusya liselerinde ders vermesini sağlayacak bir belgeyi almak için girdiği sınavı güç bela geçti.

* Max the Highbrow. İngilizce'de highbrow sözcüğü, Türkçe'de alaylı bir şekilde kullanılan "entel" sözcüğüyle aynı anlama gelmektedir. ç.n.

Schmidt bir buçuk yıl Berlin Königliche Realschule'de ücretsiz stajyer öğretmen olarak çalıştı; bu süre sonunda Prusya Hükümeti kendisine ücretli bir görev vermeyi reddedince hiçbir itirazda bulunmadı. Hayatının bu dönemine, talihsizliklerin üstesinden gelmek için ciddi bir çaba göstermesini önler gibi görünen mütevekkil bir kayıtsızlık hâkimdi. Talihsizliklerin ise ardı arkası kesilmedi. Schmidt 1837'de, işi olmadığı halde ev sahibesinin kızıyla evlendi; karısı birkaç ay sonra doğum sırasında öldü. Daha sonra akıl hastası annesine bakma işine geri döndü; beş yıl boyunca ders vereceği Madam Gropius'un okuluna öğretmen olarak kabul edilene kadar neredeyse iki yıl beklemek zorunda kaldı.

Almanya'nın en güçlü beyinleriyle dostluk kurduğu ve onların teşvikiyle durgunluğundan sıyrılıp, kusurları ne olursa olsun hiçbir zaman güç ve coşkudan yoksun olmakla suçlanamayacak bir kitap olan *Ego ve Biricik*'i yazdığı yıllar, Stirner'in hayatında talihsizliğin en aza indiği yıllardı.

John Caspar Schmidt'in o zamana kadar üretken olmayan kafasından bu umulmadık yetenekleri çekip çıkaran ortam, 1840'ların başlarında, Berlinli Genç Hegelcilerin, ustanın öğretilerini tartışmak, düzeltmek ve sonunda çürütmek için toplandıkları, Hippel'in Friedrichstrasse'deki Weinstube'siydi. Kendilerine Die Freien -Özgürler- diyorlar, Bruno ve Edgar Bauer kardeşlerin liderliğinde düzensiz bir tartışma grubu oluşturuyorlardı. Marx ve Engels'in yanı sıra şair Herwegh ve Hoffmann von Fallersleben ara sıra uğrayan ziyaretçilerdi. Parlak, çılgın ve gürültülü tartışmalar yapılıyor, ziyarete gelen büyük adamlara saygı gösterilmiyordu. Bir akşam, kendisini Sol Hegelciler arasındaki yüksek bir rahip olarak gören Arnold Ruge, Berlin grubuyla sert bir tartışmaya girişti. Engels'in kara kalemle çizdiği ve bugüne kadar kalan resimde, kellifelli ve azametli Ruge, ters çevrilmiş sandalyeler ve ayaklar altında çiğnenen kağıtlardan oluşan karışıklığın ortasında Berlinlilere öfkeyle bağırırken, arbedenin dışında çıkık alınlı, gözlüklü, kayıtsızca sigara içen ve etrafını alaylı bakışlarla süzen yalnız bir adam durmak-

tadır. Bu, Özgürler arasında oynadığı sessiz, yalnız adam rolünde; arası herkesle iyi olan ama kimsenin dostu olmayan eleştirel, güler yüzlü dinleyici rolünde yakalanmış Stirner'den başkası değildir.

Bira ve puro tüketimi konusunda diğerlerinden geri kalmayan iyi bir yoldaş olarak Özgürler arasına kabul edilen Marie Dahnhardt adlı güzel, göz kamaştırıcı ve az buçuk özgürleşmiş genç bir kadının Macklenburg'dan gelip Hippel'in Weinstube'sine takılmaya başlamasıyla birlikte Stirner'in yalnızlık zırhı bir nebze kırıldı. Marie, Stirner'e o zamana kadar hep özlemini çektiği mutluluğu sağlayabilecek kişi olarak görüldü ve 1843'te evlendiler; Stirner'in dairesinde yapılan tören bohemce bir kaotiklik içinde geçti; rahip geldiğinde damat ve tanıklar kolları sıvamış kâğıt oynuyorlardı, gelin geç geldiği yetmiyormuş gibi gündelik kıyafetleri içindeydi ve kimse nikâh yüzüğü almayı akıl edemediği için tören Bruno Bauer'in çantasından çıkan bakır yüzüklerle tamamlandı. Bu evlilikten iki yıl sonra *Ego ve Biricik* yayımlandı.

Stirner'in yayımlanan ilk yapıtı bu kitap değildi; Karl Marx, *Rheinische Zeitung*'da Stirner'in eğitim yöntemleri üzerine bir denemesini yayımlamıştı. Ama Stirner'e -kısa süreli ve kötü bir- ün kazandıran bu kitap oldu. Bu kitapta 19. yüzyıl düşüncelerine genel olarak aykırı düşen bir egoizmi ve ahlâk dışılığı savunmakla kalmıyor, çağdaş düşünceye her yönden saldırıyordu. Yalnız Hegel'i değil Feuerbach'ı, Marx'ı ve -kendisini anarşist olarak tanımlamaya başlayan Proudhon'u da reddediyordu. Hippel'in Weinstube'sinin müdavimleri -özellikle de Bruno Bauer- de paylarına düşeni alıyorlardı. Stirner yalnızca dinsel inançları değil dinsel süreci yeniden başlatmak için mutlak bir ilke, bir parti, hatta insan gibi kolektif bir soyutlama türünden, bireyin dışında herhangi bir şey ortaya attığını düşündüğü tüm politik, toplumsal ya da felsefi doktrinleri yıkmaya koyulmuştu. Tezlerinin sertliği Feurbach ve Moses Hess gibi ünlüleri yazılı olarak yanıt vermeye yöneltti.

Ama kötü şöhretten kaynaklanan tüm başarılar gibi Stirner'in başarısı da kısa süreli oldu. *Ego ve Biricik* çabucak unutuldu ve ancak elli yıl sonra, Nietzsche'nin gördüğü rağbet okurları sınırsız özirade kültüne hazırladıktan sonra yeniden popülerleşti. Kitap 1890'larda ve Edward döneminde, anarşist çevrelerde ve bu çevrelerin dışında yaygın bir şekilde okundu; kitabın disiplinsiz enerjisinde özellikle dönemin kendi kendisini yetiştirmiş isyancılarını, Mekanik Enstitülerin gediklilerini cezbeden bir yan vardı. 1940'larda Glasgow'da kitabı hâlâ gecikmiş bir incil olarak gören bir grup anarşist işçiyle karşılaştım.

Ancak bu itibar Stirner'in ölümünden çok sonra geldi; öte yandan kitabın getirdiği kısa ömürlü başarıyı yeni talihsizlikler izledi. Stirner Madam Gropius'un okulundan ayrıldı; ayrılma nedeni bilinmemekle birlikte, yumuşak başlı Herr Schmidt'in *alter ego*'sunun [ikinci kişilik], isyan çağrısı yapan ve şiddetten keyif alan korkunç Herr Stirner olduğunun keşfedilmesine bağlı olması çok mümkün. Stirner hayatını kazanmak için Fransız ve İngiliz ekonomistlerinin yapıtlarını çevirmeye başladı; J.B. Say'ın ve Adam Smith'in birkaç kitabını yayımladı; bu, az kazançlı çok zahmetli bir işti. Bunun üzerine Stirner kolay para kazanma umuduyla karısının drahomastan kalanları bir sütçü dükkânına yatırdı, ama iş deneyimi olmadığı için başarısızlığa uğradı. Stirner'in hayattaki başarısızlıklarından gına getiren Marie Dahnhardt 1847'de İngiltere'ye, oradan da Avustralya'ya gitti. Çok sonra, 1890'larda John Henry Mackay onu Londra'da ziyaret ettiğinde yarım yüzyıl önceki o günlerin anısının Marie'ye hâlâ acı verdiğini gördü; Stirner hakkında ağzından sadece "çok kötü kalpliymi" ve inanılmaz derecede bencildi, türünden cümleler çıkıyordu.

Yalnızlığa terk edilen Stirner yavaş yavaş sefalete ve karanlığa gömüldü; berbat odalarda geçen sefil hayatını sürdürmek için, küçük işadamlarının anlaşmalarını ayarlıyordu; bu arada yayımladığı *Gericiliğin Tarihi* (History of Reaction) sıkıcı durgunluğuyla Max Stirner'den çok Johann Cas-

par Schmidt'in damgasını taşıyordu. İki kez borçlarından ötürü hapse girdi ve yaşamının son yıllarını, 1856 yılında ölene kadar genellikle alacaklılarından kaçarak geçirdi.

Başarısızlık temayülünün şanssızlıktan değil, daha kişisel bir şeyden, yaşamının gri fonunda bakıldığında, tek önemli kitabının, doğuştan gelen ve boğucu bir duyarsızlıktan kurtulmak için girişilmiş büyük bir çaba gibi görünmesine neden olan bir irade kusurundan kaynaklandığı açıkça görülen bir adamın meslek hayatıydı bu. Duyarsızlık, insan John Caspar Schmidt'i yeniden pençesine aldı ve sonunda onu yuttu; yazar Max Stirner ise protestosuna tuhaf bir enerji katan saf ümitsizliğiyle hayatta kaldı.

İnsanı ilk olarak *Ego ve Biricik*'in ateşli anti-entelektüalizmi çarpar. Godwin'in akla verdiği önemin tersine, Stirner istemden ve içgüdülerden söz eder; tüm mit ve felsefe yapılarını, insan düşüncesinin tüm yapay kuruluşlarını temel benliğe indirgemeye çalışır. İnsan ve İnsanlık gibi soyut ve genel kavramların geçerliliğini reddeder; hakkında belli bir bilgiye sahip olabileceğimiz tek şey insan bireyidir ve her birey biriciktir. Her insanın geliştirmesi gereken şey bu biriciklik; ego tek yasadır ve onun dışındaki herhangi bir kanuna, inanca ya da anlayışa karşı hiçbir yükümlülüğümüz yoktur. Hak yoktur; yalnızca savaşa hazır egonun gücü vardır. Stirner, ödev ve değişmeyen ahlâki yasalar gibi Godwin'ci kavramları tümüyle reddeder. Kendini gerçekleştirmiş birey için tek davranış kuralını sağlayan onun kendi ihtiyaçları ve arzularıdır.

Stirner'in düşüncesinde biriciklik ya da "kendilik", anarşistlerin büyük çoğunluğu için en yüce amaç olan özgürlüğün bile önüne geçer. Stirner özgürlüğü, bazı şeylerden *kurtulma* durumu olarak görür, ama bizzat yaşamın doğasının mutlak özgürlüğü olanaksız kıldığına işaret eder.

Çok şeyden özgürleşebiliriz, ama her şeyden özgürleşemeyiz. Kölelik durumuna rağmen içerden özgür olabiliriz, ama yine bazı şeylerden, her şeyden değil, bir köle efendinin kamçısından, otoriter mizacından ve benzerinden özgür olamaz. "Özgürlük

yalnızca hayal dünyasında yaşar!" Oysa kendim olan ben bütün varlığım ve varoluşumdur, o bendir. *Kurtulmuş* olduğum şeyden özgürüm, *iktidarım* içinde olan şeyin ya da denetlediğim şeyin sahibiyim. Kendime nasıl sahip olacağımı bilirim ve kendimi başkalarına emanet etmezsem ben her zaman ve her koşulda *kendimim*. Özgür olmak gerçekten *amaçlayamayacağım* bir şeydir, çünkü onu yapamam, onu yaratamam; onu ancak isteye bilirim ve ona göz dikebilirim, çünkü o bir ideal, bir hayalet olarak kalır. Gerçekliğin zincirleri etimde durmaksızın derin yaralar açar. Ama *kendim* olan ben kalır.

Ancak Stirner'in "kendilik" mücadelesinde karşılaştığı düşmanla, anarşistin özgürlük mücadelesinde karşılaştığı düşman aynıdır: Devlet.

Biz ikimiz, devlet ve ben, düşmanız. Ben egoist, bu "insan toplumu"nun iyiliğini düşünmüyorum. Hiçbir şeyi ona feda etmiyorum. Ben yalnızca onu kullanıyorum: Onu tam anlamıyla kullanabilmek için onu benim mülkiyetim benim yaratımım haline dönüştürmek zorundayım; yani onu imha etmeli ve onun yerine Egoistlerin Birliği'ni kurmalıyım.

Despotik olsun demokratik olsun her devlet, bireysel iradenin yadsınmasıdır. Kolektif insanın yüceltilmesine dayanır; ayrıca biricikliği içinde kendisine sahip olmak isteyen kişinin tahammül edemeyeceği bir şekilde, bizzat devletin yasama ve yasayı uygulama sistemleri eylemi ve düşünceyi değişmez kılar, dondurur. Dolayısıyla egoist ile devlet arasındaki mücadele kaçınılmazdır.

Devlet için hiçkimsenin *kendi iradesine* sahip olmaması şarttır; biri kendi iradesine sahip olursa devlet onu dışlar, hapseder ya da sürer; herkes kendi iradesine sahip olursa, devletten kurtulur. Devlet efendilik ve kölelik olmadan düşünülemez; çünkü devlet içerdiklerinin hepsinin efendisi olmayı amaçlamalıdır ve bu iradeye "Devletin iradesi" denir... Benim içimdeki *kendi iradem* devletin katilidir; bu nedenle devlet tarafından "özirade" [inatçı] olarak damgalanır. Kendi iradem ile devlet ölümcül bir düşmanlığın taraflarıdır; aralarında "ebedi barış" olması mümkün değildir.

Ortadan kaldırılan devletin bıraktığı boşlukta egoistlerin dünyası, Stirner'in ürkütücü bir şekilde anarşistlerin yalnızca aşağılayıcı bir şekilde kullandıkları *kuvvet*, *iktidar* ve *güç* gibi sözcükleri serbestçe kullanarak nitelediği bir dünya yükselir. Daha önce de belirttiğim gibi Stirner *hak* sözcüğünün karşısına bu sözcükleri çıkartır.

Ben hiçbir hak talep etmiyorum; dolayısıyla hiçbir hakkı tanımam gerekmez. Kuvvetle alabileceğimi kuvvetle alırım ve kuvvetle alamadığım şeye hakkım yoktur; her zaman baki kalan hakkımdan söz ederek hava atmam veya avunmam... Hak verilmiş ya da verilmemiş -bu beni ilgilendirmeyi; ben güçlüysem yetkimi kendimden alırım ve başka bir yetkilendirmeye ya da izne ihtiyacım yoktur.

Ancak Stirner'e göre, her insanın, biricikliğinin gerektirdiği iktidarı elde etmesi, evrensel bir açgözlülük ve aralıksız katliam dünyasını gerektirmez; iktidarın başkaları üzerinde kullanılması anlamına da gelmez. Her insan kendi biricikliğini kuvvetle savunur; ama kendi içinde hakiki egoizmi gerçekleştirdikten sonra ihtiyacından fazlasını elde etmesi gerekmez ve başkaları üzerindeki hâkimiyetin kendi bağımsızlığını mahvedeceğini anlar.

Kendisine sahip olmak için başkalarındaki irade eksikliğine bel bağlayan, başkalarının yarattığı bir şeydir. Efendi kölenin yarattığı bir şeydir. İtaat sona ererse, efendilik de sona erer.

Stirner'in dünyasında efendiler de yoktur köleler de; yalnızca egoistler vardır ve bizzat her insanın kendi biricikliğine çekilmesi olgusu çatışmayı beslemekten çok önleyecektir.

Biricik olarak artık ötekiyle hiçbir ortak noktanız yoktur ve bu nedenle bölücü ya da düşmanca bir şey de yoktur; *üçüncü* bir tarafın huzurunda ötekine karşı haklı olmaya çalışmazsınız ve ne "hak zemininde" ne herhangi bir başka ortak zeminde onun yanında durmazsınız. Karşıtlık, tam ayrılık ya da yalnızlıkla yok olur. Bu, yeni bir ortak nokta ya da yeni bir eşitlik olarak görülebilir, ama burada eşitlik tam da farklılıktan oluşur.

Egoizm bireyler arasında birliği yadsımaz. Tam tersine hakiki ve kendiliğinden birliği besleyebilir. Çünkü "birey biriciktir, bir partinin üyesi değildir. Özgürce birleşir ve yine ayrılır." Pratiği hor gören ve her zaman tartışma yerine özlü sözleri tercih eden Stirner, Egoistlerin Birliği'nin yaratabileceği toplumsal örgütlenme biçiminin ayrıntılarına pek girmez. Aslında "örgütlenme" gibi bir sözcükle tanımlanacak kadar durağan olan bir şey Stirnerci perspektifin dışında kalır ve Stirner net bir şekilde devlete olduğu kadar *topluma* da karşıdır, çünkü onu, kolektif bir İnsan anlayışına, bireyin bütüne tâbi olmasına dayanan bir kurum olarak görür. Topluma karşı önerdiği tek şey "ilişkilerini" ya da "commerce"lerini kendi avantajları için kullanan ve artık kendilerine hizmet etmediği zaman onu terk eden egoistlerin özgürce biraraya gelmelerine dayanan bir birliktir.

Bir birliğe tüm gücünüzü, yeteneğinizi getirirsiniz ve *kendinizi kaale aldırarsınız*; bir toplumda çalışma gücünüzle birlikte *kullanılırsınız*; birincisinde egoistçe, ikincisinde insani bir şekilde, yani dinsel olarak, "Tanrının gövdesinin bir parçası" olarak yaşarsınız. Toplumda, sahip olduklarınızı topluma borçlu olursunuz ve bu nedenle görevleriniz vardır, "toplumsal görevler" size egemendir; birliği ise kullanırsınız ve artık onu kullanmanın bir yolu kalmadığında sorumluluk ve sadakat duygusu hissetmeden onu terk edersiniz. Toplum sizden daha fazla bir şeyse, sizin için de kendinizden daha fazla anlam ifade eder; birlik ise yalnızca sizin aracınızdır ya da doğal gücünüzü keskinleştirmenize ve artırmaya yarayan bir kılıçtır; birlik sizin için ve sizin aracılığınızla varolur, toplum ise tersine size kendisi için sahip çıkar ve siz olmadan da var olabilir; kısacası toplum *kutsaldır*, birlik sizin *kendinizindir*; toplum *sizi* kullanır, *siz* birliği kullanırsınız.

Stirnerci egolar dünyası, her biri kendi iktidarıyla kuşatılmış biricik varlıkların özgür ilişkisi gerçek hayatta yaratılabilsaydı, bu dünya herhalde, Bulwer Lytton'ın *The Coming Race*'de anlattığı underground ütopyaya benzerdi. Bu ütopyada her birey *vril* denilen ölümcül bir enerjiye sahiptir; karşılıklı saygıya dayanan bir tür denge kurulmuştur ve kar-

deşlik paradoksal bir şekilde karşılıklı yok etme tehlikesinden kaynaklanmaktadır, böylelikle hükümetler gereksizleşmiş ve bu güçlüler birliğinin karşısında sönüp gitmiştir.

Ama Egoistler Birliği'nin hüküm süreceği dünya mücadelesiz kazanılamaz. Devlet var olduğu sürece, egoist elindeki bütün araçlarla ona karşı savaşmalıdır, der Stirner ve tüm ahlâk anlayışlarının ötesine geçen bu sürekli mücadele düşüncesi suçun göklere çıkarılmasına neden olur.

Egoist şimdiye kadar suçla kendisini ortaya koymuş ve kutsal olanla alay etmiştir; kutsal olanla ilişkinin kesilmesi ya da daha doğrusu kutsal olandan kopuş genelleşebilir. Bir devrim silinip gider, ama güçlü, pervasız, küstah ve vicdansız, gururlu suçun uzaklardan gelen gök gürültülerine karışan sesini duymuyor musunuz, gökyüzünün olacakları haber verircesine nasıl sessizleştiğini, nasıl karardığını görmüyor musunuz?

1880'ler ve 1890'larda Latin ülkelerindeki anarşist hareketi karartan gururlu ve pervasız suçlular üzerinde Stirner'in doğrudan bir etkisi herhalde olmamıştır; ama Stirner halkın bir kitle ayaklanmasından çok, asi bireylerin bir araya gelmesi olarak kendiliğinden ayaklanmasına ilişkin anarşist düşünceyi öngördüğünde, onları da öngörür.

Stirner öte yandan mülkiyet sorununun barışçıl bir şekilde halledilebileceğine inandıkları için sosyalistlere ve komünistlere de saldırır. Güç gerekli olacaktır. Her insan, der Stirner, ihtiyacı olana sahip olmalı ve almalıdır ve bu "herkesin herkese karşı savaşı"nı gerektirir; çünkü "yoksullar ancak ayaklandıkları zaman özgür ve mülk sahibi olurlar." Burada Stirner devrim ve isyan arasında, kendi bakış açısı için temel olan bir ayrım yapar. Çağdaşımız Albert Camus gibi, devrimi reddeder, isyanı yüceltir ve bunu bireysel biriciklik anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan temellere dayandırır.

Devrim ve isyan eşanlamlı görülmemelidir. Devrim, koşulların, yerleşik durumun ya da *statünün*, devletin ya da toplumun altüst edilmesinden ibarettir ve dolayısıyla *politik* ya da *toplumsal* bir edimdir. İsyanın sonucunda da kaçınılmaz olarak koşullarda bir dönüşüm olur; ama isyan işe buradan değil, insanların kendileriyle ilişkili hoşnutsuzluklarından başlar; silahlı bir ayak-

lanma değildir, bireylerin sonuçları dikkate almaksızın ayaklanmalarıdır, ayağa kalkmalarıdır. Devrim yeni düzenlemeleri hedefler; isyan bizim için düzenlemeler yapılmasına artık izin vermemeye, düzenlemelerimizi kendi kendimize yapmaya yönelir bizi ve "kurumlara" büyük umutlar bağlamaz. İsyan, yerleşik olana karşı bir mücadele değildir, çünkü o başarılı olursa yerleşik olan kendiliğinden çöker... O halde benim hedefim yerleşik bir düzenin devrilmesi değil, benim onun üzerine yükseltilmem olduğuna göre, amacım ve hareketim politik ve toplumsal değil egoisttir. Devrim düzenlemeler yapmayı emreder; isyan ayağa kalkmayı ve *kendini yüceltmeyi* talep eder.

Değişmez ahlâki yasalara inanan ve akılcı tartışmayı insanın durumunu değiştirmenin en iyi aracı olarak gören Godwin'den, ahlâk dışı bireyi yücelten, egoist ve kendini kabul ettiren isyanı öneren Stirner'e giden yol uzun görünebilir; ama ikisinin de vardığı nokta, kişiliği güvence altında olan ve ancak kendisi için uygun olduğu ölçüde diğer bireylerle işbirliği yapan gururlu bireylerin toplumdur. Tek başına çalışan ve anarşizmin ana tarihsel akışından ayrı duran bu iki düşünürden biri anarşist düşünceyi mantıksal sonucuna, diğeri ise coşkulu sonucuna götürmüştür; birbirinden bu kadar farklı olan iki düşünürün yolculuklarının aynı hedefe varması da anlamlıdır.

Ego ve Biricik'in son derece kişisel bir kitap olarak, Stirner'in memnuniyetsizliğinin, hayatta üzerine çullanan ve iradesini yok eden her şeye karşı yüksek sesle haykıran bir ürün olarak kaldığı doğrudur. Ancak bütün bunları dikkate aldığımızda ve parlak bir denemeyi liberter klasiklerin en sıkıcısı haline getiren ürkütücü laf kalabalıklarına tahammül ettiğimizde, bu kitap anarşist kuramlar yelpazesinin bir ucuna ait bir bakış açısının ifadesi olarak kalmaktadır.

Anarşist kuram diyorum, anarşist hareket değil; çünkü liberter yazarlar Godwin gibi Stirner'i de, dönemin bir anlayışı olarak anarşizm kesin biçimini aldıktan sonra keşfettiler. O zaman bile Stirner sadece birkaç küçük marjinal bireyci grubu etkiledi. Stirner, anarşizm tarihinde, her insanın biricikliğinin yapayalnız şairi olarak bir yer tutmaktadır.

V

PARADOKSLARIN ADAMI

“Benim vicdanım bana aittir, benim adaletim bana aittir ve özgürlüğüm bağımsız bir özgürlüktür,” diyordu Pierre Joseph Proudhon. Hiçbir bireyci -Stirner bile- düşüncesinin vardığı son noktada, bir düşünce sistemi oluşturduğu iddialarına öfkelenen, herhangi bir parti ya da grubu görüşlerini desteklemeye teşvik etmekten şiddetle kaçınan ve düşünce-sindeki dalgalanmaları ve çelişkileri düşüncesinin canlılığının kanıtı olarak gururla sergileyen, kendi kendini eğitmiş bu felsefeci kadar yalnız değildi. “Böyle adamlar,” diyordu dostu Alexander Herzen, “ayaklarının üzerine, herhangi bir şeyin tahakkümü altına girmeyecek ve tuzaklara yakalanmayacak kadar sağlam basarlar.”

Ama Proudhon bir paradoks ehli, bir çatışkılı düşünüş *aficionado'suydu* [çoşkulu hayran. ç.n.]; düşüncesinde yer alan ve sergilemekten hoşlandığı çelişkiler arasında en çarpıcı olanı, bu baş bireyciyi aynı zamanda halkın bir mistagogu [Eski Yunanlılarda dinin gizlerini öğreten rahip, gizbilimci. ç.n.] haline getiren çelişkiydi. Kuşkusuz Proudhon gururu nedeniyle tek başına duran ve yine de halkı ve tarihi için konuştuğunu ileri süren tek Fransız değildir. Çağdaşımız De Gaulle'ün kullandığı ifadeleri düşündüğümüzde, milliyetçi General-Başkan ile anarşistlerin ilki olan Jura'lı matbaacı arasındaki tuhaf yakınlığı görmek hiç de zor olmaz. De Gaulle kendisini Fransa'yla özdeşleştirir, Proudhon ise Devrimle ve Halkla (cahil ayaktakımı diye reddetmediği zaman kullandığı adlandırmayla “kolektif... yanılmaz ve ilahi varlık”la). Proudhon 1848'de “Kendimi Devrimin en eksiksiz ifadesi olarak görüyorum,” diyordu gururla. Aynı dönemde günlüğünün mahremiyetine sığınarak şunları yazıyordu: “Halkın temsilcisi -işte bu benim. Çünkü sadece ben haklıyım.”

Proudhon'un, genellikle yazılarındaki çelişkilerden çıkar-dığımız ikili görüntüsünün, toplumsal ve politik düşünce tarihindeki önemine ya da bu düşünceye yaptığı katkının türüne ilişkin olarak verdiği ipuçları yanıltıcı değildir. Çünkü bireysel özgürlüğe, “birlik” [association] sözcüğünden bile kuşkulananacak kadar değer veren Proudhon, inançlarına kolektif ifade ve güç katan örgütlü anarşist hareketin dolaysız atası ve bu hareketi yaratan insanlardan bazılarının fiilen öğretmeni oldu. Enternasyonal'in kurulmasına yardımcı olan işçiler, 1871 Komün'ünün birçok lideri ve 1890-1910 arasındaki Fransız sendikalarının sendikalist militanlarının çoğu düşüncelerini büyük ölçüde ondan almıştı; Élie Halévy'nin işaret ettiği gibi, “Fransız sosyalizminin” ya da en azından 1930'lara kadar varolduğu haliyle Fransız sosyalizminin “gerçek ilham kaynağı” oydu, Marx değil. Ölümünden sonra ortaya çıkan kitlesel hareketlerin öncüsü olan tek toplumsal felsefeci o değildi -bir diğeri de kuşkusuz Marx'tı-; ama bireyci olduğunu itiraf etmesine rağmen başına böyle bir şey gelen tek düşünür oydu kuşkusuz.

Ama Proudhon'un öldükten sonra yarattığı etki aslında düşüncesindeki sosyolojik bir eğilimden kaynaklanıyordu ve bu eğilim Proudhon'u Stirner'den kesin bir şekilde ayırır. Stirner'i egoist bir bireyci olarak tanımlarsak, Proudhon'u toplumsal bir bireyci olarak görmemiz gerekir. Stirner için birey her şeydir, toplum ise bireyin düşmanıdır. Proudhon'a göre birey, çabalarımızın başlangıç noktası ve nihai hedefidir; ama toplum, içinde her insanın kişiliğinin işlevini bulması ve gerçekleştiğini görmesi gereken matrisi -Proudhon'un deyişiyle seri düzeni- sağlar. İlk çalışmalarından biri olan *İnsanlık İçinde Düzenin Yaratılmasına Dair*'de (De la création de l'ordre dans l'humanité; 1843) bireylerin tek başlarına yaşayamayacaklarını ve doğada yalnız bir varlık olmadığını vurgular. Her şey ve tüm insanlar uygun ilişkiler ya da seri gruplar içinde var olurlar; dolayısıyla toplum ve onun aileye kadar uzanan tüm gerçek organları doğal ve evrensel düzenin parçasıdır. Bu nedenle insan ile toplum arı-

sındaki ilişki nazik bir dengedir ve toplum bireysel farklılıkların bir tekbiçimlilik içinde eritilip birleştirildiği yekpare bir bütün haline gelmemelidir. Ama toplum bireylerin toplamından da ibaret değildir. Toplum, üyelerinin gücünden ve karakterinden farklı bir kolektif güç ve kolektif karakter yaratır. Bu kolektif güç ya da bilinç düşüncesi Proudhon'u, bireysel özgürlüğün, toplumun da içinde geliştiği doğal süreçlerde kök saldıgını öne süren bir doktrin olarak ele alınan anarşizme dahil eder.

Proudhon sadece anarşist bir kuramcı değildi kuşkusuz. Baudelaire ve Flaubert güçlü üslubuna hayrandı; kişisel olarak Proudhon'dan hoşlanmayan Victor Hugo bile istemeye istemeye Proudhon'un üslubunu övüyordu; en eleştirel biyografı yazarı Arthur Desjardins "bu halk adamı cümlelerini gerçek bir sanatla, büyük klasikçilerin sanatıyla oluşturuyor. O da en az Molière kadar Académie Française'e kabul edilmeyi hak ediyor," diyordu. Proudhon'un kişiliğinin ve yaklaşımının karmaşıklığı, büyük eleştirmen Sainte-Beuve'ü ilk biyografisini yazmaya itti ve ressam Gustave Courbet'nin hayatı boyunca onun coşkulu bir öğrencisi olmasına neden oldu. Toplumsal ve felsefi sorunlar üzerine kışkırtıcı tartışmaları, Proudhon'un etkisini anarşist düşüncenin ve Fransa sınırlarının çok ötesine taşıdı; bu etki tüm Rus *narodnik* geleneğinde gözlemlenebilir; İspanyol federalist lider Pi y Margall'a ve İtalyan milliyetçisi Carlo Pisacane'eye ilham kaynağı olmuştur; Tolstoy en önemli romanının başlığını Proudhon'un *Savaş ve Barış*'ından (La Guerre et la paix) almanın yanı sıra, *Savaş ve Barış*'ta (War and Peace) savaşın ve tarihin doğası üzerine birçok Proudhoncu görüşü bir araya getirmiştir. Proudhon'un düşüncesinin enginliği, üslubundan fışkıran enerji ve inziva köşesinden uyguladığı etkisi birleşerek Proudhon'u, 19. yüzyılın, İngilizce konuşulan ülkelerde önemi pek anlaşılamamış büyük Avrupalılarından biri haline getirmiştir. Üslup zenginliği açısından anarşistler arasında onu geçebilecek tek kişi Tolstoy'dur.

Proudhon'un İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da hak ettiği

ilgiyi görememesinin nedeni, dehasının, yazılarının tüm gücü ve üslubuyla tercüme edilmesini güçleştiren Galyahlığı olabilir. Çünkü bu inançlı enternasyonalist, devletlerden ve sınırlardan nefret eden bu adam, aynı zamanda ateşli bir bölgeci, ülkesini ve geleneklerini seven ve sürgünde, Belçikalılar gibi kendi dilini konuşan insanlar arasında bile olsa asla mutlu olmayan gerçek bir yurtseverdi. Tüm diğer devletler gibi Fransız Devleti'ni de "zekâsı, tutkusu, ahlâkı olmayan uydurma bir varlık" diye reddederdi, ama aynı içtenlikle Fransa'ya en coşkulu terimlerle hitap edebilirdi:

Ah benim ülkem, Fransa'm, hiç bitmeyen devrimin şarkısını söyleyenlerin ülkesi. Özgürlüğün ülkesi; köleliğine rağmen, dünyanın hiçbir yerinde, ne Avrupa'da ne de Amerika'da insanı insan yapan akıl senin toprağında olduğu kadar özgür değil! Büyüyen bir çocuğun annesine duyduğu sevgiyle sevdiğim ülke...

Ama aynı zamanda ve muhtemelen en büyük içtenlikle, "ikisi arasında seçim yapmak zorunda kalsaydım, insanlığım, ülkemi adalete kurban etmeye yeterdi," diyebiliyordu.

Açıkçası Proudhon'un gerçek tutkusu ve en büyük kitabı olan *Devrimde ve Kilisede Adalet Üzerine*'nin (De la justice dans la révolution et dans l'église) konusu adaletti; ulaşmaya çalıştığı her şeyi, insan ve toplum için umut ettiği her şeyi bu sözcük ifade ediyor ve içeriyordu.

Adalet, toplumu yöneten en parlak yıldızdır, politik dünyanın etrafında döndüğü gökkutbudur, tüm anlaşmaların ilkesi ve düzenleyicisidir. İnsanlar arasında, doğruluk adına olmayan, adalete başvurulmasını gerektirmeyen hiçbir şey vuku bulmaz.

Godwin'in anarşizminde değişmez bir akıl sistemi düşüncesi ne kadar temel bir yer tutuyorsa, Proudhon'un anarşizminde de içkin bir adalet düşüncesi o kadar temeldir. Ama Proudhon'u adalet arayışına yöneltmenin yanı sıra, onu çok farklı bir anlamda adil bir insan haline getiren bu tutkunun kaynaklarını araştırdığımız zaman, yine onun Fransız kökenine dönmek zorunda kalırız. Çünkü Godwin'i İngiliz Muhalefeti mirasından, Stirner'i Alman Romantik felsefesinin ya-

rattığı ortamdan ayırmak ne kadar imkânsızsa, Proudhon'u Fransız devrimci geleneği dışında düşünmek de o kadar imkânsızdır. Dönemin ortak kaygılarının, farklı başlangıç noktalarından yola çıkıp nasıl aynı sonuçlara vardığını burada da görüyoruz.

Proudhon köken itibarıyla bir halk adamıydı. Babası küçük bir esnaf -fıçı ve sonra dünyanın en başarısız bira yapımcısı ve meyhanecisi- annesi ise ahçıydı; ikisi de Franco-Comtois köylülerindendi. Proudhon "köylülüğüyle" gurur duyuyor ve ailenin toprağa geri dönmek zorunda kaldığı ve dokuz yaşında bir sığırtmacı olarak Jura'nın kireçtaşı kayalıklarının üzerinde koşup durduğu zor günleri keyifle anımsıyordu. Kırk yıl sonra, bir kentli olarak, özgürlüğün hüküm sürdüğü bir köy hayatının sade erdemleri üzerine dokunaklı bir basitlikle yazıyordu.

Babamın evinde mısır lapasıyla kahvaltı ederdik; öğlen patates yer, akşam ise et suyuna çorba içerdik ve haftanın her günü böyle geçerdi. İngiliz mutfağını göklere çıkaran ekonomistler ne derlerse desinler, biz bu vejetaryen yemeklerle şişman ve güçlüydük. Neden biliyor musunuz? Çünkü kendi tarlalarımızın havasını soluyor ve kendi yetiştirdiğimiz ürünlerle yaşıyorduk.

Özgür köy yaşamı ideali Proudhon'un toplumsal ve politik düşüncesini biçimlendiren öğelerden biri olmuştur. Ama, iyi bir çiftçide bulunması gereken özelliklere sahip olduğu halde, onun kaderi farklı çizilmişti. Proudhon 1809'da doğdu ve çocukluğu Napolyon Savaşlarının sonunda doğu Fransa'yı kırıp geçiren yoksulluk içinde geçti. Daha sonra bir bursla Besançon'daki Collège'e gitti; orada tahta pabuçlu yoksul bir çocuk olarak tüccar çocuklarının arasında ezilmekle birlikte öğrenmekten büyük bir keyif almaya başladı; ama babasının dava açma tutkusu aileyi yoksulluğa sürüklediği için eğitimi tamamlayamadı.

Proudhon okuldan ayrıldıktan sonra matbaacı olmaya karar verdi ve böylece anarşizmin en kararlı yandaşlarının içinde yetiştiği zanaatkarların arasına girmiş oldu. Bu çalı-

şan insanlar arasında, Collège'in snop ortamında hiç rastlamadığı bir arkadaşlık duygusunu tattı. Mesleğinde ustalaşmaktan gurur duyuyordu. Matbaadan ayrıldıktan çok sonra, "dizgi çubuğumun benim için özgürlüğümün simgesi ve aracı haline geldiği günü hâlâ keyifle anımsıyorum," diyordu.

Matbaa, kendi kendini eğitime kapasitesine sahip bir genç için başka açılardan da uygun bir yerdi. Besançon bir teoloji merkeziydi ve Proudhon yerel din adamlarının apolojetiklerinin (Hristiyan dininin doğruluğunun ussal savunusu. ç.n.) tashihlerini yaparken, Hristiyanlık savunusunda yetersiz kaldıklarını fark ediyor ve yavaş yavaş ateizme kayıyordu. Öte yandan daha önemli din bilginlerini de okuyor, boş zamanlarında kendi kendine İbranice öğreniyordu; daha sonra toplumsal teorilerini biçimlendirmesine yardım edecek olan kişilerden biriyle bu dönemde tanıştı: Besançonlu hemşerisi, özgün sosyalist Charles Fourier. Proudhon, Fourier'nin, sağlam toplumsal uslamlama ile fantezinin olağanüstü bir karışımı olan bağyapıtı *Yeni Sanayi ve Ortaklık Dünyası*'nın (Le Nouveau Monde industriel et sociétaire) basımına nezaret etti; bu günleri sonraki yıllarda, "altı hafta boyunca bu tuhaf dehanın esareti altına girdim," diye anımsayacaktı. Proudhon'un çıraklığı nihayet sona erdi ve bir süre usta bir matbaacı olarak dolandıktan sonra oldukça acele bir kararla Besançon'da kendi matbaasını kurdu. Yavaş yavaş iflasa sürüklendi; ortaklarından biri ümitsizlik içinde intihar etti ve Proudhon yaşamının geri kalan otuz yılını nafi bir çabıyla bu iflasın getirdiği borçları ödemeye çalışarak geçirdi.

Ama bu dönemde bile Proudhon'un yaşamı iş ve para sorunlarından ibaret değildi. Bir yandan matbaa ile uğraşırken diğer yandan yayımlanan ilk eserini yazdı; Franche-Comté entelektüelleri arasında saygınlık kazanmasını ve Besançon Akademisi'nin üç yılda bir ümit vaat eden genç bir aydına verdiği Suard ödülüne lâyık görülmesini sağlayan bu eser oldukça naif bir filoloji broşürüydü: *Essai de grammaire générale*. Eserini akademi üyelerine sunarken, kitabını yoksul hemcinslerine ithaf ederek hayatının geri kalanına hâkim o-

lan duyguyu dile getirdi:

İşçi sınıfı içinde doğmuş ve büyümüş; yüreğiyle, karakteriyle, alışkanlıklarıyla ve en önemlisi çıkarların ve isteklerin ortaklığıyla, bugün ve her zaman ona bağlı olan adayın en büyük mutluluğu; oylarını alırsa, kendi kişiliğinde adil dikkatinizi toplumun bu kesimine çekmiş olmak, huzurunuzda onun ilk temsilcisi olmaya layık bulunmuş olmak ve bundan böyle hiç gevşemeden, felsefesi ve bilimiyle ve iradesinin tüm enerjisi ve zihninin tüm yetenekleriyle kardeşlerinin ve arkadaşlarının tam özgürlüğü için çalışmak olacaktır.

Kısa bir süre sonra bu duyguları daha açık ve rahatsız edici bir şekilde ifade etmeye başladı. Aldığı ödül sayesinde Paris'e gitti, Paris işçilerinin memnuniyetsizliğini gözlemledi, sosyalist ve devrimci gruplarla ilişki kurdu ve kafasında belli belirsiz biçimlenmeye başlayan düşünceleri formüle etmeye girişti. Bu düşünceler ilk olarak, Godwin'in *Okul Hakkında'sı* gibi umulmadık bir biçim içinde günışığına çıktı. Besançon Akademisi, Pazar Ayini üzerine bir deneme yarışması açmıştı. Proudhon yarışmaya katıldı ama Sainte-Beuve'nün haklı olarak belirttiği gibi, yazdığı denemede bu konu, "henüz belli belirsiz ve yarı kapalı olan kendi düşünce sistemini ortaya koymanın bir bahanesi olmanın ötesine" pek geçemiyordu.

Proudhon *Pazar Ayinine Dair*'de (De la célébration du dimanche) bir tatil gününün kurumlaşmasını onayladığını ifade eder ve denemesinin büyük kısmını huzurlu bir kır yaşamının pastoral betimlemesine ayırır; deneme, bu tür masum zevklerden mahrum edildiğini hisseden bir adamın nostaljik hayali gibi görünmektedir. Ama denemenin ana fikri, bu yararlı geleneğin kurucusu olan Musa'yı, yalnızca dini bir lider olarak değil, aynı zamanda toplumsal reformun babası olarak ele aldığı zaman ortaya çıkar. Proudhon peygamberin öğretilerini inceler ve "Çalmamalısın" olarak değil, "Kendin için bir yana bir şey ayırmamalısın" olarak yorumladığı Sekizinci Emri tartışırken, açık açık mülkiyet kurumuna saldırır ve bunu "toplumun amacı... koşulların eşit olmasını sağ-

lamaktır," şeklindeki kategorik bir iddiayla destekler. Son olarak "mülkiyet yanlış Tanrıların sonuncusudur," der. "Birikimci mülk sahiplerine" ve "proletaryayı sömürenlere" saldırır ve yazısına, yoksulların, "Mülk sahipleri, kendinizi savunun!" diye haykırdıkları hayali bir diyalogun meydan okuyucu tonuyla son verir. Proudhon yaşamı boyunca savunacağı toplumsal tutumu geliştirmiş ve düşüncesinin ana öğelerini kabaca ifade etmiştir: Eşitlikçilik, biriktirilmiş mülkiyetin kötü olduğuna dair bir inanç ve doğal, içkin bir adalet duygusu.

Pazar Ayinine Dair'de dolambaçlı bir yol izlediyse de, iki yıl sonra, kendisini şöhretin keskin ve beklenmedik ışığına boğan çalışmasında doğrudan saldırıya geçti. Kendi kendini eğitmiş bir adamın ilk kitabı olarak *Mülkiyet Nedir?* her açıdan o kadar çarpıcı ve coşku, paradoks, özgün görüş açısından öylesine zengindi ki, sonraları Proudhon'un en büyük düşmanı olan Karl Marx, *Neue Rheinische Zeitung*'da kitaptan "basiretli bir çalışma" olarak söz ediyor ve daha sonra *Kutsal Aile*'de (The Holy Family) kitabı mülkiyetin "inandırıcı, güçlü ve bilimsel bir şekilde incelendiği ilk çalışma" olarak değerlendirdiyordu.

Mülkiyet Nedir? sabırsız bir okurun kitabın amacını yanlış değerlendirmesine neden olabilecek Proudhoncu bir kıskırtmayla başlar:

"Kölelik nedir?" diye sorulsaydı ve ben tek kelimeyle "Cinayettir!" diye yanıt verseydim, ne demek istediğim hemen anlaşılacaktı. Bir insanın düşüncesine, iradesine, kişiliğine el koyma iktidarının hayata ve ölüme dair bir iktidar olduğunu ve bir insanı köleleştirmenin onu öldürmekten farkı olmadığını göstermek için daha fazla tartışmaya gerek olmayacaktı. Peki o zaman diğer soruya, "Mülkiyet nedir?" sorusuna neden aynı şekilde "Hırsızlıktır!" diye yanıt vermeyeyim?

"Mülkiyet Hırsızlıktır!" 19. yüzyılın en önemli politik sloganlarından biri haline geldi ve Proudhon'un popüler imgesine damgasını vurdu. Ama Proudhon, bu ilk çalışmasında

da açıkça belirttiği gibi, bu cümlelerin anlamını harfi harfine kastetmemiştir. İfadenin cüretkârlığı sarsıcı bir etki yaratmaya yönelikti ve Proudhon *mülkiyet* sözcüğünden daha çok, “mülkiyetin suistimallerinin” anlaşılmasını istiyordu. Mülkiyeti, kendisi hiçbir çaba harcamadan başkalarının emeğini sömürmek için kullanan kişinin mülkiyetini mahkûm ediyordu. Proudhon, “zilyetliği”, insanın çalışmak ve yaşamak için ihtiyaç duyduğu ev, toprak ve aletler üzerinde etkin denetime sahip olma hakkını onaylıyordu; hatta bunu özgürlüğün zorunlu bir temeli olarak görüyordu ve komünistlere yönelttiği başlıca eleştiri bu hakkı ortadan kaldırmak istemeleriydi.

Mülkiyet teorisinin bu yönleri Proudhon’un daha sonraki çalışmalarında netleşir, ama *Mülkiyet Nedir?*’de bile, mülkiyet türleri arasında belirgin bir ayırım yapılmaktadır. Çalışan kişi ürettiği şeyler üzerinde mutlak bir hakka sahiptir, ama üretim araçları üzerinde değil. “Ürünler üzerindeki hak kişiseldir - *jus in re*; araçlar üzerindeki hak ortaktır - *jus ad rem*.” Bunun nedeni yalnızca hammaddelerin doğa tarafından sağlanması değil, insan zenginliğinin gerçek kaynağı olan tesisler ve teknikler şeklindeki miras ve her insanın katkısını tek başına çalıştığında sağlayacağı katkıdan çok daha etkili hale getiren işbirliğidir.

Bu doğurgan maya -yaşamın bu ebedi tohumu, toprağın hazırlanması ve üretim aletlerinin imali- kapitalistin üreticiye hiçbir zaman ödemediği borcunu oluşturur; emekçinin yoksulluğuna, aylıklık lüksüne ve koşulların eşitsizliğine yol açan bu hileli inkârdır. Bu, doğru bir tabirle insanın insan tarafından sömürülmesi olarak adlandırılan durumdur.

O halde, mülkiyet adaletle uyuşmaz, çünkü pratikte üreticilerin çoğunluğunu toplumsal çalışmanın ürünleri üzerindeki eşit haklarından mahrum eder.

Ama üretim araçları üzerindeki mülkiyet, eşitliği ortadan kaldırıyor ve adaleti zedeliyorsa, yalnızca mülkiyete değil, mülkiyetin dayandığı toplumsal örgütlenmeye de bir al-

ternatif düşünmemiz gerekir. Proudhon, Cabet, Owen ve benzer düşünürlerin Ütopyacı sistemlerini dikkate alarak bu alternatif komünizm olabilir mi, diye sorar. Ama komünizmin gözden kaçırdığı bir nokta vardır: İnsan toplumsal bir varlıktır ve eşitlik istediği halde bağımsızlığına da düşkündür. Mülkiyet aslında insanın kendisini, ilkel birlik biçimi olan komünizmin köleliğinden kurtarma arzusundan kaynaklanır. Ama öte yandan mülkiyet aşırı uca gider, mülkiyetten mahrum etme ve mülkiyeti artırma haklarıyla eşitliği ihlal eder ve ayrıcalıklı azınlığın iktidarı ele geçirmesine destek olur. Başka bir deyişle haksız otoriteye yol açar ve bu bizi meşru otorite sorusuna getirir, tabii meşru otorite diye bir şey varsa.

Proudhon burada, bu kitabın ilk sayfalarında aktardığım tarihsel anarşizm ilanını yapar. Anarşizm açıklamasına, otoritenin, toplumsal hayvanların ve ilkel insanın her zaman bir lider arama eğiliminden kaynaklandığını ileri sürmekle başlar. İnsan uslaamlama yeteneklerini geliştirdikçe, hiç vakit kaybetmeden bu yetenekleri otoriteye yöneltir ve böylelikle protesto, itaatsizlik ve nihayet isyan ortaya çıkar. Siyaset biliminin ortaya çıkışı ve toplumun işlemlerini sağlayan yasaların yöneticilerin düşüncelerinden doğmadığının, şeylerin doğasında var olduğunun anlaşılması isyanın yönlendirilmesini sağlar. Bu noktada anarşi düşüncesi, hükümet olmayan hükümet ortaya çıkar.

Bu sırada Fransız dergilerindeki makalelerin eksik bir şekilde aktardığı Hegelci düşüncelerin etkisi altında olan Proudhon’a göre, mülkiyet eşitliği yok ederken komünizm bağımsızlığı yadsır; “anarşi” ya da “özgürlük” ise, her ikisinin de kusurlarını ortadan kaldıran, özgür ilişkiler sistemiyle bir arada tutulan bir ürünler dünyasında, eşitliğin, adaletin, bağımsızlığın geliştiği, bireysel erdemlerin kabul gördüğü toplumu yaratacak bir sentezdir.

Mülkiyet Nedir, hükümeti ve çalışmayan mülk sahibini reddetmesi, bağımsız işçiler arasında ekonomik eşitliği ve özgür sözleşme ilişkilerini savunmasıyla, sonraki tüm liber-

ter ve ademi merkezîyetçi doktrinlerin üzerinde inşa edildiği temel öğeleri içerir. Ama bu öğeleri gelişmemiş bir durumda içerir. Proudhon tüm kitapta, mülkiyeti bir köylüler ve küçük zanaatkarlar toplumu içinde tartışır ve tek bir "sahip" tarafından yürütülemeyecek işlerle pek ilgilenmez. Aslında o bildiği dünyadan -henüz demiryollarının ulaşmadığı bir dağ çiftçileri bölgesinde zanaat atölyeleri mekânı olan Besançon şehrinden- yola çıkmaktadır. Proudhon çok kısa bir süre sonra, matbaacılık işinin kesin iflası üzerine sanayi şehri Lyon'a taşındığında, 19. yüzyılın toplumsal ve ekonomik sorunlarına ilişkin görüşlerini çok geliştirecektir.

1841'de Suard ödülü tükenince geri döndüğü Besançon'dan ayrılmadan önce, ilk incelemesine yönelik eleştirilere yanıt olarak mülkiyet üzerine iki inceleme yazısı daha yazdı. *Mülk Sahiplerine Uyarı* (Avertissement aux propriétaires) başlıklı ikinci yazıda yeni bir militanlık tonu belirginleştiği halde, bu yazılar temel iddialara çok az şey eklemektedir. Proudhon bu yazılarda gerçek bir anarşist tavır içinde, toplumu ancak işçilerin yeniden kurabileceklerini ilan eder.

İşçiler, emekçiler, halkın evlatları, kim olursanız olun, reform inisiyatifi size aittir. Yaratımın başyapıtı olacak toplumsal bileşim sentezini siz, yalnız siz başarabilirsiniz... Ve siz, iktidar sahipleri, öfkeli hâkimler, korkak mülk sahipleri, nihayet beni anladınız mı?... Umutsuzluğumuzu patlama noktasına sürüklemenin, çünkü askerleriniz ve polisleriniz bizi bastırmayı başarsalar bile, son çareye başvurduğumuzda önümüzde duramayacaksınız. Bu son çare ne kralların öldürülmesi, ne suikast, ne zehir, ne kundakçılık, ne çalışmanın reddi, ne göç, ne ayaklanma, ne de intihardır; hepsinden daha korkunç ve çok daha etkili bir şeydir; görünen ama sözü edilemeyen bir şeydir.

Proudhon, Alsaslı şair Ackermann'a yazdığı bir mektupta, bu son tehditle, Alman Fehmgericht'inin, ortaçağda küçük tiranların alelacele yargılandığı gizli halk mahkemeleri gibi bir kurumun yeniden canlanmasını kastettiğini söyler. Ama okurları için tehdit, muğlaklığı nedeniyle çok daha büyük bir etki yaratmıştır. Bu etki Louis-Philippe Hükümeti'

nin derhal harekete geçmesine yol açacak kadar büyüktü ve Proudhon hakkında kamu güvenliğine karşı çeşitli suçlardan dava açıldı. Ama Proudhon şanslıydı; kasabalılarından oluşan jüri, kitaptaki düşüncelerin anlayamayacakları kadar karmaşık olduğuna karar verdi ve anlamadıkları bir kitap için yazarı mahkûm etmeyi haklı olarak reddetti.

Proudhon Lyon'da, eski okul arkadaşı Antoine Gauthier'nin su nakliyat firmasına idare memuru olarak girdi ve anlaşıldığı kadarıyla işinde çok başarılıydı. İşî sayesinde Fransız sanayi devriminin gelişmekte olan bu merkezinin ticari yaşamıyla temas içindeydi ve boş zamanlarını Fransız işçilerinin 1848 Devrimi'nden önce gelen karışıklık yıllarındaki isyankâr eğilimlerine ilişkin bilgisini genişletmek için kullandı. Lyon böyle bir çalışma için ideal bir şehirdi. 19. yüzyıl boyunca şehrin fabrika işçileri devrimci doktrinlere son derece açıktı. Proudhon 1843'te şehre geldiği zaman, Cabet, Fourier ve Saint-Simon'un taraftarları şehirde çok etkindi; Montezuma'nın soyundan geldiğini ileri süren ve yıllar sonra ressam Gauguin'in büyükannesi olan Perulu sosyalist-feminist Flora Tristan'ın varlığı şehrin radikal yaşamına romantik bir renk katıyordu. Tekstil işçileri arasındaki en büyük grup, 1831 ve 1834 Ayaklanmalarına katılmış deneyimli asilerin önderliğindeki gizli Karşılıkçılar topluluğuydu. Proudhon en sıkı bağları bu grupla kurdu; tamamen kol işçilerinden oluşması, içine orta sınıf entelektüellerinin karışmamış olması, Proudhon'un kendisini en yoksul sınıfla özdeşleştirme arzuna hitap ediyor, Proudhon onların etkinliklerinde toplumu ıslah edecek hareketin halkın içinden çıkabileceği düşüncesinin kanıtlarını görüyordu. Ayrıca Karşılıkçılar -bu adı Proudhon daha sonra toplumun, özgür sözleşme birliği temelinde yeniden örgütlenmesi öğretisini tanımlamak için benimseyecekti- sonraları otoriter sosyalistlerin benimseyecekleri Jakoben politik evrim vurgusunun tersine, Proudhon'un ekonomik değişimin önceliği görüşünü paylaşır gibi görünüyorlardı.

Proudhon'un Lyon Karşılıkçılarıyla kurduğu ilişki, gizli

bir örgütlenmeye fiilen katıldığı tek durumdur. Mektuplarından ve günlüklerinden, yalnızca Lyon'da değil, "elli mil uzaktaki komşu kasabalar ve köyler"de de işçi gruplarıyla yakın temaslar kurduğu ve kendisini onlar arasında itibarlı biri ve çeşitli sosyalist gruplar arasındaki bir arabulucu olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Lyon'da geniş tabanlı bir işçi birliği düşüncesine çok önem veriliyordu; Flora Tristan bu konuda bir kitap yazmıştı; 1840'ların ortalarında Proudhon'un çıkardığı dergilerde de bu konu tekrar tekrar gündeme geliyordu. Bu yaklaşım, 1860'larda Birinci Enternasyonal'deki Proudhoncu Fransız delegelerin benimseyecekleri tutuma çok benziyordu; anarko-sendikalistlerin benimseyecekleri, ekonomik ya da sınıai eylem yoluyla ulaşılan toplumsal değişim görüşüne de yakındı. "Toplumsal devrim," diyordu Proudhon, "politik bir devrim aracılığıyla gelirse ciddi bir şekilde tehlikeye girer." Ve "yeni sosyalist hareket atölyelerin savaşıyla başlayacaktır," diye ekliyordu. Marx'ın tersine, Proudhon bu savaşın şiddetli devrim olmadan, "her şeyin ahlâki ilkenin gücüyle kuşatılması" yoluyla yürütülebileceğini umut ediyordu. Winstanley ve Godwin gibi, aklın ve örneğin gücüne güveniyor, hatta mülk sahiplerinin "kendi istekleriyle ve tazminatsız olarak" mülksüzleştirilmelerini tahayyül ediyordu. "İlerici dernekler" adını verdiği işçi birliklerinin gerçek yapısı konusunda kuşkuları vardı; ama onları kısmen, toplumsal durumun temelinde yatan ekonomik gerçekliklere ilişkin olarak proletaryaya doğru bir bilinç vermeyi amaçlayan eğitim araçları olarak; kısmen de malların ve hizmetlerin Karşılıklı bir değiş tokuşunu, tüm sanayi merkezlerini kucaklayacak bir ağı düzenleme amacıyla, "kolektif ve sınırlı sorumluluk" temelinde örgütlenmiş, yeni düzenin işlevsel, fiili hücreleri olarak gördüğü düşünülebilir. Düşüncenin olanakları onu 19. yüzyıl radikallerinin araştırdıkları sosyolojik *terra incognita*'da hâlâ mümkün olan akıldışı bir iyimserlikle dolduruyordu. Kendisine olduğu kadar döneme de özgü olan aşırı bir güvenle, Lyon bölgesinde birlik için olgunlaş-

mış durumda bulunanların sayısının yüz bin olduğunu tahmin ediyordu. "1860'ta," diye de ekliyordu "dünya her yönden birlik tarafından istilâ edilecektir."

Ama bu dönemde Proudhon'un heyecan verici temaslar kurduğu tek yer Lyon değildi. İş vesilesiyle sık sık gittiği Paris'te, hem kendi hayatında hem de Avrupa sosyalizminin ve anarşizminin geleceğinde önemli roller oynayacak insanlarla tanıştı. 1844'te Alexander Herzen ve Michael Bakunin'le tanışarak yakın arkadaş oldu; onun kişiliğinden ve düşüncelerinden etkilenen bu iki Rus'la dostluğu ölene kadar devam etti. Ayrıca bir metafizik tartışma ortamında, kendilerini Paris'e sürgün etmiş olan birçok Sol Hegelci Almanla karşılaştı. Aralarında Alman okurlara Proudhon'un yapıtlarının tanıtılmasına yardımcı olan Arnold Ruge ve Karl Grün de vardı; tabii bir de Karl Marx. Marx ve Proudhon'un karşılaşması tarihsel bir önem taşıyordu, çünkü bu karşılaşma otoriter sosyalizm ile anarşizm arasındaki, doruk noktasına yirmi beş yıl sonra Birinci Enternasyonal'de ulaşacak olan uzlaşmaz çatışmanın ilk işaretlerini veriyordu.

Marx'ın Proudhon'un çalışmasına yönelik ilk olumlu tepkisini daha önce belirtmiştim. Büyük ihtimalle Proudhon dönemin önde gelen Fransız sosyalistleri arasında Marx'a ve Sol Hegelci arkadaşlarına içten bir ilgi gösteren tek kişi olduğu için, ilk görüşmeleri bu olumlu izlenimi pekiştirmiş gibiydi. Marx'ın Proudhon'u uluslararası devrimci örgütlenme planlarına katabileceğini düşündüğü açıktı; ama anlaşılan Proudhon'un, Alman sosyalistlerinin planladığı türden politik propagandaya yönelik bir birlikle kesinlikle ilgilenmediğini, daha çok ekonomik eylemi ve kooperasyonu teşvik edecek bir birliği tahayyül ettiğini hesaba katmıyordu.

Marx ile Proudhon'un 1844-45 kışı boyunca Paris'te amaçlarının farklılıklarını ne ölçüde tartıştıklarını bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, 1845'te Fransa'dan Belçika'ya sürüldüğünde, Marx'ın Proudhon'u hâlâ muhtemel bir çalışma arkadaşı olarak gördüğüdür; Marx 5 Mayıs 1846'da Proudhon'u bir mektup yazarak, çeşitli ülkelerden sosyalistler arasında

ortak meseleleri tartışmak üzere “sürekli bir yazışma” ağı-nın kurulması konusunda yardımını istedi:

Bu sayede görüş farklılıkları gün ışığına çıkabilir; düşünce alışverişi ve tarafsız eleştiri mümkün olabilir. Bu, sosyalist hareketin “yazınsal” bir ifadeye kavuşması açısından ileri doğru bir adım, “ulus” sınırlamalarını kaldırma yönünde bir adım olacaktır. Eylem sırasında, ülke içindeki durumun yanı sıra ülke dışındaki durum hakkında bilgi sahibi olmanın ise hepimiz için çok önemli olacağına kuşku yok.

Proudhon ihtiyatlı bir tepki gösterdi. Marx’ın önerdiği yazışmalara seve seve katılacağını belirtiyor, ama otoriter sosyalizmle arasındaki uçurumu giderek derinleştirecek önemli farklılıkları daha o zaman ortaya koyan bir dizi kayıt düşüyordu.

Birincisi, örgüt ve örgütlenme konusundaki fikirlerim, hiç değilse ilkeler düzeyinde az çok belirlenmiş durumda olduğu halde, bana ve tüm sosyalistlere düşen görevin bir süre daha eleştirel ya da kuşkucu biçimi korumak olduğuna inanıyorum; kısacası, kamusal olarak hemen hemen mutlak bir ekonomik anti-dogmatizmi savunuyorum.

Tüm görüşleri gün ışığına çıkarma düşüncenizi içtenlikle onaylıyorum; dünyaya bilgili ve basiretli bir hoşgörü örneği sunalım, ama bir hareketin başında olduğumuz için yeni bir hoşgörü-süzlüğün liderleri olmayalım, yeni bir dinin havarileri olarak ortaya çıkmayalım, bu din mantığın dini, aklın dini olsa bile. Biraraya gelelim ve tüm protestoları teşvik edelim, tüm dışlayıcılıkları, tüm mistisizmi lanetleyelim; bir soruyu hiçbir zaman tamamen yanıtlanmış kabul etmeyelim ve son tezimizi ileri sürdükten sonra, gerekiyorsa belâgat ve ironiyle tekrar başlayalım. Bu koşulla, birliğimize seve seve katılırım. Aksi halde, hayır!

Mektupta kullandığınız “eylem anında” ifadesine de itirazlarım var. Bugün, eskiden devrim diye adlandırılan ve bir şoktan başka bir şey olmayan bir *coup-de-main* (ani darbe) olmadan, hiçbir reformun olanaklı olmadığını düşünüyor olabilirsiniz. Ben de uzun süre böyle düşündüğüm için anladığım, mazur gördüğüm ve seve seve tartışacağım bu görüşü son çalışmalarım tamamen terk etmeme neden oldu. Başarılı olmak için *coup-de-main*’e ihtiyacımız olduğuna inanmıyorum; dolayısıyla *devrimci eylemi*

bir toplumsal reform aracı olarak ortaya atmamalıyız, çünkü bu sözde araç güce, keyfiliğe bir çağrı, kısacası bir çelişki olacaktır. Ben sorunu şu şekilde koyuyorum: *Bir ekonomik bileşimle toplumdaki zenginliğin, başka bir ekonomik bileşimle topluma iadesini sağlamak.*

Anarşist ekonomik eylem idealini Marksist politik eylem vurgusunun karşısına koyan bu mektup, Marx ile Proudhon arasındaki doğrudan temasın sonu oldu. Marx yanıt vermedi; Proudhon’un tavrının onu hayal kırıklığına uğrattığı söylenir. Ancak, Proudhon’un 1846 sonbaharında *Ekonomik Çelişkiler Sistemi: ya da Sefaletin Felsefesi*’ni (System of Economic Contradictions: or, The Philosophy of Poverty) yayımlamasından sonra Marx’ın sergilediği tavrı sadece hayal kırıklığıyla açıklamak mümkün değildir. Marx bu fırsatı, *Felsefenin Sefaleti*’ni (The Poverty of Philosophy) yayımlayarak, geçmişte Proudhon’a gösterdiği tavrı tamamen tersine çevirmişti; bu kez Marx’ın kullandığı, güya Proudhon’un kitabının bir eleştirisi olan bu kitap, Proudhon’un tezlerinin görünüşteki düzensizliğinin altındaki özgünlüğün ve esnekliğin hiç anlaşılmadığını gösteren kötü niyetli bir yanlış betimlemeler silsilesine dönüşüyordu. İki yazar arasındaki diyalog teorik bakışlarının tamamen farklılaştığını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda -ve belki de daha önemlisi- uzlaşmaz bir kişilik çatışmasını gözler önüne seriyordu.

Proudhon *Ekonomik Çelişkiler*’de aslında Marx’a yazdığı mektupta değindiği “eleştirel ya da kuşkucu biçim”i kullanıyordu. Başlık sayfasında *Destruam et Aedificabo* epigrafının yer aldığı doğrudur, ama Proudhon yapmaktan çok yıkıyor ve kitabın sonunda, topluma yaklaşımının yapıcı yanının daha ileride tartışılması gerektiğini az çok kabul ediyordu. Esas olarak, var olduğu haliyle toplumda tüm iyi olasılıkların kötü sonuçlar doğurma biçimini aydınlatmaya çalışıyordu.

Düşüncelerimizin özsel çelişkisi -çalışmayla gerçekleştirilmek ve toplumda muazzam bir iktidarla ifade edilmek- her şeyin

olması gerekenin tersi bir biçimde gerçekleşmesine neden oluyor ve topluma tersinden bakılan bir duvar halısı ya da içi dışına çevrilmiş bir post görüntüsü veriyor... Üretici olmayan itaat etmelidir, ama ne yazık ki üretici emir vermektedir. Kredi, adının etimolojisine ve teorik tanımına göre çalışmayı sağlayan olmalıdır; pratikte onu ezer ve öldürür. En üstün nitelikleriyle dünyanın kullanılabilir kılınması olan mülkiyet, aynı niteliklerin uygulanmasıyla dünyanın yadsınması haline gelmektedir.

Aynı şekilde kardeşliği ilke edinen komünizm sonunda onu yok eder ve tekeli yerleştirir. Aslında, bugüne kadar denenilen tüm girişimlerin vardığı nokta dengelenmeyen tekelidir. Burada Proudhon'un aslında, ekonomik çelişkilerin ortadan kaldırılmadığı -çünkü bu çelişkileri ortadan kaldırmak mümkün değildir- ama dinamik bir eşitliğin sağlandığı bir tür denge aradığını fark ederiz. Proudhon bu dinamik eşitliği Karşılıklılıkta; hükümetin çözülmesi, mülkiyetin eşitlenmesi ve kredi özgürlüğü gibi aşına olduğumuz Proudhoncu öğeleri içeren bir kavramda bulur.

Proudhon *Ekonomik Çelişkiler*'i yazarak bütün şimşekleri üstüne çekti; tarzı en az "Mülkiyet Hırsızlıktır!" cümlesi kadar skandal yaratıcı olan din karşıtı bir beyanla saygıdeğer insanları şok etti. Tanrı düşüncesini inceledi ve dünyanın halinin, iyiliksever bir Tanrı'nın varlığını teyit etmek şöyle dursun, insanı karşı konulmaz bir şekilde "Tanrı Kötüdür" aforizmasının içerdiği sonuca götürdüğü kanaatine vardı. İnsan, diyordu Proudhon, kendisini evrende insan olmayan her şeyin karşısına koyarak olduğu gibi olur; ama insan olmayan her şey -en azından teologlara göre- Tanrı tarafından yönetilir. Tanrı varsa, o zaman İnsana karşı olmalıdır ve bildiğimiz tek iyi, insani iyi olduğuna göre, Proudhoncu mantıkta Tanrı kötü olmak zorundadır.

Ben diyorum ki, Tanrı -eğer bir Tanrı varsa- hiç de felsefecilerin ve rahiplerin çizdikleri portrelerde görüldüğü gibi değil; Tanrı insanın ayırt edici niteliği olan analiz, basiret ve ilerleme yasasına göre düşünmüyor ve hareket etmiyor; tam tersine ters ve gerici bir yol izliyormuş gibi görünüyor; zekâ, özgürlük, kişi-

lik Tanrı'da bizde olduğundan farklı bir şekilde oluşuyor; ve doğanın bu özgünlüğü... Tanrı'yı esas itibarıyla, uygarlığa karşı, özgürlüğe karşı, insana karşı kılıyor.

Bu doğruysa, o zaman tiranlığın, sefaletin ve yalanın fetihi Tanrı'ya karşı olmakta yatar. "Biz ona rağmen bilgiye ulaşırız. İleriye doğru her adım Tanrı'yı altetme yönünde bir zaferdir."

Sonraki anarşistler gibi Proudhon da burada, dünyevi hükümete karşı mücadelenin kaçınılmaz mantıksal sonucu olarak hâkim bir Tanrı düşüncesine karşı kesin bir isyanı sergiler. Ancak, aşkın bir Tanrı'nın reddi ve buna eşlik eden kilise karşıtlığı, bazı açılardan dinsel bir tutumu engellemez. Proudhon hiçbir zaman gerçek bir ateist olmamıştır. Rahibin mutlak dogmatizminden ne kadar nefret ediyorsa, ateistinkinden de o kadar nefret ediyordu ve -insanın kendisi tarafından yaratılmış bile olsa- Tanrı düşüncesini var olan ve dolayısıyla karşı çıkılması gereken bir şey olarak görüyordu. Aslında Tanrı ve İnsan Proudhon için nihai çelişkiyi, toplumsal kurtuluşun sırrını mücadelesinde taşıyan kozmosunun Manikeist kutuplarını temsil ediyordu. 1846 yılına ait günlüğünde iki önemli not dikkati çekmektedir. Birincisinde şöyle der: "Tanrı ve insan, biri diğerinden daha fazla olmak üzere tamamlanmamış iki gerçekliktir; ikisi de bir varoluş dolgunluğuna sahip değildir." İkincisinde de ekler: "Tanrı akıl için gereklidir ama akıl tarafından reddedilir." Proudhon Tanrı düşüncesini yadsımıyordu; o bu düşüncenin muhalifiydi. Bu noktada Proudhon'un düşüncelerinde çatışma düşüncesinin önemini vurgulamak gerekir; o zaferden çok mücadele için yaşıyordu ve bu açıdan anarşistlerin çoğu ona benzer. Proudhon evrendeki ve toplumdaki çelişkili güçler arasında en fazla bir ateşkes olabileceğini düşünür; ama gerilim ve gerginlik her zaman kaçınılmaz ve istenir bir şeydir. Bu nedenle *Ekonomik Çelişkiler* gibi bir yapıtı değerlendirirken Proudhon'un, durağan sonuçlara ve nihai yanıtlara güvenmeyen bilinçli bir anti-sistemik düşünür olduğunu

unutmak çok yanlış olur. Onun ideali her zaman dinamik bir toplumdur; sürekli değişimle hareket halinde tutulan ve sürekli eleştiriyiyle canlılığı korunan bir toplum.

1848 Şubat Devrimi'nde Orleanist monarşi devrildiği zaman, sürekli değişim sürecinde büyük bir sıçrama gerçekleştirdi. Bu sırada Proudhon Paris'te serbest yazarlık mesleğini sürdürmek üzere Lyon'daki işinden ayrılmıştı. Başkentten radikal işçileri arasındaki itibarı öyle bir düzeye ulaşmıştı ki, Engels Ocak 1848'de Marx'a yazdığı mektupta, Paris'teki Komünist Birlik üyeleri arasında tırmanan "Proudhonculuk"tan yakınıyordu; Proudhon 1847'nin son aylarında, editörlüğünü kısa bir süre, kendisi gibi, herhangi bir gruba dahil olmadan sosyalist çevrelerin yanında yer alan Ribeyrolles adlı bir gazetecinin yürüttüğü, kısa ömürlü *Le Peuple*'ün (Halk) geleneğini sürdürecektir bir derginin yönetimini devralmak için bir grup sempatizanla görüşmeler yapıyordu.

Proudhon Şubat Devrimi'ni öngörmüştü; bu devrimin, toplumun radikal yeniden inşası konusunda pek fikri olmayan duygusal liberallerin ve Jakobenlerin hâkimiyetinde gerçekleşeceğini de anlamıştı. Ayaklanma günlerinde isyancıların heyecanı onu da sardı ve kan dökülmeyen Tuileries saldırısına katıldı; barikatların kurulmasına yardım etti ve el konulan bir matbaada devrimci cunta için afişler hazırladı. Ama otel odasına dönüp başkent dışındaki arkadaşları için izlenimlerini yazmaya başladığı zaman, "düşünceler olmadan bir devrim yaptılar" sonucuna vardı. Zaferi devrimin gücünden çok monarşinin zayıflığı mümkün kılmıştı. "Harekete bir yön vermek gerek ve hareketin şimdiden tartışma dalgalılarının altında yitirildiğini görüyorum."

Eksikliği açıkça hissedilen düşünceleri sağlamayı kendine görev edindi ve bunu yaparken, sonraki yirmi yıl boyunca anarşizmin olaylardan kopuk salt teorik bir eğilim olmaktan çıkıp, öngörülebilir bir gelecekte toplumsal değişimi amaçlayan toplumsal propaganda ve eyleme yönelmesine yol açacak süreci başlattı. Proudhon'un devrimci 1848 yılı ve gerici 1849 yılı içindeki etkinlikleri esas olarak üç girişim etrafın-

da yoğunlaşıyordu: 7 Şubat 1848'de *Le Représentant du peuple*'ün (Halkın Temsilcisi) ilk sayısı ile başlayan dergiler dizisi; bir Halk Bankası ve Karşılıklı bir alışveriş sistemi yaratma girişimi; ve Haziran 1848 ara seçimi kendisini Kurucu Meclis'e getirdiği zaman tek düş kırıklığına uğrattığı parlamenter etkinlik.

"Üretici Nedir? Hiçbir şey... Ne olmalıdır? Her şey!" *Le Représentant du peuple* düzenli olarak yayımlanan ilk anarşist dergi olarak hayata bu başlıkla atıldı.* Proudhon partilerden ve kliklerden bağımsızlığını korudu, hatta bu bağımsızlığı gururla teşhir etti ve konumunu, amacı devrimin doğru amaçlarını ve devrimcilerin hatalarını göstermek olan bağımsız bir eleştirmen olarak belirledi. Çoğunlukla kendisi gibi matbaa işçisi olan arkadaşlarından oluşan küçük ama kararlı bir grup onu destekliyordu ve bu açıdan *Le Représentant du peuple*, kendisini belirli bir propaganda görevine, çoğunlukla da yayımcılığa adanmış küçük, işlevsel grubun en kalıcı anarşist örgütlenme olduğuna dair bir örnek oluşturdu.

Le Représentant du peuple'ün, Proudhon'un sert üslubuyla öne çıkan bağımsızlığı bu gazetenin çabucak başarı kazanmasını sağladı.

Tüm gazeteler içinde [diyordu Comtesse d'Agoult, *History of 1848* adlı yapıtında], fevkalade bir özgünlüğü ve yeteneği yansıtan tek gazete *Le Représentant du peuple*'dü... [Proudhon] inzi ve köşesinden, kamuoyunu, halk yığınlarıyla kaynaşmış insanlardan çok daha güçlü, çok daha derin bir şekilde etkiliyordu... Beklenmedik ve çarpıcı konuşma tarzı... halkın merakını fazlasıyla cezbediyordu.

1848 yılı boyunca Proudhon'un makalelerinin değişmeyen temalarından biri "proletarya hükümetin yardımı olmadan kendisini kurtarmalıdır" temasıydı. Bu temaya, tüm toplumsal hastalıkların çaresi olarak evrensel oy hakkını ileri süren mitin eleştirisi eşlik ediyor, ekonomik değişiklikler olmadığı

* Düzenli olmayan ilk anarşist dergi herhalde, Proudhon'un İspanya'da öğrencisi Ramón'un 1845'te kısa bir süre Galicia'da yayımladığı *El Porvenir* adlı gazetedir.

zaman politik demokrasinin ilerleme yerine gerilemeyle sonuçlanmasının hiç de zor olmadığına işaret ediliyordu. Faşist sağ hareketlerin kitleyi cezbetme kapasitelerine dair bütün bilgilerimiz ışığında bugün böyle bir iddia olağan dışı görünmüyor, ama Nisan 1848'de, devrimci iyimserliğin doruk noktasında olduğu günlerde, Proudhon, Louis-Napoleon'un, bizzat cumhuriyetin kendisini savunmak için tesis ettiği evrensel oy hakkı sayesinde Prens-Başkan seçilmesi sonucunda demokrasinin boğulacağı bir yıl sonraki durumu öngören tek kişiydi.

Bu vukuf Proudhon'un Kurucu Meclis'e seçilme konusundaki gönüllüğünü daha da şaşırtıcı kılıyor. Daha Nisan ayında adaylığını koymuş ve küçük bir farkla kaybetmişti; Haziran'da diğerlerinin yanı sıra, o dönemde *La Tribune nationale* adlı küçük bir gazetenin editörlüğünü yapan şair Charles Baudelaire'in de desteğiyle 77 000 oy alarak seçildi. Proudhon'un, bir yasa koyucu olarak Halk Bankası için bir miktar resmi destek sağlama umuduyla seçime girdiği ileri sürülmüştür; daha önce sosyalist bakan Louis Blanc'dan istediği yardımlar sonuç vermemişti. Bu doğru bile olsa, deneyimin düş kırıklığıyla sonuçlanması uzun sürmedi. Meclis oturumunda olmadığı zaman bile Proudhon gece yarılarına kadar çeşitli komitelere ve bürolara giderek, bir yasa koyucu olarak görevini gayretle yerine getiriyordu. Ama çalışmasının kendisini gerçek yaşamdan uzaklaştırdığını fark etti. "Adınımı parlamentoya atar atmaz," diye anımsıyordu bir yıl sonra *Bir Devrimcinin İtirafı*'nda (Les Confessions d'un révolutionnaire), "kitlelerle temasımı kaybettim; yasama görevim beni öylesine boğmuştu ki, güncel olaylara ilişkin görüşümü tamamen yitirdim." Proudhon kısa bir süre sonra, anarşist teorileriyle Meclis'te hiçbir yeri olmadığını anladı. Kuşkusuz bu deneyim politik yöntemlere duyduğu güvensizliği sağlamlaştırdı ve son yıllarına damgasını vuran ve genel olarak anarşist hareketin miras aldığı anti-parlamentarizmi geliştirmesine yardımcı oldu.

Öte yandan esef ettiği bilgisizliğin uzun sürmediğini ve Proudhon'un Meclis içindeki konumunun kısa bir süre sonra gazetecilik dünyasında olduğu gibi öfkeli bir bağımsızlık konumuna dönüştüğünü belirtmek gerekir. Haziran 1848'in ikinci yarısında hoşnutsuz işçiler barikatları kurduklarında, meslektaşları gibi Proudhon da önce bunun cumhuriyeti çöktürmek isteyen Bonapartist ajitatörlerin işi olabileceğinden kuşkulandı. Ama hakikati kendi başına bulmaya çalıştı ve mücadelenin sürdüğü bölgeleri ziyaret etmek için milletvekilliğinin olanaklarından yararlandı. Ayaklanmanın temel olarak sosyalist bir yapıya sahip olduğu, "ilk ve belirleyici nedeninin toplumsal sorun, toplumsal kriz, iş, düşünceler" olduğu sonucuna vardı. Burjuva devrimcilerinden ayrı olarak işçi sınıfının ilk ayaklanmasıyla birlikte devrimci tarihe yeni bir ögenin girdiğini gördü ve kendisi ile Haziran barikatlarında çarpışan insanların farklı yollarla Jakobenlerin salt politik devrimciliğinin ötesine geçtiklerini ve o dönemin toplumunda öne çıkan ekonomik eşitsizliklere çözümler aradıklarını anladı.

Proudhon bunu fark edince, ayaklanmacıları savunmakta bir an bile tereddüt etmedi. Baskı sürer ve idam mangalarının yerini sayısız sürgün kararı veren mahkeme'ler alırken, Proudhon kurbanlara duyduğu sempatiyi ifade etme ihtiyacını hissetti; 6 Temmuz tarihli *Le Représentant du peuple*'de bunu tipik bir vurguyla yaptı:

Dört aylık işsizlik birdenbire bir *casus belli*'ye [savaşı gerektiren olay. ç.n.], Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı bir ayaklanmaya dönüştü; bu cenaze günlerinin tüm hakikati buradadır.. Fransız işçileri iş istiyorlar, siz sadaka öneriyorsunuz ve asiler size ateş ediyor... Ben onursuzluğun el süremediği bu gururlu ırkın bir üyesi olmaktan gurur duyuyorum!

Paris artık, Haziran Ayaklanması'nı bastıran general Cavaignac'ın idaresindeki olağanüstü hal yönetimi altındaydı ve bu cesur ifade Cavaignac'ın ilgisinin Proudhon'a yönelmesine neden oldu. İki gün sonra *Le Représentant du peuple* göçü olarak kapatıldı; gerekçe, kötüye giden ekonomik krizin

atlatılması için hükümetin bir sonraki üç aylık ödeme gününde vadesi gelen tüm ödemelerde üçte bir oranında bir indirim yapılması için bir kararname yayınlamasını öneren Proudhon imzalı bir makale idi. Proudhon'un, doğrudan Ulusal Muhafızlara hitaben, "sözde koruyucularınızdan, iş, kredi ve ekmek isteyin" diyerek, neredeyse isyan teşvikinde bulunması Cavaignac'ı iyice çileden çıkarmıştı.

Sesini duyurabileceği herhangi bir imkânâ sahip olduğu sürece Proudhon'u susturmak mümkün değildi. Gazete kapatılınca Kurucu Meclis'i kullanmaya başladı. Yarısı, durumlarını düzeltmeleri için kiracılara, borçlulara ve benzerlerine iade edilmek, gerisi ise devrimden önceki yaşam standartlarını yeniden sağlamak için kullanılacak bir fon olarak devlete verilmek üzere alacaklılardan son üç yıl boyunca kendilerine borçlanılan tutarın üçte birinden feragat etmelerini isteyen özel bir önerge sundu. Bu öneri biçimsel olarak değilse bile özünde, vergi ile devlet yardımını birbirine bağlamaya yönelik olarak bugün çok aşına olduğumuz bir yöntemdi, ama öneriyi incelemekle görevli Mali Komite Üyeleri, kısmen önerinin mevcut biçiminin bile mülkiyete bir saldırı olduğunu düşündükleri için, kısmen de Proudhon'un kafasında önerinin aslında daha kapsamlı sonuçları olduğundan kuşku landıkları için öneriyi düşmandılar.

Proudhon 31 Temmuz'da önergesini Meclis'te açıkça savunduğu zaman bu sonuçlar ortaya çıktı. Proudhon'un hatipliği yazarlığı kadar iyi değildi ve Britanya Büyükelçisi'nin belirttiği gibi konuşması "son derece sönüktü." Yine de oraya sadece onun suçmalıklarına gülmek için gitmiş olan meslektaşlarını öfkeliendirecek kadar kışkırtıcıydı. Amacını, gelirlerin ortadan kaldırılması yoluyla mülkiyeti sahiplik düzeyine indirgemek olarak tanımladı ve "eski toplumun tasfiyesi"nin " tarafların ihtiraslarına ve iyi ya da kötü niyetli olmalarına göre fırtınalı ya da dostça" olacağını söyleyerek devam etti. Mülk sahiplerinin "kendi paylarına devrimci çalışmaya katkıda bulunmaya" çağrılmaları gerektiğini ve "bu çağrıyı reddettikleri takdirde sonuçlardan mülk sahiplerinin sorum-

lu" olacağını belirterek, önerisini bir ilk adım olarak ortaya attı.

Meslektaşları bunun ne demek olduğunu açıklamasını istedikleri zaman, Proudhon yine tarihsel bir tanımlamasıyla yanıt verdi. "Şu demek: Çağrıyı reddederseniz tasfiyeyi, sizin yardımınızı beklemeden kendi başımıza yürüteceğiz." Dinleyicileri "Siz diye kimi kastediyorsun?" diye bağırırken, şu yanıtı verdi: "Bu iki zamiri kullandığımda, siz ve biz dediğimde, *kendimi* proletaryayla, *sizi* de burjuva sınıfıyla özdeşleştirdiğim açıktır." "Bu bir toplumsal savaştır!" diye bağırmağa başladı öfkeli tutucular. Proudhon'un önerisini reddetmekle kalmadılar. Bu öneriyi "kamu ahlâkı ilkelerine iğrenç bir saldırı, mülkiyete saygısızlık, skandalı teşvik etmek, en iğrenç ihtiraslara çağrı," olarak tanımlayan özel bir kararı onayladılar. Karar için 691 lehte, biri Proudhon'un olmak üzere 2 oyda aleyhte kullanıldı.

Proudhon artık Şubat devrimcileri arasında tamamen yalnızdı. Sınıflararası bir mücadeleyi kabul etmekle kalmamış, ilk kez, bu mücadelede anarşistlerin, sadece "halk" denilen muğlak bir varlığın değil işçilerin yanında yer almaları gerektiğini ortaya atmıştı. 31 Ağustos'ta *Le Représentant du peuple* yeniden çıkmaya başladığında, ön sayfada büyük harflerle "Kapitalist nedir? Her şey! Ne olmalıdır? Hiçbir şey!" başlığının yer alması anlamlıydı.

Proudhon'un Ulusal Meclis'teki konuşması adının üst sınıflar arasında lanetle anılmasına yol açıysa da, işçiler arasındaki saygınlığını arttırdı ve gazetenin tirajı 40 000'e çıktı; bu, 1840'ların görece küçük Paris'inde olağanüstü bir başarıydı. Ama otoriteler gazetenin başarısından rahat rahat yararlanmasına izin vermediler; *Le Représentant du peuple* yeniden çıkmaya başladıktan birkaç gün sonra tamamen kapatıldı. Proudhon ve arkadaşları bu ihtimali düşünmüşlerdi. Hemen yeni bir gazete için para topladılar ve Kasım ayının ortasında *Le Peuple*'ü (Halk) çıkarmaya başladılar.

Bu arada, Proudhon Halk Bankası planlarını olgunlaştırıyordu. Halk Bankası, işçiler arasında emek çekleriyle alış-

verişi geliştirmeye çalışacak ve idari masrafları karşılamak için nominal bir faiz oranıyla kredi verecek bir kurum olacaktı. Proudhon bu yolla, kapitalist sistemin dışında, bağımsız zanaatkarlar ve köylülerden ve işçi birliklerinden oluşan bir ağın yaratılabileceğine ve bu ağın, Proudhon'un ifade tarzı sık sık öfkeli bir ton almakla birlikte her zaman barışçıl olacağını umduğu toplumsal dönüşümü yaratacağına inanıyordu.

Ama, 31 Ocak 1849'da kurulan ve üye sayısı hızla 27 000'i bulan banka, Proudhon'un gazetecilik kariyerinden kaynaklanan tehlikeler nedeniyle hiçbir zaman işlerliğe kavuşamadı. Ocak ayında *Le Peuple*'de, Aralık ayında cumhurbaşkanı seçilen Louis-Napoleon'u gericiliğin aleti ve timsali olmakla ve halkın köleleştirilmesine yardım etmekle suçlayan iki makale yer alıyordu; bunlardan biri Proudhon imzalıydı. Proudhon isyana teşvikle suçlanınca, Meclis onun parlamenter dokunulmazlığını kaldırmakta tereddüt etmedi ve Proudhon üç yıl hapis ve üç bin frank para cezasına çarptırıldı. Kararı temyiz ettikten sonra mavi gözlükler takıp büyük bir atkıya sarınarak kaçtı; Belçika sınırından tatile giden Dupuis adlı bir sulh hâkimi kimliğiyle geçti. Birkaç hafta teselli bulamadan ülkede dolaştıktan sonra gizlice Paris'e döndü, yanlış elere düşmesin diye Halk Bankası'nı tasfiye etti ve gizli gizli *Le Peuple*'ün editörlüğünü sürdürdü. Sonunda bir polis muh-biri kendisini gördü ve bir Haziran akşamı Place de Lafayette'te dolaşırken tutuklandı.

Proudhon'un Sainte-Pélagie'de, Conciergerie'de ve Dou-lens kalesinde geçen üç yıllık hapis dönemi ironik bir şekilde hayatının en iyi yılları oldu. O nutlu dönemde Fransız politik tutuklularının hapis cezaları hafif geçiyordu. Proudhon'un yaşam koşulları ve beslenmesi gayet iyiydi; yazabiliyor, çalışabiliyor ve arkadaşlarını kabul edebiliyordu; hatta cezasının büyük kısmında işleriyle ilgilenmek için haftada bir gün hapisnedenen dışarı çıkmasına bile izin veriliyordu. Bu dönemde ikisi en iyi kitapları arasında yer almak üzere üç kitap yazdı, birbirini izleyen gazetelerinin editörlüğünü yap-

maya devam etti ve hatta evlenip ailesini genişletmeye başladı. Hareket kısıtlılığını dikkatini dağıtacak bir şey olmaması dengeliyordu; bu yıllarda Proudhon'un yaşamının zenginleştiğine ve daha üretken hale geldiğine kuşku yok. 1852 yazında cezası sona erdiğinde Sainte-Pélagie'den ayrılırken memnuniyetle şunları yazıyordu:

Ne kaybettim? Tam bir bilanço çıkarırsam, hiçbir şey diyebilirim. Üç yıl önce bildiğimin on katını biliyorum ve on kat daha iyi biliyorum; ne kazandığımı kesinlikle biliyorum, ama ne kaybettiğimi gerçekten bilmiyorum.

Proudhon'un kaybettiği gazeteciliği ve bu kayıp hayatı boyunca onu üzdü. *Le Peuple* 13 Haziran 1849'da Louis Napoleon'a karşı ayaklanmanın çöküşüyle birlikte silindi. Proudhon zamanlamasının ve planlamasının yanlış olduğunu düşündüğü ayaklanmayı desteklemiyordu, ama *Le Peuple*'ün sorumluluğunu üstlenen arkadaşları ayaklanmaya aktif olarak katılmanın coşkusuyla hareket etmişler ve sonuç gazete geçici olarak kapatılmış ve tesisleri Ulusal Muhafızlar tarafından yerle bir edilmişti.

Ama Proudhon gazeteciliği direnmeden terk etmek niyetinde değildi; 30 Eylül'de arkadaşı ve hayranı Alexander Herzen'in cömert yardımlarıyla üçüncü gazetesi *La Voix du peuple* (Halkın Sesi) yayın hayatına başladı. *La Voix du peuple* öncellerinden daha da popülerdi, hapis cezası sanki sadece Proudhon'un ününe ün katmıştı; özel makaleler yazdığı günlerde elli-altmış bin nüsha öylesine hızlı tükeniyordu ki Herzen'e göre "ertesi gün dergi bir sou yerine bir franka gidiyordu."

La Voix du peuple'ün yayın hayatı öncelleri kadar fırtınalı oldu. Sürekli olarak kapatılıyor ve para cezası alıyordu; Proudhon hakkında ise Louis-Napoleon'un *coup d'état*'sını (darbe) gerçekleşmesinden bir yıl önce öngördüğü bir makalesi nedeniyle dava açıldı; çok uzun süreli bir hapis cezasından sadece teknik nedenlerle kurtuldu. *La Voix du peuple* Mayıs 1850'de nihayet tamamen kapatıldı. Bu sırada 11...

zen'in sağladığı fon tükenmişti ve başka bir hayır sahibi bulunamıyordu. Proudhon yine de dördüncü bir gazete yayımlamaya başladı; adı yine *Le Peuple* olan bu gazete parasızlık nedeniyle düzensiz bir şekilde çıkıyordu. Öfke nöbetlerini kıstılamaya çalışıyordu, ama yine de ilk sayıya matbaadan gelmez el konulmasını önleyemedi ve *Le Peuple* sonunda tüm politik yayına getirilen yeni bir damga vergisiyle çöktü; tiraj hızla düştü ve 14 Ekim 1850'de sözde "iç savaş kışkırtıcılığı" nedeniyle getirilen 6000 franklık son bir cezayı karşılayacak kaynak kalmadı. İki yıldan uzun bir süre sonra, anarşist gazeteciliğin ilk sürekli deneyimi yolun sonuna varmıştı.

Proudhon gazetecilikten zorla uzaklaştırılmasına üzülmüyordu, ama bunun düşüncelerini ortaya koymasını önlemesine izin vermedi ve gazetenin yokluğunun bıraktığı vakti kitap yazmak için kullandı. Hapishanedeyken yazdığı üç kitaptan ikisi anarşist tarihte hâlâ önemlerini korumaktadırlar.

1849'da yayımlanan *Bir Devrimcinin İtirafı* 1848 olaylarını anarşist bir bakış açısından analiz eder ve devrimin gerçek ilkesi -"insanın insana biriktirilmiş sermaye aracılığıyla hükmetmesine son verilmesi"- kabul edilene kadar devrimci geleneğin tamamlanmayacağı sonucuna varır. *Bir Devrimcinin İtirafı* tikel bir tarihsel olayı ortodoksluktan uzak bir görüşle ele alması, dönemin çeşitli politik eğilimlerine ilişkin keskin analizi ve başlığa rağmen yalnızca Proudhon'un teorik tezlerini desteklemek için kullanılan otobiyografik bölümleriyle gerçekten de en ilginç kitaplarından biridir.

Temmuz 1851'de yayımlanan *19. Yüzyılda Genel Devrim Düşüncesi* (The General Idea of the Revolution in the 19th Century) üslup açısından *İtiraf* kadar parlak değildir, ama anarşist düşüncenin ilerlemesindeki bir aşama olarak daha önemlidir; çünkü Proudhon'un beş yıl önce *Ekonomik Çelişkiler*'de vaat ettiği pozitif toplum incelemesi, bu kitapta diğer iki kitapta olduğundan daha fazla yer tutar.

Genel Devrim Düşüncesi, Proudhon'un zorunlu bir olgu olarak gördüğü devrimci sürecin incelenmesiyle başlar;

ölüm, doğum ve büyüme gibi doğal olgulardan kaçınmak nasıl mümkün değilse, bu süreçten de kaçınmak mümkün değildir.

Devrim ilahi ya da insani hiçbir gücün karşısında duramayacağı ve tam da karşılaştığı dirençle gelişen bir güçtür... Bastırdığınız ölçüde sıçrar ve eylemi karşı konulmaz hale gelir; dolayısıyla bir düşüncenin zaferi açısından başlangıçtan itibaren rahatsız edilmesi, tedirgin edilmesi, ezilmesi ile engellenmeden büyümesi ve gelişmesi arasında fark yoktur. Ne duaların ne de tehditlerin harekete geçiremediği Nemesis gibi devrim de, kasvetli ve önceden belirlenmiş ayak sesleriyle, dostlarının serdiği ve taraftarlarının kanıyla sulanan çiçekler üzerinde, düşmanlarının bedenlerine basarak ilerler.

Bu devrim görüşü, insanın sınırları içinde çalışmak ve özgürlüğüne ulaşmak zorunda olduğu kader alanını temsil eden zorunlu güçlerle yönetilen, doğanın bir parçası olarak anarşist toplum anlayışına uyar. Kropotkin sonraları Darwinçi formülleri benimseyip devrimleri evrimci bir süreçteki sıçramalar ya da mutasyonlar biçiminde sunarak düşüncüyü daha bilimsel bir şekilde ifade edecek, ama genel anlayışını değiştirmeyecektir.

Proudhon kendi dönemini odak noktası alır ve 1789 Fransız Devrimi görevinin ancak yarısını tamamladığı için 19. yüzyılda bir devrimin gerekli olduğunu ileri sürer. Fransız Devrimi'ni yapan insanlar, yalnızca politik değişikliklerle ilgileniyor ve feodalizmin silinmesi için gerekli olan ekonomik değişiklikleri dikkate almıyorlardı.

Cumhuriyet, Toplumu kuralıydı; oysa sadece Hükümet kurmakla ilgilendi... Bu nedenle, 89'da ortaya atılan sorun resmi olarak çözülmüş gibi görünse de, temel olarak yalnızca hükümet metafiziğinde, Napoleon'un deyişiyle *ideoloji*de bir değişiklik olmuştur... Kralların hâkimiyetinden feyz alan bu feodal ve askeri hâkimiyetin yerine, sanayi kurumlarının yeni binası dikilmelidir.

Proudhon bu binanın birlikler aracılığıyla kurulabileceği-

ni ileri sürer, ama bununla katı ya da Ütopyacı bir örgütlenmeyi kastetmediğini belirtmeye özen gösterir. Kendi içinde bir amaç olarak görülen birlik, özgürlük için tehlikelidir, ama daha büyük bir amacın, bireysel özgürlüğün aracı olarak görüldüğünde yararlı olabilir. Proudhon birliklere yalnızca "toplumsal cumhuriyet"i kurma eğiliminde oldukları sürece değer verilmesi gerektiği cümlesiyle sendikalist tutumu ön-görür.

Çalışmalarının önemi küçük birlik çıkarlarında değil; ilk devrimin olduğu gibi bıraktığı kapitalistler, tefeciler ve hükümetler hâkimiyetinin reddedilmesinde yatar. Daha sonra, işçi grupları politik yalanı alt ettiklerinde... doğal mirasları olan sanayinin büyük bölümlerini devralmalıdırlar.

Birliklerin en büyük görevi, hükümet düşüncesinin karşısına sözleşme düşüncesini koymak olacaktır.

Sözleşme düşüncesi hükümet düşüncesini dışlar... Sözleşmeye giren taraflar arasında, zorunlu olarak tarafların her birini ilgilendiren gerçek bir kişisel çıkar vardır; kişi aynı zamanda özgürlüğünü ve kazancını garantilemek için pazarlık yapar. Oysa, hükümet işlevinin temsil ya da delegelik sistemi nasıl düzenlenirse düzenlensin, hükmeden ve hükmedilen arasında *zorunlu olarak* özgürlüğün ve yurttaşlık araçlarının kısmi bir devri söz konusudur.

Proudhon'a göre, yeni ekonomik düzenin politik örgütlenmeden farkı, bu sözleşme ilkesinin genelleşmesi, toplumun özgür bireyler arasındaki gönüllü bir anlaşmalar ağına dönüştürülmesidir. Bu düzene ulaşıldığında artık hükümete ihtiyaç kalmayacaktır; Proudhon eski aşamacı doktrinine geri dönerek, otoriteyle başlayan bir dizi aşamanın anarşiye varacağını söyleyerek sözünü tamamlar.

Ama Proudhon tartışmaya bu genel düzeyde son vermez. Proudhoncu bir ütopyaya en yakın şeyi; sözleşme düşüncesi zafer kazandığında toplumsal düzenlemelerin bürünebileceği muhtemel biçimlerin bir taslağını sunar. Sonraki anarşist ve sendikalist görüşleri niteleyen ademi merkezîyetçilik, fe-

deralizm ve işçilerin doğrudan denetimi gibi öğeler bu taslakta yerlerini alırlar. Başında Godwin'in büyük ölçüde tarımsal olan bir toplumda, sonunda ise Proudhon'un giderek sanayileşen bir dünyada yaşadığı elli yıllık deneyimin Godwin-ci ütopyaya getirdiği ilerleme açıkça görülmektedir. Bu, Proudhon'un bize sunduğu haliyle özgür toplumun taslağıdır.

Yasaların yerine sözleşmeleri koyacağız; çoğunluk oyuyla, hatta oybirliğiyle kararlaştırılan yasalar olmayacak. Her yurttaş, her kent, her sanayi sendikası kendi yasalarını yapacak. Politik güçlerin yerine ekonomik güçleri koyacağız... Sürekli orduların yerine sanayi birliklerini koyacağız. Polisin yerine çıkarların özdeşliğini koyacağız. Politik merkeziliğin yerine ekonomik merkeziliği koyacağız.

Mahkemelerin yerini hakemlik alacak, ulusal bürokrasi-lerin yerini merkezi olmayan doğrudan idare alacak ve büyük sanayi ya da ulaşım işleri işçi birlikleri tarafından yönetilecek; eğitim anababaların ve öğretmenlerin denetiminde olacak ve akademik eğitimin yerini "çıraklıktan ve bilimsel eğitimden ayrılmayan... mesleki eğitimden ayrılmayan... öğretimle" bütünleşmiş eğitim alacaktır. Proudhon bu yolla, toplumsal bir birliğe ulaşılacağını ileri sürer; bu birlikle karşılaştırıldığında devletli toplumların sözde düzeni olduğu gibi görünecektir: "Sınırsız tiranlığa temel oluşturan bir kaos."

Genel Devrim Düşüncesi Proudhon'un temel eseri olarak görülebilir. Burada önceki kitaplarının yapıcı ipuçlarını, sistemli denilebilecek bir biçimde bir araya getirir ve sonraki çalışmalarında geliştirdiği başlıca düşüncelerin anahatlarını verir. Proudhon'un bütün kitapları gibi -ve diğer anarşistlerin çoğunun yazıları gibi- bu kitabın da en güçlü olduğu alan saldırdır. Otoriter devrimci doktrinlerin hatalarına ilişkin keskin eleştirileriyle karşılaştırıldığında, Proudhon'un aklın gücüne ve insanın kendi iyiliğini bulma ve seçme eğilimine duyduğu güvende donuk bir iyimserlik vardır. Politik tahakkümün söz konusu olduğu toplumların toplumsal ve ekonomik adaleti yerleştirme konusunda sürekli olarak başarısız

olmalarının, Proudhon'un temel tezini -toplumsal hastalıkların tedavisinin politik bir düzeyde değil, toplumun ekonomik köklerinde aranması gerektiği- tarihsel olarak desteklediği doğrudur. Ama Proudhon'un anarşist torunları bile çözümlerinin, onun en umut dolu anlarında önerdiği gibi basit bir sözleşme meselesi olduğunu ileri sürmekten vazgeçtiler.

Hapishaneden çıkmak çoğu insan için hayatın genişlemesi anlamına geldiği halde, Proudhon'u beklenmedik bir düş kırıklıkları dünyasına attı. Sainte-Pélagie'nin duvarları arasında, seçkin bir asiler topluluğunun arkadaşlığında, İmparatorluğun kurulmasından beri Fransa'nın atmosferinin ne kadar değiştiğini anlamamıştı. Dışarı çıktığında düşüncelerinin aşırılığı nedeniyle damgalandığını fark etti. Hayatını kazanmakta bile güçlük çekiyordu; adı yayımcıları, editörleri, işverenleri, hatta muhtemel evsahiplerini ürkütüyordu. Nihayet Belçikalı bir yayımcı *İlerleme Felsefesi* (Philosophie du progrès) (burada Proudhon "sürekli metamorfozda" olan bir evren düşüncesini geliştirmiştir) başlıklı zararsız bir broşürü bastığında, polis broşürün Fransa'ya girişini yasakladı.

Ama zor yıllar 1858'de, Proudhon Parisli bir yayımcıyı en kapsamlı ve en büyük yapıtı *Devrimde ve Kilisede Adalet Üzerine*'yi basmaya ikna ettiği zaman sona ermiş gibiydi. Proudhon *Adalet Üzerine*'yi, Eugène de Mirecourt adıyla yazan kuşkulu bir Katolik apolojistin kişisel bir saldırısına yanıt olarak yazmaya başlamıştı, ama kitap aşkın adaleti, yani kilisenin adaletini, içkin adaletle, yuvasını insan bilincinde bulan ve devrimin gerçek hareket gücü olan hakiki adaletle karşılaştıran büyük bir teze dönüştü.

Adalet Üzerine olağanüstü bir üsluba sahip, ilginç bilgilerle, özgün önerilerle ve çocukluk anılarına dair büyüleyici bölümlerle dolu muhteşem bir kitaptır. Eğer *Genel Devrim Düşüncesi* Proudhon'un toplumsal önerilerinin en iyi özetiyse, *Adalet Üzerine* de bireyselliğinin en iyi özetidir; görünüşte çelişkilerle doludur, ama sonunda hiçbir Proudhon biyograficisinin rekabet edemeyeceği bir kişilik imgesini yansıtır. Ancak anarşist düşüncenin tarihi bağlamında ele alındığında-

da ikincil bir öneme sahiptir, çünkü esas itibarıyla Proudhon'un daha önce tartıştığı toplumsal düşünceleri ele alır ve daha geniş bir felsefi çerçeveye yerleştirir. Çünkü insani eylem terimleriyle düşünüldüğünde, içkin Adalet, Eşitlikten başka bir şey değildir ve Eşitliğe -Proudhon'un daha önce ileri sürdüğü gibi- Karşılıklı birlik pratiğiyle ve toplumun ekonomik olarak yeniden örgütlenmesiyle ulaşılır.

Adalet Üzerine 1852'den beri Proudhon imzasıyla yayımlanan ilk önemli yapıt olarak büyük bir ilgi uyandırdı; altı bin nüsha anında satıldı, ama yayım tarihinin üzerinden bir hafta bile geçmeden tüm satılmamış nüshalara el konuldu ve Proudhon kamu ahlakına, dine ve devlete karşı bir dizi suçlamayla mahkemeye çıkarıldı. Hâkimler açısından yine şanssızdı, üç yıl hapis ve üç bin franklık para cezasına çarptırıldı. Bir kez daha temyize başvurdu ve kaçma konusunda ki gönülsüzlüğünü gururla ilan ederek gecikmeden Belçika'ya gitti.

Bu kez Durfort adını aldı ve kendisini matematik profesörü olarak tanıttı. Ancak, Brüksel polisiyle yaptığı güven verici bir görüşme, kendi adını kullanmasını ve ailesinin Belçika'ya yerleştirmesini mümkün kıldı. Savaşçı dürtülerin yaratıcı toplumsal itkilere dönüştürülerek yüceltilmesi üzerine kışkırtıcı bir yapıt olan *Savaş ve Barış*'ı (La Guerre et la paix) yazmaya koyuldu. Rus entelektüelleri ve Fransız işçileri arasında düşüncelerine yönelik ilginin yeniden uyandığını fark etti. Tolstoy onu ziyaret etti, bir Rus askeri Bakunin'in sürgünde olduğu Tomsk'tan selamlar getirdi; işçi delegeleri etkinlikleri konusunda ondan öğüt almak için Rouen'den ve Paris'ten ziyaretine geldiler. Hatta arkadaşları Proudhoncu bir partiden söz etmeye başladılar. Ancak Proudhon ihtiyatla böyle bir gelişimi reddetti; Alfred Darimon'a yazdığı bir mektupta parti faaliyetine karşı, tartışmayı ve felsefi araştırmayı öne çıkarmasıyla tuhaf bir şekilde Godwin'i anımsatıyordu; anarşist düşünce çerçevesi, açık bir tarihsel bağlantı olmasa bile, tezahürlerinde şaşırtıcı bir şekilde kendisini tekrarlıyor.

Tek bir olgudan sizin deyişinizle *Proudhoncu* bir partinin varolduğu sonucunu çıkarmamıza gelince, bunun büyük bir yanılsamaya düşmek olacağına inanıyorum [diye itiraz ediyordu]. İnsanlar Blanquist, Mazzinici ya da Garibaldici bir partiden olabiliyorlar, yani insanın inandığı, insanın elbirliği ettiği, insanın mücadele ettiği bir partiden; insanın akıl yürüttüğü ve düşündüğü bir partiden olamazlar. İnanılmasına yol açtım, bu doğru, çünkü *coup d'état*'dan beri zaman zaman bana iyi niyetle yaklaşanların sayısı arttı; bunun kanıtlarını görmediğim bir hafta bile geçmiyor. Ama bu okurlar eliti, bir parti oluşturmaz; onlar benden kitap, düşünce, tartışma, felsefi araştırma isteyen ve kendilerine bir parti yaratmaktan ve benim inisiyatifim altında gizli bir dernek kurmaktan söz etsem yarın beni hemen terk edecek insanlardır çoğunlukla.

Aslında, Proudhon o dönemde konumunun kopukluğunu abartıyordu. Salt bir teori adamı olmak şöyle dursun, yaşamının son döneminde toplumsal meselelere giderek daha çok dahil oldu ve son dört yıl boyunca edebi telif hakkı, temsilciliğini sanatta Corbets'nin yaptığı realizm, federalizm, oy vermeme ve hepsinden önemlisi işçi sınıfının kendi meselelerini yürütme yeteneği gibi güncel meseleler üzerine bol bol yazdı.

Karşılıklı bir durum söz konusuydu; Proudhon 1848'den beri hiç olmadığı ölçüde güncel olaylarda yer almaya istekli hale geldiyse, bunun nedeni büyük ölçüde dünyanın Proudhon'la daha fazla ilgilenmeye başlamasıydı. 1860'ların başında Fransa'daki politik atmosfer hızla değişmeye başladı; 1848'den beri ilk kez işçiler memnuniyetsizliklerini gösteriyorlardı; III. Napoleon ise rejiminin giderek tehlikeye girdiğini hissederek ayrıcalıklar yoluyla daha geniş bir halk desteği elde etmeye çalışıyordu. Açık birlikler olanaklı hale geldi ve zanaat işçileri, sendikalar ve üretici kooperatifleri kurmak için denetimlerin gevşemesinden yararlandılar. Proudhon'un, önde gelen sosyalistler arasında Haziran 1848'de ayaklanmacıları savunan tek kişi olduğunu unutmadılar ve İmparatorluğun başından beri yaşadığı yalıtılmışlık onun prestijini arttırdı. Böylelikle, Proudhon istesin ya da isteme-

sin, onun birlik ve karşılıklı kredi düşünceleri temelinde bir hareket ortaya çıkmaya başladı. Ama, Proudhoncular varolduğu ve 1860'ların ortalarında Fransız işçi sınıfı hareketine hâkim olmaya başladığı halde, hiçbir zaman Proudhoncu bir parti kurulmadı. Marksizm'in yirmi yılı aşkın bir süre sonra yükselişine kadar, Fransız sosyalizmi tamamen parti dışıydı ve bu noktada Proudhon'un etkisi belirleyiciydi.

Proudhon, Belçika'daki sürgün günleri sırasında Fransız işçileri arasında popülerliğinin arttığını fark ettiği halde, 1862 sonbaharında Fransa'ya dönene kadar işçi sınıfı eyleminin sorunları kafasını kurcalamadı. Sürgün döneminin son aylarında daha çok, İtalya'nın hızla birleşmeye doğru ilerlemesiyle yeniden güncellik kazanan milliyetçilik sorunuyla ilgileniyordu.

Milliyetçilik belki de Fransız Devrimi'nin en dinamik mirasıydı ve 1848 bu anlamda 1789 geleneğini sürdürdü; ulusal amaçlar demokratik özlemlerle eşitleniyordu ve Jakoben ya da sosyalist çoğu devrimcinin gözünde, anavatanın kurtuluşu bireylerin ya da sınıfların kurtuluşu kadar önemliydi. 1848 ile Komün arasında, Garibaldi ve Mazzini Avrupa demokrasisinin büyük kahramanları haline geldiler; Baku'nin bile, anarşist olmadan önce bir tür Slav milliyetçisiydi.

Ama Proudhon, Fransız halkına ve Fransız topraklarına duyduğu sevgiye rağmen hiçbir zaman gerçek bir milliyetçi olmadı. En büyük duygusal sadakati bölgesel bir sadakatti, birçok kez İsviçre Konfederasyonu'na katılmasının daha iyi olduğunu belirttiği doğum yeri Franche-Comté'ye duyduğu bağlılıktı. Onun için Fransızların birliği politik bir birlik değildi ve *Genel Devrim Düşüncesi*'nde, ulusal sınırların yaratıkları tüm bölünmelerle birlikte yok olmaları isteğini açık dile getirdi. Proudhon 1848 kuşağında milliyetçiliğin gerici yönlerini anlayan birkaç kişiden biriydi ve on yıl sonra radikallerin milliyetçi hareketlere, özellikle de Polonya ve İtalya'dakilere sundukları eleştirisiz desteğe karşı daha da fazla kuşku besliyordu. Esas teması "militarizmin sona erdirilmesi 19. yüzyılın misyonudur" olan *Savaş ve Barış*'ta, mil-

liyetçilik sorununa değinmişti ve kitap biter bitmez, “ne politik özgürlüğü ne ekonomik hakları ne de toplumsal reformu temsil eden bütün bu [milliyetçi] entrikalara” teslim olduğu için kınadığı eski dostu Herzen’den kendisini uzaklaştıran mektuplarla milliyetçilere karşı bir kampanya başlattı.

Milliyetçilik sorunlarıyla daha yakından ilgilenmesine neden olan İtalya’daki durumdu. Mazzini, Garibaldi ve İtalyan devrimcilerinin çoğu ellerinin altında gibi görünen kurtuluşu merkezi bir devlet oluşturmak için kullanmak istiyorlardı; Fransa’daki Solcuların çoğu da onları destekliyordu. Proudhon peygamberlere yakışır bir gözle, güçlü bir İtalyan devletinin içerde Sezarizm’e, uluslararası politikada ise kopmaya yol açabileceğini gördü. Öte yandan, Proudhon’a göre İtalya olduğu haliyle -birçok küçük politik birime bölünmüş olarak-, toplumsal ilerlemeyi önleyecek merkezi hükümetin ve Avrupa barışı ve birliğini tehlikeye sokacak milliyetçi heveslerin olmaması sayesinde, özerk bölgelerin federal birliği çözümünün uygulanması için ideal ülkeydi.

Bu konuda yazdığı makaleler Belçikalı vatanseverlerin kendisine düşman olmalarına neden oldu; evinin önünde gürtlülü gösteriler yaptılar; Proudhon ise sonunda Fransa’ya dönmek için Bonapartist bir politik aften yararlandı. Paris’e dönünce, milliyetçilik üzerine görüşlerini özetleyecek ve federalist alternatifi ortaya atacak bir kitap yazmaya koyuldu. 1863 yılında basılan *Federatif İlke* (Du principe fédératif) sağlığının bozulmaya başladığı bir dönemde aceleyle yazılmış olması nedeniyle en kaotik yapıtlarından biriydi; büyük kısmı milliyetçi eleştirmenlerle yapılan güncel tartışmalara ayrılmıştı, ama esas amacı anarşi düşüncesini ekonomik ve sinai ilişkiler alanından genel olarak dünya toplumuna taşımaktı. Aslında federasyonu, artık yüzlerce yıl sonra gelebileceğini kabul ettiği nihai anarşi yolundaki bir aşama olarak görüyordu; ikisinin temelinde de “doğrudan yurttaşın özgürlüğüne ve vicdanına dayanan kamusal düzen”in yer aldığını düşünüyordu. Bu görüşe göre federal ilke toplumun en basit düzeyinden işlemelidir. İdarenin örgütlenmesi yerel olarak

ve mümkün olduğunca halkın doğrudan denetimine yakın bir noktadan başlamalıdır; bireyler komünler ve birlikler içinde bir araya gelerek süreci başlatmalıdırlar. Bu ilksel düzeyin üzerinde konfederal örgütlenme, idarenin bir organı olmaktan çok yerel birimler arasındaki koordinasyon organı haline gelecektir. Böylelikle ulusun yerini bölgelerin coğrafi bir konfederasyonu alacaktır ve Avrupa içinde en küçük ilin çıkarlarının en büyük ilinki kadar ifade edildiği ve tüm meselelerin karşılıklı anlaşma, sözleşme ve hakemlikle halledildiği bir konfederasyonlar konfederasyonu olacaktır. Anarşist düşüncelerin evrimi açısından, *Federatif İlke* Proudhon’un kitaplarının en önemlilerinden biridir, çünkü politik milliyetçiliğe pratik bir alternatif olarak federal örgütlenme düşüncesinin ilk liberter ifadesini sunar.

Proudhon’un yaşamının geri kalan kısmına, Fransız işçilerinin artan memnuniyetsizliğinin bilinci ve bu memnuniyetsizliği net bir ifadeye kavuşturma arzusu egemen oldu. Bonapartist Hükümet Mayıs 1863’te seçim yaptığı zaman, Proudhon çekimser kalma [abstentionist] hareketinin etkin merkezi haline gelmişti ve parlamentarizmi ve oyu tamamen reddetme yönündeki anarşist aşırı uca henüz varmadıysa da, evrensel oyun “federal ilkenin mantıksal bir sonucu” olmadıkça bir “hiç” olduğunu ilan etti.

Genel federalist ve Karşılıklı düşüncelerinde Proudhon’u izleyen işçilerin hepsi, parlamenter eylemden çekilme öğüdünü kabul etmedi. Üç Karşılıklı işçi 1863’te aday oldu ve başarı elde edemedi; eylemlerinin gerisindeki nedenler 1864’te, onları destekleyen grup, Fransız sosyalizminin temel belgelerinden biri olan ünlü Altmışlar Manifestosu’nu yayımladığı zaman ortaya çıktı. Bir öğretmen dışında imzalayanların hepsi kol işçisiydi; bunlardan ikisi -Henri Tolain ve Charles Limousin- Birinci Enternasyonal’deki Proudhoncu hizbin liderleri olacaktı.

Manifesto, 1789’dan beri teorik olarak tüm Fransızların eşit olmalarına karşın, kapitalist dünyanın koşullarının onları rekli olarak işçilere engel olduğunu ileri sürüyordu. Milli-

vekillerinin tüm seçmenleri adına konuşmadıkları, sadece kendilerini de ilgilendiren çıkarları temsil ettikleri mevcut parlamenter sistem bu durumun sürmesine neden olmaktadır. Bu nedenle işçilerin “bizim umutlarımızı, arzularımızı ve haklarımızı ılımlı, ama sağlam bir şekilde” formüle edecek, kendi sınıflarından insanlar tarafından temsil edilmele-ri gerekir.

Proudhon, Altmışlar Manifestosu’yla aynı düşüncede olmadığı halde önemini kabul ediyordu; imzalayanların bazılarıyla ve bu konuda fikrini soran işçilerle uzun uzun tartıştı. Rouen’deki bir gruba, işçilerin temsil edilmeleri için bir yol bulmak gerektiğini söyledi, ama bunun toplumun mevcut biçimi içinde yapılamayacağını ileri sürdü. Mevcut partiler ve politik kurumlar hep mülk sahibi sınıflara hizmet etmek üzere tasarlanmışlardı ve işçiler bu durumu görme-lydiler; Proudhon ölümünden sonraki yıllarda Fransa’ya e-gemen olacak sert toplumsal çatışmanın kaçınılmazlığını is-temeye istemeye kabul etti.

Kalbimdeki tüm enerji ve üzüntüyle söylüyorum; kendinizi sizden kopmuş olanlardan ayırın... Ayrılık yoluyla kazanacak-sınız; temsilci yok, aday yok.

Başka bir deyişle işçilerin kurtuluşu işçilerin kendi işidir. Proudhon’u izleyen anarşistler tutarlı bir şekilde bu bakış a-çısını benimsediler.

Altmışlar Manifestosu üzerine bu tartışmalar, Proudhon’un son hastalığı boyunca sebatla üzerinde çalıştığı son kita-bı *İşçi Sınıfının Politik Kapasitesi*’nin (De la capacité politi-que des classes ouvrières) bahanesi oldu. “Tanrılara rağmen, her şeye rağmen,” diye haykırıyordu, “son sözümü söyleyece-ğim”; kitabı o kadar önemli görüyordu ki son sayfaları ölüm yatağında Gustave Chaudey’ye dikte etti. *İşçi Sınıfının Poli-tik Kapasitesi*, Fransa’daki işçi hareketinin gelişimini ve do-laylı olarak sendikalizm aracılığıyla Avrupa ve Amerika’da anarşizmin gelişimini diğer kitaplarından daha fazla etkile-diği için bu kitaba bu kadar önem vermekte haklıydı. Ayrıca

hayatı boyunca oluşturmaya çalıştığı anarşist görüşe son bir rötüş yapıyordu.

Proudhon bu kitapta işçilerin bağımsız bir güç olarak po-litika alanına girmelerini kutlayarak, 1848’de dile getirdiği, “proletarya kendisini özgürleştirmelidir” cümlesini geliştirir. “Politik kapasiteye sahip olmak,” der, “kolektivitinin bir ü-yesi olarak kendinin *bilincine* sahip olmaktır, bu bilinçten kaynaklanan *düşünceyi* doğrulamaktır ve *gerçekleştirilme-sine* çalışmaktır. Bu üç koşulu birleştiren kişi bu kapasiteye sahiptir.” Altmışlar Manifestosu’nun, hatalarına rağmen, Fransız proletaryasının bu koşulları karşılamaya başladığı-nı gösterdiğini ileri sürer. Bir grubun toplumdaki yerini ve toplumsal evrimdeki misyonunu, grubun hayatının ve ihti-yaçlarının verdiğini bilmektedir. Bu bilinçten çıkan *düşünce*, toplumun eşitlikçi bir temelde örgütlenmesini hedefleyerek işçi sınıfına ilerici bir karakter veren Karşılıklıdır. *Gerçekleştirme* federalizmle gelir. Federalizm, halkın gerçek egemenliğini sağlayacaktır, çünkü iktidar aşağıdan yükselecek ve genel iradeyi uygulamak için koordinasyon içinde bu-lunan organlarda birleşen “doğal gruplar” a dayanacaktır. Bu sistemin duyarlılığı herhangi bir delegenin derhal geri çağrılabilirliğiyle temin edilecektir. “Doğal gruplar” toplu-mun çalışma birimleriyle aynı olacak ve böylelikle politik devlet yok olacak ve onun yerini bir toplumsal ve ekonomik idare ağı alacaktır. Pozitif anlamda anarşiye ulaşılacaktır.

Proudhon Ocak 1865’te bu son vasiyet yayımlanmadan öldü; Birinci Enternasyonal’in büyük ölçüde kendi taraftar-larının inisiyatifiyle kurulduğuna ilişkin haberleri duyup keyiflenecek kadar uzun yaşamıştı. Cenazesine Passy me-zarlığına kadar büyük bir kalabalık eşlik etti; 48 kitlediyle -birkaç yıl sonra Komün’ün savunulmasında dövülecek olan- binlerce isimli Parisli işçi birbirine karışmıştı. Bu, iki devrimci kuşağın simgesel buluşmasıydı ve Proudhon’un bir geçiş dönemi siması olarak önemini gözler önüne seriyordu. Godwin’in temsil ettiği bağımsız ve idealist bakış açısından başlayıp Bakunin’de ve onun ardıllarında en belirgin hale

gelen, toplumsal mücadeleye sıkı bağlılığa ulaşan liberter tutum değişikliğini hayatı ve düşünceleriyle örnekledi. Proudhon tarımsal bir dünyanın teorisyeninden sınai bir toplumun yorumcusuna doğru gelişirken, Latin ülkelerindeki çalışan halkın deneyimleri, onları, mülk sahiplerinin yönetimindeki bir politik demokrasinin düş kırıcı açmazından bir çıkış yolu sunar gibi görünen bir doktrine giderek açık hale getiriyordu. Devrimcinin düşünceleri ile çalışan sınıfın büyük kesiminin değişen arzuları arasındaki bu *yakınlaşmadan* nihayet 1860'ların sonlarında anarşizm bir hareket olarak çıkacaktı. Proudhon, anarşizmi yaratma şerefini Godwin'le paylaşmakla birlikte, anarşist hareketi yaratmadı ve anarşist hareketin sonraki tezahürlerinin birçoğunu reddedebilirdi, ama onun hazırlayıcı çalışması olmasaydı, hareketin onun en göz alıcı ve en aykırı öğrencisi Michael Bakunin'in kaptanlığında yükselmesi zor olurdu.

VI

YIKICI TUTKU

Tüm anarşistlerin içinde en tutarlı şekilde yaşayan ve tamamen işinin eri görüntüsünde olan Michail Bakunin'dir. Godwin, Stirner ve Proudhon'da her zaman düşüncenin mantıksal ya da tutkulu uçları ile gündelik yaşamın gerçeklikleri arasında bir bölünme var gibidir. Çağdaşlarının gözünde tehlikeli olan bu adamlar, çalışmalarından ayrıldıklarında, tipik bir aile babası olduğu anlaşılan bilgiç bir eski rahibe, genç kızların yılgın öğretmenine, iyi matbaacılığında gurur duyan eski zanaatkâra dönüşür. Bu esas itibarıyla tutarsız oldukları anlamına gelmez; Godwin de Proudhon da vicdanları gerektirdiğinde otoriteye meydan okuma konusunda örnek oluşturacak bir cesaret sergilemişlerdir, ama isyan arzuları edebi etkinlikleriyle hemen hemen doyurulmuş gibi görünüyordu ve eylemde geleneksel ılımlı muhalefet düzeyinden nadiren uzaklaşıyorlardı.

Oysa Bakunin, son derece ayrıksı, hemen hemen her edimi anarşinin en güçlü yönlerini ifade eder gibi görünen bir asiydi. Anarşist davaya kendini adayan uzun bir aristokratlar listesinin en başında yer alıyordu ve giderek genişleyen bir Rus *bonhomie*'siyle (dost canlılığı) ve her tür burjuva uzlaşımına içgüdüsel olarak meydan okuma özelliğiyle birleştirdiği kalıtsal zerafetini hiç kaybetmedi. Dev cüsseliydi ve görünüşünün inanılmaz derbederliği, ikna edici hatipliğiyle sempatilerini kazanmaya başlamadan önce bile izleyicileri etkiliyordu. İştahı -bir tek cinsel iştah hariç- her açıdan muazzamdı; geceler boyu konuşur, yutarcasına okur, konyayı şarap gibi içerdi; Saksonya'da hapis cezasını çekerken tek bir ayda 1600 puro içmişti ve öyle oburcasına yiyordu ki kendisine sempati duyan Avusturyalı hapishane müdürü

ona çift tayın verme gereğini hissetti. Hemen hemen hiçbir mülkiyet ya da maddi güvence duygusu yoktu; hayatı boyunca arkadaşlarının ve hayranlarının armağanları ve yardımlarıyla yaşadı, aldığı kadar büyük bir cömertlikle veriyordu ve yarını hiç düşünmüyordu. Zekiydi, bilgiliydi, ama naifti; açık yürekli, sevecen, ama kurnazdı; son derece sadıktı, ama o kadar ihtiyatsızdı ki sürekli olarak arkadaşlarını gereksiz tehlikelere sürüklüyordu. İsyancı ve suikastçi, örgütçü ve propagandacı, devrimci coşkunun müptelasıydı. Diğer insanları kolayca idealleriyle coşturabilir ve barikatların üzerinde ya da konferans salonunda isteyerek eyleme geçmelerini sağlayabilirdi.

Ama bütün bu engin ve durmak bilmez etkinliğin büyük bir çocuğun oyun oynamasını andırdığı zamanlar ve ayrıca Bakunin'in hareket etme ve konuşma konusundaki aşırılıklarının onu, örnek bir anarşistten çok anarşist karikatürüne benzeten saf komedi zamanları da oluyordu. Onu inandırıcılıktan uzak bir şekilde bir Anglikan papazı kılığında bir İsviçre şehrinin sokaklarında gidip gelirken; şifreli mektupları şifreleri de aynı zarfta olmak üzere postalarken; tesadüfen tanıştığı insanlara emrindeki muazzam ve tamamen hayali gizli orduların öykülerini neşeyle anlatırken gözünüzün önüne getirebilirsiniz. E.H. Carr'ın, Bakunin'in tek İngilizce biyografisinde son derece ironik bir şekilde çizdiği portrenin haklılığını yadsımak her zaman kolay değildir.

Ama Bakunin eksantrik biri olarak kenara atılamayacak kadar sağlam bir figür olarak kalmaya devam etmektedir. Bir aptalsa, aptallıkta sebat ederek bilgeliğe ulaşan Blake'in aptallarından biridir ve onda anarşizm tarihinin yanı sıra genel devrimci gelenekte de en etkili insanlardan biri olmasına yetecek kadar büyüklük -aynı zamanda da dönemine uygunluk- vardı. Bu noktaya zaferleriyle olduğu kadar başarısızlıklarıyla da ulaştı ve başarısızlıklarının sayısı hayli fazlaydı.

En başta büyük anarşistlerin çoğunun başarılı olduğu yerde -bir yazar olarak- başarısız oldu. Bol bol çalakalem

yazdığı halde, düşüncelerini sonraki kuşaklara aktaracak tek bir kitabı tamamlayamadı. Bir keresinde Herzen'e itiraf ettiği gibi, edebi mimari duygusundan yoksundu; pek sebatlı olduğu da söylenemezdi, yazdığı her şey kısa bir süre sonra başlangıçtaki yönünü yitiriyor ve genellikle bir kenara bırakılıyordu. En iyi denemeleri, güncel yazının tüm zayıflıklarıyla birlikte, özel vesilelerle yazılmış kısa parçalardı. Yazılarından seçip ayırabileceğimiz düşünceler de çok özgün değildir; devrimlerin örgütlenmesine ilişkin düşünceleri dışındayken, şu ya da bu şekilde Hegel ya da Marx'tan, Comte ya da Proudhon'dan türetilmemiş pek az şey söyler.

Hayranları, Bakunin'in edebi ve teorik açıdan zayıf olduğunu, ama bir eylem adamı olarak önemli olduğunu ileri sürerler. Ancak Bakunin'in eylemleri bile, dramatik olmakla birlikte genellikle son derece etkisiz görünmektedir. Tuhaf bir şekilde bu tür girişimlere eğilimin fazla olduğu bir çağda, diğer devrimcilerin çoğundan daha fazla anlamsız komplolara ve boş ümitlere kapılmıştır. Paris'e geldiğinde, yaşamının tek başarılı ayaklanması olan 1848 Şubat Devrimi'nin aktif dönemini kaçırmıştı; önemli bir rol aldığı, Avrupa haritasının her yerine yayılan diğer beş ayaklanma ya kahramanca felaketler ya da komik fiyaskolardı. İcat etmekten hoşlandığı gizli örgütler ya ölü doğmuştu ya da iç anlaşmazlıklar nedeniyle erken ölmüştü. Ve bütün bunların sonunda, hayatını adadığı mücadelenin dışında, anarşist taraftarlarınca terk edilmiş yalnız bir adam olarak öldü.

Ama Bakunin'in kararlılığı ve basireti zayıf yanlarını telafi ediyordu, başarılı olmasını sağlayan da bu özellikleriydi. Proudhon'dan bile daha net olarak, 1860'larda anarşist teorilerin Latin ülkelerindeki işçilerin ve köylülerin hoşnutsuzluğunu harekete dönüştürmenin aracı olarak kullanılabilceği zamanın geldiğini gördü. Bunu kavraması onu Birinci Enternasyonal'e götürdü ve orada Marksist sosyalizmin otoriter içeriğini net bir şekilde algıladı. İlk kez Enternasyonal içinde Bakunin ile Marx arasındaki çatışmada, sosyalizmin liberter ve otoriter kavranışları arasındaki uzlaşmaz farkları

ortaya çıktı ve bu mücadelede Bakunin'in önderliğindeki grup giderek kendisini tarihsel anarşist hareketin çekirdeğine dönüştürdü. Enternasyonal'le bağlantı içinde olduğu yıllar Bakunin'in kalıcı önemini borçlu olduğu yıllardır; o yıllar olmasa Bakunin 19. yüzyılın ortalarında İsviçre ve İngiltere'nin sürgün merkezlerini dolduran devrimcilerin en renklisi olurdu sadece.

Anarşistlerin birçoğu gibi Bakunin doğum ve yetiştirilme açısından bir kır adamıydı. 1814'te Rus eyaleti Tver'deki Premukhino malikanesinde doğdu; babası Alexander Bakunin 18. yüzyıl okulundan ihtiyatlı bir liberal, bir aydın ve amatör bir şairdi; Fransız Devrimi sırasında Paris'teydi ve felsefe doktorasını Padua'da yapmıştı. Karısı Varsava etkili bir aile olan Muraviev ailesinin bir üyesiydi; Michail Bakunin'in çocukluğunda tanıdığı üç kuzeni Rus devrimlerinin ilki olan, meşrutiyetçilerin 1825 Decembrist isyanına katılmıştı. Aile genişti; on çocuk birbirine sıkı sıkıya bağlı ve şefkat dolu bir grup oluşturmuyordu, Bakunin sürgündeki yıllarında çocukluk günlerini, 19. yüzyılın başlarında doğan Rus aristokratlarının anılarında sık sık görülen romantik bir nostaljiyle anıyordu.

Premukhino'da yaşam neredeyse Spartalılarınkı kadar basitti, ama Alexander Bakunin Rousseau'nun bir öğrencisi olduğu için, çocuklarının eğitime çok önem veriyordu ve o yıllarda Michail daha sonra uluslararası bir devrimci olduğunda kendisine çok yararlı olacak diller -Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyanca- öğrendi. O dönemde bir Rus beyefendisinin hayatının hiç değilse bir kısmını orduda ya da bürokraside geçirmesi neredeyse zorunluydu ve Michail ailenin en büyük oğlu olarak St. Petersburg'daki Topçu Okulu'na gönderildi. İsteksiz bir öğrenciydi, ama sonunda görevini aldı ve uzak Litvanya köylerine garnizon görevine gönderildi. Sıkıntı, disipline karşı duyduğu nefret ve aniden uyanan kitap sevgisi onun hayattan nefret etmesine neden oldu; ertesi yıl eve gittiğinde inandırıcı bir hastalık taklidi yaptı ve kendisini azlettirmeyi başardı. Birkaç ay sonra Moskova'ya daydı,

orada ona devrim yolunda yardım edecek insanlardan ilki olan Nicholas Stankevich'le tanıştı.

Genç Rus entelektüellerinin, sansür engellerine rağmen Batı Avrupa'dan sızan etkilere yanıt vermeye başladıkları dönemdi. Edebi romantizm, Alman metafiziği, Fransız toplumsal düşüncesi, Moskova ve St. Petersburg aydınları arasında yandaş buldu. Stankevich'in çevresinde Hegel yandaşları toplanmıştı; Herzen'in çevresinde ise Fourier, Saint-Simon ve Proudhon'un sosyalist doktrinlerinden etkilenenler. Bakunin Stankevich'i izledi ve Stankevich Rusya'dan ayrılınca, kişiliği sayesinde Moskova Hegelcilerinin lideri oldu. Rusya'da yaşadığı sürece Bakunin ortodoks ve otoriter bir Hegelci olarak kaldı; aile otoritesine sık sık başkaldırdığı halde, çar rejimine sadakatini sürdürmesi şaşırtıcıdır. Herzen'le o zamandan dostluk, borç alma ilişkileri içindeydi, ama o dönemde *The Bell*'in gelecekteki editörünün sosyalist düşüncelerinden herhangi bir şekilde etkilendiğine dair hiçbir kanıt yoktur.

Bakunin'in Moskova'da yaşadığı sürece radikal düşüncelere ilgi göstermemesi, 1840'ta Rusya'dan ayrıldıktan sonra geçirdiği değişime dramatik bir duygusal dönüşüm niteliği verir. Daha o zaman yoğun bir romantik rahatsızlık, o dönemde birçok Rus'u etkileyen ruhsal bir klostrofobi duygusu yaşıyordu ve 1839'da düşünen bir varlık olarak var olmasının bile, çarlık toplumunun kendisinden esirgediği bilgi kaynaklarına erişmesine bağlı olduğunu hissetti. "Bir dakika daha kalamam," diye bağıırıyordu kız kardeşlerine düş kırıklığı içinde ve Berlin hayali, felsefi bir Mekke halini aldı. Benzer bir dizi mektubun ilkinde, kaçmak için Herzen'den yüklüce bir borç istedi. "Bu yolculuktan bir yeniden doğuş ve tinsel bir vaftiz bekliyorum," diyordu. "İçimde çok derin ve büyük bir potansiyel olduğunu hissediyorum ve şimdiye dek o kadar azını gerçekleştirebildim ki." Herzen borcu verdi ve borçluya Neva rıhtımına kadar eşlik etti.

Bakunin Almanya'da hemen hemen iki yıl, Berlin'in entelektüel çevrelerini ve bohem hayatını araştıran, coşkulu bir

öğrenci olarak yaşadı; en yakın arkadaşı, daha sonra onu ilk romanının kahramanı Rudin'in modeli olarak edebiyatta kutsayacak olan Ivan Turgenyev'di. Bakunin akademik özlemlerinden henüz vazgeçmemiştir ve kendisini Moskova Üniversitesi'nde geleceğin felsefe profesörü olarak hayal ediyordu.

Ama beklenen yeniden doğuşu müjdeleyen değişim kendi içinde gerçekleşmeye başlamıştı bile. Çeşitli felsefeciler arasında gidip geliyordu. Artan bir bıkkınlıkla, Avrupa'nın zihinsel özgürlüğünü Rusya'nın entelektüel karanlığı için terk etmeyi düşünüyordu. Berlin'i sıkıcı bile bulmaya başlamıştı; 1841'in sonunda Dresden'e gitti ve bu yolculuk beklenmedik bir şekilde hayatının dönüm noktası haline geldi; çünkü orada dönüşümünü başlatan inanılmaz adamla tanıştı.

Arnold Ruge, Proudhon ve Stirner'in hayatında küçük ama gösterişli bir rol almıştı. Diyalektik yöntemin, her şeyin sürekli değişim halinde olduğunu ve dolayısıyla devrimin gericiikten daha gerçek olduğunu kanıtlamak için kullanılabileceği iddialarıyla Hegel'in doktrinini ustaya karşı döndüren Genç Hegelcilerin önde gelen üyelerinden biriydi. Bakunin bu ortodoks olmayan felsefecilerin yazılarına gömüldü ve Lorenz von Stein'in 1841'de yayımlanan *Çağdaş Fransa'da Sosyalizm ve Komünizm*'ini (Socialism and Communism in Contemporary France) okuyarak toplumsal devrimci ideale dönüşümünü tamamladı. Herzen'in Moskova'da yaygınlaştırmaya çalıştığı Fourier ve Proudhon'un doktrinlerini o sıralarda dikkate almayan Bakunin şimdi, sonraki yıllarda anımsadığı gibi, "çılginca bir susuzluğun hararetiyle içine daldığı yeni bir dünya" gibi görüyordu.

Zihinsel dönüşümünü ilk ve en önemli denemelerinden biri olan *Almanya'da Gericilik*'i (Reaction in Germany) yazıp Ruge'nin *Deutsche Jahrbücher*'inde Jules Elysard takma adıyla yayımlayarak kutladı. Deneme, Hegel'in doktrinini, esas itibarıyla bir devrim doktrini olarak sunmaya çalışan tipik bir Genç Hegelci yaklaşım sergiliyordu, ama kıyamet düşüncesinin ve yaratımın zorunlu başlangıcı olan yıkımın vurgulanması açısından tamamen Bakuninci özellikler taşı-

yordu. Devrim şu anda negatiftir, diyordu Bakunin, ama zafer kazandığı zaman otomatik olarak pozitif olacaktır; devrimci sürecin bu arzu edilen sonunu betimlerken kendisini dinsel bir coşkunluğa kaptırıyordu. "Nitel bir dönüşüm olacak, yeni bir yaşam, hayat veren bir esin, yeni bir gök ve yeni bir dünya; bugünkü uyumsuzluklarımızın uyumlu bir bütün içinde eriyip yok olacağı genç ve güçlü bir dünya." Deneme, en çok bilinen Bakunin alıntısı haline gelen cümleyle sona eriyordu:

Tüm yaşamın keşfolunmaz ve ebediyen yaratıcı kaynağı olduğu için yıkan ve imha eden ebedi ruha güvenelim. Yıkıcı tutku aynı zamanda yaratıcı bir tutkudur.

Bakunin henüz bir anarşist olarak görünmemektedir, çünkü yerleşik olan ve kalıcı görünen her şeye karşı içgüdüsel isyanını destekleyecek toplumsal görüşü geliştirmemiştir. Ama *Almanya'da Gericilik*'te, ilk kez sürekli ayaklanmayı ilan eder ve kendi anarşizm versiyonunun en önemli öğelerinden biri haline gelene kadar değişen tüm bakış açılarını renklendirecek olan, devrimci süreçteki yıkıcı öğeyi vurgular.

Bu, etkilenmelerin birbirini izlediği bir dönemdi. Bir yıl sonra Bakunin Zürih'te Alman komünisti Wilhelm Weitling'le tanıştı. Weitling, Proudhon gibi kendini yetiştirmiş bir işçiydi; 1830'larda Blanqui'nin Paris Ayaklanmalarından birine katılmış bir terziydi; şimdiyse amansız bir şiddetle yürütülecek ve paradoksal bir şekilde pastoral bir Ütopyacı dünyayı yaratacak devrime ilişkin vaazlarını dinleyen İsviçreli işçiler arasında gizli örgütler kuruyordu. Weitling Bakunin'in tanıştığı ilk militan devrimciydi ve genç Rus'u teorik bir asiden pratik bir asiye dönüştüren o oldu. Daha da önemlisi, Weitling, toplumsal soruna ilişkin olarak Bakunin'in kafasında kök salacak kadar özlü bir yanıt verircesine şöyle diyordu. "Mükemmel toplumda hükümet yoktur, yalnızca idare vardır; yasalar yoktur, yükümlülükler vardır; cezalandırma yoktur, hataları düzeltmek için araçlar vardır." Weitling, Proudhonculuğu Blanqui'den aldığı suikastçi bir örgütlenme

arzusuyla tutarsız bir şekilde birleştiren, kendi tarzında ilkel bir anarşistti. Bu, Bakunin'in, Weitling'i çok daha büyük bir ölçekte tekrarlayacağı bir bileşimdi.

Bakunin bir ölçüde Weitling'in gizli faaliyetlerine katılmış gibi görünüyordu. Pratik devrimciliğe bu giriş, aynı zamanda sürgün yıllarının başlangıcı oldu. Weitling tutuklanıp İsviçre'den sürüldüğü zaman, belgelerinde Bakunin'in adı tehlike yaratacak bir şekilde yer alıyor, Zürih Kantonu otoriteleri tarafından yayımlanan komünist faaliyetlere ilişkin bir raporda da alenen geçiyordu. Rus elçiliği durumu St. Petersburg'a bildirdi ve Bakunin ifade vermek üzere ülkeye çağrıldı. Bakunin çağrışı reddetti ve gıyabında Sibirya'da ağır çalışmayla birlikte sınırsız sürgüne mahkûm edildi.

Artık yolu neredeyse kaçınılmaz bir şekilde, Orléans rejimine rağmen devrimci idealistlerin Roma'sı olmaya devam eden Paris'e gidiyordu. Orada birçok ünlü asiyle tanıştı; Marx ve Lelewel, George Sand ve Pierre Leroux, Cabet, Lamennais ve en önemlisi, en hoşu Proudhon. Bakunin Juralı pervasızlığı ve açık görüşlülüğüyle diğer Fransız sosyalistlerinden ayrılan Proudhon'la, bardak bardak çay içip Hegelci giriftlikleri çözümlyerek geceler boyu konuştu; sabahlara kadar süren bu tartışmalarda Bakunin'in şekilsiz devrimciliği biçimlenmeye başladı. "Proudhon hepimizin üstadıdır," diyordu, çok sonra önder anarşist gömleği kendi sırtındayken ve devrimci eylemin kritik noktaları üzerine Proudhon'la aynı fikirde olmamasına ve bireysel mülkiyet savunusunu ve karşılıklı bankacılık düşüncesini reddettiği halde, onu gerçek bir devrimci ve tüm sosyalist felsefecilerin en iyisi olarak görmekten vazgeçmedi.

Ertesi yıl Bakunin'in faaliyetlerine damgasını vuran Proudhoncu doktrin, hatta genel anlamda sosyalizm bile değildi. Daha çok hâlâ Rus, Avusturyalı ve Türk otokratlarına tabi olan Slavların kaderiyle ilgileniyordu. İlk önce, Polonyalı milliyetçilerin demokratik ilkelere bağlılıkları en iyi tabirle kuşkulu olduğu halde, 19. yüzyılın ortalarında, Batı Avrupalı demokratların gözünde boyun eğdirilmiş milliyet-

lerin simgesi haline gelen Polonyalılara yöneldi. 1846'da Polonya'nın Prusya ve Avusturya tarafından işgal edilen kısımlarında küçük ayaklanmalar oluyordu; bu ayaklanmaların bastırılması Bakunin'i zirveye çıkaran bir sempati dalgasına yol açtı. Kasım 1847'de Paris'te, 1500 Polonyalı mültecinin hazır bulunduğu bir ziyafette Bakunin kalabalıklar karşısında ilk konuşmasını yaptı. Konu olarak Polonya ile "resmi" Rusya'dan farklı olan "gerçek" Rusya arasındaki ittifakı seçti ve ilk kez yaşamının orta döneminin temel temasını ifade etti: Slav halklarının isyanda birleşmesi ve bunun sonucunda Avrupa'nın yeniden doğuşu.

Rusya ve Polonya'nın uzlaşması büyük bir davadır [diye ilan ediyordu]. Altmış milyon ruhun kurtuluşu, yabancı boyunduruk altında inleyen tüm Slav halklarının kurtuluşu anlamına gelir. Tek kelimeyle Avrupa'da despotizmin çöküşü, geri döndürülemez çöküşü anlamına gelir.

Birkaç gün sonra, Rus elçisinin şikayeti üzerine Bakunin Belçika'ya sürüldü. Ama iki ay dolmadan, Şubat Devrimi'nden kaçan Yurttaş Kral'ın ters yönünde geri döndü. Bakunin sınırı yürüyerek aştı ve bozulan demiryolu sisteni izin vermez Paris'e ulaştı. Tournon Caddesi'ndeki kışlaları işgal eden işçi sınıfından Ulusal Muhafızlarla kalarak günlerini ve gecelerinin büyük kısmını bir heyecan ve etkinlik ateşi içinde geçirdi.

Tüm duyularım ve tüm gözeneklerimle devrimci atmosferin sarhoşluğunu hissediyordum [diye hatırlıyordu, daha sonraları, bir hapishane hücresinin zorunlu sakinliği içinde]. Baş ve sonu olmayan bir tatildi. Herkesi görüyordum ve hiçkimseyi görmüyordum, çünkü her birey aynı sayısız ve dolanıp duran kalabalık içinde yitmişti. Karşılaştığım herkesle konuşuyor, ne kendi sözlerimi ne de başkalarının sözlerini hatırlıyordum, çünkü dikkatim her adımda yeni olaylara, nesnelere ve beklenmedik haberlere yöneliyordu.

Ama Bakunin'ininki eylemle beslenen bir heyecandı ve eylem yoktu. Paris'te devrimci dalga gerilemeye başlamıştı bile.

Ancak genel Avrupa havasında umut vardı. Bir krallık düşmüştü; diğerleri tehdit altındaydı. Yalnızca Rus İmparatorluğu sıkıntısızca hüküm sürüyordu ve Bakunin'in kutsal ateşi kendi ülkesine taşımayı düşünmesi doğaldı. Rusya'nın zayıf noktası Polonya'ydı ve Bakunin faaliyetlerine oradan başlamaya karar verdi. Fransız Geçici Hükümeti'nden 2000 frank borç aldı ve serüven dolu bir yolculuğa koyuldu.

İlk hedefi Polonya'nın Prusya hâkimiyeti altındaki Büyük Posen Dükaliği'ydi. Prusya polisi Berlin'de yolunu kesti ve anlamlı bir şekilde Polonyalı mültecilerin Avusturya ve Rus Polonyası'nda ayaklanmaları kışkırtma umuduyla toplandıkları Breslau'ya gitmesini tavsiye etti. Fakat Breslau bir düş kırıklığı oldu. Polonyahlar örgütsüz ve bölünmüş durumdaydılar; onları birleştirir gibi görünen tek duygu, çarın ajanlarının kendi casuslarından biri olduğuna dair bir söylenti yaydıkları Bakunin'e karşı güvensizlikleriydi. O sırada Çek Ulusal Komitesi'nin bir Slav Kongresi düzenlediğine ilişkin haberler aldı. Prag'a doğru yola koyulurken, ezilen Slav halklarının devrimci birliği umutları, ancak toplantının entrikaları içinde sular altında kalana kadar, yeniden canlandı. Güney Slavları, çarlık Rusya'sını Türklere karşı kurtarıcıları olarak görüyorlardı; birçok Çek ve Hırvat, Habsburg İmparatorluğu'nun esas ırkı olarak Almanların yerini alma umudunu besliyordu. Yalnızca bir grup delege Bakunin'in pan-Slavist devrimciliğine sempati gösterdi; Bakunin Weitling'i taklit ederek onları gizli bir örgütte birleştirmeye çalıştı.

Bakunin kongrede çok az yoldaş bulduysa da, kongrenin son gününde patlak veren ayaklanmada, bazı Praglı öğrenciler ve işçiler Çek özgürlüğü adına barikatlar kurduğu zaman çok sayıda yoldaş buldu. Bakunin efsanesi -kuşkusuz sonradan uydurulmuştur- onun Blue Star Otel'i'nin pencerelerinden Avusturya askerlerine ateş açarak ayaklanmayı başlattığını söylemektedir; kuşkusuz mücadele gerçekten başladığı zaman ayaklanmacılara askeri öğütler vermek ve barikatlarda dövüşmek ona kesinlikle yabancı değildi. Asiler beş gün dayandılar; sonunda Bakunin Avusturya safların-

dan geçti ve 1848'in ilk coşkusundan sonra hızla gericiliğe dönen Almanya'da liberalizmin kalesi olan Anhalt Dükaliği'na gitti.

Bakunin Anhalt'ta milliyetçi döneminin önemli belgesi olan *Slavlara Çağrı'yı* (Appeal to the Slavs) yazdı. Avusturya İmparatorluğu'nun yıkılmasını, tüm Slavları içeren büyük bir federasyonun oluşturulmasını önerdi. Rus halkı için mesihvari bir rol öngördü ve anavatanını baskının dünya çapında yıkılmasının anahtarı olarak ele aldı. Aslında bugün "devrimin yıldızı Moskova'nın üzerinde bir kan ve ateş denizinden yukarı doğru, bağımsızlığa yükselecek ve kurtulmuş bir insanlığa yol gösteren kutup yıldızına dönüşecek" şeklindeki yarı yarıya gerçekleşen kehanetinde acı bir ironi görüyoruz.

Bakunin'in milliyetçi devrimleri o zaman bile enternasyonalist içerimlere sahipti ve bu hareketlerin ancak toplumsal devrimi içerdikleri taktirde başarılı olabileceklerini söyleyerek anarşizme doğru ilerledi. *Çağrı'nın* en anlamlı bölümünde, güçlü bir Proudhon etkisi görürüz, ama bu Bakunin'in kişisel yıkım mistiğinin aşılandığı bir Proudhonculuktur.

Ayaklanmanın [1848] ilk günlerinden itibaren iki büyük sorun ortaya atılmıştır; toplumsal sorun ve tüm ulusların bağımsızlığı sorunu, aynı anda halkların içerde ve dışarda kurtuluşu. Bu iki soruyu tüm diğerlerinin üzerine çıkaran ve acil çözümlerini talep eden birkaç birey ya da bir parti değil, kitlelerin hayran olunası içgüdüsiydü. Tüm dünya, nüfusun büyük çoğunluğu sefalet içindeki bir hayata mahkûmken, eğitim, boş zaman ve ekmekten yoksunken, güçlüler ve zenginler için üzerine basılacak bir taş olarak görülen özgürlüğün yalnızca bir yalan olduğunu anladı. Bu nedenle toplumsal devrim politik devrimin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıktı. Aynı zamanda, Avrupa'da zulüm gören tek bir ülke bile kalsa demokrasinin tam ve kesin zaferinin hiçbir yerde mümkün olmayacağı anlaşıldı... Öncelikle atmosferimizi temizlemeli ve içinde yaşadığımız çevreyi tamamen dönüştürmeliyiz, çünkü onlar içgüdülerimizi ve istemlerimizi çürütüyorlar, yüreklerimizi ve zekâlarımızı boğuyorlar. Bu nedenle toplumsal sorun her şeyden önce toplumun yıkılması olarak ortaya çıkıyor.

Köylülerin devrimci rolünün vurgulanması ve parlamenter demokrasinin reddi gibi, *Slavlara Çağrısı*'nın bazı başka yönlerinin yanı sıra, toplumsal devrimin önceliği, özgürlüğün bölünmezliği (örtülü bir şekilde Stirner'in bireyciliğinin reddini içerir), yeniden başlamak için toplumun tamamen yıkılması ihtiyacı gibi düşünceler, Bakunin'in 1860'lardaki anarşist doktrinine dahil edilecektir. Ancak burada kuşkulu bir zemine varıyoruz, çünkü Bakunin 1848'de sonraki liberter örgütlenme anlayışını henüz geliştirmemişti; o sırada burjuva devrimini reddetmesi tüm pan-Slavik dönemine musallat olan devrimci bir diktatörlük görüşüyle uyumsuz değildi. Daha sonra itiraf ettiği gibi, 1848'de devrimden sonra devam edecek ve "devrimci hiyerarşiyi" kuracak gizli bir suikastçiler örgütünü düşünüyordu; 1860'ta bile Herzen'e hâlâ "Slavların kurtuluşunu amaçlayan demir bir diktatörlük"ten söz ediyordu.

Ancak Bakunin'in yığılmasının en epik bölümünü kışkırtan Slavların kurtuluşu değil, ironik bir şekilde, gerici ruhunun koruyucuları olarak gördüğü Almanların savunusu oldu. Mart 1849'da Dresden halkı, Saksonya Kralı tarafından reddedilmiş olan federe bir demokratik Almanya'ya yönelik Frankfurt anayasasını destekleyerek ayaklandı. Bakunin Bohemya'da huzursuzluk çıkartmak amacıyla tesadüfen şehirde bulunuyordu. Sakson ayaklanmacılarının burjuva demokratik amaçlarına hiçbir sempatisi yoktu; onlar ne Slav'dılar ne de toplumsal devrimci. Ama düşmanları Saksonya ve Prusya Kralları onun da düşmanlarıydılar ve Richard Wagner isyancı mahalleleri ziyaret etmesi için onu ikna edince mücadeleye katılma dürtüsüne, sadece mücadele olduğu için karşı koyamadı. Tarafsız bir coşkuyla mücadele etti ve örgütledi; devrimin yenilgiye uğramasından sonra hayatta kalan birkaç kişiyle birlikte isyanı sürdürebileceğini umut ettiği Chemnitz'e çekilirken yakalandı.

Artık uzun bir acı dönemi başlıyordu. Saksonlar onu bir yıl hapiste tuttular ve ölüme mahkûm ettiler. Ölüm cezasının ertelenmesinden sonra Avusturyalılara teslim ettiler; on

bir ay çoğunlukla Olmütz Kalesi'ndeki bir zindan duvarına zincirlenmiş bir halde tutuldu; yine ölüme mahkûm edildi, ölüm cezası ertelendi ve bu kez Ruslara teslim edildi. Kendi ülkesinde göstermelik bir mahkemeye bile gerek yoktu; yıllar önce mahkûm edilmişti ve herhangi bir formaliteye gerek kalmaksızın Peter-Paul Kalesi'ne gönderildi.

Bakunin altı yıl hapisanede kaldı. İskorbüt nedeniyle dişleri döküldü; şişmanladı ve derbederleşti. Dış dünyayla tek teması aile üyelerinin nadiren kendisini ziyaret etmesine izin verildiği zamanlarda gerçekleşiyordu; yalnızlık ve hareketsizlik bu aktif ve dost canlısı adamın ruhunu kemirdi, ama ne istemini ne de düşüncelerini yokedebildi.

Hapishane benim için iyi oldu [diyordu gizlice kız kardeşi Tatiana'ya verdiği bir notta]. Bana boş zaman ve düşünme alışkanlığı verdi; deyim yerindeyse ruhumu sağlamlaştırdı. Ama eski duygularımdan hiçbirini değiştirmede; tam tersine, beni her zamankinden daha ateşli, daha eksiksiz kıldı ve bundan böyle benim için yaşamdan geriye kalan her şey tek bir sözcükle özetlenebilir: Özgürlük.

Hapis cezası boyunca yazmasına izin verilen tek yazı olan, çarın kendisinden istediği ve Rus Devrimi'nden sonra siyasi polisin arşivlerinde bulunan *İtirafı* ele alırken, Bakunin'in ta içinden geldiği açıkça belli olan bu gizli mektubun çağrıştırdığı duyguyu hatırlamalıyız. Bakunin'in alçak gönüllülükle otokraziye karşı suçlarının bağışlanmasını dileyerek çara yazdığı bir itiraf! Bu Bakunin'in düşmanlarını keyiflendirdi, hayranları arasında şaşkınlık yarattı.

Ancak koşullara ve *İtirafa* bir göz atmak Bakunin'i bağışlamaya yeter de artar bile. Rus hapishanelerinde ve kalelerinde kahramanca direnen ilerki kuşaklardan Rus devrimcilerinin tersine, Bakunin'in ihanet etmemesi gereken bir harekete ait olma duygusu taşımadığı hatırlanmalıdır. Bildiği kadarıyla tek başınaydı, Rusya'daki tek devrimciydi; gardiyanlarından ve onların amirlerinden başka kimse bunu bilmiyordu. *İtirafa* gelince, hiç de çarın beklediği ve Baku-

nin'in belki de Sibirya'ya transferini sağlamak için amaçlanmış kurnaz bir aldatmaca olarak yazmaya niyetlendiği aşagılık bir belge değildi. Büyük kısmını devrimci 1848 ve 1849 yıllarındaki etkinliklerinin, izlenimlerinin ve planlarının canlı bir betimlemesinden oluşuyordu. Nicholas *İtirafı* büyük bir ilgiyle okudu ve okumaya değer, "çok ilginç ve öğretici" olduğunu belirterek çareviçe gönderdi. Ama, meydan okuyucu bölümlerin günahkârın kalbinde pişmanlık olmadığını ortaya koyduğunu, Bakunin'i mahkûm edenlerden daha açık bir şekilde anladı. Bakunin'i hücrelerinde çürümeye bırakmaya karar verdi ve ancak 1857'de, tutuklunun çok itibarlı akrabalarının olağanüstü çabalarından sonra II. Alexander nihayet ona sürgün alternatifini sundu.

Sibirya'daki dört yıl hapishanedeki yıllarla karşılaştırıldığında neredeyse mutlu yıllardı. Bakunin politik sürgünlerin resmi olmayan bir entelektüel aristokrasi oluşturdukları Tomsk ve Irkutsk gruplarına hemen kabul edildi. Güzel, boş kafalı bir Polonyalı'yla evlendi; vali olan kuzeni Muraviev-Amurski'yi devrimci bir Rusya'nın diktatörü olması için ikna etmeye çalıştı; ve bir gün bile kaçma fikrini kafasından silmedi. Bu amaçla bir tüccarın temsilciliğini üstlendi; böylece seyahat imkânına kavuştu ve nihayet 1861'de Muraviev'in yerini alan valiyle başka bir ailevi bağlantısı olduğu anlaşılınca Anur'a bir yolculuk yapma izni aldı. Bir dizi uygun tesadüf ve akıllıca düzenleme Nikoloyevsk'ten bir Amerikan gemisine binmesini sağladı; bu noktadan itibaren özgürdü, Japonya, San Francisco ve New York yoluyla Londra'ya gitti ve Herzen'in Paddington'daki evine devrimci coşkuyla dolu bir şekilde daldı. Bedeni dehşet verici bir şekilde yaşandığı halde, hapishane ve sürgün, ruhunu Sibirya ayağının mamut etlerini koruduğu gibi korumuştur; özgür insanların aradaki yıllarda yaşadıkları düş kırıklıklarından bağımsız bir şekilde, askıya alınmış bir canlılık durumu içinde yaşamıştı.

Avrupa gericiliği [diyordu Herzen] Bakunin için yoktu; 1848 ile 1858 arasındaki acı yıllar da onun için yoktu; onlara ilişkin

olarak, kısa, uzak ve belli belirsiz bir bilgisi vardı... Öte yandan 1848 olayları tamamen içinde, kalbindeydi... hepsi kulaklarında çınlıyor ve gözlerinin önünde duruyordu.

Teorileri on iki yıllık ayrılık sırasında olduğu gibi kalmış ve Polonya davası, tüm Slavların federasyonu ve ikisinin de koşulu ve tacı olacak toplumsal devrim konusunda tutuklandığı günkü kadar ateşli bir şekilde geri gelmişti. İlk bakışta *The Bell* aracılığıyla yürütülen liberal bir Rusya propagandasını yönlendirmek için Herzen'in yanında yer alması doğal görünüyordu. Ama kişilik ve fikir ayrılıkları kısa bir süre sonra onları ayırdı. Herzen kendi tarzında Bakunin'in yaklaşmakta olduğu anarşizme yakındı; devletten nefret ediyor, Batı demokrasilerini küçümsüyor ve Avrupa'nın kuruluşunu Rus köylüsünde ve onun komünal yaşam tarzında görüyordu. Ama Bakunin'in yakıcı şiddet ve yıkım inancına sahip değildi ve mizaç itibarıyla Rusya'da anayasal bir hükümetten daha devrimci herhangi bir şey olmasını beklemeyecek kadar kötümserdi. Polonyalılara ve kendilerine özgü genişlemeci milliyetçiliklerine ise kuşkuyla yaklaşıyordu. Sonuç olarak ortaklık birkaç ay rahatsız bir şekilde devam ettikten sonra Bakunin kendi büyük planlarıyla ilgilenmek üzere ayrıldı.

"Ben yalnızca Polonya, Rus ve pan-Slav davasıyla ilgileniyorum," diyordu yazdığı bir mektupta. 1840'ların tersine 1860'larda Rusya'da da gerçekten devrimciler olduğunun farkına varmıştı. Bunların en aktif olanları Toprak ve Özgürlük gibi gizli örgütler oluşturmuşlardı ve onların temsilcileriyle Bakunin gevşek temaslar kurdu. Ama Slav isyanının tüm öğelerini tek bir pan-Slavist hareket içinde birleştirme çabaları başarısız oldu ve 1863'te Polonya Ayaklanması'yla yıkıldı.

Bakunin barikatların kahramanı olarak eylem sahnesinden uzak duramayacağını hissediyordu ve halkı ayaklandırmayı ve Rus ordusuna yandan saldırmak için bir isyancıları kuvveti oluşturma umuduyla kendilerini Stockholm'den 1864

vanya'ya götürecek bir İngiliz gemisi kiralamış olan iki yüz Polonyalı'nın seferine katılmaya karar verdiğinde kuşkusuz kafasında Garibaldi'nin başarılı Sicilya istilası bulunuyordu. Plan kendi başına yeterince Don Kişotvari idi; Bakunin'in ve Polonyalı arkadaşlarının kişilikleri ve inanılmaz patavatsızlıkları da düşünülünce girişim, sonunda Rus kruvazörlerinden korkan İngiliz kaptanın birbirlerine suçlamalar yağdıran lejyonu İsveç'e geri bırakmasıyla sonuçlanan gülünç bir fiyaskoya dönüştü. Bu deneyim Bakunin'in Polonyalı milliyetçilere ilişkin yanılsamalarının sonu oldu ve pan-Slavist coşkusunun hızla yok olmasına neden oldu. 1863'ün sonunda İtalya'ya gitmek üzere Londra'dan ayrıldı, bu kariyerinin son safhasıydı.

İtalya'da Bakunin ikinci yuvasına kavuştu. Telaşsız, canlı İtalyan mizacı ona çok iyi geldi, bölgesel bağlılıkların ve komploculuk eğiliminin geliştiği bir gruba katıldı. Avlanmaya hazırlandığı sular yalnızca Savoy monarşisine değil, aynı zamanda Mazzini'nin çevresinde toplanan cumhuriyetçi milliyetçi harekete yönelik olarak da artan hoşnutsuzluk nedeniyle bulanmıştı. Hoşnutsuzluk en çok entelektüeller arasında belirgindi, ama politik özgürlüğün pek az rahatlatma getirdiği yoksul İtalyanların kalıcı ifade edilmemiş kızgınlığını yansıtıyordu. Toplumsal bir devrimin İtalya'daki hemen her sınıftan geniş bir yanıt alabileceği dönem gelmişti ve 1860'ların geri kalan yıllarında Bakunin bu fırsatları değerlendirecek ve İtalya'da içinden anarşist hareketin evrildiği ilk örgütlenmeleri kuracaktı.

Önce Garibaldi'nin tavsiye mektuplarının cumhuriyetçi çevrelere girmesine olanak sağladığı Floransa'ya yerleşti. Evi çabucak her ülkeden gelen devrimciler için bir toplantı mekânı haline geldi; onların arasından insanlarla tarihsel olarak bulanık bir örgütlenme olarak kalan ilk gizli Kardeşliğini [Brotherhood] kurdu. Bakunin'in bu örgütü, kendisini toplumsal devrimi yaymaya adanmış disiplinli militanların bir organizasyonu olarak gördüğü açıktı; kısa bir süre örgüte katılan Gubernatis isimli bir İtalyan öğretmen

üye sayısını otuz olarak tahmin ediyordu. O zaman bile Bakunin uluslararası bir hareket yaratmak ister gibi görünüyordu, çünkü büyük Fransız coğrafyacı Élisée Reclus Floransa toplantılarından birine katılmış ve sonradan daha 1864 sonbaharında kendisi ile Bakunin'in Enternasyonal Kardeşlik planları yaptıklarını ileri sürmüştü.

Floransa Kardeşliği'ne ne olduğu tam olarak bilinmiyor, ancak Gubernatis, Bakunin 1865 yazının başında Napoli'ye gitmek üzere şehirden ayrılmadan önce kardeşliğin dağıldığını iddia ediyordu. Bakunin güneyde daha duyarlı bir ortam buldu ve bu dönemde tanıştığı birkaç İtalyan -Giuseppe Fanelli, Saverio Friscia ve Alberto Tucci- sonunda kararlı Bakuninci propagandacılar haline geldiler. Enternasyonal Kardeşliği burada kuruldu. 1866'da taraftarlar toplamış ve hiç değilse kâğıt üzerinde belli bir örgütlenme biçimine ulaşmıştı. Çeşitli belgeleri, özellikle Bakunin'in Kardeşlik üyeleri için yazdığı *Devrimcinin Kitabı* (Revolutionary Catechism) kendisi ile taraftarlarının anarşist bir bakış açısına doğru son adımları atmakta olduklarını düşündürmektedir. Kardeşlik otoriteye, devlete ve dine karşıydı; federalizmi ve komünal özerkliği savunuyordu; emeğin "insan haklarının ve devletin ekonomik örgütlenmesinin biricik temeli olması gerektiği" temelinde sosyalizmi kabul ediyordu; toplumsal devrime barışçı yollarla ulaşamayacağını ilan ediyordu.

Ancak Enternasyonal Kardeşlik örgütlenmesi için hiyerarşik bir yapı planlıyor ve iç disipline liberterlikten en uzak vurguyu veriyordu. Hiyerarşinin tepesinde Uluslararası Aile, tüm ülkelerden gelmiş, devrim için planlar yapan bir denmiş militanlar aristokrasisi bulunacaktı. Kardeşliğin tabanında üyeleri ulusal cuntalara koşulsuz itaat göstermek zorunda olan Ulusal Aileler yer alıyordu.

Kardeşliğin gerçek çapını değerlendirmek için, Bakunin'in iyimserliğini ve mistifikasyon tutkusunu dışsal kanıtlarla dengelemek gerekir. Temmuz 1866'da Herzen'e yazdığı mektupta Bakunin şöyle övünüyordu:

Şu anda İsveç, Norveç, Danimarka, İngiltere, Belçika, Fransa, İspanya ve İtalya'da taraftarlarımız var. Ayrıca birkaç Polonyalı arkadaşımız, hatta aramızda bazı Ruslar var. Mazzini'nin güney İtalya'daki örgütlerinin, Falanga Sacra'nın çoğu bize geçti. Özellikle güney İtalya'da alt sınıflar *kitle halinde* bize geliyorlar ve eksiklerimiz hammadde değil, dürüst bir şekilde hareket edecek ve bu hammaddeye biçim verebilecek eğitilmiş ve zeki insanlar.

Aslında Bakunin'in sözünü ettiği destek büyük ölçüde hayaliydi. Mazzini'nin saflarından kitlesel firarlar olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur ve Enternasyonal Kardeşliğin aktif olduğu tespit edilebilen kesimleri Sicilyalı iki küçük grup ve Bakunin ile Napoli'deki arkadaşlarının oluşturduğu Merkez Komitesi'dir. İtalyan olmayan taraftarlara gelince, 1867'de Emil Vogt ve Caesar de Paepe de kazanıldığı halde, Napoli'deki birkaç Rus ve Polonyalı mülteci dışında, 1866'da kesin olarak teşhis edilebilen tek kişi Élisée Reclus'dür.

Daha ileride Enternasyonal Kardeşliğin bu güçsüz başlangıcının nasıl 1870'lerin güçlü İtalyan anarşist hareketine yol açtığını tartışmayı düşünüyorum. Burada Bakunin'in kariyeriyle ilgileniyorum ve bu bağlamda Enternasyonal Kardeşlik, onu *Devrimcinin Kitabı* gibi belgeler yazarak gerçek anarşizme doğru ilerlemesinin son adımlarını netleştirmeye yöneltmesi açısından önemlidir; aynı zamanda ona örgütlenme oluşturma konusunda pratik deneyim kazandırmış ve Enternasyonal içindeki büyük mücadelesinde yakın arkadaşları olacak bazı insanlarla temas kurmasını sağlamıştır.

Ancak bir sonraki adımda Bakunin'in ilgisini çeken Enternasyonal değil, Eylül 1867'de Prusya ve İmparatorluk Fransıası arasındaki çatışmanın tehdidi altındaki bir Avrupa'da uluslararası bir liberaller komitesinin himayesi altında, "özgürlük, adalet ve barışın korunmasını" tartışmak üzere Cenevre'de toplanan bir Kongreydi. Girişimin devrimci olmayan niteliği, aralarında John Bright ve John Stuart Mill'in de bulunduğu sponsorlarının adıyla açıkça görülüyordu, ama Bakunin'e kampanyasını komplocu grupların yeraltın-

daki karanlığından kamusal tartışmanın açık arenasına getirme açısından olağanüstü bir fırsat gibi göründü.

Bakunin'in 1848'deki kahramanlıkları, hapis hane hayatı, Sibirya'dan kaçışı onu batı Avrupa'da efsanevi bir şahıs haline getirmişti. Barış ve Özgürlük Kongresi'nde ortaya çıkışı -on sekiz yıl önceki Prag Konferansı'ndan bu yana ilk kez- yoğun bir ilgi uyandırdı. Yürütme Komitesi'ne seçildi ve platformdaki yerine yürürken -ayaklarını sürüyen, özensiz ve hiç de temiz olmayan bir şekilde giyinmiş, vaktinden önce yaşlanmış bir adam- Garibaldi onu kucaklamak için öne doğru atıldı ve altı bin delege onun adını haykırarak özgürlük davasının bu deneyimli kahramanını alkışlamak için kendiliğinden ayağa kalktı.

Bu karşılaşmanın sıcaklığı kısa bir süre sonra hafifledi, çünkü Bakunin'in hemen her konudaki görüşleri kongrenin liberal çoğunluğu için çok aşırıydı. Bakunin federalist bakış açısını hemen hemen ortodoks Proudhoncu bir tarzda geliştirmişti, ama yıkıcı tonunu engelleyemediği için çok büyük bir muhalefete yol açtı.

Bugünkü merkezi devletler var olduğu sürece evrensel barış imkânsızdır [diye ilan ediyordu]. Yukarıdan, otorite ve fetih hakkıyla örgütlenen bu zora dayalı birliklerin yıkıntıları üzerinde, aşağıdan, komünlerin eyaletler, eyaletlerin uluslar ve ulusların Avrupa Birleşik Devletleri içinde özgür federasyonlar yoluyla örgütlenen özgür birliklerinin yükselbilmesi için, merkezi devletlerin yıkılmasını arzulamamız gerekir.

Ancak delegelerin kafalarında ilk günün sıcaklığı Bakunin'i kongrenin kurduğu Birliğin Merkez Komitesi'ne seçmelerine yetecek ölçüde korunmuştu ve Bakunin 1868'deki İkinci Kongre'ye raporlarını hazırlarken bu küçük organa hâkim oldu. Çalışma arkadaşlarına yararlı olması için, daha sonra *Federalizm, Sosyalizm ve Anti-Teolojizm* (Federalism, Socialism and Anti-Theologism) adıyla yayımlanacak olan büyük bir tez yazdı. Federalizmle ilgili olan bölüm yine Proudhon'un düşüncelerine dayanıyordu ve Proudhon'un düşün-

celeri, çağdaş toplumun sınıf yapısını, kapitalistlerin ve işçilerin çıkarlarının uzlaşmazlığını vurgulayan sosyalizm üzerine bölüme de hâkimdi. Bakunin sosyalist tutumunu aşağıdaki şekilde savunuyordu:

İsteğimiz Fransız Devrimi'nin bu büyük ilkesinin yeniden ilan edilmesidir: Her insan insanlığını tam olarak geliştirmek için maddi ve manevi araçlara sahip olmalıdır. Bize göre şu sorunu çözmesi gereken bir ilkedir bu: Toplumu, erkek olsun kadın olsun, dünyaya gelen her bireyin yeteneklerini geliştirmek ve onları emeğiyle kullanmak için mümkün olduğunca eşit araçlara erişebileceği şekilde örgütlemek; kim olursa olsun her birey için başka birini sömürmeyi olanaksız kılarak herkese *ancak üretilmesine kendi emeğiyle katkıda bulunduğu ölçüde* toplumsal zenginliğe -ki bu aslında hiçbir zaman emekten başka bir şeyle üretilmez- katılma imkânı veren bir toplum örgütlemek.

İtalya yazdığım kısım burada da Bakunin'in Proudhon'un yanında yer aldığını göstermektedir. 1880'lerin anarşist komünistlerinin tersine Bakunin "Herkesten imkânlarına göre, herkese *ihtiyaçlarına göre*" kuralına değil, tamamen farklı bir formül olan "Herkesten imkânlarına göre, herkese *eylemlerine göre*" kuralına inanıyordu. Bakunin'in gördüğü dünya hâlâ Adem'in eski lânetini -"Ekmeğini alınının teriyle yiyeceksin"- taşıyordu; Kropotkin'lerin ve Malatesta'ların azizce iyimserliğinin bu laneti kaldırması gerekiyordu.

Ancak Bakunin Kropotkin'ci terimlerle bir komünist olmadı; halde, Proudhon'un büyük ölçekli sanayiyle ilgilenmenin bir *aracı* olarak istemeye istemeye kabul ettiği birliği alması ve onu ekonomik örgütlenmenin merkezi bir ilkesi haline getirmesiyle Proudhon'dan ayrılıyordu. İşçi grupları, kolektivite, toplumsal örgütlenmenin temel birimi olarak bireysel işçinin yerini alır. Bakunin'le birlikte anarşizmin ana kaynağı, hafifletilmiş Proudhoncu biçimiyle bile bireycilikten ayrılır; daha ileride, Enternasyonal oturumları sırasında, Bakunin'in kolektivist taraftarları, mülkiyet ve sahiplik sorunu konusunda Proudhon'un Karşılıklı taraftarlarına -anarşinin diğer vârisleri- karşı çıkacaklardı.

Bakunin, Birliğin Merkez Komitesi'ni tamamen kendi programına kazanamadı, ama onları Eylül 1868 Bern Kongresi'ne, ekonomik eşitlik talep eden, kilise ve devletteki otoriteye örtülü bir biçimde saldıran oldukça radikal bir tavsiyede bulunmaya ikna etti. Fakat kongre, Bakunin'in Birlik aracılığıyla toplumsal devrimin ilerletilmesi yönünde pek az şey elde edilebildiğini açıkça ortaya koyarak, çoğunluk oyuyla tavsiyeyi reddetti. Kongrenin sonunda Bakunin ve arkadaşlarından on yedisi resmi olarak kuruluştan çekildiler; üç yakın İtalyan taraftarı Fanelli, Tucci ve Friscia'nın yanı sıra, bu on yedi kişi içinde daha sonra anarşist tarihte önemli roller oynayacak insanlar bulunuyordu; bunlar arasında özellikle Élisée Reclus, Rus Zhukovsky ve Lyon'lu dokumacı Albert Richard sayılabilir. Zaten can çekişmekte olan Birliği temsil eden yüz delege içinde önemli bir oran tutuyorlardı ve Bakunin onların arasından bir sonraki örgütün çekirdeğini topladı.

Bu örgüt ünlü Sosyal Demokrasinin Enternasyonal İttifakı'ydı. İttifak birdenbire, 1869'da feshedilene kadar Bakunin'in yakınlarının bir tür gölge örgütü olarak varlığını sürdüren Enternasyonal Kardeşliğin yerini almadı; Kardeşliğin ilk düzenlemesinde Ulusal Ailelere ayrılan açık propaganda örgütlenmesi işlevini uluslararası bir düzeye taşıdı. Örgütlenme planında hiyerarşik ilkenin gevşediği görüldü; sonraki anarşist federasyonlar gibi, İttifak her ülkede Ulusal Büro tarafından birleştirilen az çok özerk gruplardan oluşacaktı. Programı da Enternasyonal Kardeşliğin programıyla karşılaştırıldığında daha açık bir şekilde anarşistti ve bazı açılardan Bakunin'in Barış ve Özgürlük Birliği'nden ayrılma- dan iki ay önce üyesi olduğu Uluslararası İşçi Birliği'nin etkisi hissediliyordu. Federalizm eskisine göre daha çok vurgulanıyordu -program ulus devletlerin tamamen yıkılmasını ve yerlerine dünya çapında "sınai ve tarımsal, özgür birliklerin" geçmesini talep ediyordu- ve İttifak'ın ekonomik ve toplumsal amaçları kısa ve öz olarak aşağıdaki paragrafta özetlenmektedir:

[İttifak] her şeyden çok sınıfların kesin olarak ve tamamen ortadan kaldırılmasını ve iki cinsin politik, ekonomik ve toplumsal olarak eşit kılınmasını ister; bu amaca ulaşmak için her şeyden önce gelecekte, herkesin sahip olacaklarının ürettiklerine eşit olabilmesi ve Brüksel'deki işçilerin en son kongresinde alınan karara uygun olarak, tüm diğer sermaye gibi toprağın ve çalışma araçlarının da yalnızca tarım ve sanayi işçileri tarafından kullanılabilmesi için, miras hakkının ortadan kaldırılmasını talep eder.

Anarşist komünistlerin ortaya çıkmasına kadar, genel bir deyişle bu, anarşist hareketin programı olarak kaldı.

Bakunin'in ne ölçüde Sosyal-Demokratik İttifak'ın kendine özgü bir hayatı olabileceğini düşündüğünü ve ne ölçüde onu bir anarşistler ordusunu Enternasyonal'in içine kadar götürmesini sağlayacak Truva atı olarak planladığını saptamak bugün zordur. Ancak, çeşitli ülkelerde İttifak'ın organlarını kurmak için harcanan çabaların ve Bakunin'in önceki örgütleriyle karşılaştırıldığında elde ettiği başarının ışığında, onu yalnızca geçici bir paravan örgüt olarak görmüş olması pek muhtemel görünmüyor. Fanelli Kasım 1868'de İspanya'ya giderek Barselona ve Madrid'de şubeler kurdu. Diğer seksiyonlar Lyon, Marsilya, Napoli ve Sicilya'da kuruldu. Ancak ana seksiyon, merkez büronun Bakunin'in kişisel liderliği altında işlediği Cenevre'deydi. Yani İttifak son derece ince bir tabaka halinde Latin ülkelerine yayıldı, ama Kardeşliklerin tersine, Bakunin'in yakın kişisel çevresinin ötesinde gerçek bir hayatı oldu. Tüm kanıtlar, Bakunin'in ve arkadaşlarının İttifak'ın oluşumunu ciddiye aldıklarını ve Birinci Enternasyonal içinde belli bir özerkliği olan ve aktif bir grup, Bakunin'in adlandırmasıyla adanmış bir "propagandacılar, havariler ve nihayet örgütçüler" lejyonu olarak hareket eden anarşist bir gövde olarak sürekli var olmasını umut ettiklerini düşündürmektedir.

Bu düşünceyle İttifak'ın Enternasyonal'e resmi bir şekilde bir bütün olarak kabul edilmesi için çaba gösterildi. Garibaldi'nin albaylarından Alman sosyalist John Becker, muhte-

melen Londra'daki Enternasyonal Genel Konseyi'nin denetimini ele geçirmiş olan Marx'ın kendisine saygı duyduğu bilindiği için talebi iletmek üzere seçilmişti. Kişisel temasla işleri kolaylaştırmak gibi naif bir umutla Bakunin -Enternasyonal beklentilerini daha 1864'te Londra'da Marx'la tartışmış olmak sıfatıyla- Marx'a, işçi sınıfı davasına bağlılığın beceriksizce bir dalkavuklukla birleştiği bir mektup yolladı.

Bern Kongresi'nde burjuvalara ciddi ve açık bir veda yolladıktan sonra (diyordu Bakunin), işçilerden başka bir topluluk, başka bir dünya tanımadım. Artık benim ülkem, başlıca kuruluşlarından biri olduğunuz Enternasyonal'dir. Görüyorsunuz sevgili dostum, sizin bir yandaşınızım ve bundan gurur duyuyorum.

Marx ne etkilendi ne de ikna oldu. Politik eylem ve devlet üzerine temel Marksist-Bakuninist çatışmalar henüz ortaya çıkmamış olduğu halde, eski bir pan-Slavist, bir Proudhon hayranı ve büyük ölçüde köylülere ve kent toplumundaki *déclassé* ögelere dayanan kendiliğinden bir devrim teorisinin yaratıcısı olan Bakunin, onun için üç misli kuşkuluydu. İttifak'ın talep ettiği türden Enternasyonal içi bir palatinlik, Marx'tan daha az kişisel iktidar isteği olan bir adamın bile korkuya kapılmasına neden olabilirdi. İttifak'ın şubeleri Enternasyonal'in şubeleri olacaktı, ama bu arada Bakunin'in Cenevre'deki merkez bürosuyla bağlarını koruyacaklardı ve İttifak'ın Enternasyonal'deki delegeleri genel örgütle aynı yer ve zamanda kendi ayrı toplantılarını yapacaklardı.

Bu ihtimal karşısında Genel Konsey'deki Alman Marksistleri, Fransız Blanquistleri ve İngiliz sendikacıları saflarını sıklaştırdılar ve İttifak'ın başvurusu, Enternasyonal İşçi Birliği içindeki ya da dışındaki ikinci bir enternasyonal örgütlenmenin yalnızca hizip ve entrikaları teşvik edeceği öne sürülerek reddedildi. Karar oldukça makuldü; tek ironik yanı, enternasyonal sosyalist hareket içinde hizip ve entrika çevirme konusunda Bakunin'in eline su bile dökemeyeceği bir kişinin telkinine dayanmasıydı.

Bakunin Genel Konsey'in kararına boyun eğdi. İttifak görünürde feshedildi (gizli gizli ne kadar devam ettiği bilinmemektedir) ve şubelerinin Enternasyonal seksiyonlarına dönüştürerek absorbe edilmesi 1869 baharında gerçekleşti. Yalnızca Cenevre Seksiyonu Sosyal-Demokratik İttifak adını korudu; daha sonra bu adı Propaganda Seksiyonu olarak değiştirecekti; Enternasyonal'e 104 üyesiyle katıldı ve Enternasyonal'in var olan Cenevre Seksiyonu'ndan ayrı olarak kaldı.

İttifak'ın feshedilmesi, Bakunin'in Enternasyonal'de dayanak bulduktan sonra etkili olmasını çok fazla önlemedi. İspanyol ve İtalyan Seksiyonları isimlerini değiştirirken tutumlarını da değiştirmediler; Enternasyonal içinde Bakunin'e ve onun anti-politik, kolektivist anarşizmine bağlı kaldılar. Bakunin'in etkisi Fransa ve Belçika'da da güçlüydü ve 1869'da İsviçre'nin Fransızca konuşulan bölümünü Enternasyonalist etkinliğin en verimli bölgelerinden biri haline getiren otuz seksiyonluk grup Fédération Romande'da çok sayıda taraftar kazandı.

Fédération Romande'daki en sadık taraftarları, zanaatlarını tarımcılıkla birleştiren ve Proudhon gibi dağ köyü kökeninden gelen saat yapımcısı Jura köylüleriydi. Büyük ölçüde Bakunin'in 1867'de Barış ve Özgürlük Birliği'nin ilk kongresinde karşılaştığı genç öğretmen James Guillaume'dan etkilenmişlerdi. Fédération Romande içinde, Rus mültecisi Nicholas Utin tarafından Marksist kampa taşınan Cenevre işçileri ile Jurahlılar arasında hemen bir bölünme oldu. Bakuninist dağlılar sonunda ayrıldılar ve 1870'ler boyunca liberter düşüncelerin bir merkezi ve ilk yıllarında anarşist hareketin gerçek merkezi haline gelen ayrı bir Jura Federasyonu oluşturdular.

Bakunin ile Marksistler arasındaki ilk mücadele, Jura Federasyonu'nun bile kurulmasından önce, Eylül 1869'da Enternasyonal'in Basel Kongresi'nde verilmişti. Bu kongre Enternasyonal içindeki güç dengesinde bir değişikliğe işaret ediyordu. Örgütün ilk dört yılında temel çatışma bir tarafta Proudhoncu Karşılıklılar ile onların, Marx'ın Genel Konsey

aracılığıyla etkilediği heterojen karşıtları -komünistler, Blanquistler, İngiliz sendikacıları- arasındaydı. Karşılıklılar politik devrimcilğe karşı olan anarşistlerdi ve tüm burjuva unsurların Enternasyonal dışında bırakılması isteğini, toplumsal yeniden örgütlenmenin temeli olarak, karşılıklı bankacılık ve kooperatif toplumlar propagandasıyla birleştiriyorlardı; bu Proudhon'suz Proudhonculuk'tu, çünkü Karşılıklı liderlerin -Tolain, Fribourg, Limousin- hiçbirisi ustanın devrimci görüşünü ya da kişisel dinamizmini miras almamıştı. Daha 1868 Brüksel Kongresi'nde, Karşılıklılar kolektifleştirmeye karşı çıktıklarında yenilgiye uğramışlardı ve Basel Kongresi'nde, bazı Fransız delegeleri bile artık onların bireysel "sahiplik" düşüncelerine karşı çıktığı için bir azınlık oluşturuyorlardı. Marx'ın Karşılıklılara karşı mücadelesi 1869'da fiilen sona ermişti, ama anarşizmin değişken biçimlerinden daha korkunç biri karşısına çıktığında sadece memnuniyet duyuyordu.

İnançlı Bakuninciler Basel Kongresi'ne katılan yetmiş beş delege içinde görece küçük bir grup oluşturuyorlardı. Bakunin Napoli'yi temsil ediyor, iki İsviçreli, iki Lyonlu, iki İspanyol ve bir İtalyan tarafından destekleniyordu; Parisli mücellit Eugène Varlin, Belçikalı de Paepe ve bir iki başka delege de onun gerçek yandaşları olmamakla birlikte ona sempati duyuyorlardı. Sayılardan çok kişiliğinin ve hatipliğinin gücüyle Bakunin konferansa hâkim oldu ve Marksistlerin planlarını boşa çıkarmayı başardı. Sık sık olduğu gibi, yenilginin söz konusu olduğu mesele, liberter ve otoriter sosyalistler arasındaki temel farklarla pek ilgili değildi. Bakunin'in toplumsal ve ekonomik eşitliğe doğru ilk adım olarak talep ettiği, miras hakkının kaldırılmasına ilişkin bir sorundu; konferansa katılmayan Marx'ın tutumu daha devrimci görünüyordu, ama aslında Bakunin'in tutumundan daha reformistti, çünkü o üretim araçlarının tam olarak toplumsallaşmasından daha az hiçbir şeye razı değildi; ama geçici bir önlem olarak daha yüksek miras vergilerini kabul etmeye hazırdı. Bakunin görünürde zafer kazandı, çünkü önerisi yirmi üç

aleyhte oya karşılık otuz iki lehte oy almış, Marx'ın önerisi ise otuz yedi aleyhte oya karşı yalnızca onaltı lehte oy almıştı, ama pratikte sonuç beraberlikti, çünkü çekimserler olumsuz oy sayılıyordu ve böylelikle on üç delegenin çekimser kaldığı Bakunin'in önerisi Enternasyonal programına dahil edilmek için gerekli olan mutlak çoğunluğu alamamış oldu.

Bu noktadan itibaren Bakunin ile Marx arasındaki mücadeleye sürekli olarak ve kaçınılmaz bir şekilde derinleşti. Kısım, Bakunin'in Latin ülkelerinin Enternasyonalistlerini Marx'a ve Genel Konsey'e karşı arkasına aldığı ve onların iktidarını kırmaya çalıştığı bir örgütsel denetim mücadelesiydi bu. Ama aynı zamanda bir kişilikler ve ilkeler çatışmasıydı.

Bazı açılardan Marx ve Bakunin birbirlerine benziyorlardı. İkisi de Hegelciliğin insanı sarhoş eden pınarından bol bol içmişler ve sarhoşlukları ömür boyu sürmüştü. İkisi de doğal olarak otokratikti ve entrikadan hoşlanıyorlardı. İkisi de hatalarına rağmen, ezilenlerin ve yoksulların kurtuluşuna kendilerini içtenlikle adanmışlardı. Ama başka açılardan çok farklıydılar. Bakunin son derece cömert bir ruha ve açık fikirliliğe sahipti, kinci, kibirli ve dayanılmaz derecede ukala olan Marx bu iki özellikten de yoksundu. Bakunin gündelik yaşamında rahat tavırlarıyla tüm sınıf engellerini aşan bir bohem ve aristokrat karışımıyken, Marx sürüklemeyi umduğu proletaryanın gerçek örnekleriyle kişisel ilişkiler kuramayan, ıslah olmamış bir burjuva olarak kaldı. Kuşkusuz bir insan olarak Bakunin daha hayranlık uyandırıcı biriydi; kişiliğinin çekiciliği ve sezgisel kavrayış gücü genellikle ona Marx karşısında üstünlük sağladı, ama Marx'ın bilgisi ve entelektüel kapasitesi daha üstündü.

Kişilik farklılıkları, ilke farklarında da ortaya çıkıyordu. Marx bir otoriterdi, Bakunin ise bir liberter; Marx bir merkezciydi, Bakunin ise bir federalist; Marx işçiler için politik eylemi savunuyor ve devleti fethetmeyi planlıyordu; Bakunin ise politik eyleme karşı çıkıyor ve devleti yıkmak istiyordu. Marx bugün üretim araçlarının ulusallaştırılması adını verdiğimiz şeyi savunuyordu; Bakunin işçi denetimini savu-

nuyordu. Çatışma, o zamandan beri anarşistler ve Marksistler arasında hep olduğu gibi, mevcut toplumsal düzenle gelecekteki toplumsal düzen arasındaki geçiş dönemi sorununa ilişkindi. Marksistler sosyalizm ve komünizmin nihai sonucu olarak devletin sönmesi gerektiğini kabul ederek anarşist ideale saygı gösterdiler, ama geçiş döneminde devletin bir proletarya diktatörlüğü biçiminde kalması gerektiğini ileri sürdüler. Devrimci diktatörlük düşüncelerini terk etmiş olan Bakunin, hiçbir hükümet biçiminin kaçınamayacağı kötülüklerden daha tehlikesiz gördüğü geçici kaos riskine rağmen mümkün olan en kısa zamanda devletin ortadan kaldırılmasını talep ediyordu.

Bu tür amaç ve ilke farklılıklarının, kişilik farklılıklarıyla biraraya geldiği durumda çatışma kaçınılmazdı ve Enternasyonal'deki rekabetin amansız bir örgütsel savaşa dönüşmesi uzun sürmedi. Ama son çarpışmalara gelmeden önce, Basel Kongresi'ndeki manevi zaferinden hemen sonra Bakunin'in yaşamındaki iki önemli olayı ele almamız gerekiyor. Her ikisi de kendi içinde manevi bir yenilgiydi.

Birincisi, 1869 baharının başlarında, devrimci bir çevre oluşturmuş, kan ve ateşten söz etmiş ve polisin peşinde olduğunu duyunca kaçmış, Moskova Üniversitesi'nden bir öğrenci olan Sergei Nechayev'in Cenevre'ye gelmesiyle başladı. Nechayev yıllar sonra dünya edebiyatına *Ecinniler*'deki (The Possessed) Peter Verkhovensky'nin orijinali olarak geçecekti. Dostoyevsky'nin portresi Nechayev'in gerçek cesaretine pek de hakkını vermeyen bir karikatür olduğu halde, genç devrimcinin en belirgin niteliklerini -nihilistçe fanatizmi, kişisel sıcaklık ya da acıma duygusundan yoksun olması, hesaplı ahlak dışılığı, tüm erkekleri ve kadınları, kendisiyle özdeşleştirdiği devrim davasında kullanılacak araçlar olarak görmesi- oldukça doğru bir şekilde yakalamaktadır. Nechayev anarşist değildi, daha çok nihilizmi, amacın her aracı haklı kıldığı, toplumdaki her şeyle birlikte bireyin de yadsındığı ve teröristin otoriter istemini eylemlerinin tek gerekçesi haline geldiği şu nefret verici aşırı uca kadar taşıyan,

bir devrimci diktatörlük hayranıydı. Bu yalnızca teorik bir konum da değildi; Nechayev kendi uyguladığı cinayet, hırsızlık ve şantajı haklı çıkarmak için teorilerini kullanıyordu. Anarşizmin tarihinde yalnızca Bakunin üzerindeki kötü etkisiyle yer almaktadır.

Nechayev'in Bakunin'de yarattığı büyülenme, aralarında büyük yaş farkları olan erkekler arasındaki başka felaket getirici ilişkileri anımsatmaktadır: Rimbaud ve Verlaine ya da Lord Alfred Douglas ve Oscar Wilde. Burada gizli bir eşcinsellik kokusu var gibi görünmektedir; aslında genellikle otokratik olan Bakunin'in bu uğursuz gence geçici boyun eğişini açıklayan herhangi bir başka neden bulmak zordur. Ancak görünüşte, her biri önemini bol keseden atarak arttırmaya çalışan, ne yaptığının tamamen farkında olan iki devrimci arasındaki ilişki söz konusuydu. Nechayev Bakunin'e Peter-Paul Kalesi'nden kaçtığını ve tüm Rusya'ya yayılmış komplocu bir ağı denetleyen devrimci bir komitenin delegesi olduğunu söylemişti; Rus hapishanelerinin bu kıdemlisini ikna etmiş gibi görünüyordu. Buna karşılık Bakunin Nechayev'i, Dünya Devrimcileri İttifakı'nın (hakkında başka hiçbir referans bulunmayan hayali bir örgüt) Rus Seksiyonu'na 2771 numaralı ajan olarak kabul etmişti. Bu iki büyük ama uydurma aygıtın zımnı ittifakını oluşturan Bakunin ve Nechayev, Rusya'da dağıtılmak üzere yayın hazırlama konusunda ortak oldular. Aralarında daha aktif olanı muhtemelen Nechayev'di, ama basılan broşürlerden en azından biri Bakunin'in imzasını taşıyordu; başlığı *Rusya'daki Genç Kardeşlerimize Birkaç Söz* (Some Words to Our Young Broethers in Russia). En sansasyonel olan broşürler *Devrimci Sorun Kendini Nasıl Ortaya Koyuyor* (How the Revolutionary Question Presents Itself) ve *Devrimin İlkeleri* (Principles of Revolution) imzasıydı; ikisi de devrim adına ayrımsız yıkımı övüyor ve araçların amaçla kutsanmasını vaaz ediyordu. "İmha çalışması dışında hiçbir etkinliği tanınmıyoruz," diyordu *Devrimin İlkeleri*, "ama bu etkinliğin bürüneceği biçimlerin son derece farklı olduğunu kabul ediyoruz: Zehir, bıçak, ip vb."

Nechayev 1870'te İsviçre otoriteleri tarafından tutuklandığında, eşyaları arasında bulunan *Devrimcinin Kitabı* başlıklı şifreli elyazması hepsinden ürktütücüydü. Bireyselliğini kaybetmesi ve haklı imhanın bir tür keşişi, Haşîşîlerin 19. yüzyıldaki torunlarından biri olması gereken ideal devrimcilerin görevlerini belirtiyordu:

Devrimci adanmış bir adamdır [der *Devrimcinin Kitabı*]. Tek bir ilgisi, tek bir düşüncesi, tek bir tutkusu olmalıdır: Devrim... Tek bir amacı, tek bir bilimi vardır: Yıkım... Onunla toplum arasında ölümüne bir savaş vardır, durmak bilmeyen, uzlaşmaz bir savaş... Ölümüne mahkûm edilenlerin bir listesini yapmalı ve göreceli günâhlarının sırasına göre cezalarını vermelidir.

İtiraf Bakunin'in gençliğinde nasıl tartışmalı bir yer tutuyorsa, *Devrimcinin Kitabı* ve ilişkili broşürler de hayatının geç döneminde öyle tartışmalı bir yer tutar. Marksistler bu kana susamış belgelerin hepsini ona atfetmek için, anarşistler ise suçu Nechayev'e yıkmak için ellerinden geleni yaptılar. Kesin kanıtların olmaması, sorunun bugün bile çözülmesini imkânsızlaştırmaktadır. Bakunin, önceki yazılarından bazı bölümleri çok andıran, Stenka Razin gibi eşkıyalara methiyeler düzen bazı imzasız broşürlerin yazılmasına muhtemelen yardımcı olmuştur. Öte yandan, *Devrimin İlkeleri*'ndeki "zehir, bıçak, ip" referanslarının, yıkımı kıyamete yakın biçimlerde düşünmekten hoşlanan Bakunin'ine ait olması imkânsızdır. *Devrimcinin Kitabı* oldukça farklı bir kategoriye girer, çünkü hiçbir zaman basılmamıştır ve Nechayev tarafından Ağustos 1869'da yeni devrimci örgütü Halkın Adaleti'ni kurmak için Rusya'ya döndüğü zaman yazılmış olması çok muhtemeldir. Adı, Bakunin'in 1865'te Enternasyonal Kardeşlik için yazdığı broşürün adıyla aynıdır, ama bu, yazanın Bakunin olduğunu kanıtlamaz.

Ancak Bakunin'in *Devrimin İlkeleri*'nin basılmasına hiç itiraz etmeden izin vermesi, zımnı onayladığını düşündürmektedir. Bakunin'in suikastin daha Gotik yönlerine eğilim duyduğunu daha önce belirtmiştik. Yaşamına ilişkin bildiği-

miz her şey, eylemde insanların en seveceni olduğunu düşündüğü halde, -1840'lar Rusya'sının romantisizmiyle biçimlendirilmiş olan- imgelemi her zaman melodramatik kan ve ateş hayalleriyle harekete geçmeye hazırdı ve -iş devrim olan çoğu devrimci gibi- görevini, dünyayı temizlemek ve ilahi krallık için yol açmak için kötülüğü yok edecek kutsal bir savaş olarak görmenin çekiciliği ona hiç rahat vermiyordu. Ama Nechayev'in taktiklerini tamamen kabul etmediği, Nechayev onları eyleme dökmeye başladığı zaman gösterdiği iğrenme duygusuyla ortaya çıkmaktadır. Bakunin, Alfred Dolittle kadar orta sınıf ahlâkından yoksun olabilir, ama görgü kurallarına aristokratça bağlılığını korumuştur; Jura köylerinin gençlerini kadınların önünde küfürlü konuştukları için azarlardı ve teoride Nechayev'in önerilerini hoş bir şekilde ürkütücü bulmuş bile olsa, pratikte kabalık olarak gördüğüne kuşku yoktur.

Oysa Nechayev gerçek bir fanatiğin tek amaçlılığına sahipti ve onun için düşünce ile sonucu arasında hiçbir fark yoktu. Rusya'ya dönüp gizli örgütünü kurduktan sonra, kendisini ihbar ettiğinden kuşkulandığı Ivanov adlı bir öğrenciyi soğukkanlılıkla öldürmeye girişti ve umursamazcasına arkadaşlarını suçunun sonuçlarıyla karşı karşıya bıraktı. Tekrar İsviçre'ye döndüğünde, aptalca bir şantaj olayı nedeniyle Bakunin'i daha da fazla tehlikeye attı. Bakunin maddi açıdan biraz rahatlamak için çalışarak para kazanmaya karar vermiş, ama son derece sevimsiz bir iş seçmişti: Bir Rus yayımcı için *Das Kapital*'i tercüme etmek. Üç yüz rublelik bir avans aldı, ama Marx'ın tumturaklı üslubunu düşündüğünden daha ağır buldu ve Nechayev onu bu dertten kurtaracağını söyleyince düşünmeden kabul etti. Nechayev -anlaşıldığı kadarıyla Bakunin'in bilgisi olmadan- yayımcının İsviçre'deki temsilcisi Lyubavin'e bir mektup yazarak, Bakunin'i daha fazla rahatsız ederse Halkın Adaleti'nin intikam alacağı tehdidini savurdu. Mektup Marx'ın eline geçti, o da mektubu kendi amaçları için kullandı. Bu arada, Nechayev İsviçre'deki Rusları son franklarına kadar sağdıktan sonra Bakunin'

den çalınmış gizli belgelerle dolu bir çantayla Londra'ya kaçtı. Sonunda gözü açılan Bakunin onu reddetti ve günlerini arkadaşlarına uyarı mektupları yazarak geçirmeye başladı.

Bakunin'in kariyerinde eylem -özellikle devrimci eylem- düşüncesi arıtıcı ve yenileyici bir güç olarak yer alır. Bu, toplum için de birey için de geçerlidir; Bakunin çeşitli şekillerde Proudhon'un çılgınlığını tekrarladı: "*Morbleu*, hadi tamamen değiştirelim! Tek iyi şey, hayattaki tek gerçeklik budur!" İçinde yer aldığı devrimler, *İtiraf*'ta 1848'deki ruh haline dair söylediklerinden açıkça anlaşıldığı gibi, ona neredeyse mistik bir heyecan veriyordu; daha sonraki yaşamını ikide bir kesen eylem araları, yalnızca amaçların araçları olarak değil, aynı zamanda "içgüdülerimizi ve istemimizi çürüten ve yüreğimizi ve zekâmızı boğan" gündelik yaşamdan çıkmasını sağlayan kendi içinde önemli deneyimler olarak görünmektedir. Başka bir deyişle devrimci eylem, kişisel bir kurtuluş, hatta bir tür katarsis, ahlâki bir arınmaydı. Yaşamının son devrimci edimlerini de bu ışık altında görmemiz gerekir. 1873 Bolöğna Ayaklanması'na katıldığı sırada kullandığı cümleler, bunu, yaptığı hataları telafi etmenin bir aracı olarak gördüğüne hiç kuşku bırakmıyor; bu konuda kesin kanıtlarımız olmadığı halde, Eylül 1870 Lyon Ayaklanması'nı, Nechayev olayı nedeniyle hissettiği aşağılanmışlık duygusundan kurtulmanın bir aracı olarak görmüştü. Bir hata yapmıştı. Şimdi onu eylemle telafi etmesi gerekiyordu.

Fransa-Prusya Savaşı duygularını harekete geçirmişti bile. III. Napolyon'un uğradığı yenilgilerden duyduğu memnuniyet, bir İmparatorluk Almanyası'na ilişkin korkusuyla dengeleniyordu, ama başka bir ihtimal daha görüyordu: Ulusal savaşın, Fransız halkının, hem istilacı Prusyalılara karşı hem de itibardan düşmüş yöneticilerine karşı devrimci bir savaşa dönüşmesi ihtimali. Bu savaş dünya devrimini bile başlatabilirdi. Düşüncelerini netleştirmek için tanınmayan bir Fransız'a (Lyon'daki taraftarlarından biri olan Gaspard Blanc olduğu söylenmektedir) 30 000 sözcüklük bir mektup yazdı; James Guillaume bu mektubu altı bölüme ayırdı ve

Bakunin'in en net ve en tutarlı yapıtlarından biri haline gelmesini sağlayacak kadar iyi bir düzenlemeyle *Bir Fransız Mektuplar* (Letters to a Frenchman) başlığıyla yayımladı.

Fransa bir devlet olarak bitmiştir [diye ilan ediyordu, Bakunin]. Artık kendini her zamanki idari araçlarla kurtaramaz. Şimdi doğal Fransa, halkın Fransa'sı sahneye girmeli, tüm resmi örgütlenmelerin, tüm merkezi hükümetlerin dışında muazzam, kendiliğinden ve tamamen halka ait bir ayaklanmayla kendi özgürlüğünü ve tüm Avrupa'nın özgürlüğünü kazanmalıdır. Fransa, Prusya Kralı'nın ordularını topraklarından sürerken, aynı zamanda tüm Avrupa halklarını özgürleştirecek ve toplumsal devrimi gerçekleştirecektir.

Ama Bakunin Fransız halkını genel bir şekilde, "temel, güçlü, tutkulu bir şekilde enerjik, anarşizan, yıkıcı, sınırsız ayaklanma"nın önündeki engelleri kaldırmaya çağırarakla yetinmedi. Henüz Prusya ordularının tehdidi altında olmayan Rhône Valley şehirlerinde ayaklanmayı kışkırtmak için elinden geleni yaptı ve Lyon'daki taraftarlarına yazarak onları Avrupa sosyalizminin kurtuluşu için harekete geçmeye çağırdı. Onu kendilerine katılmaya davet ettiklerinde hemen kabul etti. "Muhtemelen son oyunumu oynamak için, yaşlı kemiklerimi oraya taşımaya karar verdim," diyordu, yolculuk için borç istediği bir arkadaşına.

Lyon'da Sedan yenilgisinden hemen sonra cumhuriyet ilan edilmişti. Bir Kamu Güvenliği Komitesi oluşturulmuş ve bir dizi fabrika, felaketlerle dolu 1848 örneği taklit edilerek ulusal atölyelere dönüştürülmüştü. Bu, Fransız devrimci tarihinin komik bir tekrarıydı ve inandırıcılıktan o kadar uzaktı ki Bakunin 15 Eylül'de geldiği zaman Kamu Güvenliği Komitesi, iktidarını seçilmiş bir şehir konseyine devretmişti bile.

Bakunin ve taraftarları duruma daha sahici bir devrimci yön vermeye çalıştılar. Fransa'nın Kurtuluşu İçin Komite'yi kurmaya başladılar; Bakunin ile ona eşlik eden Ozerof ve Lankiewicz'in dışında, güçlü bir yerel anarşist kadrosu vardı (Lyon'dan Richard, Blanc ve Pallix ve Marsilya'dan Basteli-

ca), ama üyeler çoğunlukla Bakunin'in şiddetli ayaklanma sözlerinden ürken ılımlılardan oluşuyordu.

Ancak, Bakunciler, ulusal atölyelerde çalışanların ücretlerini günde üç franktan iki buçuk franka düşürmeye karar veren Şehir Meclisi üyelerinin dar görüşlülüğü sayesinde beklenmedik bir destek gördüler. Eugène Saignes adlı bir sıvacının başkanlığında 24 Eylül'de yapılan büyük ve öfkeli bir toplantıda, zenginlere zorunlu bir vergi getirilmesini ve subayların seçilmesi yoluyla ordunun demokratikleştirilmesini talep eden kararlar kabul edildi. Bakunin ve Komite'si hemen iktidara gelmek istediler ve toplantının ardından devletin fesh edilmesini ve yerini bir komünler federasyonunun almasını, var olan mahkemelerin yerine "halkın adaletinin" kurulmasını, vergilerin ve ipoteklerin askıya alınmasını talep eden bir bildiri yayınladılar. Bildiri, Fransız kentlerini, Fransa'nın kurtuluşu için acil bir devrimci kongreye katılmak üzere Lyon'a delege göndermeye davet ederek sona eriyordu.

Komplocu niyetleri apaçık görülen bir bildiriyi otoritelerin kaale bile almamaları, Bakunin'in Lyon'da ne kadar destek gördüğüne dair bir fikir verebilir. Şiddet patlak verdiğinde, bunun nedeni, güvenliklerinden fazlasıyla emin olan Meclis üyelerinin ücretleri düşürme planlarını fiilen uygulamaya koymalarıydı. İşçiler 28 Eylül'de gösteri yaptılar ve Bakunin'in boş yere silahlı eyleme çağırdığı Fransa'nın Kurtuluşu İçin Komite'nin üyeleri gösteride yer aldılar. Şehir Konseyi ihtiyatlı bir şekilde uzak durdu ve komite kalabalığının yardımıyla Hôtel de Ville'e girdi ve kendini geçici idare olarak tanımladı. Sonunda Lyon Bakunin ile taraftarlarının eline geçmiş gibiydi ve onlar biraz da sıkılarak, şehirle ne yapmaları gerektiğine karar vermeye çalıştılar.

Onlar bir karara varamadan Ulusal Muhafızlar burjuva mahallelerinden gelip Hôtel de Ville'in önünde toplandılar, kalabalığı dağıttılar ve binayı yeniden ele geçirdiler. Bakunin haricinde komite üyeleri kaçtı, Bakunin Hôtel de Ville'in bodrumuna hapsedildi ve sonunda yerel anarşistler tarafın-

dan kurtarıldı. Marsilya'ya kaçtı, orada dost bir İtalyan gemi kaptanı onu Cenova'ya götürene kadar üç hafta Bastelica ile birlikte saklandı.

Büyük ümitlerle başlayan girişim Bakunin için bezginlik ve ümitsizlikle sonuçlandı. 19 Eylül'de Lyon'dan yazarak devrim için "erken bir zafer" beklediğini söyledi. Sonunda Marsilya'da saklanırken Fransa'nın kaybedildiğine, Prusya ve Rusya ittifakının Avrupa'da on yıllarca hüküm süreceğine karar vermişti. "Yaklaşan kurtuluş ilişkini tüm rüyalarımıza elveda."

Ama vaktinden önce gelen yaşlılığın tükenmişliği içinde kendini bırakmadan önce Bakunin'i bekleyen iki mücadele daha vardı. Biri, 1870'ten sonra İtalyan anarşist hareketinin aniden gelişmesinde büyük bir rol oynayan, Mazzini'yle polemikti. Diğer Basel Kongresi'ndeki manevi zaferinin sonucu olarak kaçınılmaz hale gelen son Enternasyonal içi mücadele idi.

Enternasyonal'in yıllık kongresi Paris Komünü'nün patlak vermesi nedeniyle 1870'te yapılamamıştı ve 1871'de Genel Konsey yalnızca Londra'da özel bir konferans yaptı. İspanya'dan tek bir delege katılabildi, İtalya'dan ise hiç; bu arada Bakunin'in İsviçreli destekçilerini davet etmemek için teknik bir bahane -Fédération Romande'dan ayrıldıkları bahanesi- kullanıldı. Dolayısıyla anarşistlerin ancak küçük bir azınlığı toplantıda hazır bulundu ve Genel Konsey'in kararları neredeyse oybirliğiyle kabul edildi. Kararların çoğu açık bir şekilde Bakunin'e ve taraftarlarına yönelikti. İşçilerin politik partiler kurma ihtiyacı kışkırtıcı bir şekilde olumlandı. Ve uğursuz bir karar, seksiyonları ya da şubeleri "kendilerini ayrılıkçı adlarla tanımlamaya... ya da ayrılıkçı organlar oluşturmaya" karşı uyarıyordu. Bakunin'e dolaylı bir saldırı olarak, konferans Nechayev'in faaliyetlerini açık bir şekilde kınadı.

Marksistlerin niyetleri o kadar açıktı ki, İsviçreli Bakuninciler hemen Jura'da küçük bir kent olan Sonvillier'de özel bir konferans düzenlediler. Jura Federasyonu'na dahil

olmayan delegeler, yalnızca Cenevre'den gelen iki yabancı mülteciydi: Rus Nicholas Zhukovsky ve daha sonra Fransız sosyalizminin liderlerinden biri olacağı halde o sırada ateşli bir anarşist olan Fransız Jules Guesde. Bakunin yoktu. Bu konferansın esas sonucu, Enternasyonal içinde merkezileşmeye son verilmesini ve Enternasyonal'in "özerk grupların özgür bir federasyonu" olarak yeniden oluşturulmasını talep eden ünlü Sonvillier Genelgesi'ydı. Böylelikle Enternasyonal içinde otoriterlerle liberterler arasındaki temel çatışma, örgütsel bir düzeyde açık bir şekilde tanımlandı ve genelge yalnızca İtalya ve İspanya'da değil, Belçika'da Caesar de Paep'e'nin liberter sosyalist taraftarları arasında da destek kazandı.

Sonvillier toplantısının taleplerinden biri, genel bir Enternasyonal kongresinin gecikmeden yapılmasıydı. Genel Konsey bunu reddedemedi, ama toplantı yeri olarak başka bir kuzey şehri olan Lahey'i seçerek yine Latin temsilcilere güçlük çıkardı ve Alman ya da Fransız topraklarına geçmeyi göze alamadığı için Bakunin'in de katılmasını önledi.

Lahey Kongresi Eylül 1872'de yapıldı. Marx şahsen katılmakla kalmamış toplantıyı tika basa taraftarlarıyla doldurmak için elinden geleni yapmıştı; G.D.H. Cole'ün gözlemlediği gibi, Marksist çoğunluğu oluşturan delegelerin en az beşi "var olmayan hareketleri ya da hemen hemen var olmayan hareketleri temsil ediyordu." Ancak Marx yine de yalnızca İsviçreli ve İspanyalı Bakunincilerden, Hollandalı ve Belçikalı liberter sosyalistlerden değil, aynı zamanda Bakunin'i başka hiçbir konuda desteklememekle birlikte Enternasyonal içindeki aşırı merkezileşme eğiliminden rahatsız olan ve Genel Konsey'in yetkilerinin frenlenmesi gerektiğini kabul eden İngiliz sendikacılardan da gelen korkunç bir muhalefetle karşı karşıya kaldı. Kısa bir süre önce Rimini'de toplanan Enternasyonal'in İtalyan Seksiyonları, kongreyi boykot etmeye ve Genel Konsey'le ilişkilerini derhal kesmeye karar vermemiş olsalardı Marx'ın zaferi iyice tehlikeye girecekti. Bu durum Marx'a, çeşitli türlerden otuzdan az muhalif kar-

şısında, Fransız Blanquist mültecileri de içeren kırk kadar taraftar sağladı.

Kongre, işçilerin politik eylemi lehine artık rutin haline gelmiş bir oylamayla başladı ve Genel Konsey'i bir iletişim bürosuna dönüştürme yönündeki bir Bakuninci öneriyi reddetti. Sonra Marx'ın, Bakuninci İttifak'ın hâlâ gizli bir şekilde etkinliklerini sürdürdüğü şeklindeki iddialarını araştırmak için bir komite görevlendirildi. Bu noktada Marx, Genel Konsey'i, Londra'dan, en iyi durumda bile tehlikeli müttefikler olarak gördüğü Bakunincilerden ve Blanquistlerden uzak tutulabileceği New York'a taşıma önerisiyle kendi taraftarlarını bile şaşırttı. Esas olarak artık Genel Konsey'e ilgi duymayan Bakuninciler çekimser kaldıkları için öneri kabul edildi; daha sonra Marx'ın başkalarının eline geçmesin diye Enternasyonal'i öldürdüğü anlaşılabilecekti, çünkü New York'ta Genel Konsey zayıfladı ve tam bir hareketsizlik nedeniyle çabucak yok oldu.

Lahey Kongresi'nin en rezil işleri sona bırakılmıştı. Marx, İttifak'ın İspanya'da Bakunin'in talimatlarıyla varlığını sürdürdüğüne ilişkin olarak damadı Paul Lafargue'ın topladığı kanıtların yanı sıra Nechayev'in *Das Kapital*'in tercümesiyle ilişkili olarak gönderdiği mektubu da Soruşturma Komitesi'ne sundu. Komite, İttifak meselesiyle ilişkili olarak hâlâ var olduğunu kanıtlayamadığı, ama "Bakunin'in başka birinin zenginliğini tamamen ya da kısmen kendine maletme amacıyla hileli yollar kullandığını ve dahası vaatlerini yerine getirmemek için şahsen ya da temsilcileri aracılığıyla tehditlere başvurduğunu" keşfettiği konusunda muğlak bir rapor sundu. Nihayet, Bakunin'in yanı sıra, varlığının devam ettiğini kanıtlayamadığını itiraf ettiği İttifak'a dahil oldukları gerekçesiyle İsviçreli taraftarları James Guillaume ve Adhemar Schwitzguébel'in de ihraç edilmesini önerdi. Rapordaki karışıklıklar Marksist çoğunluğu rahatsız etmedi. Bakunin ve Guillaume'ın ihracını seve seve onayladılar; Schwitzguébel küçük bir farkla ihraç edilmedi. Kongre bu onursuz bildi-

riyle sona erdi; Enternasyonal bir bütün olarak bir daha hiç toplanmadı.

İttifak'ın gerçekten ne ölçüde devam edip etmediğini tespit etmek, Lahey Kongresi soruşturma komitesi için olduğu kadar bugün de zordur. Göreceğimiz gibi, 1869 ya da 1870'te bir İspanyol Sosyal Demokrasi İttifakı kurulmuş gibi görünüyor, ayrıca Kropotkin, Malatesta ve Paul Brousse'un da katıldığı bir İttifak üyeleri toplantısı 1877 gibi geç bir tarihte Jura'da yapılmıştır. Örgütlenme pek de terk edilmiş ve sonra yeniden başlatılmış olmadığına göre, Bakunin açık İttifak feshedildikten sonra yakın destekçilerinden oluşan gizli bir örgütü korumuş gibi görünüyor. Bununla birlikte, böyle bir örgütün varlığı Lahey Kongresi'nde kanıtlanmadı ve Bakunin'in ihracı tahmine dayanıyordu. *Das Kapital* meselesine gelince, kongrenin bu konudaki kararı burjuva ahlakının, bütün biçimleriyle mülkiyete karşı olan bir örgüte ne ölçüde sızdığını göstermektedir; ayrıca komite Bakunin'in Nechayev'in mektubundan haberi olup olmadığını saptamaya bile çalışmadığı için, aslında onu yazarların sık sık işledikleri küçük bir suç -tamamlamadıkları yapıtlar için avans almak- için mahkûm etmişti.

Lahey Kongresi sırasında Bakunin, popülist lider Peter Lavrov'la rekabet halinde Rus mültecileri arasında destek kazanma çabaları içinde Zürih'te bulunuyordu. Lahey'den gelen İspanyol delegeleri ile Rimini'den bir grup İtalyan'la orada buluştu ve birkaç gün süren tartışmalardan sonra hepsi Jura'daki Saint-Imier'ye gittiler; orada İsviçreli ve Fransız delegelerle birlikte Enternasyonal'in anarşist kanadının bir kongresini yaptılar. Lahey Kongresi'nde alınan kararlar reddedildi ve Enternasyonal'in özgür bir federasyonlar birliği olduğu ilan edildi.

Bu toplantıdan çıkan antiotoriter Enternasyonal'le Bakunin'in doğrudan bağlantısı yoktu. Aslında 1872'den itibaren sağlığının hızla bozulması nedeniyle faaliyetleri azalmıştı. Sürgündeki Rus devrimcilerinin faaliyetlerine bir miktar ilgi duyuyordu ve 1873'te Ticino'da yerleştikten sonra İtalyan

hareketiyle, özellikle de bir süre önce servetini devrim davasına adanmış varlıklı genç bir aristokrat olan Carlo Cafiero'yla bağlantılar kurdu. Bakunin'in eski ateşinin kızgınlık ya da coşkuyla canlandığı zamanlar oluyordu, ama genel olarak hayata ve dünyaya bakışı kötümserdi. Komün yenilgisinin ve Prusya'nın yükselişinin sonucu olarak devrimci hareketin önünde çok büyük güçlükler olduğunu düşünüyordu ve kendisini bu güçlükler karşs koyamayacak kadar yaşlı ve hasta hissediyordu. Öte yandan, Marx'ın iftiraları onu çok yaralamıştı; 26 Eylül 1873'te *Journal de Genève*'de yayımlanan, "Marksist tahrifleri" protesto ettiği ve devrimci yaşamdan emekliliğini ilan ettiği yazının içtenliğinden kuşku duyulamaz.

Başka ve daha genç insanlar görevi devralsın. Ben kendimde Sisypheos'un taşını gericiliğin muzaffer kuvvetlerine karşı tekrar tekrar yuvarlamak için gerekli olan gücü ve belki de güveni hissetmiyorum... Bundan böyle kimsenin rahatını bozmayacağım; beni de rahat bıraksınlar istiyorum.

Fakat efsanede Sisypheos taşını bırakmadığı gibi gerçek yaşamda Bakunin de geçmişini bırakamazdı. Devrimci dava ona yapışmıştı, ama şanssız bir şekilde; daha doğrusu bir miktar utanç ve acıyla birlikte. Genç anarşist hareket onun vesayetinden uzak bir şekilde gelişirken, o Carlo Cafiero'nun devrimci dava için kendisine emanet ettiği mirası sorumsuzca kötü yönetmesi nedeniyle acı mali çekişmelere dalmıştı. Yaşlılığında kendisine bir barınak olması ve İtalyan anarşistleri için bir merkez haline gelmesi için bu parayla aldığı Ticino'daki villaya ilişkin tartışmalar, İsviçreli ve İtalyan taraftarları arasında neredeyse tam bir kopmaya yol açtı. Bakunin'i de rahatsız vicdanını rahatlatma umuduyla, Ağustos 1874 Bologna anarşist ayaklanmasına katılmaya itti. İtalya'ya giderken Splügen Geçidi'nden, kendisini eleştiren arkadaşlarına hareketlerini açıklayan, kendisini zayıflığı nedeniyle suçlayan bir veda mektubu yazdı. "Ve şimdi dostlarım," diye bitiriyordu mektubunu, "benim için tek çare ölümdür."

Ama Don Kişotça ölme şerefi bile ondan esirgendi. Bologna Ayaklanması başarılı olmak şöyle dursun, başlanmamıştı bile. Şehir kapılarını kırma ve sokaklara barikatlar kurma planları yanlış uygulandı, şehir dışındaki toplanma noktalarına ulaşan birkaç asi, polisin alarma geçtiği korkusuyla dağıldı ve şehrin içinde Bakunin cephaneliğe yapılacak saldırıya katılmak için boş yere bekledi. Arkadaşları onu bu intihardan vazgeçirdiler ve koca sakalını kesip yaşlı bir rahip kılığında, kolunda bir sepet yumurtayla Verona'ya yolladılar, oradan da İsviçre'ye ulaştı. Barikatların kıdemlisi olan bu adamın en son ve en nafile serüveniydi bu. İki yıl süren fiziksel çöküş ve bozulan arkadaşlıklar sonunda, Bakunin 1 Temmuz 1876'da Bern hastanesinde öldü. Mezarı başında toplanan Reclus ve Guillaume, Schwitzguébel ve Zhukovsky, daha şimdiden, -Bakunin'in son ve tek başarılı yaratımı olan-anarşist hareketi, on yıl içinde dünyaya yayılacak ve politik geçmişin tarihe karışmış halelerinin, romantik devrimcilerin en dramatiği ve belki de en büyüğü olan Michail Bakunin'in cömert ve Gotik zekâsından hoşlanabilecek yöneticilerin içine korku salacak bir ağa dönüştürüyorlardı.

VII

KÂŞIF

1872 baharında, Bakunin Lyon'daki başarısızlığının utancını Locarno'da tedavi etmeye çalışırken, İsviçre'de bir başka kırgın Rus aristokrati daha vardı: Belli belirsiz liberal eğilimlere sahip, genç ama ünlü bir coğrafyacı ve bir prens olan Peter Kropotkin. Kropotkin İsviçre gezisinin büyük kısmını Zürih ve Cenevre'deki Rus mültecilerinin arasında geçirdi, çeşitli devrimci grupların tezlerini dinledi. Sonra kısa bir süre için Jura'ya gitti, orada James Guillaume'la tanıştı ve Bakuninci grubun bir yandaşı olarak henüz bölünmemiş olan Enternasyonal'e katıldı. Ancak Kropotkin Locarno'ya kolayca gidebileceği halde, Bakunin'le tanışmadı. Bu ihmalin nedenleri bilinmemektedir, ama aynı isteksizlik Bakunin'de de görülmektedir; Bakunin tanımadığı bu Rus'la, kısa bir süre önce Nechayev'le başına gelene benzer bir deneyim yaşamaktan korkmuş olabilir. Aynı yılın yazında Kropotkin Rusya'ya döndü. İsviçre'ye bir daha 1877'de, zamanını Peter-Paul Kalesi'nde geçirmiş ve sansasyonel firarıyla kahraman olmuş deneyimli bir devrimci propagandacı olarak geldi. O zaman Bakunin ölmüştü ve Kropotkin anarşizmin en önemli temsilcisi olarak çabucak onun yerini aldı.

Bakunin ile Kropotkin'in hiç karşılaşmamış olmalarının iyi bir tarafı var, çünkü geldikleri ortamlar ve inançları benzediği halde karakterleri ve başarıları açısından çok farklıydılar. Kropotkin devrimin kaçınılmazlığına ve istenirliğine ömrü boyunca inandı, ama hiçbir zaman Bakunin gibi pratik bir devrimci olmadı. Tek bir barıkatta çarpışmadı, açık tartışma platformunu komploların romantik karanlığına tercih etti ve şiddetin gerekliliğini kabul etmekle birlikte, mizaç olarak kullanımına karşıydı. Bakunin'in düşüncelerini o ka-

dar parlak bir şekilde aydınlatan yıkıcı kan ve ateş görüşü ona çekici gelmiyordu; onu çeken anarşizmin olumlu, yapıcı yönü, yeniden ele geçirilen dünyevi cennetin görünüşüydü ve kendisi anarşizme bilimsel bir eğitim ve yenilmez bir iyimserlik kattı.

Bakunin'in bohemce enerjisinin tersine, Kropotkin olağanüstü yumuşak bir yapı ve görüş sergiledi. Kimse Bakunin'i bir aziz olarak tanımlamayı düşünmemişti, ama Kropotkin'i tanıyanlar sık sık ondan günümüzde Gandhi ve Schweitzer gibi insanlar için kullanılan kutsallık terimleriyle söz ediyorlardı. "Kişisel olarak Kropotkin azizlik derecesinde cana yakındır," diye yazmıştı Bernard Shaw bana "koca kıvrık sakalı ve sevimli ifadesiyle Delectable Mountains'dan [Latif Dağlar], gelen bir çoban olabilirdi." Oscar Wilde, Ford Madox Ford ve Herbert Read gibi birbirinden uzak yazarlar Kropotkin'i benzer şekillerde tanımlamışlardı.

Bu dünyevi azizliğe, tüm Batı dünyasında bir bilim adamı ve bir toplumsal felsefeci olarak saygı görmesini sağlayan özgün bir düşünce gücünü eklemişti; ve Bakunin gibi yaşamının en iyi yıllarını sürgünde geçirdiği halde, bu ümitsiz değil onurlu bir sürgündü. Otuz yıldan uzun bir süre ona gönüllü ev sahipliği yapan İngilizlerin gözünde, Rusların çar otokrasistinden kurtuluş mücadelesinin en iyi yönlerini temsil ediyordu ve anarşizm, bir sınıf şiddeti ve ayrımsız yıkım inancından çok ciddi ve idealist bir toplumsal değişim teorisi olarak görülmeye başlandıysa, bu değişimin esas mimarı Kropotkin'di.

Ancak Bakunin ve Kropotkin karakter olarak çok farklı oldukları ve anarşizmin çok farklı yönlerini temsil ettikleri halde, aralarında temel farklar yoktu. Yeni, barışçı, kardeşçe bir dünyanın, anka gibi eskinin küllerinden yeniden doğması görüşü gibi, adaletsiz eşitsizlik dünyasının ve hükümetin yıkılması fikri ikisinin de tutumlarında örtülü olarak bulunuyordu. Farklar, kişilikten olduğu kadar tarihsel koşullardan da kaynaklanan vurgu farklılarıydı. Bakunin bir 19. yüzyıl adamı, Carbonarist geleneklerden ve Alman idealist

felsefesinden etkilenmiş komplocu bir romantikti; ne kadar kuvvetli bir şekilde materyalist olduğunu ilan etse ve düşüncelerini Darwinci çağın bilimsel ilerlemeciliğine uyarlamaya çalışsa da devrimci bir milliyetçiden anarşist bir enternasyonaliste doğru gelişim sürecine egemen olan Hegelci, 1840' lardan kalma yıkıma dayanan yarı mistik bir kurtuluş görüşüne sahipti. Oysa Kropotkin 19. yüzyılın ortalarında doğmuş ve dönemin çok yönlü evrimciliğini düşüncesinin dokusuna katmıştı, böylelikle onun için doğal bir süreç olarak devrim kavramı, kaçınılmaz bir şekilde Bakunin'in bir kıyamet gibi gelecek olan devrim anlayışından çok daha sempatikti.

İki adamın, çelişkili olmaktan çok birbirini tamamlayıcı olarak görmemiz gereken görüşleri, anarşist hareketin gizli örgütlerin ve küçük ayaklanmaların alacakaranlığından henüz çıktığı Bakunin'in son döneminden, Eski ve Yeni Dünya'daki hemen her ülkeye yayıldığı ve bir süre için Latin dünyasındaki en etkili işçi sınıfı hareketi haline geldiği Kropotkin'in dönemine kadar tarihsel koşullardaki değişimi yansıtmaktadır. Kropotkin bu yayılmada önemli bir rol oynadı, ama bu Bakunin'inkinden farklı bir roldü. Bakunin'in tersine örgütler kurma tutkusu yoktu ve Errico Malatesta ve Fernand Pelloutier gibi döneminin diğer anarşistleri, kitle desteğini kazanma ve kendilerini adanmış militanlardan ve propagandacılarından anarşist bir elit kesim yaratma konusunda çok daha etkindiler. Kropotkin liberter dava için bile, en çok bir kişilik ve bir yazar olarak önemliydi; anarşizmde soylu olan her şey, "hoşluk ve ılık" olan her şey onun doğasının belirgin iyiliğinde yansıyor gibiydi, yazarken ise ideali tanımlıyor ve onu Godwin'in bile boy ölçüşemediği basit bir açıklıkla döneminin bilimsel bilgisine bağlıyordu. Kropotkin gerçek dünyaya evrensel iyilik gözlükleriyle bakarken bu soyluluk ve bu basitlik hata değilse de sınırlamalar getiriyordu; Bakunin'in içgörülerini, iyi bilimsel usulamamaya dayanmadıkları halde genellikle Kropotkin'in iyimser rasyonelleştirmelerinden daha gerçekçiydiler.

Kropotkin 1840'larda, önceki kuşaklardan insanların -Herzen, Turgenev ve Bakunin- sonunda kendilerini anavatanlarından koparan Batılı düşüncelerin sarhoşluğu içinde oldukları bir dönemde doğdu. Çocukluğunu geçirdiği Moskova'daki konakta ve büyük Kaluga kır evinde, zihinlerdeki bu büyük karışıklığın yalnızca yüzeysel dalgalanmaları hissediliyordu. Ailesi zengin, güçlü ve eskiydi; ataları Smolensk prensleriydi ve Romanovlardan önce eski Rusya'yı yöneten eski Rurik kraliyet ailesinden geldikleri ileri sürülüyordu. Babası Çar I. Nicholas'ı örnek almış, askeri disiplin meraklısı emekli bir generaldi.

Alexander Kropotkin'in karakteri göz önüne alındığında, çocuklarını ihmal etmesi ve onları çoğunlukla evdeki hizmetçilerin ve daha sonra birbirini izleyen özel öğretmenlerin eline bırakmış olması belki de bir şanstı. Kendisi gibi, anababasının kaprisli despotizmine maruz kalan hizmetçilerle çocukluğundan itibaren temas halinde olması, Kropotkin'in, Turgenev gibi, ilk olarak zenginlerle alt tabakalar arasındaki ortak insanlığı algılamasını ve kendisinin de belirttiği gibi "Rus köylülerinin kalplerinde ne iyilik hazineleri bulunabileceğini" öğrenmesini sağlamıştı. Napolyon'un Büyük Ordu'sunda hizmet vermiş olan bir Fransız öğretmen ona Galyalı eşitlik anlayışını tanıttı ve bir Rus öğretmen -19. yüzyıl Rus romanlarında sık sık ortaya çıkan, dolaşıp duran öğrencilerden biri- ona zihinsel gelişimini besleyen kitaplar verdi: Gogol'un öyküleri, Puşkin ve Nekrasov'un şiirleri, Çernişevski'nin radikal gazeteciliği. Kropotkin, öğretmeni N. P. Smirnov'un etkisiyle on iki yaşında sadece kendisiyle kardeşi Alexander'ın hazırladığı elyazması edebi bir dergi için yazılar yazmaya ve bu derginin editörlüğünü yapmaya başladı.

Bu arada, yüksek rütbeli bir subayın oğlu olarak Kropotkin'in İmparator'un hizmetinde kariyer yapması bekleniyordu. Tesadüf eseri, küçük bir çocukken, çarın onuruna Moskova soylularının verdikleri bir resepsiyonda I. Nicholas'ın ilgisini çekmişti. Nicholas çocuğun çarlık Rusya'sının en müstesna askeri okulu olan ve öğrencileri arasından impa-

ratorluk ailesinin muhafızlarının seçildiği Corps of Pages'e kaydedilmesini emretti. Kropotkin okulun en parlak öğrencisi ve sonunda müfrezeye çavuşu oldu; bu da bir yıl boyunca Çar II. Alexander'ın kişisel emir subayı olması anlamına geliyordu. Böyle bir konumla geleceği güven altına alınmış gibi görünüyordu; genç yaşta general, orta yaşta ise bir eyalet valisi olmayı umut edebilirdi.

Ama 1862'de müfrezeden ayrıldığında Kropotkin'in düşünceleri, öğretmenlerinin ve ailesinin ondan bekledikleri kariyeri kabul etmesini imkânsız kılan bir dizi değişiklikten geçmişti. Saraya ve çara yönelik tutumu her zaman biraz i-kircikli olmuştu. Bir emir subayı olarak gittiği ortamın zerafeti ve inceliğinden yüzeysel bir şekilde büyülenmişti. "Saray törenlerinde, baş aktörlerin maiyetinde bir aktör olmak," diye yorumluyordu çok sonra, "benim yaşımda bir çocuk için merak cezbedici olmanın ötesine geçiyordu." Öte yandan, Kropotkin'in karakterinde, saray yaşamının ahlâksızlığından ürkmesine yol açan içkin bir püritenlik vardı, bu arada İmparatora yakın konumu nedeniyle tanık olduğu iktidar ve pozisyon entrikalarından nefret ediyordu. Çara karşı tutumu da aynı şekilde ikircikliydі. 1861'de serfleri özgür bıraktığı için Alexander'ı bir kahraman olarak görüyordu ve ayrıca mevkisinin görevlerine bağlılığı nedeniyle ona hayrandı; ama köylülerin kurtuluşundan hemen sonra politikasında belirgin hale gelen ve 1863'te Polonya Ayaklanması'nın vahşice bastırılmasıyla sonuçlanan gerici eğilim onu hayal kırıklığına uğratmıştı.

Bunun yanı sıra, Kropotkin'i askeri kariyer düşüncesinden uzaklaştıran iki güçlü olumlu etki daha vardı. Kısmen Herzen'in ilk dergisi *The Polar Star*'la (Kutup Yıldızı) tanışması nedeniyle, kısmen de Corps of Pages'deki subayların küçük despotluklarına direnişi sırasında liberal içgüdüleri olgunlaşmıştı. Öte yandan bilime duyduğu ilgi gerçek bir tutkuya dönüşüyordu. Corps of Pages üyeleri kendi alaylarını seçme ayrıcalığına sahiptiler; kadroların durumu ne olursa olsun onlara görev bulunurdu. Çocukların çoğu Muhafız-

lar'ı tercih ederdi, ama Kropotkin şeref ve prestijden daha çok istediği üç şey olduğuna karar verdi: St. Petersburg'un zehirleyici atmosferinden kaçmak, bilimsel çalışmalarını sürdürmek ve hâlâ serflerin kurtuluşunun ardından geleceğini umut ettiği büyük reformlarda yer almak. Bütün bunları kendisine verecek tek yerin Sibirya olduğuna karar verdi. Bakunin'in kuzeni Muraviev-Amurski tarafından ilhak edilen doğu bölgeleri hâlâ büyük ölçüde araştırılmamıştı ve çıracılık dönemindeki bir bilim adamı için fırsatlar sunuyordu.

Ayrıca, Sibirya'da yapılan ya da yapılacak büyük reformların uygulanması için sınırsız bir alan olduğu sonucuna vardım; orada işçilerin sayısı az olmalıydı ve kendi zevklerime uygun bir eylem alanı bulacaktım.

Bu nedenlerle Amur'un yeni bir alay olan ve küçük görülen Atlı Kazaklar alayına gönderilmek üzere başvurdu. Otoriteler şaşırmıştı, ailesi öfke içindeydi, ama Corps of Pages'i tehdit eden bir yangının söndürülmesine yardımcı olma konusundaki becerikliliğiyle Büyük Dük Michael'in dikkatini çekmiş olması seçimine karşı çıkanların üstesinden gelmesini sağladı. "Git," dedi II. Alexander ona, "insan her yerde faydalı olabilir"; 1881'de ölümünün Halkın İradesi'nin ellerinden olmasına yol açacak gerici yoluna girmiş olan bu trajik hükümdarı Kropotkin'in son görüşüydü bu.

Kropotkin Sibirya'daki atmosferi St. Petersburg'dan çok daha ümit verici buldu. Reform hâlâ ciddiye alınıyordu ve Bakunin'in kaçma hazırlıklarına göz yummuş olan Vali-General Korsakov, yanında liberal düşünceli insanların bulunmasından çok hoşlandığını söyleyerek karşıladı Kropotkin'i. Onu Transbaykal Valisi General Kukel'in yaverliğine atadı; Kukel de ona Sibirya'daki ceza sistemini araştırma görevini verdi. Kropotkin görevine enerji ve coşkuyla saldırdı; stepelerde taban tepen zincirli mahkûm kabilelerini izledi ve Avrupa Rusyası'ndan başlayan uzun yürüyüşlerinde kaldıkları çürümekte olan nezarethaneleri teftiş etti; "Hepsi aynen Dostoyevsky'nin *Canlı Canlı Gömülmek*'inde (Buried Alive)

anlatıldığı gibi” olan ağır çalışma hapishanelerini, mahkûmların bellerine kadar buzlu sulara çalıştıkları altın madenlerini ve en kötüsü Polonyalı asilerin tüberküloz ve iskorbütten öldükleri tuz madenlerini ziyaret etti.

Bu incelemeleri Kropotkin’de daha önce karşılaştığı her şeyden fazla otokratik hükümetin yaptıkları konusunda bir dehşet uyandırdı, ama hâlâ reform dalgasının başladığına ve kendisinin hapishane raporu çalışması ve benzer başka projeler sayesinde ilerleyeceğine inanıyordu. Ama çok geçmeden St. Petersburg’daki ilgisizliğin ve Sibirya’daki çürümüşlüğü nasıl el ele verip çabalarını boşa çıkaracağını anladığında hayalleri yıkıldı. Ancak aynı zamanda, Doukhobor’ların ve Sibirya’daki diğer sürgün köylü gruplarının başarılı kooperatif kolonizasyonunu görerek etkilendi.

Komuta ve disiplin ilkesi temelinde hareket etmekle ortak anlayış ilkesi temelinde hareket etmek arasındaki farkı değerlendirmeye başladım [diyordu]... O sırada gözlemlerimi parti mücadeleleri terimleriyle formüle etmeye başlamadıysam da, bugün, Sibirya’da daha önce yücelttiğim devlet disiplinine duyduğum inancı kaybettiğimi, anarşist olmaya hazır olduğumu söyleyebilirim.

Ama Kropotkin’in gizli anarşizminin belirgin hale gelmesi için yıllar geçmesi gerekiyordu. Reformların yapılma olasılığı konusunda giderek umudunu kaybettikçe, önce bilime döndü ve doğu Sibirya’da ve Mançurya’nın sınır bölgelerinde bir dizi keşif gezisi yapma fırsatını memnuniyetle değerlendirdi. Burada, Kazak askerlerinin ve yerli avcılarının dostluğunda, cazibesi kuşkusuz yaşamının sonraki dönemine ait yazılarına hâkim olan ilköğretim kültürünü etkilemiş olan, basit, bozulmamış bir yaşam buldu. Basit halkın barışseverliğine güvenerek genellikle silahsız giderdi ve hiçbir zaman insan düşmanlığı nedeniyle tehlikeye girmedi; ayrıca “geleneksel uygarlığın büyüklüğü çevresinin dışında” yaşamak için ne kadar az şeye ihtiyaç olduğunu çabucak öğrenerek yanına gerekli aletler almadan giderdi.

Kropotkin’in bir coğrafyacı olarak ünü, Sibirya’da görev-

deyken yaptığı elli bin millik Uzak Doğu seyahatine dayanır. Profesör Avakumovic ile birlikte bu uzun yolculukları anlattık.* Burada, o zamana kadar uygar dünyadan yolcuların hiç geçmediği Sibirya Dağlarının geniş bölgelerini araştırmanın yanı sıra Kropotkin’in -gözlemleri temelinde- Doğu Avrupa sıradağları ve platolarının yapısı üzerine coğrafyacıların Avrasya orografisine ilişkin anlayışlarını tamamen değiştiren bir teori geliştirdiğini söylemek yeterlidir. Ayrıca step halklarının batıya doğru gitmelerine ve zincirleme bir reaksiyonla Avrupa’nın ve eski Doğu krallıklarının barbarlar tarafından istila edilmesine neden olan buzul çağına ve büyük Doğu Asya kuraklıklarına ilişkin bilgimize de büyük katkılarda bulunmuştur. Coğrafyacılar arasında Kropotkin yeryüzünün yapısına ve tarihine ilişkin bilgimize büyük katkılarda bulunmuş bir bilim adamı olarak anımsanmaktadır.

Ama o sıralarda her şey gibi araştırmaları da, Kropotkin’e tek başına kalıp uzun uzun düşünme imkânı sağlayarak, onu bilimsel çalışmasını bile daha yüksek bir davaya feda etme noktasına yaklaşıtıyordu. Sibirya’ya geldiğinden beri toplumsal isyan eğilimini güçlendiren birçok etki vardı. Politik sürgünlerin en iyileriyle tanışmış ve özellikle popülist yazarları nedeniyle 1861’de Sibirya’ya gönderilen ve 1865’te orada veremden ölen şair M.L. Mikhailov’dan etkilenmişti. Kropotkin’i Proudhon okumaya teşvik edip ona anarşist düşünceleri tanıtan Mikhailov’dur; Mikhailov’un ölümünden sonra satın aldığı, *Econonik Çelişkiler*’in, şairin açıklamalarının bulunduğu kopyasını inceledikten sonra, Kropotkin kendini bir sosyalist olarak görmeye başladı. Jura dağlarına giden yolda ilk adımı atmıştı.

1866’da Kropotkin’in hâlâ hizmet ettiği otokrasiye karşı yarı biçimlenmiş öfkesini kristalleştiren bir olay oldu. Baykal Gölü çevresinde bir yol yapmakta olan Polonyalı sürgünler arasında bir isyan çıktı; muhafızlarının silahlarını aldılar ve Moğolistan dağlarını aşma ve sonunda Batı Avrupa’ya

*George Woodcock ve Ivan Avakumovic, *The Anarchist Prince*, Londra, 1960

gitme imkânını bulma umuduyla Çin kıyılarına ulaşmak için yaptıkları Don Kışotvari bir planla güneye doğru yola koyuldular. Kazaklar yollarını kesti ve sonunda beşi idam edildi. Kropotkin ve kardeşi Alexander nefretle çarlık ordusundan istifa ettiler. St. Petersburg'a döndüler; Peter, üniversiteye öğrenci olarak kaydoldu ve babası kendisine para göndermeyi reddettiği için zaman zaman Rus Coğrafya Derneği'nin sekreterlik işlerini yaparak keşif gezileri sırasında değerini öğrendiği Spartalı yaşam tarzını sürdürmek için gerekli olan parayı kazanıyordu. O dönemde onu tanıyan bir arkadaş, beyaz tahtadan bir masa, sepetten bir koltuk ve üzerinde Sibiry bozkırlarımızın nehir ve dağlarının haritalarını çıkaracağı büyük bir çizim masası bulunan, dört kişinin zor sığacağı "basit bir işçi" mekânı olan bir odaya yerleştiğini anlatıyor.

Kropotkin'in akademik çalışmaları ve coğrafyayla ilgili görevleri birkaç yıl boyunca vaktini büyük ölçüde doldurdu, ama 1871'de Finlandiya'da buzul çöktüklerini araştırırken kendisini Rus Coğrafya Derneği'nin sekreterliğine davet eden teigrafi alana kadar, yoksulların koşullarına ilişkin bir suçluluk duygusu vicdanını hep kemirdi. Birkaç ay önce olsa memnuniyetle kabul edeceği bir fırsattı bu. Şimdi ise tekliğin uzun süredir tereddütlü olduğu bir konuda kendisini karar almak zorunda bıraktığını hissediyordu. Bilim, insanlık için daha uzun vadeli yararlarına rağmen, hemcinslerine acilen yardım etmesi gerektiğinin farkında olduğu bir dönemde neredeyse bir lüks gibi görünüyordu.

Çevremde sefaletten ve bir parça küflü ekmek için verilen mücadeleden başka bir şey yokken, bu yüce duygular dünyasında yaşamak için harcamam gereken her şeyin, buğdayı yetiştiren ama çocukları için yeterli ekmeği olmayanların ağızlarından alınmak zorunda olduğu bir zamanda, bu yüce keyiflere ne hakkım vardı?

Kropotkin'in kuşağından birçok soylunun suçluluk duyguları içinde dile getirdiği bu yaklaşım hiç değilse bir süre için

görevinin bilimsel araştırma dışında bir yerde olduğu doğrultusunda karar vermeye yöneltti onu. Aslında o sırada görüldüğü gibi bilimden tamamen kopmuş değildi, ama o andan itibaren toplumsal idealizm, yaşamındaki egemen etken olarak kaldı ve bilim devrimci amaçlarının eşiti değil daha çok hizmetçisi haline geldi.

Başlangıçta kararının kendisini nasıl harekete iteceğini bilmiyordu. 1870'lerde birçok genç Rus'un yaptığı gibi "hal-ka gitme" ve daha iyi bir yaşamın ilk adımı olarak onları eğitmeye çalışma yönünde oldukça belirsiz bir itkiyle hareket etti. Corps of Pages'teyken, yeni özgürlüğüne kavuşmuş serfler için gönüllü öğretmenlerin görev yaptığı okullar için bir plan hazırlanmasına katkıda bulunmuştu, ama kendisinin ve arkadaşlarının çabaları Çarlık otoritelerinin halkı aydınlatma çabalarına her zaman kuşkuyla yaklaşmaları nedeniyle sona ermişti. Şimdi bir okul kurmak gibi aleni olan her girişimin yalnızca baskıyı davet etmek olacağını anlıyordu; bununla birlikte gerçek bir popülist ruhla "ne kadar küçük olursa olsun, köylülerin entelektüel düzeyini ve refahını arttırmaya yardımcı olacak" her şeyi yapmaya hazır bir halde Tambov'daki aile topraklarına gitti. Yardım etmeye gittikleri köylülerin saldırısına uğrayan, hatta onlar tarafından polise teslim edilen diğer *narodniklerden* daha kolay bir şekilde, Rus köylüleri ile entelektüeller arası bir *yakınlaşmanın* zamanının henüz gelmediğini anladı. Bu nedenle bir entelektüel özgürlük ortamında, düşüncelerini düzene sokmak ve izlemesi gereken yolu daha iyi saptamak için Batı Avrupa'ya gitmeye karar verdi.

İlk olarak, Almanya'nın kaplıca ve kumarhane kentlerinin daha geleneksel yurtseverleri çekmesi gibi, radikal Rusların Mekke'si haline gelen İsviçre'ye gitmesi doğaldı. Kropotkin ilk olarak, kadın erkek yüzlerce Rus'un kendilerini Bakunin'in ya da onun popülist rakibi Peter Lavrov'un yanında politikaya adanıkları Zürih'e yerleşti. Alexander Kropotkin, Lavrov'un arkadaşı ve yandaşıydı, ama bu Peter'in Zürih Rusları arasındaki bu heyecan verici tartışma haftala-

rı sırasında karşısına çıkan birçok sosyalist ve devrimci eğilim üzerinde dikkatle düşünme niyetini etkilemedi. Bakunin'in daha çok Armand Ross olarak tanınan yandaşı Michael Sazhin'le tanıştı ve sosyalizm üzerine bulabildiği bütün kitapları ve tüm Avrupa'da Enternasyonal'in seksiyonları tarafından yayımlanan tüm broşürleri ve yasadışı gazeteleri topladı. Bu süreçte Batı Avrupalı işçiler arasında, kendisinin kendi ülkesinin köylüleri arasında uyandırmayı umut ettiği şekilde, kendi kimliklerine ve kendi güçlerine ilişkin bilincin var olduğuna ikna oldu.

Okudukça önümde, benim tanımadığım ve sosyolojik teorilerin bilgili yaratıcılarının ise hiç tanımadığı bir dünya -ancak İşçi Birliği'nde yaşayarak ve işçilerle gündelik yaşamları içinde tanışarak tanıyabileceğim bir dünya- olduğunu gördüm.

Enternasyonal'in daha aktif bir merkezi olan Cenevre'ye gitmek üzere Zürih'ten ayrıldı ve orada Birlik içinde ortaya çıkan bölünmelerin farkına vardı. Beş hafta Cenevre Marksist grubuyla birlikte oldu. Ama Cenevre'deki önde gelen Rus Marksist'i Nicholas Utin'in politik hesapları kısa bir süre sonra onu rahatsız etti ve o sırada şehirdeki önde gelen Bakuninci olan Zhukovsky'yi aradı. Kropotkin'i hac yolculuğu haline gelen Jura yolculuğuna gönderen Zhukovsky oldu.

Jura'da ilk karşılaştığı insan Neuchâtel'deki küçük matbaada çalışan Jamès Guillaume oldu; oradan Sonvillier'ye gidip Schwitzguébel'i aradı ve dağlı saat imalatçılarıyla tanıştı, küçük aile atölyelerinde onlarla konuştu, köylü zanaatkarların kıymetli bağımsızlıklarını korurken toplumsal adaleti kurma şansını sunar gibi görünen anarşist doktrini tartışmak için tepeleri aşıp geldikleri toplantılara katıldı.

Kropotkin'e daha çekici gelecek bir durum hayal etmek zordur. 1870'lerin başlarında Jura köylerine egemen olan coşku, Zürih'te Enternasyonal broşürlerini okurken beslediği tüm umutları doğruluyordu. Guillaume ve Scwitzguébel tarafından açıklandığını ve saat imalatçıları tarafından a-

teşli bir şekilde tartışıldığını duyduğu anarşist teoriler "aklıma çok yatıyordu" der,

ama Jura dağlarında gördüğüm eşitlikçi ilişkiler; işçilerde geliştiğini gördüğüm düşünce ve ifade bağımsızlığı ve davaya sınırsız bağlılıkları duygularımı daha da fazla etkilemişti; ve bir hafta saat yapımcılarıyla kaldığım dağlardan döndüğüm zaman sosyalizm üzerine görüşlerim netleşmişti; artık bir anarşisttim.

Sürati ve duygusal yapısıyla Kropotkin'in deneyimi bir inanç değiştirmenin tüm öğelerine sahipti; yaşamının geri kalanında düşünce tarzını belirledi.

Guillaume, Kropotkin'i İsviçre'de kalmak ve zanaatkâr yaşamını benimsemek kararından zor vazgeçirdi. Guillaume sert bir şekilde onun görevinin Rusya'da olduğunu söyledi ve Kropotkin bunu kabul etti. St. Petersburg'a döndükten bir süre sonra, 1870'lerin en ünlü *narodnik* grubu olan Çaykovski Çevresi'nin bir üyesi olarak aktif propagandaya başladı.

Çaykovski Çevresi, Kropotkin'in eylem ve örgütlenme düşüncelerini geliştirmeye başladığı bir ortam olmanın dışında anarşizm tarihinde küçük bir yere sahiptir. O sırada üyeleri çarı zor kullanarak devirmek için terörist etkinliğe ya da komplolara girişmek niyetinde değillerdi; propaganda yapıyorlar, broşürler yazıyor ve yayımlıyorlar, Batı Avrupa'dan yasadışı yazılar getiriyorlar ve halkı eğitme görevini yürütmeye çalışıyorlardı. Çoğu sosyal demokratik eğilime sahip ıhlımlı meşrutiyetçilerdi; Kropotkin aralarındaki tek anarşistti ve onun düşünceleri bir bütün olarak Çevre üzerinde pek az etkiliydi. Hatta, Bakunin'in taraftarları ile Lavrov'un taraftarları arasında Zürih'teki Rus kütüphanesinin denetimi üzerine bir tartışma çıktığında, Çaykovski Çevresi Lavrovistlerin tarafını tuttu.

Bununla birlikte, Kropotkin ilk anarşist denemesini o sırada yazdı. Bu *Geleceğin Toplumu İdeallerini İncelemekle Uğraşmalı mıyız?* (Should We Occupy Ourselves with Examining the Ideals of a Future Society?) başlıklı bir broşürdü.

Çar polisinin gizli bir raporu broşürün yayımlandığını ileri sürdü, ama basılı hiçbir kopya yoktu ve 1878'de, Rus popülizminin barışçıl döneminin sonuna damgasını vuran ünlü Yüz Doksan Üç Mahkemesi'nde kanıt olarak sunulduğunda yalnızca bir elyazması mevcuttu.

Bu broşürü, tutumunu paylaşmayan bir grupla etkin bir birlik içinde olsa bile, Kropotkin'in daha sonra yayacağı anarşizm üzerine çalıştığını gösteriyordu. Bazı açılardan bu dönemdeki tutumu, olgunluk yıllarıyla karşılaştırıldığında, Proudhon'a da Bakunin'e de daha yakındı. Proudhon'un etkisi, para yerine emek çeklerinin kullanılması önerisinde ve en azından bir propaganda biçimi olarak çarlık sistemi altında bile tüketici ve üretici kooperatiflerinin kurulması tavsiyesinde görülmektedir. Toprağa ve fabrikalara işçi birliklerinin sahip olması önerisi ise Karşılıklılıktan çok Bakuninci kolektivizme yakın görünüyordu ve henüz daha sonra özellikle Kropotkin'in adıyla ilişkilendirilen komünist bölüşüm biçiminin hiçbir izi yoktu.

Ayrıca Nechayevizm'e ve komplocu araçlarla devrim düşüncesine kesinlikle karşı çıkıyordu. Devrimciler devrim yapmazlar, diyordu; onlar ancak hoşnutsuz halkın çabaları arasında bağlantı kurabilir ve onlara kılavuzluk edebilirler. Devleti reddediyor, el emeğinin evrensel bir görev olarak görülmesi gerektiğini ileri sürüyor ve daha ileri yıllarda entelektüel eğitimin bir zanaat çiraklığıyla birleştirildiği bir eğitim biçimini savunduğu zamana özgü olan bir tartışmayı başlatıyordu.

Kropotkin St. Petersburg'un işçi mahallelerinde köylü Borodin adıyla yürüttüğü ajitasyonun kılıfı olarak coğrafi çalışmasını kullanarak, iki yıl Çaykovski Çevresi'nin etkinliklerine katıldı. 1874'te tutuklandı ve Peter-Paul Kalesi'ne hapsedildi. İki yıl sonra sağlığı bozuldu ve St. Petersburg askeri hastanesinin hapisane bölümüne aktarıldı. *Bir Devrimcinin Anıları*'nda (Memoirs of a Revolutionist) çok canlı bir şekilde anlatılan ünlü kaçışını sık sık ileri sürüldüğü gibi hapishaneden değil bu hastaneden yaptı. Ağustos 1876'da

İngiltere'ye vardı ve ertesi yılın başında İsviçre'ye giderek dört yılı aşkın bir süre önce Jura Federasyonu üyeleriyle kurduğu bağlantıları yeniden buldu.

Bu kez, kuşkusuz Rusya'daki etkinlikleri nedeniyle anarşist hareketin içine kolayca kabul edildi. Jura Federasyonu *Bulletin*'ine (Bülten) ve başka yasadışı anarşist broşürlere yazılar yazmaya başladı; Ağustos 1877'de gizli İttifak'ın son toplantısı olabilecek bir toplantıya katıldı ve İsviçre'de kurulmasını önerdiği uluslararası iletişim bürosunun sekreterliğine seçildi. Aynı yıl daha sonra *émigré* gruplarının delegesi olarak Belçika, Verviers'deki son Saint-Imier Enternasyonal Kongresi'ne gitti ve sonra sosyalist hareketi yeniden birleştirmek gibi nafia bir umutla Ghent'teki Enternasyonal Sosyalist Kongre'ye katıldı. Ama Belçika polisinin kendisini tutuklama niyetinde olduğunu anlayarak aceleyle kaçtı ve İngiltere'ye döndü; bir süre British Museum'da çalışmakla yetindi. Bu dönemde sadece bir toplumsal değişim programı olarak değil aynı zamanda bir ahlak felsefesi olarak anarşizm anlayışını geliştirmeye başladı.

Yavaş yavaş anarşizmin salt bir eylem tarzından ve salt bir özgür toplum anlayışından daha fazla bir şeyi temsil ettiğini; insanla ilgili bilimlerde kullanılan metafizik ya da diyalektik yöntemlerden çok farklı bir şekilde geliştirilmesi gereken, doğal ve toplumsal bir felsefenin parçası olduğunu anlamaya başladım. Ben onun insan kurumlarına uygulanan tümevarımın sağlam temeli üzerinde... doğal bilimlerin yöntemleriyle ele alınması gerektiğini düşünüyordum.

Ama henüz bu düşüncelerini geliştirmek için vakti yoktu, çünkü Kropotkin için ajitasyon faaliyeti, sonraki yıllarında hayatında temel bir yer tutacak olan liberter bilimle uğraşmak için yerleşik bir hayatı benimsemesini önleyecek kadar önemliydi ve 1877 yılı sona ermeden Andrea Costa ve Jules Guesde'le birlikte Paris'te anarşist bir hareketin çekirdeğini oluşturacak küçük grupları yaratmak için British Museum'un okuma odasını terketti. Nisan'da Costa tutuklandı, Kro-

potkin de İsviçre'ye kaçtı ve ülke dışına yaptığı küçük seyahatler dışında 1880'e kadar orada kaldı.

Artık bir ajitator ve yayımcı olarak en aktif dönemi başlamıştı. 1872'de kendisini o kadar heyecanlandıran Jura satçilerinin coşkusunun hemen hemen tamamen tükendiğini görünce düş kırıklığına uğradı; Guillaume yirmi yıl sürecek bir hareketsizliğe gömülmüştü, Jura Federasyonu yok oluyordu ve uzun süredir saf Bakuninciliğin yarı resmi organı olan *Bulletin* artık çıkmıyordu. Öte yandan Cenevre'de anarşist etkinlik büyük ölçüde birkaç enerjik Rus ve Fransız sürgününün varlığıyla yeniden canlanmıştı; Kropotkin bu Fransız sürgünlerinden genç doktor Paul Brousse'la birlikte, esas olarak Fransa'da anarşizmin gelişmesini sağlama umuduyla sınırdan gizlice geçirilmek üzere basılan *L'Avant-garde*'ın (Öncü) editörlüğünü yapıyordu.

1878'in sonunda *L'Avant-garde* İsviçre yetkilileri tarafından kapatıldı ve Brousse hapsedildi; Kropotkin gazetenin kapanmasının yarattığı boşluğu doldurmak için, Proudhon'un *Le Peuple*'ünün 1850'de kapanmasından beri en etkili anarşist gazete olacak olan *Le Révolté*'yi (İsyan) çıkarmaya başladı. Başlangıçta bütün yazıları kendisi yazıyor, bunun yanı sıra vaktinin büyük kısmını Lemman Gölü çevresindeki ve Jura'daki küçük kentlerde Enternasyonal'i yeniden canlandırma umuduyla seminer turlarına ayırıyordu. Anarşist hareketin teorik tartışmanın ötesine geçmesinin zamanı geldiğinin bilincindeydi; muhtemelen "eylemle propaganda" teorisini yorumlamaya başlanmış olan İtalyan anarşistlerinin etkisiyle.

Ne gibi pratik şeyler yapabiliriz? [diye yazıyordu arkadaşı Paul Robin'e]. Ne yazık ki Enternasyonal şimdiye kadar yalnızca bir çalışma birliği oldu, şimdi de öyle. Pratik bir etkinlik alanı yok. Bu nerede bulunabilir?

"Özü devrimci tonu ılımlı" olsun diye uğraştığı ve daha aydın işçileri ilgilendireceğini düşündüğü tarihsel ve ekonomik sorunları basit bir şekilde tartışmaya çalıştığı *Le Révol-*

té'de yayımlanacak yazılarına bu pratik etkinlik alanları arayışı egemendi. Canlı bir gazeteci üslubuyla yazıyordu, ancak en ufak bir alçak gönüllülük izi yoktu; o zamana kadar anarşistlerin yayımladıkları sıkıcı gazetelerle karşılaştırıldığında ortaya çıkan enerjisi *Le Révolté*'nin yalnızca İsviçre'de değil, Bakunin'in 1870'teki Lyon Ayaklanması başarısızlığından beri zayıflayan anarşizmin yeniden canlanmasını teşvik ettiği güney Fransa'da da radikal işçiler arasında popüler hale gelmesini sağladı.

Kropotkin, Temmuz 1881-Londra Uluslararası Anarşist Kongresi'ne katıldıktan sonra, Rus büyükelçisinin baskısıyla İsviçre'den sürülene kadar *Le Révolté*'yi çıkarmaya devam etti; bundan sonra Lemman Gölü'nün güney kıyısındaki küçük Fransız kasabası Thonon'a yerleşti. O zaman bile düzenli olarak gazeteye yazılar yazmayı sürdürdü.

Kropotkin'in *Le Révolté*'deki ilk makaleleri en çok, her grevde ya da her ekmek isyanında, barışın ve toplumsal adaletin düşmanları olarak kabul ettiği büyük ulus devletlerin çözülmesinin ümit vaat edici bir belirtisini gördüğü bir iyimserlikle ele alınan güncel meselelerle ilgiliydi. Yıllarca yakın gelecekte Avrupa çapında bir devrim bekledi; bu konuda yalnız değildi, çünkü onun beklentilerini anarşistlerin yanı sıra Marksizm karşıtlarının birçoğu da paylaşıyordu.

Bir süre sonra, çağdaş toplumu ve kurumlarını liberter bir sosyoloğun bakış açısından eleştiren ve somut anarşist alternatifler getirmeye çalışan daha az güncel makaleler yazmaya başladı. İlk kitaplarından ikisi *Bir İsyancının Sözleri* (Paroles d'un révolté) ve *Ekmeğin Fethi* (The Conquest of Bread) *Le Révolté*'ye ve onun Parisli ardılı *La Révolte*'a (İsyancı) yazılan makalelerden oluşuyordu; broşürlerinin birçoğu da sonraki yıllarda dünyanın her yerinde dolaştı. Bunların arasında *Gençlere Çağrı* (An Appeal to the Young), *Devrimci Hükümet* (Revolutionary Government) ve *İsyan Ruhu* (The Spirit of Revolt) gibileri çekiciliklerini büyük ölçüde korudular; bu broşürler Avrupa ve Latin Amerika'daki anarşist gruplar tarafından hâlâ basılmakta ve dağıtılmaktadırlar.

Kropotkin'in büyük anarşist teorisyenlerin sonuncusu olarak etkisinin tarihini bu makalelerden başlatabiliriz; *Karşılıklı Yardımlaşma, Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler* (Mutual Aid, Fields, Factories and Workshops) ve ölümünden sonra yayımlanan *Ahlâk* (Ethics) gibi sonraki kitapları bile 1880'lerdeki militan gazetecilik ve ajitasyon döneminden çıkan genel kavramlara bilimsel ve felsefi destek sağlamaya yöneliktir. Bu nedenle, biyografik anlatıya bir ara vermek ve Kropotkin'in gelişen düşüncelerinin önemli yönlerini ele almak yerinde olur.

Teoriyi pratiğe bağlama arzusu, Kropotkin'in *Le Révolté* deki bütün yazılarında çok belirgindir. Devrimi, Bakunin'in gördüğü gibi, kıyameti andıran büyük bir yıkım cehennemi biçiminde değil; ayaklanmanın, özgür bir toplumun doğal gelişimini engelleyecek yeni iktidar organlarının kurulmasıyla sonuçlanmaması için, isyancı işçilerin, eylemlerinin sonuçlarının bilincinde oldukları somut bir olay olarak ele alıyordu. Teması, Proudhon'un 1848'deki temasıyla aynıydı. Devrimler yalnızca sözcüklerle yapılamaz; eyleme ilişkin bir bilgi ve ona yönelik bir istem de olmalıdır.

Devrimin ertesinde [diyordu *İsyân Ruhu*'nda], halk kitlelerinin hizmetinde yalnızca cümleler olursa, net ve göz kamaştırıcı olgulara rağmen durumun kendi lehlerine döndüğünü fark etmezlerse, altüst oluş yalnızca kişilerde ve formüllerde bir değişikliklikle sonuçlanırsa, hiçbir şey elde edilmiş olmayacaktır... Devrimin bir sözcükten daha fazla bir şey olması için, gericiliğin yarın bizi bugünkü duruma geri sürüklememesi için, bugünün fethi, savunma zahmetine değer olmalıdır; dünyanın yoksulların bugün yoksul olmamalıdır.

Başka bir deyişle devrim derhal iki şeyi sağlamalıdır: Birincisi, şu kendi yenilgisini hazırlayan anormalliğin, yani "devrimci hükümetin" yaratılmasına yönelik tüm girişimlerin boşa çıkarılması ve ikincisi toplumsal eşitliğe doğru büyük bir adım. Tedrici uygulama ölümcüldür, çünkü toplumsal ve ekonomik yaşamın tüm yönleri o kadar birbirine bağ-

lıdır ki, toplumun tam ve acil bir dönüşümünden daha az hiçbir şey geçmişteki devrimleri izleyen türden bir gerilemeye karşı etkili bir garanti sağlayamayacaktır.

O günler geldiğinde -ve o günlerin gelmesini hızlandırmak sizin elinizde- bütün bir bölge, dış mahalleleriyle birlikte büyük kentler yöneticileri silkip attıklarında, görevimiz açıktır; tüm donanım topluluğa iade edilmelidir, bireylerin elindeki toplumsal araçlar gerçek sahiplerine iade edilmelidir, herkesin tüketimdeki tam payına sahip olması için gerekli ve yararlı her şeyin üretimi devam etmelidir ve toplumsal yaşam kesilmek bir yana muazzam bir enerjiyle yeniden başlamalıdır.

Kropotkin her şeyin topluluğa iade edilmesi gerektiğini söylerken belirsiz ve genel bir şey kastetmiyor; özellikle *komün* tarafından devralınması gerektiğini kastediyor. Esas olarak hitap ettiği Fransızlar için terim yeterince tanıdık; halka ve çıkarlarına en yakın yere' idari birimi tanımlamaktadır, ama aynı zamanda 1793 ve 1871 Paris Komünlerinin devrimci çağrışımalarını taşımaktadır. Ama Kropotkin düşüncüyü genişletir; onun için komün yerel bir hükümet kurumu, hatta iki büyük Komün gibi politik federalizmin bir ifadesi değildir. Doğrudan ilgili bireylerden oluşan gruplarca temsil edilen tüm toplumsal çıkarları birleştiren gönüllü bir birliktir; diğer komünlerle birlik sayesinde devletin yerini alan bir kooperasyon ağı oluşturur.

Komün ekonomik olarak, malların ve hizmetlerin ihtiyacı olan herkes için ücretsiz olarak mevcut olmasında ifadesini bulacaktır ve burada bölüşüm ölçütü olarak *emeğin* değil *ihtiyacın* vurgulanmasıyla, Kropotkin'i, her ikisi de doğrudan bireysel işçinin emek süresiyle ilişkili bölüşüm sistemleri tasarlamış olan kolektivist Bakunin'den ve Karşılıklı Proudhon'dan ayıran noktaya getiriyoruz. Başka bir deyişle Kropotkin anarşist komünisttir; onun için, Halk Bankaları tarafından ya da emek çekleri aracılığıyla işçi birlikleri tarafından bile idare edilse, ücret sistemi bütün biçimleriyle zorunlu bir biçimdir yalnızca. Gönüllü bir toplumda hiçbir yeri yoktur.

Makalelerin çoğu önceki on yılda yazılmış olsa bile anarşist komünizm teorisi bir bütün olarak, özellikle 1892'de Paris'te yayımlanan *Ekmeğin Fethi*'nde geliştirilmiştir. Ancak, Kropotkin *Le Révolté* ve *La Révolte*'da yazarken bile anarşist komünizmin yeni olmadığını vurgulamak gerekir. Kropotkin anarşist komünizmin büyük havarisi ve onu popülerleştiren kişiydi, ama gerçek mucidi olduğu kuşkuludur.

Anarşist komünizmi diğer liberter doktrinlerden ayıran özellik, anarşizmden bile daha eski olan özgür bölüşüm düşüncesidir. Sir Thomas More onu 16. yüzyılda, Winstanley ise 17. yüzyılda savundu; Campanella'nın Güneş Şehri'nin bir özelliği; Fourier'nin hayal ettiği emekçiler ortaklığında bile, çalışmayı çekici bulması sağlanamayan bireyler, insan olarak yine de yaşam araçlarını topluluktan alma hakkına sahiptiler.

Aslında Fourier'nin düşüncesinin anarşist komünizmin kaynaklarından biri olması muhtemel görünüyor. Proudhon Emekçi Ortaklıklarını savunanları, sosyalist topluluklarındaki aşırı disiplin nedeniyle suçluyordu, ama Élisée Reclus Enternasyonal Kardeşliğin ilk günlerinde Bakunin'le biraraya gelene kadar aktif bir Emekçi Ortaklığı savunuruydu ve 1870'lerde Fransız anarşizminin liderlerinden biri olduğunda Fourier'nin düşüncelerini beraberinde getirmiş olması çok muhtemel görünüyor.

Anarşizm ile komünizmi bir şekilde birbirine bağlayan en eski yayın, daha sonra Kropotkin'in *Le Révolté*'yi çıkarmasına yardım eden Cenevreli zanaatkar François Dumartheray'ın küçük broşürüydü. Başlığı *Politik Eylem Tarafı El İşçilerine* (Aux travailleurs manuels partisans de l'action politique) ve 1876'da Cenevre'de yayımlanmıştı. O sırada Kropotkin Rusya'dan yeni ayrılmıştı ve Cenevre'ye ancak Şubat 1877'de gelecekti, bu nedenle Dumartheray'ın ondan etkilenmesi imkânsızdı. Öte yandan Élisée Reclus o sırada Cenevre'deydi ve çok özgün bir kafaya sahip bir adam gibi görünmeyen Dumartheray'ı etkilemiş olması muhtemeldir.

Bu düşüncüyü ortaya ister Reclus ister Dumartheray atmış olsun, bir kez ortaya çıktıktan sonra hızla yayıldı. 1870'lerde İsviçre'deki anarşistler arasında aktif olan Gürcü prens Cherkesov, 1877'de, Bakunin'in ölümünden bir yıl sonra, İsviçre liberter çevrelerindeki herkesin, terimi kullanmadan anarşist komünizm düşüncesini kabul ettiğini söylüyordu. Cafiero, Malatesta ve zaman zaman Ticino sınırını geçmenin yolunu bulan diğer militanlar aracılığıyla İsviçre'deki eğilimlerle temas içinde olan İtalyanlar da 1877'de aynı yönde ilerlemeye başladılar. Anarşist komünist ünvanının kabul edilmesi yönündeki nihai adım, 1880'de, Kropotkin'in çok sonra Guillaume'a söylediği gibi, Reclus ve Cafiero'yla birlikte Jura Federasyonu Kongresi'ni özgür komünizmi ekonomik doktrin olarak kabul etmeye ikna ettikleri zaman, hem İsviçre'de hem de İtalya'da atıldı. O dönemde anarşist hareketin İspanya'daki diğer aktif seksiyonu aynı kararı almadı ve 1939'a kadar Bakunin'in kolektivist düşüncelerinin etkisi altında kaldı.

1880 Jura Kongresi aslında Kropotkin'in anarşist komünizmi açıkça tartışmasını sağlayan ilk fırsattı. Kongre'ye devrimci kod adı Levashov imzasıyla *Pratik Olarak Gerçekleştirilmesi Açısından Anarşist Düşünce* (The Anarchist Idea from the Point of View of Its Practical Realization) başlıklı bir rapor sundu; bu rapor daha sonra anarşist-komünist bakış açısının yayın organı haline gelen *Le Révolté*'de yayımlandı. Rapor devrimin, tüm gerekli kamulaştırmaları yürütecek ve üretim araçlarını kolektifleştirecek yerel komünlere dayanması gerekliliğini vurguluyordu. Komünist bölüşüm yönteminden özellikle söz etmiyordu, ama rapora eşlik eden konuşmada Kropotkin komünizmi -özgür bölüşüm ve her tür ücret sisteminin feshedilmesi anlamında- üretim araçlarının kolektifleştirilmesinin dolaysız sonucu olarak gördüğünü açıkça ortaya koydu.

Kropotkin *Bir İsyanının Sözleri* içinde derlenen makalelerden birkaç yıl sonra, 1880'lerin ortalarında yazılan makale-

lelerden oluşan *Ekmeğin Fethi*'nde anarşist komünizmi daha düşünceye dayalı bir şekilde sunar. Vurgulamada buna eşlik eden bir kayma vardır. Devrimci taktiklere ilişkin tartışmalar vardır, ama artık baskın değildir ve Kropotkin'in ilgisi büyük ölçüde "herkes için refah"ın mevcut olduğu bir yaşamın olanaklılığını kabul etmemize yol açan bilimsel ve tarihsel nedenlere ilişkin bir tartışmaya yönelmiştir. Bu, en ince ayrıntısına kadar ideal bir dünyanın görüntüsünü yansıtmada anlamında bir ütopya değildir, çünkü tüm anarşistler gibi Kropotkin de, özellikle toplumsal devrimden sonra toplumun hiçbir zaman büyümeye ve değişmeye son vermeyeceğini ve onun geleceğine dair ayrıntılı planların, mutsuz bir bugünde yaşayanların, saçma ve zararlı bir şekilde başkalarının daha mutlu bir gelecekte nasıl yaşayabileceklerini dikte etme girişimleri olduğunu kabul ediyordu. Kropotkin bu çalışmada, bizi bugün etkileyen bir dizi önemli toplumsal sorunu ele almaya ve üretimin kâra değil kullanıma yönelik olduğu ve bilimin herkesin ihtiyaçlarının uzlaştırılmasını ve karşılanmasını sağlayacak araçların incelenmesine adanmış bir dünyada bu sorunların nasıl çözülebileceğini deneysel bir şekilde düşünmeye çalışıyordu.

Ekmeğin Fethi, Proudhon'un, insanlık mirasının, herhangi bir bireyin katkısının ölçülmesini imkânsız kılan kolektif bir miras olduğu varsayımından yola çıkar; bu durumda, bu miras kolektif bir şekilde kullanılmalıdır.

Her şey herkes içindir, çünkü herkesin onlara ihtiyacı vardır, çünkü herkes onları üretmek için gücü ölçüsünde çalışmıştır ve çünkü dünya zenginliğinin üretiminde herhangi bir kişinin payını değerlendirmek imkânsızdır... Erkekler ve kadınlar kendilerine düşen çabayı gösterdikleri takdirde, herkes tarafından üretilen her şeyde makul bir paya hakları vardır ve bu pay refahlarını garantilemek için yeterlidir.

Bundan sonra eşitsizliğin ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerekliliği gelmektedir, ama kapitalist bireyciliğin yerine otoriter sosyalistlerin düşündüğü gibi kısıtlayıcı devlet mülkiyeti değil, Kropotkin'in işaret ettiği gibi, uluslara-

rası posta ve demiryolu anlaşmaları gibi meselelerde hükümetlerin bile pratik bulduğu bir gönüllü kooperasyon sistemi gelmelidir. Kropotkin, bu gönüllü anlaşmaların karmaşık bir toplumun tüm işlevlerini kucaklayacak kadar genişletilmemesi için hiçbir mantıklı neden olmadığını ileri sürer.

Kropotkin, kapitalizmin adaletsizliklerinin ve ekonomik krizlerinin üretim eksikliğinden değil tüketim eksikliğinden ve emeğin üretken olmayan işlere yönlendirilmesinden kaynaklandığını ileri sürer. Lüks mallar üretilmezse, hatalı bir şekilde bürokratik ve askeri etkinliklere yönlendirilen tüm enerji toplumsal olarak yararlı işlere yönlendirilse, herkes için bolluk sağlama konusunda sorun olmayacaktır. Aslında, daha önce Godwin'in izlediği bir düşünce çizgisini benimseyerek, herkes beyniyle olduğu kadar elleriyle de çalışırsa "yirmi ya da yirmi beş yaşından kırk beş ya da elli yaşına kadar günde beş saat"ın herkesin maddi refahını sağlayacağını ileri sürer. Bir bilimci olarak yaratıcı etkinliğin keyfini yaşadığı için, insan ruhunun filiz vermesi için boş zamanın ekmek kadar gerekli olduğunu anlamaktadır.

İnsan, hayattaki tek amacı yemek, içmek ve kendine bir barınak bulmak olan bir varlık değildir. Maddi ihtiyaçları karşılanmaz, diğer ihtiyaçlar, genel olarak söylersek sanatsal bir yapıya sahip olan ihtiyaçlar kendilerini ortaya koyarlar. Bu ihtiyaçlar çok çeşitlidir; her birey için farklıdır ve toplum uygarlaştığı ölçüde, bireysellik gelişecek ve arzular çeşitlenecektir.

O halde, bir insanın çalışma yaşamı kooperatif çalışma birlikleriyle örgütleneceği gibi, boş zamanı da şimdiki aydın dernekleri gibi olan ama büyük bir ateşli amatörler nüfusu-na ulaşan karşılıklı ilgi derneklerinin çoğalmasıyla zenginleşecektir. Tüm sanatçılar ve bilimciler muğlak terimin her iki anlamında da amatör olacaklardır, çünkü Kropotkin hepsinin el işlerini sürdüreceklerinden ve onun aracılığıyla sanatsal ya da entelektüel arayışlara getirdikleri deneyimi genişleteceklerinden emindir.

Kropotkin, ileriki dönemlerde arkadaşı olan William Morris için olduğu gibi kendisi için de özgür bir toplumun başarsının ipuçlarından biri olan “çekici çalışma” tezini Fourier’den alır. Kapitalist bir dünyada insanların çoğunun işlerini zevksiz bulduklarına ve ondan kaçmak istediklerine kuşku yoktur. Ama Kropotkin, bunun insanın doğal olarak aylak olduğu anlamına gelmediğini ileri sürer; tam tersine insan meşgul olmayı tercih eder ve özgürce ve hoş koşullar altında yapılan işte tatmin bulur. İşçilerin bugün yaşadıkları sıkıntı ve düş kırıklığının temelinde işbölümü ve kötü fabrika koşulları yatmaktadır; bunların yerine hoş ve sağlıklı ortamlar konulabilirse ve üreticinin kendisine işinin yararlı olduğu duygusunu veren çeşitli işlerde çalışması mümkün olursa, çalışmak sevimsiz niteliğini kaybedebilir ve çekiciliği, insanın kendisini genel refah için çalışan özgür bir insan olarak görmekten aldığı manevi tatminle daha da arttırılabilir. Kropotkin, herkesin depolardan ihtiyaçlarını özgürce alabildiği anarşist-komünist bir dünyada, insanları çalışmaya teşvik edecek hiçbir şey olmayacağı tezini savunanlara gereken yanıtın burada verildiğini düşünmektedir. En iyi teşvik, eksiklik tehdidi değil, yararlı başarı bilincidir.

Burada insanın doğal toplumsal sorumluluk eğilimine yönelik tipik anarşist güven görülmektedir. Devletin tersine toplum doğal bir olgudur ve dolayısıyla -diye ileri sürer- tüm yapay kısıtlamalar kaldırıldığı zaman, insanların toplumsal bir şekilde hareket etmelerini bekleyebiliriz, çünkü bu doğalarına uygun bir şey olacaktır. Kropotkin’in dikkate almadığı nokta, insanlar bağımlılığa koşullandıklarında sorumluluk korkusunun, nedenleri ortadan kaldırılır kaldırılmaz yok olmayan psikolojik bir hastalık haline geldiğidir.

Aslında, Kropotkin bazı asosyal bireylerin özgür bir toplumunda çalışmanın sunacağı keyiflere direnebileceğini istemeye istemeye kabul etmektedir. Ve burada toplumun manevi bir baskı uygulama hakkı olduğunu ileri sürer; böylelikle *Ekmegün Fethi*’nde çizilen özgürlük cennetine, Orwell’ in anarşist cennetin öğelerinden biri olduğunu ileri sürdüğü

kamuoyu yılanı girer. Bu açıdan Kropotkin’in yararsız insanlara yönelik sözlerini rahatsızlık hissetmeden dinlemek çok zordur.

Yararlı herhangi bir şey üretmeye kesinlikle muktedir değilseniz ya da bunu yapmayı reddediyorsanız, o zaman yalnız bir insan ya da bir sakat gibi yaşayın. Yaşamak için gerekli olan şeyleri size verecek kadar zenginsek memnuniyetle veririz... İnsansınız ve yaşamaya hakkınız var. Ama özel koşullarda yaşamak ve safları terketmek istiyorsanız, diğer yurttaşlarla gündelik ilişkilerinizde acı çekmeniz çok mümkündür. Bir yetenek olduğunuzu keşfedip, sizin için gerekli olan her işi yaparak sizi ahlâki yükümlülüklerinizden severek azat edecek arkadaşlarınız yoksa, burjuva toplumunun bir hayaleti olarak görüleceksiniz.

Dışardakilerin, “saflarda” olmayanların, komşularının manevi kınamalarına maruz kaldıkları özgür bir toplum kendi kendisiyle çelişkili gibi görünüyor. Ancak Godwin aynı düşünceyi Kropotkin’den yüz yıl önce dile getirmişti ve bu düşünce liberter gelenekte rahatsız edici bir şekilde tekrar tekrar ortaya çıkan püritenlikten ayrılmaz.

Kropotkin’in anarşist-komünist düşüncelerine ilişkin tartışına, Kropotkin’in hayatının gerçek seyrinden uzaklaşmamıza neden oldu; şimdi İsviçre’den sürüldükten sonra Fransız Savoyu’na yerleştiği noktaya geri dönmek istiyorum. Kropotkin Thonon’da birkaç hafta kaldı ve sonra kuzeye doğru, yolu üstünde olan Lyon bölgesindeki anarşist gruplara uğrayarak İngiltere’ye gitti. Muhtemelen İngiltere’ye yerleşmeyi düşünüyordu, ama aynı on yıl içinde başlayacak toplumsal kabarmanın işaretlerini göremediği için bir yıl kadar Londra’da kaldıktan sonra ortamın duyarsızlığını dayanılmaz bulmaya başladı. Ekim 1882’de Thonon’a döndü; nihayet yine eski Cenevreli yoldaşlarıyla beraberdi.

Kropotkin Fransa’ya münasebetsiz bir zamanda gelmişti İngiltere’de bulunduğu aylarda orta Fransa’da, Massif Central’deki Monseau-les-Mines’deki bir dizi ayaklanma ve dinamit patlamalarıyla doruğuna ulaşan bir huzursuzluk dalgası olmuştu. Bu olaylar Fransız otoritelerinin gözünde güney

Fransa'da anarşizmin gelişmesine bağlanıyordu. Kropotkin İngiltere'deyken Fransa'daki hareketle bağlantısını yitirmişti, ama liberter gazete *Le Révolté*'yle bağlantısı ve devrimci bir teorisyen olarak uluslararası ünü, Fransa'ya dönüşünün yeni bir şiddet patlamasına denk düşmesiyle birleşince, polis onun özgür kalmasını çok tehlikeli bulmasına yetecek nedenleri sağlamıştı. 1882 sonunda anarşistleri tutuklamaya yönelik bir kampanya Kropotkin'in tutuklanmasıyla doruk noktasına ulaştı. 3 Ocak 1883'te Kropotkin'le birlikte eli üç anarşist Lyon Polisi Disiplin Mahkemesi'ne çıktı; gizlenen on dört kişi daha suçlamaya dahil edilmişti. Tutuklular arasında son şiddet eylemlerine dahil olduğu kanıtlanan hiç kimse olmadığı için, kovuşturma, Komün'den sonra kabul edilen, Enternasyonal'e karşı bir yasayı temel aldı ve sanıklararı yasadışı bir örgütte aktif olarak yer almakla suçladı.

Tutuklular olayı, görüşlerini açıklamanın bir vesilesi olarak kullanmak için ellerinden geleni yaptılar. Kropotkin herkesin imzaladığı bir ilkeler beyanını kaleme aldı. Hükümetleri ve kapitalizmi suçluyor; "özgürlüğün temel bir koşulu olarak" eşitlik talep ediyor ve insan ilişkilerinde "dayatılan disiplin yerine, idare ve yasal vesayet için, sürekli olarak değiştirilebilen özgür bir sözleşmenin geçirilmesini" istiyordu. Ayrıca kendi konuşmasında neden ve nasıl bir devrimci olduğunu anlatarak yargıçları sınıf nefretini sürdürmemeye ve tüm adil insanlarla birlikte, eksikliğin ortadan kalkmasıyla çekişmenin yok olacağı bir toplumun kurulması çabasına katılmaya çağırırdı.

Belâğatinin mahkeme üzerinde hiçbir etkisi olmadı; zaten böyle bir amacı da yoktu. Savcı Enternasyonal'in artık var olmadığını kabul etmek zorunda kaldığı halde tutuklular yine de Enternasyonal'e bağlılıkları nedeniyle suçlu bulundular. Kropotkin ve üç diğer önde gelen anarşist propagandacı beş yıl hapse mahkûm oldu. Eski St. Bernard Manastırı'ndaki Clairvaux hapishanesine gönderildiler; politik tutukluların gördüğü ayrıcalıklı muameleyi gördüler. Kropotkin'in zamanı becerikli ve çok yönlü bir adamın meşgu-

liyetleriyle doluydu. Hapishanedeki arkadaşları için dil, kozmografi, fizik ve geometri sınıfları oluşturdu; hapishane bahçesinde emek yoğun tarım denemelerine girişti; *Encyclopaedia Britannica* ve Élisée Reclus'nun anıtsal *Géographie universelle*'ine yaptığı katkılarının yanı sıra, *Nineteenth Century* için Rusya üzerine, *La Revue socialiste* için coğrafya üzerine makaleler yazdı.

Kropotkin'in bir Fransız hapishanesindeki çalışmalarını kabul etmeye hazır saygıdeğer yayınların çeşitliliği, yalnızca saygın bir bilim adamı olarak ne ölçüde tanındığını değil, aynı zamanda mahkemesinin ve hapsedilmesinin geniş kesimlerce haklı bulunmadığını gösteriyordu. Georges Clemenceau Temsilciler Meclisi'ne bir af önergesi sundu; önerge yüzden fazla oy aldı. *Journal des économistes* gibi ılımlı Fransız gazeteleri cezayı kınadılar; Fransız Bilim Akademisi Kropotkin'e ihtiyaç duyduğu her kitabı göndermeyi vaat etti, Ernest Renan ise kütüphanesini tutuklunun emrine sundu. Victor Hugo Fransa cumhurbaşkanına Britanyalı aydınların ve edebiyatçıların dilekçesini sunduğunda, dilekçe Victoria dönemi İngilteresi'nin en seçkin isimlerinden bazılarını içeriyordu: Swinburne ve Morris, Watts-Dunton ve Burne-Jones, Leslie Stephen ve Frederic Harrison, Sidney Colvin ve Patrick Geddes, John Morley ve James Runciman ve Alfred Russell Wallace ve ayrıca büyük üniversitelerden on beş profesör ve British Museum'un yüksek memurları.

Bütün bu sempati gösterileri ve protestoların hiçbirinin doğrudan bir etkisi olmadı ve Kropotkin Clairvaux bölgesine özgü sıtma ve kronik iskorbüt nedeniyle sağlığının bozulduğu bir dönem geçirdi. Bundan sonra ve Fransa Başbakanı De Freycinet "Kropotkin'in serbest bırakılmasının önünde diplomatik engeller var" diyerek Rus baskısını kabul ettikten sonra, halkın öfkesi nihayet cumhurbaşkanını Kropotkin'le birlikte diğer anarşist tutukluları affetmek zorunda bıraktı.

Kropotkin üç yıl hapis yattıktan sonra 15 Ocak 1886'da serbest bırakıldı; Mart 1886'da dördüncü kez İngiltere'ye git-

ti. İngiltere otuz yıldan uzun bir süre onun vatani~olacaktı ve bu ülkeye gelmesi Sibirya'ya gidişiyile başlayıp çeyrek yüz- yıl süren aktif kâşiflik ve devrimcilik hayatının sona erdiği- ne işaret ediyordu. *Freedom*'ın ve Britanya'daki tek kalıcı a- narşist örgütlenme olan Özgürlük Grubu'nun kurulmasına yardımcı olarak, İngiliz anarşist hareketine katkıda bulun- duğu doğrudur; ayrıca İngiltere'de, hatta iki kez de Kuzey Amerika'da tek tük seminer turlarına çıktı ve Rus sürgünle- rinin çeşitli gazetelerinin kurulmasına yardımcı oldu. Ama bunlar hep münferit faaliyetlerdi; Kropotkin *Le Révolté*'deki editörlüğü sırasında sürdürdüğü militan lider rolünü bir da- ha hiçbir zaman üstlenmedi. Daha çok bir teorisyen olarak yaşadı; anarşizmin daha genel, sosyolojik yönlerine ilişkin düşünceleri, önceki bilimsel ilgilerine geri dönüşle birleştir- di. Uzun süre komşularının kışkırtıcılarına sebep olan bah- çeler yarattığı uzak dış mahallelerin yalnızlığı içinde yaşadı; evini coğrafyacı arkadaşlarının ve anarşist yoldaşlarının ya- nı sıra, Bernard Shaw'dan Tom Mann'a, Frank Harris'ten Ford Madox Ford'a kadar her türden İngiliz radikalini ve en- telektüelini içeren bir hafta sonu ziyaretçileri alayına açık tuttu. Anarşistler için, hareketin, öğüt ve makale istenecek; kamuya açık bir gösteride ya da o sırada Soho ve Whitecha- pel'de mantar gibi biten devrimci klüplerin birindeki bir top- lantıda nadiren görüldüğünde memnuniyetle karşılanacak büyük peygamberi olmuştu. Eğitimli Britanya kamuoyu için Rusların otokrasiye karşı direnişinin onurlu bir simgesi idi. *Times*'taki ve bilimsel dergilerdeki makaleleri saygıyla oku- nuyordu; otobiyografisi *Bir Devrimcinin Anıları* ve evrimde- ki bir etken olarak kooperasyon tartışmasını içeren *Karşılık- lı Yardımlaşma* çabucak kendi alanlarında klasik olarak ka- bul edilmişti.

•Öte yandan Kropotkin'in kendi tutumu da yavaş yavaş değişiyordu. Giderek daha fazla toplumsal değişimin evrimci yönünü vurguluyor, onu ani devrimci ayaklanmalardan çok toplumdaki barışçı gelişmelere bağlıyordu; şiddet içeren yön- temleri gi lerek daha az savunuyordu ve daha 1891'de bir

konusmasında anarşizmin "kamuoyunun olgunlaşmasıyla ve mümkün olan en az miktarda karışıklıkla" gelebileceğini ileri sürdü. O dönemde anarşist suikastçilerin eylemleri onu huzursuz ediyordu; dürtülerinin onurlu ve anlaşılabilir oldu- ğunu hissettiği için onları kınamak istemiyordu, ama yön- temlerini de onaylamıyordu.

Kropotkin'in tutumundaki bu değişikliklerin çeşitli neden- leri vardı. Bozulan sağlığı daha sakin bir yaşam talep edi- yordu ve bu durum doğal iyi kalpliliğini yüzeye çıkarıyordu. Evrime yönelmişti, çünkü yumuşak doğası onu tercih etme- sine neden oluyordu, ama ayrıca bilimsel ilgilerinin yeniden uyanması Bakunin'in kıyamet günü romantikliğine tepki duymasına yol açıyordu. Önceki ajitasyon faaliyetlerinin beklediği kadar hızlı sonuçlar vermediğini anlamış ve dev- rimci hareketin uğradığı sürekli yenilgileri görerek zaferin görece yakın bir gelecekte olduğu inancını giderek yitirmişti. Ama değişen görüşleri üzerindeki en önemli etki İngiliz sos- yalist hareketiyle temasından kaynaklanıyordu. Kropotkin, William Morris'in yakın arkadaşıydı*, birçok Fabian'ı ve Ba- ğımsız İşçi Partisi'nden Keir Hardie gibi bazı kurucuları ta- nıyor ve takdir ediyordu; Sosyal Demokratik Federasyon'un Marksist lideri H.M. Hyndman ile arasında sürekli bir an- laşmazlık olduğu halde, birbirlerine her zaman büyük saygı duydular. Kropotkin Britanya işçi hareketinin çeşitli kesim- leri arasında var olan karşılıklı hoşgörüden etkilenmişti. Britanya sosyalizminde liberter ögenin, Kıta Avrupası'ndaki Marksistler arasında olduğundan daha büyük bir yer tuttu- ğunu görmüş ve belki de yarı bilinçli olarak, İngiliz işçi gele- neğine nüfuz etmiş olan, ideal hedefe yavaş yavaş ve makul bir şekilde ilerleme umudundan etkilenmişti. İngiliz sosyal- izminin bu yönleri bir dereceye kadar William Godwin ile yandaşlarının gizli etkisinden kaynaklanıyordu; Kropotkin' in de Godwin'i bu dönemde bulması ve atalarından biri ola- rak kabul etmesi anlamlıdır.

* Morris için Sosyalist Birlik içindeki yaşamı dayanılmaz hale getiren şiddet yanlısı anarşist grubu hiç desteklememiş olması anlamlıdır.

Bu tutum değişiklikleri Kropotkin'in önceki ideallerini bir yana bıraktığı anlamına gelmiyordu. Yaşamının sonuna kadar kapitalizmin ve devletin kötülüklerine, tüm toplumu değiştirecek ve politik olarak devletin, ekonomik olarak ücret sisteminin tahakkümü altındaki bir sistem yerine özgür komünizmi yaratacak bir değişim ihtiyacına inandı. İngiliz sosyalistlerine ne kadar dostça yaklaşırsa yaklaşıp, kendisini onlardan ayıran temel meselelerde hiçbir zaman onlarla uzlaşmadı. Ama anarşizmin, Latin Avrupa'da harekete geçen eylemle propaganda savunurlarının şiddet edimlerinin ortaya koyduğundan çok farklı bir yönünü sundu; Fransa ve İngiltere'de anarşizm, Fabian Edward Pease gibi anarşist olmayan birçok kişiye "tutarlı ve neredeyse yüce bir doktrin" olarak göründüyse, bu, Pease'in de işaret ettiği gibi Kropotkin ile arkadaşlarının "olağanüstü yetenekleri ve kusursuz karakterleri"nden kaynaklanıyordu. Kropotkin'in bir platform konuşmacısı olarak sevecen varlığı, yazılarında Bakunin'in patlamalarının ve Proudhon'un kasıtlı paradokslarının yerini alan yumuşak akılcılık ve Durham madencilerinin kulüblerine olduğu kadar aristokratların yazlık evlerine de kolayca uyum sağlamasına neden olan dostluk kurma yeteneği bep anarşizmin imgesindeki bu dönüşüme katkıda bulunan şeylerdi. Anarşizm, Proudhon'da olduğu gibi radikal eleştirinin en önemli öge olduğu ya da Bakunin'de olduğu gibi eski toplumun yıkılmasının acil bir görev olduğu -yeni dünya kendi başının çaresine bakar- bir inanç olarak değil, Cabet'nin ve daha sonraki Emekçi Ortaklığı savunurlarının tarzında kısıtlayıcı bir şekilde Ütopyacı olmayan, ama yine de mevcut topluma somut ve uygulanabilir bir alternatif sunan bir doktrin olarak görülmeye başlandı.

Kropotkin'in genel anarşist teoriye en büyük katkıları 1902'de yayımlanan *Karşılıklı Yardımlaşma* ve 1903'te yayımlanan *Devlet* (The State) başlıklı uzun bir broşürle sona erer. Sonraki kitapları *Rus Edebiyatındaki İdealler ve Gerçeklikler* (Ideals and Realities in Russian Literature), *Büyük Fransız Devrimi* (The Great Revolution) ve ölümünden son-

ra yayımlanan *Ahlâk* (Ethics), liberter bir ruh taşımakla birlikte, doğrudan anarşist-komünist davayı sunmaya yönelik olmayan periferik çalışmalardır.

Karşılıklı Yardımlaşma Kropotkin'in, en derin kökleri, teorik anarşizmin gerçek başlangıcına damgasını vuran, Godwin'in *Politik Adalet*'inde bulunan bir tartışmaya yaptığı katkıdır. Godwin'in evrensel iyilik anlayışı, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma düşüncesinden farklı değildi; Godwin, insanlar akılcı bir şekilde davranırlar, toplumsal olarak yararlı çalışmada paylarına düşeni yerine getirir, israfı ortadan kaldırırlar ve bilimsel buluşları genel yarar için kullanırlarsa, insanların refah içinde yaşayabilecekleri ve ruhsal benliklerini geliştirmek için boş zaman bulabilecekleri iddialarını bu anlayışa dayandırıyordu. Bu tezlerin *Ekmeğin Fethi*'nde geliştirilen tezlere benzerliği açıktır.

Godwin'e yanıt olarak, T.R. Malthus 1798'de ünlü teorisini geliştirdi: Nüfus doğal olarak var olan yiyecek arzından daha hızlı bir şekilde artma eğilimindedir ve denge ancak hastalık, kıtlık, savaş ve zayıfların elendiği genel yaşam mücadelesi gibi olgularla korunur. Godwin'in önerileri pratiğe geçirilirse nüfusun doğal sınırlanmasını önleyecek ve kendi yok oluşunu hazırlayacaktır; çünkü nüfus yine var olan yiyecek arzından daha hızlı artacak ve açlık doğal dengeyi yeniden kuracaktır; dolayısıyla insanlık durumunun temelden iyileştirilmesine ilişkin sözler boştur.

Hazlitt de Godwin de Malthus'a yanıt verdi; ama Malthus'un doktrini Victoria dönemi düşüncesinde her zaman sağlam bir yere sahip oldu ve Darwin doğal seçilimin, uygun türleri koruduğu ve uygun olmaayanları elediği süreçte, belirleyici ögeler olarak rekabeti ve "hayatta kalma mücadelesi"ni vurguladığı zaman, biyolojik alanda yeni bir destek bulundu. Darwin sonraki yıllarda, tür içindeki kooperasyonun, evrimdeki bir etken olarak göz ardı edilmemesi gerektiğini kabul ettiyse de, onun evrim süreci anlayışında çatışma düşüncesi çok daha güçlü bir öge olarak kaldı ve Thomas Henry Huxley gibi yeni Darwinciler tarafından sürekli bir "gladva

tör gösterisi" olarak hayvan dünyası ve "sürekli serbest dövüş" olarak ilkel insanın dünyası görüşüyle vurgulandı. Huxley'e göre mücadele yalnızca ilerlemenin istenir bir koşulu değildi; aynı zamanda kaçınılmazdı.

Yüzeysel olarak bu tutum, anarşist düşüncenin, özgür bir topluma ulaşmak için gerekli olan mücadele düşüncesini vurgulayan yönleriyle daha çok ortak noktaya sahipmiş gibi görünebilir. Ama anarşistler bu mücadelenin yalnızca olumsuz bir şekilde, var olan toplumun rekabetçi yönlerini ortadan kaldırmak için gerekli olduğunu savunurlar. Tahayyül ettikleri gelecekte rekabet var olsa bile, toplumsal olarak yararlı rekabete dönüştürülecektir. Ama yeni Darwinciler tarafından ortaya atılan türden sürekli bir mücadelenin her zaman var olması, kooperatif bir toplum için ölümcül olacaktır. Bu nedenle liberter düşünürlerin Malthus ve Huxley'in tezlerine etkili bir yanıt vermeleri zorunlu hale gelmişti; Kropotkin *Karşılıklı Yardımlaşma*'da bu görevi üstlendi.

Evrimin kooperatif yönlerine duyduğu ilgi, Sibirya araştırmaları yıllarından kalmıştı. Geçtiği vahşi bölgelerde hayvanların yaşamlarını gözlemleyerek, aynı türün bireyleri arasında mücadeleden çok kooperasyonun kanıtlarını görmüştü. Anarşizme dönüşü, hayvan toplumculuğuna yönelik ilgisini arttırdı ve Nisan 1882'de *Le Révolte*'ye, Darwinizm'i tartıştığı, "dayanışma ve komünal çalışma doğanın karşıt güçlerine karşı hayatta kalma mücadelesinde türe güç verir" diyerek kendi karşılıklı yardımlaşma teorisini müjdelediği bir makale yazdı. Kısa bir süre sonra, Clairvaux hapishanesindeyken, bilimci Kessler'in, evrimdeki bir etken olarak kooperasyonun önemini ortaya attığı Moskova seminerinden etkilendi. Ama Kropotkin'i bir yanıt vermeye iten, Huxley'in 1888'de yayımlanan *Hayatta Kalma Mücadelesi ve İnsan Üzerindeki Etkisi* (The Struggle for Existence and Its Bearing upon Man) başlıklı tezi oldu ve 1890'da *Nineteenth Century*'de sonunda *Karşılıklı Yardımlaşma*'yı oluşturacak denemeler dizisini yayımlamaya başladı.

Bu kitaba, böceklerden yüksek memelilere kadar tüm

hayvanlar dünyasında, "tek başına ya da küçük aileler halinde yaşayan türlerin görece az ve sayılarının ise sınırlı" olduğunu ileri sürerek başlar. Bunlar genellikle azalan türlerdir ya da insanın yarattığı yapay koşullar doğanın dengesini bozduğu için böyle yaşamaktadırlar. Aslında karşılıklı yardımlaşma, Kropotkin'in kendi gözlemlerini sergileyerek gösterdiği ve evrimlerindeki en önemli öge olduğunu ileri sürdüğü gibi, daha başarılı türler arasında bir kural olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplum halinde yaşamak, en zayıf hayvanlara, en zayıf kuşlara ve en zayıf memelilere direnme gücü ya da en korkunç kuşlara ve yırtıcı hayvanlara karşı kendini koruma imkânı vermektedir; uzun ömürlülüğü mümkün kılmaktadır; türün yavrularını en az enerjiyle yetiştirmesini ve yine de sayılarını çok yavaş bir doğum oranıyla korumasını sağlamaktadır; sürü halinde yaşayan hayvanların yeni yaşama mekânları aramak için göç etmelerine imkân vermektedir. Bu nedenle, Darwin ve Wallace'in sözünü ettiği gücün, hızın, koruyucu renklerin, kurnazlığın ve açıklıkla soğuğa dayanıklılığın bireyi ya da türü belli koşullara uygun kıldığını tamamen kabul etmekle birlikte, her koşulda toplumsallığın yaşam savaşında en büyük avantaj olduğunu savunuyoruz. Onu isteyerek terk eden türler yok olmaya mahkûmdurlar; oysa nasıl birleşeceklerini en iyi bilen hayvanlar, entelektüel yeti dışında, Darwin ve Wallace tarafından sayılan *tek tek* yetiler açısından diğerlerinden daha aşağı olsalar bile, en büyük hayatta kalma ve evrim şansına sahiptirler.

Kropotkin entelektüel yetinin "ziyadesiyle toplumsal" olduğunu ileri sürer, çünkü dil, taklit ve birikmiş deneyimle beslenir. Ayrıca, bizzat toplumda yaşama olgusu -eksik bir biçimde de olsa- toplumsal yaşamın özü olan "bir alışkanlık haline gelmek üzere gelişen kolektif adalet duygusu"nu geliştirme eğilimindedir.

Hayatta kalma mücadelesi gerçekten de önemlidir, ama aynı türün bireyleri arasında değil, uygun olmayan koşullara karşı bir mücadele olarak. Bir tür içinde var olduğunda, faydalı değil zararlıdır, çünkü toplumsallığın getirdiği avantajları yok eder. Kropotkin doğal seçimin, rekabetle g-

lişmek bir yana, rekabetten kaçınmanın yollarını arayıp bulduğunu ileri sürer.

Aynı şeyler insanlar için de geçerlidir. Kropotkin Huxley'nin, sürekli hayatta kalma mücadelesi içinde bulunan Rousseaucu ilkel insan görüşünü, insanın, her zaman bildiğimiz haliyle yasanın yerini, kooperasyonu ve karşılıklı yardımlaşmayı sağlayan âdetlerin ve tabuların aldığı kabileler ya da klanlar içinde yaşadığını düşündüren gerçek ilkel toplumlara ilişkin gözlemlerle karşılaştırır. Kropotkin insanın her zaman toplumsal bir tür olduğunu ileri sürer. Karşılıklı yardımlaşmanın ortaçağ şehirlerinin zengin komünal yaşamında zirvesine ulaştığını düşünür ve devlet gibi zor kurumlarının ortaya çıkışının bile, bireyler olarak düşünülen erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkide en önemli etken olarak kalan gönüllü kooperasyonu ortadan kaldıramadığını gösterir. Toplumculuk itkisi toplumsal etiğin her ilkesinin temelidir ve hemcinslerimize karşı günlük edimlerimizin hemen hemen hepsini koşullandırmıyorsa, en örgütlü devlet bile toplumun çözülmesini önleyemezdi.

Bir Devrimcinin Anıları hariç olmak üzere Kropotkin'in en etkili çalışması olarak kalan bu karmaşık ve çok iyi savunulmuş kitabı zorunlu olarak basitleştirdim. Tartışmalara renk katan iyimserliğe karşın, kanıtları iyi sunulmuş ve olgular çok iyi tartışılmıştır; o günden bu yana biyoloji ya da sosyolojinin insanların ve hayvanların davranışlarına ilişkin bulduğu pek az şey Kropotkin'in vardı, sonuçları geçersiz kılmaktadır.

Karşılıklı Yardımlaşma kuşkusuz liberter düşünceden kopuşu temsil etmez. Daha çok, çoğu anarşistte ortak olan klasik ifadenin, toplumun insanın ortaya çıkmasından önce var olan doğal bir olgu olduğu ve insanın yapay düzenlemelere gerek olmadan, doğal olarak onun yasalarına uymaya hazır olduğu düşüncesini temsil eder. *Karşılıklı Yardımlaşma*'daki önemli bir hata, hükümet ve düzenlemenin despotluğunun yanı sıra, âdet ve alışkanlığın tiranlığını görmemesidir. Kropotkin bir kez daha, ister ilkel bir kabiledeki âde-

tin hakimiyeti isterse anarşist bir toplumdaki kamuoyunun hâkimiyeti olsun, bireyin özgürlüğünü ne kadar yadsırsa yadsısın manevi zorlamayı kabul etmeye istekli olduğunu göstermektedir. Tabunun baskısı altındaki ilkel bir Kongo'da, aslında Kropotkin'in pek az müdahaleyle karşılaşarak yaşadığı İngiltere'deki bir yurttaşın eylem özgürlüğünden çok daha az özgürlük vardı. Başka bir deyişle, devletsiz bir toplum, üyelerinin kişisel yaşamları açısından, özgür bir toplum olmanın çok uzağında olabilir. Kropotkin bu olasılığı hiçbir zaman ciddiye almak istemedi.

Kropotkin'in yaşamının sonraki yılları bozulan sağlığı nedeniyle verimsiz geçti; 1914'te Birinci Dünya Savaşı birdenbire onu anarşist arkadaşlarının çoğundan ayırdı. Cherkesov ve Grave de dahil olmak üzere bazı liderler Kropotkin'in Müttefikleri destekleme tavrını onayladılarsa da, anarşist hareket anti-militarist geleneği takip ederek bir bütün olarak savaşa karşı çıktı.

Kropotkin'in tavrı, devrimciliğe aralarında adım attığı *narodniklerin* geleneğine bir dönüşü temsil ediyordu. Eski Rus radikalleri Almanya'ya, özellikle de Prusya'ya ideallerinin düşmanı olarak görürlerdi. Çarlığın en kötü öğelerinin, Alman İmparatoriçesi Büyük Katerina ve Junker askeri yöntemlerine kendi hükümetine taşıyacak kadar hayran olan I. Nicholas tarafından aşılanmış olan Prusya otokrasinden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Bakunin pan-Slavist günlerinde felsefenin anavatanı olarak Almanya'ya daha önce duyduğu hayranlığı terk etmiş ve kuşkusu Fransa-Prusya Savaşı sırasında nefrete dönüşmüştü. O zamandan beri, Kropotkin'in görüşüne göre Alman İmparatorluğu sağlamlaşmış ve hatta Alman sosyalizmi bile evrensel olarak otoriter bir niteliğe bürünmüştü. Almanya'nın ve Almanların Avrupa'ya hâkim olmak için savaş istediklerine ve bu hâkimiyetin özgürlük davasını sınırsız bir şekilde engelleyeceğine inanıyordu. Bu koşullarda -kendi teorilerine rağmen- devletleri halklarla özdeşleştirme alışkanlığına kendisini kaptırdı ve Bakunin'in Prusyalılara karşı bir halk savaşın-

dan, tüm devletleri yok edecek bir savaştan söz ettiği noktada, Kropotkin kendini Alman Devleti'ne karşı, devletler olarak İngiltere ve Fransa'yı destekleme konumuna düşürdü.

Anarşistlerden kopuş herhalde Kropotkin'in yaşamındaki en üzücü olaydı. Mart 1917'de Rus halkının ayaklandığına ve otokrasinin sona erdiğine ilişkin haberler geldiğinde, aktif bir kariyerin yalnız ve melankolik sonuna varır gibiydi. Bu haberler Kropotkin'i çok sevindirdi. Kendi halkı tiranlıktan kurtulmuştu ve hiç değilse son günlerini anavatanının hizmetine adayabilirdi. 1917 yazında İngiltere'den ayrıldı ve Petrograd'daki Finlandiya İstasyonu'na geldi; orada Kerensky, bir muhafız alayı ve "Marseillaise"i çalan askeri bando kendisini karşıladı. Genellikle savaşa karşı çıkan Rus anarşistleri görünürde yoktu.

Kırk yıl dışarda yaşamak Kropotkin'in Rus gerçeklikle riyle temasını yitirmesine neden olmuştu. Şubat Devrimi'ni, kendisini pek de anlamadığı bir çatışma içinde bulan halkın savaş yorgunluğunun motive ettiğini anlamadı ve hemen -sanki en acil iş buymuş gibi- Ruslara, Alman hayranı çarın toplayamadığı bir enerjiyle Almanya'ya karşı savaşıma tavsiyelerinde bulunmaya başladı. Hükümette yer almayı reddetti, ama savaşın sürdürülmesine verdiği destek nedeniyle adı, itibardan düşen Kerensky rejimiyle beraber anılmaya başlandı; bu arada bütün bu eğilimlerin taraftarları savaşa karşı oldukları ve Lenin'in devrimci bozgunculuk politikasını kabul ettikleri için Soldan -anarşist, sosyal devrimci ya da bolşevik- koptu. Sonuç olarak, Kropotkin'in değişen politik sahnedeki rolü giderek önemsizleşti ve Rusya'da ılımlılık yönünde etki etme imkânını yitirdi.

Ekim Devrimi olayları, Kropotkin de dahil olmak üzere anarşist teorisyenlerin tahmin ettiği şekilde gelişti. Köylüler toprağa, işçiler fabrikalara el koydular; bolşeviklerin bu olguları yasallaştırmak için çıkardıkları kararnameler yalnızca gerçekleşmiş durumları kabul etmek anlamına geliyordu. Anarşistler, gerçek bir liberter devrim ihtimalini değerlendirmek için Ekim Ayaklanması'na fiilen katıldılar. Ancak

Kropotkin bu sırada hâlâ bağlantı içinde olduğu eski arkadaşlarından biri olan Atabekian'a "bu, Devrimi gömer" derken tamamen haklıydı.

Uzun dönemde bolşeviklerin iktidara el koymaları Kropotkin'i yeniden Rus anarşistleriyle bir araya getirdi, çünkü bu durum, farklılıklarının esas nedeni olan savaş meselesini ortadan kaldırmıştı. Ayrıca bir bütün olarak hareketin, yalnızca diktatörce yapısı nedeniyle değil, aynı zamanda anarşistler Çeka'nın zulmüne uğrayacak ilk muhalifler oldukları için bolşevik rejime karşı çıkmak zorunda kaldı. Kropotkin'in uluslararası ünü, doğrudan bir zulme maruz kalmasını önleyecek kadar büyüktü, ama olayların seyrini elinden geçtiğinde protesto etti. Politikalarını eleştirmek için bir kaç kez Lenin'le buluştu ve Kasım 1920'de rehine alma pratiğine şiddetle karşı çıkan bir mektup gönderdi. Ama belki de bu son dönemin en önemli belgesi, Rusya'yı ziyareti sırasında Margaret Bondfield'e verdiği "Dünya İşçilerine Mektup"tu.

Kropotkin Batı Avrupa basınında yaygın bir şekilde yayımlanan bu mektupta, bolşevikleri dışsal güçle yok etmeyi düşünenlerden kendisini kesin olarak ayırıyor ve batı ülkelerindeki tüm ilerici unsurları, diktatörlüğün pekiştirilmesine ve gerçek bir toplumsal yeniden inşa için çalışan Rusların işinin daha da güçleştirilmesine neden olan abluka ve müdahale savaşının sona erdirilmesi için çaba göstermeye çağırıyordu. Özgür komünlerin, şehirlerin ve bölgelerin federal birliğine dayanan bir Rusya'ya dair kendi görüşünü ortaya koyuyordu. Sonra diğer ülkelerin halklarına, Rus Devrimi'nin hatalarından ders çıkarmalarını öğütüyordu. Bu devrimin bazı yönlerini, özellikle ekonomik eşitliğe doğru büyük adımlarını ve üreticilerin kendi çalışma alanlarının idaresine doğrudan katılmalarını sağlayacak kurumlar olarak özgün sovyetler düşüncesini takdir ediyordu. Ama politik bir diktatörlüğün denetimi altına girerlerse sovyetlerin otoritenin pasif araçları rolüne indirgenecekleri uyarısında bulunuyordu.

Merkezi hükümet, birkaç sosyalist ve anarşist broşürden daha anlamlı bir şekilde toplumsal devrime kılavuzluk etmek zorunda olduğu halde, toplumsal bir Devrimden beklenen büyük inşa çalışması onun yerine getirebileceği bir iş değildir [diye ileri sürüyordu, Kropotkin]. Yerel görünümleri içinde ekonomik sorunlarının çeşitliliğiyle başa çıkabilecek olan yerel ve uzmanlaşmış güçlerin bilgisini, aklını, gönüllü işbirliğini gerektirir. Bu işbirliğini bir yana itmek ve parti diktatörlerinin dehasına güvenmek, şu anda yapıldığı gibi sendikalar ve yerel kooperatif örgütlenmeleri gibi tüm bağımsız çekirdekleri partinin bürokratik organlarına dönüştürerek yok etmektir. Ama bu Devrimi *başarısızlığa* götüren yoldur; gerçekleşmesini imkânsız kılmanın yoludur.

Ancak Kropotkin iyimserliğini sosyalizmin sonunda dünya çapında yeniden canlanacağını öngörecektir derecede korudu ve işçileri, politik partilerden ayrılmış ve üretimi “bugünkü sermaye köleliği”nden kurtarmayı amaçlayan özgürce örgütlenmiş sendikalara dayanan yeni bir Enternasyonal kurmaya çağırırdı.

İç savaşın sürdüğü ve bolşevik terörün şiddetlendiği günlerde bunlar cesur sözlerdi ve Kropotkin’in son yılları, temel ideallerine stoacı bağlılığı açısından en muazzam yıllarıydı. Ama sözlerinin olaylar üzerinde hiçbir etkisi yoktu; ne dış dünyada ne de Rusya’da. Anarşistler için bile hiçbir şey yapamıyordu çünkü onlar ya hapisanede ya sürgünde ya da Makhno’nun devrimci Ukrayna ordusunda kendi mücadelelerini veriyorlardı. Yalnızlığının, Rusya’ya ilişkin umutlarının boşa çıktığının farkında olan, ama hâlâ zihinsel faaliyetini sürdüren ve sürekli olarak son kitabı *Ahlak* üzerinde çalışan Kropotkin yavaş yavaş güçten düştü ve 8 Şubat 1921’de öldü. Beş mil uzunluğundaki bir kfile cenazesini Moskova sokaklarında izledi; bu özgürlük tutkunlarının, bolşeviklere karşı son büyük gösterileriydi ve anarşist grupların kara bayraklarında kırmızı harflerle şu mesaj yer alıyordu: “Otoritenin olduğu yerde özgürlük yoktur.” Büyük anarşist teorisyenlerin sonuncusu böylesine dramatik bir şekilde tarihe geçti.

Kropotkin’e sorulsa, anarşist geleneğe yaptığı katkının, bilimsel yaklaşımı, geleneğin pratik sorunlarına uygulamak olduğunu ileri sürerdi ve bunu tam bir alçak gönüllülükle yapardı. Ama engellenemeyen iyimserliği, 19. yüzyılın evrim kültüne duyduğu abartılı saygı, halka duyduğu irrasyonel inanç gerçek bilimsel nesnellikten uzaklaşmasına neden oldu. Yaklaşımı, zaman zaman kendisinin de kabul ettiği gibi, entelektüel olduğu ölçüde sezgiseldi ve sevecen duyguları her zaman soğuk uslamlamadan üstün geldi. Ben onun gerçek katkısının anarşizmin insanileşmesi, teorisinin sürekli olarak gerçek yaşamın ayrıntılarıyla ilişkilendirilmesi olduğunu ileri sürüyorum; bu, doktrine, Godwin, Proudhon ve Bakunin’in yazılarında nadiren görülen bir somutluk ve gündelik varoluşla bağlantılılık sağladı. Ama yaklaşımının somutluğu kişilik özellikleriyle doluydu; Kropotkin, doğadaki her şey onu bu düşünceye çektiği için, insan dayanışmasına hararetle inanıyordu. Dürüsttü, sevecendi ve başkalarının ihtiyaçlarının farkındaydı; cömert ve konukseverdi, cesaretliydi ve içtenliğe çok önem veriyordu. Dengeli iyiliği, dehanın düş kırıklığından, azizliğine Dostoyevski’ye özgü özelliklerden kaynaklanması gerektiği varsayımına kolayca inandığımız modern çağda oldukça hoş ve masum görünüyor; ancak bu iyilik gerçektir ve Kropotkin’in insan doğası görüşünün eşsiz iyi kalpliliğini ve daha dolaylı bir şekilde anarşist düşüncenin derme çatma binasını taçlandırmak için kullandığımız dünyevi ve agnostik Tanrı Şehri’ne ilişkin karmaşık bir şekilde düzenlenmiş ama yine de temiz kalpli olan görüşü buna borçluyuz.

VIII

PEYGAMBER

Stefan Zweig, Tolstoy'u "günümüzün en tutkulu anarşisti ve anti-kolektivist" olarak tanımlamıştı. Bu ifadenin abartılı olduğu söylenebilir de, Tolstoy'un hayatının son otuz yılı boyunca savunduğu düşünce ve öğreti ile inançlarının değişmesinden önce yazdığı büyük romanlarda zar zor gizlenen eğilimler gözden geçirildiğinde, genel hatlarıyla doğru olduğuna kuşku yok. Tolstoy kendini anarşist olarak adlandırmıyordu, çünkü bu sıfatı toplumu şiddete dayalı araçlarla değiştirmek isteyenler için kullanıyordu; o kendisini daha çok hakiki bir Hristiyan olarak düşünmeyi tercih ediyordu. Ama, Alman araştırmacı Paul Eltzbacher, anarşist düşüncenin çeşitli eğilimlerini ele aldığı bir çalışmada, şiddeti reddetmekle birlikte temel doktrininin -özellikle de devleti ve mülkiyeti kesinlikle reddetmesinin- genel anarşist modele kesinlikle uyduğunu göstererek aralarına Tolstoy'un da düşüncelerini dahil ettiğinde, o kadar da rahatsız olmadı.

Tolstoy'un diğer anarşistlerle bağlantıları az ama önemlidir. 1857'de Proudhon'un bir kitabını okudu (muhtemelen *Mülkiyet Nedir?*) ve o dönemde aldığı notlar Fransız anarşistin onu o zamandan derin bir şekilde etkilediğini düşündürmektedir. "Milliyetçilik özgürlüğün gelişimi önündeki tek engeldir," yorumunda bulunuyor ve daha da anlamlı bir şekilde ilave ediyordu: "Tüm hükümetler aynı derecede iyi ve kötüdürler. En iyi ideal anarşidir." 1862'nin başlarında, batı Avrupa'ya yaptığı bir seyahatte Brüksel'de Proudhon'u görmeye gitti. O dönemde Tolstoy'un kafasını en çok kurcalayan konu olan eğitimden söz ettiler; Tolstoy daha sonra Proudhon'un "günümüzde kamu eğitiminin ve matbaa makinasının önemini anlayan tek adam" olduğunu hatırlıyordu. Öte

yandan Proudhon'un o sıralarda tamamlamak üzere olduğu *Şavaş ve Barış*'tan söz ettiler; savaşın politik ve askeri liderlerin kararlarından çok toplumun psikolojisinde bulunan kökleri ve evrimine ilişkin bu tezden, Tolstoy'un en önemli romanının başlığını almakla yetinmediğine kuşku yok.

Bakunin'in tam yıkıcılığının Tolstoy'a hitap etmediği açık, ancak aralarında, bu iki asi ama otokratik *beynin* de kabul etmeye cesaret edemeyeceği kadar çok ortak nokta vardı. Tolstoy, tüm yapay yüksek sosyete ve yüksek politika dünyasının sonunu -bu sona ahlâki ve barışçı yollarla ulaşmak gerekse bile- görmek için can atan, kendi tarzında bir putkırı ve yıkıcıydı. Ama Tolstoy'un hiç karşılaşmadığı Kropotkin'e saygısı büyüktü. Hatta Romain Rolland, zenginliğini ve toplumsal konumunu halkın davası için bir yana bırakan bu prenste Tolstoy'un, kendisinin yalnızca düşüncesinde ve yazılarında ulaştığı vazgeçişin canlı bir örneğini gördüğünü ileri sürmektedir. Kuşkusuz Tolstoy Kropotkin'in *Bir Devrimcinin Anıları*'na hayran olmuştu ve günümüzde Lewis Mumford'un yaptığı gibi, Rus tarımının ıslahı için bir elkitabı olabileceğini düşündüğü *Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler*'in özgünlüğünü ve uygulanabilirliğini kavramıştı. Tolstoy'la Kropotkin arasındaki teması, Tolstoy'un İngiltere'de sürgünde olan öğrencisi Vladimir Chertkov sağlıyordu; Chertkov aracılığıyla yürüttükleri yazışmalardan biri özellikle ilginçtir. Tolstoy Kropotkin'in şiddet savunusunun gönülsüz ve onun gerçek doğasına aykırı olduğunu anlamakta gecikmemişti.

[Kropotkin'in] şiddet lehine tezlerinin [diyordu Chertkov'a] kendi düşüncelerini ifade etmediğini hissediyorum, sanki bu düşünceler tüm yaşamını onurlu bir şekilde hizmetine adanmış bayrağa bağlılığından kaynaklanıyor.

Bu görüş, Tolstoy'a büyük saygı duyan ve onu "dünyanın en çok sevilen adamı" olarak tanımlayan Kropotkin'i fazlaıyla rahatsız etmiş ve Chertkov'a şunları söylemesine neden olmuştu:

Tolstoy'un düşüncelerine duyduğum yakınlığı anlamak için, yaşamın hayatta kalma mücadelesiyle değil karşılıklı dayanışmayla yaratıldığını kanıtlamak amacıyla bir kitap yazdığımı söylemek yeterlidir sanırım.

Kropotkin'in "karşılıklı yardımlaşma"sı, Tolstoy'un "aşk"ından çok uzak değildi; Tolstoy'un toplumsal düşüncesinin gelişmesini incelediğimizde ve bu düşünceyi diğer anarşistlerin düşüncesiyle karşılaştırdığımızda bu doktrinin liberter geleneğe ne kadar iyi uyduğunu anlarız.

Tolstoy'un Hristiyanlığı gibi anarşizmi de bir dizi kritik deneyimle geliştirdi. Kafkasya'da, geleneksel bir yaşam sürdüren dağ köylüleriyle ve Kazaklarla temas halinde geçirdiği subaylık yılları, ona doğaya yakın ve şehrin yozlaşmışlığından uzak, basit toplumların erdemlerini öğretti; bu deneyimden çıkardığı dersler, Kropotkin'in Sibiryaya deneyiminden çıkardığı derslere çok benziyordu. Kırım Savaşı sırasında Sivastopol kuşatması pasifizme doğru ilk adımları atmasına neden oldu. Ama Tolstoy'un yaşamındaki en belirleyici deneyim herhalde 1857'de Paris'te giyotin ile gerçekleştirilen bir infaza tanık olmasıydı. İşlemin, soğuk, gaddarca etkililiği onda, herhangi bir savaş sahnesinin yarattığından çok daha büyük bir dehşet uyandırdı ve giyotin Tolstoy için, onu kullanan devletin ürkütücü bir simgesi haline geldi. O günden itibaren politik olarak -ya da anti-politik olarak- bir anarşistin sesiyle konuşmaya başladı:

Modern devlet [diye yazıyordu arkadaşı Botkin'e], yurttaşlarını sömürmeye, ama daha da önemlisi onların maneviyatını bozmaya yönelik bir komplodan başka bir şey değildir... Herkes için zorunlu olmayan, ama insanı ileri götüren ve daha uyumlu bir gelecek vaat eden ahlâki ve dinsel yasaları anlıyorum; her zaman mutluluk getiren sanatın yasalarını anlıyorum. Ama politik yasalar bana öyle büyük yalanlar gibi görünüyor ki, aralarından birinin nasıl diğer birinden daha iyi ya da daha kötü olabileceğini anlayamıyorum... Bundan böyle hiçbir yerde hiçbir hükümete hizmet etmeyeceğim.

Yaşamının geri kalan yıllarında Tolstoy bu doktrini birçok biçimde ve çok daha kapsamlı bir şekilde geliştirdi, ama

özü hep aynı kaldı; yaşamının son on yılı içinde yazdığı yazılarda, kırk yıl önce, giyotinin anısı rüyalarına girer ve insanlık onurunu incitirken söylediği cümlelere çok benzeyen cümleler bulunabilir.

Yalnız Rus Hükümeti'ni değil tüm hükümetleri [diyordu yaşamının tam sonunda], zor kullanarak ve ceza görmeden en ağır suçları işlemeleri için, gelenek ve âdetler tarafından kutlanmış, girift kurumlar olarak görüyorum. Toplumsal yaşamı iyileştirmek isteyenlerin, kötülüğü ve daha da önemlisi beyhudedeliği günümüzde giderek belirginleşen ulusal hükümetlerden kurtulmaya çalışmaları gerektiğini düşünüyorum.

Tolstoy'da, gençliğinden ölümüne kadar anarşist ifadenin sürekliliğini görmek önemlidir, çünkü Tolstoy'u iki farklı, hatta karşıt kişilik olarak ele almakta direnen bir görüş vardır. *Anna Karenina* tamamlanırken öne çıkan ve kitabın son bölümlerine damgasını vuran korkunç kuşkular ve ruhsal acılar dönemi -Tolstoy'un dönüşüm dönemi olarak gördüğü dönem- yaşamını bölen bir sınır olarak görülür. Bir tarafta büyük romanların parlak güneş ışığı ve çiğle ıslanmış ormanları yer alır. Diğer yanda ise, Tolstoy'un modern bir Vafizci Yahya gibi ahlâkın akasya ağaçlarını ve tinsel zevkin yabancı balını aradığı tinsel çaba çölü yer alır. Bir yanda sanatçı durur, diğer yanda aziz ve anarşist; herkes kendi zevkine göre kendi Tolstoy'unu seçebilir.

Bir zamanlar benim de kabul ettiğim ve savunduğum bu görüş artık bana yanlış görünüyor; bu görüş sonraki ve önceki Tolstoy'u birleştiren birçok bağı gözardı ediyor. Yüz hatlarının değiştiğini görüyoruz; çünkü insan yaşlandıkça hatları değişir, ama yüz her zaman aynıdır; adalet ve aşk özlemini yansıtan ve doğal dünyanın güzelliğine kendisini kaptıran bir yüz. Sanatçı da anarşist de bu yüzde yaşar; Tolstoy'un hayatı boyunca bir arada yaşadıkları gibi.

Tolstoy edebiyatı hiçbir zaman tamamen terk etmedi. En propagandacı anlarında bile sanatsal ifade arayışından vazgeçmedi, 1880'lere ve 1890'lara ait günlüklerinin gösterdiği

gibi, kafası yaşamının sonuna kadar roman, öykü ve oyun planlarıyla ve düşünceleriyle doluydu; bu planların birçoğunu gerçekleştirmeye girişip vazgeçtiyse de, bazılarını da gerçekleştirdi. Tolstoy 1904 gibi geç bir tarihte, başarının verdiği keyifle kendi isteklerine düşkünlüğün verdiği suçluluğun birbirine karıştığı aşırı hassas bir ruh haliyle en güzel kısa romanlarından birini yazdı: *Hacı Murat*. Daha sonraki çalışmalarının en iyileri *Master and Man* ve *Ivan İlyiç'in Ölümü* gibi öyküler- yaşamı sanata tercüme etme ve yine de tazeliğini bozulmadan koruma konusundaki olağanüstü gücünde hiçbir azalma olmadığını göstermektedir. Daha uzun çalışmalarda yüksek bir sanatsal düzeyi tutarlı bir şekilde koruma gücünde bir azalma hissediliyordu; çünkü Tolstoy'un bu dönemde yazdığı tek roman *Diriliş*'in bazı kısımları mükemmel olmakla birlikte romanın bütünü başarılı değildir. *Diriliş*'in başarısızlığının o dönemde Tolstoy'da ahlâkçılığın baskın olmasından kaynaklandığı sık sık ileri sürülmüştür; ahlâkçılık baskın olmakla birlikte, ben asıl başarısızlığın sanatsal bir başarısızlık, duygusal felâketlere bağlı bir biçim ve duyarlılık başarısızlığı olduğunu ileri süreceğim. Bu başarısızlığı başka yerlerde analiz ettim; burada Tolstoy'un edebiyata duyduğu ilgiyi hiçbir zaman kaybetmediğini ve ölümden önceki on yıla ait yapıtlarının, yetmişli yaşlarını süren herhangi bir yazara saygınlık getireceğini vurgulamak istiyorum.

Tolstoy'un düşünsel dönüşümü sanatçı yanını yok etmedi. Onu Hristiyan anarşist bir dünya reformcusu da yapmadı, çünkü Tolstoy başka ilgi çekici faaliyetler için edebi çalışmadan ilk kez uzaklaşmıyordu. Olgunluk döneminde edebiyatın kendi içinde bir amaç olduğu düşüncesine genellikle kuşkuyla yaklaştı. Bu konuda Turgenyev'le kesinlikle anlaşamıyordu ve 1850'lerdeki düşünsel dönüşümünden yirmi yıl kadar önce bir insanın hayattaki temel etkinliklerinin edebiyat dışı etkinlikler olması gerektiğini ileri sürüyordu. Zaman zaman, hatta bu erken döneminde bile, yazmayı tamamen bırakmaktan söz ediyordu. Yazmaktan o yıllarda da,

sonraki yıllarda da vazgeçmedi, ama iyi bir çiftçi olma, köylülerin durumlarını düzeltme, kıtlık kurbanlarını kurtarma ya da ilerici bir eğitim sistemi geliştirme çabalarını yazmaktan daha önemli gördüğü dönemler geçirdi. Bu çabalarında edebi görüşündeki aşırı somutluğu yansıtan, eyleme yönelik bir ilgi ve pratik bir yeteneğe sahip olduğunu kanıtladı. 1870'lerin ortalarında *Anna Karenina*'yı yazarken bile eğitim deneylerine duyduğu ilgi romanı geçici olarak bir yana bırakmasına neden oldu; akrabalarından birine sabırsızlıkla şunları söylüyordu: "Hayali yaratıklarla uğraşmak için kendimi yaşayan varlıklardan ayıramıyorum." Son derece liberter bir öğretmendi ve öğretmen ile öğrenci arasında oluşturmaya çalıştığı işbirliği, William Godwin'in anarşist eğitim teorisi üzerine öncü çalışması *The Enquirer*'da savunduğu yöntemlere çok yakındı.

Tolstoy'un bütün vaktini alan edebi bir disiplini kesinlikle reddetmesi ve edebiyat adamlarının gerçek mesleğini bir tür fahişelik olarak görmesinin sadece ahlâki endişelerden kaynaklanmadığını unutmamalıyız. Bu yaklaşık, büyük ölçüde edebiyatı bir centilmenin becerilerinden biri olarak ele alan aristokratik bir edebiyat görüşünden kaynaklanıyordu. Tolstoy'da güçlü bir *Noblesse oblige* [yüksek toplumsal sınıfa, paraya, iyi eğitime vb. sahip olan kişinin bu avantajları bunlara sahip olmayan insanlara yardım etmek için kullanması gerektiği ilkesi. ç.n.] duygusu vardı. Radikalizmi bile, diğer ilki Rus anarşisti Bakunin ve Kropotkin'in radikalizmi gibi, aristokrat ile köylü arasındaki geleneksel bir ilişkiye dayanıyordu. Üçü de bu ilişkiyi tersine çevirmek istiyordu, ama yine de bu ilişki düşüncelerinin ve eylemlerinin önemli bir ögesi olarak kaldı.

Yazar ve reformcu arasındaki gerilimin Tolstoy'da her zaman var olduğunu ve genellikle yaşamının iki yönünü de beslediğini göstermek istiyorum; bu gerilim sadece yolun sonunda, Tolstoy'un sanatsal eğilimleri zayıfladığında yıkıcı olmaya başladı. Bir romancı olarak en verimli yıllarında, edebi yetenekleri ile ahlâki amaç duygusu arasında çatışma-

dan çok bir destek ilişkisi vardı. İlk romanları -*Savaş ve Barış*, *Anna Karenina* ve hatta *Kazaklar*- büyük edebiyatı niteleyen zahmetsiz didaktikliğe sahiptir ve Tolstoy'u çok ilgilediren konular üzerine görüşlerini, Milton'ın İnsan için Tanrı yollarının gerekçelerini sunduğu *Kayıp Cennet*'te (Paradise Lost) olduğu gibi, sanatsal yönü elden geldiğince az ihlâl ederek ifade ederler. Bu yapıtlardan hiç biri *Diriliş* gibi kasıtlı bir şekilde propagandaya yönelik değildir ve bunları kapsayıcı bir anlamda anarşist romanlar olarak adlandırmak doğru olmaz. Ancak tipik anarşist olarak kabul ettiğimiz tutumları, en az Tolstoy'un broşür yazıları kadar güçlü bir tavır ortaya koyarlar.

Her şeyden önce bu yapıtlara doğalcılık -hem edebi hem de ahlâki doğalcılık- hakimdir: İnsan, uygarlığın daha yapay tezahürlerini reddederse ve kendisi de doğal bir varlık olarak doğal dünyayla organik bir ilişki içinde yaşarsa, bu insan için en iyi ya da en azından daha iyi bir durum olacaktır. Böyle bir varoluş Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ta çok üstünde durduğu "gerçek hayat" kavramıyla ilişkilidir.

Bu arada hayat -sağlık ve hastalık, çalışma ve dinlenme gibi temel kaygıları ve düşünce, bilim, şiir, müzik, aşk, arkadaşlık, nefret ve tutkulara yönelik entelektüel kaygılarıyla gerçek hayat- her zamanki gibi, Napoleon Bonaparte'la politik dostluk ya da düşmanlıktan ve tüm yeniden inşa planlarından bağımsız ve ayrı olarak devam ediyor.

Tolstoy'un bütün erken dönem romanlarında hayat doğaya yakın yaşandığı ölçüde "gerçek"tir. *Kazaklar*'ın kahramanı Olenin, Kafkasya'nın çorak bölgelerinde, yarı yabani köylülerin yaşadığı bir köye subay olarak gelir ve kendi hayatı gözüne St. Petersburg'daki eski arkadaşlarının hayatından çok daha anlamlı görünür.

Ah, gözüme nasıl da değersiz ve acınası görünüyorsunuz [diye yazar onlardan birine, anlaşılmayacağından korktuğu için göndermediği bir mektupta]. Siz mutluluğun ne olduğunu bilmiyorsunuz, hayatı tanımiyorsunuz. Hayatı tüm doğal güzelliği

içinde tatmak gerekir; benim her gün gözümün önünde olanı görmek ve anlamak gerekir: Dağların zirvelerindeki ebedi, erişilmez kar ve Yaratıcının elinden çıkmış ilk kadının tüm vakarına ve mükemmel güzelliğine sahip bir kadın. İşte o zaman kimin kendini mahvettiği, kimin hayat tarzının doğru, kiminkinin yanlış olduğu görülecektir... Mutluluk Doğayla birlikte olmaktır, Doğayı görmek ve onunla söyleşmektir.

Kazaklar'daki bu naif ifadenin yerini, *Savaş ve Barış* ve *Anna Karenina*'da çok daha sanatsal ve derinlikli bir ifade alır. Tolstoy doğaya yakın bir yaşamın, bizi, ayrıntılı yasa ve moda bağlarına dayanan bir yaşamdan daha çok hakikate yaklaştırdığını ileri sürer. Bu, *Anna Karenina*'da kasıtlı bir toplumsal vurguya sahiptir. Kent ile kır, her zaman kötülüğe eğilimli olan yapay kent uygarlığı ile kendi seyrini izlemeye bırakılırsa her zaman iyiliğe eğilimli olan doğal kırsal yaşam arasındaki ayrım romanın her yerine sinmiştir. Şehrin egemenliği altında olan ve onun doğal olmayan standartlarıyla yozlaşmış olan Anna Karenina ahlâki olarak ve sonunda fiziksel olarak çöker. Bir kır adamı olan Levin birçok aşk ve sadakat denemesinden geçer, ama sonunda evliliğinde başarılı olur ve uzun bir tinsel emek süreci sonunda aydınlanmaya ulaşır.

Ama Levin'in de kabul ettiği gibi doğaya en yakın olan köylüdür -halk adamı- ve köylü yaşamının basitliğiyle hakikate en yakın olandır. Bu doğal insan teması *Savaş ve Barış*'ta bile, Pierre'in Moskova'da Fransızlar tarafından tutuklandığı zaman hapishane yoldaşları arasında tanıştığı köylü asker Platon Karataev karakterinde gündeme gelir. Pierre'e göre Karataev "basitliğin ve hakikatin derin, sade, ebedi temsali, ve böyle olmasının nedeni doğal bir şekilde ve bilinçli entelektüalizmden uzak yaşamasıdır. "Sözcükleri ve eylemleri, bir çiçekten kokuların yayılması gibi düzenli, kaçınılmaz ve kendiliğinden bir şekilde doğuyor." Benzer bir şekilde *Anna Karenina*'da, "ruhu için, dürüst bir şekilde, Tanrı'nın yolunda" yaşayan Platon adlı bir köylüden söz edildiğini duyduğunda Levin'in dönüşümü hızlanır.

Tolstoy'un tüm romanlarında yer alan ve kendi kapalı çevrelerinin sınırsızca gelişerek tüm insanlığın kardeşliğine dönüşeceğine inandıkları çocukluk günlerinde kardeşleriyle kurdukları ortak hayalleri yansıtan evrensel kardeşlik arzusu bu doğal yaşam arayışıyla ilişkilidir. *Kazaklar*'da Olenin Kafkasya'nın ilkel sakinleriyle dost olmaya can atar; aynı görüş *Savaş ve Barış*'ta Pierre'in kafasından çıkmaz ve *Anna Karenina*'da Levin kendi kendine "İstesem de istemesem de, bir inananlar topluluğundaki diğer insanlarla birleştiğim kadar kendimi birleştiremem" dediği zaman, Tolstoy'un Hıristiyanlığına bağlanır.

Tolstoy'un romanlarındaki birçok tutumun -doğalcılık, popülizm, evrensel kardeşlik hayali, ilerleme mitine yönelik kuşku- anarşist tutuma son derece paralel olmasının ötesinde, bu romanlarda birçok özgün liberter düşünce de ortaya atılmaktadır. Kazakların kaba eşitlikçiliği Rus ordusunun hiyerarşik yapısıyla karşılaştırılır; *Savaş ve Barış*'ta liderlik kültürüne kasıtlı olarak saldırılır; *Anna Karenina*'da merkezi bir politik sistemin ahlâki kusurları ve yurtseverlik safsataları gözler önüne serilir.

Tolstoy'un romanlarındaki anıştırmalardan broşürlerindeki açık ifadelere döndüğümüzde, anarşizminin, hatta Hıristiyanlığının dışsal, davranışta ifade edilen yönü olduğunu görürüz. Tolstoy'un anarşizmi ile Hıristiyanlığı arasında hiçbir gerçek çatışma yoktur, çünkü onun dini mistisizm, hatta iman içermeyen bir dindir; Winstanley gibi o da inançlarını akla dayandırır ve onları hakikatin sınavına tâbi tutar. İsa onun için öğretmendir, insan şekline girmiş Tanrı değil; doktrini "akıl kendisidir" ve insanı hayvanlar dünyasından ayıran bu akla göre yaşama gücüdür.

Bu insanileştirilmiş bir dindir; Tanrı'nın Krallığı'nı dışarda değil kendi içimizde ararız. Bu nedenle Tolstoy açık bir şekilde anarşist düşünceye özgü bir tutum sergiler; içkin Tanrı krallığı düşüncesi Proudhon'un içkin adalet düşüncesiyle ilişkilidir ve akla dayanan din anlayışı onu Godwin ve Winstanley'le yakın bir ilişki içine sokar. Tolstoy dindar evresin-

de bile doğal dünyayı reddetmez; eğer varsa, ölümden sonraki yaşamın, biçimi değişmiş doğadan çok da farklı olmayan bir diyarda yer alacağını tahayyül eder. Bunu 1890'larda, karısına bir akşam tesadüfen, eskiden, çoktan ölmüş olan arkadaşı Turgenyev'e ait olan korulukta dolaştığını anlattığı dokunaklı mektupta açıkça dile getirir.

Tolstoy'un akıl ve doğa dünyasında, William Morris'in hayal ettiği uzun yaz gününün özgür öğle sonrasında olduğu gibi zaman yavaşlar. Bir ideal olarak ilerleme reddedilir; özgürlük, kardeşlik ve insanın ahlâki doğasının geliştirilmesi daha önemlidir ve ilerleme bunlara tâbi kılınmalıdır. Tolstoy'un da Morris gibi, doktrinlerinin her tür ilerlemeye karşıymış gibi yorumlanmasına itiraz ettiği doğrudur; *Günümüzün Köleliği*'nde (The Slavery of Our Time) yalnızca insan özgürlüğü ve insan hayatı pahasına elde edilen ilerlemeye karşı olduğunu ileri sürer.

Aydın insan [der Tolstoy], demiryolu sahipleri için, ölenlerin ailelerine tazminat ödemek, demiryolu hattının insanların ölümüne yol açmayacak şekilde düzenlenmesinden daha kârlı olduğu için sürekli olarak insanların ezildiği Şikago' daki gibi demiryollarıyla seyahat etmek yerine, atlarla dolaşmayı ve yük hayvanları kullanmayı, hatta toprağı sopalarla ve kendi elleriyle işlemeyi tercih eder. Gerçek aydının şiarı *fiat cultura, pereat justicia* değil, *fiat justicia, pereat cultura*'dır.

Ama kültür, yararlı kültür yok olmayacaktır... İnsanlığın kölelik döneminde kaydedilen büyük teknik ilerlemeler boşa gitmemelidir. İnsan kardeşlerimizin hayatlarını kendi zevkimiz için feda etmememiz gerektiğini kavradığımız zaman, teknik ilerlemeleri insan hayatına kıymadan uygulamak olanaklı olacaktır.

Tolstoy bu itirazlara rağmen hiçbir zaman maddi bolluğu özlemedi. Endülüs'ün köylü anarşistleri için olduğu gibi onun için de ahlâki ideal, insanın başkalarının emeğine mümkün olduğunca az ihtiyaç duyacağı basit ve çileci bir hayattır. Bu açıdan Tolstoy'la Proudhon arasındaki benzerlik anlamlıdır; Tolstoy, Proudhon'un onurlu yoksulluğun şerefine il-

kin lirik övgülerini onaylayarak okumuş olmalıdır. “Mutlu Azınlığa” hitap eden sanat yapıtlarını görünüşte tuhaf bir şekilde reddetmesini açıklayan, lüks düşmanlığı, insanların kültüre hizmet etmesinden kültürün insanlara hizmet etmesi arzusudur; Tolstoy için gerçek sanat, mesajını tüm insanlara ileten ve onlara umut veren sanattır.

Tolstoy’un toplumsal doktrininin merkezinde devletin reddi yer alır, ama mülkiyetin reddi de aynı derecede önemlidir. Daha doğrusu Tolstoy ikisinin birbirine bağımlı olduğunu düşünür. Mülkiyet bazı insanların diğer insanlar üzerindeki tahakkümüdür ve devletin varlık nedeni mülkiyet ilişkilerinin devam etmesini sağlamaktır. Bu nedenle, insanların özgürce ve tahakküm olmadan, tanrının yeryüzündeki gerçek krallığı olan topluluk ve karşılıklı barış durumunda yaşayabilmeleri için ikisinin de ortadan kaldırılması gerekir. Toplumun olumlu işlevlerinin hükümet olmadan var olamayacağı itirazına Tolstoy, Kropotkin’in *Karşılıklı Yardım-laşma ve Ekmeğin Fethi*’ndeki tezlerini anımsatan terimlerle yanıtlar:

Bireylerin kendi hayatlarını kendilerinin düzenleyemeyeceklerini düşünmek için bir neden var mı; ya da devlet adamlarının hayatı kendileri için düzenleyemeyeceklerini, ama başkaları için hayatı düzenleyebileceklerini düşünmek için bir neden var mı?

Tam tersine günümüzde çok çeşitli durumlarda insanların kendi yaşamlarını yöneticilerden çok daha iyi düzenlediklerini görüyoruz. İnsanlar hükümetten en ufak bir yardım görmeden, hatta genellikle hükümetin müdahalesine rağmen, her türden toplumsal girişimini örgütleyiyorlar: Kadın dernekleri, kooperatifler, demiryolu şirketleri, *arteller* ve sendikalar. Söz konusu girişimler herkes için yararlı olduğu takdirde, özgür insanların, gerekli araçları şiddet kullanmadan, gönüllü bir şekilde bir araya getiremeyeceklerini ve bugün vergi yoluyla yürütülen herhangi bir şeyi yürütemeyeceklerini varsaymak için bir neden var mı? Şiddetin yer almadığı mahkemelerin olamayacağını varsaymak için bir neden var mı? Anlaşamayan tarafların güvindikleri kışilerce yürütülen mahkemeler her zaman varolmuştur, varola-

caktır ve şiddete ihtiyacı yoktur... Keza halkın, toprağın kullanım için nasıl paylaştırılacağına anlaşma yoluyla karar veremeyeceğini varsaymak için hiçbir neden yoktur.

Diğer anarşistler gibi Tolstoy da ütopyalar yaratmak ve insanlar artık hükümetlere tâbi olmadıkları zaman ortaya çıkabilecek toplumun planını çizmek konusunda gönülsüzdür.

Yeni bir yaşam düzeninin ayrıntılarını biz bilemeyiz. Onları kendimiz biçimlendirmeliyiz. Hayat bilinmeyi arayışımızdan ve eylemlerimizi yeni hakikatle uyumlu kılma çabamızdan ibarettir.

Ama Tolstoy devletin, hukukun ve mülkiyetin ortadan kalktığı, onların yerini kooperatif üretimin aldığı bir toplumu tahayyül eder; böyle bir toplumda emek ürününün bölüşümü komünist bir ilkeyi temel alacaktır, insanlar ihtiyaçları olan her şeyi alacaklardır, ama hem diğer insanların iyiliği hem de kendi iyilikleri için aşırılıktan kaçınacaklardır.

Tolstoy -Godwin ve büyük ölçüde Proudhon gibi- bu topluma ulaşmanın yolu olarak politik bir devrimden çok ahlâki bir devrimi savunur. Politik bir devrimin devlete ve mülkiyete dışardan saldırdığını, ahlâki bir devrimin ise kötü toplumun içinde çaba gösterdiğini ve tam da onun temellerini yıprattığını ileri sürer. Tolstoy kasıtlı olduğu ve aklın çelimesine dayandığı için tamamen kötü olan hükümetin şiddeti ile, cehaletten kaynaklandığı için kısmen kötü olan öfkeli halkın şiddeti arasına bir ayırım koyar. Ama toplumu değiştirmek için etkili olduğunu düşündüğü tek yol akıldan ve sonunda ikna etme ve örnekleme çabasından geçer. Devleti ortadan kaldırmak isteyen kişi devletle işbirliğine son vermeli, askerlik hizmetini, polislik hizmetini, jüri görevini, vergi yükümlülüğünü reddetmelidir. Kısacası Tolstoy’un en büyük silahı boyun eğmeyi reddetmektir.

Şimdiye kadar söylediklerim, Tolstoy’un toplumsal öğretisinin temelinde, var olan toplumun otoriter düzenini mahkûm eden, yeni bir liberter düzen öneren ve ona ulaşmanın araçlarını sunan gerçek bir anarşizmin yattığını göstermek

için yeterlidir sanırım. Tolstoy'un dini, doğal ve akılcı bir din olduğu ve krallığını yeryüzündeki adalet ve aşk diyarında aradığı için, Tolstoy'un anarşist doktrininin aşmaz, onu tamamlar.

Tolstoy'un etkisi geniş ve çok yönlüydü. Binlerce Rus ve Rus olmayan kişi onun tutkulu öğrencileri oldu; Rusya'da ve Rusya dışında komünal ekonomiye ve çileci yaşama dayanan Tolstoycu koloniler kuruldu. Bu kolonilere ilişkin kapsamlı bir çalışmaya rastlamadım, ama izleyebildiğim kadarıyla hepsi ya katılımcıların kişisel uyumsuzluğu ya da pratik tarımsal deneyim eksikliği nedeniyle görece kısa bir süre yaşadı. Bununla birlikte, Rusya'da 1920'lerin başlarında bolşevikler tarafından ezilene kadar aktif bir Tolstoycu hareket var oldu. Tolstoy Rusya dışında, Hollanda, Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki anarşist pasifistleri kuşkusuz etkiledi. İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok Britanyalı pasifist, birkaçı düşmanlıkların sona ermesine kadar hayatta kalan yeni Tolstoycu topluluklara katıldı. Tolstoy'un çağdaş Batı dünyası üzerindeki etkisinin belki de en ilginç örneği -Tolstoy'un örgütlü kiliselere kuşkuyla yaklaştığı dikkate alındığında oldukça ironik bir şekilde- Amerika Birleşik Devletleri'nde *Catholic Worker* (Katolik İşçi) ile ve günümüzde Hristiyan anarşizmin azizleri andıran temsilcisi Dorothy Day'le ilişkilendirilen Katolik grubudur.

Ama en önemli Tolstoycu kuşkusuz Mahatma Gandhi'ydi. Gandhi'nin Hint halkını bilinçlendirme ve yabancı hâkimiyetine karşı hemen hemen kansız bir ulusal devrim yolunda onlara önderlik etme konusundaki başarısı konumuzun periferisinde kalmaktadır, ama bu noktada Gandhi'nin birkaç büyük liberter düşünürden etkilendiğini anımsamakta yarar var. Gandhi'nin şiddet içermeyen yöntemi büyük ölçüde Tolstoy'un yanı sıra Thoreau'nun etkisi altında gelişmişti ve sürekli Kropotkin okuması köy komünlerinden oluşan bir ülke düşüncesini pekiştirmişti.

Tolstoy'un Rusya'daki etkisi, aşırılıklarıyla sık sık onu sıkıntıya sokan öğrencilerinin dar çevresinin çok ötesine uza-

nıyordu. Tolstoy yaşamının son yirmi yılı boyunca bir hareketin liderinden çok, Rusya'nın gayri resmi ve ortodoks olmayan vicdanıydı. Dolaysız zulümden muaf tutulan hemen hemen tek Rus olmasını sağlayan dünya çapındaki prestijinden yararlanarak, çar hükümetini akılcı ahlâkı ve Hristiyan öğretileri ihlal etmesi nedeniyle sürekli eleştirdi. Korkusuzca konuşuyordu ve onu susturmak mümkün olmadı. Tolstoy adalet duygusunun verdiği ilhamla konuşmaya devam ettikçe, asiler, büyük Rus polis devletinde yalnız olmadıklarını hissediyorlardı; Tolstoy'un amansız eleştirileri 1905 ile 1917 arasındaki yıllarda Romanov İmparatorluğu'nun temellerinin çökmesine kuşkusuz önemli bir katkıda bulundu. Bu açıdan da anarşistler için çok önemli olan bir ders veriyordu: Özgürlüğünü ısrarla koruyan tek bir adamın ahlâki gücü, binlerce sessiz kölenin gücünden daha fazladır.

2.

KISIM

YAYINLANMIŞ VE KAYIT ALINMIŞTIR

HAREKET

IX

ULUSLARARASI ÇABALAR

İnsanlık birdir, aynı koşullara tâbidir ve bütün insanlar eşittir. Ama bütün insanlar farklıdır ve aslında kalbinin derinliklerinde her insan bir adadır. Anarşistler bu evrensel insan ve tikel insan ikiliğinin özellikle farkındadırlar ve düşünceleri çoğunlukla genel insanlık dayanışmasının talepleri ile özgür bireyin talepleri arasında bir denge aramaya yöneliktir. Özellikle enternasyonalist düşünceleri -sınırların ya da ırk engellerinin olmadığı bir dünya düşüncesini- yerel özerklik ve kişisel spontanlık vurgusuyla uzlaştırmaya çalışırlar. Ama kendi aralarında bile bu uzlaşmayı genellikle sağlayamamışlardır. Anarşistler yüz yıldan uzun bir süre dünya çapında etkin bir örgütlenme oluşturmaya çalıştılar; anarşist etkinliğin doğası her tür merkeziyetçiliğe tahammülsüzlüğü ve yerel grup içine geri çekilme eğilimini beslediği için bu yöndeki çabaları düş kırıklığıyla sonuçlandı. Anarşistler seçim zaferleri peşinde koşmadıkları için, politik partiler gibi ayrıntılı örgütlenmeler yaratmaya ihtiyaç duymazlar; genel eylem programları hazırlamaya da ihtiyaçları yoktur; aslında anarşist grupların çoğu bireysel olarak -sözle ya da eylemle- yürütülen propagandaya yönelmiştir ve bu tür faaliyette kentler, bölgeler ve ülkeler arasındaki en yüzeysel temaslar genellikle yeterlidir. Yerel ve bireysel çıkarların, kalıcı ve görece etkili bir uluslararası liberter örgütlenme yaratacak şekilde ikinci plana atılmasının. küçük propaganda gruplarından çok kitlesel sendikal oluşumlara dayanan anarko-sendikalizmde gündeme gelmesi anlamlıdır.

Büyük ölçüde başarısız olan etkin bir uluslararası örgütlenme oluşturma çabası, insan dayanışmasını kişisel özgürlükle uzlaştırmak gibi temel bir liberter sorunu net bir çekil

de gündeme getirdiği için, anarşizmin tek tek ülkelerdeki varlığını tartışmadan önce onu uluslararası bir hareket olarak ele almak daha doğru olur. Anarşist hareketin ilk olarak Birinci Enternasyonal'de ve Bakunin tarafından kurulan, ancak daha sonra içinde geliştiği ulusal hareketlere bölünen kozmopolitan Kardeşliklerde ortaya çıkması da bu yaklaşımı doğruluyor.

Anarşist Enternasyonalizm'in tarihi beş döneme ayrılır. Proudhoncu Karşılıkçılar Birinci Enternasyonal'in kuruluşuna yol açan tartışmalara katılmalarından, 1872 Lahey Kongresi'nden sonra Marksistlerden kopmalarına kadar, anarşistler -Proudhon'u ya da Bakunin'i izleyenler- başka türden sosyalistlerle işbirliği içinde enternasyonalist özelemlerini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. 1872'den ünlü 1881 "Kara Enternasyonal" Kongresi'ne kadar, tamamen anarşist bir Enternasyonal yaratmaya çalıştılar ve bu çaba 1880'lerde ve 1890'ların başlarındaki bir dizi başarısız kongreyle güçsüz bir şekilde devam etti. Üçüncü dönemde, yani 1889'dan 1896'ya kadar anarşistler İkinci Sosyalist Enternasyonal'de kendilerine bir yer edinme çabasında yoğunlaştılar. 1896 Londra Sosyalist Kongresi'nden nihai ihraçları, yine yalnızca inançlı anarşistlere açık bir örgütlenme arayışına girildiği ve doruk noktasına 1907 Amsterdam Kongresi'nde ulaşan yeni bir dönemi başlattı; bu dönem 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte sona erdi. 1919'dan 1939'a kadar süren döneme, birkaç yanlış girişimden sonra nihayet 1922'de kendi liberter sendikalarını örgütleyen anarko sendikalistlerin göreceli başarısı damgasını vurdu; bu örgütlenme Uluslararası İşçi Birliği kuruluşundan neredeyse altmış yıl sonra hâlâ Stockholm'de varlığını sürdürmektedir. Nihayet II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bireysel anarşistlerle çeşitli ülkelerdeki grupların ve hareketlerin arta kalanları arasındaki bağlantılar yeniden kuruldu ve bu hareketlilik büyük ölçüde savaş öncesi anarşizmden hayatta kalanların yeniden biraraya gelmesi olarak başlamasına rağmen zamanla radikal öğrenci gruplarından, barış hareketlerinden ve çevre

hareketlerinden yeni gelenleri de kapsayarak genişleyen bir dizi uluslararası kongreye yol açtı; bu toplantılar da öncelikle gibi anarşist kaygıların değişen karakterini ve anarşist faaliyetlere katılan insanların değişen tiplerini yansıtıyorlardı.

1840'larda, belirttiğim gibi, Proudhon bir uluslararası üreticiler birliği ihtimali üzerinde düşünmeye başlamıştı bile ve bu nedenle taraftarlarının Birinci Enternasyonal'in kurulmasına yol açan görüşmelerde belirleyici bir rol oynamaları yerindeydi. Bu görüşmeler, III. Napoleon'un Fransız işçilerini kazanma politikasının bir parçası olarak, bir zanaatkârlar heyetini 1862 Londra Uluslararası Sergisi'ni ziyaret etmeye teşvik etmesiyle başladı. Aralarında daha sonra Altmışlar Manifestosu'nu imzalayan ve bu vesileyle İngiliz sendikacıları ve Karl Marx'ın etrafından toplanan Alman mütecileriyle görüşmelere başlayan Karşılıkçılar da vardı. Ertesi yıl 1863'te aynı gruptan üç kişi -Tolain, Limousin ve Perachon- Londra Ticaret Konseyi'nin davetiyle yine İngiltere'ye gitti. Görünüşteki amaçları 22 Temmuz'da St. James's Hall'de yapılacak olan Polonya'nın özgürlüğünü destekleme toplantısına katılmaktı, ama bir kez daha uluslararası örgütlenme ihtimalleri görüşüldü. Son olarak Eylül 1864'te bir Fransız sosyalistleri heyeti, birliğin fiilen kurulması konusunda işbirliği yapmak için Londra'ya geldi. Tüm delegeler Parisli zanaatkârlardı. Üçü -Tolain, Limousin ve Fribourg- az çok ortodoks Proudhonculardı; dördüncüsü, otoriter sosyalizmi reddederek Bakunin'ine yakın kolektivist görüşleri savunan Eugène Varlin'di. Fransız delegeleri 28 Eylül'de St. Martin's Hall'de yapılan büyük toplantıya katıldılar ve Uluslararası İşçi Birliği'nin kurulmasını talep eden önergeyi de onlar getirdi.

Tolain, Limousin ve Fribourg Enternasyonal'in Fransız muhabirleri olarak seçildiler ve Paris'te kurdukları büro o ülkedeki anarşist örgütlenmenin gerçek merkezi haline geldi; bu nedenle Fransa'daki hareketi ele aldığım da bu büroyu daha kapsamlı bir şekilde tartışacağım. Bir bütün olarak Enternasyonal dikkate alındığında, St. Martin's Hall kararının

uygulanması, bir tüzük ve bir program taslağı hazırlama görevinin verildiği yirmi bir üyelik bir merkez komiteye bırakıldı ve Londra böyle bir organın çalışması için en güvenli yer olarak görüldüğünden, denetim, İngiliz sendikacıların ve Marx ile onun Alman destekçileri, birkaç Fransız Blanquist ve Mazzinici Major Wolff gibi yabancı mültecilerin ellerine geçti. 1866 Cenevre Kongresi'nde Merkez Komite'nin yerine Genel Konsey geçtikten sonra da devam eden bu durum, ister Proudhoncu ister Bakuninci olsun anarşistlerin Enternasyonal'in yürütme kurulunda dayanakları olmadığı, güçlerini çeşitli kongrelerde ortaya koymaları gerektiği ve bu nedenle politikanın görece genel alanlarını etkileyebilecekleri anlamına geliyordu.

Bu denetim bölünmesinin sonuçları hemen ortaya çıkmadı. Enternasyonal'in ilk genel toplantısı olan Cenevre Kongresi'nden önce Londra'da bir ara konferans yapıldı; bu konferansta çeşitli ülkelerdeki işçi sınıfı hareketlerine ilişkin raporlar sunuldu; Polonya sorunu ve Rus otokrasisinin Avrupa üzerindeki kötü etkisi gibi tartışmasız konulara dair birkaç genel karar kabul edildi. Marx, iki etkili delege olan Tolain ve Fribourg'u kendi safına çekme umuduyla onlara gizli gizli Proudhon'u kötülemeye çalıştıysa da bu toplantı genel olarak samimi bir havada geçti. Marx'ın çabaları sonuçsuz kaldı; Fransızlar anti-otoriterlik konusunda kararlıydılar; Belkiçali delege Caesar de Paepe de öyle.

Cenevre Kongresi'nde Enternasyonal içindeki liberterler ve otoriterler arasındaki ayrım keskinleşmeye başlamıştı bile. Kongrenin hemen hemen üçte birini oluşturan Fransız delegelerin arasında Benoit Malon ve Eugène Varlin gibi kolektivistler ve bir süre sonra kararlı bir Bakuninci olan Marsilyalı Albert Richard da bulunduğu halde bu delegelerin çoğu Proudhoncuydu; İsviçreli temsilcilerden James Guillaume ve Adhemar Schwitzguébel ise daha sonra Jura'daki anarşizmin liderleri olacaktı. Ama Bakunin henüz Enternasyonal'e üye değildi ve bu noktada otoriterlere karşı mücadeleyi, Proudhon'un *İşçi Sınıfının Politik Kapasitesi*'ndeki

önerileri temelinde, birlik ve karşılıklı krediye dayanan tam bir işçi sınıfı programını savunan Karşılıklılar sürdürüyordu.

Bu tutuma uygun olarak, Karşılıklılar Enternasyonal üyeliğini gerçek kol işçileriyle sınırlamaya çalıştılar; ancak Britanya sendikacılarının güçlü muhalefetine karşı koyamadılar. Emeği koruma yasasını onaylama kisvesi altında, "işçi sınıfı, bu tür yasaların kabul edilmesini zorlayarak iktidarı sağlamlaştırmayacak, tam tersine bugün kendisine karşı kullanılan bu iktidarı kendi aracı haline getirecek" diyerek, "işçilerin devleti" anlayışını yavaş yavaş gündeme getiren Marksist bir karara karşı çıktıklarında da bir sonuç elde edemediler. Öte yandan, işçi kooperatiflerinin geliştirilmesinin işçilerin özgürlük mücadelesinin temel bir parçası olarak kabul edilmesini sağlamanın yanı sıra, karşılıklı bir kredi bankasının kurulması kararının kabul edilmesi konusunda kongreyi ikna ederek küçük bir zafer kazandılar.

Kısa bir süre sonra Enternasyonal'deki güç dengesinde belirgin bir kayma olduğu gözle görülür hale geldi. 1867'de Lozan'da Karşılıklılar, kolektivist görüşün Fransa'da büyük ölçüde yaygınlaşması nedeniyle zayıflamışlardı. Bu, Tolain ile taraftarlarının eğitimde devlet müdahalesini ve -daha önemlisi- ulaşım ve mübadele araçlarının kamusallaştırılmasını talep eden kararları kabul etmeleri sonucunu verdi. İkinci kararın kasıtlı bir şekilde ikircikli olan üslubu, onun hem devlet mülkiyetini isteyenlerce hem de işçi birliklerinin denetimini tercih edenlerce kabul edilmesini sağlamıştı. Ancak köylü mülkiyetini tercih eden Karşılıklılar toprağın kamusal mülkiyeti sorununun bir sonraki kongreye kadar ertelenmesini sağlayarak bir kez daha küçük bir başarı kazandılar.

Karşılıklılar 1868 Brüksel Kongresi'nde hâlâ dikkate alınması gereken bir güç oluşturmuyorlardı, ancak bu toplantı sonunda ekonomik kolektivizm politikası yönünde net bir kaymaya damgasını vurdu. Proudhoncuların toprağın kamuallaştırılmasına karşı muhalefetleri artık sonuçsuz kalmıya mahkûmdu, çünkü Caesar de Paepe'nin başı çektiği Bel

çıkali kolektivistler, oyların yarısından fazlasını kontrol altında tutuyorlardı ve madenlerin, ulaşımın ve toprağın kamusal mülkiyetini talep eden karar büyük çoğunlukla kabul edildi. Öte yandan, Belçikalıların desteği, karşılıklı kredi bankalarının kurulmasını onaylayan bir kararın kabul edilmesini sağlayınca Karşılıkçılar son zaferlerini de kazanmış oldular.

Brüksel Kongresi Avrupa işçi sınıfı hareketinin gelecekteki amacının ekonominin kamusallaştırılması olduğuna karar verdi. Bu kamusallaştırmanın otoriter araçlarla mı yoksa liberter araçlarla mı yürütüleceğini belirleyecek can alıcı sorunu çözüme kavuşturmadı, ama toplantının genel havasından liberter araçların tercih edildiği anlaşıyordu; artık kolektivizmi kabul eden ama ustanın otoriteye yönelik nefretini de koruyan Proudhon taraftarlarının ikinci kez sahneye çıkmaları için her şey hazır. 1869 Basel Kongresi'nde Bakunin'in liderliği altında kendilerini ortaya koydular. Proudhon gibi Bakunin de uzun zamandır işçi sınıfının kurtuluşu için uluslararası bir örgütlenmeyi hayal ediyordu ve Enternasyonal'e girmeden önceki dönemde, teoride bireysel bir üye olarak ama gerçekte hep kendi etkisi altında kurulan İtalya, İspanya, Jura ve Güney Fransa hareketlerinin lideri olarak gösterdiği çabaları daha önce dile getirdim.

Marx ile Bakunin arasındaki meselelerin hesabının görüldüğü, örgütlenmenin New York Genel Konseyi etrafında toplanan ve ölmekte olan Enternasyonal'in Marksist kalıntısı ile Bakuninci Jura Federasyonu etrafında toplanan antiotoriter çoğunluğa bölündüğü Enternasyonal'in Cenevre ve Lahey Kongrelerinin hikâyelerini tekrarlamaya gerek yok. Ama 1872'de esas itibarıyla anarşist bir Enternasyonal'in nihai olarak ortaya çıkışının temeli olan bazı etkenleri ele almak iyi olur.

Bakunin ile Marx arasındaki çatışma, tarihsel olarak önemli olan iki bireyin dramatik karşılaşmasıydı ve bu nedenle olayları kişisel kavganın epik terimleriyle yorumlamaktan kendini almak zor oluyor. Ama böyle bir yorum Bakunin'in

Marx'la mücadelesi sırasında topladığı büyük taraftarlar kitlesini de Enternasyonal'in önemli bir kısmının -kesinlikle gerçek üye sayısının daha büyük kısmını temsil etmekteydiler- sonunda Bakuninci saflara geçmesini de tam olarak açıklayamaz.

Aslında bölünme yalnızca inançlı Marksistler ile inançlı Bakuninciler arasında değildi. Jura Federasyonu delegeleri ve birkaç Cenevre mültecisi Kasım 1871'de, anarşist bir Enternasyonal oluşturma girişiminin başladığını gösteren Sonvillier Konferansı'nda bir araya gelip bir genelge yayınladıklarında, İspanya ve İtalya'nın Bakuninci federasyonlarının yanı sıra anarşizm ile sosyal demokrasi arasındaki yarı yolda duran Caesar de Paepe'nin Belçikalı taraftarlarından da destek gördüler; aynı zamanda Hollanda ve İngiltere'de de ilgi uyandırdılar. Genelgenin çekici bulunmasının nedeni, genelgeyi kaleme alanların anarşist bir bakış açısına sahip olmaları değil, önceleri Marx'ın tarafında yer alan birçok kişinin de Marx'ın Genel Konsey'in merkezi otoritesini kendi denetimi altına alma çabasından rahatsız olmasıydı. Kişisel bir diktatörlük ya da örgütsel katılık tehdidi, yalnızca anarşistlere değil, Britanya ve Benelüks ülkelerinin işçi hareketlerinin demokratik gelenekleri içinde yetişmiş olan kişilere de itici geliyordu. Merkezi olmayan bir işçi sınıfı örgütlenmesinin liberter idealini 19. yüzyıl sosyalist polemiklerinde ender görülen bir ılımlılıkla dile getiren Sonvillier Genelgesi bu nedenle büyük destek gördü.

Genel Konsey'i kötü niyetlilikle suçlamak istemiyoruz. Onu oluşturan kişiler ölümcül bir zorunluluğun kurbanlarıydılar. Tamamen iyi niyetli olarak ve kendi doktrinlerinin zafer kazanabilmesi için, Enternasyonal'e otoriter ruhu getirmek istediler; koşullar bu eğilimi destekler gibi görünüyordu; ideali, *iktidarın işçi sınıfı tarafından fethi* olan bu okulun son olayların ardından Enternasyonal'in sabık örgütlenmesinin değişmesini ve bir yöneticinin yol gösterdiği ve yönettiği hiyerarşik bir örgütlenmeye dönüşmesini zorunlu bulması bizce tamamen doğaldır. Ama bu tür eğilimlerin ve olguların var olduğunu kabul etmek

bile, uğrunda çalıştığımız ve programı, tüm yol gösterici otoritelerden bağımsız olarak -otorite işçilerin onayına tabi olsa ve onlar tarafından belirlense bile- “İşçilerin kurtuluşu işçilerin e-seri olacaktır” cümlesiyle ifade edilen toplumsal devrim adına onlara karşı mücadele etmek zorundayız. Şimdiye kadar Birliğimizin temeli olan seksiyonların özerkliği ilkesinin Enternasyonal’de desteklenmesini talep ediyoruz; işlevleri Basel Kongresi’nin idari kararlarıyla azaltılan Genel Konsey’in normal işlevlerinin dışına çıkmayıp bir iletişim ve istatistik bürosu olarak hareket etmesini talep ediyoruz... Enternasyonal, geleceğin insan toplumunun tohumu, özgürlük ve federasyon ilkelerimizin sadık bir temsili olmalıdır; otoriterliğe ve diktatörlüğe eğilimli tüm ilkeleri reddetmelidir.

Sonvillier katılımcıları, kendilerinin Enternasyonal’in özgün amaçlarını koruduklarını düşünüyorlardı ve büyük Lahey bölünmesinden sonra Saint-Imier Kongresi 1872’de bu ruhla biraraya geldi. İspanya, İtalya ve Jura’dan delegeler vardı; bu delegeler arasında anarşist tarihin birçok büyük ismi yer alıyordu: Bakunin, Cafiero, Malatesta, Costa, Faneli, Guillaume, Schwitzguébel. İki Komünar mülteci Camet ve Pindy Fransa’yı, Gustave Lefrançais ise Amerika Birleşik Devletleri’ndeki iki seksiyonu temsil ediyordu. Saint-Imier Kongresi esas olarak yeni Enternasyonal’in kuruluşuyla ya da daha doğrusu üyelerinin ileri sürdüğü gibi eskisinin ıslahıyla ilgileniyordu. Çünkü Bakuninciler kendi Enternasyonal’lerini her zaman 1864’te kurulan örgütlenmenin gerçek mirasçısı olarak gördüler ve kongrelerini 1866’daki ilk (Cenevre) kongreden itibaren saydılar.

Bu görüşün haklı bir tarafı vardı, çünkü geriye kalan ve genel merkezi New York’ta bulunan bir avuç Marksist, Enternasyonal’in tabanından hemen hemen hiçbir destek görmüyordu. 1873’te Cenevre’de bir kongre düzenleme çabaları, bolşevik tarihçi Stekloff’un da itiraf ettiği gibi, hemen hemen yalnızca İsviçrelilerin ve İsviçre’deki Alman mültecilerin katıldığı “acıması bir olaydı.” Marx bunu duyduğunda “Oyun bitti” diye duygularını ifade etti.

Oysa Saint-Imier Enternasyonal 1873 Kongresi’ne (yine Cenevre’de) yalnızca İspanya, İtalya ve Jura’dan değil, aynı zamanda Fransa, Hollanda ve Britanya’dan da epeyce delegeler topladı; Marx’ın eski vekili Eccarius’un da kongreye katılması çok şaşırtıcıydı. Bu delegelerin Enternasyonal’in gerçek taraftarlarını ne ölçüde temsil ettiklerini tahmin etmek zor, çünkü varoluşunun herhangi bir döneminde Enternasyonal’in sayısal desteğini hesaplamak zor. Stekloff 1870’te birleşik örgütlenme taraftarlarının sayısını beş, hatta yedi milyon olarak tahmin eden alıntılar yapıyor, ama haklı olarak bu rakamları “tamamen uydurma” olduklarını düşünerek reddediyor; en büyüklerden birisi olan İspanyol Federasyonu’nun 1872’deki üye sayısının oldukça güvenilir tahminleri 60 000 sayısını veriyor ve bu temelde Lahey Kongresi’nden önce Enternasyonal’in toplam üye sayısının bir milyondan az olduğu ve 1873’te zirvesindeyken bile Saint-Imier Enternasyonal’inin, birçoğu sadece üye kartı sahibi olan çok daha az sayıda taraftarı olduğu varsayılabilir. Bununla birlikte, 1872’den 1877’ye kadar Bakunincilerin Marksistlerden çok daha fazla taraftara sahip oldukları kesinlikle ileri sürülebilir.

Küçülen Enternasyonal hemen anarşist bir karaktere bürünmedi. Saint-Imier’deki kongre esas olarak örgütlenme sorunlarıyla ilgileniyordu ve kararları, muhafazakâr İngiliz sendikacılarından, anarşist isyancılara kadar anti-Marksistlerin çoğu için kabul edilebilir kararlardı. Seksiyonların ve federasyonların özerkliğini ilan ediyor, kongrelerin yasama yetkisini yadsıyordu; kongreler “çeşitli bölgelerdeki ya da ülkelerdeki proletaryanın özlemlerini, ihtiyaçlarını ve düşüncelerini birbiriyle uyumlu hale getirmek ya da birleştirmek üzere” bunları dile getirmekle yetinmeliydiler. Saint-Imier Kongresi, merkezîyetçilik tehdidine karşı “dostça bir dayanışma ve karşılıklı savunma anlaşması” oluşturmuyordu.

Saint-Imier’deki kararlardan yalnızca biri özellikle anarşistti ve bu karar 1867 Lozan toplantısından beri yapılan kongrelerde politik eyleme verilen önemi reddediyordu. “Pro-

letaryanın özlemlerinin” diyordu tipik Bakuninci vurguyla, “çalışmaya ve eşitliğe dayanan ve her türlü politik hükümetten tamamen bağımsız, mutlak şekilde özgür bir ekonomik örgütlenme ve federasyonun yaratılmasından başka bir amacı olamaz ve... böyle bir örgütlenme ancak proletaryanın kendi spontan eylemiyle kendi sendikaları ve özyönetime sahip komünleri aracılığıyla kurulabilir.” “Politik bir örgütlenme bir sınıfın lehine ve kitlelerin aleyhine olan bir hâkimiyetin örgütlenmesinden başka bir şey olamaz... proletarya iktidarı ele geçirirse o da hâkim, sömürücü bir sınıf haline gelecektir,” diyerek Marksist işçi devleti görüşüne açık açık saldırıyordu. Kongre bu iddialar temelinde, “her tür politik iktidarın yıkılması proletaryanın ilk görevidir” diyen anti-politik bir kararı kabul etti.

Böyle bir kararın anarşist niyeti açıktır, ancak, hem Belçikalı ve Hollandalı kolektivistlerin hem de politik yöntemler konusunda Owen’cı geçmişten miras aldıkları kuşkuculuğu sürdüren İngiliz sendikacıların kabul edebilmesi için karar ılımlı bir tonda kaleme alınmıştı. Wallon madencilik ve dokumacılık kentlerinde güçlü bir desteğe sahip olan Belçika Federasyonu Aralık 1872’de Saint-Imier Enternasyonal’ini kabul ettiğini ilan etti. Ocak 1873’te New York’taki Marksist Genel Konsey Jura Federasyonu’nun ihraç edildiğini ilan etti, İtalya, İspanya, Belçika ve Hollanda Federasyonlarının Genel Konsey’le ilişkilerini resmi olarak kesmesi için uygun bir bahane sağladı. Ocak sonunda Britanya Federasyonu, Marx’ın Genel Konsey’deki eski taraftarlarının bazılarının, özellikle Hales, Eccarius ve Hermann Jung’un, eski liderlerinin diktatörlük girişimlerini kınadıkları bir kongre yaptı. Sonunda delegeler Lahey Kongresi’nin yasadışı bir şekilde toplandığına ve kararlarının Birliğin kurallarıyla çeliştiğine karar verdiler. Ancak Britanyalı ihtiyatlılığıyla, Saint-Imier Enternasyonal’ine girmediler, ama yine de 1873 Cenevre Kongresi’ne delegelerini yolladılar.

Yedi ülkeden yalnızca otuz iki delege fiilen katıldıysa da bu anti-otoriter Enternasyonal’in en büyük kongresiydi. Ha-

les ve Eccarius İngiltere’den, Farga-Pellicer İspanya’dan, Pindy ve Brousse Fransa’dan, Costa İtalya’dan, Guillaume ve Schwitzguébel ise İsviçre’den geldi. Anarşistler ile anarşist olmayanlar arasındaki farklılıkların çabucak ortaya çıktığı tartışmalı bir toplantıydı. İlk önemli tartışma Genel Konsey sorunuyla ilgiliydi. Ortadan kaldırılması gerektiği konusunda kuşku yoktu; bu tam bir oybirliğiyle kabul edildi. Ama merkezi idare için başka bir organ oluşturma sorunu gündeme geldiğinde keskin fikir ayrılıkları ortaya çıktı. İronik bir şekilde herhangi bir merkezi örgütlenmenin oluşturulmasına karşı çıkarak aşırı anarşist tutumu savunan Paul Brousse ve Andrea Costa daha sonra Fransa ve İtalya’da sosyalist politik partilerin liderleri olacaklardı. İngiliz sendikacı John Hales onların bakış açılarına açık açık saldırı ve onun yorumları anti-Marksist saflar içindeki büyük farklılıkların hemen ortaya çıkmasına neden oldu.

Anarşizm [diyordu, Hales] bireycilik anlamına gelir ve bireycilik toplumun var olan biçiminin, yıkmak istediğimiz biçiminin temelidir. Anarşizm kolektivizmle uyumsuz.. Anarşizm ölümün yasasıdır; kolektivizm hayatın yasasıdır.

Belçika ve Jura delegeleri iki aşırı uç arasında bir köprü oluşturdular ve yürütme yetkisi olmayacak, yalnızca istatistik toplamak ve uluslararası yazışmaları sürdürmekle ilgilenecek federal bir büro kurma kararında uzlaşma sağladılar. Londra’daki Genel Konsey’de olduğu gibi yerel bir grubun denetimi ele geçirme şansını ortadan kaldırmak için, federal büronun işleyişinin her yıl bir sonraki Enternasyonal Kongresi’nin yapılacağı ülkeye taşınmasına karar verildi. Ama Enternasyonal, Fransa’da Paris Komünü’nden sonra yasaklandığı, İspanya ve İtalya’da 1870’lerde bir keşmekeş olduğu için, sonraki kongreler ancak İsviçre ve Belçika’da yapılabilirdi; ve bu gerçekte anti-otoriter Enternasyonal’in kaderinin Belçika ve Jura Federasyonları içindeki gelişmelere çok fazla bağlı olması anlamına geliyordu.

Genel grev sorununa ilişkin olarak da anlaşmazlıklar

çıktı; on yıl sonrasının anarko-sendikalistlerini önceleyen Belçikalılar, toplumsal devrimi başlatmanın başlıca aracı olarak genel grevi savunuyorlardı. Hollandalılar ve İtalyanlar onları destekliyorlar, ama Britanyalılar genel grev için gerekli olan hazırlıkların, kritik bir durumda genel grevi uygulanamaz hale getirdiğini ileri sürerek reddediyorlardı. Jura Delegasyonu James Guillaume'un sözleriyle genel grev "işçilerin tam kurtuluşunu sağlayabilecek tek grev türüdür," ama mücadelenin devrim öncesi aşamaları sırasında etkili bir silah olarak kısmi grev küçük görülmemelidir diyerek yine orta bir yol izledi. Bütün bu tartışmadan hiçbir etkili genel görüş çıkmadı ve delegeler zayıf bir uzlaşma kararıyla yetindiler:

Kongre, Enternasyonal'in bugünkü örgütlenme düzeyinde genel grev sorununun tam olarak çözülemeyeceğini göz önüne alarak, acilen, işçilerin uluslararası sendika örgütlenmesine girmelerini ve aktif sosyalist propagandaya girişmelerini önerir.

Anlaşılabileceği gibi Saint-Imier Enternasyonal'i'nin ilk iki kongresi özgün düşünce ya da tartışma açısından son derece kısırdı ve hareketin görkemli eylem arzusu içindeki seksiyonlarını düş kırıklığına uğratan orta yolcu bir uzlaşmacılık eğilimi sergiledi. Eylül 1874'te bir sonraki kongre Brüksel'de toplandığı zaman sonuçlar ortaya çıkmaya başladı. İlk kez bir Alman heyeti bu kongreye katıldı; üyelerinden ikisi Lassalle'ciydi, bu da ıslah edilmiş Enternasyonal'de hiç değilse partizan katılığının olmadığını gösteriyordu. Öte yandan İtalyan anarşistleri katılmayı reddettiler. Başarısızlığa uğrayan Bologna Ayaklanması'nı örgütledikten sonra hükümetin zulmü nedeniyle yeraltına inmek zorunda kalan bir İtalyan Sosyal Devrimci Komitesi oluşturmuşlardı. Kongreye yolladıkları mesaj, koşulların kendilerini komplocu eylem biçimlerine zorladığı durumda, açık bir kongreye katılmanın tamamen saçma olacağını belirtiyordu; o anki ruh halleriyle anlaşılır bir şekilde ayaklanma hayallerinin coşkusunu 1872'den beri kongrelere hâkim olan donuk tartışmalara tercih eder gibi görünüyorlardı.

Brüksel'de ulusal gruplar arasındaki tek gerçek bağın Marx'ın ve artık feshedilmiş olan Genel Konsey'in merkeziyetçi taktiklerine muhalefet olduğu ve liberterler ile otoriterler arasındaki eski bölünmenin aslında yeni örgütlenmeye de taşındığı açıkça ortaya çıktı. Politik eylem, proletarya diktatörlüğü, devletin kaderi ve komünal örgütlenmeye dayanan bir topluma ulaşılmasından önceki geçici dönem gibi önemli sorunlarda anlaşma yoktu. Alman delegeleri ve Britanya'yı temsil eden Eccarius devlet sosyalizmini savunuyorlardı; İspanya ve Jura'dan gelen delegeler ve bazı Belçikalılar tam bir anarşizmi savunuyorlardı. Belçikalılar arasında öne çıkan bir sima olan De Paepe sonradan devlet sosyalizmine kayacağına haberini veren ara bir tutumu benimsemişti; onun "kamu hizmetlerinin örgütlenmesi" üzerine raporu meseleyi açığa çıkardı ve Brüksel Kongresi'ndeki tartışmaları büyük ölçüde meşgul etti.

De Paepe büyük ölçüde Proudhon'un federalizminden türetilmiş bir plan sundu; bir komünler ağı, komünler federasyonları ve nihayet dünya çapındaki bir federasyonlar federasyonu halinde örgütlenmiş bir toplum tahayyül ediyordu. Komünler yerel çıkarları ilgilendiren her şeyle ilgileneceklerdi; dünya federasyonu bölgesel örgütlenmeler arasındaki genel koordinasyonla, bilimsel araştırmalar ve "Sahra'nın sulanması" gibi dünyayı ilgilendiren meselelerle uğraşacaktı. Paepe bu raporda supra-komünal örgütlenme düşüncesini tanımlamak için "devlet" sözcüğünü biraz muğlak bir şekilde kullanıyordu.

Liberal polis devleti anlayışının karşısına, silahlı güce dayanmayan; işlevi, nüfusun daha genç üyelerini eğitmek ve devletin komünden daha iyi yapabileceği türden kamu faaliyetlerini merkezileştirmek olan, devlet nosyonunu koyuyoruz.

Dé Paepe bir noktada geçici bir "kolektif diktatörlük" düşüncesine koşullu desteğini ifade etmemiş olsaydı, bu üslubun muğlaklığı farkedilmeden geçilebilirdi. Anarşistlerin özellikleriyle saldırgan buldukları bir bölümde şunları ileri sürüyordu:

Bazı ülkelerde, özellikle de Britanya ve Almanya'da işçi sınıfının politik eğilimini; itici gücü, bugün anayasal olsa da yarın devrimci olma ihtimali bulunan, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş mevcut devleti yıkmayı değil, devleti ele geçirip muazzam merkezi gücünü proletaryayı kurtarmak için kullanmayı amaçlayan politik eğilimi göz önüne aldığımızda... toplumun sanayi grubunun temeli üzerinde yeniden inşasının, devletin aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmesinin, toplumsal devrimin başlangıç noktası ve işareti olmak yerine az çok uzak bir sonucu olup olamayacağını pekala sorabiliriz... İşçilerin sanayide gruplaşması yeterince oluşmadan önce, koşulların, büyük kentlerin proletaryasını nüfusun geri kalanı üzerinde kolektif bir diktatörlük kurmaya zorlayamayacağını ve bunun, işçi sınıfının kurtuluşunun önüne çıkabilecek engelleri yok etmek için yeterince uzun bir süre devam edip etmeyeceğini araştırmak durumundayız. Böyle bir şey olursa, bu kolektif diktatörlüğün yapmak zorunda kalacağı ilk şey kamu hizmetlerine el koymak, demiryolu şirketlerini, büyük mühendislik çalışmalarını kamu yararına istimlak etmek -tüm mülklerinin, makinaların, binaların ve arazilerin devlet mülkiyeti haline geldiğini, kamu mülkiyetine geçtiğini ilân etmek- olacağı açık görünüyor.

Jura delegeleri anarşizm adına itiraz ettiler ve bazı Belçikalılar bile De Paepe'ye karşı çıktılar; özellikle Verrycken otoritenin dizginlerini burjuvazi yerine işçilere vermenin hiçbir yarar getirmeyeceğini ileri sürdü. Ama De Paepe iddiasını savundu ve bunu yaparken tartışmanın her adımda açığa çıkardığı noktanın altını çizdi: Eski Enternasyonal'deki bölünme, devrimci stratejiye dair temel diyalogu susturmuştu. De Paepe "İşçi devleti ve anarşi alternatifleri hâlâ birbirinin karşısındadır," diyordu. Marksistlerin Saint-İmmer Enternasyonal'i'nin tam ortasına bir anlaşmazlık nedeni olarak bıraktıkları bu farklılığın zımni kabulü üzerine, kongre geleceğin toplumunda kamu hizmetleri sorunu üzerine hiçbir oylama yapmamaya karar verdi. Bu konunun tartışılması ertesi yıla bırakıldı.

Yine tartışmalı bir konu olan politik eylem konusunda daha fazla fikir birliği vardı. Yalnızca Eccarius ve Lassalle'ciler işçilerin anayasal ve parlamenter faaliyete girmeleri

gerektiğini ileri sürdüler. Belçikalılar işçi sınıfının parlamenter faaliyetlere girişmelerinin yararını tamamen reddetme konusunda Juralılar ve İspanyollarla birleştiler. Ama karar yine uzlaşmaya dayanıyordu. "Kendi politik tavrını belirleme hakkı federasyonlara ve her ülkedeki sosyal demokrat partiye bırakılmalıdır." Brüksel Kongresi'nin hiçbirseyi rahatsız etmeyen kararlar alma çabası, Enternasyonal içindeki ayrımların belirginleşmesinden ve gözle görülür hale gelen çöküşün hızlanmasından başka bir işe yaramadı.

1875 ve 1876'da Enternasyonal coğrafi ve başka açılardan geliyor gibiydi. Etkisini Fransa'da ve Leman Gölü çevresinde hissettiriyor, Latin Amerika, Portekiz, İskenderiye ve Yunanistan'da yeni grupları saflarına kazanıyordu. Ama Jules Guesde ve Benoît Malon gibi etkin eski Komünarları parlamenter sosyalizme kaptırıyordu; bu arada Kuzey Denizi kıyısındaki ülkelerde ise gücü net bir şekilde azalıyordu. 1875'te kongre yapılmadı. 1875 baharında Paris'te bir kongre düzenlemekten söz ediliyordu, ama bu gerçekleşmedi ve bir sonraki genel toplantı, Brüksel Kongresi'nden iki yılı aşkın bir süre sonra 1876 yılı Ekim ayının sonuna doğru Bern'de yapıldı.

Bern'e İtalyanlar başlarında Malatesta ve Cafiero'yla geldiler; İspanyollar, Fransızlar ve İsviçreliler de belli bir düzeyde temsil ediliyorlardı; ilk kez bir Alman İsviçresi delegesi bile vardı. Ama Britanya'dan kimse gelmedi; Belçikalılar ve Hollandalılar ise tek bir delege gönderdiler: Benelüks ülkelerindeki işçilerin Alman ve İngiliz örneklerinden etkilenmeye, Alplerin ve Akdeniz bölgelerini anarşist modelinden keskin bir şekilde ayrılmaya başlayan bir kuzey Avrupa sosyal demokratik modeline geri dönme eğilimini vurgulayarak kongreyi hiç de rahatlatmayan De Paepe.

İtalyanlar "eylemle propaganda" lehine tutkulu konuşmalarıyla toplantılara coşku katmalarına rağmen, kongre genel olarak cansız geçti. Saldırgan otoriterler azalmıştı; bu arada De Paepe işçi devletine ilişkin olarak Brüksel'de ortaya koy-

duğu tavrın yadsınması anlamına gelmemek kaydıyla, Bakunincilerle terminolojik uzlaşmalara girmek istiyordu.

Artık bu haliyle Enternasyonal'in var olması için pek az pratik neden olduğu açıkça görülüyordu ve De Paepe ertesi yıl Avrupa işçi hareketini yeniden birleştirme umuduyla Evrensel bir sosyalist kongre çağrısı yapılması önerisinde bulundu. İspanyollar öneriye karşı çıktılar, ama oylamada, aşırı anarşist solda kendi yanlarında duran İtalyanlarla birlikte çekimser kaldılar. De Paepe Belçika ve Hollanda oylarını öneri lehine kullandı ve ılımlı anarşist merkezi oluşturan Fransız ve Jura delegeleri tarafından desteklendi.

Evrensel Sosyalist Kongre 9-16 Eylül 1877 tarihleri arasında Ghent'de yapıldı. Ondan hemen önce, 6-8 Eylül tarihleri arasında Saint-Imier Enternasyonal'i kendi kongresini kararlı anarşistler olan Walloon dokumacılarının bulundukları Verviers sanayi kentinde yaptı; bu hem bileşim hem de kararlar açısından tamamen anarşist olarak adlandırılabilen tek kongreydi.

Önemli anarşist liderlerin birçoğu oradaydı. Kropotkin, Levashov adıyla mülteci Rus gruplarını temsil ediyordu. Paul Brousse Fransız heyetinin, Gonzales Morago ise İspanyol heyetinin başındaydı. Guillaume Fransızca konuşulan İsviçre'yi, Werner ise Almanca konuşulan İsviçre'yi temsil ediyordu. Andrea Costa İtalyanların yanı sıra Yunanistan ve İskenderiye'deki grupların vekilliğini üstlenmişti. Costa'nın güzel sevgilisi, daha sonra İtalyan Sosyalist Partisi'nin kuruluşunda önemli bir rol oynayacak olan Anna Kulichov'danışman oyuna sahip bir delege olarak hazır bulunuyordu. Ayrıca Almanya, Meksika, Uruguay ve Arjantin'deki anarşist gruplar da temsil ediliyordu. Tek önemli eksik De Paepe'ydı; o Verviers'deki toplantıya katılmaktan özellikle kındıktan iki gün sonra Ghent'deki Evrensel Sosyalist Kongre'ye katıldı.

Verviers Kongresi'nin kararları Enternasyonal'in kabul ettiği kararlar içinde en açık şekilde anarşist olanlardı. Tartışma genel olarak emek ürününün bölüşümü etrafından

döndü ve kesin bir sonuca varılamamasına rağmen genel eğilimin, malların ihtiyaç temelinde paylaşılmasına dayanan anarşist-komünist düşünce yönünde olduğu açıktı. Mülkiyeti kolektifleştirme görevinin, yukarıdan müdahale olmadan işçi grupları tarafından yerine getirilmesi gerektiğine karar verildi. Tüm politik partilerle -kendilerine sosyalist bile deseler- mücadele etmek gerekiyordu, çünkü hepsi iktidara bel bağlamaları ve toplumdaki gerçek bölünmelerin politik değil ekonomik çizgilerde olduğunu görememeleri nedeniyle gericiydiler. Son olarak, sendikalar sorununda, Verviers'deki delegeler, yirmi yıl sonraki anarko-sendikalistlerin taleplerini çarpıcı bir şekilde öngören bir kararı kabul ettiler. Sendikalar yalnızca ücretleri artırmayı ya da çalışma saatlerini düşürmeyi amaçladıkları durumda yetersizdiler; ücret sisteminin yıkılmasına ve üretimin denetiminin ele geçirilmesine yönelmeleri gerekiyordu.

Verviers Kongresi en azından aldatıcı bir güç ve birlik görüntüsü verdi. Ghent Kongresi sosyalist dayanışmayı yaratmak bir yana, anarşistler ile rakipleri arasındaki farklılıkları öne çıkararak Belçikalı düzenleyicilerinin umutlarına ihanet etmişti. Verviers'den Ghent'e yalnızca on bir anarşist gitti; kongrenin geri kalan otuz bir delegesi, Wilhelm Liebknecht'den De Paepe'ye ve onun taraftarlarına kadar uzanan otoriterlerden oluşuyordu. Yalnızca tek bir konuda tam anlaşma sağlandı; kongre, enternasyonal bir sendikalar federasyonu kurulması istemini oybirliğiyle -yalnızca Andrea Costa çekimser kaldı- ilan etti ve henüz örgütlenmemiş olan tüm işçileri sanayi temelinde örgütlenmeye çağıran bir karar kabul edildi. Ama üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti ve işçi sınıfının politik faaliyeti gibi meselelerde anarşistler kongrenin geri kalanına karşı kararlı bir azınlık olarak oy kullandılar.

Delegeler arasındaki bölünmeler sosyalist birliğin en yimser savunurları tarafından bile göz ardı edilemeyecek kadar derin ve açıktı; katılımcı hareketler arasındaki bir dayanışma anlaşmasına ilişkin temel bir karar kabul edil

mediği zaman bu anlaşıldı. Yeni bir kapsayıcı Enternasyonal olmayacaktı ve sosyal demokratlar aynı akşam anarşistleri davet etmedikleri gizli bir toplantıda iki grubun uzlaşmazlığının altını çizdiler. Bu toplantıda sınırlı bir dayanışma anlaşması kabul edildi ve Ghent'de bir merkez büro kurmak için düzenlemeler yapıldı.

Kongre dağılmadan önce bir bütün olarak dayanışma sorunu bir kez daha ele alındı ve sonunda sürekli olarak Verviers'de bulunmak üzere İşçi Sınıfı Sosyalistleri İçin İletişim ve İstatistik Bürosu'nun kurulmasına karar verildi. Aslında ne bu büro ne de Ghent'deki sosyal demokrat merkez kuruldu ve Evrensel Sosyalist Kongre en azından kıta sosyalistlerinin kafalarında anarşistlerle çalışmanın imkânsız olduğu düşüncesini yerleştirmenin dışında pek bir şey yapmadı.

Bu arada, Saint-Imier Enternasyonalı de hızla dağıldı; bu, İspanyol ve İtalyan hareketlerinin güçlü olduğu, Fransa'da hareketin yeniden canlandığı ve Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda federasyonların kurulmasıyla anarşist düşüncelerin büyük ölçüde yaygınlaştığı bir dönemde oldu. Enternasyonal'in çöküşü esas olarak, 1872'deki bölünmeden sonra politik koşulların sürekli ve açık faaliyete izin verdiği iki bölge olan Belçika ve Jura ekseninde gidip gelmesinden kaynaklanıyordu. İspanya ve İtalya'daki sayıca büyük hareketler ve Fransa'daki etkin çevreler sadece kendi örgütlenmelerini korumalarını dahi güçleştiren ve İtalyanların 1874 Brüksel Kongresi'nde temsil edilmeyi reddetmelerinde görülen türden ayrılıkçılığı teşvik eden hükümet zulmü altında çalışıyorlardı. Bu nedenle Belçika ya da Jura'nın durumundaki herhangi bir değişiklik bir bütün olarak Enternasyonal'i etkiliyordu. De Peape'nin Belçikalı sosyalistlerin çoğunluğuyla birlikte nasıl sosyal demokrasiye kaydığını gördük. 1876 sonunda Birlik varlığının devamı konusunda Jura Federasyonu'na bağımlıydı.

Ama Jura'da da Kropotkin'in 1872'de tanık olduğu, anarşistlerin ilk coşku dolu günlerinden beri çok şey değişmişti. Ekonomik koşullar kötüleşmişti ve köylü zanaatkarlar bir-

kaç yıl öncesine göre saat imalatçılarına çok daha fazla bağımlıydılar. Bu ihtiyatlılığın artmasına yol açtı ve Jura Federasyonu'nun canlılığını yitirdiği, bir dönem için önemli bir anarşist gazete olan *Bulletin*'in yayımı Mart 1878'de durdurulduğu zaman ortaya çıktı. En etkin militanların bile bazıları hareket dışında kaldı. Jura Federasyonu'nun en etkin ilham kaynağı ve Saint-Imier Enternasyonal'i'nin kilit üyelerinden biri olan Bakunin'in öğrencisi James Guillaume çeşitli kongrelerin olumlu sonuçlara ulaşmadaki başarısızlığı yüzünden hayal kırıklığına uğradı; 1878'de Paris'e gitti ve yirmi yılı aşkın bir süre sonra sendikalizm savunusuyla ortaya çıkana kadar politik hareketsizliğe gömüldü. Önemli yerel liderlerden yalnızca Schwitzguébel etkinliğini sürdürdü; 1879 ve 1880'de Jura'da yapılan son kongrelere, bu fırsata teorilerini düşman polis kuvvetleri tehlikesinden uzakta biçimlendirmek için kullanan Kropotkin, Reclus ve Cafiero gibi yabancı liderler hâkim oldu. Kısa bir süre sonra tek etkili örgütlenme olan Jura Federasyonu etkin bir örgütlenme niteliğini kaybederek sahneden çekildi.

Bundan daha da önce Saint-Imier Enternasyonalı sessizce hareketsizliğe gömülmüştü. Hiçbir zaman resmi olarak feshedilmedi, ama 1877'den sonra hiçbir kongre çağrısı yapılmadı. Ancak uluslararası örgütlenme düşüncesi yok oldu ve 1880'de De Paepe'nin ayrılmasından sonra yeniden örgütlenen ve Walloon madencileri arasında hâlâ belli bir güce sahip olan Belçikalı anarşist gruplar, Brüksel'de, Enternasyonal'i yeniden oluşturma düşüncesini tartıştıkları bir kongre yaptılar. Belçikalılar başka ülkelerdeki anarşistlerle temas kurdular ve tamamen liberter bir örgütlenme oluşturmayı amaçlayan bir kongre planına destek sağladılar. Londra toplantı yeri olarak seçildi ve Gustave Brocher'ın başkan. Malatesta'nın ise etkin bir üye olduğu bir komite kuruldu.

Kongre 14 Temmuz 1881'de Charrington Street'teki bir tavernanın odalarında toplandığında, toplam üye sayısı 50 (000) olmak üzere altmış federasyonu ve elli dokuz grubu temsil ettiğini ileri süren kırk beş kadar delege biraraya geldi (1881)

gütlenmelerin birçoğu hayali örgütlenmelerdi ve tahmin edilen üye sayısının abartılı olması çok muhtemeldir. Bununla birlikte Avrupa hükümet çevrelerini telaşa düşürecek kadar ürkütücü bir toplantıydı; örneğin Paris'teki Britanya Büyükelçisi, Fransa Dışişleri Bakanı'nın, Britanya Hükümeti'nin böyle bir toplantının kendi topraklarında yapılmasına izin vermesinden dolayı kaygısını ifade ettiğini bildirdi. Guillaume, Cafiero (İtalya'da hasta yatıyordu) ve parlamenter sosyalizme kayan Costa ve Brousse gibi eski kongre müdavimleri yoktu, ama delegeler arasında anarşizmin bir sürü ünlü ismi yer alıyordu. Malatesta ve Merlino, Kropotkin ve Nicholas Chaikovsky, Louise Michel ve Émile Pouget ülkelerini temsil ediyorlardı; İngiliz delegeler arasında, daha sonra Sosyalist Birliğin anarşist grubunda önemli rol oynayacak olan Joseph Lane ve Frank Kitz vardı; Dr. Edward Nathan-Ganz Meksika İşçi Federasyonu'nu temsil ediyordu ve New England'lı yaşlı bir leydi olan Bayan M.P. Le Comte, Boston Devrimcileri adına gelmişti. Fransız delegeleri arasında polisin en az bir tane casusu vardı: Paris Polis Şefi'nin verdiği parayla "anarşist" *Le Révolution sociale* gazetesini çıkaran Serreaux; başka delegelerin de *ajan provakatörler* olmalarından kuşulanılıyordu; Kropotkin daha sonra Serreaux dışında beş ajan daha olduğunu iddia etmişti, ama bu bir abartı gibi görünüyor.

19. yüzyılın ilerleyen yıllarında anarşistleri niteleyen tutumların çeşitliliği, Londra Kongresi'nde bile belirgindi. Bazıları komplo faaliyetlerini temel alıyordu; diğerleri Kropotkin gibi devrimci hareketin her zaman halk arasındaki büyük bir kabarmadan kaynaklanması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Eylemle propaganda düşüncesi ve devrimci şiddetin çeşitli yönleri uzun uzun tartışıldı. Genel olarak şiddetin kaçınılmazlığı konusunda fikir birliği var gibi görünüyordu (çünkü pasifist akım henüz anarşist harekete girmemişti), ama şiddetin aşırı biçimleri çok büyük tartışmalara yol açıyordu. Anarşizmin terörist evresi henüz başlamamıştı, ama kongre II. Alexander'ın Halkın İradesi tarafından öldürülme-

sinden kısa bir süre sonra toplanmıştı ve bu olayın tartışmaları üzerinde etkisi vardı. Aşırı şiddet yanlısı olmanın farklı farklı nedenleri vardı. Polis ajanı Serreaux kuşkusuz bu konudaki en ateşli konuşmacılar arasındaydı. Öte yandan, kafasını, sınıf mücadelesindeki bir silah olarak "kimya" düşüncesine ve para-militer örgütlenme ihtiyacına takmış olan Meksikalı Dr. Nathan Ganz'ın içtenliğinden kuşkulananlar için herhangi bir neden yoktu. Ganz anarşistler için "askeri bir akademi" bile önerdi ve "kimya eğitimi" ihtiyacına dikkat çekmek için tartışmaları sık sık kesti.

Kropotkin toplantıya daha gerçekçi bir renk getirmeye çalıştı. Özellikle bir bilim adamı olarak konuşup, kimyanın kullanımına ilişkin gayrı ciddi konuşmaları şiddetle eleştirdi. Ancak, bu tür insanların ılımlılaştırıcı etkisine karşın, birçok ülkede hükümetlerin artan düşmanlığının, anarşistleri yeraltı örgütlenmesi ve parlak eylemler üzerinde düşünmeye ittiğine kuşku yoktu ve bu anlamda 1881 Kongresi, anarşistlerin genel olarak geniş işçi sınıfı hareketleri düşüncesinden uzaklaşıp gizli doğrudan eylem gruplarına yöneldikleri, 1890'lara kadar uzanan bir dönemin başlangıcı oldu. Delegelerin çoğunun kafasında, feshedilmiş Enternasyonal gibi açık bir örgütlenme mi yoksa Bakunin'in Enternasyonal Kardeşliği gibi gizli bir örgütlenme mi yaratmak istedikleri konusu karara bağlanmamıştı. Kropotkin bile, en azından özel sohbetlerde açık ve gizli hareketleri aynı şekilde savunuyordu.

Sonunda yeni açık bir Enternasyonal oluşturulması, şürekli bir iletişim bürosunun kurulması ve ertesi yıl Londra'da bir kongre toplanması kararlaştırıldı; bu arada genel bir politika olarak, büyük devrimci mücadeleler dönemi öngörülüyor ve anayasal olmayan yöntemlerin geliştirilmesi, yaygın bir gizli basının oluşturulması, eylemle propagandanın teşvik edilmesi ("teknik bilimlere ve kimyaya" dostça bir bağışaretiyle) ve anarşistlerin otoriter sosyalistlerden daha etkili oldukları geri kalmış tarım işçileri arasında ajitasyon çalışmaları sırasında bulunuluyordu.

Kongre pratik açıdan pek az şey başardı. Kurduğu “Kara Enternasyonal” uzun süre hükümetlerin kafalarında ürkütücü bir hayalet olarak kaldı, aslında hayaletten pek fazla bir şey de değildi ve bu haliyle yalnızca Amerika Birleşik Devletleri’ndeki işçi sınıfı hareketini etkilemiş görünmektedir. Bir örgütlenme olarak hiçbir zaman işlemedi; iletişim bürosu etkinleşemedi ve önerilen 1882 Londra Kongresi yapılmadı.

Aslında 1907’ye kadar anarşistler gerçek bir Enternasyonal kongresi yapmadılar. Aradaki çeyrek yüzyılda zaman zaman enternasyonal kongreleri olarak söz edilen birkaç toplantı oldu, ama hepsi ölü doğmuştu ya da çerçevesi sınırlıydı. İkinci türden bir kongre 1882’de Cenevre’de yapıldı. Tek bir İtalyan delege dışında toplantıya katılanların hepsi ya Fransa’dan ya da Jura’dandı; “bize en etkili görünen araçların kullanılmasında” grupların mutlak özerkliği fazlasıyla vurgulandı ve konuşmasını “Birleşebiliyoruz, çünkü ayrız,” diyerek bitiren Cette delegesinin herkes tarafından alkışlanması toplantının ruhunu açıkça ortaya koyuyordu.

Aslında bu dönem, anarşistlerin aşırı ayrılıkçılığa eğilimli oldukları bir dönemdi. 1884’te Barselona’da uluslararası bir kongre yapma önerisi sonuç vermedi, çünkü birçok ülkede ilgisizlikle, Fransa’da ise düşmanlıkla karşılandı. 1887’de Paris’te bir kongre düzenleme önerisi de bir sonuca ulaşmadı, ama 1889’da, Paris’teki Enternasyonal Sergi vesilesiyle Faubourg du Temple’da, Fransız grupları temsilcilerinin yanı sıra İngiltere, Almanya, İspanya ve İtalya’dan bir düzine kadar delegenin katıldığı küçük bir konferans yapıldı. Bu konferans en katı anarşist ilkeler temelinde gerçekleşmiş gibi görünüyor; hiçbir karar alınmadı, oylama yapılmadı, örgütlenme planları ele alınmadı ve toplantılar yalnızca güncel önemli olan meseleler üzerinde uzun görüş alışverişlerine ayrılmış gibiydi. 1892’de Fransız polisi bir grup Parisli anarşistin bir enternasyonal iletişim bürosu kurmayı planladığını rapor etti, ama bunun hiçbir kanıtı yoktur ve bu plan, rapor edecek ilginç olaylarla karşılaşmayan bir ajanın kafasın-

dan çıkmış olabilir. Ertesi yıl Chicago anarşistleri yakın bir gelecekte bir kongre yapacaklarını ilan ettiler ve Paris’teki *La Révolte*’un editörleri, Avrupalı hareketleri bu kongreye katılmaya davet etti; ancak hiçbir delege Atlantığı geçmedi, kongrenin de oldukça önemsiz bir toplantı olduğu açıktı. Emma Goldman’a göre Chicago polisi tarafından yasaklanmış olan kongre dost bir memur tarafından gizlice içeri alınan bir düzine kadar delegenin katılımıyla belediye binasının bir odasında yapılmıştı.

Oldukça acıklı bu çabalar 1881’den 19. yüzyılın sonuna kadar izleyebildiğim anarşist niteliği öne çıkan enternasyonal kongrelerdir. Zayıflıkları kısmen 1889 ile 1896 arasında anarşistlerin sürekli olarak sosyal demokratların o sırada kurmakta oldukları İkinci Enternasyonal’in kongrelerine sızma çabasından kaynaklanmaktaydı.

İkinci Enternasyonal 1889’da, Paris’te iki sosyalist kongre toplandığı zaman kuruldu. Birisi Jules Guesde’in taraftarlarınca örgütlenmişti; bu kongreye Avrupa’nın her yerinden Marksistler geldi. Diğeri, eski anarşist arkadaşı Guesde’le Fransa’da parlamenter sosyalizmin denetimi konusunda mücadele eden Paul Brousse’un posibilist taraftarlarınca örgütlenmişti. Anarşistler iki toplantıya da sızmayı başardılar. Guesdist’lerin toplantısına Sébastien Faure, (Hollanda’da yeniden canlanan anarşist hareketin lideri) Domela Nieuwenhuis ve İngiliz Frank Kitz katıldı; posibilist toplantıya İtalyan Saverio Merlino ve genel grev savunucusu olarak ün yapan Fransız marangoz-hatip Joseph Tortelier gitti. Her iki toplantıda da anarşistler bakış açılarını güçlü bir şekilde ortaya koydular; iki kongre arasındaki büyük rekabet onları dışlamak için hiçbir kararlı girişimde bulunulmamasını herhalde açıklar.

Ancak sosyalistler 1891 Brüksel Kongresi’nde birleştikleri zaman, anarşistlerin varlığı en önemli meselelerden biri haline geldi. Kasıtlı bir şekilde davet edilmediler, ama yine de geldiler ve çok şaşırtıcı bir muameleyle karşılaştılar. 1889’daki cesur çıkışlarıyla zaten mimlenmiş olan İtalyan Dr. Mor-

lino şaşırtıcı bir şekilde kabul edildi, ama ikinci gün Belçika polisi tarafından sınırışı edildi; daha sonra anarşistler Marksistleri Merlino'yu ihbar etmekle suçladılar. Kongre ikinci gün İspanyol anarşistleri ihraç etti, ama Belçikalı anarşistler baştan itibaren dışarda tutuldular. Sonunda Domela Nieuwenhuis'nin kalmasına izin verildi ve o da tartışmayı parlamentarizm ve evrensel oy hakkı gibi dikenli sorunlara getirmek için boş yere didindi durdu. Anarşist harekette pasifist eğilimi gerçekten başlatan Nieuwenhuis (çünkü Tolstoy ve taraftarları her zaman örgütlü anarşizmin dışında kalmışlar ve bir şekilde ona düşman olmuşlardı) aynı zamanda savaş durumunda genel grevi destekleyen güçlü bir önerge getirdi ama Marksist çoğunluk tarafından bozguna uğratıldı.

İkinci Enternasyonal'in 1893'teki Zürih Kongresi'nde anarşistler, biz de sosyalistiz ve Birinci Enternasyonal'in mirasçılarıyız diyerek kabul edilme talebinde bulundular ve zorla katıldılar. Onlara karşı saldırıyı Alman Marksist Bebel başlattı. Bebel, Marx'ın taraftarları arasında sık rastlanan küfürlü sözlerle çok düşküdü ve muhaliflerinin öfke çıkışlıkları arasında şöyle bağırıyordu: "Onların ne programları var ne de ilkeleri; tabii burjuvaziden daha büyük düşmanları kabul ettikleri sosyal demokratlarla mücadele etme amacını saymazsak. Onlarla hiçbir ilişkimiz olamaz." Anarşistler gürültülü protestolarına rağmen zorla dışarı atıldılar. Eski Garibaldici Amilcare Cipriani Marksistlerin korkunç tahammülsüzlüğüne cesaretle karşı çıktıktan sonra delegelikten istifa etti. Daha sonra yalnızca politik eylemin gerekliliğini kabul eden sosyalistlerin bundan böyle İkinci Enternasyonal'in kongrelerine kabul edileceğini ilan eden bir Fransız önergesi kabul edildi. Sayıları altmışı bulan anarşistler ihraç edildikten sonra kendi hazırlıksız kongrelerini topladılar ve daha sonra birkaç yüz kişinin katıldığı bir toplantı yaptılar, ama bu, karşılıklı dayanışmanın bir tezahüründen daha fazla bir anlam ifade etmiyordu. *La Révolte* hemen hemen tüm diğer anarşist enternasyonal toplantıları için kullanılacak sözlerle aşağıdaki yorumda bulunuyordu:

Konuşmaların ve nutukların sonu gelmiyordu, ama bu toplantının ürettiği herhangi bir pratik sonuç görmüyoruz. Bir kongre yirmi dört saat içinde hazırlanmaz; o zaman herkese şunu ya da bunu yapacağını ilan etmenin faydası nedir: Bu tür tükürük sarfiyatı sosyal demokratlara bırakılmalıdır.

İkinci Enternasyonal'e kabul mücadelesinin sonuncusu 1896'da Londra'da verildi; bu en şiddetli mücadeleydi. Bu kez anarşistler Fransa ve Hollanda heyetlerindeki yerlerini sağlamlaştırmışlardı; liderlerinin birçoğu İkinci Enternasyonal'den dışlanırlarsa paralel bir kongre toplamak niyetiyle Londra'ya gelmişti. Aralarında, Pelloutier, Tortelier, Pouget ve Delesalle gibi, Confédération Générale du Travail'ın (CGT) devrimci kanadının anarşist liderlerinin başı çektiği güçlü bir sendikalist grubun yanı sıra, Kropotkin, Malatesta, Nieuwenhuis, Landauer, Pietro Gori, Louise Michel, Élisée Reclus ve Jean Grave da bulunuyordu.

Anarşistlere ilişkin anlaşmazlık Londra Kongresi'ni İkinci Enternasyonal'in en fırtınalı toplantısı haline getirdi. Politik eylemin gerekli olduğunu kabul etme şartını sendika delegeleri için geçerli saymayan bir kural gereği kabul edilen Fransız sendikalistlerinin dışında, otuzdan fazla anarşist delege vardı. Alman başkan Paul Singer kabul sorununu anarşistlerin konuşmasına izin vermeden kapatmaya çalıştı. O gün başkan vekili olan Bağımsız İşçi Partisi lideri Keir Hardie oylama yapılmadan önce her iki tarafın da dinlenmesi gerektiğini söyleyerek buna itiraz etti. Gustav Landauer, Malatesta ve Nieuwenhuis uzun uzun konuştular ve Nieuwenhuis iddialarını etkili bir şekilde özetledi:

Bu kongre genel bir sosyalist kongre olarak adlandırılmaktadır. Çağrılar anarşistlere ve sosyal demokratlara ilişkin hiçbir şey içermemektedir. Yalnızca sosyalistlerden ve sendikalarından söz edilmektedir. Kropotkin ve Reclus gibi insanların ve tüm anarşist-komünist hareketin sosyalist bir çerçevede yeri olduğunu hiçkimse yadsıyamaz. Bu insanlar dışlanırsa, kongrenin amacı yanlış ifade edilmiş olacaktır.

Anarşistlerin kabulüne ilişkin karar, kongrenin ikinci gününü büyük ölçüde dolduran Fransız heyeti içindeki bu konuya ilişkin tartışma nedeniyle gecikti. Fransızlar elli beş elli yedilik bir çoğunlukla anarşistlerin ihracına karşı oy kullandılar. Ama başlarında Millerand'ın bulunduğu Fransız Marksistleri hiç hoşlarına gitmeyen bir çoğunluk kararını kabul etmek yerine, çekilmeye karar verdiler ve kongreden her biri kendi oyuna sahip olan **iki** Fransız heyetini ayrı ayrı yetkilendirmesini istediler. Öneri İkinci Enternasyonal'in her ülkeye tek bir oy hakkı veren genel prosedürüne aykırıydı ve Alman Marksistler sırf çıkarlarına hizmet ettiği için öneriyi desteklediler. Bernard Shaw ve Belçikalı sosyalist Vandervelde karara karşı çıktı ve karar yalnızca Polonya, Bulgaristan ve Romanya heyetleri gibi birkaç küçük heyet Almanları desteklediği için kabul edildi.

Anarşistler ikinci gün sendika delegelerini özellikle muaf tutan bir kararla ihraç edildiler: Sonunda Fransız sendikalist grubu ve Hollandalılar dışında bütün heyetler ihraç kararını onayladı. Ancak sendika delegeleri olarak kalan birçok anarşist vekaletlerin doğrulanması sırasında tartışmaları yürütmek üzere orada kaldı ve sonunda Kongrenin tartışmak için toplandığı meseleleri görüşmek için çok az zaman kaldı. Anarşistlerin dışlanmasına karşın, anarşizm İkinci Enternasyonal'in Londra Kongresi'ne hâkim olmaya devam etti.

Anarşistler ihraç edilmekle kaybettiklerini, daha liberal kafalı sosyalistlerin sempatisini elde ederek kazandılar. 28 Temmuz'da Holborn Belediye Binası'nda bir akşam toplantısı düzenlediler ve o gün ihraç edilmeleri toplantıyı büyük bir başarı haline getirdi. Anarşist liderlerin yanı sıra Keir Hardie ve Tom Mann azınlık haklarını koruyan konuşmalar yapmak üzere platforma çıktılar ve ölmek üzere olan William Morris protesto korosuna katılmasını engelleyen tek şeyin hastalığı olduğunu belirten bir mesaj yolladı. Ama anarşistlerin gerçek zaferi yine de İkinci Enternasyonal Kongresi'ni, liberter sosyalizm ve otoriter sosyalizm konusunda bir mü-

cadele alanına dönüştürmelerinde yatıyordu. Kendilerini azınlık haklarının savunurları olarak sunmakla kalmadılar; aynı zamanda Alman Marksistlerini, Britanya işçi hareketinin, H.M. Hyndman gibi liderlerin gösterdiği Marksist yolu izlemesini önleyen bir etken olan diktatörce tahammülsüzlüklerini ortaya koymaya zorladılar.

Kuşkusuz Londra Kongresi'nden sonra sosyalist hareketin iki karşıt kanadı arasında herhangi bir birleşme söz konusu olamazdı. Sosyal demokratlar gelecekteki kongre çağrılarını yönlendirmek üzere ilk kez özellikle "Anarşistler dışarıda bırakılacak" diyen bir kararı onaylayarak bunu kabul ettiler. Anarşistler de bir daha İkinci Enternasyonal'i istila etme çabasında bulunmayarak bunu kabul ettiklerini gösterdiler.

Ancak 1900'de Paris'te bir kongre toplama planları polis tarafından engellendikten sonra, 1907'de kendi Enternasyonnellerini yeniden oluşturmak üzere biraraya geldiler. Aradaki dönemde, belki de hareketin sendikalist kanadının örgütsel karmaşıklığına bir tepki olarak, pürist anarşistler tek tek militan grupların özerk bir şekilde hareket etmesini vurgulama eğilimindeydiler; öyle ki Fransa'da (itiraf etmek gerek ki uç bir örnek) yirminci yüzyılın ilk yıllarında tek bir ulusal federasyon bile yoktu. Bu ulusal ve uluslararası bağlantıların olmadığı anlamına gelmiyordu, ama bağlantılar örgütsel bağlantılar değildi. Anarşist yayınlar ülkeden ülkeye serbestçe geçiyordu ve Bakunin, Kropotkin ve Malatesta gibi insanların yapıtları birçok dile çevriliyordu. Bu düşünce ve propaganda alışverişinin yanı sıra, kendisini devrime adanmış devrimcinin yaşamı genellikle onu geçici olarak sürgünde yaşamaya, hatta tamamen kendi ülkesi dışında bir yuva aramaya ittiği için anarşist militanlar arasında sürekli bir ilişki vardı. Errico Malatesta yalnızca İtalya'da ajitasyon yapıp komplolar düzenlemiyordu, aynı zamanda Fransa, İngiltere, İspanya, Akdeniz'in doğu sahilleri, ABD ve Arjantin'de de faaliyet gösteriyordu ve ona benzer bir sürü insan vardı. Anarşist gruplar bu şekilde sık sık yabancı entelektüelleri

ve hatipleri dinlemek, onların düşüncelerini öğrenmek fırsatını yakalıyorlardı ve bu arada kişisel arkadaşlık bağları ya da ortak deneyimler, *The Princess Casamassima*'yı yazdığı zaman Henry James'in kafasının ardında belli belirsiz görünen gizemli uluslararası organizasyondan daha da az gerçek olan, ama belki de kendi tarzında etkili olan gölgemsi bir liderler çevresi yaratıyordu. Anarşizm teoride enternasyonal-di ve örgütsel açıdan dağınık da olsa pratikte de öyleydi.

1907'de anarşistlerin çoğu Latin ülkelerinde bulunduğu halde, Amsterdam Kongresi girişimi Belçikalı ve Hollandalı gruplardan geldi. 24-31 Ağustos tarihleri arasında yapılan toplantı son yıllara kadar, türünün en büyük toplantısıydı; Amerika Birleşik Devletleri, Latin Amerika ve Japonya'nın yanı sıra hemen hemen her Avrupa ülkesinden toplam seksen delege katılmıştı. Tartışmalara yalnızca Bakunin'in bir arkadaşı ve birçok ülkedeki ayaklanma ve komploların kıdemlisi olmasından kaynaklanan prestiji nedeniyle değil, dinamik kişiliği ve süslü belâgatıyla da Malatesta hâkim oldu. Diğer delegeler arasında son yıllarda harekete taze güç getiren birçok genç erkek ve kadın vardı: Emma Goldman, Rudolf Rocker, İtalyan entelektüeli Luigi Fabbri, Rus Alexander Schapiro, Tom Keel (*Freedom*'ın editörü), Hollandalı sendikalist Christian Cornelissen ve Fransız CGT'sinin devrimci kanadından genç ve yetenekli bir militan olan Pierre Monatte.

Katılanların entelektüel kapasiteleri nedeniyle, bu toplantı anarşist kongrelerin en canlılarından biri oldu ve büyük ölçüde devrimci sendikalizmin Fransa'dan İspanya'ya, İtalya'ya, Latin Amerika'ya ve Almanya, İsveç ve Hollanda'da güçlü anarko-sendikalist azınlıkların var olduğu kuzeydeki Germen ülkelerine genişlemesi yoluyla anarşist öğretilerin yayılmasının kazandığı hıza bağlı olarak bir güven atmosferi içinde gerçekleşti.

Sendikalist mesele, Malatesta ve Monatte arasındaki, o dönemde anarşist düşüncenin net bir şekilde ayrılan iki akımının varlığını vurgulayan büyük bir tartışmayla dramatik-

leşti. Monatte devrimci sendikayı devrimci eylemin aracı ve amacı olarak görüyordu. İşçiler sendikalar aracılığıyla kapitalizme karşı mücadelelerini yürütebilirler ve binyılcı genel grevle onun nihai sonunu hızlandırabilirlerdi; daha sonra sendikalar işçilerin dayanışmasının sanayi örgütlenmesi yoluyla somut biçimini bulacağı yeni toplumun temel yapısı haline gelebilirlerdi.

Malatesta anarşist davaya idealist bağlılığına karşın, sendikalist eylem biçimlerinin sağlayabileceği silahı göz ardı edemeyecek kadar pratik zekâlıydı. Ama sendikalizmin yalnızca bir araç olarak; işçilerin çıkarlarının "bazen işçilerin ekonomik ve ahlâki olarak, proletaryadan çok burjuvaziye yakın" olabilecekleri kadar çeşitli olduğunu göz ardı eden katı bir sınıflı toplum anlayışına dayandığı için kusurlu bir araç olarak görülmesi gerektiğini vurguluyordu. Ayrıca, sendika meselelerine dalmak ve basit bir genel grev inancına saplanmak gerçekçi olmamakla kalmıyor, aynı zamanda devrimci militanları başka mücadele araçlarını göz ardı etmeye, özellikle de büyük devrimci görevin işçilerin çalışmayı bırakmaları değil, Kropotkin'in işaret ettiği gibi "kendi hesaplarına çalışmayı sürdürmeleri" olduğunu göz ardı etmeye itiyordu. Malatesta'ya göre aşırı sendikalistler gerçek bir ahlâki dayanışma yerine, yanıltıcı bir ekonomik dayanışma peşinde koşuyorlardı; tek bir sınıfın çıkarlarını "şu anda esaret altında bulunan tüm insanlığı ekonomik, politik ve ahlâki bakış açısından tamamen kurtarmaya" çalışan gerçek bir anarşist devrim idealinin üzerine yerleştiriyorlardı.

Diğer iki mesele -anti-militarizm ve anarşist hareketin örgütlenmesi- kongreyi yoğun bir şekilde uğraştırdı. Delege-ler savaşa karşı mücadeleyi otoriter bir topluma karşı mücadeleye özdeşleştirdiler ve sonunda kabul edilen karar her iki kavramı da birleştiriyordu.

Anarşistler yoldaşlarını ve özgürlük isteyen tüm insanları, tahakküm araçlarının radikal yıkımı için, koşullara ve kendi mizaçlarına göre ve tüm araçlarla -bireysel isyan, tek tek ya da kolektif olarak hizmetin reddi, pasif ve aktif itaatsizlik ve ahal-

ri grev- mücadele etmeye çağırırlar. İlgili tüm halkların herhangi bir savaş ilanına ayaklanmayla karşılık verecekleri umudunu ifade ederler ve bu konuda anarşistlerin örnek oluşturmalarını kabul ederler.

Bu cesur ama muğlak bir karardı ve delegelerden birinin belirtmekte gecikmediği gibi gerçek ihtiyacı karşılamıyordu: "Somut bir propaganda ve anti-militarist eylem programı." Ama özerk eylem üzerindeki anarşist vurgu ile grupları ve bireyleri bağladığı düşünülebilecek her türden merkezi karar karşısındaki kuşku veri kabul edildiğinde, somut bir program bir Enternasyonal kongresinin sunamayacağı bir şeydi.

Bu dönemde örgütlenme anarşist harekette can alıcı bir meseleydi. Birçok militan, özellikle Fransızlar, gevşek yerel gruptan daha ayrıntılı herhangi bir örgütlenmeye karşı oldukları için kongreden uzak durdular ama yine de örgütlenmenin nereye kadar götürülebileceği sorunu üzerinde büyük tartışmalar oldu. Sonunda kongre "anarşi ve örgütlenme düşünceleri zaman zaman ileri sürüldüğü gibi uyumsuz olmak bir yana aslında birbirlerini tamamlayıcı ve aydınlatıcıdır" sonucuna vardı; hareket içindeki birçok kişi bunu reddetti. Bu inancın pratik bir tezahürü olarak toplantıya katılan anarşistler yeni bir Enternasyonal kurmaya ve Malatesta, Rocker ve Schapiro'nun "enternasyol anarşist arşivleri yaratmak" ve çeşitli ülkelerin anarşistleri ile ilişkileri sürdürmekle görevli üyeler oldukları bir büro oluşturmaya karar verdiler. Büro Londra'da çalışacak ve 1909'da yeni bir Enternasyonal kongre düzenleyecekti.

Ancak her şey alıştığımız biçimde gelişti. 1909 Kongresi hiç yapılmadı ve yeni Enternasyonal kısa, hastalıklı bir ömür sürdürdü. Büro aylık bir enformasyon bülteni yayımlamaya başladı, ama 1909'un başlarında "ilgisizlik, Anarşist Enternasyonal ihtiyacı konusunda Kongre'de en büyük yaygara koparanların hepsini alt etti," şikayetiyle on ikinci sayıyla yayına son verdi. 1911'de Büro -ve onunla birlikte Enternasyonal- faaliyetlerini durdurdu.

1914'te ilgisizlik azalmaya başladı ve Londra'da East End'in Yahudi grupları yeni bir Enternasyonal kongresine yönelik bir proje başlattılar, ama kongre gerçekleşmeden savaş patlak verdi. Savaş yalnızca ulusal hareketlerin düşman sınırlar nedeniyle yalıtılmalarına ve güvenlik nedeniyle savaşan hükümetler tarafından zulme uğramalarına yol açmakla kalmadı, daha önce Kropotkin'le ilgili olarak belirttiğim gibi Müttefikleri destekleme sorunu nedeniyle parçalanmalar oldu. Bu tür nedenlerle, tarafsız İspanya dışında, anarşist hareketler savaştan çok zayıflamış bir halde çıktılar ve Amsterdam Kongresi İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar tek önemli uluslararası toplantı olarak kaldı.

Biraz daha başarılı ve ilk kez kalıcı bir anti-otoriter Enternasyonal 1920'lerin başlarında hareketin anarko-sendikalist kanadından çıktı. Sendikalizmin ilk döneminde özellikle Fransa ve İtalya'daki anarşistler reformist sendikacılarla aynı federasyonlarda biraraya geldiler. Bu organlar ilk olarak 1905'te Amsterdam'da kurulan Sendika Enternasyonalinde birlik arayışına girdiler. Burada anarko-sendikalistler birkaç yıl sürekli gergin bir sol kanat oluşturdular ve 1911'de Amsterdam Enternasyonalinin reformist çoğunluğundan kopma arzusu bağımsız bir örgütlenmenin oluşturulmasını ciddi ciddi düşünme noktasına vardırdı. Aslında bu düşünce Christian Cornelissen'in çeşitli Avrupa ve Amerika ülkelerindeki devrimci sendikacı gruplar arasında düşünce ve bilgi alışverişi aracı hizmeti gören *Bulletin international du mouvement syndicaliste*'i (Sendikalist hareketin uluslararası bülteni) kurduğu 1907 Anarşist Kongresi'nden beri gündemdeydi.

1913 yılının sonunda, Londra'daki Enternasyonal Sendikalist Kongresi'ne on iki Avrupa ve Güney Amerika ülkesinden delegeler katıldı. Kongrenin kurmak istediği örgütlenme gerçekleşmeden savaş çıktı ve 1918'de sendikalist uluslararası örgütlenme çabası Rus Devrimi'yle geçici olarak bir kenara bırakıldı. Ekim 1917'den sonra bolşevikler devrimci hareketlerin çoğunluğunu temsil ettikleri ülkelerde anarko-

sendikalistleri kazanmak için çaba harcadılar ve Temmuz 1920'deki Komintern kuruluş kongresinde Amerikan IWW'nin yanı sıra Avrupa'nın hemen hemen tüm anarko-sendikalist örgütlenmelerinden temsilciler hazır bulunuyordu.

Bu kongrenin başlangıcında sendikalistlerin bolşeviklerin Komintern'e dayatmak istedikleri katı partizan biçimden hoşnut olmadıkları açıldı ve bu nedenle Rus liderler onları ayrı bir devrimci sendikalar örgütlenmesi içinde barındırmanın daha kolay olabileceğine karar verdiler. Bu amaçla, bir yıllık bir hazırlıktan sonra, Kızıl Sendikalar Enternasyonalini, daha iyi bilinen adıyla Profintern'i kurmak üzere Temmuz 1921'de Moskova'da bir kongre yapıldı. Profintern'e yönelik tutumlarını tartışmak için Aralık 1920'de Berlin'de kısa bir uluslararası toplantı yapan anarko-sendikalistler, politik partilerden tamamen bağımsız olması ve "üretici sınıfların ekonomik örgütlenmesi" aracılığıyla toplumun yeniden inşasını amaçlaması koşuluyla katılma konusunda anlaşıldılar. Komünist bir organ için sendikalist bir politika oluşturma çabası, Bolşevik denetimi altındaki Rus Sendikaları Merkez İttifakı'nın Profintern Kongresi'ne etkili bir şekilde hakim olmasıyla boşa çıktı.

Bunun dolaysız sonucu anarko-sendikalist saftardaki bir bölünme oldu. Kuzey Avrupa'nın -Almanya, İsveç, Hollanda ve Norveç- daha küçük örgütlenmeleri derhal üyelikten ayrıldılar, ama daha büyük olan İspanyol, İtalyan ve Fransız örgütleri etkili bir azınlık oluşturma umuduyla bir süre daha kaldılar. Alman Freie Arbeiter Union'un girişimiyle, üyelikten ayrılan gruplar Ekim 1921'de Düsseldorf'ta bir konferans düzenlediler ve aynı yıl daha sonra Berlin'de genel bir Devrimci Sendikalist Kongre çağrısında bulunmaya karar verdiler. Bu arada, İtalyan ve İspanyol örgütleri 1922 yılı içinde Profintern'den ayrıldılar ve Fransız CGTU'sunun anarşist kanadı bölünerek örgütün büyük kısmını komünist kampta bıraktı. Böylelikle, tek tek birçok sendikalist komünizme döndüğü halde, batı Avrupalı anarko-sendikalist ör-

gütlenmelerin çoğunluğu 22 Aralık 1922'de Berlin Kongresi toplandığı zaman Moskova'yla bağlantılarını koparmıştı.

Bu kongreye bir milyondan fazla üyesi olduğu ileri sürülen örgütlenmeleri temsilen on iki ülkeden delege katıldı. En önemlisi 500 000 üyeli Unione Sindicale idi; onu 200 000 üye ile Federación Obrera Regional Argentina; 150 000 üye ile Portuguese Confederação General de Trabalho; ve 120 000 üye ile Alman Freie Arbeiter Union izliyordu. Şili, Danimarka, Norveç, Meksika, Hollanda ve İsveç'ten daha küçük örgütlenmeler de vardı; İsveç'ten Sveriger Arbetares Central'ın 30 000'den fazla üyesi vardı ve tüm sendikalist birliklerin en kalıcısı oldu. Fransız Comité de Défense Syndicaliste Révolutionnaire Profintern'den ayrılan 100 000 anarko-sendikalisti temsil ediyordu; 30 000 Parisli inşaat işçisi de ayrı bir heyet göndermişti. Son olarak, sürgündeki Rus anarko-sendikalistlerinin temsilcileri vardı.

Kongrenin en önemli kararı bir Devrimci Sendikalistler Enternasyonalini kurmak ve eski Uluslararası İşçi Birliği adını alarak anarşist geçmişin devamı olduğunu vurgulamak oldu. Delegeler ayrıca, on paragrafla devrimci sendikacılığın temel ilkelerini özlü bir şekilde yeniden ifade eden, milliyetçiliği, militarizmi ve politik eylemi reddeden ve sendikalist çabanın hedefinin özgür komünizm olduğunu söyleyerek en azından anarşist düşüncenin diğer akımına ve ölmüş lideri Kropotkin'e saygı gösteren, "Devrimci Sendikalizmin İlkeleri" adlı uzun bir belgeyi de onayladılar.

1920'lerde yeni Enternasyonal önemli ölçüde genişledi. İspanyol CNT 1923'te hemen hemen bir milyon üyeyle Enternasyonale girdi; Polonya, Bulgaristan ve Japonya'dan da küçük federasyonlar katıldı. Latin Amerika'da 1928'de Arjantin, Meksika, Brezilya, Costa Rica, Paraguay, Bolivya, Guatemala ve Uruguay'daki sendikalardan oluşan ve merkezi önce Buenos Aires'te, daha sonra Montevideo'da olan bir Kıta İşçileri Birliği kuruldu. Bu örgüt Amerika bölümü olarak Enternasyonal İşçi Birliği'ne girdi.

Enternasyonal İşçi Birliği doruk noktasında üç milyon-

dan fazla üyeye sahipti, ama hepsinin inançlı anarşistler olmadıkları ve İspanyol CNT'si gibi Enternasyonal'i oluşturan bazı örgütlerin üyelerinin ekonomik ve politik koşullara göre önemli ölçüde değiştiği unutulmamalıdır. Ayrıca, savaşlar arasındaki yıllarda diktatörlüklerin yaygınlaşması kısa bir süre sonra sendikalist hareketi de aşındırmaya başladı. İlk kurbanlar en büyük örgütlenmeler oldu. Unione Sindicale Italiana faşizmin güçlenmesiyle birlikte çöktü; onu Portekiz, Arjantin ve Alman hareketleri izledi; ve nihayet 1939'da Franco'nun iç savaşta zaferi en büyük sendika olan CNT'yi bir avuç sürgüne indirgedi.

Bu politik felâketler Enternasyonal İşçi Birliği'nin son derece istikrarsız bir hayat sürdürmesine neden oldu. 1922'de kurulan Birliğin merkezi bu tarihten itibaren on yıl boyunca, örgütsel çalışmanın esas olarak, uzun yıllar Enternasyonal İşçi Birliği'nin en önemli simalarından biri olan Rudolf Rocker liderliğinde Almanlar, İsveçliler ve Hollandalılar tarafından yürütüldüğü Berlin'de kaldı. 1932'de Nazi diktatörlüğü tehdidi güçlenince, Enternasyonal Bürosu Amsterdam'a taşındı ve 1936'ya kadar orada kaldı. O yıl sendikalizm İspanya İç Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte dramatik bir rol üstlendi ve büro Madrid'e taşındı; çatışmanın ortasında diğer ülkelerdeki işçi hareketlerine anarşist davayı taşıma konusunda önemli bir rol oynadı. Aslında, İspanyol anarşistlerinin yanında savaşmaya ya da onlara başka yollarla yardım etmeye istekli bu kadar çok yabancı gönüllüyü çektiği için Barselona, İspanya İç Savaşı'nın önemli bir kısmında bir kongreye gerek kalmadan enternasyonal hareket içinde resmi olmayan bir bağ oluşturunuyordu. Nihayet 1939'da büro son olarak Stockholm'e taşındı ve o zamandan itibaren Sveriger Arbetares Central tarafından korunarak ve desteklenerek orada kaldı. 1976'dan beri Enternasyonal İşçi Birliği, daha düşük bir düzeyde de olsa, her zaman en büyük grup olan İspanyol CNT'sinin tekrar canlanmasıyla yeniden doğdu.

Pürist anarşistlerin enternasyonal örgütlenmeleri hep kı-

sa süreli ve etkisiz oldukları -hatta kurucu kongrelerden sonra bile hayatta kalamadıkları- halde anarko-sendikalist Enternasyonalin, önceki halinin bir gölgesi gibi olsa da varlığını sürdürmesinin nedeni en azından kısmen sendikalist örgütlenmelerin yapısında bulunabilir. En militan üyeleri kendilerini davaya adanmış liberterler olabilirler, ama üyelerinin çoğu şimdi ve burada bulabilecekleri en iyi hayatın peşinde koşan işçiler olacaktır ve bu nedenle devrimci sendika bile sıradan sendikalarla, kendilerini sözle ya da eylemle propagandaya adanmış anarşist gruplar arasında asla görülmeyecek bir istikrarı ve hatta -bu görünüşte yadsınsa bile- merkezi bir yapıyı paylaşmak zorundadır.

İster bir entelektüel, ister doğrudan eylemci, isterse dünyevi bir peygamber olsun, anarşist pürist diğer bireylerle birlikte çalışan bir bireycidir; sendikalist militan -kendisini anarko-sendikalist olarak adlandırdığı zaman bile- kitlelerle çalışan bir örgütçüdür. Kendi tarzında örgütsel bir bakış geliştirir ve bu onu oldukça ayrıntılı planları uygulamaya ve uzun bir süre karmaşık bir birlik çalışmasını sürdürmeye daha yatkın hale getirir. Göreceğimiz gibi Fransız CGT'sinde ve İspanyol CNT'sinde böyle insanlar vardı. Enternasyonal İşçi Birliği'ne ilişkin olarak, örgütlenmeyi yürüten Alman, İsveçli ve Hollandalı entelektüeller liberter idealleri, kendi Germen kültürlerinden kaynaklanan verimlilik saygısıyla birleştirmiş insanlardı.

Anarko-sendikalistler dışındaki anarşistler için II. Dünya Savaşı sonrası dönem örgütsel açıdan önceki dönemlerin modelini tekrarlama eğilimindeydi. Büyük Britanya Anarşist Federasyonu 1944'te parçalandığı, aşım sendikalistlerin ellerine düşüp onların denetimi altında yok olduğu ve daha sonra ulusal bir Britanya örgütlenmesini yeniden yaratma girişimleri ancak zaman zaman başarılı olduğu halde, Fransa ve İtalya gibi bazı ülkelerde ulusal federasyonlar ortaya çıktı ve hatta hayatta kaldı. Savaş sonrası dönemde Bern, Paris, Carrara ve Venedik'te yapılan çeşitli uluslararası kongrelerde kalıcı bir örgütlenme yaratma arzusu bile yoktu.

Bern'deki kongre 1946'da Mikhail Bakunin'in bu şehirde ölümünün yetmişinci yıldönümünü münasebetiyle yapıldı. Savaşın sona ermesinden hemen sonra Avrupa'da seyahat imkânları çok kısıtlıydı ve İsviçre dışından katılanlar arasında yalnızca İngiltere'den gelen George Woodcock ve sınırı gizlice geçen güney Fransa'dan iki delege vardı. İtalyanlar, Almanlar, Polonyahlar ve başka Fransızlar da vardı ama yalnızca kendilerini temsil ediyorlardı, çünkü savaşı mülteci olarak İsviçre'de geçirmişlerdi. Kongre'nin geri kalan, İsviçre'nin çeşitli bölgelerinden gelen delegelerden oluşuyordu; tüm İsviçre dilleri konuşuluyordu, bu nedenle özellikle Bakunin'in mezarı başındaki çok dilli törende olmak üzere, enternasyonalizmin gerçekliğinden çok, kokusu hissediliyordu. Ama bu kongrede de, hâlâ büyük ölçüde yeniden canlanan geleneksel hareketlerin temsilcilerinin katıldığı 1950'lerde yapılan toplantılarda da kalıcı bağlar kurulmadı.

Radikal 1960'ların sonlarına doğru ve aynı yılın Mayıs ve Haziran Paris ayaklanmalarının sonrasında Ağustos 1968'de Carrara'da toplanan Enternasyonal Kongresindeki atmosfer tamamen farklıydı. Daniel Cohn-Bendit gibi bazı öğrenci liderleri toplantılara katıldılar ve kongre anarşizmin yeni biçimlerde on yıllık yeniden canlanmasını yansıtıyordu. Aynı zamanda, protesto alanının, anarşistlerin bakış açılarını tamamen paylaşmayan insanlarla -çevrecilik, feminizm, nükleer savaş karşıtlığı- bir araya geldikleri çok çeşitli cephelere genişlediğinin ve artık 19. yüzyılda gelişen geleneksel ortodokslukları sürdürmenin imkânsız olduğunun toplantıya katılan genç insanlar tarafından kabul edildiğini gösteriyordu. Bir Britanyalı delege "amacımız soyut bir ideal olarak değil, mümkün olan en liberter niteliğe sahip devrimci bir hareket olarak anarşizm için mücadeledir. Bu nedenle anarşist kimlikleri etiketten ibaret olan bazı anarşistlerden se, anarşist etiketi reddedebilecek çok sayıda devrimciyle birlikte çalışmayı tercih ediyoruz," dediği zaman bakış açısındaki değişikliği dile getiriyordu.

Örgütlenmesini fiilen imkânsız hale getiren anlaşmazlık-

lara dayanabilmesi ve tam da onlar üzerinde serpilip gelişebilmesi, bir hareket olarak anarşizmin kayda değer bir özelliğidir ve yeni bir Enternasyonal yaratmayı başaramayan Carrara Kongresi, devrimleri hâlâ eskisi gibi düşünen daha doktriner anarşistlerin ve çağdaş toplumda anarşinin bir ölçüde gerçekleşmesinin yollarını arayan pragmatistlerin temas içinde yollarına devam etmelerine ve birlikte çalışmalarına olanak sağlayan verimli bir esnekliği gözler önüne serdi.

Anarşizmin dünya çapında yeniden canlanmasına ilişkin olarak, 1984 yazında Venedik'te toplanan ve birçok ülkeden en az üç bin kişinin katıldığı, tüm liberter kongrelerin en büyüğünden daha çarpıcı bir kanıt bulmak zor olacaktır. Bazıları delege olarak katıldılar ama çoğunluk birey olarak. Venedik Belediyesi'nin konukseverliğine mazhar olan kongre, anarşizm dünyanın hiçbir yerinde bir kitle hareketi olarak yeniden ortaya çıkmadığı halde, sorunlu bir dünyaya eleştirel ve yapıcı düşünce açısından büyük katkılarda bulunabilecek, uygulanabilir bir sosyo-politik hareket olarak dikkate alınma ve saygı görme hakkına yeniden sahip çıktığını ortaya koydu. 1984'te kimse bir Enternasyonal yaratmayı düşünmüyordu; bu tür modası geçmiş örgütlenme düşüncelerinin birarada durmak için katı yapılara ihtiyaç duyan otoriter sosyalistlere bırakılması gerektiği zımnen kabul ediliyordu; anarşistler ihtiyaç duyduklarında göçmen kuşlar gibi her zaman biraraya gelebilirlerdi.

Geriye dönüp anarşist Enternasyonallerin tarihine baktığımızda, yaşayabilmek için belli bir katılık ve merkezilik gerektiren gelişkin uluslararası, hatta ulusal örgütlenmeler yaratmaya giriştiğinde saf anarşizmin kendi doğasına aykırı davrandığı açık gibi görünüyor. Gevşek ve esnek uyum grubu anarşizmin doğal birimidir. Ayrıca nitelik olarak uluslararası olmak için daha ayrıntılı bir şeye ihtiyaç duyar gibi görünmüyor, çünkü anarşist düşünceler görünmez bir kişisel ilişkiler ve entelektüel etkiler ağı sayesinde tüm dünyaya -tarihsel olarak uygun oldukları günlerde- yayılabildiler.

Anarşist Enternasyonallerin hepsi başarısız oldu, esas olarak gereksiz oldukları için.

Ama sendikalizm devrimci biçiminde bile görece istikrarlı örgütlenmelere ihtiyaç duyar ve ancak kısmen anarşist ideallerle yönlendirilen bir dünyaya geçtiği için, emeğin günlük durumunu dikkate almak ve onunla uzlaşmak zorunda olduğu için, anarşizmin nihai amaçlarının ancak uzaktan farkında olan işçi kitlelerinin bağlılığını korumak zorunda olduğu için bu örgütlenmeleri yaratmakta başarılı olur. Bu nedenle ikinci Enternasyonal İşçi Birliği'nin başarısı ve kalıcılığı anarşizmin gerçek zaferi değildir; daha çok bazı anarşistlerin anarşizm öncesi dünyanın gerçeklikleriyle uzlaşmayı öğrendikleri bir dönemin anıtıdır.

X

FRANSA'DA ANARŞİZM

Anarşizm İngiltere'de, Winstanley ve Godwin'le birlikte ilk kez ayırt edilebilir bir toplumsal doktrin olarak ortaya çıktı. İspanya'da en büyük sayısal desteği elde etti. Rusya'da Kropotkin, Bakunin ve Tolstoy'la en seçkin teorisyenlerini yarattı. Ancak birçok başka nedenle, anarşist geleneğe katkıda bulunmuş ülkeler arasında şeref payesini hak eden ülke Fransa'dır. Bunun tek nedeni Fransa'nın anarşizmin birçok biçimine esin kaynağı olan Proudhon'un ülkesi olması ya da Proudhon'un Birinci Enternasyonal'deki Karşılıklı öğrencilerinin, örgütlü bir anarşist hareketin prototipini yaratmaları değildir. Bir nedeni de anarşizmin çeşitli içerimlerinin Fransa'da, başka yerlerde nadir görülen bir tutku ve mantıksal bir aşırılıkla araştırılmış olmasıdır. Anarşizmin gerçek bir kitle desteği elde eden tek biçimi -anarko-sendikalizm- ilk olarak Fransa'da gelişti; Fransa'da birkaç kararlı suikastçı aykırı aşım bireycilik eğilimini ürkütücü sonuçlara vardırdı; ancak Fransa'da anarşizm, hemen hemen tinsel yoğunluğa sahip bir doktrin olarak şairlerin ve ressamların imgelemine öylesine etkiledi ki, sembolizm ve post-empresyonizm ile bağlantıları, verimli ve sansasyonel zirvesine ulaştığı şu *fin-de-siècle* [19. yüzyılın sonu; çökmüş, soysuzlaşmış. ç.n.] dünyasının en ilginç yönlerinden birini oluşturur.

Daha önce belirttiğim gibi Fransız anarşizminin ilk kıvrımları 1793 Enragé'leri arasında ve Proudhon'un 1840'larda aralarına karıştığı Lyonlu Karşılıklı işçiler arasında bulunabilir. 1848'de anarşizm özellikle Proudhon'la ilişkiydi ve bir anlamda Proudhon ile ona *Le Représentant du peuple* ve Halk Bankası konusunda yardımcı olan öğrencileri -Darimon, Duchêne, Langlois, Ramón de la Sagra- kendisini politik

particiliğe değil, propaganda ve ekonomik örgütlenme görevlerine adanmış işlevsel anarşist grubun ilkel biçimini oluşturdular.

Proudhon'un kişisel öneminden ve 1849'dan 1865'teki ölümüne dek uzanan karanlık Bonapartist günlerde anarşist bakış açısını tutarlı bir şekilde temsil etmesinden yeterince söz ettim, ama Proudhon'un taraftarlarının faaliyetleri aracılığıyla anarşizmin ayırt edilebilir bir harekete dönüşmesini tartışmaya başlamadan önce, bu ilk dönemde Fransa'daki anarşist geleneğe bağımsız katkılarda bulunan, daha az tanınan üç adamdan söz etmek istiyorum.

1848'in bir sonucu olarak anarşizme yönelen devrimcilerin birçoğu bu noktaya olayları sonradan yorumlayarak geldiler, ama en azından biri, Proudhon'dan bağımsız olarak Devrimler Yılında liberter tavrı savundu. "Anarşi düzendir: Hükümet iç savaştır." Anselme Bellegarrigue, Proudhon'un sloganları gibi kasten paradoksal olan bu slogan altında anarşist tarihteki kısa, belli belirsiz çıkışını yaptı. Bellegarrigue belli bir eğitim almış biri gibi görünmektedir, ama 1848'in hemen öncesine kadar sürdürdüğü hayat hakkında pek az şey bilinmektedir; bir Mississippi vapurunda Başkan Polk'la tanışmasını ve Amerikan demokrasinin bireyci yönlerine hayran olmasını sağlayan bir ABD seyahatinden 23 Şubat'ta Paris'e döndü. Kendi anlatısına göre, Paris'e döndüğü ilk günün sabahında patlak veren devrimden Proudhon kadar az etkilenmişti. Hôtel de Ville'in önünde genç bir Ulusal Muhafız, işçilerin zaferlerinin bu kez ellerinden alınamayacağını söyleyerek övünüyordu. "Şimdiden zaferinizi elinizden aldılar," diye yanıt verdi Bellegarrigue. "Bir hükümet atamadınız mı?"

Anlaşıldığı kadarıyla Bellegarrigue çok kısa bir süre sonra Paris'ten ayrıldı, çünkü aynı yılın sonraki aylarında Toulouse'ta bugüne kadar ulaşan yapıtlarının ilki olan *Sadete Gelelim! Demokratik Düşüncenin Yorumlanması* (Au fait! Au fait! Interprétation de l'idée démocratique) başlıklı broşürü yayımladı; epigrafında İngilizce olarak şunlar yazıyor-

du: "Bir halk her zaman çok fazla yönetilir." 1849 yılı boyunca Bellegarrigue bir Toulouse gazetesi olan *La Civilisation*'da cumhuriyete saldıran makaleler yazıyordu, ama 1850 yılının başında Paris'e yakın küçük bir köy olan Mézy'ye taşındı ve orada bir Özgür Düşünürler Birliği kurmuş olan arkadaşlarıyla birlikte, kendini liberter propagandaya ve doğal yaşama adanmış bir topluluk oluşturmaya girişti. Birliğin görünüşte zararsız olan faaliyetleri kısa bir süre sonra polis dikkatini çekti; üyelerinden biri olan Jules Cledat tutuklandı ve topluluk dağıldı.

Bellegarrigue Paris'e döndü, düşüncelerini aktarmak için aylık bir dergi çıkarmayı planlıyordu. *L'Anarchie: journal de l'ordre*'un (Anarşi: Düzenin Gazetesi) ilk sayısı Nisan 1850'de çıktı; anarşist adını benimseyen ilk dergiydi ve Bellegarrigue editörlük, yöneticilik ve yazarlık işlevlerini tek başına yerine getiriyordu. Parasızlık nedeniyle *L'Anarchie*'nin sadece iki sayısı çıktı ve Bellegarrigue daha sonra bir *Anarşi Yılı* (Almanach de l'anarchie) çıkarmayı düşündüyse de anlaşıldığı kadarıyla bu proje gerçekleşmedi. Kısa bir süre sonra ele avuca sığmayan bu liberter öncü Latin Amerika'nın derinliklerinde kayboldu; doğduğu gibi, bilinmeyen bir zaman ve yerde ölmeden önce Honduras'ta öğretmenlik ve hatta kısa bir süre El Salvador'da bir tür devlet memurluğu yaptığı söylenmektedir.

Bellegarrigue anarşist yelpazenin bireyci ucunda Stirner'in yakınında durmaktadır. Kendisini 1848'in tüm politik devrimlerinden ayırıyordu ve birçok düşüncesi açısından benzediği ve itiraf ettiğiinden daha fazla şey aldığı Proudhon'a bile, "zaman zaman genel ilgi alanlarına biraz ışık tutmak için eski rutinden dışarı adım" attığını söyleyerek pek az saygıyla yaklaşıyordu.

Bellegarrigue zaman zaman tekbenci bir egoizmin terimleriyle konuşuyordu. "Her şeyi reddediyorum; yalnız kendimi olumluyorum... Ben, tek pozitif olgu bu. Geri kalan her şey soyut ve Matematik'in X'ine, bilinmeyene giriyor... Duttu yada benimkinin üstünde bir çıkar yoktur, kendi çıkarlarımı

kısmen bile olsa feda etmek zorunda olduğum hiçbir çıkar yoktur." Ancak görünüşte çelişkili bir şekilde Bellegarrigue, gerekli ve doğal bir şey ve "tüm yıkımlara ve tüm altüst oluşlara direnen ilkel bir varoluşa" sahip bir şey olarak gördüğü toplum düşüncesinde merkez anarşist geleneğine bağlıydı. Bellegarrigue toplumun ifadesini, yapay bir kuruluş değil, "temel bir organizma" olan ve yöneticilerin müdahale etmemesi koşuluyla onu oluşturan bireylerin çıkarlarını uzlaştırmak için güvenilebilecek komünde bulur. "İlahi uyumun kurallarını" gözetmek herkesin çıkarıdır ve bu nedenle bütün hükümetlerin, orduların ve bürokrasilerin ortadan kaldırılması gerekir. Bu görevi her zaman hâkim olmaya çalışan politik partiler ya da diğer askeri operasyonlar gibi liderlere ihtiyaç duyan şiddete dayalı devrim gerçekleştiremez. Bir kez aydınlanan halk kendisi için harekete geçmelidir.

Hakkın gücüyle, ataletin gücüyle, *işbirliği yapmanın reddiyle* kendi devrimini yapacaktır. İşbirliği yapmanın reddinden cinayeti meşrulaştıran yasaların ortadan kaldırılması ve adaletin ilanı çıkar.

Sivil itaatsizliğe dayanan bu devrim anlayışı, Bellegarrigue'in Amerika'da en azından Thoreau'nun düşünceleriyle tanışmış olabileceğini düşündürmektedir; Bellegarrigue'in kuşkusuz Proudhon'la da paylaştığı özgürlüğün bir garantisi olarak mülkiyet üzerindeki vurgusunda Amerikan bireyci anarşizmini önceleyen çok şey vardır. Özgür bireyin ilerlemesine ilişkin çizdiği tablo, onu net bir şekilde anarşizmin kolektivist ya da komünist eğiliminin dışına yerleştirir.

Çalışır ve dolayısıyla spekülasyon yapar; spekülasyon yapar ve dolayısıyla kazanır; kazanır ve dolayısıyla sahip olur; sahip olur ve dolayısıyla özgürdür. Sahip olma yoluyla, devlete ilkesel olarak muhaliftir, çünkü devletin mantığı bireysel mülkiyeti kesinlikle dışlar.

Anarşizmin dikkate alınmayı hak eden başka bir akımı 1850'lerde iki kişi tarafından temsil edilir. Proudhon ve Bel-

legarrigue'in tersine, Ernest Coeurderoy ve Joseph Déjacque fiilen 1848 devriminde yer almıştır. Yirmili yaşlarındaki genç adamlar olarak önce Şubat Ayaklanması'nda etkin bir rol oynadılar ve Déjacque Haziran 1848'de işçi barikatlarında çarpıştı. Tutuklandı ama, Coeurderoy gibi, 13 Haziran 1849'da Dağ Cumhuriyetçileri Louis-Napoleon'un başkanlığına karşı ayaklandıklarında, ayaklanmaya gecikmiş olarak katılabileceği bir zamanda serbest bırakıldı. Coeurderoy İsviçre'ye kaçtı ve gıyabında sürgün cezasına çarptırıldı. Déjacque küçük bir cezayla kurtuldu, ama iki yıl sonra devrimci şiirler yazdığı için aldığı ağır cezadan kurtulmak için o da kaçmak zorunda kaldı; gıyabında iki yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Coeurderoy yaşamının geri kalanını sürgünde geçirdi; durdurak bilmeden ülkeden ülkeye -İspanya, Belçika, İtalya, İsviçre- dolaştı ve 1862'de Cenevre yakınlarında sefalet içinde öldü. Déjacque daha uzaklara seyahat etti; 1854'te New York'a gitti ve yedi yılını orada ve New Orleans'ta geçirdi. 1861'de Fransa'ya döndü ve ölümüne ilişkin olarak söylenenler muğlak ve çelişkili olmakla birlikte 1860'larda öldüğü anlaşılmaktadır; birine göre 1864'te çıldırarak öldü, başka birine göre 1867'de intihar etti, bir üçüncü kişiye göre ise teselliye dinde buldu ve bilinmeyen bir zamanda huzur içinde öldü. Ölümüne ilişkin kuşklar son yıllarını nasıl bir belirsizlik içinde geçirdiğini göstermektedir. Coeurderoy ile Déjacque'nın birbirlerine benzeyen sadece hayatları değildi, yazıları da aynı tür kasvetli ümitsizliği, İkinci İmparatorluğun düş kırıklığına uğramış sürgünleri arasında yaygın olan ümitsizliği ortaya koyuyordu.

Entelektüel bir doktor olan Coeurderoy en çok 1854'te Brüksel'de yayımladığı *Sürgün Günleri* (Jours d'exil) başlıklı felsefi otobiyografisiyle tanınır, ama aynı on yıl içinde *İnsanda ve Toplumda Devrim* (Révolution dans l'homme et dans la société), keskin bir ironiye sahip *Hurra! ya da Kazanların Devrimi* (Hurrah! ou la révolution par les Cosaques) ve

düşüncelerinden çok etkilendiği *Alexander Herzen'e Mektup* gibi bir dizi polemik kitap yazdı.

Coeurderoy'un ilerleyişi onu Jakobenizm'den Blanquizm'e, oradan da sürgündeyken tüm politik ve otoriter devrimci grupların reddine götürmüş gibi görünmektedir. 1852'de büyük saygı gösterilen diğer mülteciler arasında Mazzini, Ledru-Rollin, Cabet ve Pierre Leroux'ya saldıran bir broşür yayımlayarak onlardan kopuşunu ilan etti. Bu kadar kuvvetle reddettiği kişiler arasına Proudhon'u dahil etmemesi anlamıdır.

Coeurderoy çok parlak ya da özgün bir yazar değildi. Üslubu romantik bir şekilde cıvılcıydı ve sözü fazla uzatan heyecanlı kehanetlere düşküncü. Aynı zamanda Bakunin'inki kadar büyük bir yıkım tutkusu besliyordu. Toplumun yenilenmesinden önce yeni bir barbarlığın gerekli olabileceğine inanıyordu. Babasının evinden başlamak üzere eski dünyayı tutuşturmaya can atıyordu.

Düzensizlik kurtuluştur, düzendir [diye bağıırıyordu]. Tüm halkların ayağa kalkmalarından, tüm içgüdülerin serbest bırakılmasından, tüm doktrinlerin yıkılmasından niçin korkuyorsunuz?... Anarşist devrimciler, biz ancak insan alnında umut görebiliriz, ancak kaosta umut görebiliriz, genel bir savaştan başka çaremiz yok.

Kurtarıcı genel savaş, halkların evrensel ayaklanması düşüncesi Coeurderoy'u her zaman meşgul etti; anarşizmdeki kıyamet inancı, yıkıcılığın ve Satanizmin, paradoksal bir şekilde yeniden canlandırıcı savaş süreci aracılığıyla ayağa kalkın ve onurunu ileri süren insana ilişkin şaşırtıcı bir görüşle birleştirildiği *Hurra! ya da Kazakların Devrimi'nin* kâhince bölümlerindeki yoğunluğuna başka hiçbir yerde ulaşmamıştır.

İleri! İleri! Savaş Kurtuluştur! Tanrı onu istiyor, suçluların, ezilenlerin, asilerin, yoksulların, tüm eziyet görenlerin Tanrı'sı, bedeni kükürkten, kanatları ateşten, çarıkları bronzdan olan şeytani Tanrı! Cesaret Tanrı'sı, kalplerimizdeki taşlınlığı ser-

best bırakan isyan Tanrı'sı; bizim Tanrı'mız! Artık ayrı ayrı komplolar yok, sohbet partileri yok, gizli örgütler yok! Bir hiç olan ve hiçbir şeye ulaşamayan herkes! Ayağa kalk insan, ayağa kalk halk, hoşnutsuz olan herkes ayağa kalksın! Hak, refah ve yaşam için ayağa kalkın! Ayağa kalkın, birkaç gün içinde milyonlara ulaşacaksınız. Büyük insan okyanusları, büyük pirinç ve demir kütleleri, ileri, düşüncelerin engin müziğine! Ayağa kalkın bir dünyaya karşı para hiçbir işe yaramaz! Kutuplardan kutuplara ileri, ileri, güneşin doğuşundan batışına kadar bütün insanlar! Bırakın dünya ayaklarınızın altında titresin. İleri! Savaş yaşanıyor! Kötüye karşı savaş iyi bir savaştır!

Bu, Armageddon görüntüsündeki dünya devrimi görüşüdür, ama sözcüklerin tüm şiddetinin altında Kropotkin ve hatta Proudhon tarafından daha ağırbaşlı bir şekilde savunulan düşünceler gizli gizli dolaşır: Politik yöntemler hiçbir işe yaramaz, halkın kurtuluşu kendi görevidir, adaletsizliğe ve toplumsal kötülüğe karşı savaş için birleşmiş bir insanlığın karşısında hiçbir güç duramaz.

Coeurderoy, kendi Blanquist geçmişinin özellikleri olan komplo ve gizli örgüte karşı çıkar ve bu anlamda şiddet savunusu 1870'lerde eylemle propaganda savunurlarının gündeme getirdikleri tutuma benzemez. Eylemi yahtılmış bir kışkırtıcı ya da hazırlayıcı edim olarak görmez; vahiysel bir olgu olarak, yıkım yoluyla kurtuluşun biriken ve karşı konulmaz sürecinin bir parçası olarak görür.

Öte yandan Déjacque'da, eylemle propaganda teorisyenlerinin ve 1890'ların çileci suikastçilerinin gerçek atasını görüyoruz. Ama aynı zamanda, düzensizlikten doğan doğal bir düzen paradoksunun, Proudhon'daki kadar kışkırtıcı olan bir adamla karşılaşırız. Proudhon gibi Déjacque da bir el işçisiydi -döşemeci- ve yine onun gibi özgün bir zekâyı, doğal bir yazma yetisine ve kendi kendine edindiği engin bir bilgiye sahipti. Kendisini "toplumsal bir şair" olarak adlandıırıyordu ve iki ciltlik son derece didaktik şiirler yayımladı: *Lazaréennes ve Les Pyrénées nivélées*. New York'ta 1858'den

1861'e kadar *Le Liberaire, journal du mouvement social** (Liberter, toplumsal hareketin gazetesi) adlı anarşist bir gazetenin editörlüğünü yaptı; bu gazetenin sayfalarında *İnsanküre* (L'Humanisphère) başlıklı, anarşist ütopya görüşünü seri halinde yayımladı. Déjacque, Jersey'nin huzur dolu bahçelerinde yazılan ve 1854'te yayımlanmasından önce New York'ta Evrensel Cumhuriyet Derneği'nde okunduğunda oybirliğiyle kınanan *La Question révolutionnaire* başlıklı bir tezde "kriminal yollarla uygarlığa karşı savaş"ını ilan etti.

Déjacque'ın şiddet savunusu sonraki bir kuşaktan anarşistleri bile rahatsız edecek kadar aşırıydı; Jean Grave 1899'da *İnsanküre*'yi yeniden basarken, suç edimlerine teşvik olarak yorumlanabilecek birçok bölümü attı. Coeurderoy'un tersine Déjacque komplo ve gizli eylem düşüncesini yeni topluma yol açmak için eski toplumu yıkmamanın bir aracı olarak görüyordu. Dini ve mülkiyeti, aileyi ve devleti nihai olarak ortadan kaldırmak üzere, eski dünyanın yıkımını hızlandırmak için bıçak, zehir ve ateş kullanmaya istekli üç ya da dört doğrudan eylemci içeren küçük anarşist gruplarca yürütülecek bir seferberlik tahayyül ediyordu. Déjacque, Proudhon'a hayran olduğunu açıkça itiraf ettiği halde, Proudhon'un özgür bir toplumun kutsal çekirdekleri olarak gördüğü -aile gibi- kurumlara saldırarak; hiçbir zaman pasifist olduğunu beyan etmeyen Proudhon'un ahlâk dışlıkları nedeniyle tiksindirici bulacağı araçları tavsiye ederek, Proudhon'dan çok farklı noktalara varmıştır. Déjacque, devrim davası uğruna tüm ahlâki kısıtlamaların gevşetilmesi gerektiği inancıyla Nechayev'in önceliydi, ama Nechayev'in hiyerarşik disiplin kavramının devrimci hareket için gerekli olduğunu kabul etmiyordu.

* Liberter sözcüğünü 1895'de *Le Liberaire*'i kuran Sébastien Faure'un, anarşistin kullanışlı bir eşanlamlısı olarak bulduğuna inanılır. Ancak Déjacque'in sözcüğü daha 1858'de kullanması, Faure tarafından benimsenmesinden önce sözcüğün uzun süre kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Déjacque yıkım tutkusunu *İnsanküre*'de geliştirdiği aynı derecede güçlü bir düzen tutkusuyla dengeledi. Daha önce tartıştığım nedenlerle, anarşistler seyrek olarak ütopyalar kurarlar, ama Déjacque'ın 2858 yılında gelişeceğini tahayyül ettiği insanküresel dünyası gerçek Ütopya gelenek içinde yer alır ve bazı önemli açılardan H.G. Wells'in *Tanrı Gibi İnsanlar*'da (Men Like Gods) tasarladığı gelecek görüşünü öngörür.

Elinde bilimin esasını tutan insan [der Déjacque] bundan böyle, bilgisizlik sanrılarının eski iyi günlerinde tanrılara atfedilen güce sahiptir ve havayı istediği gibi yağmurlu ya da güneşli yapar ve mevsimlere hükmeder.

Bu tanrısal güçlerin bir sonucu olarak, insanküresel insan çöllerde çiçekler açtırır ve kutuplara ebedi ruhu getirir; volkanların ısısının yönünü belirler ve yırtıcı hayvanları evcilleştirir, öyle ki aslanlar çocukların ev hayvanları haline gelir. Bu fütürist fantezide bir süre sonra Fourier'nin etkisini görmeye başlarız ve Déjacque'ın toplumsal örgütlenme önerilerine geldiğimizde Emekçiler Ortaklığı'nın etkisi iyice belirginleşir; bu, karşıtı, yani Proudhon tarafından dönüştürülmüş Fourier'dir.

Déjacque'ın gelecek dünyasında, 19. yüzyılın büyük metropollerini yok olacak ve onların yerinde her biri bir milyon insan alabilen ve Déjacque'ın "toplumsal kültün mihrapları, Ütopya insanlığın anarşik kiliseleri" olarak tasarladığı, siklideon denilen dev toplantı salonları yükselecektir. Orada tanı bir tartışma özgürlüğü içinde "halkın özgür ve yüksek sesi" duyulacaktır; orada liberter dünyanın kutsal törenleri ve büyük evrensel sergileri -Victoria döneminin ortalarında ki liberal prensleri olduğu kadar 19. yüzyıl anarşistlerini de cezbeden bir düşünce- tumturaklı bir ihtişamla gerçekleşecektir.

İnsanların fiili çalışma yaşamları da, hiyerarşik örgütlenmesi dışarda kalmak üzere Fourier'nin emekçiler ortaklıklarına çok benzeyen insanküreler içinde merkezileşecektir.

Her biri dev bir denizyıldızı gibi on iki kanattan oluşan büyük bir binada yaşayan beş ya da altı bin kişi içerecektir. İnsanküresel topluluğun fiziksel biçimi yaratıcısı tarafından kesin bir şekilde belirlendiği halde, içindeki yaşam tamamen özgürlük ilkeleri temelinde sürecektir; emek, Fourier'nin cazibe ilkesi temelinde örgütlendiği için üyelerin istedikleri zaman dairelerini ve işlerini değiştirmelerine olanak verilecektir. Aile ortadan kalkacaktır, aşk özgür olacak ve çocuklar ayrı bir yerde yaşayacaklar ve onlara annelik ya da babalık içgüdüleri iyi gelişmiş kişiler bakacaktır. Atölyeler ve dükkanlar insanküresinin yıldız biçimi içinde birleştirilecekler ve ortada, insanküresinin görünüşteki katı fiziksel kalıbının entelektüel özgürlükle dengelendiği, "toplumsal örgütlenme sorunları"nın ele alındığı toplantı salonu bulunacaktır.

Bu anarşi parlamentosunda, herkes kendi kendisinin temsilcisi ve çalışma arkadaşlarının eşitidir. Ah, her şey uygarlar arasında olduğundan çok farklıdır; orada söylev verilmez, münakaşa edilmez, oy verilmez, yasa yapılmaz; herkes, gençler ve yaşlılar, erkekler ve kadınlar hep birlikte insanküresinin ihtiyaçlarını görüşürler. Bireyin konuşma hakkını veren ya da esirgeyen, konuşmanın yararlı olup olmadığına inanmasına göre her bireyin kendi inisiyatifidir... Ne çoğunluk ne de azınlık yasa yapar. Bir öneri, çoğunlukta olsunlar azınlıkta olsunlar, uygulamaya konmasına yetecek kadar işçiyi toplarsa, destekleyenlerin istemine uygun olduğu takdirde uygulanır. Ve genellikle herkes diğerleriyle birleşmenin çekiciliğine kapıldığı için, çoğunluk azınlığa ya da azınlık çoğunluğa katılır.

Başka bir deyişle, doğal dayanışma, tüm anarşistlerin öngördüğü dünyada olduğu gibi insanküresinin birleştirici ve harekete geçirici gücü haline gelir. Her insanküresinde idari bir büroanın olacağı doğrudur, ama "yetkili olduğu tek şey *istatistik kitabıdır*." Her birey her açıdan kendi efendisi olacaktır, her insanküresi de özerk olacaktır ve çeşitli topluluklar arasındaki tek ilişki ürünlerin değiş tokuşuna dayanan ekonomik ilişki olacaktır. Ama bu değiş tokuş evrensel iyilikseverlikten kaynaklanan ve borç hesabı tutulmayan özgür bir değiş tokuş olacaktır.

Değiş tokuş doğal bir şekilde yapılır, keyfi olarak değil. Bu nedenle bir insanküresi bir gün daha fazla verebilir ve daha az alabilir; bunun pek önemi yoktur çünkü kuşkusuz ertesi gün daha çok alacak ve daha az verecektir.

Burada, açık bir şekilde Fourier'den ve Proudhon'dan birçok şey birleşerek, Kropotkin'in *Ekmeğin Fethi*'nde geliştirdiği ekonomik örgütlenme düşüncelerini net bir şekilde öngörmektedir; Jean Grave *İnsanküre*'yi yeniden yayımladıysa, arkadaşı Kropotkin'in Déjacque'in düşüncelerinden haberdar olması çok mümkündür.

1850'ler gibi erken bir dönemde bile Fransız anarşistleri arasındaki düşünce çeşitliliğini göstermek için Bellegarrigue, Coeurderoy ve Déjacque'dan biraz uzunca söz ettim. Ama bu adamların hiçbirisi doğrudan ya da sonradan değerlendirilebilir bir etkiye bulunmadılar ve 1860'larda Fransa'da önem kazanmaya başlayan anarşizm, başlangıçta hemen hemen tamamen, Proudhon'un yaşamının son aylarında *İşçi Sınıfının Politik Kapasitesi*'nde geliştirdiği düşüncelerden türeyen Karşılıklı bir karaktere sahipti. Tolain ve Limousin gibi bazı Karşılıklı liderler seçimlerde aday olarak Proudhon'un politikadan uzak durma tutumundan uzaklaştıkları halde, hareket genel olarak politik olmayan bir karaktere sahipti ve III. Napoleon'un alt sınıfların desteğini kazanma politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaya başlayan çeşitli türlerden işçi birliklerine nüfuz etmeye çalıştı. Karşılıklı özellikle kooperatif bir yönelimi olan birçok örgütte baskın bir etkiye sahip olmakla kalmadı; savunurları çeşitli yönlerde liberter gazeteciliği yeniden canlandırmaya başladılar.

En aktif propagandacılarından bazıları, *La Presse*'te halk bankacılığını savunan Darimon ve genç cumhuriyetçi entelektüellerin yayın organı *Rive gauche*'da yazan Langlois gibi Proudhon'un arkadaşlarıydılar. Ama daha tipik olan eğilim Proudhoncu işçilerini kendi gazetelerini çıkarma arzularıydı. Haziran 1865'te editörleri tarafından "emekçi sınıfların entelektüel gelişiminin termometresi" olarak ilan edilen *La Tribune ouvrière* çıkmaya başladı. *La Tribune ouvrière* ilk

dört sayısında en çok yazarlar Enternasyonal'in kuruluşuna katılmış olan zanaatkârlar, özellikle de Tolain ve Limousin'di. Hükümete doğrudan politik saldırıda bulunmaktan kaçındılar ve kendilerini büyük ölçüde Proudhon'un *Du Principe de l'art*'ta ortaya koyduğu bakış açısından burjuva sanat ve bilim anlayışlarını eleştirmeye verdiler, ama açık bir şekilde din karşıtı olmaları hükümetin hoşuna gitmedi ve dergi kısa bir süre sonra kapatıldı. Daha sonra editörleri Fransa'ya geçirmek üzere Brüksel'de bir gazete yayımlamaya kalkıştılar. Ancak *La Presse ouvrière*'in ilk sayısına gümrük memurları el koydu ve ardılı *La Fourmi*'nin (Karınca) bir sayısının sınırı geçmesine izin verildiyse de, polis başka sayılara el koyulacağını belirten bir uyarıda bulundu. Gizli faaliyete karşı olan Karşılıkçılar durumu kabullendiler ve dost bir cumhuriyetçi gazete olan *L'Avenir national*'e yazmaya başladılar.

Karşılıkçıların *L'Avenir national*'de ve kısa bir süre sonra şair Vermorel'in kurduğu, Proudhoncu ve sosyalist bir gazete olduğunu beyan eden *Le Courier français*'de işçi birliği ve karşılıklı krediyi her derde deva olarak sundular. Vermorel sivri dilli, uzlaşmaz bir gazeteciydi ve *Le Courier français*'nin sayfalarında 1848 ve 1849'un Proudhoncu ateşi bir ölçüde Paris gazeteciliğine yeniden girdi. Hükümete ve sermayedarlara yönelik şiddetli eleştirileri, Vermorel'in bir kez daha sosyalizmin bayrağını yükseltme ve *Le Peuple*'ün kapanmasından bu yana onun açık ve gerçek ilk yayın organını çıkarma iddiasını destekleyen Duchêne ve Tolain, Jules Guesde ve Paul Lafargue hep bu gazetenin sayfalarında yazıyorlardı. Kaderi Proudhon'un gazetelerinin kaderinden farklı olmadı. Baskı, para cezaları ve onur kırıcı yayın yaptıkları gerekçesiyle açılan davalar ile zorlandı ve 1868'de kapandı.

Ancak bu arada, Enternasyonal'in faaliyetlerinin bir sonucu olarak, büyük ölçüde Proudhoncu düşüncelerin hâkim olduğu hatırı sayılır bir işçi hareketi ortaya çıkıyordu. Fransa'da Birliğin başlangıcı yavaş oldu. Tolain, Fribourg ve Limousin 1864'te Londra'da yapılan açılış kongresinde Fransız

muhabirleri olarak atandılar, ama ancak dokuz ay sonra 8 Temmuz 1865'te Enternasyonal'in Paris bürosunu açtılar. Büyük ölçüde Enternasyonal'in Parisli işçiler arasındaki taraftarlarını kapacağından korkan Blanquistlerin, örgütü Bonapartistlerin bir aracı olarak suçlamaları nedeniyle destek başlangıçta çok azdı; bu iddiaya Jerome Bonaparte'ın 1862 Londra Sergisi'ndeki işçi heyetine gösterdiği ilgi inanılabilirlik kazandırıyordu. Sonunda komisyon üyeleri kuşkuları dağıtmak için Parisli 150 militan işçiyi gizli bir toplantıya çağırdılar. Burada örgütlerinin işçi sınıfı niteliğini, mümkün olduğu kadar cumhuriyetçiyi kazanma arzularını, politik eylemden uzak durma niyetlerini vurguladılar. Girişim başarılı oldu; daha önceki bazı muhalifleri de içeren yeni ve daha geniş bir komisyon atandı ve Enternasyonal taşraya yayılmaya başladı; Eylül 1865'te Londra Konferansı'ndaki Fransız delegeler Lyon, Marsilya, Rouen, Nantes ve daha küçük birkaç şehirdeki muhabirlerinden söz edebiliyorlardı.

Bununla birlikte Fransa'da Enternasyonal'in üye sayısı kısıtlı kaldı. 1866'da Cenevre Kongresi sırasında 500'den az üyesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak dört yıl sonra, Fransa-Prusya Savaşı'nın arifesinde Enternasyonal Fransa'da 245 000 üyeye sahipti. Bu hızlı büyümenin birkaç nedeni vardır. İşkolu sendikalarında örgütlenen işçiler, büyük ölçüde başlangıçta liderlerinin grevleri onaylamadıklarını düşündükleri için uzun süre Enternasyonal'e uzak durdular. Daha sonra 1867 yılının başlarında bronz işçileri greve gittiler ve Enternasyonal onları desteklemeye karar verdi. Tolain para bulmak için Londra'ya geçti ve başarısı işverenleri o kadar etkiledi ki grevcilerin taleplerini kabul ettiler. Bunun sonucunda işçi sendikaları birbiri ardı sıra, bu işçi huzursuzlukları dönemi boyunca her greve gittiklerinde işçilere yardım elini uzatan Enternasyonal'e gelmeye başladılar.

Enternasyonal bu tür faaliyetlere girer girmez, imparatorluk hükümetinin başlangıçta gösterdiği hoşgörü sona erdi. Örgüte karşı ilk resmi kovuşturmaların bahanesi üyelerinin Kasım 1867'deki cumhuriyetçi gösterilere katılmaları

rıydı. 30 Aralık'ta Tolain ile Paris komisyonundan arkadaşları yirmiden fazla üyesi olan yasadışı bir örgüte üye olmakla suçlanarak mahkemeye çıkarıldılar. Mart 1868'de para cezasına çarptırıldılar ve Birlik feshedildi. Birlik yarı gizli bir halde gelişmeye devam etti. İlk komisyonun mahkûmiyetinden önce 8 Mart 1868'de ikinci bir komisyon seçilmişti bile; Eugène Varlin ve Benoît Malon yeni komisyonun önde gelen üyeleri idi. Birkaç ay içinde onlar da tutuklandılar, çünkü Varlin Cenevre'deki inşaat işçilerinin grevini desteklemek için para toplama işini örgütlemişti; bu kez suçlular üçer ay hapis cezasına çarptırıldılar ve Enternasyonal bir kez daha feshedildi. Ancak hâlâ çalışmaya devam ediyordu, hatta üçüncü bir mahkemeden sonra daha da gelişti, öyle ki Fransa-Prusya Savaşı'nın başında yasal olarak var olmayan Fransız Federasyonu sayısal olarak tüm Enternasyonal'deki en güçlü federasyondur.

Varlin ve Malon'un etkili konumlara gelmeleri, 1868'in ilk günlerinden itibaren Fransız Enternasyonal'i'nin yöneliminde derin değişiklikler olduğuna işaret ediyordu. Anarşist düşüncelerden ilham almaya devam etti, ama büyük örgütlü işçi gruplarının üye olmaları Karşılıklılıktan ziyade kolektivizmin ön plana çıkmasına neden oldu. Ayrıca, Bakunin'in ve İttifak'ının etkisi Fransa'da kendini göstermeye başlamıştı. Élie ve Élisée Reclus 1864'ten beri Bakunin'le yakın ilişki içindeydiler. Hemen ertesi yıl, aralarında Benoît Malon, Lyonlu Albert Richard ve Marsilyalı Bastelica'nın da bulunduğu birçok tanınmış Fransız militanı İttifak'a katıldı; Varlin ise Cenevre'deki faaliyetlerinin sonucu olarak Jura Federasyonu'yla kalıcı bağlar kurdu. Bu adamlar ve özellikle güneydeki daha az tanınan birçok militan sayesinde, anarko-sendikalistlerin yirmi yıl sonra geliştirecekleri Bourses de Travail'ı çok andıran işkolu sendikaları Federe Odaları'nı kurmaya 1869'da başlamış olan işçi sınıfı hareketine Bakunin'in düşünceleri nüfuz etmeye başladı. Esas olarak Fransa'da dağıtılmak amacıyla Cenevre'de yayımlanan *L'Égalité* (Eşitlik) Fransa'daki bu olaylar üzerinde büyük bir ideolojik etkiye

sahipti. Bu gazete başlangıçta Bakuninci İttifak'ın bir yayın organı olarak çıkmaya başlamış, daha sonra Enternasyonal içindeki liberter eğilimin sözcüsü haline gelmişti; yazarları arasında 1868'den itibaren Fransa'daki hareketin tavrılarını biçimlendiren Reclus, Malon, Varlin ve Richard gibi kişiler vardı.

Ancak Enternasyonal içindeki Fransız kolektivistlerin hepsi Bakunin'in kişisel öğrencileri değildi. Jura ve Cenevre anarşistleriyle bağlantılarına karşın Varlin daha çok kendi kolektivist konumuna bağımsız olarak ulaşmış gibi görünüyordu. Saf Bakunincilik yalnızca Rhône Vadisi'nde etkiliydi ve Bakunin'i Eylül 1870'te, anarşistlerin önemli bir rol oynadıkları ilk Fransız ayaklanması olan komünalist ayaklanmaya katılmak için Lyon'a gittiğinde Fransız anarşizminin tarihindeki tek dolaysız rolünü oynamaya iten Midi kentlerindeki kişisel taraftar gruplarının varlığıydı. Bu bağlamda tek önemi, Midi'deki Bakunincilerin ciddi bir eylem için ne kadar hazırlıksız olduklarını göstermekten ibaret olan bu komik fiyaskoyu daha önce anlattım. Lyon Ayaklanması'nın en şaşırtıcı yönü, Rhône Vadisi'nde anarşizmin itibar kaybetmesine yol açmamasıdır; aslında, o dönemde bölgede ciddi devrimci eyleme girişenlerin anarşistler olması lehlerine işlemiş olabilir. Kuşkusuz, Paris Komünü'nü izleyen yasaklamalardan sonra doktrin Fransa'da yeniden ortaya çıktığı zaman, ilk başarılı çağrısını Lyon'da yaptı.

Bu arada, 1871 Paris Komünü'nde, Enternasyonalistler önemli ve cesur bir rol oynadılar. Fransa-Prusya Savaşı sırasında tutumları karışık; Tolain ve arkadaşları muğlak bir şekilde işçilerin uluslararası dayanışmasını ilan eden bir bildiri yayımlamışlardı ve 1870 yılı Ağustos ayının ilk günlerinde Paris'teki bazı Enternasyonalistler Palais-Bourbon'u ele geçirmek ve sosyal cumhuriyeti ilan etmek için bir plan yapmışlardı; daha sonraki on yıllarda etkin bir anarşist tutum halini alan anti-militarizm henüz net bir biçimde ortaya çıkmamıştı. Komün sırasında bile Enternasyonal'in Fransız Seksiyonları destek verme konusunda tam olarak birleş-

memişlerdi, çünkü Tolain ve bazı başka Karşılıkçılar uzak durmuşlardı. Bununla birlikte, Karşılıkçılar Courbet, Longuet ve Vermorel, liberter kolektivistler Varlin, Malon ve Lefrançais, Bakuninciler Élie ve Élisée Reclus ve Louise Michel dahil olmak üzere çeşitli anarşist grupların üyeleri önemli ölçüde Komün'ün faaliyetlerine, özellikle de kamu hizmetlerinin örgütlenmesine katıldılar. Ancak Komün gerçekten de devrimci tarihte kendine özgü bir olay olarak kalmaya devam etti. Ne Blanquistler ne anarşistler ne de Markсистler onun kendilerine ait olduğunu iddia edebilirler. Daha genel bir anlamda Komün'ün Proudhoncu federalizm bayrağı altında mücadele ettiği söylenebilir; 19 Nisan 1871 Tarihli Fransız Halkına Bildirge'de neredeyse Proudhon tarafından yazıldığı sanısını veren cümleler vardı:

Komün'ün mutlak özerkliği Fransa'nın bütün yerelliklerine genişlemiştir, herkesin vazgeçilmez haklarını ve her Fransız'ın bir insan, bir yurttaş ve bir işçi olarak yeteneklerini tam olarak uygulama olanağını sağlamaktadır. Komün'ün özerkliğinin tek sınırı, sözleşmeyi kabul eden tüm diğer toplulukların eşit özerkliği olacaktır; birlikleri Fransa'nın özgürlüğünü sağlayacaktır.

Ancak Komün içindeki Karşılıkçılar ve kolektivistler bile Paris'in denetiminde pay sahibi oldukları dönemde düşüncelerini uygulamaya koymak için pek az çaba harcadılar; varolan hizmetleri sürdürmek ve çalışma koşullarının düzeltilmesi için birkaç reformist önlem almak için ellerinden geleni yapmakla yetindiler.

Anarşist tarih açısından Komün'ün sonraki etkileri belki de ayaklanmanın kendisinden daha önemliydi. Komün'ün yenilgisinin doğrudan sonucu, tüm sosyalist faaliyetlerin bastırılması ve Mart 1872'de Enternasyonal'i yıkıcı bir örgüt olarak yasaklayan özel bir yasanın kabul edilmesi idi. Bu, on yıldan uzun bir süre Fransa'daki tüm sosyalist ya da anarşist faaliyetlerin yasadışı olması, sosyalistlerin ve anarşistlerin faaliyetlerini gizli yürütmek zorunda kalmaları anlamına geliyordu. Diğer önemli bir sonuç, Varlin gibi resmi

muamelelere gerek duyulmadan Versailles askerleri tarafından öldürülenler ya da Louise Michel gibi sürgüne gönderilenler dışında, tüm önde gelen Enternasyonalistlerin kitle halinde kaçmasıydı. Bu mültecilerin birçoğu İsviçre'nin Fransızca konuşulan sınır kantonlarına yerleştiler; orada Saint-Imier Enternasyonal'i'nin önemli bir ögesini oluşturdular ve Fransa'ya yönelik propagandanın yapılabileceği bir taban oluşturmaya çalıştılar.

Fransa'da ise Komün'ün bastırılmasından aylar sonra ilk anarşist etkinlik güney-doğu bölgesinde, İsviçre'ye en yakın yerde ortaya çıkmaya başladı ve dolayısıyla en çok Jura Federasyonu'nun etkisine açıktı. İlk örgütlenmeler 1872'nin sonuna doğru sınırın ötesindeki Bakunincilerle bağlantıları yeniden kurmaya, Lyon ve Saint-Étienne'de gizli toplantılar yapmaya ve Cenevre'den yazılar getirmeye başlayan küçük gizli gruplardı. 1872 yılının sonbaharında Saint-Étienne'de yerel militanlar küçük bir gizli kongre düzenlediler. Katılanların hepsi Saint-Imier Enternasyonal'i'ne bağlıydılar ve kongrenin özerk gruplar ve parlamenter faaliyetlerden uzak durma yönündeki kararları anarşist bir tona sahipti. Bundan kısa bir süre sonra güney Fransa'dan gelen Bakuninci mülteciler Barselona'da bir propaganda komitesi kurdular. Haziran 1873'ün başında, Midi'nin gelişmekte olan grupları üzerinde özellikle de 15 Ağustos gecesi bir Lyon meyhanesinin aydınlatılmamış bodrumunda yapılan Fransa'daki ilk önemli Komün sonrası anarşist kongre üzerinde büyük etkisi olan ve ancak on sayı çıkan *La Solidarité révolutionnaire*'in ilk sayısını yayımladılar.

Otuz delegenin hepsi kolektivistti, çünkü 1870'lerin sonlarında Karşılıkçılar yeniden ortaya çıktıkları ve hatta 1880'lerin sonlarına kadar sendikalarda belli bir etkiye sahip oldukları halde, iki liberter akım bu tarihten itibaren kesin bir şekilde ayrıydı. Kolektivistler devrimciliği uç noktalarına vardırmaya yöneldikçe; Karşılıkçılar, uzlaşmalar yapan ve bir Üçüncü Cumhuriyet Senatörü olarak saygınlık kazanan Tolain'i izleyerek reformizme yönelmişlerdi; artık onların

anarşist bir bakış açısını temsil ettiklerini söylemek mümkün değildi.

Lyon Kongresi esas olarak örgütlenme meselesiyle ilgilendi ve anti-otoriterlerin -henüz kendilerini açık açık anarşistler olarak adlandırmıyorlardı- yeniden ulusal bir hareket yaratmayı planladıklarını gösterdi. Bölgedeki bazı gruplar Bakunin'in -Gillet adlı bir Saint-Étienne işçisi aracılığıyla iletilen- beş kişilik geleneksel komplo grupları şeklinde yeniden örgütlenmeleri önerisini kabul etmişlerdi, ama böyle bir bölünmenin tam anlamıyla gerçekleştirildiği kuşkuludur; öte yandan daha kapsamlı bir federal örgütlenme biçimi de arzu ediliyordu. Lyon'daki gizli kongrelerin amacı bu örgütlenme biçimini yaratmaktı. Grupların özerkliği yeniden olumlandı, ama aynı zamanda doğu Fransa için bir bölge konseyi kuruldu ve kuzey, orta ve güney bölgeleri için de benzer konseyler planlandı. Doğu bölgesi konseyi büyük ölçüde Gillet'nin enerjisiyle fiilen gerçekleşti ve Saint-Imier Enternasyonal Cenevre Kongresi'ne delegelerini gönderdi.

Fransa'da Enternasyonal'i yeniden kurma umutları, bir dizi aktif propagandacının Nisan 1874 Lyon Komplosu mahkemesine yol açan tutuklanmaları nedeniyle 1873 sonuna doğru suya düştü. Yirmi dokuz Bakuninci devlete karşı komplo kurmakla suçlandı; Gillet ile Bakunin'in Lyon Komünü'nden eski arkadaşı Camille Camet gibi bazılarının, monarşiyi yeniden kurma girişimini izleyecek karışıklıktan yararlanmak üzere ayaklanmacı bir örgütlenme yaratmaya çalıştıklarına kuşku yok gibiydi. Ancak deliller savcının iddialarını desteklemek için yeterli değildi ve sanıklar sonunda yasaklanmış olan Enternasyonal'e üye olma ve silah saklama nedeniyle suçlu bulundular; Camet yakalandığı sırada dolu bir tabanca, bir bıçak ve bir hançerle tam teçhizatlıydı. Üç kişi dışında hepsi hapis cezasına çarptırıldılar ve Enternasyonal Fransa'da gizli bir örgüt olarak bile varlığını sürdüremez hale geldi.

Fransız topraklarında farkedilebilir bir anarşist hareketin yeniden ortaya çıkması yıllar sürdü; ortaya çıktığı za-

man da anti-otoriterler artık Fransız sosyalizminde hâkim bir güç değillerdi. Bu arada politik yönelimli hareketler yükselmışti ve ironik bir şekilde en önemli liderleri anarşist saflardan gelmişti. İlk ayrılan, Kasım 1877'de haftalık bir sosyalist dergi çıkarmaya başlayan Jules Guesde oldu; dergi Bakuninci *L'Égalité* adını taşıyordu, ama Guesde'in 1882'de kurduğu Parti Ouvrier'ye hâkim olan Marksizm'e eğilimliydi. *L'Égalité*'nin anti-otoriter rakibi Paul Brousse'un Ağustos 1877'de İsviçre Jura'sındaki Chaux-de-Fonds'da çıkarmaya başladığı *L'Avant-garde*'di. Bu dönemde Brousse sürgündeki Fransız anarşistlerinin en uzlaşmaz olanlarından biriydi; derginin ilk sayısı "Kolektivizm; Anarşi; Özgür Federasyon" sloganıyla çıktı; devletin tamamen yıkılmasını, yerine ise sözleşmeye ve "her ihtiyaç, her çıkar etrafında insan gruplarının özgür oluşumunu ve bu grupların özgür federasyonunu" talep ediyordu. Ancak, 1878 sonunda *L'Avant-garde* kapatıldıktan ve Brousse kısa bir süre hapse girdikten sonra süratle zemin değiştirdi ve sonunda sosyalist saflara girerek, Parti Ouvrier'nin, posibilizmin anarşizmden en uzak doktrinini savunan; fabrika yasaları ve belediye hükümeti aracılığıyla sosyalizme giden bir yol arayan muhalif bir hizbinin lideri oldu.

Ama bu olağanüstü politika değişikliğinden önce Brousse, Fransız anarşizminin yeniden canlanmasının en aktif destekçilerinden biriydi. 1877'nin ilk yarısında Lyon militanlarıyla temaslar kurmak için gizlice Fransa'ya döndü ve İsviçre sınır köyü Perly'de bir dizi toplantı yaptı. Elli kadar Fransız bu toplantıların ilkinde katılmak üzere gizlice sınırı geçti; daha sonra, Ağustos 1877'de Chaux-de-Fonds'daki özel bir kongrede, on iki grubun delegeleri, İtalyan ve İspanyol Federasyonları tarafından daha önce kabul edilen eylemle propaganda ilkesini benimseyen bir programla Enternasyonal'in Fransız Federasyonu'nu yeniden kurmak üzere toplandılar. Enternasyonal o sırada can çekiyordu, ama 1877 toplantıları en azından Rhône Vadisi'nde anarşist ruhun yeniden dirilişini gösteriyordu. Ertesi yıl büyük ölçüde komp-

kin ve Andrea Costa'nın faaliyetleri sayesinde, ilk Parisli gruplar ortaya çıkmaya başladı, ancak Costa ile birkaç arkadaş tutuklandığı zaman bu grupların gelişmesi bir ölçüde engellendi.

1881'e kadar anarşist hareket kendini Fransa'daki genel sosyalist eğilimden net bir şekilde ayırmıyordu. O zamana kadar Guesdistler, Karşılıkçılar ve kolektivist anarşistler -artık anarşist komünizme yönelmişlerdi- hep birlikte 1870'lerin ikinci yarısında birleşik bir işçi hareketi yaratma umu-duyla toplanan Ulusal İşçi Kongrelerine katılıyorlardı; yalnızca başını Édouard Vaillant'ın çektiği Blanquistler uzak duruyorlardı. Bu kongrelerin Paris'te yapılan ilkinde (1876) ve Lyon'da yapılan ikincisinde (1878), Karşılıkçı ilimhilar büyük ölçüde hâkimdiler. 1879'da Marsilya'da üçüncü kongre yapılırken Fransa'nın genel politik havasında büyük bir değişiklik olduğu açıktı; Üçüncü Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gerici eğilimler azalmıştı ve çeşitli sol kanat hareketleri açığa çıkmaya başlamıştı. 1879 Kongresi'nde yeni atmosfer kolektivistizmin Karşılıkçılık karşısındaki zaferinde yansdı; sosyalistler ve anarşistler üretim araçlarının kamusal mülkiyeti lehine birlikte oy kullandılar. Ancak parlamenter faaliyet konusunda anlaşmazlığa düştüler ve bu noktada Guesdistlerin zaferi, çeşitli hizipler arasındaki rahatsız birliğin dağılmasının başlangıcı oldu.

1879'un daha sonraki aylarında Temsilciler Meclisi, Komün'de yer almış olanlar için genel bir af kararını onayladı. Sürgünler sığındıkları ülkelerden geri döndüler; tutuklular Yeni Kaledonya'dan geri geldiler ve istasyonlarda coşkulu kalabalıklar tarafından karşılandılar. Adanmış militanların bu akını çeşitli sosyalist hizipleri güçlendirdi; aynı zamanda bakış açısı farklarını da keskinleştirdi. 1880'de Marsilya ve Lyon'da yapılan bölgesel kongrelerde anarşist çoğunluklar politik faaliyeti redderek kararkut belirlediler; Paris'te ise otoriter sosyalistler zafer kazandı. Hareketin gerçek parçalanması, Karşılıkçıların kendi kısa ömürlü Union des Chambers Syndicalistes'lerini kurmak için tamamen ayrıldıkları

Le Havre'daki 1880 Ulusal İşçi Kongresi'nde başladı. Anarşistler kaldılar, ama Le Havre Kongresi sırasında ortaya çıkan taktikler konusundaki uzlaşmaz farklılıklar onlarla sosyalistler arasında daha fazla işbirliğini güçleştirdi. Son kriz Mayıs 1881'de Paris'teki Orta Bölge Kongresi'nde görece önemsiz bir prosedür meselesiyle ilgili olarak çıktı. Kongreye katılan dokuz anarşist örgütlenme, delegelerin kendi adlarını vermeden gruplarının adlarını belirtmelerini istedi. Guesdist çoğunluk bu koşulu kabul etmedi ve anarşistler 25-29 Mayıs arasında kendi Devrimci-Sosyalist kongrelerini yapmak üzere çekildiler; bu kongreye katılan 200 kadar militan eylemle propaganda ve mülkiyetin -kolektif mülkiyet de dahil olmak üzere- kaldırılması lehine ve politik eylemlere katılımların aleyhine oy kullanıldı. Taşrada da benzer bölünmeler oldu ve Fransa'da anarşist hareketin ayrı kimliği birçok grubun ve bir dizi önemli Fransız anarşist liderinin 1881 "Kara Enternasyonal" kongresine katılmasıyla daha da vurgulandı.

Dolayısıyla 1881 yılı ayrı ve adını koyan bir anarşist hareketin Fransa'daki bağımsız kariyerine başladığı yıl olarak ele alınabilir. Bu hareketin ilk aşamalarındaki fiili gücünü tahmin etmek zordur. Gruplar ve üyeler açısından, 1880'lerde Fransa'da sahip olduğu ünün düşündürebileceğinden çok daha küçük görünmektedir. Anarşistler de sık sık abartılı iddialarda bulundular; örneğin 1882'de Cenevre'deki Enternasyonal Kongresi'ne katılan delegeler yalnızca Lyon şehrinde 3000 militan, civardaki bölgede ise ayrıca 2000 militan daha olduğunu ileri sürüyorlardı. Başka nedenlerle, muhafazakâr gazeteler de anarşistlerin gücünü abartma eğilimindeydiler; 1883'te *L'Univers*, hareketin Paris'te 5000 aktif üyesi olduğunu tahmin ediyordu. Ancak bir süre önce Jean Maitron'un polis raporlarından ve daha makul anarşist talmimlerden* sabırla seçip ayıkladığı kanıtlar 1882'de tüm ülkede yaklaşık 2500 aktif üyeye sahip kırk kadar grup olduğunu ortaya koymaktadır. Lyon ve Paris 500'er militanla en

* *Histoire du mouvement anarchiste en France (1880-1914)*, Paris, 1964.

aktif merkezlerdi; Bordeaux, Marsilya ve Saint-Étienne'de de güçlü gruplar vardı. Sonraki on yıl boyunca sayısal kuvvet büyük değildi; 1894 sonundaki bir polis tahmini 4500'ün üzerinde toplam aktivist olduğunu ileri sürmekteydi, ama bu anlaşıldığı kadarıyla daha çok anarşist gazetelerin abone listelerine dayandırılmaktaydı, oysa aboneler mutlaka aktif anarşistler değillerdi; şair Stéphane Mallarmé düzenli olarak liberter gazetelere abone olurdu, ama en esnek hayal gücü bile onun anarşist bir militan olarak ele alınmasına izin vermez.

Bu rakamlar temelinde, 1880'lerde Fransa'da 3000 aktif üyeye ve on yılın sonunda Paris'te yayımlanan iki önemli anarşist gazetenin -*Le Révolté* ve *Le Père peınard*- her hafta birlikte 10 000'den fazla satmasının da gösterdiği gibi güçlü bir sempatizanlar kitlesine sahip elli kadar anarşist grup olduğunu varsaymak oldukça makul görünür.

Gruplar arasında pek az örgütsel bağ vardı. 1881 ve 1882'de bölgesel, ulusal ve enternasyonal örgütlenme yönündeki bir dizi nafiye çabadan sonra, grup özerkliğine yönelik eğilim giderek güç kazandı ve Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar Fransız anarşistlerinin hiçbir ulusal örgütlenmesi gündeme gelmedi. Ama örgütsel ayrılık zorunlu olarak dayanışma ya da iletişimin yok olduğu anlamına gelmiyordu; pratikte Fransız hareketi içinde gerçek bir duygu birliği vardı; gruplar ve bireyler arasında ulusal gazetelerin çıkmasıyla ve genellikle politik liderlerin sahip olduğu güce değilse de prestije sahip olan bir dizi ünlü propagandacının varlığıyla teşvik edilen sürekli bir entelektüel ilişki vardı. Uluslararası üne sahip coğrafyacı Élisée Reclus; Paris Komünü'nün kahramanı ve sürgün kâdemlisi Louise Michel; yorulmak bilmez bir editöre ve propagandacıya dönüşen ayakkabıcı Jean Grave; önemli bir liberter felsefeciye ve eğitimciye dönüşen eski Çarvit papazı Sébastien Faure; korkusuz *Père peınard*'ın editörü ve daha sonra anarko-sendikalizmin kararlı yorumcusu Émile Pouget; bu erkekler ve kadınlar *fın-de-siècle* Fransa'sındaki ulusal simalardı; yazar ve gezgin konferans-

çılar olarak faaliyetleri, işçilerin ve entelektüellerin gözünde anarşist harekete sayısal gücün düşündürebileceğinden çok daha büyük bir önem kazandırdı.

Ayrıca Fransız anarşistlerinin gruplarını kasıtlı olarak, konuşma, yazma ya da eylemle düzenli propagandaya katılmak isteyen erkekler ve kadınlarla sınırladıklarını anımsamak gerekir. Enternasyonal'in çöküşünden sonra, politik partilerin genellikle hedefledikleri üyelik kartına sahip kişilerden oluşan büyük bir üye sayısına ulaşmaya hiç çalışmadılar. Gerçek etkileri -sayısal güçlerinin tersine- 1914 öncesi Fransası'nın en büyük işçi sınıfı hareketi olan CGT'nin en parlak günlerinde doruğuna ulaşan devrimci-sendikalist harekete on yılı aşkın bir süre hâkim olma yetenekleriyle, yüz yıl sona ermeden ortaya çıkacaktı. Bu etkiyi sayıları sayesinde değil, zenginliğin küstahça teşhirinin en korkunç yoksullukla el ele gittiği, kibirli çürümenin ve çıplak baskının yoksulların kafalarına ümitsiz bir şekilde toplumsal devrim yoluyla ulaşılan pastoral eşitlik hayallerini soktuğu bu dönemde, Fransız işçilerinin arzuları ve deneyimleriyle çakışan ideallere tutkuyla bağlı olmaları sayesinde yaptılar.

Ama Fransız anarşizminin sendikalist safhasının açılması başlamasından önce, anarşistlerin 1881'de ana sosyalist hareketten ayrılmasıyla başlayan ve 1894'teki Otuzlar Mahkemesi'yle sona eren, biraz farklı bir karaktere sahip, net bir şekilde tanımlanan bir dönemi vardı. Bu her şeyden önce bir dramatik jestler ve romantik şiddet kültü dönemi idi ve 1890'ların başlangıcına damgasını vuran bir dizi sansasyonel terörist eylemle doruğuna ulaştı. Kuşkusuz bu dönemde bütün anarşistler terörist değildi; aslında sadece çok küçük bir azınlık şiddet eylemlerine karıştı. Ama şiddet düşüncesi şiddetin uygulanmasından ürken daha yumuşak mizaçlı kişileri bile büyüledi.

Bu tutuma katkıda bulunan birçok etki vardı. 1877'de, Komün'den sonra anarşizmin yeniden canlanmasındaki rolünü daha önce belirttiğimiz Paul Brousse, İtalyan Enternasyonalistlerinin daha önce benimsedikleri eylemle propa-

ganda düşüncesini kabul etti ve ertesi yıl bu eğilimin İtalya'daki önde gelen temsilcilerinden biri olan Andrea Costa, düşüncesini Paris'te yaygınlaştırdı. Rhône Vadisi'ndeki anarşistlerin Bakuninci eğilimleri onların komplocu şiddet düşüncesine doğal olarak sempatiyle yaklaşmalarına neden oluyordu; 1881 Londra Enternasyonal Kongresi'nin ayaklanma ve terörizm konularına ilişkin ateşli tartışmaları bu eğilimi teşvik etti. Sosyalist hareketin diğer akımlarından kopuş kuşkusuz bazı ılımlılaştırıcı etkileri ortadan kaldırmış ve aynı zamanda anarşistleri Marksistlerden ve Karşılıkçılardan ayıran teorik ve taktik özelliklerin gelişimini teşvik etmişti. Son olarak Paris Polis Şefi Louis Andrieux'nün ve onun yarattığı, gerçek adı Égide Spilleux olan Belçikalı *ajan provakatör* Serreaux'nun uğursuz etkisi söz konusuydu.

Serreaux 1880'de Parisli gruplarla temas kurdu ve belâgatli şiddet savunusuyla ilgi çekti. Ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra anarşist bir dergi çıkarmaktan söz etmeye başladı ve yasanın istediği teminat için 3000 frank ve gazetenin yerleşmesini sağlamak için altı ay boyunca ayda 1500 frank yardım önerdi. Para aslında An'rieux'den geliyordu, ama Serreaux anarşist davaya sempati duyan yaşlı bir Londra'lı bayanın armağanı olduğunu ileri sürdü. İyiliksever yaşlı hanım rolünü oynayacak bir suç ortağı bulmayı ihmal etmedi ve bu kadın rolünü, onu ziyarete giden Fransız anarşisti Émile Gautier'yi kandıracak kadar iyi oynadı. Serreaux'nun ilk başta yaklaştığı Jean Grave ve Élisée Reclus, Kropotkin ve Malatesta gibi, onun öyküsünü kuşkuyla dinlemişlerdi, ama kendilerine ait bir dergiye sahip olma arzusu Parisli yoldaşların çoğunun kuşkularını sildi ve 12 Eylül 1880'de *La Révolution sociale* adıyla haftalık bir dergi çıkmaya başladı.

La Révolution sociale Komün'ün bastırılmasından sonra Fransa'da çıkan ilk anarşist dergiydi ve derginin gerçek kurucusu Andrieux gibi bütün hareket de coşku içindeydi. Andrieux anılarında şöyle yazıyordu: "Anarşistlere bir dergi vermek, komplo merkezi ile Emniyet Müdürlüğü arasında bir telefon hattı kurmaktı." Ama Serreaux'nun rolü casuslukla

sınırlı değildi; aynı zamanda provoke ediyordu ve Gautier, Merlino, Cafiero ve Louise Michel'in yazılarının yer aldığı *La Révolution sociale*'in sütunları anarşist grupların ve önde gelen üyelerinin adlarını ve hatta adreslerini yayımlamanın yanı sıra -hesaplı bir sağgörüsüzlükle- şiddetli bir ton içeriyordu. Daha dirayetli yoldaşlar bir süre sonra kuşkulananmaya başladılar, ama *La Révolution sociale* bir yıldan uzun bir süre çıkmaya devam etti ve Eylül 1881'de kapanmasının tek nedeni Andrieux'nün şeffikten ayrılmasıydı.

1885'e kadar Paris'te başka bir düzenli anarşist dergi çıkmadı; bu tarihte Jean Grave'ın 1883'te editörlüğünü yapmak üzere Cenevre'ye gittiği *Le Révolté* Fransız başkentine taşındı ve 1887'de adını *La Révolte* olarak değiştirerek Mart 1894'te polisin baskılarıyla yok olana kadar orada çıkmaya devam etti.

1881 ile 1885 arasındaki dönemde anarşist gazeteciliğin merkezi, Cenevre ve kuzey İtalyan anarşistleriyle sıkı bağlantı olan ve Bakuninci geleneğe bağlı kalan militan Lyon şehrine kaydı. Orada 1882 yılının başında *Le Droit social*'in ilk sayısı çıktı. Yayımcıları son derece ateşli ve azimliydiler, gazetenin başını sürekli olarak otoritelerle derde sokan sözünü sakınmaz bir militanlığa sahiptiler. *Le Droit social* Temmuz 1882'de para cezalarının yükü altında kayboldu; üç hafta içinde *L'Étendard révolutionnaire* çıkmaya başladı ve 22 Temmuz 1884'te *Le Droit anarchique*'in son sayısının çıkmasına kadar farklı adlara ama aynı politikaya ve aynı yazarlara sahip dergiler iki yıldan uzun bir süre çıkmaya devam ettiler. *Le Droit anarchique* Lyon anarşist dergilerinin dokuzuncusuydu; yedincisi meydan okuyan bir mizah duygusuyla *L'Hydre anarchiste* (Anarşist Ejderha) adını taşıyordu. Bu, olaylarla dolu Lyon dergileri dizisinin editörleri dergilerin ortalama olarak 7000 adet satıldığını ileri sürüyorlardı. A-bartma alışkanlığını hesaba kattığımızda bile, tek rakibi Cenevre'deki *Le Révolté* olan *Le Droit social* ile ardıllarının 1880'lerin başlarında Fransız anarşizminin biçimlendirilmesinde son derece önemli bir rol oynadıklarına hiç kuşku yok.

Bence eylemle propaganda döneminin ruhunu, söz ettiğim dergilerden daha belâgatli bir şekilde yansıtan bir anarşist dergi daha var. İlk sayısı Émile Pouget'nin son derece canlı editörlüğüyle 24 Şubat 1889'da çıkan *Le Père peinar*d. Bu dergi anarşist gazetecilikteki yeni bir yönelimi temsil ediyordu. *Le Révolté* Kropotkin ve Grave'in ellerinde eğitimli, basitleştirilmiş ve akademik yapaylığı budanmış bir dille konuşuyordu, ama argoyla bozulmamıştı. Pouget orta sınıf ahlâkına ve orta sınıf politikasına karşı çıktığı gibi orta sınıf diline de karşı çıktı; yazarlarını kasıtlı olarak varoşların *argo*'sunu kullanmaya teşvik etti. Ayrıca okurlarına *‘iyi herifler’* verdiği öğütlerde, kararlı ve etkili eylem önerisi için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Sonuç, enerjisi ve zıplılığıyla hâlâ eğlendirici olan mizah dolu, sağı solu belli olmaz, küfürbaz, öfkeli bir dergi oldu, oysa Grave'in *Le Révolté*'deki çok emek harcanmış ağırbaşlı yazıları en istekli modern araştırmacının bile bir çaba harcamasını gerektirir.

Dönemin şiddet ruhu başka birçok şekilde de kendini gösterdi. Anarşist grupların benimsedikleri adlarda ortaya çıktı: Paris'te La Panthère, Bordeaux'da La Haine (Kin), La Ci-otat'da Les Terribles. Anarşist *chansonnier*'ler tarafından yazılan şarkılarda kendini gösterdi; bunlar arasında en popüler olanı dönemin çok sayıdaki devrimci ayakkabıcılarından biri olan Marie Constant'ın "La Dynamite"iydi:

*Babalarımız dans ederlerdi eskiden
Top sesleriyle geçmiştin;
Trajik dansın isteği
Güçlü bir müzik bugün
Dinamitle yelun, dinamitle yelun.*

Dinamitten söz etmekle yetinmeyen insanlar da vardı. Aslında, 1881 Londra Kongresi'nden sonra Fransa'da anarşist kaynaklardan yayılmaya başlayan şiddete yönelik sözlü ve yazılı propaganda miktarı ve 1881'de Çar II. Alexander'ın popülistler tarafından öldürülmesinin yarattığı coşku dikkate alındığında, terörizm dalgasının 1890'ların başlarındaki

doruğuna bu kadar yavaş bir şekilde tırmanması şaşırtıcı görünüyor.

Bu dönemde yaygın bir şekilde ilan edilen ilk şiddet eylemi Haziran 1881'de Saint-Germain'deki bir Thiers heykelini havaya uçurmaya yönelik bir girişimdi; Polis Şefi Andrieux planı daha önceden öğrendiği ve önlemek için hiçbir şey yapmadığı için, bu eylem Serreaux ile ikisi tarafından planlanmış olabilir ve bu nedenle gerçek bir anarşist propaganda eylemi olarak görülemez. Birkaç ay sonra bir Fransız anarşisti ilk suikast eylemi girişiminde bulundu. Genç, işsiz bir dokumacı olan Émile Florian cumhuriyetçi lider Gambetta'yı öldürmek için Reims'dan Paris'e geldi. Florian kurbanına yaklaşmadığı için karşısına çıkan ilk burjuvayı öldürmeye karar verdi ve 20 Ekim'de Dr. Meymar'ı vurup hafifçe yaraladıktan sonra kendini öldürmeye çalıştı. Girişimi yalnızca bir model oluşturması açısından önemlidir; Fransız anarşistlerinin tüm terörist eylemleri bireysel eylemler ya da en fazla üç ya da dört kişiden oluşan, grup kararlarıyla değil kişisel kararlarla harekete geçen çok küçük çevrelerin eylemleriydi. Bu anlamda Fransa'daki terörizm pratiği, hemen hemen tüm politik suikastlerin Sosyal Devrimci Parti içinde örgütlenen gruplar tarafından yapıldığı Rusya'daki pratikten belirgin bir şekilde farklıdır.

İlk gerçek suikast, Marsilya'da bir rahibeler manastırındaki işinden atılmış, eylemle propagandanın inançlı bir savunuru olan Louis Chavès adlı bir bahçıvanın, öncü bir propaganda eylemi olarak gördüğü bir eylemle öcünü almaya karar verdiği 1884 baharında gerçekleşti. Chavès eylemden sonra öldürülmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu ve *L'Hydre anarchiste*'e ölümünden sonra ellerine geçeceğini hesapladığı bir açıklama mektubu yazdı.

Atasözünün dediği gibi, bir kişi başlarsanız yüz kişi oluruz. Bu nedenle ben başlayan ilk kişi olma şerefine sahip olmak istiyorum. Varolan durumu sözcüklerle ya da kağıtla değiştiremeyeceğiz. Gerçek anarşistlere, aktif anarşistlere vereceğim son öğüt, benim gösterdiğim gibi iyi bir tabanca, iyi bir hançer ve bir kutu fitille silahlanmalarıdır...

Daha sonra manastıra döndü ve başrahibeyi öldürdü. Polis tutuklamaya geldiği zaman uyarıda bulunmadan onlara ateş açtı ve vurularak öldü.

Chavès kahramanlığını öven ve eylemini bir örnek olarak savunan anarşist gazeteler için gelip geçici bir heyecan vesilesi oldu. Bir gazete onun öcünü almak üzere bir tabanca bile önerdi, ama onu kullanmak için kimse ortaya çıkmadı ve başka bir anarşist suikastçinin onun girişimini sürdürmesine kadar hemen hemen sekiz yıl geçti. Bu arada Fransız anarşizminin tarihindeki en etkileyici olaylardan bazılarını yol açan farklı bir doğrudan eylem türü ortaya çıktı. Kilise temsilcileri ve devletle gönüllü bir şekilde işbirliği yapan özellikle acımasız bir şirketin tahakkümü altındaki Monceau-les-Mines madencilik kentlerinde bir dizi olay başladı. Kara Çete olarak bilinen bir örgüt yöneticilere ve hükümet görevlilerine uyarı mektupları göndermeye başladı; Ağustos 1882’de çete üyeleri önce yol kenarındaki haçları kaldırarak ve sonra 15 Ağustos gecesi çok sayıda insanı bir araya getirip küçük bir kiliseyi ve yakındaki bir köydeki dinsel bir okulu yağmalayarak ve yakarak bir dizi din karşıtı eylem yaptılar; bu yağmalama ve yakma eyleminden sonra tehlike çanını çalıp Monceau’ya doğru yürümeye başladılar, ama kente varmadan önce dağıldılar. Otoriteler süratle hareket ettiler ve yirmi üç kişiyi tutuklayarak bir heyecan ve endişe ortamı içinde mahkemeye çıkardılar; mahkeme piyade ve jandarma bölükleri tarafından korunuyordu. Mahkemede sunulan deliller, 800 üyesi olduğu tahmin edilen Kara Çete’nin, yarı eğitilmiş ve yarı aç işçilerin ümitsizliği amansız ve hayal edilemez bir baskıyla karşı karşıya geldiğinde ortaya çıkan türden ilkel bir işçi sınıfı terörist örgütlenmesi olduğunu düşündürmektedir. Üyeleri geceleri ormanlarda toplanıyorlardı ve yeni üyeler ölüm yeminlerinin eşliğinde ayrıntılı törenlerle kabul ediliyorlardı.

Davanın Monceau-les-Mines’deki olaylara anarşistleri karıştırmaya çabalarına karşın, herhangi birinin bu olaylarla bir ilgisi olduğunu düşündürebilecek hiçbir kanıt ortaya çıkma-

dı. Tam tersine, Lyon anarşistleri madencilerin kahramanlıklarını duydukları zaman şaşırılmışlar ve hayran olmuşlar ve hemen bölgeye temsilcilerini göndermişlerdi. Ancak yerel anarşist grup üyelerinin, 1883 ve 1884’teki kiliselere ve yöneticilerin evlerine yönelik bir dizi dinamitleme olayına katıldıklarına kuşku yok; bununla birlikte bu patlamalara ilişkin mahkemelerde, patlamaların en az birinin kuşkulu teröristleri bulaştırma amacıyla bir polis ajanı tarafından düzenlendiği ortaya çıktı.

Fransız Hükümeti ilk yasadışı eylemlerin zaten feshedilmiş olan Saint-Imier Enternasyonalı’nın kapsamlı bir ayaklanma planının işaretleri olduğu fikrine kapılmasaydı Monceau-les-Mines’deki olaylar kısa bir süre sonra unutulabilirdi. Bu varsayım temelinde polis Ekim ortasında Paris’te ve güney-doğu Fransa’da bir dizi tutuklamaya girişti ve 8 Ocak 1883’te altmış beş ünlü anarşist Lyon’da mahkemeye çıkarıldı; Peter Kropotkin ve Émile Gaultier’nin yanı sıra doğu Fransa’daki önde gelen militanların hemen hepsi aralarındaydı.

Lyon mahkemesinin atmosferi, *Le Droit social*’de daha önce devrimin ilk eylemi olarak yıkılması gereken, “burjuvazinin nadide çiçeğinin” buluşma mekânı olarak ilan edilen Lyon’daki Théâtre Bellecour’un lokantasına yerleştirilen bir bombanın tutuklamaların başlamasından kısa bir süre sonra patlaması nedeniyle özellikle gergindi. 1883 yılının sonunda Cyvoct adlı anarşist bir gazeteci son derece kuşkulu deliller temelinde Şeytan Adası’nda ağır çalışma cezasına çarptırıldıysa da, olay hiçbir zaman tam olarak açıklığa kavuşmadı. Anarşistler olayla herhangi bir ilişkileri olduğunu reddettiler ve Cyvoct’un suçsuz olduğunu ilan ettiler. Dönemin diğer terörist eylemlerini ne kadar coşkuyla selâmladıkları anımsanırsa, redlerini kabul etmek ve Monceau-les-Mines’deki en az bir dinamitleme olayı gibi, bu eylemin de aslında polis kaynaklı olduğundan kuşkulananmak makul görünüyor. Kara Çete üyelerinin mahkemesinden ve anarşist liderlere

yönelik tutuklamaların başlamasından daha uygun bir zaman olamazdı.

Kropotkin'e ayrılan bölümde Lyon mahkemesinin başlıca özelliklerini tartıştım. Yasaklanmış olan Enternasyonal'e üye olmakla suçlanan Kropotkin, Gautier ve bazı başka sanıklar gayet net bir şekilde Enternasyonal'in artık varolmadığını kanıtladılar, ama bu Fransız Hükümeti'nin anarşist hareketin kafasını çok güçlenmeden ezme niyetinde olduğunu açıkça gösteren cezaların verilmesini önlemedi. Fransa' da ulusal öneme sahip iki entelektüel olan Kropotkin ve Gautier, güçlü Lyon hareketinin liderleri olan Bernard ve Bordat beşer yıl hapse mahkûm oldular. Villefranche, Saint-Étienne ve Vienne'deki en etkin militanlar Liégon, Ricard ve Martin dörder yıl hapse mahkûm oldular.

Hükümetin, adaleti politik bir araç olarak kullanma isteği, diğer bir ünlü anarşist mahkemesi olan, 1883'teki Louise Michel ve Émile Pouget davasında da açıkça ortadaydı. 1880'lerde, anarşistler büyük sayılarda örgütlü işçi hareketine girmeye başlamadan önce, toplumdaki en çok ezilen gruplarla, özellikle de Paris'te işsizlerle ilgilenme ve onları yasadışı eylemlerle durumlarını protesto etmeye teşvik etme eğilimindeydiler. 9 Mart 1883'te, işsizlerin Invalides yakınındaki bir açık hava gösterisi polis tarafından dağıtıldı ve kara bir bayrak taşıyan Louise Michel ve Pouget'nin önderliğindeki 500 kadar gösterici Boulevard Saint-Germain yönünde ilerlemeye başladı. Canettes Caddesi'nde göstericiler "Ekmek, iş ya da kurşun!" diye bağırarak bir fırını yağmaladılar. İki başka fırın daha aynı şekilde yağmalandı ve içindeki ekmekler yürüyüşçülere dağıtıldı. Daha sonra, kalabalığın Place Maubert'e kadar ilerlemesine izin veren polis onlara saldırdı. Pouget, Louise Michel'in kaçabilmesi için cesur bir mücadeleye girişti, ama Michel tutuklandı ve mahkemeye çıktı. Dava, Pouget'nin odasında "devrime yardımcı olmaya karar veren askerler"e hitap eden, onları kışkılarını yakmaya, subaylarını öldürmeye ve polise karşı mücadelelerinde isyancı halka katılmaya çağıran broşürler bulunmasıyla ağırlaştı. Broşürler

Cenevre'de basılmıştı, ama Pouget bunları Fransa'da dağıtma görevini üstlenmişti. Louise Michel pek az bir kanıtla firınların yağmalanmasını teşvik etmekle suçlandı. Altı yıl hücre cezasına mahkûm edildi, Pouget ise sekiz yıl.

Fransız Hükümeti bu noktada, adaletin Fransa'daki en etkin ve zeki anarşistleri uzun süre saf dışı bırakmak için kullanılması konusunda kendini kutlamış olmalı. Ama kamuoyu mahkemeden ve cezalardan rahatsız oldu ve sonunda hükümet Lyon mahkemesinin mahkûm ettiklerinin yanı sıra Louise Michel ve Pouget'nin de serbest bırakılmasını sağlayan bir affı kabul etmek zorunda kaldı. Lyon ve Paris mahkemeleri anarşist harekete zarar vermek bir yana, hem işçilerin hem de eğitimli kesim arasında itibarını arttırdı.

Aslında 1880'lerin sonundan itibaren anarşizmin Fransa' da *fin-de-siècle*'i niteleyen toplumsal, ahlâki ve sanatsal bağlardan kurtuluş yönündeki eğilimlerin karmaşık modelindeki yeri, hem entelektüeller hem de sanatçılar tarafından kabul edildi. İlk anarşist öğrenciler grubu 1890'da Paris'te kuruldu ve bu yıldan itibaren birçok yazar ve ressam, 1940'ların Londra, New York ve San Francisco'sunda olduğu gibi, edebi-sanatsal çevrelerde moda haline gelen bir tarzda kendilerini anarşizmle özdeşleştirmeye başladılar. Ziyarete gelen Oscar Wilde, Simgeci *L'Hermitage* dergisinin 1893'te çeşitli yazarlarla yapılan anketini yanıtlarken, bir zamanlar politik olarak tiranları desteklediğini ama artık bir anarşist olduğunu belirtti. Anarşist gazetelerden ve anarşizme yakın edebi dergilerden görülebildiği üzere, birçok Fransız arkadaşına konuşuyordu.

Ressamlar arasında Camille Pissaro ve oğlu Lucien anarşist harekete sıkı bir şekilde dahil olmuşlardı; *Le Père peinard*'a ve Jean Grave'ın *La Révolte* kapandıktan sonra 1895'te kurduğu *Les Temps nouveaux*'ya düzenli olarak çizimler ve taşbasması resimler veriyorlardı. Aslında Grave, dergisinin sayfalarına 1890'ların önemli deneysel ressamlarının birçoğunu ve güçlü karikatüristlerini çekmişti; iki Pissaro'nun yanı sıra Paul Signac, Van Dongen, Felix Vallotton, Ste-

inlen, Caran d'Ache ve Van Rysselberghe *Les Temps nouveaux* için illüstrasyonlar hazırlıyorlardı; birkaç yıl sonra Vladimirinck ve diğer Fauve ressamaları anarşizmi uygun bir doktrin olarak kabul ettiler.

Yazarlara gelince, doksanların birçok karakteristik şahsiyeti anarşizmin tehlikeli alevi etrafında parlak ve büyümüş böcekler gibi dolanıp duruyorlardı. Octave Mirbeau, Richépin, Laurent Tailhade, Bernard Lazare ve Paul Adam *Les Temps nouveaux*'ya yazılar yazdılar; Simgeci şair Stuart Merrill ise derginin dönemsel mali krizlerinden çıkmasına yardımcı olan "melekler"den biriydi. 1892'de bir diğer önemli Simgeci olan Francis Vielé-Griffin, dergisi *Les Entretiens politiques et littéraires*'i edebi anarşizmin bir yayın organına dönüştürdü; yazarları arasında Paul Valéry, Henri de Regnier, Remy de Gourmont ve Stéphane Mallarmé bulunuyordu. En şiddetli anarşist dergi *L'Endehors*, kendisini Xo d'Axa adıyla tanıtan ama gerçek adı Galland olan tuhaf biri tarafından çıkarılan bir tür entelektüel *Père peinard*'dı; Émile Verhaeren ve Saint-Pol Roux gibi yazarların yazılarını yayımlıyordu. Şu ya da bu şekilde hemen her Simgeci yazar anarşizmin edebi yönleriyle bağlantı içindeydi.

Anarşizmde yazarları ve ressamaları çeken şey, grupların şairane olmayan gündelik etkinlikleri değildi. Hatta belki de esas olarak anarşi düşüncesinin kendisi bile değildi, daha çok Mallarmé'nin 1894'te Otuzlar Mahkemesi'nde bir anarşist dostu lehine tanıklık yaptığı ve onu "yeni olan her şeye meraklı, ince bir ruh" olarak tanımladığı zaman duyarlı bir şekilde ifade ettiği bir cesaret ve araştırma ruhuydu. Anarşizmin aklın bağımsızlığını, eylem özgürlüğünü ve kendi hatırına deneyimi beslemesi, sanatçılara ve entelektüellere hitap ediyordu. Teröristler 1892 ve 1893'te sansasyonel eylemlere ve suikastlere giriştikleri zaman, liberter entelijansiyanın anarşizmi terketmek bir yana, bu yalıtılmış protesto eylemlerinde bireyselliğin ifadesini görmeleri anlamlıdır. Aynı zamanda deneyim çeşitliliğine yönelik *fin-de-siècle* susuzluğuyla, suikastçilerin yaşamlarında ürkütücü ama merak

uyandırıcı bir duyumculuk gördüler. Belki de en önemlisi, kısmen terörist tavrı oluşturan ve Paul Adam'ın tüm suikastçilerin en ürkütücüsü olan Ravachol'dan söz ederken, "*le Rénovateur du Sacrifice Essentiel*" olarak teşhis ettiği saptırılmış mistisizm ögesini gördüler.

Ravachol'un Mart 1892'de başlattığı terörist eylemler dizisi, Fransız anarşizminin tarihindeki en etkileyici ve tartışmalı bölümü oluşturur. Sadece kısa bir süre devam etti -Mart 1892'den Haziran 1894'e kadar- ama bu süre içinde Paris'te dokuz kişinin ölümüne neden olan on bir dinamit patladı; Sırp bakan anarşist bir ayakkabıcı tarafından ağır bir şekilde yaralandı ve cumhurbaşkanı bir suikastçinin hançeriyle öldürüldü. Bu eylemlerin sonucunda dört suikastçi idam edildi, devrimci gruplara karşı baskıcı yasalar kabul edildi ve anarşist hareket sonunda değişmiş ve yenilenmiş bir şekilde çıktığı en kötü krizini yaşadı ve geride bıraktı.

Daha önce belirttiğim gibi, 1890'ların terörizmi, Fransız anarşistlerinin bol bol şiddetten söz ettikleri ama sözlerini eyleme dökme eğilimi göstermedikleri bir on yıl boyunca hazırlanmıştı. Olaydan bu kadar sonra, 1892'de bir dizi genç adamın neden aynı zamanda, şiddet hareketleri sergilemeye kararlı ve adalet olarak düşündükleri bir şey için kendilerini feda etmeye istekli bir şekilde ortaya çıktıklarını anlamak kolay değil. Ortaçağdaki adaşlarının tersine bu suikastçiler hiçbir mezhebe ait değildiler ve hiçbir disiplinli grup içinde çalışmıyorlardı. Bireyciliği Stirnerci bir aşırılığa vardırıarak kendi inisiyatifleriyle hareket ediyorlardı. Toplum onları caniler olarak görüyordu; onlar ise kendilerini yargıçlar ve celatlar olarak görüyorlardı. Anarşistlerin birçoğu onları alkışlıyor, hatta onları şehit statüsüne çıkarıyorlardı, ama genellikle onları taklit etmeyi reddediyorlardı. Ve bu taklit etme gönülsüzlüğünde anarşist bakış açıları nedeniyle haklıydılar, çünkü öldürmek iktidarın en üst biçimidir ve kendi sorumluluğuyla öldüren terörist kesinlikle tiranların en solumsuzudur. Aslında suikast edimi anarşizmi karşıtıyla birleştiren daireyi tamamlar. Bu insanların samimi niyetleri ve

kaderlerinin karanlığı insanı etkileyebilir, ama eylemleri diğer cinayetler kadar olumsuzdur. Bununla birlikte, gölgeleri herhangi bir anarşizm tarihçisinin yanında esrarengiz bir şekilde yürür; tarihçi onları yolun davetsiz misafirleri olarak bir yana bırakamaz. Onlar yalnızca trajedi nedeniyle yerlerini talep ediyorlar.

1892 ve 1894 terörist eylemleri, Paris'in varoşlarında görünüşte önemsiz bir olayla başlayan tuhaf bir neden sonuç zincirini izledi. 1 Mayıs 1891'de bir grup anarşist Levallois Banliyösü'nde bir gösteri yapmak istedi. Polis göstericileri dağıtırken çıkan silahlı çatışmada içlerinden biri yaralandı. Yaralanan adam ile iki gösterici yakalandı ve mahkemeye çıkarıldı; savcı Bulot ölüm cezası talep etti; jüri yaralı adamı suçsuz buldu ve Mahkeme Başkanı Benoît'nın teşvikiyle diğer ikisini uzun süreli hapis cezasına çarptırdı.

Anarşist basında görece az ilgi uyandıran bu dava, kendine Ravachol adını uygun bulan Koenigstein adlı bir boyacıyı çok öfkelenдіrdi. Ravachol gençliğinde anarşist olmuş ve büyük ölçüde aşırı yoksulluğu nedeniyle yeraltı suçlularının dünyasına kaymıştı. Bu, soygunun haklılığının anarşist çevrelerde uzun uzun tartışıldığı bir dönemdi. İlkeli ve örnek alınacak yaşamları olan Élisée Reclus ve Sébastien Faure gibi insanlar mülkiyetin ahlâksızlığına öylesine inanıyorlardı ki, her tür hırsızlığa sadece teorik zeminde göz yummaya hazır dılar; Jean Grave gibi diğerleri suç eylemlerinde, insanları özgür bir toplumun yüksek ideallerine uygun olmayan bir hale getirecek bir çürüme görüyorlardı. Ravachol, Reclus ve Faure'un teorilerini uygulamaya koyanlardan biriydi ve yaşamı belki de Grave'in tezlerinin doğruluğunu gösteren bir ders olabilir. Küçük hırsızlıklarla işe başladı ve pek de başarılı olmadığı alköl kaçakçılığı ve sahtekârlıkla devam etti. Bu sırada naif bir şekilde bugünkü şiddet savunusunu gelecekteki pastoral bir kardeşlik görüşüyle birleştiren ilkel bir felsefe geliştirmişti. Bunu kendi akordiyonu eşliğinde söylediği şarkılardan birinde ifade ediyordu:

*Kurmak için eşitliği,
Öfkeyle dolu olmalı kalpler,
Süpürüp atılmalı bur juvalar,
İşte o zaman savaş gidecek
Gerçekleşecektir kardeşlik.*

Bir süre sonra büyük ölçekli soygunlara başlamak için pek de kârlı olmayan küçük hırsızlıklardan vazgeçmeye karar verdi ve 1891 yazının başlarında, ancak bir süre sonra açığa çıkan ve hiç bir şekilde eylemle propaganda kategorisine girmeyen iki çirkin suç işledi. Birisi yüzük ve mücevher bulmak için Comtesse de la Richetaillée'nin Terrenoire'daki tnezarını açmasıydı; değerli hiçbir şey bulamadı ve bir ay sonra kesin olarak kanıtlanan bir cinayet işledi. Kurban Chambles Münzevisi adıyla bilinen, elli yıldır bağışlarla yaşayan ve büyük bir servet biriktirdiği söylenen, doksanlık cimri Jacques Brunel'di. Bu gibi durumlarda genellikle yalan olan söylenti bu kez doğruydı; Ravachol ve suç ortakları yaşlı adamı öldürüp 15 000 frankını aldılar. Ertesi yıl cinayet suçlamasıyla mahkemeye çıkan Ravachol amacının tamamen bencilce olmadığını beyan etti:

Öldürdüysem, öncelikle kişisel ihtiyaçlarımı karşılamak, daha sonra anarşist davanın yardımına koşmaktı, çünkü biz halkın mutluluğu için çalışıyoruz.

Davaya ne kadar verdiği bilinmiyor, ama kazancının bir kısmını Clichy davasıyla ilişkili olarak hapsedilenlerin aileleri için kullandığı kesin. Bu arada Chambles Münzevisi cinayetindeki suç ortaklarından dördü yakalandı ve olaydaki payları nedeniyle hapsedildi. Ravachol tutuklandı, ama kaçtı ve polis onu izleme konusunda tuhaf bir ilgisizlik sergiledi. Bu Ravachol'un bir muhbir olduğu söylentilerine yol açtı ve *Le Révolté*'de bir yazar onu "eskiden Bay Andrieux'nün hatırına *La Révolution sociale*'i çıkaran ajan Serreaux'nun yeni bir örneği" olarak tanımladı.

Bu lekeyi silme arzusu, bundan sonra Ravachol'u ne bir polis ajanının eylemleri ne de kişisel kazançla yönelik eylemler olarak yorumlanabilecek bir dizi cinayete iten nedenler-

den biri olabilir. Seçtiği kurbanlar, Clichy Olayı'na karışanların davasında en önemli rolü oynayan kişilerdi. 11 Mart 1892'de Başkan Benoit'nun evini havaya uçurdu. Onaltı gün sonra, 27 Mart'ta savcı Bulot'nun evini havaya uçurdu. İki patlamada da kimseye bir şey olmadı. İki gün sonra Ravachol, garsonlardan birinin kendisini tanıdığı ve polise ihbar ettiği bir lokantada dramatik bir mücadeleden sonra tutuklandı.

26 Nisan'da çok iyi korunan bir mahkeme salonunda Ravachol ömür boyu ağır çalışmaya mahkûm edildi. İki ay sonra Chambles Münzevisi'nin öldürülmesine ilişkin dava için Montbrison'a getirildi. Bu kez ölüm cezasıyla yargılanıyordu, ama mahkemede gören herkesi şaşırtan bir sükûnet sergiledi. Ölüm cezasını bir "*Vive l'Anarchie!*" cıglığıyla karşıladı ve din karşıtı bir şarkı söyleyerek giyotine yürüdü.

Ravachol kahraman eşkiya geleneği içinde yer alıyordu. Cesareti yadsınamayacak kadar büyüktü. İdealizmi ve görev duygusu bile içten görünüyordu. Bu korkunç eylemlerin, insanın insana böyle bir dehşet yaşatmayacağı bir dünyanın yolunu açacağına gerçekten inanıyordu. Kendisini romancı Octave Mirbeau'nun betimlediği gibi görüyordu: "Arkasından güneş ışığının ve sakin göklerin keyfinin geldiği gök gü-rültüsü." Yoksulluk; kendisine ve başkalarına yapılan hak-sızlıklar kafasına kazınmıştı ve haklı olduğunu düşündüğü amaçlarla hareket etti. Ama araçların bu amacı ne kadar çarpıtabileceğini ve bireysel hayatlara yönelik -Chambles Münzevisi gibi değersiz bir yaşlı adamın yaşamı bile olsa-hor görünümünün bütün olarak yaşamın hor görülmesine yol açabileceğini unuttu. Trajik bir şekilde yanıldı ve yanılığını metanetle ödedi.

Ravachol, Montbrison'daki yargıçların önüne geldiğinde şu sözleri söyledi: "Ben kişi olarak kendimi feda ettim. Hâlâ savaşıyorsam, anarşist düşünce için savaşıyorum. Mahkûm olup olmamam benim için çok önemli değil. Biliyorum ki ö-cüm alınacak." O bu sözleri söylediğinde üç süreci başlamıştı. Onun ilk dinamitleme eyleminden dört gün sonra, Paris'

te Lobau kışlalarının dışında esrarengiz bir bomba patladı. Sonra, ilk mahkemede hüküm giymesinden bir gün önce tutuklandığı lokantaya yerleştirilen başka bir bomba lokantanın sahibi ile bir müşterinin ölmesine neden oldu. Bu eylemlerin faili 1894'te Londra'da tutuklandı ve yargılanmak üzere Fransa'ya getirildi. Bir marangoz olan ve Ravachol'dan oldukça farklı bir terörist tipini temsil eden Téodule Meunier ydi. Örnek olacak bir yaşam sürdüren, mükemmel ve akli başında bir işçi olan bu genç adam, eski yoldaşı Charles Malato'nun betimlediği gibi aynı zamanda "ideal toplum arayışında Saint-Just kadar tutkulu ve ona giden yol arayışında aynı ölçüde amansız olan, en ilginç devrimci aydınlanmacı tipi, bir çileci ve bir hayalperest"ti. Ravachol'dan taşan doğal şiddet Meunier'nin mizacının bir parçası değildi; soğuk rasyonellik onu aynı ölçüde yıkıcı olmaya itti. Meunier giyotinden kurtuldu, ama sürgünde geçirdiği uzun yıllar boyunca eyleminin masum insanların ölümüne neden olması konusunda hiçbir zaman pişmanlık göstermedi. "Ben yalnızca yapmam gerekeni yaptım," diyordu Jean Grave'a yirmi yıl sonra. "Tekrar başlasam yine aynı şeyi yaparım."

Ravachol'un idam edilmesinden sonra, terörist kampanyada geçici bir ara oldu. Sonra 8 Kasım 1892'de l'Opéra Caddesi'ndeki bir madencilik şirketinin bürosuna bir bomba yerleştirildi. Başka bir bomba Bons-Enfants Caddesi'nin polis karakolunda patlayınca dört polis öldü. Suikastçi hemen teşhis edilemedi ve terörist ateşin birdenbire bir dizi sansasyonel eylemle doruğuna ulaşması için bir yıl daha geçmesi gerekti.

Bu eylemler 13 Kasım 1893'te, "Karşılaştığım ilk burjuvayı vurursam, masum birini vurmuş olmam" düşüncesinden etkilenen, başka bir dürüst, akli başında ve fanatik işçi olan Léathier, Sırp Bakana bir ayakkabı tamircisi bıçağıyla saldırıp onu ağır bir şekilde yaraladığı zaman başladı. Ve dört hafta sonra, 9 Aralık'ta, Auguste Vaillant Temsilciler Meclisi salonuna bir bomba attı ve Fransız yöneticileri kordudan titretti.

Meunier ve Léauthier'nin tersine Vaillant sefalet içinde yetişmiş, durmadan iş değiştiren, sosyalizmi ve daha sonra anarşizmi benimsemiş ve nihayet Arjantin'e göç ederek orada üç yıl Chaco ilinde bir toprak imtiyazı elde etmek için çalışmış sevimli bir bohemdi. Başarısız oldu ve Mart 1893'te geri döndü. Arkadaşı ile kızını rahata erdirecek türden bir iş bulmaya çalıştı, içinde yaşamak zorunda bırakıldıkları sefalet nedeniyle ıstırap çekiyordu. Bu aklını o kadar çok kurcaladı ki sonunda "haklarını talep eden ve kısa bir süre sonra sözcüklere eylemleri ekleyecek olan bütün bir sınıfın çılgılığı" olacak simgesel bir eylem yapmaya karar verdi. Girişimini planlamasına ve gerçekleştirmesine yol açan gözle görülür zihinsel eziyet onu teröristlerin en sempatiklerinden biri yapmaktadır; burada hiç değilse, kendisine yakın insanlara yönelik bağlılığın ve acıma duygusunun ve büyük bir jestin insanları adaletsizlik kâbusundan uyandırabileceğine duyulan inancın harekete geçirdiği tutkuyla işleyen bir zihin söz konusudur.

Ama girişiminin yarattığı korku ne acımaya ne de anlayışa yer bıraktı. Onun eylemi nedeniyle kimse ölmedi, ama o ölüme mahkûm edildi; yüzyılın başından beri fiilen hiçkimseyi öldürmemiş birine ilk kez böyle bir ceza veriliyordu. Ama yaralanan milletvekillerinden birinin imzalattığı bir dilekçeye rağmen Başkan Sadi Carnot af kararını imzalamayı reddetti.

Vaillant darağacına Ravachol kadar cesur bir tavırla ve "Yaşasın Anarşi! İntikamım alınacak!" diye bağıarak gitti. Ve intikam alındı, korkunç bir şekilde ve tekrar tekrar. İdamından bir hafta sonra Gare St-Lazare'daki Café Terminus' a bir bomba atıldı. Yirmi kişi yaralandı, içlerinden biri öldü.

Bombayı atan hemen yakalandı; ünlü bir Komünarın oğlu olan Émile Henry adında genç bir adamdı; daha sonra Bons-Enfants Caddesi'ndeki polis karakolunda patlayan bombayı da koyduğunu gururla itiraf etti. Henry belki de Fransız teröristlerinin en ilginçiydi; ve kuşkusuz en vahşisi. Olağanüstü bir zekası ve büyük bir edebi yeteneği vardı, ama iyi bir

kariyer olanağını kendini anarşist propagandaya adanarak harcamıştı. Başlangıçta eylemle propaganda teorisine karşıydı, ama Ravachol'un idamı onu çok etkiledi ve ardından "kitleleri uyandıran... ve onlara burjuvazinin yaralanmaya açık yanını gösteren" şiddet eylemlerinin savunucusu olmak üzere yüz seksen derecelik bir dönüş yaptı. Henry soğuk bir zekâda tutkunun yerini alan amansız mantıkla yeni yönünü aşırı ucuna kadar izledi ve bu uç onu nefret ettiği adaletsizlikler konusunda kesinlikle suçsuz olan insanlara ayırım yapmaksızın saldırmaya götürdü. Daha sonra söylediği gibi tek üzüntüsü patlamanın daha fazla kurbanı olmamasıydı.

Henry'nin eylemi tüm Fransa'da bir korku ürpertisi yarattı ve anarşistler şiddet hayallerinin on yıl içinde kendilerini getirdiği noktayı anlayarak sarsıldılar. "Henry'nin eylemi," diyordu militan Charles Malato "en çok anarşiyi sarstı." Olay edebi anarşistler üzerinde de benzer bir ayıltıcı etki yaptı. Laurent Tailhade, Vaillant'ın girişiminde "güzel bir jest" görmüştü; Victor Barracund, Ravachol'u "şiddet yanlısı bir İsa" olarak ele almıştı; ama Henry'nin dehşet verici eyleminden sonra hemen herkes, Octave Mirbeau'nun, gerçek anarşizmi, anarşizm adına yapılan eylemlerden ayıran sözlerini tekrarlıyordu:

Anarşinin ölümcül bir düşmanı, bombasını, evlerine gitmeden önce bir bardak bira içmek için bir kahveye gelmiş sakın ve kim olduğu bilinmeyen insanların arasına atan Émile Henry' den daha iyi bir şey yapamazdı... Émile Henry bir anarşist olduğunu söylüyor, iddia ediyor. Olabilir. Bugünlerde caniler arasında mahkemeye çıkarıldıklarında eylemlerini haklı çıkarmak için başvurdukları bir moda haline geldi bu... Her partinin canileri ve delileri vardır, çünkü her partinin insanları vardır.

Ders alındı. Café Terminus'daki patlama, Fransız anarşizminde döneminin dünyasında daha gerçekçi sorumlulukların üstlenilmesine yönelik yeni bir eğilimin başlangıç tarihi olarak alınabilir. Henry'nin tutuklanmasından kısa bir süre sonra vuku bulan üç patlama, Belçikalı bir anarşist

olan Pauwels, Madeleine'de kendini havaya uçurduğu zaman sona erdi. 4 Nisan'da bir lokantadaki bir patlama -bomba eylemlerinin sonuncusu- ironik bir şekilde bir Vaillant hayranı olan Laurent Tailhade'ın yaralanmasına neden oldu. Ama Vaillant'ın istediği intikamın sonuncusu henüz gerçekleşmemişti ve bu son eylem etkileyici bir final oldu. 24 Haziran'da Başkan Carnot resmi bir ziyaret için Lyon'a geldi. Aynı gün İtalyan anarşisti Santo Caserio da Cette'den geldi; akşam saat dokuzda Başkan'ın etrafını saran kalabalığın arasına karıştı ve ritüel haline gelmiş olan "*Vive la Révolution! Vive l'Anarchie!*" sloganıyla onu karaciğerinden bıçakladı. Carnot aldığı yara nedeniyle öldü. Bu ilkel bir adalet edimiydi. Carnot Vaillant'a acımamıştı, kan davası güden Caserio da ona acımadı. Ama kan davası yasasının ötesinde bir şeyler arayanlar için bu, ne anarşizmin davasını ilerleten ne de 19. yüzyıl insanının karşılaştığı adaletsizliğin ağırlığını azaltmaya yarayan kahramanca bir eylemdi, faydasız bir fedakârlık içeren eylemlerin sonuncusuydu yalnızca.

Terörist kampanyanın dolaylı sonucu olarak hareketin vermek zorunda kaldığı hayatta kalma mücadelesinin de yardımıyla anarşistler bunu anladılar. Vaillant'ın girişiminin neden olduğu panik içinde, Temsilciler Meclisi, Fransız politik tarihinde *les lois scélérates* (vicdansız yasalar) diye kötü bir ün kazanan bir dizi önlemleri kabul etti. Birincisi yalnızca suç edimlerini teşvik etmeyi değil aynı zamanda, onları yazılı ya da sözlü olarak savunmayı da suç haline getiriyordu. İkincisi "suç dernekleri"yle ilgiliydi ve onları eylemleriyle değil niyetleriyle tanımlıyordu. Son olarak, Carnot'nun ölümünden sonra üçüncü bir yasa "herhangi bir yolla" anarşist propaganda yapılmasını yasakladı.

Bu yasaların katı bir şekilde uygulanması sonunda anarşist hareketi tamamen yeraltına sürükleyebilirdi. Hükümetin yapmak istediği de buydu. İlk hedefi anarşist basındı. 21 Şubat 1894'te *Le Père peinar'd*ın yayımına son verildi. Üç hafta geçmeden *La Révolte* kapatıldı. Birçok anarşist ente-

lektüel tutuklandı ve 6 Ağustos'ta en tanınmışlarından bazıları Otuzlar Mahkemesi'ne getirildi.

İddia makamı Otuzlar Duruşması'nı kendi kendini balalayacak bir Makyavelistlikle düzenlemişti. Sanıkların arasına Ortiz adlı bir Meksikalı'nın önderliğindeki ünlü bir "yasadışı anarşistler" çetesi yerleştirildi; işin doğrusu bunlar kârlarının bir kısmını anarşist davaya veren profesyonel hırsızlardı. İddia makamı tanınmış on dokuz anarşist teorisyenini bu modern Robin Hood'ların yanına yerleştirerek, jürinin gözünde meseleyi karıştırmayı, Jean Grave ve Sébastien Faure, Paul Reclus ve Émile Pouget gibi adamları canilerin gerçek suç ortakları olarak sunmayı umut ediyordu. Duruşma bir hafta sürdü ve yargıçların açık önyargılarına karşın, iddia makamının kurmaya çalıştığı bağlantıların doğru olmadığı kolayca kanıtlandı. Sonunda yalnızca Ortiz ve iki arkadaş hapse mahkûm edildi. Gerçek anarşist liderleri beraat ettiren jüri kararı yalnızca terörist dönemin değil aynı zamanda yarattığı tepkinin de sona erdiğini ifade ediyordu.

Basınının yok edildiği, liderlerinin mehkemelere çıkarıldığı ve hareketin özerk gruplardan oluşan yapısının yerle bir edildiği 1894 yılından sonra Fransa'da anarşizmin 19. yüzyılın son yıllarında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında etkisini en üst düzeye çıkarmayı başarması, Fransız anarşizminin kendisine özgü canlılığını ve 19. yüzyılın politik arenasındaki köklerinin sağlamlığını göstermektedir. 1881 ile 1894 arasındaki dönem, anarşistlerin marjinal toplumsal gruplar içinde dolaşıp durdukları ve bir yanda ümitsiz eylemlerde, öte yanda pastoral hayallerde mutluluk devresine giden bir yol aradıkları bir yalıtılmışlık dönemiydi. 1894 ile 1914 yılları arasında geçen süre, yalnızca var olan otorite sistemini rahatsız etmenin yollarını değil, aynı zamanda erkekleri ve kadınları daha dolu, daha özgür bir yaşam için eğitme araçlarını, hatta geleceğin parça parça taslakları olarak görülebilecek örgütlenmeler yaratmayı deneme eğiliminin eşliğinde, hayal edilen ile pratik olan arasında verimli bir denge kuruldu. Fransa'nın kırılık bölgelerinde anarşist-komünist

koloniler kuran (ve böylelikle 1930'lara kadar süren birçok topluluğun yaratılmasına neden olan) hareketin yanı sıra, anarko-sendikalizm ve liberter eğitim hareketi (Faure'un *La Ruche*'u ve yetişkinler için akşam kursları olan *Universités Populaires* gibi ünlü ilerici okulların kurulmasına yol açan) hep anarşizmin yapıcı çözümler aradığını gösterdi.

Kuşkusuz yalnızca yerleşik otoriteye karşı direnişi öne çıkaran başka faaliyet alanları da vardı. Özellikle *Ligue Antimilitariste*'de ve anarşistlerin en aktif ögeyi oluşturdukları savaşa karşı örgütlenmelerde durum buydu. Öte yandan terörist dönemin sona ermesi ve Ortiz'in hapsedilmesi yasadışı faaliyetlere son vermedi. Hareketin kıyısında köşesinde, özellikle de 1900'den sonra görece güç kazanan ve kendi sektör gazetesi *L'Anarchie*'yi (1905-14) çıkarmaya başlayan bireyci hizbin içinde, büyük ölçüde suç işleyerek yaşayan gruplar ve bireyler vardı. Aralarında anarşist tarihin en trajik şahsiyetlerinin yanı sıra özgün şahsiyetler de yer alıyordu. Marius Jacob'un önderliğindeki çete 1900'den 1905'e kadar beş yıl boyunca yüzlerce soygun gerçekleştirerek ve yalnızca üretken olmayanları soymakla* övünerek çalışmalarını başarıyla sürdürdü. Ama 1913'te büyük ölçekli eşkıyalığa seyyunan yeni Stirnerci bireylerden oluşan çok daha ürkütücü Bannot Çetesi de vardı; üyelerinin çoğu polisle giriştikleri silahlı çatışmalarda öldüler. Ama bunlar 1894'ten sonraki yirmi yıl boyunca anarşizmin genel olarak yapıcı eğilimleri ne aykırı düşen istisnalardı sadece.

En verimli döneminde Fransız anarşist faaliyetinin tüm çeşitlerini ayrıntılı bir şekilde ele alma imkânım olmadığından, kendimi hareketin örgütlenmesine ve basınına ilişkin bazı şeylerle ve daha çok anarko-sendikalizmle ve onun daha dar anlamda anarşist hareketle ilişkisi hakkında bazı şeylerle sınırlayacağım. Çünkü 1890'lardan itibaren liberter doktrinin paralel ve birbirine bağlı iki -ya da sendikalist eği-

*Bir gün Jacob bir evi soyarken evin yazar Pierre Loti'ye ait olduğunu anlayınca hiçbir şey almadan ayrılmıştı.

raftarların sayısının 1880'lerin 3000 Fransız militanından çok daha fazla olduğu kesin gibi görünüyor.

Anarşist etki en güçlü şekilde 1894'ten sonra basına ve sendikalara aktif katılımı uygulandı. Anarşist basın 1894 kovuşturmalarından zenginleşerek çıktı. Otuzlar Mahkemesi'nden kaçmak için İngiltere'ye giden Pouget sürgünde *Le Père peınard*'ı yayımlamaya devam etti; 1895'te Fransa'ya döndükten sonra *La Sociale*'i kurdu, ama ertesi yıl eski adını yeniden aldı ve *Le Père peınard*, Pouget'nin eski Proud-honcu *La Voix du peuple* ismini yeniden canlandıran Confédération Générale'in günlük gazetesinin editörlüğünü yapmak için 1900'de onu terk etmesine kadar devam etti. Bu arada anarşist faaliyetlerde yeni bir çağın başladığının bilincinde olan Jean Grave, *Temps nouveaux* gibi oldukça yerinde bir adla çıkan, sadece *La Révolte*'un bir ikâmesi olmakla kalmayıp, baştan itibaren gelişen anarko-sendikalizm akımını destekleyerek yeni bir yön benimseyen bir dergiyle gazeteciliğe geri döndü. Nihayet Aralık 1895'te Sébastien Faure ülke çapında dağıtılan anarşist gazetelerin en kalıcısı olup, iki dünya savaşının neden olduğu kesintiler dışında 1950'lerin sonlarına kadar çıkmaya devam eden *Le Libertaire*'i kurdu.

Bu dönemde, günlük anarşist gazeteler çıkarma çabaları da yok değildi; bir sendika gazetesi olan ve ancak kısmen anarşist bir yönelime sahip olan *La Voix du peuple* dışında hiçbir kalıcı bir başarı elde edemedi. En önemlisi Dreyfus olayının parlak döneminde Sébastien Faure tarafından kurulan *Le Journal du peuple*'dü; anarşistlerin yanı sıra sol kanat sosyalistlerin de makalelerini basıyor ve keskin bir din karşıtı çizgi izliyordu, ama hiçbir zaman mali açıdan başarılı olamadı ve Aralık 1899'da on ay yayımlandıktan sonra tarihe karıştı. İki yıl sonra Faure Lyon'da ikinci günlük anarşist gazete *Quotidien*'i kurdu; bu gazete de yeterli destek olmadığı için kapanana kadar hemen hemen 300 nüsha satıyordu. Açık ki, sendikalar dışında, anarşistlerin taraftarları,

haftalık dergilerden daha fazlasını destekleyecek kadar fazla değildi; bu haftalık dergiler bile borç içindeydi ve destekleyici grupların yardımlarına ihtiyaç duyuyorlardı.

1890'larda Fransız anarşistlerinin sendika hareketine giderek daha fazla katılmaları sayesinde anarko-sendikalizm gelişti; sonraki yıllarda Fransa dışına yayıldı ve yalnızca Latin ülkelerinde değil, Almanya, Hollanda ve İskandinavya'da da baskın liberter tavır olarak büyük ölçüde anarşist komünizmin yerini aldı.

Ne temel anarko-sendikalizmin yaklaşımı ne de taraftarlarının savundukları eylem biçimleri tamamen yeniydi. 1830'lar İngiltere'sinde, Ulusal Sendikalar Birliği, Robert Owen'ın teorik etkisiyle, işçilerin kapitalizm altında daha iyi koşullara sahip olmalarını talep etmekle kalmamış, aynı zamanda politik faaliyetten ayrılmış bir hareket aracılığıyla sosyalleşmiş bir toplumun kurulmasını da tahayyül etmişti. Owen'cı sendikacıların kapitalizme son vermek ve yeni dünyayı yaratmak için uygun buldukları yöntem İşçi Sınıfının Büyük Ulusal Bayramı'ydı; 1833'te İngiliz lokantacı William Benbow'un tasarladığı ve savunduğu ilk genel grev versiyonu. Fransa'da bile sendikalistlerin, işçilerin kurtuluşunun işçilerin eseri olması gerekliliği üstünde durmaları, Proud-hon'un *İşçi Sınıfının Politik Kapasitesi*'ne kadar geri giden bir tutumdur; Varlin ve Fransız Bakunincileri de Paris Komünü'nden önce toplumsal mücadelede sendikaların rolünü kabul etmişlerdi ve genel grev Enternasyonal içindeki Marksist olmayan kolektivistler tarafından özellikle savaşa karşı direnişin bir aracı olarak desteklenmişti. Anarko-sendikalizmde özgün olan, bu öğeleri geçmişten alıp 19. yüzyıl sonu sanayi dünyasının koşullarına uyarlaması ve sendikayı sınıf mücadelesinin merkezi ve aynı zamanda yeni toplumun çekirdeği haline getiren bir teori yaratmasıydı. Temel toplumsal birim olarak komün yerine sendikanın öne çıkarılması ve komplocu ya da isyancı eylem yerine snai eyleme önem verilmesi, anarko-sendikalistleri anarşist komünistlerden ve kolektivistlerden ayıran iki noktaydı.

Sendika hareketi, ekonomik çıkarlarının korunması için işçi sınıfı birliklerine izin veren 1884 yasasından sonra Fransa'da yeniden oluşmaya başladı. Hemen hemen aynı anda anarşistler de yeni sendikalara girmeye başladılar; ilk girenler arasında ünlü bir hatip olan ve toplumsal devrimin aracı olarak genel grevi savunan marangoz Joseph Tortelier vardı.

Ama sendikalarda açıkça devrimci bir eğilimin ortaya çıkması biraz zaman aldı. İlk genel örgütlenme olan Fédération Nationale des Syndicats 1886'da kuruldu; bu Guesde'in Parti Ouvrier'si (İşçi Partisi) sosyalistlerinin denetimi altındaki reformist bir organdı. İki yıl sonra anarşist bir eğilim ortaya çıkmaya başladı. İşçileri kazanarak toplumsal barışa ulaşmayı umut eden Waldeck-Rousseau Hükümeti'nin teşvikleriyle Paris sendikaları 1888'de işverenlerin çıkarına çalışan *bureaux de placement*'la (işbulma bürosu) rekabet etmek üzere bir Bourse de Travail ya da İşgücü Borsası kurdular. Bourses de Travail'in faaliyetlerinin işçilerin militanlığını azaltacağı umut ediliyordu; tam tersi oldu. Bourses tarafından oluşturulan yerel sendika grupları anarşist ademi merkeziyetçiliğe hitap ettiler ve Fédération Nationale des Syndicats içinde Guesdistlerin merkeziyetçi eğilimlerine karşı çıkmanın bir yolunu sundular. Ayrıca, anarşistler Bourses'un işgücü arzının sendika tarafından denetlenmesi ve böylelikle ekonomik güç için yararlı bir araç oluşturmasıyla sonuçlanacağını umuyorlardı.

Hareket hızla yayıldı, birçok taşra kentinde Bourses de Travail kuruldu ve anarşistler süratle bu büroların en önemlisinde denetimi ele geçirmekte vakit kaybetmediler. 1892'de bir Fédération des Bourses de Travail kurmak için, anarşistlerin de etkili bir şekilde nüfuz ettikleri yeterli sayıda Bourses de Travail vardı; 1894'te Fernand Pelloutier federasyonun sekreter yardımcısı oldu, 1895'te genel sekreterlik konumuna yükseldiğinde başka bir anarşist olan Paul Delesalle onun yardımcısı oldu. Pelloutier, bir Radikal olarak politikaya atılan ve sonra Guesdistlere yönelen parlak bir genç gazeteciydi; politik partilerle olan deneyimlerinde hayal kır-

rıklığına uğrayarak genel grevde doruğuna varan sınıai eylemin varolan koşullarda işçilerin korunmasını sağlayan ve nihai toplumsal devrime giden en iyi yol olduğuna karar verdi. G. D.H. Cole'ün söylediği gibi "Pelloutier sendikalizmi kurmuştur" demek abartı olur, ama en azından idealist ve içten coşkusuyla sendikalizmin ilk ve en önemli lideri olduğu doğrudur. Anarşistler Bourses de Travail'a, devlete yönelik nefretlerini ve özellikle Pelloutier'nin 1901'de zamansız bir şekilde ölmesi üzerine onun federasyon sekreterliği görevini devralan Georges Yvetot tarafından temsil edilen sert anti-militarizmle de beraberlerinde getiriyorlardı.

Bu arada anarşistler rakip Fédération Nationale des Syndicats'ya da sızmaya başladılar. Blanquist'ler ve Jean Allemane'in liderliğindeki devrimci sosyalist gruplarla ittifak halinde, Guesdistlerin FNS üzerindeki denetimlerini yok etmeyi başardılar. Artık *iki* örgütlenme arasında işbirliği mümkündü ve 1894'te Nantes'da yapılan ortak bir kongrede delegelerin büyük çoğunluğu "nihai devrimci araç genel grevdir" kararına vardılar ve bu binyılcı düşüncüyü işçilere aktarmak için devrimci grupların denetiminde olan özel bir komite kurdular.

İki federasyonun gerçek birleşmesi, büyük ölçüde Bourses de Travail militanları ademi merkeziyetçi örgütlenme biçimlerini terk etmek istemedikleri için hemen gerçekleşmedi (ama 1893'teki ortak bir kongrede bu yönde girişimler başlamıştı bile). Sonuç olarak Fransa'da sendikalist hareket 1902'ye kadar birleşmedi. Birleşmeye doğru ilk adım 1895'te, Fédération Nationale des Syndicats, Confédération Générale de Travail'a dönüştüğü zaman atıldı; iki seksiyonlu bir yapı-biri ulusal sendikalar, diğeri ise yerel federasyonlar- sunup Bourses de Travail'ı yakın ilişki içine çekmeyi umut ediyordu, ama Pelloutier ve taraftarları birkaç ay için konfederasyona girdiler ve çekildiler. Bu arada 1898'de CGT, kamu görevlileri olarak, grevleri yasallaştıran Sendika Kanunu'nun kapsamına girmeyen demiryolu işçilerinin planlı grevine destek olmak üzere, kostümlü bir genel grev düzenledi; an-

cak hükümetin tehditleri demiryolu işçilerini korkuttu ve büyük deneysel genel grev, CGT içinde grev planlarının otoritelere ulaşmasına izin veren ılımlıların itibardan düşmesine yol açan bir fiyaskoyla sonuçlandı. Bu, anarşistlerin konfederasyon içindeki etkilerini güçlendirmelerini sağladı ve 1902'de iki örgütlenmenin tutumları bir birleşmenin sağlanabileceği kadar yakındı. Genişlemiş CGT'de eski bir Blanquist olan Victor Griffuelhes genel sekreter oldu, ama anarşist Yvetot ve Delesalle, Bourses de Travail seksiyonlarının başındaydılar, Pouget ise ulusal federasyonlar bölümünün başındaydı, aynı zamanda da *La Voix du peuple*'ün editörlüğünü yapıyordu.

1902 ile 1908 yılları arasında anarşistlerin Fransız işçileri arasındaki etkileri doruk noktasına ulaştı. Kuşkusuz CGT hiçbir zaman tamamen anarşist bir örgütlenme olmadı. Üyelerinden önemli bir azınlık tavır olarak reformist olmaya devam etti, devrimci çoğunluk içinde ise anarşistler Blanquist'ler, Allemanist'lerle ve militan sendikayı devrimci faaliyetin tek aracı ve tek amacı olarak gören, Pierre Monette'in tipik bir temsilcisi olduğu yeni bir "pür" sendikalistler kuşağıyla rekabet ediyorlardı. Bir bütün olarak CGT'nin Fransız işçilerinin çoğunluğunu temsil ettiğini söylemek de mümkün değil; anarko-sendikalist teorisyenlere göre bu iyi bir durumdu, çünkü kararlı militanlardan oluşan görece küçük bir örgütlenme, kritik bir durumda kayıtsız kitleleri harekete geçirebilir ve bu arada aktif olmayan kart sahiplerinden oluşan bir kitlenin içinde boğularak güçlerini kaybetmezlerdi. Bakuninci devrimci elit anlayışı anarko-sendikalist teoride önemli bir rol oynadı.

20. yüzyılın ilk on yılı boyunca CGT işçi eyleminin süratini belirledi ve bu dönemi yoğun bir grevler, sabotajlar, polise yönelik şiddet ve silahlı kuvvetlerin maneviyatını bozmaya yönelik sendikalist girişimler dönemine dönüştürdü. Çalışma koşullarının düzeltilmesi açısından maddi olarak çok büyük kazanımlar elde edilmemiş olabilir, ama bu anarko-sendikalistler için önemli değildi; sınıf düşmanlıklarının keskin-

leşeceği ve işçilerin deneyimlerinden yola çıkarak, toplumsal sorunun devrimci bir şekilde çözülebileceğini öğrenecekleri bir mücadele ortamı yaratmak istiyorlardı.

Devrimci sendikalistler teorilerini bu yoğun mücadele içinde yarattılar. Toplumun üreticiler ve asalaklar halinde bölündüğünü ileri sürerek, sendikaları üreticilerin mücadele birliği, insanları en temel bağlarla -ortak çalışma ve ortak ekonomik çıkar bağları- bir araya getirerek güçlenen bir birlik olarak gördüler. İşçi ancak sınıai mücadelede en yakın düşmanı olan kapitalistle karşılaşır; ancak bu mücadelede "doğrudan eylemi", araçlar tarafından çarpıtılmayan eylemi uygulayabilir. Devrimci sendikalistin gözünde eylem şiddetli olabilir ya da olmayabilir. Sabotaj, boykot, grev biçimini alabilir. En yüksek biçimi anarko-sendikalistlerin yalnızca kapitalizmi değil aynı zamanda devleti de ortadan kaldırmanın ve liberter mutluluk devresine ulaşmanın aracı olarak gördükleri genel grevdir. Bu, anarşistin politik eylemi reddetme geleneğini pekiştiren bir öğretiydi, çünkü sendika, politik parti için pratik bir alternatif sunar gibi görünüyordu; aynı zamanda dolaysız düşmanı olan kapitalistin destekçileri olarak arka planda duran devlet, kilise ve ordu nefretini de olduğu gibi koruyordu.

Bu tür bir doktrin yalnızca militan işçileri değil, aynı zamanda kuşkuyla yaklaşılacak entelektüelleri de çekiyordu. Bunlar arasında en yaratıcısı Georges Sorel'di. Düşünceleri en eksiksiz biçimde *Şiddet Üzerine Düşünceler*'de (Reflections on Violence) geliştirilmiş olan Sorel'in sendikalist hareketle hiçbir doğrudan bağı yoktu ve Pelloutier, Pouget, Pataud ve Yvetot gibi sendikalist teorisyenler onu benimsemezlerdi. Mesleği mühendislikti, Marx ve sonra Bergson'a ilgi duymuş ve çok farklı olan bu iki felsefecinin düşüncelerini sendikalist hareketin pratik deneyimiyle birleştirerek kendi toplumsal gelişme teorisini yaratmaya girişmişti. Bu teoriye göre, sınıf mücadelesi toplumun sağlığına ve enerjisine katkıda bulunduğu için değerliydi ve şiddetle yürütülmeliydi, çünkü -der Sorel Malraux ve Sartre gibi yazarları önceleye-

rek- şiddet eylemi “kendi içimizde yeni bir insan yaratmak için bir çaba gösterdiğimiz” ve “kendimize egemen olduğumuz” uç anları sağlar. Bu anlar Sorel için gerçek özgürlüktür; onların ötesine giden bir dünya aramaz. Ve genel grev kavramını övmekle birlikte, bunu, binyılcı amacına ulaşacağını düşündüğü için değil, onun başarısına ilişkin düşünce, işçilerin coşkusunu sürdürmek ve -hiç sona ermeyen- mücadeleye katılma isteklerini korumak için paha biçilmez bir “toplumsal mit” olduğu için yapar. Sorel’de, kuşku götürmez bir şekilde hayran olduğu Proudhon’u hatırlatan bazı öğeler vardır, ama Sorel hiçbir zaman bir anarşist olduğunu ileri sürmemiştir ve anarşist tarihteki yeri periferiktir. Çünkü düşünceleri onu sola götürdüğü kolaylıkla sağa da götürebilirdi; gerçekten de monarşist ve anti-Semitik hareketlere katılmış ve sonunda İtalyan faşizminin peygamberleri arasında bir yer bulmuştur.

Anarko-sendikalizmin etkisi, sendikalist hareketin tam özerkliğini ilan eden ve Sağa ya da Sola tüm politik bağlılıkları reddeden ünlü Amiens Beratı’yla birlikte 1906 civarında Fransa’da doruğuna ulaştı. 1908 civarında azalmaya başladı. Bu kısmen başlıca devrimci-sendikalist liderlerin -Griffuelhes, Pouget, Yvetot ve diğerleri- hapse girmelerine ve yerlerini başında Léon Jouhaux’nun bulunduğu ve sürekli olarak sağa doğru kayan “pür” sendikalist grubun alması-na yol açan bir dizi başarısız genel greve bağlıydı. Sonuç olarak, her zaman Britanya sendika hareketinin reformizmine eğilim duyan ulusal sendikalar giderek konfederasyon içinde daha fazla güç elde ettiler; anarşistler Bourses de Travail içinde yerlerini korudular, ama bir bütün olarak CGT politikası üzerindeki etkileri 1909’dan 1914’e kadar hızla azaldı, kilit konumlara erişme imkânları sınırlandı ve örgüt onların özel danışmalarını taşıyamamaya başladı. Anarko-sendikalizmin parlak günlerinde, tam anlamıyla anarşist propaganda grupları çalışmalarını sürdürdüler ve hareketin bu iki akımı arasındaki ilişki sık sık gerginleşti. Başlangıçta bireyciler sendikalara katılmaya karşıydılar. Karşı uçta Jean Grave ve *Temps*

nouveaux genel olarak sendikalistlere sempatiyle yaklaşıyordu. Sébastien Faure *Le Libertaire*’de yıllarca anarşist komünizmin pürist anlayışına dayanan bir muhalefeti savundu, ama daha sonra iyi niyetli tarafsızlığa kaydı. Zaman geçtikçe ve daha genç sendikalistler bir devrimi yalnızca sınıai etkinlik aracılığıyla düşünmeye başladıkça, sendikalar dışındaki birçok anarşist, monolitik sendikaların hâkim olduğu bir gelecek görüşünden rahatsız olmağa başladı. 1907 Amsterdam Enternasyonal Kongresi’nde Malatesta ile Pierre Monatte arasındaki tartışma, devrimci sendikalizm geliştikçe, temsilcilerinin de artık herhangi bir şekilde anarşizme bağlılıklarını beyan etme zorunluluğu duymadığını ve görüş ayrılıklarının arttığını ortaya koydu.

Fransa’da anarşist komünizm için de anarko-sendikalizm için de Birinci Dünya Savaşı birkaç yıl önce başlamış olan bir çöküşü hızlandırdı. Anarşistlerin ve sendikalistlerin yüksek sesle ilan ettikleri anti-militarizm, gerçek savaşla karşılaşıldığında büyük bir etkiye yol açmadı. Askerlik yaşındaki anarşistlerin çoğu direnmeden savaşa gittiler ve Jean Grave, Charles Malato ve Paul Reclus gibi liderlerin birçoğu Müttefikleri desteklediklerini ilan ettiler. Sébastien Faure ile E. Armand’ın muhalefete devam ettikleri doğrudur, ama hareket içindeki ayrılık çöküşü hızlandırdı. Anarşist gazeteler kapandı; anarşist gruplar dağıldı; hiçbir etkili yeraltı hareketi oluşmadı.

Savaş bittiği zaman, başarısının somutluğuyla Rus Devrimi aynı ölçüde çözücü bir etken haline geldi. CGT içinde büyük görüş ayrılıkları yarattı. Başlangıçta komünistler ve devrimci sendikalistler ittifaka girdiler ve konfederasyon içinde Pierre Besnard başkanlığındaki anarşistlerin geçici olarak denetimi ele geçirdikleri bir Centre Syndicaliste Révolutionnaire oluşturdular. 1921’de Centre bölündü ve rakip bir örgüt olan CGT Unitaire kuruldu. Yine başlangıçta anarko-sendikalistler üstünlüğe sahip gibi görünüyorlardı ve Fransa’nın çeşitli bölgelerinde başarısızlığı itibarlarını kaybetmelerine ve 1922 Saint-Étienne Kongresi’nde komünist-

lerin CGTU'nun denetimini ele geçirmelerine neden olan bir dizi grev hareketini teşvik ettiler. Kısa bir süre sonra CGTU Profintern'e katıldı, yeni bir bölünme oldu ve anarşistler ayrılarak kısa bir süre önce Berlin'de kurulan Enternasyonal İşçiler Birliği'yle ittifak kuran Özerk Sendikalar Federal Birliği'ni oluşturdular, 1925'te ise CGT Syndicaliste Révolutionnaire adını aldılar. CGTSR 1939'a kadar varlığını sürdürdü, ama küçük bir sekter hareket olmanın ötesine hiçbir zaman geçemedi ve 1923'ten itibaren anarko-sendikalizm Fransız işçi sınıfı faaliyetlerinde önemsiz bir yer tuttu.

Anarşist hareketteki çökme ise sayılardan çok militanlık açısından. Anarşist gazeteler ve gruplar 1918'den sonra yeniden canlandılar, ama anarşizmin 1880 ile 1910 yılları arasında çeşitli biçimleri içinde hemen hemen tekeline aldığı devrimci büyü, Rus Devrimi'nin ışığında soldu ve genç aktivistlerin birçoğu Komünist Parti'ye gitti, bu arada yeni liderler ortaya çıktı ve savaş öncesi elitten hayatta kalanlar savaşı destekledikleri için itibardan düştüler. Fransız anarşizmi yeni yönle gitmedi. Yalnızca 1894 sonrasının verimli yıllarında açılan yolları azalmış bir enerjiyle izledi. Geçmişte saflarına büyük katkılarda bulunmuş olan zanaatkar sınıfının önem kaybetmesiyle birlikte anarşizm Fransız işçilerinin ruh haliyle uyumsuz gibi görünüyordu, ancak büyük ölçüde, radikal doktrinlerin mantığının tüm sınıflardan Fransızları büyülemesi nedeniyle hayatta kaldı.

Ancak 1918 ile 1939 arasındaki yıllarda yerli liberter hareket yaşayan bir fosil haline geldiyse de, Fransız Hükümetlerinin 1920'lerde ve 1930'larda politik mültecileri barındırma konusundaki gönüllülükleri nedeniyle Paris ve güney Fransa'nın bazı kısımları önemli anarşist merkezleri haline geldi. Totaliter kâbus Avrupa üzerine çöktükçe yabancı anarşistler dalga dalga Fransa'da bir araya geldiler. Önce Rusya'dan, sonra İtalya'dan ve Almanya'dan ve nihayet İspanya'dan geldiler; 1939'da Fransız topraklarında yerli anarşistlerden daha fazla yabancı anarşist vardı herhalde. Nestor Makhno ve Alexander Berkman orada öldüler; büyük İtal-

yan anarşistlerinin sonuncusu Camillo Berneri görev duygusu, ölmek üzere kendisini İspanya'ya çağırana dek orada yaşadı. Ama onlar, genellikle, kaderin kendi ülkelerindeki mücadeleye kendilerini geri çağıracağı günü boş yere bekleyen geçici konuklardı yalnızca. Fransız hareketi üzerinde pek az etkileri oldu ve varlıkları hareketin popüler yaşamdaki köklerinin solmasından kaynaklanan çöküşünü durdurabilecek hiçbir şey getirmede.

II. Dünya Savaşı sırasında direniş hareketinde etkin bir rol alan bireysel anarşistler kuşkusuz vardı, ama komünistlerinki gibi örgütlü bir varoluşları yoktu, bu nedenle de savaş sona erdiği zaman Faure'un *Le Libertaire*'inin adını alan gazetesıyla birlikte yeniden canlanan Fransız Anarşist Federasyonu, komünistlerin savaşın başında Stalin ile Hitler arasındaki *yakınlaşmanın* münasebetsiz anısını silebilmelerini sağlayan, reklamı iyi yapılmış savaş dönemi faaliyetlerinin bir sonucu olarak ele geçirdikleri türden bir toplumsal yenilenme imgesini vermeyi başaramadılar. Artık sendika hareketi üzerinde elle tutulur bir etkisi kalmadığı için ve Batı dünyasının her yerinde olduğu gibi Fransa'da da gençler arasında bir huzursuzluğun ortaya çıktığı; ana hareketten kopan genç anarşist grupların kendi dergilerini -örneğin *Noir et rouge*- yayımlamaya başladıkları bir döneme, genç anarşistleri ideolojik kemikleşmeye isyan ettiren örgütsel bir katılık da eşlik ettiği için, yeniden canlanan anarşist hareket arkaik [archaicist] bir biçime büründü.

Fransa'da "resmi" savaş sonrası anarşizminin örgütlenmeye bağlı uyku halinin karşısına, Mayıs 68'deki öğrenci ayaklanmasının hız verdiği ve yalnızca Paris'te değil ülkenin birçok yerinde genç işçilerin üstlendikleri devrime çok yaklaşan olayları koymak gerekir. Bu dönemde yaygın bir şekilde tartışılan ve pratik ifadesine kavuşturulan spontan ayaklanma ve işçi denetimi düşüncelerinde, Proudhon'un 1840'ların Lyon Karşılıkçılarından yola çıkarak geliştirdiği ve Enternasyonal'deki liberterlere ve anarko-sendikalistlere aktardığı öğretilerin etkisi görülebilir.

Fransız Anarşist Federasyonu liderlerinin, bir örgüt olarak üzerinde hiçbir etkileri olmadığını ve hatta öngörmediklerini kabul ettikleri 68 Ayaklanması sırasında, işçiler greve gitmekle kalmayıp fabrikaları işgal ettikleri zaman, bu gelenek etkileyici bir biçimde geçmişten kabarıp geldi; Fransa'da, sendikalar uzun süredir komünist aygıtın boğucu denetimi altında oldukları halde, anarşistlerin mücadeleci sendikalist örgütlenmelerde baskın oldukları geçmişin anıları çok derinlere gömülmemiştir ve Fransız işçi sınıfı militanı -hangi partiye bağlı olursa olsun- Marx'ın yazılarından çok, her yerde olduğu gibi işyerinde de işçilerin kendi işlerini denetleyebilecekleri inancından etkilenebilir; bu inanç Proudhon'un *İşçi Sınıfının Politik Kapasitesi*'nden çıkar.

Fransa'da 68 Olayları, aktörlerin çoğunun kendilerini anarşist olarak görmedikleri ve anarşist teori ya da klasik liberter literatür hakkında çok az bilgiye sahip oldukları bir durumda anarşist düşüncelerin ve anarşist taktiklerin spontan bir şekilde ortaya çıkabildiğini çok güzel bir şekilde göstermiştir. Fransa'da anarşizmi temsil ettiği kabul edilmiş yaşlı entelektüeller, olaylar üzerinde kesinlikle etkili olmadılar ve geleneksel hareket hemen hemen hiçbir rol oynamadı. Bazı muhalif anarşist öğrenci grupları ve diğer küçük liberter hareketler etkindi ve Sitüasyonist'ler arasında (anarşizm ile gerçeküstücülük arasındaki geleneksel ittifakın devam ettiği yerde) ve Nanterre'de gelişen 22 Mart Hareketi'nin liderleri arasında anarşist unsurlar vardı. Bununla birlikte, örneğin Sitüasyonist'lerin işçi konseylerine ilişkin düşüncelerinin, ne ölçüde onları etkilemiş olduğu kesin olan Alman sol komünist teorilerden, ne ölçüde hayatta kalan anarko-sendikalist gelenekten türediğini belirlemek her zaman kolay değildir.

Sorbonne'da ve Bourse'da sosyalizmin kıvılcık bayrağının yanında anarşizmin kara bayrağının dalgalanması, aslında hareketin ruhundan tamamen bihaber olan sekter Maoist ve Troçkist grupçukların dışındaki, çoğu öğrenci ve işçi isyancıya esin kaynağı olan devrimci doktrinlere yönelik eklektik

tavrı çok güzel gösteriyordu. Anti-otoriter Solun çeşitli kolları arasındaki bu dayanışma duygusu, ayaklanmadan bir kaç ay sonra (Kasım 1968) *Noir et rouge*'da yer alan, "gerçek ayırım 'Marksizm'le ya da böyle tanımlanan şeyle anarşizm arasında değil, liberter ruh ve düşünce ile Leninist, Bolşevik, bürokratik örgütlenme anlayışı arasındadır," diyen ve "Geçmişin Konseyci Komünist Hareket içindeki 'Marksistlere' ve ... 22 Mart Hareketi içindeki birçok arkadaşımıza, yarı Leninist bir parti örgütlenmesi anlayışına sahip olan resmi 'anarşistlerden' daha yakın olduğumuzu söylemekten korkmuyoruz," diye devam eden bir bağyazıda ifade ediliyordu.

Mayıs 68 olaylarında anarşist katkının önemi daha sonra olayları inceleyen sosyologlar tarafından teslim edilmiştir. Alain Touraine, *Le Mouvement de mai*'de "kıvılcık bayrakla kara bayrağın birleşmesi Mayıs Hareketlerinin simgesiydi" diyordu; Edgar Morin ise *Mai 1968: La Brèche*'de, "Marksizm ve sitüasyonizmle renklendirilmiş anarşizm için entelektüel yeniden canlanma dönemi," diyordu. Diğer yorumcular anarşistlerin olan bitenin ruhuna ne kadar yakın olduklarını belirtiyorlardı ve Morin genç anarşistlerin ayırt edici özelliği olan açık fikirlilikle şunları söylüyordu:

Onlar resmi Marksist, Troçkist ya da Maoist partilerdeki birçok militan gibi dogmatik bir skolastisizmin tutsakları değildirler. Katı düşüncenin sınırlamalarına daha az tutsaktırlar.

Ve aslında Daniel Cohn-Bendit gibi demagojik romantiklerden çok Mayıs 68 Hareketi'nin ünlü olmayan üyeleri arasında anarşist ruh sık sık en saf biçimleriyle ortaya çıktı. Jeunesse Anarchiste Communiste'in sadece "Yarat!" sözcüğünün bulunduğu veciz posterini anımsamamak mümkün mü? Ya 1960'larm gençlik hareketlerinde iyi ve idealist olan ne varsa ifade eden başka bir anonim posteri? "Yabancılaşma toplumu tarihten yok olmalıdır. Yeni ve özgün bir dünya yaratıyoruz. Hayal gücü iktidarı alıyor!" Sözcüklere dikkat edin. İktidarı alan insanlar değil, partiler de değil, öğrenci-

ler bile değil, *hayal gücü!* Bu kesinlikle yozlaşmadan gerçekleştirebilecek tek iktidar gaspıdır!

Mayıs 68 Hareketi özgür örgütlenme açısından etkileyici bir deneyimdi ve herhalde tarihte gerçek bir anarşist devrimi en yakın olan şeydi. Ama büyük ölçüde işçi sınıfı üzerindeki nüfuzlarını korumak için geç bir tarihte harekete giren komünistlerin ihaneti nedeniyle devrim olarak sonunda yenildi. Sonraki yıllarda, ifade ettiği isyancı itkiler solmaya ya da sonunda Mitterand'ın seçilmesine ve ruhça 68 asilerinden uzak olan sosyalist bir rejime giden politik kanallara yönelmeye başladı.

Ancak coşku sona erdiğinde, anarşizm Mayıs günlerinde aktivistlerinin gençler arasında kazandığı itibarı büyük ölçüde korudu. Olaylarla biraz canlanan Fransız Anarşist Federasyonu, Alliance Syndicaliste'i içine alıp feshedilmiş *Le Libertaire*'in bir ardılı olarak *Le Monde libertaire*'i yayımlayarak varlığını sürdürdü. Ama zaman zaman belirli meselelerde ittifak kurmak için biraraya gelen, bunun dışında özerk çalışmalarını sürdüren başka liberter gruplar da ortaya çıktı. Bazıları propaganda gruplarıydı; bazıları işçi ya da öğrenci sorunlarıyla ilgileniyorlardı. Union des Travailleurs Communistes Libertaires, Co-ordination Libertaire Étudiante, Organisation Communiste Libertaire ve daha önce Tribune Anarchiste Communiste olan Contre-Pouvoir'ı oluşturuyorlardı. Bu gruplar aralarında *L'Entraide*, *Courant Alternatif*, *Lutter* ve *Agora*'nın da bulunduğu farklı anarşist görüşleri ifade eden çeşitli dergiler yayımladılar. Son yıllarda, çeşitli anarşist oluşumlar, devam eden Fransız emperyalizmiyle ilgili meselelerde birleşmeye özellikle eğilimliydiler ve 1985'te Paris'te devam eden sömürge rejimlerinden birinden kurtulmaya çalışan Yeni Kaledonya'nın yerli Kanak Halklarının davası için Fransa'da destek toplama amacıyla Co-ordination Libertaire contre les Impérialismes'i kurdular. Bu, Fransız anarşizminin militan günlerini anımsatan bir davadır çünkü 1878'de Yeni Kaledonya'da sürgün olan Louise

bir okuma-yazma kampanyası başlattı ve onların savunuru olarak öylesine kabul gördü ki sürgünden evine dönerken ona veda etmek üzere Noumea rıhtımında kabile halkından yirmi bin kişi toplanmıştı.

Anarşistler; eleştirel bir hareket olarak, Élysée Sarayı'na yerleşen Solun sınırlarına dokunan bir sol kanat bilinci olarak Fransız politik yelpazesinde kendilerine düşen rolü oynamaya devam ediyorlar.

XI

İTALYA'DA ANARŞİZM

Anarşist hareketlerin yerel özellikleri benimseme eğilimi, Risorgimento sırasında gelişen devrimci tavrın, liberter hareketin biçimlenmesine katkıda bulunduğu İtalya'da özellikle belirgindir. Ülkedeki ilk anarşist militanlar eski Mazziniler ya da Garibaldicilerdi; 19. yüzyılın başlarındaki cumhuriyetçi hareketler gibi, anarşizm de Savoy monarşisinin hâkimiyeti altında uzun süre yeraltında yaşadı ve Carbonari tarafından geliştirilen komplo, ayaklanma ve göz alıcı eylemler, anarşist eylem tarzlarının belirlenmesine yardımcı oldu. Hareketin gevşek örgütlenmesi bile Carbonari'nin baskı altındaki örgütlenmesine benziyordu; Errico Malatesta ve Carlo Caffero gibi tipik liberter kahramanlar Garibaldi ve Pisacane gibi çok renkli bir yaşam sürdürdüler.

Ama ulusal kurtuluş hareketi İtalyan anarşizmini -ve onun sayesinde diğer ülkelerdeki anarşist yöntemleri- etkilediği gibi, yabancı anarşistlerin düşünceleri de İtalya'daki devrimci hareketlerin genel gelişimini etkiledi. Bakunin'in 1864'te İtalya'ya gelmesinden çok önce, özellikle Risorgimento'nun Don Kişot'u olan San Giovanni Dükü Carlo Pisacane'nin yazıları ve vaazları sayesinde Proudhon'un düşünceleri, İtalyan cumhuriyetçi düşüncesi üzerinde etkili oldu.

Pisacane, Roma Cumhuriyeti Mazzini Ordusu'nda kurmay başkanırken 1848 Devrimi'nde genç bir adam olarak önemli bir rol oynadı. 1857'de küçük bir cumhuriyetçiler ordusuyla birlikte Cenova'dan *Cagliari* vapuruna binip Garibaldi'nin Sicilya macerasını ondan önce yaşadı; ama sonuçlar daha trajikti. Kendisine katılacaklarını umduğu yerel işyancılar onu düş kırıklığına uğrattılar; Bourbon kuvvetlerine yenildi ve savaş alanında öldü.

Pisacane, Risorgimento'nun kahraman şehitlerinden biri

oldu, ama liberter düşünceleri ancak ölümünden sonra, toplu eserlerinin (*Saggi* başlığı altında) Paris'te yayımlanmasıyla birlikte gün ışığına çıktı. 1848'den ölümle sonuçlanan Calabria macerası arasındaki sürgün yıllarında Proudhon ve Fourier'den çok fazla etkilenmiş ve yaklaşmakta olan İtalyan Devrimi'nin yapısı konusunda Mazzini ile polemiklere girmişti. Pisacane'nin tavrı, Bakunin'in pan-Slavist dönemindeki tavrından çok farklı değildi; toplumsal bir devrimden geçen ulusal bir devrim öngörüyordu. Ulusun özgürleşebilmesi için köylülerin ayaklandırılmaları gerekiyordu ve bu onların ekonomik kurtuluşlarından, en dolaysız tiranları olan toprak sahiplerinin boyunduruğundan kurtulmalarından geçiyordu. Bu nedenle Pisacane, Proudhoncu bir sosyalist oldu. Proudhon gibi herkesin "kendi emeğinin ürününe sahip olması"nı ve "tüm diğer mülkiyetlerin kaldırılmakla kalmayıp hırsızlık olarak reddedilmesi"ni talep ediyordu. Aslında Pisacane kolektivizm konusunda Proudhon'un ötesine geçti, çünkü sanayi fabrikalarının kolektif mülkiyet haline gelmesini ve toprağın insanların tarım ürünlerinde eşit paya sahip olacakları şekilde komünler tarafından ekilip biçilmesini istiyordu.

Pisacane, Proudhon'un temel ekonomik teorisini kabul etmekle kalmadı. Aynı zamanda hükümete ilişkin düşüncelerini de benimsedi ve devrimin nihai amacını Jakobenlerin ve Blanquistlerin merkezi devleti olarak değil, "tek adil ve güvenli hükümet biçimi; Proudhon'un anarşisi" olarak düşünüyordu. Toplumsal kurumların sadeleştirilmesini talep ediyordu; "gerçek ve zorunlu ilişkiler içinde kurulan toplum her tür hükümet düşüncesini dışlar" beyanında bulunuyordu. Ama İtalyan anarşizmi ile önceki Risorgimento gelenekleri arasındaki belki de en çarpıcı bağlantı Pisacane'nin daha sonra eylemle propaganda olarak tanınan şeyi savunmasıydı.

Düşünce propagandası bir kimeradır* (diye yazıyordu). Düşünceler eylemlerden kaynaklanır, eylemler düşüncelerden de

* Kimer: başı ve göğsü aslan, karnı keçi, kuyruğu ejderha olan ve ağzından alevler püsküren masal hayvanı.

ğil; insanlar eğitilmiş oldukları zaman özgür olmayacaklar, özgür oldukları için eğitilecekler. Bir yurttaşın ülkenin iyiliği için yapabileceği tek şey, zorunlu olan devrimle işbirliği yapmaktır; bu nedenle komplolar, gizli planlar, teşebbüsler vb. İtalya'nın amaçlarına doğru ilerlemesine yönelik eylemler serisidir.

İtalya'da anarşizmin tarihini bu ilkeleri uygulama çabasının bir kaydı olarak yazmak kolay olacaktır.

Pisacane ardında bir hareket bırakmadı. Bununla birlikte hem kişisel ilişkileri aracılığıyla hem de ölümünden sonra yazıları aracılığıyla genç cumhuriyetçiler üzerinde çok etkili oldu ve Bakunin 1864'te Floransa'ya geldiğinde bu etki sayesinde dostça karşılandı. Hem Floransa Kardeşliği'nde hem de daha sonra Napoli'de kurulan Enternasyonal Kardeşlik'te Pisacane'nin birçok eski yoldaşının olması anlamlıdır.

Proudhon'un etkisi de İtalya'ya daha dolaysız Karşılıklık biçiminde nüfuz etti; Floransalı Nicolo lo Savio'nun editörlüğünde İtalya'da kurulan ilk sosyalist dergi olan *Il Proletario*'da Proudhoncu izler vardı. Ancak Fransa'da olduğu gibi İtalya'da da Karşılıklar ılımlılık ve muhafazakârlık eğilimi taşıyorlardı ve anarşizmin gelişimindeki rolleri ihmal edilebilir bir düzeydeydi. İtalyan anarşist hareketi fiilen Bakunin'in gelişiyile birlikte başladı.

Floransa'da Bakunin'in önceki dönemde savunduğu panslavizm'i terk etmesini ve devrimci doktrin olarak anarşizmi benimsemesini daha önce anlattım; sonuç olarak, İtalya'da anarşizmin doğuşu en temel prototipiyle enternasyonal anarşist hareketin -Floransa Kardeşliği- doğuşuyla çıkışıyordu. Bu kısa ömürlü örgütlenme hakkında ne kadar az şey bildiğini de belirttim ve ardılı olan Enternasyonal Kardeşliği Bakunin'in yaşamındaki ve anarşizmin uluslararası gelişimindeki bir olay olarak anlattım. Burada Enternasyonal Kardeşliği bir İtalyan hareketi olarak görülebildiği ölçüde tartışacağım.

Bakunin'in ve en yakın dostlarının kaleme aldıkları kuruluş belgelerinde, Kardeşliğin İtalyan Seksiyonu, *La Società per la Rivoluzione Democratica Sociale* olarak da *La Società*

dei Legionari della Rivoluzione Sociale Italiana olarak da adlandırılmaktadır. Bunları iki ayrı örgüt olarak düşünmek için hiçbir neden yoktur; Bakunin'in gösterişli ünvanlara yönelik tutkusu bu çift isimliliği açıklamak için yeterlidir. Kuruluşun komuta merkezi, Bakunin'in Napoli'deki Enternasyonal Kardeşlik Merkez Komitesi'yle kabaca çakışmaktaydı. Üyeliğe kabul edilen militanlardan oluşan bu parti yönetim kurulunun bazı üyeleri daha sonra anarşist tarihte önemli roller oynayacaklardı. Bir 1848 kıdemlisi olan Giuseppe Fannelli fiilen İtalyan parlamentosunun bir milletvekiliydi, ama Bakunin'den öylesine büyüldü ki daha sonraları İspanyol kitlelerini anarşizme kazanmak gibi tuhaf ama başarılı bir görevi yerine getirdi. Sicilyalı bir homöopati doktoru olan Saverio Friscia da bir Millet Meclisi üyesiydi, ama Enternasyonal Kardeşlik açısından güney İtalya mason üyeleri üzerinde büyük etkiye sahip, otuz üçüncü dereceden bir mason olarak daha önemliydi.* Napoli'li bir avukat olan Carlo Gambuzzi, yıllarca İtalyan anarşist hareketinin aktif bir lideri olarak kalmanın yanı sıra, Bakunin'in yakın bir arkadaşı ve karısı Antonia'nın aşığı olacaktı. Bu ilk elit grubunun son önemli üyesi başka bir genç Napoli'li avukat olan Albetto Tucci'ydi.

Bu adamların önderliğini yaptıkları hareketin büyüklüğünü tahmin etmek, özellikle de kâğıt üzerindeki abartılı tanımlamalar nedeniyle çok zordur. Bir İtalyan Merkez Komitesi oluşturuldu ve tüm ülke iyimser bir şekilde üyeleri Merkez Komite tarafından atanacak bir genel kurmay tarafından denetlenecek bölgelere ayrıldı; bu dönemde Bakuninistler, devrimden sonra toplum için genel anarşist düşünceleri kabul etmekle birlikte kendi örgütlenmeleri içinde komplocu geleneğin otoriter biçimlerinden henüz kurtulmamışlardı. Ancak, İtalya'da Kardeşliğin kollarının aktif hale geldiği yerlerin yalnızca Napoli ve Sicilya'daki Palermo ve Sciacca

*Bakunin de Proudhon gibi bir masondu; kısıt masonluğu ile ilk anarşist hareket arasındaki bağlantılara ilişkin bir araştırma yapılması gerekmektedir.

kentleri olduğu açık gibi görünüyor; bu grupların üye sayılarına ilişkin hiçbir güvenilir rakam yok, ama muhtemelen sayılar azdı. Ayrıca, Bakunin'in Floransa'daki eski arkadaşlarından birkaçı bireysel üyeler olarak Kardeşliğe girmiş olabilseler de, bir Floransa şubesi olduğuna dair hiçbir kanıt yok. Bakunin 1867 Ağustos'unda Cenevre'ye gitmek üzere Napoli'den ayrılır ayrılmaz varolan seksiyonlar bile zayıflamış gibi görünüyor ve 1869'a kadar resmi olarak feshedilmeyen Enternasyonal Kardeşliğin başka yerlerde olduğu gibi İtalya'da da Bakunin'in en yakın arkadaşlarının örgütlenmesi halini aldığını varsaymak herhalde çok yanlış olmaz.

Bu ilk yıllar boyunca Bakunin ile İtalyan taraftarları arasında yakın bir ilişki vardı. Fanelli, Friscia ve Tucci, Barış ve Özgürlük Birliği'nde ona eşlik ettiler ve daha sonra Uluslararası Sosyal Demokrasi İttifakı'nın kurucu üyeleri olmak için onunla birlikte istifa ettiler. Fanelli, Gambuzzi, Tucci ve Friscia, Calabria'lı Raffaele Miletı ve Floransalı Giuseppe Manzoni ile birlikte, İttifak'ın ulusal komitesinin çekirdeğini oluşturdular. İttifak'ın İtalya'daki gücünü de tahmin etmek zordur, çünkü 1869'da örgüt feshedildi ve şubeleri otomatik olarak Uluslararası İşçi Birliği'nin seksiyonları haline geldi. İtalyan militanlar buna karşı çıktılar, ama bu tarihten -1869'un ilk ayları- itibaren İtalya'da etkili bir anarşist hareket gelişmeye başladı.

En başta hareket Mezzogiorno'yla sınırlıydı ve en aktif seksiyon Gambuzzi ile terzi Stefano Caporosso liderliğindeki Napoli'deydi. Birçok yerel zanaatkar katıldı ve Enternasyonal'in Eylül 1869 Basel Kongresi'nde Caporosso 600 üyeye sahip olduklarını bildirdi. İki ay sonra, Napoli Seksiyonu, grevlerin yalnızca işçiler arasında dayanışma ruhunu geliştirdiği için yararlı olduğunu savunduğu için, düşünceleri daha sonra Georges Sorel tarafından geliştirilen düşünceleri önceler gibi görünen eski rahip Michelangelo Statuti'nin editörlüğünde ilk İtalyan anarşist dergisi *L'Eguaglianza*'yı kurdu.

Üç ay sonra *L'Eguaglianza* polis tarafından kapatıldı, ama Napoli Seksiyonu gelişmeye devam etti. Bir deri işçileri

grevine müdahale ettikten sonra o kadar hızla genişledi ki 1870 yılının başlarında yerel polis 4000'den fazla üyesi olduğunu bildiriyordu. Campania ve Sicilya'da başka seksiyonlar ortaya çıktı, ama hareketin İtalya'nın geri kalanına yayılması için biraz daha zaman geçmesi gerekiyordu. Polis baskısı, Gambuzzi ve Caporosso'nun tutuklanması ve Napoli Seksiyonu üyeleri arasında *ajan provokatörlerin* olduğunun saptanması güneyde bile bir çöküşe yol açtı.

Ancak 1871 yılının ortalarında, ilk mücadelelere katılmış olup Bakunin'in etrafında toplanan kıdemlilerden farklı bir karaktere sahip yeni bir militanlar grubu ortaya çıktı. Liderleri Carlo Cafiero, Errico Malatesta ve Carmelo Palladino hep güney İtalya'daki toprak sahiplerinin eğitimli çocukları olan, yirmili yaşlarının başındaki genç adamlardı; hepsi köylülerin yoksul olduğu bölgelerden geliyordu (Cafiero ile Palladino Apulia'dan, Malatesta Campania'daki Capua'dan); aslında aynı on yıl içinde yakıcı bir şekilde "halka gitme" arzusunu duyan vicdanlı Rus soylularının İtalyan benzerleriydiler. Yoksullara ve savunmasızlara yapılan haksızlığı hissettikleri için Mazzini'nin sofuca liberalizmine tahammül edemiyorlardı; -Garibaldi yaşlandığı ve tekrar mücadeleye katılma konusunda gönülsüz olduğu için Cafiero kısa bir süre Engels ve Marx'la flört ettiyse de- gözlerini çevirdikleri lider Bakunin oldu. Cafiero, Malatesta ve Palladino üçlüsü Mezzogiorno'da Enternasyonal seksiyonunu yeniden oluşturdular, ama polis baskısının engellemeleri nedeniyle çalışmaları yavaş ilerledi ve Mazzini, Bakunin'in işine yarayan ve ona İtalyan sol kanat politikasına yoğun bir şekilde müdahale etme fırsatını veren bir eyleme girişmeye karar vermeseydi belki de çok ileriye gidemezdi.

Mazzini yaşlandıkça muhafazakârlaştı ve İtalyan cumhuriyetçi hareketi içindeki aktivist ögelere kuşkuyla yaklaşmaya başladı. Avrupa'da sosyalizmin artan etkisinden rahatsız oluyordu ve Paris Komünü'nü tanrısızlığı ve gerçek milliyetçiliği yadsıması nedeniyle reddetmişti. Şimdi gözlerini Enternasyonal'e dikmiş ve *La Roma del popolo*'da benzer bir çekil-

de ona saldırıyordu. Komünarların kahramanlığına hayran olan ve en iyilerden bazılarının Enternasyonalist olduğunu bilen taraftarlarının birçoğu Mazzini'nin tutumundan hoşlanmadı ve Milano'daki sol kanat cumhuriyetçi gazetelerden biri olan *Il Gazzettino Rosso* 24 Temmuz 1871 tarihinde Bakunin'in *Bir Enternasyonalist'in Giuseppe Mazzini'ye Yanıtı* başlıklı sert bir yanıtını yayımladı. Bakunin, Mazzini'yi, lideri Komün'ün son günlerinin dehşetini yaşadığı bir dönemde "proletaryanın davasına sırt çevirmek"le suçluyordu. Bakunin bu makaleyi tamamladıktan hemen sonra, o anda İtalya'da anarşizmin nüfuzunun tehlikede olduğunu anlayarak 1871 sonbaharında yayımlanan *Mazzini'nin Politik Teolojisi ve Enternasyonal* (Mazzini's Political Theology and the International) başlıklı çok daha uzun bir denemeye girişti.

Bu polemiklerin doğrudan etkisi, Mezzogiorno'dan çıkıp sonraki kaleleri Tuscany, Romagna ve Marches'a yayılmaya başlayan Enternasyonalist örgütlenmenin hızlanması oldu. 18 Ekim'de Cafiero Engels'e Enternasyonalist faaliyetin başladığı kentlerin bir listesini verdi; aralarında güneydeki eski merkezlerin yanı sıra Floransa, Parma, Ravenna, Pisa, Turin, Milano, Roma ve Bologna da vardı. O dönemde bu kentlerin kaçında aktif seksiyonların olduğunu söylemek zor, ama Jura Federasyonu Kasım 1871'de Genel Konsey'e karşı Sonvillier Genelgesi'ni yayımladığı zaman, Bologna, Milano ve Turin'deki seksiyonlar güney İtalya'dakilerle birlikte onu desteklediler.

Ancak o sırada hızlı bir değişim başladı. Bakunin Kasım 1871'de Mazzinici bir işçiler kongresinde, bazı delegeleri Mazzini'nin tavrına göz yummak yerine kongreden çekilmeye ikna eden *İtalyan Arkadaşlarıma Genelge* (Circular to My Italian Friends) başlıklı yeni bir broşürü dağıtmıştı. Ertesi ay, orta İtalya'da bir İşçi Birlikleri (Fascio Operaio) hareketi başladı; bu hareket başlangıçtan itibaren sosyalist eğilimliydi ve Şubat 1872'de Ravenna, Lugo ve Forlì'den üyelerin bir toplantısı özerk komünler talebini benimseyerek Enternasyonal'le birleşti. Ertesi ay Fascio'nun on dört Romagna Sek-

siyonu Bologna'da gerçekten ulusal olan ilk anarşist toplantıyı yaptılar, çünkü Napoli, Turin, Cenova, Mantua ve Mirandola'dan da delegeler vardı. Paris Komün'ünün verdiği coşkuyla Enternasyonal'e katılmış bir filoloji öğrencisi olan ve 1870'lerin büyük kısmında Malatesta ve Cafiero ile birlikte İtalyan anarşizminin etkili önderleri arasına girecek olan Andrea Costa liderliğinde bir grup genç Romagna'lı kongreye hâkim oldu.

Bologna Kongresi, Marksistlerin geliştirmekte olan İtalyan sosyalist hareketi üzerinde etkili olma umutlarını en azından bir süre için tamamen suya düşürdü. Marx ve Bakunin'i ayıran politik eylem sorununa ilişkin olarak, delegeler seçimlere katılmayı reddettiler ve anlamlı bir şekilde "her otoriter hükümet ayrıcalıksız sınıfların zararına ayrıcalıklıların eseridir," beyanında bulundular. Ayrıca toplumsal sorunun çözümünü hedefleyen genel bir ayaklanmayı desteklediklerini ilan ettiler. Kongre örgütsel olarak, özerk kalmaya karar vererek, Genel Konsey ve Jura Federasyonu'nu aynı düzeyde iletişim büroları olarak kabul ederek Marx-Bakunin mücadelesindeki kararları erteleyen Bologna Bölgesi Federasyonu'nun kurulmasıyla sonuçlandı. Kendileriyle birlikte olmayan herkesin kendilerine karşı olduğuna inanan Marx ve Engels, İtalyanların "tam Bakuninist yüzlerini ortaya koydukları"na karar verdiler; kısa zamanda ortaya çıktığı üzere yanıldıklarını gördüler.

Büyük ölçüde Costa'nın enerjik örgütsel çalışması nedeniyle Romagna anarşist militanlığın merkezi haline geldi. İtalya'nın diğer bölgelerinde de birçok Enternasyonal seksiyonu kuruldu, ama Umbria dışında pek az bölgesel koordinasyon vardı ve ülke anarşistlerini ulusal bir kongrede bir araya getiren Enternasyonal içindeki mücadele için güçlerini birleştirmek isteyen Bakunin'in kışkırtmalarıyla Romagnalıların ve Napoli'de Fanelli'nin girişimi oldu. 4 Ağustos 1872'de Rimini'de toplanan bu kongre tarihsel öneme sahipti, çünkü hemen hemen on yıl için İtalya'da sosyalizmin anti otoriter eğilimini yerleştirmekle kalmamış, aynı zamanda

bir bütün olarak Enternasyonal'in kaderini de dolaylı olarak belirlemişti.

Kongrede yirmi bir seksiyon temsil ediliyordu ve dağılımları anarşist etkideki coğrafi kaymaları gösteriyordu. Bir zamanlar baskın durumda olan Mezzogiorno yalnızca iki seksiyon için delege göndermişti; sefalet içindeki köylülerden oluşan bu bölgede anarşizm büyük kentler dışında pek az ilerleme kaydedebilmişti. Bir Roma seksiyonu dışında delegelerin geri kalanı kuzey illerinden geliyordu: Romagna, Tuscany, Umbria ve Emilia. Son tutukluluğu nedeniyle Vincenzo Pezza isimli delegesi hasta olan Milano ise ateşli bir şekilde anti-Marksist terimlerle ifade edilen bir mesaj göndermişti. Delegeler her iki militan kuşağını da temsil ediyorlardı: Eski cumhuriyetçi Soldan Fanelli ve Friscia, genç kuşaktan Costa, Cafiero ve Malatesta.

Kongre, Enternasyonal'in İtalyan Federasyonu'nu, tek ortak organları iletişim ve istatistik büroları olan özerk seksiyonların basit bir ağı olarak oluşturdu. Politik eyleme karşı geleneksel anarşist kararlar oybirliğiyle kabul edildi ve kongre üçüncü gününde Genel Konsey'le ilişkiler ve Lahey Kongresi'ne yönelik tavır konusuna geçti. Bakunin ile İspanyol ve Jura Federasyonlarındaki taraftarları İtalyanları Lahey'e mümkün olduğu kadar çok delege göndermeye zorladılar, ama Cafiero ve Costa'nın ateşli söylevleri sonucunda İtalyanlar "Londra'daki Genel Konsey'le tüm dayanışma bağlarını" kopardıkları, Lahey Kongresi'ni reddettikleri ve otoriter yönlemlere karşı çıkan tüm Enternasyonalistleri Neuchâtel'deki ayrı bir anti-otoriter kongreye temsilci göndermeye çağırdıkları ağır ve kesin bir kararı kabul ettiler. Böylelikle eski Enternasyonal içinde kurulmuş son federasyon olan İtalyan Federasyonu bütün anarşistlerin kaçınılmaz olduğunu için için bildikleri kopuşu ilk başlatan federasyon oldu.

İtalyanlar Lahey Kongresi'ni desteklememe kararlarını uyguladılar. Carlo Cafiero oraya gitti ama yalnızca bir gözlemci olarak; İsviçre yoluyla dönerken İtalya'dan dört başka delegeyle buluştu ve Enternasyonal'in Marksist seksiyonla-

ından kopuşu olumlayan Saint-Imier'deki kongreye katıldı.

İtalyan anarşistlerinin Rimini Kongresi'nde sergiledikleri militanlık sonraki aylarda azalmadı. Marksistlerle bağlantılarını koparmakla kalmadılar; aynı zamanda sol kanat cumhuriyetçileriyle tüm ittifakları reddettiler ve günden güne tutarlı bir Bakuninist tavra yaklaştılar. Bu yalnızca toplumsal ve ekonomik örgütlenmenin liberter biçimlerine verilen önemi belirtmiyordu; aynı zamanda yasadışı bir gazetenin ilan ettiği gibi "bugün artık propaganda yeterli değildir; artık mücadele için örgütlenmemiz gerekiyor" kararını ortaya koyuyordu. Açıkça ayaklanmacı mücadele kastediliyordu. İtalya'daki anarşist hareket tavrı keskinleştikçe güçlendi ve 1873 Mart'ında Bologna'da ikinci ulusal kongre yapılırken elli üç delege 150 seksiyonu temsil ediyordu; bu, yedi ay önce ilk kongrede temsil edilen seksiyon sayısının yedi katıydı.

Federasyonun hızla büyümesini İtalyan Hükümeti kaygıyla izliyordu; içişleri bakanı taşra otoritelerine bölgelerinde Enternasyonal'i ortadan kaldırma talimatları gönderiyordu. Polis Bologna Kongresi'ni basarak Cafiero, Costa ve Malatesta'yı tutukladı, ama geri kalan delegeler yalnızca toplantı yerini değiştirdiler ve tartışmalarına devam ederek maruz kaldıkları baskıyı hedef alan meydan okuyucu kararlar aldılar. Genel ilkelerin yeniden olumlanması yanı sıra 1873 Kongresi'nde kabul edilen en önemli karar, "ateş ve açlık nedeniyle ıstırap çeken ve kurtuluş saatini özlemle bekleyen Lombardy'deki ve güney illerindeki on dört milyon köylü"yle bağlantı kurma umuduyla köylüler arasında propaganda çağrısında bulunan karardı. Bu umudu gerçekleştirme ve köylüleri eyleme teşvik etme girişimi gelecekteki anarşist faaliyetler üzerinde çok etkili oldu.

19. yüzyıl İtalya'sında polis baskısında ayıplanacak, hatta korkulacak hiçbir şey yoktu. Risorgimento kahramanlarının ıstırapları onu bir değer işareti haline getirmişti ve hükümetin Enternasyonal'i ezip yok etme çabalarının tek sonucu seksiyonlarının üye sayısının artması olmuştu; İtalyan anarşizminin dramatik yıllarından biri olan 1874'ün ilk ayların-

da polis ve anarşistler -ayrı ayrı tahminlerde bulunarak- kabaca aynı sonuca varmışlardı; Enternasyonal'in üye sayısı 30 000'in üstüne çıkmıştı. Ayrıca büyük ölçüde Bakunin'le sürekli temas halinde bulunan Costa'nın faaliyetleri sayesinde, bu küçük anarşistler ordusu sonunda, İtalya'nın her bölgesine, hatta Sardinya'ya kadar uzanan on bölge federasyonu aracılığıyla işleyen örgütsel bir ağ ile birleşmişti.

İtalyan anarşistleri faaliyetlerinin merkezini kongre salonlarında devrimci mücadelenin açık alanına kaydırmaya bu dönemde karar verdiler. Cafiero ve Malatesta'nın uluslararası anarşist hareketin geri kalanına yeni bir incil olarak taşıdıkları Eylemle Propaganda'nın misyonerleri gibi ortaya çıkmaları için 1876'ya kadar beklemek gerekiyordu. O yıl Malatesta, Jura Federasyonu'nun *Bulletin*'inde şu beyanda bulunuyordu: "İtalyan Federasyonu, eylemlerle sosyalist ilkeleri olumlamaya yönelik *isyancı eylemin* en etkili propaganda aracı olduğuna inanır." Fransa ve İspanya'daki teorisyenlerin benimsedikleri bu İtalyan bakış açısı 1880'ler boyunca Avrupa'daki anarşist faaliyetlere hâkim oldu. Ama pratik bir taktik meselesi olarak daha 1873'te İtalyan hareketinin koşullarından doğdu.

Anarşistler büyük bir halk desteği elde etmişlerdi, ama -İtalyan devrimci geleneklerini anımsayarak- ancak Garibaldiçilerin ve Mazzinicilerin başarılarıyla rekabet edebilirlerse konumlarını koruyabileceklerini anladılar. "Şiddet eylemi," diyordu Andrea Costa, o günleri anımsayarak, "sorunu ortaya koymak, eski ideallerin üzerindeki yeni ideali göstermek için... bir zorunluluk... olarak görülüyordu." 1873-74 kışı bir sıkıntı ve huzursuzluk dönemiydi, grevler ve açlığı protesto eden gösteriler anarşistlere doğrudan eylemciliklerini küçük çapta sergileme fırsatı sağladı. Ama bu yeterli değildi; düşünülerek hesaplanmış bir eylem planına ihtiyaç vardı ve bu amaçla federasyonun militan liderleri Bakunin'in isyancı eylemi başlatmaya yönelik gizli iç örgütlenme düşüncesini yeniden canlandırdılar. Buna uygun olarak, 1873 yılının sonuna doğru Enternasyonal içinde gölge bir grup

olarak, tamamen gizli bir şekilde hareket eden Toplumsal Devrim İçin İtalyan Komitesi'ni kurdular. Komitenin amacı, zincirleme tepkiyle, Enternasyonal'in genel bir toplumsal devrime doğru kitle ayaklanmalarına kılavuzluk edeceği bir bölgesel isyanlar serisine yol açacağı umuduyla, İtalya'nın dikkatle seçilmiş bölgelerinde bir dizi iyi planlanmış ayaklanmayı kışkırtmaktı.

Toplumsal Devrim İçin Komite 1874 yazı için ayrıntılı bir eylem planladı. 7-8 Ağustos gecesi Romagna anarşistleri Bologna'yı ele geçirecekler ve onların başarılarına ilişkin haberler Roma, Floransa, Palermo ve Lughorn'da ve Apulia ile Sicilya'nın kırsal bölgelerindeki ayaklanmalar için işaret oluşturmaktı; bundan sonra da büyük yangının tüm İtalya'ya yayılabileceği ve "toplumsal tasfiye"nin tamamlanabileceği umut ediliyordu. Dehşetli bir projeydi, ama Enternasyonalistlerin performansları niyetlerine denk olmaktan çok uzaktı. Polis muhbirler aracılığıyla planlar hakkında epeyce bilgi sahibi oldu ve büyük ayaklanmanın arifesinde ayaklanmanın kilit örgütçüsü Andrea Costa tutuklandı. Komplo yara almış ama mahvolmamıştı; 7 Ağustos sabahı İtalya'nın dört bir yanındaki kasabalarda ve şehirlerde Toplumsal Devrim İçin İtalyan Komitesi'nin, işçileri "tüm ayrıcalıkların ortadan kaldırılması ve insanlığın tam kurtuluşu için ölümüne savaşmaya" çağıran bildirileri dağıldı.

Bologna Ayaklanması'nın planları çok ayrıntılıydı. Şehrin dışındaki iki noktada 1000 Bolognalı toplanacaktı, orada Romagna'nın başka şehirlerinden 3000 isyancı onlara katılacaktı. Birleşen kuvvetler iki kol halinde şehre yürüyecek ve Bakunin onlara katılmak üzere şehirde bekleyecekti; bir kol cephaneliğe saldırarak -iki çavuş kapıları açmaya söz vermişti- ve bu arada kilit noktalarda toplanan malzemelerle barikatları kurmuş olan isyancılara silah dağıtılacaktı.

Çok sayıda Bolognalı asi toplandı, ama Imola'da toplanma sözü vermiş ve diğer şehirlerden gelmesi beklenen 3000 kişi yerine ancak 200 kişi geldi. Bunlar Bologna'ya doğru yola koyulmuşlar ama polis ve asker yollarını kesmişti, tutuk-

lanmaktan kurtulanlar dağlara kaçmışlardı. Bolognalılar takviye kolunu boş yere bekledikten sonra silahlarını tarlalara gömdüler ve dağıldılar. Diğer İtalyan şehirlerinde planlanan ayaklanmalar alarına geçen polisin seferberliği nedeniyle suya düştü ve yalnızca Apulia'da Malatesta umutları boşa çıktığı zaman bile isyan bayrağını Don Kişotvari bir şekilde yükseltti. Malatesta'nın olaya ilişkin betimlemesinde, kısa bir süre sonra İtalyan anarşizminin lideri olacak ve yarım yüzyıl boyunca bu konumu koruyacak olan bu adamın niteliğini gösteren kara bir mizah vardır.

Yüzlerce müttefik Castel del Monte'de hazır bulunmaya söz vermişti. Oraya gittim, ama geleceğine yemin edenlerden yalnızca altı kişi gelmişti. Önemli değildi, silah kutusu açıldı; kutu, eski model ağızdan dolma tüfeklerle doluydu; *non fa niente*, silahlandık ve İtalyan ordusuna savaş açtık. Köylüleri yanımıza çekmeye çalışarak günlerce dayandık, ama hiçbir yanıt alamadık. İkinci gün üzerimize ateş açan ve bizi çok kalabalık zanneden sekiz polisle çarpıştık. Üç gün sonra askerler tarafından kuşatıldığımızı farkettilik; yapılabilecek tek bir şey vardı. Silahları gömdük ve dağılmaya karar verdik. Ben saman yüklü bir arabaya gizlendim ve böylelikle tehlike bölgesinden dışarı çıktım.

Malatesta İsviçre'ye doğru giderken kuzeyde Pesaro'da tutuklandı ve hapishanede diğer anarşist liderlerin arasına katıldı. Büyük toplumsal tasfiye planının nihai sonucu İtalya'da Enternasyonal faaliyetlerinin aylarca sakatlanmasıydı. Aktif militanlarının çoğu parmaklıklar arkasında ya da sürgündeydi, sekiyonları dağıtılmış ve basını kapatılmıştı. Öte yandan isyancılar anarşist oldukları için değil, Victor Emmanuel'in hükümetine meydan okudukları için halkın büyük sempatisini kazandılar; yasa önünde açık bir şekilde suçlu olan bu adamların saygıdeğer jüriler tarafından suçsuz bulunmaları, ekonomik ve toplumsal sorunları çözmek için pek az şey yapan bir rejime karşı halkın birikmiş öfkesini dile getirdi. Haziran 1876'da isyancıların hepsi "suçsuz" bulundu ve serbest bırakıldı; sadece bazılarını iki yıl mahkemesiz tutan hukuki gecikme nedeniyle acı çektiler.

Duruşmalarda devrimci söylevlerle -yalnızca Andrea Costa üç gün boyunca tanık kürsüsünde oturdu- kazanılan propaganda başarılarıyla ve en aktif militanların kamu yaşamına geri dönmesiyle güç kazanan Enternasyonal 1876'da örgütlenmesini yeniden inşa etmeye başladı. Bölge federasyonları yeniden kuruldu ve Bologna, Floransa ve Jesi'de polis tarafından rahatsız edilmeden konferanslar düzenlendi. Leghorn'da *Il Nuovo Risveglio* ve Fabriano'da *Il Martello*'nun yayın hayatına başlaması anarşist basının yeniden canlanmasını sağladı. Son olarak, Floransa'da Ekim ayının sonlarında ulusal bir kongre düzenlendi. Bu kez polis kongrenin gerçek amacının başka bir ayaklanmalar dizisi planlamak olduğundan korkarak -ya da korkuyormuş gibi görünerek- yine seferber oldu. Andrea Costa ile diğer delegeler Floransa'ya gelir gelmez istasyonda tutuklandılar, bu arada kongrenin toplantı salonu polis tarafından işgal edildi. Ama elli kadar delege hâlâ özgürdü ve kongre sonunda Apeninlerin eteklerindeki bir ormanda gün boyu yağan yağmur altında yapıldı.

Cafiero ve Malatesta kongreye hâkim oldular ve delegeler onların etkisi altında uzlaşmaz bir ayaklanmacı ve anti-politik programı kabul ettiler. Bu hiç değilse teorik olarak, daha önemlisi, İtalyanların Bakuninist kolektivizmden anarşist komünizme kaydıklarını gösteren bir karardır.

Herkes toplum için yeteneklerinin izin verdiği her şeyi yapmalı ve üretimin ve toplumsal kapasitelerinin durumunun elverdiği ölçüde toplumdan tüm ihtiyaçlarının karşılanmasını talep etme hakkına sahip olmalıdır.

Ama ekonomik sorunlara ilişkin düşünceleri ne olursa olsun, anarşist liderlerin zihinlerini hâlâ bir çığı başlatan taş gibi hareket edecek devrimci eylem hayalleri meşgul ediyordu. 1874 Apulia Ayaklanması'nın başarısızlığına rağmen Cafiero ve Malatesta güney İtalya köylülerinin kalplerinde pütlemeye hazır bir malzemenin var olduğuna hâlâ inanıyorlardı ve 1877 yazında büyük hazırlıklardan sonra Campani'de

Benevento yakınlarındaki San Lupo dağ köyünde karargâhlarını kurdular. Yanlarında Rus devrimcisi Stepniak ve sonunda polis ajanı olduğu ortaya çıkan Salvatore Farina adlı bir dağ rehberi vardı. Farina komplocuların planları olgunlaşmadan polislerin gelmelerini sağladı ve polislerden birinin ölümcül bir yara aldığı sert bir silahlı çatışmadan sonra yirmi altı anarşist teçhizatlarını katırlara yükleyerek Apeninlere doğru yola koyuldular. İki gün sonra, 8 Ağustos sabahında -bir pazar günüydü- küçük ordu kızıl-kara bayraklarla Letino köyüne geldi. Meydana toplanan köylülerin huzurunda Cafiero Kral Victor Emmanuel'i tahttan indirdi ve arkadaşları ciddiyetle yerel vergi kayıtlarını yaktılar. Köylüler ikinci hareketi alkışladılar ve Letino papazı Peder Fortini anarşistleri "Tanrının ilahî yasasını bildirmek için gönderdiği gerçek havariler" olarak karşıladı. Eski milis tüfekleri dağıtıldı ve Cafiero halka onları kullanmalarını ve özgürlüklerini kazanmalarını öğütledi. Sonra anarşist çete Peder Fortini'nin rehberliğinde sonraki Gallo köyüne gitti, orada Peder Tamburini onları karşılamaya geldi ve "Korkacak bir şey yok. Bunlar dürüst adamlar. Hükümette bir değişiklik olmuş ve kayıtları yakıyorlar" diye bağırarak ev ev dolaştı. Gallo'da isyancılar vergi kayıtlarını yakmakla kalmadılar, tahsildarın kasasındaki nakit paraya da el koydular ve yöre değirmeninde un vergisini belirlemek için kullanılan ölçeği parçaladılar. Bütün bunlar köylüleri çok keyiflendirdi; ortaya çıkacak karışıklık sayesinde birkaç kuruş az vergi vermelerini sağlayabilecek hoş bir eylemdi. Ama Letinolular ya da Gallolular arasından dava için silahlanma eğilimi gösteren tek bir kişi bile çıkmadı. Çok haklı olarak, onlar yaptıkları için asilere şükran duyarken bölgelerinin tüm İtalya'ya karşı kendilerini savunamayacaklarını belirttiler. "Yarın askerler gelecek ve herkes öldürülecek." Kehanetleri kısmen doğrudu. Tekrar dağların yolunu tutan küçük isyancılar ordusuna karşı bir buçuk tabur piyade, iki bölük süvari ve iki bölük Bersaglieri gönderildi. İsyancılar yağmurdan sırsıklam oldular, kar yağınları arasında yürüdüler ve siste yolla-

rını kaybettiler. Sonunda bir köy evine sığındılar ve çevreleri sarıldı, etkili bir direnişte bulunamayacak kadar tükenmiş oldukları için yakalandılar. Komik küçük girişimleri anarşistlerin İtalyan köylülüğüne ulaşma çabalarının kaderini önceden gösteriyordu; güney İspanya'nın tarım işçilerinin tersine güney İtalya'nın tarım işçileri liberter mesihlere kapalıydı ve İtalya'da anarşizm çoğunlukla küçük şehirlerin hareketi olarak kaldı.

Benevento Ayaklanması yeni bir hükümet baskısı dönemini gündeme getirdi; tutuklamalar, dergilerin ve örgütlerin yasaklanması, ardından Savoy monarşisine düşman jürilerin Enternasyonalist sanıkları her zamanki gibi beraat ettirmeleri. Yıl sonunda yasal olarak kapatılmış olan Enternasyonal yeniden örgütleniyordu ve 1878 Nisan'ında Pisa'daki gizli bir kongrede "silahlı proletaryanın burjuvazi, saltanat ve dinden geri kalmış ne varsa yıkacağı gün çok uzak olmadığı için, fedakârlıktan kaçınmaksızın," ulusal düzeyde "genel bir ayaklanma" kararı alındı. Bir dizi yerel kongre görev bilinciyle planı onayladı, ama Bologna, Apulia ve Benevento başarısızlıkları en militan isyancıların bile coşkusunu tüketmişti ve ülke çapında devrim planları hiçbir zaman konuşma aşamasının ötesine geçemedi.

Bunun yerine, belki de kolektif düş kırıklığının bir sonucu olan bireysel şiddet eylemleri başladı. 17 Kasım 1878'de yeni Kral Umberto, Napoli sokaklarında dolaşırken, Giovanni Passanante adlı bir ahçı arabasına atlayıp onu üzerine "Yaşasın Enternasyonal Cumhuriyet" sözcükleri kazılmış bir bıçakla öldürmeye çalıştı. Passanante'nin herhangi bir anarşist grupla bağlantısı olduğuna dair hiçbir kanıt yoktu, ama kamuoyu -belki de haksız yere- onun eylemi ile son zamanlarda liberter dergilerde "tüm kralları, imparatorları, cumhurbaşkanlarını, tüm dinlerin rahiplerini" "halkın gerçek düşmanları" olarak yok etme tavsiyeleri arasında bir bağlantı gördü. Passanante'nin girişiminin hemen ertesi günü Floransa'daki bir monarşist gösterisine bir bomba atıldı ve dört kişi öldü; iki gün sonra Pisa'da kalabalığın ortasında

başka bir bomba patladı, fakat ölen olmadı. Floransa'daki bombanın bir *ajan provakatör* tarafından atılmış olması çok muhtemel, ama Pisa'daki bombanın bir anarşist tarafından atıldığı kesin.

Bu eylemler Enternasyonal'e daha fazla baskı uygulanması için bir bahane oldu. 1878 sonunda terörist eylemlerde suç ortaklığından kuşkulıysın ya da kuşulanılmasın hemen hemen her anarşist militan ya hapis hapsedeydi ya da sürgünde ve hükümet, mahkemeleri Enternasyonal'i suçluların bir birliği olarak ele almaya ikna etmeye çalıştı, bu otomatik olarak Enternasyonal üyelerinin tutuklanmasını haklı kılacaktı. Bu girişim başarısız oldu, çünkü mahkemeler Enternasyonal'in, üyesi bile olmayan -Passanante gibi bireylerin eylemlerinden sorumlu tutulamayacağını kabul ettiler, ama polisin 1878 kışı ve 1879 baharı boyunca uyguladığı amansız baskı sonucunda Enternasyonal bir örgüt olarak dağıldı.

Tekrar canlanamaması kısmen 1871 ve 1877 yılları arasında harekete kılavuzluk eden dinamik genç liderlerin artık İtalya'da etkin olmamalarından kaynaklanıyordu. Cafiero ve Malatesta sürgündeydi; Cafiero Lugano'da toplanan mülteciler grubuna başkanlık ediyordu, Malatesta ise devrimci serüven arayışı içinde Avrupa'da ve doğu Akdeniz sahillerinde dolaşıyordu. Onların eksikliğinden daha vahimi Costa'nın ayrılışıydı. Costa 1877'de Verviers'deki son Saint-Imier Enternasyonal'i kongresine gitti ve orada Paul Brousse ile birlikte tutarlı bir şekilde aşırı bir çizgi izledi. Kısa bir süre sonra Paris'te tutuklandı ve anarşist hareketin yeniden canlanmasıyla ilişkili faaliyetleri nedeniyle iki yıl hapse mahkûm edildi. 1879'da henüz hapis hapsedeyken anarşizmi terk ettiğini ilan etti ve artık politik eyleme inandığını ilân eden bir mektubu ılımlı sosyalist Bignami'nin *Il Plebe of Milan*'ında yayımlandı. Costa'nın bu görüş değişikliğine gideci zihinsel evrimini izlemek olanaksızsa da, daha 1877'de Cafiero ve Malatesta'yı Benevento Ayaklanması ile birlikte canlandırmaya çalışacak kadar ayaklanmacılığa karşı olmaya başla-

ması anlamlıdır. Costa büyük belagâtini ve Romagna'daki popülerliğini parlamenter sosyalizm davasının hizmetine sundu; 1882'de Temsilciler Meclisi'ne seçildi ve izleyen yıllarda İtalya'da Sosyalist Parti'nin yaratılmasında önemli bir rol oynadı.

Costa'nın anarşist elit içindeki bütün yakın arkadaşları onu reddettiler. Ama en azından biri -Cafiero- sonunda görüş değişikliği konusunda onu izledi; 1882 Mart'ında beklenmedik bir şekilde Milano'da İtalyan anarşistlerini sosyal demokrasiyi kabul etmeye çağıran bir bildiri yayımladı ve kısa bir süre sonra parlamenter sosyalistlerin adaylıklarını destekledi. Ancak eski arkadaşları Cafiero'nun yön değiştirmesini mazur gösteren bir açıklama buldular: 1883 baharında Cafiero Floransa dışındaki tepelerde çıplak dolaşırken bulundu; bir daha hiçbir zaman akıl sağlığı düzelmedi ve 1892 yılında bir akıl hastanesinde, odasının pencerelerinin kendisine adil güneş ışığı payından daha fazlasını verip ve verdiği düşünceleriyle uğraşarak öldü.

Costa'nın ayrılışı kişisel inançların sonucuydu, ama İtalya'da işçiler arasında parlamenter sosyalizme doğru genel bir kaymayla çıkışıyordu; 1878'den itibaren anarşistler giderek küçülen bir azınlık haline geldiler. Aralık 1880'de, on beş kuzey İtalya şehrinden gelen delegeler Ticinese'nin Chiasso kentinde sosyalist bir kongrede bir araya geldiklerinde, Lugano'dan gelen anarşist mültecilerin bakış açıları lehine bir zafer kazandıkları doğrudur. Kongre başkanı olarak Cafiero politikadan uzak durma tavrını belagâtla savundu ve anarşistler Aspromonte'de Garibaldi ile birlikte çarpışmış ve Paris Komünü'ndeki faaliyetleri nedeniyle sürgün edildiği Yeni Kaledonya'dan yeni dönmüş olan yaşlanmak bilmeyen Risorgimento kıdemlisi Amilcare Cipriani'nin şahsında yeni ve olağanüstü bir taraftar edindiler. Ancak İtalyan işçi sınıfı için tek umudun silahlı ayaklanmada olduğunu ilan eden ve kongrenin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen bildiriyi kaleme alan Cipriani'ydı. Ama bu bildiri İtalya'nın 1880'lerdeki gerçekliklerinden uzaklaşmaya başlamış olan sürgün-

ler tarafından kaleme alınmıştı ve eylemdeki sonuçları etkisizliğini açıkça ortaya koydu.

Lugano'daki sürgünler yeni bir devrimci komite oluşturdular ve -polis raporlarına güvenilebilirse- ertesi bahar Romagna'da, İtalyan anarşistlerine, Cipriani önderliğindeki Rus politik sürgünlerinin ve Fransız eski Komünarları birliğinin yardım edeceği bir ayaklanma planladılar. Cafiero ve Cipriani'nin sınırı geçtikleri ve 1881'in Ocak ayında gizlice Roma'ya gittikleri kesin, ama Cipriani Rimini'de tutuklandı, Cafiero ise sınırdan geri döndü.

Bu dönemde İtalya'daki anarşist faaliyet dağınık yerel gruplardan ibaretti, pek az bölgesel örgütlenme vardı ve ulusal örgütlenme hiç kalmamıştı. 1881 Enternasyonal Kongresi'nde yalnızca iki İtalyan delegesi vardı: Malatesta ile Malatesta'nın okul arkadaşı ve Benevento isyancıları davasına duyduğu ilgi nedeniyle harekete katılan genç avukat Saverio Merlino. Malatesta tek bir bölgesel federasyonu -Tusacany-temsil ediyordu ve çoğunlukla Mezzogiorno, Piedmonte ve Romagna'da bulunan on altı kadar grup temsil ediliyordu. Ama ne Malatesta ne de Merlino, Bologna, Roma ya da Milano gibi eski anarşist kalelerdeki grupların vekaletlerine sahipti. Öte yandan Malatesta, İstanbul, Marsilya, Cenevre ve İskenderiye'deki göçmen gruplarını temsil ediyordu.

En azından çeyrek yüzyıl boyunca İtalyan anarşizmine damgasını vuran bir model ortaya çıkmıştı bile. Bu dönemde İtalya'da birçok bireysel anarşist vardı ve yerel gruplar oluşturmaya devam ettiler, ama kısmen polis baskısı nedeniyle kısmen de örgütlenmeye duyulan güvensizlik nedeniyle nadiren 1870'lerdeki gibi federasyonlar oluşturdular. Verimli bir faaliyet olduğu şeklindeki aldatıcı görüntüyü yayımlanan bir dizi anarşist gazete sağlıyordu. Örneğin yorulmak bilmez bibliyografyacı Max Nettlau 1883'ten 1889'a kadar altı yıl boyunca bu tür dergilerin yayımlandığı on üç şehrin listesini veriyor; ancak bu dergilerin hepsi kısa ömürlüydü, bazıları yalnızca tek bir sayı çıkmıştı ve en uzun yaşayanın ömrü birkaç ayı geçmiyordu. İtalya'da anarşizm büyük ölçüde ara-

larında Merlino ile Malatesta'nın özellikle 1880'ler ve 1890'larda öne çıktığı birkaç bireyin olağanüstü etkinliğiyle sürüyordu. Yalnızca hükümet baskısı nedeniyle değil, aynı zamanda anarşistler de o dönemde birçok İtalyan'ın paylaştığı daha iyi yaşama şansı olan yerlere göç etme arzusunu paylaştıkları için, var olan gruplar sürekli olarak yok oluyorlar ve üyeleri değişiyordu.

İtalyanları başka ülkelerin anarşistlerinden ayıran, göç yoluyla düşüncelerinin misyonerleri haline gelmeleridir. Malatesta, Merlino, Pietro, Gori, Camillo Berneri ve kızı Marie Louise Berneri gibi erkekler ve kadınlar bu yüzyılın ortalarına doğru uluslararası anarşist düşünce ve pratiğinde hep etkili oldular. Tüm Doğu Akdeniz sahillerinde ilk anarşist gruplar İtalyanlardı; Latin Amerika'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde İtalyan göçmenler 1890'larda anarşist düşüncelerin yayılmasında çok önemli bir rol oynadılar ve tüm diğer ulusal grupların dergilerinin toplamından daha fazla dergi yayımladılar.

Ayrıca, İtalyan anarşist liderleri, özellikle de Malatesta bireysel terörizm eylemlerine karşı oldukları halde, 19. yüzyılın sonları boyunca İtalyan suikastçileri Avrupa'nın birçok yerinde devlet büyüklerinin kendinden menkul cellatları olarak hareket ederken sergiledikleri acımasızlıkla tartışmalı bir ün kazandılar. Caserio'nun Fransız başkan Sadi Carnot'ya düzenlediği suikast İtalyanların işlediği bir dizi göz alıcı politik cinayetin yalnızca ilkiydi. 1897'de Michele Angiolillo İspanya'ya gitti ve gericisi Başbakan Antonio Canovas'ı vurdu. 1898'de Luigi Luccheni Cenevre'de trajik ve yumuşak Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth'i bıçaklayarak en çok nefret uyandıran politik cinayeti işledi. Ve 1900'de iki suikast girişiminden de kurtulmuş olan İtalya Kralı Umberto sonunda Mosca'daki bir kır ziyafetinde Gaetano Bresci tarafından vuruldu. Caserio, Angiolillo ve Luccheni hep nefret ettikleri adaletsizlik ve otorite sisteminin sözde simgesel başlarını vurma arzusu ile kendi inisiyatifleriyle hareket eden sapkın tılı fanatikler gibi görünüyorlar; öte yandan Bresci New Jer-

sey Paterson'daki bir anarşist grubun seçilmiş bir temsilcisi olarak hareket etmiş gibi görünüyor.

Ama bu suikastçilerin eylemleri anarşizme kötü bir ün kazandırdıkları ve İtalyan Hükümeti'nin genel olarak harekete yönelik baskılarının devam etmesi için bahaneler sağladıkları halde, hiçbir şekilde 1880'ler ve 1890'lardaki hareketin tipik yönünü oluşturmuyorlardı. Deney yoluyla gönüllü komünizmi yaşamamanın olanaklılığını gösterecek Ütopyacı koloniler kurma umuduyla ülke dışına giden başka İtalyan anarşistleri de vardı. En ünlüsü Brezilya'daki Cecilia Kolonisi'ydi. Birkaç anarşist, göçü teşvik etme politikasına uygun olarak Brezilya Hükümeti'nin verdiği toprağı almak üzere 1890 Şubat'ında İtalya'dan ayrıldı. İlk yıl başarılı bir başlangıç yapıldı ve 1891 baharında 200 kadar insan kolonide yaşıyor ve çalışıyordu. Ama ancak dört yıl sürdü; 1894 ortalarında son üyeleri de koloniyi terketti. Başarısızlığının birkaç sebebi vardır; kuşkusuz tahsis edilen toprağın uygun olmayışı bu nedenlerden biriydi, ama daha önemlisi düşünülebilecek her eylem ve örgütlenme noktasında ortaya çıkan ve sonunda topluluğu -birçok diğer topluluk gibi- uzlaşmaz gruplara bölen giderek keskinleşen görüş ayrılıklarıydı.

Ancak İtalyan anarşistlerinin çoğunluğu ne bireysel suikastçi ne de topluluk yönelimli Ütopyacılar; bu dönemde İtalya'da ya da ülke dışında ajitasyonu istikrarsız bir ekonomik varoluşla birleştiriyorlardı ve bu yıllarda etkileyici marceraseverliği nedeniyle olağanüstü bir düzeyde olan Malatesta'nın kariyeri, hareketin 1880'lerin sonunda Enternasyonal'in çökmesinden sonraki niteliğini özetlemektedir.

Hemen dillerde dolaşmaya başlayan efsanelere karşın Rimini Tiranı'yla hiçbir alâkası olmayan Malatesta güney İtalya'nın toprak sahibi sınıfından geliyordu. Napoli Üniversitesi'nde bir tıp öğrencisi olarak cumhuriyetçi öğrenci hareketine katılmış ve gösterilere katıldığı için okuldan atılmıştı. Kısa bir süre sonra anarşist oldu ve tüm diğer ilgi alanlarını devrimci davanın hizmetine sunmaya karar verdi. Elektrik-

çiliği öğrendi ve ailesinin Capua'da kendisine miras bıraktığı gayri menkulü hemen kiracılara bıraktı.

Malatesta'nın daha önce anlattığımız 1870'lerde İtalya'daki faaliyetleri erken dönem yurtdışı seferleriyle aralanmıştır. 1874'te Apulia Ayaklanması davasında beraat ettikten sonra, iki yıl Akdeniz civarında dolaştı, İspanya'da komplo- lar düzenledi ve 1875'te patlak veren Türklere karşı ayaklanmaya katılmak için boş yere Bosna'ya ulaşmaya çalıştı. Sonra 1877 Benevento Ayaklanması'na önderlik etmek üzere İtalya'ya döndü, ama bu ayaklanmaya ilişkin davada beraat ettikten sonra kendisini İskenderiye'den Suriye'ye, Türkiye'den Yunanistan'a sürükleyen gezilerine yeniden başladı; polis hep peşindeydi ve o girdiği hemen her ülkede İtalyan anarşist grupları oluşturdu. Romanya'da kısa bir ara verdikten sonra bir süre Fransızca konuşulan ülkelerde seyahat etti ve Paris'te döne- anarşist -artık önde gelen bir parlamen- ter sosyalist olan- Jules Guesde'i hiçbir zaman gerçekleşme- yen bir düelloya davet etti. Sonunda 1881 Enternasyonal Kongresi sırasında Londra'ya vardı. Orada Cafiero'yla karşı- laştı ve muhtemelen İsviçre dışında çıkan ilk sürgün İtalyan anarşist gazetesi olan kısa ömürlü *Insurrezione*'nin çıkarıl- ması için onunla birlikte çalıştı.

Malatesta 1883'e kadar İtalya'ya dönmedi; o tarihte Merlino ile birlikte, Costa'nın ve politik propagandasının gide- rek artan etkisini dengelemek için Enternasyonal'i yeniden örgütlemeye çalıştı. Onların etkisiyle Roma, Floransa ve Napoli'deki gruplar güçlendiler ve Malatesta esas amacı Sosya- list Parti'ye saldırmak olan *La Questione Sociale* dergisini kurdu. Kısa bir süre sonra Malatesta ve Merlino tutuklandı; 1884 Şubat'ında Roma'da yargılandılar ve yasadışı bir örgü- te üye olmak nedeniyle üç yıl hapis cezasına çarptırıldılar, onları savunan bir bildirgeyi imzalayan elli sekiz Floransalı- ya da otuzar ay ceza verildi. Cezalar temyiz edildi ve bir yıl sonra düşürüldü. Bu arada tutuklular serbesttiler ve Napo- li'de 1885 kolera salgını başlayana kadar propaganda faali- yetlerini sürdürdüler. Malatesta ve arkadaşları hemen solu-

ket şehrine gittiler ve salgın sona erene kadar kendi güvenliklerini tamamen unutarak çalıştılar. İtalyan Hükümeti'nin Malatesta'ya madalya verdiği söylenir, ama cezasını silmeyi düşünmedi ve bu nedenle Malatesta ile birçok Floransalı arkadaşları mahkemeye çıkma zamanı gelmeden önce Arjantin'e kaçtılar. Malatesta efsanesi polisin kendisini nasıl sıkı gözetim altında tuttuğunu, Malatesta'nın ise içinde dikiş makinası olduğu ileri sürülen bir sandığa kapatıldığını ve böylelikle dost bir kaptanın gemisine nasıl taşındığını anlatır.

Malatesta Buenos Aires'te, 1884'te Circolo Comunista-anarchico'yu kurmuş olan Leghorn'lu göçmen Ettore Mattei'nin ilham verdiği bir hareketin ilk çalışmalarıyla karşılaştı. Daha sonra bir tamir atölyesi açtı ve *La Questione Sociale*'yi kurdu; kendisine özgün misyonerce bir amaçla dergiyi iki dilli İspanyolca-İtalyanca bir dergi olarak çıkardı. Sermaye tükenince Malatesta ve bir grup arkadaşı Patagonya'nın ıssız bölgelerinde araştırmalara başladılar. Gerçekten de nehirlerin birinde altın buldular, ama imtiyaz almak için hükümet görevlilerine rüşvet veren bir şirket hemen altınları ellerinden aldı.

Malatesta 1889 yazında Avrupa'ya döndü. Nice'e yerleşti; İtalya'da gizli bir şekilde dağıtılacak Associazione adlı bir dergi yayımlayarak oradan ülkesindeki olayları etkilemeyi umut ediyordu. Kısa bir süre sonra Fransız polisi faaliyetlerini izlemeye başladı ve Malatesta Londra'nın daha hoşgörülü ortamına kaçarak Fulham'da bir ev kiraladı, bir matbaa makinası kurdu ve *Associazione*'yi yayımlamaya devam etti; Malatesta zatürre olup yoldaşlarından biri de derginin paralarıyla birlikte kaçınca dergi kapandı.

Bu arada İtalya'da özellikle 1890 1 Mayıs kutlamaları nedeniyle yeni huzursuzluk patlamaları oluyordu. Bazılarını cumhuriyetçilerin ve anarşistlerin kıskırttığı, diğerleri ise açıkça halkın ekonomik sıkıntılara karşı kendiliğinden tepkisi olan bu karışıklıklar, anarşist etkinin algılanabilir bir şekilde yeniden canlanmasına yardımcı oldu ve 1891 yılının Ocak ayında İtalya'nın her yerinden yüzlerce grubu temsil

ettiklerini ileri süren seksen altı kadar delege Ticino'da Capolago'da toplandı. Malatesta ve Cipriani, tüm dağınık liberter örgütleri ve bakış açılarını Sağ ya da Sol her tür hükümete karşı ayaklanmacı bir hareket içinde birleştirmek için anarşist-sosyalist bir devrimci parti kurmaya karar veren bu toplantının önde gelen konuşmacılarıydılar. Kısa bir süre sonra Cenova'da toplanan sosyalistler anarşistlerin resmen dışlanacakları yeni bir birleşik parti kurmaya karar verdiklerinde iki sol eğilim arasındaki ayrım belirginleşti.

Malatesta kongreden sonra gizlice İtalya'ya giderek bir süre Carrara bölgesindeki grupları örgütledi; mermer işçileri arasında bugüne kadar devam eden güçlü bir anarşist gelenek vardı. İsviçre'ye döndüğünde Lugano'da tutuklandı; İtalyanlar iadesini istediler ama İsviçreliler kabul etmedi ve Malatesta 1891'in Eylül ayında Londra'ya döndü. Ertesi yıl İspanya'daydı, 1894'te ise İtalya'ya geri dönmüştü. 1896'da anarşistlerin sonunda dünya sosyalizmi saflarından dışlandıkları İkinci Enternasyonal Londra Kongresi'nin fırtınalı oturumlarına katıldı ve ertesi yıl tekrar İtalya'ya dönerek Ancona'ya yerleşti. Orada başka bir gazete yayımlamaya başladı; fabrika ve liman işçileri üzerinde öylesine etkili oldu ki kısa bir süre sonra otoriteler endişe duymaya başladılar; onu tutuklamak ve ajitasyon faaliyetleri nedeniyle altı ay hapse mahkûm etmek için bir bahane bulundu. Mezzogiorno'da şiddetli ayaklanmaların patlak verdiği ve Floransa ile Milano'ya yayıldığı 1898 Mayıs günleri sırasında hâlâ hapisanede olması belki de onun güvenliği açısından daha iyiydi; şehirlerde sokaklarda çarpışmalar oluyor ve göstericiler hükümet kuvvetleri tarafından vuruluyordu. O yılın ağır baskıları nedeniyle Bresci daha sonra Kral Umberto'yu öldürecekti.

1898 Ayaklanması'nı izleyen gergin ortamın bir sonucu olarak Malatesta cezası bittiği halde serbest bırakılmadı ve hareketin birkaç başka lideriyle birlikte beş yıl Lampedusa Adası'nda sürgüne gönderildi. Orada uzun süre kalmadı. Fırtınalı bir günde üç arkadaşıyla birlikte bir kayık ele geçirdi-

ler ve yüksek dalgalara meydan okuyarak denize açıldılar. Şanslıydılar, Malta'ya gitmekte olan bir gemi onları aldı ve Malatesta oradan ABD'ye gitti. Orada neredeyse yaşamını sona erdirecek heyecanlı bir an yaşadı. Anarşizmin örgütsüzlüğü ifade ettiğini ve herkesin yalnızca kendi içgüdülerine göre hareket etmesi gerektiğini savunan Patersonlu bireyci anarşistlerle bir tartışmaya girdi. Sonunda gürültülü bir tartışmada bir yoldaşın bireysel içgüdüleri kendisini Malatesta'yı vurmaya yöneltti; Malatesta ağır bir şekilde yaralandı ama saldırganın adını söylemeyi inatla reddetti. Saldırgan California'ya kaçtı ve Malatesta sonunda iyileşti; 1900'de en sevdiği sürgün yeri haline gelen Londra'ya doğru yola çıktı.

1913'e kadar İtalya'ya dönmedi ve aradaki zamanın büyük kısmını küçük bir elektrikçi atölyesini işleterek ve dergilere yazılar yazarak, İtalya'da çok okunan broşürler yayımlayıp ülkesindeki olayları etkilemeye çalışarak geçirdi; sürgündeyken bile özellikle güneyde ve Tuscany ile Romagna'da güçlü etkisini korumaya devam etti.

Malatesta, Kropotkin ve onun çıkardığı *Freedom* çevresindeki anarşist hareket içinde çok küçük bir rol oynadığı Londra'da bile başını dertten kurtaramadı. Ünlü Sidney Caddesi olayına karıştırılmaktan zor kurtuldu, çünkü bu tuhaf çatışmaya katılan Letonyalı teröristlerden biri atölyesinde çalışan bir tamirciydi. İki yıl sonra 1912'de onur kırıcı neşriyat nedeniyle hapis cezasına çarptırıldı, çünkü çok doğru olarak Belleli diye birini polis ajanı olarak tanımlamıştı; ayrıca sınırışı edilmesine karar verilmişti, ancak Kropotkin'in o sırada Campbell-Bannerman'ın hükümetinde bakan olan John Burns'e yaptığı güçlü telkinler kararın uygulanmasını önledi.

Malatesta'nın yokluğunda İtalyan anarşist hareketi, parlamenter sosyalistlerle karşılaştırıldığında bir azınlık olarak kaldı ve her zaman aktif bir hareket değildi. Bununla birlikte, kısmen nükseden ekonomik sıkıntı ve kısmen hükümetin grevleri ve gösterileri bastırmak için kullandığı, birçok işçiyi mücadele dönemlerinde anarşist doğrudan eylem öğütlerinin kılavuzluğuna iten âdet halini almış şiddet yöntemleri nede-

niyle etkisini koruyordu. Bu nedenle hareketin taraftar sayısı çok değişiyordu. Carrara, Forli, Lugo, Ancona ve Leghorn gibi bazı yerler tutarlı bir şekilde anarşist kaleler olarak kaldılar ve hareket Tuscany, Romagna ve Napoli bölgesinde genel olarak etkiliydi, ama polis baskısı nedeniyle her yerde gruplar geçici olma eğilimindeydi ve ulusal bir örgütlenmeye gitme çabaları Fransızlar gibi İtalyanların da yerel özerkliğe önem vermeleri nedeniyle başarısız oldu. 1890'larda kurulan Anarşist-Sosyalist Devrimci Parti hiçbir sonuç vermedi ve 1907'de Roma'da, aynı yıl yapılan Amsterdam Enternasyonal Kongresi'nin etkisi altında toplanan genel bir anarşist kongre hiçbir etkili ulusal örgütlenmeye yol açmadı. Luigi Fabbri önderliğinde bazı anarşist entelektüeller Fabbri'nin dergisi *Università Popolare* çevresinde ilerici bir eğitim hareketine giriştiler ve bu alanda sınırlı bir etkiye sahip oldular.

Fransa'da olduğu gibi, yirminci yüzyılın başlarında İtalya'da liberter eğilimin gerçekten yeniden canlanmasını sağlayan sendikalizm oldu ve bu, Malatesta'nın Amsterdam Kongresi'nde anarşist komünizm ile sendikalizm arasındaki ilişkiye verdiği önemi açıklamaktadır. Yüzyılın ilk yıllarında İtalyan sendikalarında iki grup ortaya çıktı: Güçlü ulusal sendikaları savunan federalistler ve Fransız Bourses de Travail'a benzeyen işçi konseyleri yoluyla yerel dayanışmayı vurgulayan kameralistler. Başlangıçta iki eğilim yan yana çalıştı, ama hemen kameralistlerin (daha sonra sendikalistler) destekledikleri genel grev sorunu üzerine anlaşmazlıklar çıktı. 1904'te bir Ulusal Direniş Sekretaryası oluşturuldu ve sendikalistler burada denetimi ele geçirdiler, ama 1906'da, ulusal bir sendikalar kongresi Fransız CGT'sini taklit ederek bir Genel İşçi Konfederasyonu (CGL) oluşturma konusunu tartışmak için toplandığı zaman, azınlıktaydılar. Konfederasyon başlangıçtan itibaren sosyalist ilimlilerin denetimi altındaydı, 1907'de sendikalistler onlara karşı işçi konseylerine ve yerel sendikalara dayanan Direniş Dernekleri Komitesi'ni oluşturdular. Birçok anarşist komünist, demiryolu işçilerinin bağlılığıyla güç ve itibar kazanan bu örgütlenmeye katıldı. Kurul-

masından kısa bir süre sonra sendikalistler Milano'da genel bir greve ve Tuscany'de polis ile grevciler arasında şiddetli çatışmalara neden olan bir tarım işçileri grevine önderlik ettiler. Bu grevlerin başarısızlığı geçici olarak sendikalistleri zayıflattı ve 1908'de Bologna'da yerel işçi konseyleri delegelerinin ve demiryolu işçileri delegelerinin katıldığı bir Sendikalist Direniş Kongresi topladılar ve nüfuz etme amacıyla reformist CGL'ye katılma kararı aldılar. Taktik etkisiz oldu ve 1911'de demiryolu işçileri CGL'den ayrıldılar, onları birçok işçi konseyi ve yerel sendika izledi. Nihayet Kasım 1912'de sendikalistler kendi örgütlerini kurma konusunu tartışmak üzere Modena'da bir kongre düzenlediler. Delegeler demiryolcuların, tarım işçilerinin, inşaat işçilerinin ve metal işçilerinin en büyük grupları oluşturdukları 100 000 işçiyi temsil ediyorlardı. Kararları Fransız anarko-sendikalizminin güçlü etkisini sergiliyordu; doğrudan eylem yöntemlerini destekliyorlar ve "üretimin tüm dallarındaki tüm işçilerin katıldığı bir genel grev, burjuva sınıfların kesin olarak mülksüzleştirilmesini sağlamanın tek yoludur," diyorlardı. Son olarak, kongre CGL'nin açık bir rakibi olarak Unione Sindicale Italiana'yı kurdu. Etkisi hızla genişledi ve USI'nin Müttefikleri savunan bir azınlığı savaş sırasında ayrıldıysa da, 1919'da esas olarak Turin ve Milano'nun sanayi işçilerinden oluşan üyelerinin sayısı 500 000 olmuştu. En önemlisi Arturo Labriola olmak üzere kendi entelektüeller grubunu bile geliştirdi; Labriola'nın düşünceleri Sorelci mistisizmle renklendirilmiş bir şekilde büyük ölçüde Pelloutier'den türetilmişti.

Bu arada Malatesta sendikalistlerin artan etkisini dengelemek üzere ortodoks anarşist hareketi yeniden canlandırma umuduyla 1913'te İtalya'ya döndü. Bir kez daha Ancona'da haftalık bir dergi çıkarmaya başladı ve Haziran 1914'te polisin birkaç işsiz göstericiyi vurması üzerine Adriyatik bölgesinde halkın aniden alevlenen huzursuzluğuna kadar, sürekli polis müdahalesi olmasına rağmen propagandasını sürdürdü. Ancona'da Malatesta'nın liderliğinde derhal bir genel grev çağrısında bulunuldu, kır ve kent işçilerini kapsayan

grev Romagna ve Marches'e ve daha sonra İtalya'nın diğer kısımlarına yayıldı. Ardından gelen "Kızıl Hafta" boyunca demiryolu hizmetleri büyük ölçüde durdu ve birçok kentte ve ayrıca kırsal bölgede şiddetli çatışmalar oldu. Bu durum anarşistlere, Malatesta'nın daha sonra dediği gibi "sonunda ideal pırıldının zafer kazandığını" göreceğimiz dönemsel bir iç savaş" olarak görüldü. Birkaç gün için anarşistlerin ve Unione Sindicale Italiana'nın liderliği altında ülke çapındaki hareket monarşiyi devirmenin eşliğindeymiş gibi görüldü. İşin doğrusu hareketin sona ermesinin nedeni hükümetin gücünden çok ılımlı sendikacıların ayrılımlarıydı; kısa bir tereddüt döneminden sonra CGL, üyelerinin işe dönmelerini istedi ve grev sona erdi.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda İtalya'da, Rus Devrimi örneğinin teşvikiyle yeni bir devrimci umutlar dalgası gündeme geldi. 1919 yılı sonunda Malatesta yenilenmiş sürgün cezası nedeniyle savaş yıllarını geçirdiği Londra'dan döndüğünde, bir halk kahramanı olarak karşılandı ve 1920'de Milano'da ilk günlük anarşist İtalyan gazetesi olan *Umanità Nova*'yı kurdu. O yıl İtalya'nın her yerinde bir grev dalgası yaşandı ve Ağustos ayında büyük ölçüde Armando Borghi'nin liderliğindeki Unione Sindicale Italiana'nın etkisi altında Milano ve Turin'in metal işçileri fabrikaları işgal ettiler. Bir kez daha yeni bir devrimci dönemin başlangıcı gözüküyordu. "Bu elverişli anın geçmesine izin verirsek," diyordu Malatesta, "burjuvazinin içine saldırdığımız korkuyu kanlı göz yaşlarıyla ödemek zorunda kalacağız." Ama 1914 Kızıl Haftası'nın modeli tekrarlandı. CGL ılımlılık öğütledi, işçiler muğlak reform vaatleri üzerine fabrikaları bıraktılar ve birkaç hafta içinde grev liderleri ve aralarında 1922 yılında be-
raat edene kadar mahkemeye çıkarılmadan on ay hapiste tutulan Malatesta ve Borghi'nin de bulunduğu anarşist ve sendikalist militanlara yönelik kitlesel tutuklamalar başladı.

Bu noktada, genel grevin yenilgisinin ardından gelen düş kırıklığının da teşvikiyle İtalyan anarşistleri arasında Malatesta'nın etkisine rağmen her zaman küçük bir azınlık o-

larak var olan terörist bireyciler ürkütücü ve trajik bir şekilde müdahale ettiler. 23 Mart 1921 gecesi bir grup Milano'ya giderek bir tiyatroya, bir elektrik santraline ve bir otele bombalar yerleştirdi. Tiyatroda yirmi bir kişi öldü ve çok daha fazla kişi yaralandı. Eylem diğer sınıfların yanı sıra işçilerin gözünde de anarşistlerin ününe çok büyük bir zarar verdi ve ayrıca yeni tutuklamalara yol açarak faşistlerin eline Sola karşı kampanyaları için bir gerekçe ve karşı şiddet için bir bahane verdi. Faşistler *Umanità Nova*'nın bürolarını bastılar ve harap ettiler, tehditler ve baskılarla Milano'da tekrar çıkarılmasını önlediler.

İtalya diktatörlüğe doğru yol almaya başlamıştı bile ve anarşistler de, sosyalistler ve komünistler gibi kararsızlık nedeniyle kıpırdıyamaz hale gelmişlerdi. Malatesta Roma'da yeniden *Umanità Nova*'yı çıkarmaya başladı, ama ancak birkaç ay, Mussolini iktidarı alana kadar sürdürebildi. Mussolini'nin iktidarı alması üzerine faşist terör yayılınca, Unione Sindicale Italiana'nın yanı sıra tüm anarşist örgütler amansızca bastırıldı. Militanlar ya yurtdışına kaçtılar ya da hapsedilerde ve sürgünlerde imha edildiler. Yalnızca Malatesta kaldı; polis onu izledi ama 1932'de seksen iki yaşında ölmesine kadar ona zarar vermedi. Dönek devrimci Mussolini'nin sık sık ona duyduğu saygıyı ifade etmesinde belki de bir miktar içtenlik vardı; belki de yalnızca Rusya'da Troçki için olduğu gibi, kahramanlıklarıyla kolayca unutulmuşluğa terk edilemeyecek kadar dünya çapında tanınmış bir isim haline geldiği için böyle davranılıyordu. Çünkü İtalya'da öyle bir hareketin simgesi haline gelmişti ki, aksi halde faşist terörü sürgünde geçirmesi gerekiyordu. Özellikle Amerika'dakiler olmak üzere sürgündeki gruplar İtalyan anarşizmini 1944'e kadar canlı tuttular, o tarihte etkisi geçmişte olduğundan çok daha az olmakla birlikte 1980'ler dünyasına kadar hayatta kalan küçük liberter hareketlerin en güçlüsü haline geldiği kendi ülkesinde yeniden hayat bulabildi.

Faşist rejim boyunca İtalyan anarşizmi ya yeraltına indi ya da ülke dışına çıktı. Özellikle sürgündeki gruplarda, ABD

ve Arjantin'deki göçmen gruplarında, Paris, Cenevre ve Lugano'daki mülteci gruplarında yaşadı. İtalyan anarşistleri İspanya İç Savaşı'nda İtalyan faşistlerine karşı gönüllüler olarak savaştılar ve sürgün yerlerinde geleneği ayakta tutan dergiler çıkarmaya ve küçük yayınevlerini yaşatmaya devam ettiler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hayatta kalan mülteciler, göçmenlerin tersine İtalya'ya döndüler ve orada hayatta kalanlarla birlikte hareketi yeniden yaratmaya koyuldular. 1945'te İtalyan Anarşist Federasyonu (FAI) tarihsel kalesi Carrara'da kuruldu ve kısa bir süre sonra Malatesta'nın gazetesi *Umanità Nova* yeniden yayımlanmaya başladı; bugün hâlâ yayımlanmaktadır. Ancona, Cenova, Forlì, Imola, Reggio Emilia ve Leghorn dahil olmak üzere kuzey İtalya'daki eski faaliyet merkezlerinin birçoğunda anarşist gelenekler yeniden canlandı. Anarşizmin, Bakunin'in çabalarıyla başladığı Napoli, güneyde yeniden bir faaliyet merkezi haline geldi ve 1946'da Giovanna Berneri (Camillo'nun arkadaşı) ve Cesare Zaccaria *Volontà* adıyla bugün Milano'da yayımlanan bir dergiyi çıkarmaya başladılar, bu dergi uzun süre İtalyan liberterlerinin önde gelen teorik dergisi olarak kaldı. Son zamanlarda genç entelektüeller kuşağına yönelik rakip bir dergi olan *Rivista A* Milano'da çıkmaya başladı.

Faşizm sonrası İtalyan anarşizmi birçok açıdan önceki tezahürlerinden ayrılır. Kuzey şehirlerindeki anarşistler eski liberter gelenekleriyle yerel sendika hareketlerine militanlıklarını aşlamaya devam ettiler, ama Armando Borghi liderliğindeki Unione Sindicale Italiana gibi güçlü bir devrimci sendikalist örgütlenme yeniden canlanmadı. Benzer bir şekilde, 1985'te anarşistlerin hâkimiyetindeki Carrara Kent Konseyi, I. Umberto'yu öldüren Gaetano Bresci'nin bir anıtını dikmeye karar verdiyse de, İtalya'da son terörist eylemleri yapanlar Kızıl Tugaylar'ın ve neo-faşist grupların otoriterleriydi. Anarşistler kooperatifler örgütlemekle yetindiler. Aynı zamanda uluslararası bir anarşizm görüşünü geliştirme konusunda özellikle etkindiler; bu nedenle 1968'de

Carrara'da, 1864'te Venedik'te, savaş sonrasında iki önemli dünya toplantısına İtalyan hareketi ev sahipliği yaptı. Bakunin 1866'da Enternasyonal Kardeşliği Napoli'de kurduğuna ve böylelikle anarşist işbirliği geleneğini ulusal sınırların dışına yerleştirdiğine göre bu çok uygundu.

XII

İSPANYA'DA ANARŞİZM

Avrupa'nın geri kalanına göre İspanya her zaman coğrafi, ekonomik ve tarihsel olarak yalıtılmış bir ülke oldu; aynı zamanda hem muhafazakâr hem devrimci, geleneğe göre yaşayan ve mizaç olarak aşırılıklara eğilimli bir ülke; halkı sert ve cömert, bağımsız ve ahlâki olarak katı olan bir ülke; insanların çoğunun toprağa bağımlı olarak yaşadıkları -tabii yaşayabiliyorlarsa- ve yoksulun onurunu kaybetmediği bir ülke. Bu ülkenin sert yüzünde ve sakinlerinin gururlu ruhlarında anarşizm yuvalarının en uygununu buldu ve ellî yıl boyunca, dünyanın başka yerlerinde önemli bir hareket olmaktan çıktıktan çok sonra bile İspanya'da yoksulların imgelemine kışkırtan bir düşünce ve Barselona'nın fabrika işçileri ve Madrid emekçileri arasında, özellikle de Endülüs ve Aragón, Levant ve Galiçya köylüleri arasında yüz binlerce kişinin davası oldu. Bu uygun koşullar altında anarşizm, İspanya'nın birçok yerinde yeni bir dinin ruhsal olarak özgürleştirici biçimini alana kadar, toplumsal ve politik olanla çakıştı. İspanyol anarşistleri Avrupa'nın diğer yerlerindeki anarşistlerden yalnızca sayısal olarak değil yapı olarak da farklıydılar.

Ancak doktrinleri aynı kaynaktan geliyordu ve peygamberleri -önce Proudhon, sonra Bakunin ve daha sonra Kropotkin- aynıydı. Proudhon'un etkisi erken geldi, çünkü 1845'te, Max Nettlau'nun ilk İspanyol anarşisti olarak tanımladığı öğrencisi Ramón de la Sagra, Coruña'da *El Porvenir* adlı bir dergi kurdu; Proudhon'un daha uzun ömürlü olan *Le Représentant du peuple*'ünden üç yıl önce çıkan, ilk anarşist dergi olarak kabul edilebilecek bu yayının ismi kendisine çok uygundu; ama çok kısa bir süre sonra otoriteler tarafından

kapatıldı. Ramón de la Sagra 1848 Devrimi sırasında Paris'teydi, Proudhon'un faaliyetlerinde, özellikle Halk Bankası girişiminde yer aldı, ama İspanya'daki etkisi görece azdı ve sürgünde öldü.

Bununla birlikte, aşırılığı ve binyılcı tutkusuyla bugün İspanyol anarşizmi olarak bildiğimiz hareketten önce, Proudhon'un etkisinin ılımlı biçimiyle İspanyol politik tarihinde önemli bir rol oynadığı, Max Nettlau'nun deyişiyle "federalist bir çıracılık" dönemi vardı. İspanyol federalizminin başlıca esin kaynağı ve en sadık Proudhoncu havari, Pi y Margall adlı Madridli bir banka memuruydu; Katalan kökenliydi ve bu nedenle politik merkezleşmeyi reddetmeye önceden eğilimliydi. Pi başarısız 1854 İspanyol Devrimi sırasında, ilk kitabı *Gericilik ve Devrim*'i (La Reacción y la revolución) yayımladığı zaman ün kazandı; aslında politik olarak belki de Proudhon'dan çok Jefferson'a yakındı, çünkü tedrici reformlarla devrimci bir yönde ilerleyecek bir hükümetin yaratılmasını tahayyül ediyordu: "İktidarı böleceğim ve tekrar böleceğim; onu değişebilir kılacağım ve yoketmeye devam edeceğim." Perspektifin sonunda nihai anarşi yatar, ama Pi gerçek anarşistlerin tersine iktidar yapısını parçalamak için iktidarın alınmasını düşünme eğilimindeydi.

Daha sonra Pi, *Federatif İlke Hakkında* ile başlayıp, *Toplumsal Sorunun Çözümü*, *İşçi Sınıfının Politik Kapasitesi* ve *Ekonomik Çelişkiler Sistemi* ile devam ederek Proudhon'un yapıtlarını İspanyolca'ya çevirmeye başladı. Bu çevirilerin sonuncusu 1870'te piyasaya çıktığı zaman, Proudhon'un düşüncesinin en önemli yönlerini etkili bir şekilde tanıttacak yeterli sayıda yapıt İspanyolca'da mevcuttu. Bu çevirilerin 1870'ten sonra İspanyol anarşizminin gelişmesi üzerinde derin ve kalıcı bir etkisi olmalıydı, ama bu tarihten önce Pi'nin yorumladığı şekliyle Proudhoncu düşünceler 1860'larda gelişmeye başlayan federalist hareket için çok fazla esin kaynağı olmuştur bile. Kuşkusuz federalizm hiçbir şekilde tamamen dışsal ideolojik etkilerin yaratımı değildi; İspanyolların geleneksel olarak bölgecilğe verdikleri önemden, *patria chica*

kültünden ve Katalonya, Galiçya ve Aragón'da Kastilya tahakkümüne içerlenmesinden kaynaklanıyordu. 1873 Devrimi sırasında Pi y Margall'ın liderliğinde federalistler kısa bir parlak dönem yaşadılar, ama bu tarihten itibaren anarşizmin Bakunin'den türeyen daha sonraki ve daha sert bir biçimi İspanya'ya girmeye başlamıştı bile.

Pi y Margall'm Proudhoncu federalizmi benimsemesi çoğunlukla 19. yüzyılda İspanyol devrimci hareketlerinin esas gücünü sağlayan alt orta sınıflara, özellikle Kastilya dışındakilere çekici geldi. Bakuninist anarşizm derhal zanaatkârları, özellikle de Barselona ve Madrid'dekileri etkiledi ve burada da uygun bir ortam zaten mevcuttu. 1854'te devrimci hareketin çökmesinden beri hem kent hem de kır işçileri arasında açık bir hoşnutsuzluk vardı. 1855'te Barselona'da ve diğer Katalan kentlerinde genel bir grev oldu; 1861'de Endülüs tarım işçileri birkaç kez ayaklandılar; 1866'da Madrid'de bir dizi isyan oldu; ve Bakuninistlerin ortaya çıkmasından bir yıl önce 1867'de Katalonya, Aragón ve Valencia'nın her yerine yayılan büyük bir kırsal ayaklanma hareketi gerçekleşti.

Bu örgütsüz öfke patlamalarına paralel olarak, 1839'da sendikaların yasallaşmasından itibaren çeşitli türlerde işçi sınıfı örgütlenmeleri ortaya çıkıyordu. Barselona dokumacıları 1840'ta sendikalaşmaya başladılar ve başarısız bir şekilde şehirde bir sendikalar federasyonu kurmaya çalıştılar. Sosyalist gruplar oluşturma çabaları bile vardı. 1846'da Fourier'nin öğrencisi Fernando Garrido Madrid'de *La Atracción* adlı sosyalist bir dergi kurdu ve 1860'larda ateşli bir kooperasyon savunuru oldu. Garrido'nun epeyce solunda, 1864'te Barselona'da *El Obrero*'yu yayımlamaya başlayan ve 1865'te bir kooperatifler federasyonu oluşturmak için 40 işçi sendikasını bir kongreye çağıran Antonio Gusart vardı. 1862'de Londra Sergisi'ne katılarak İspanyol delegeleri I. Enternasyonal'in kurulmasında önceki tartışmalarda yer aldılar; 1865'te Birliğin Paris Bürosu "İspanyol demokratlarıyla" ilişki içinde olduğunu ilan etti. Nihayet 1868'de Enternasyonal'in Bruksel Kongresi'ne ilk İspanyol delegesi olarak Sarro

Magallan adıyla Katalan bir metal işçisi katıldı; asıl adı A. Marsal y Anglosa'ydı ve Katalonya İşçi Birliğini ve Legión Ibérica del Trabajo'yu temsil ediyordu. Marsal İspanya'daki işçi sınıfı hareketinin iki aşaması arasında bir bağlantı sağlıyordu, çünkü 1870'te Enternasyonal'in İspanyol Federasyonu Kongresi'nin kuruluşunda yer alacaktı.

Ama İspanya'da anarşist hareketin gerçek başlangıcı Kra-lice Isabella'yı sürgüne gönderen Eylül 1868 Devrimi'yle ateşlendi. Bu Bakunin'e Pirenelerde -Marx'ın değil kendi himayesi altında- Enternasyonal'i kurmak için harika bir fırsat gibi göründü. Bu nedenle büyük bir misyonerlik kampanyası hazırladı. Élisée'nin antropolog kardeşi Élie Reclus ve Bakunin'in Marsilyalı iki öğrencisi -Bastelica ve Charles Alerini- 1868 yılının son aylarında Bakunin'i temsilen İspanya'ya gittiler, ama İspanyol anarşist gelenekleri, hareketin kuruluşunu haklı olarak Ekim 1868'de neredeyse beş kurusuz Barselona'ya gelen Giuseppe Fanelli'ye atfederler. Barselona'nın daha sonra İspanyol anarşizminin merkezi olarak kazandığı ünü dikkate alırsak Fanelli'nin orada herhangi bir bağlantı kuramaması çok tuhaftır; Fanelli bunun üzerine Madrid'e gitti ve Fernando Garrido onu, daha önce Proudhon'un Pi tarafından yapılan tercümeleri aracılığıyla liberter düşüncelerle karşılaşmış, ama Enternasyonal'in adını bile duymamış olan genç federalist matbaacılarla tanıştırdı. Grubun biraz Fransızca bilen ve bu nedenle Fanelli'yle iletişim kurabilen tek üyesi Gonzales Morago ancak pentekostal (çok duygusal ayinleri ve tutucu dini akideleri olan Hristiyan mezheplerine özgü. ç.n.) olarak tanımlanabilecek bir toplantı düzenledi. O akşam toplantıda hazır bulunan birkaç genç adam İspanya'da anarşizmin ömür boyu liderleri olacaklardı ve içlerinden biri olan Anselmo Lorenzo olayın dokunaklı bir betimlemesini yapıyordu.

Fanelli sevecen ve ciddi bir ifadeyle, gür siyah bir sakalı ve duygularına göre şimşek gibi parlayan ya da sevecen bir merhamet sergileyen anlamlı, iri siyah gözleri olan uzun boylu bir adamdı. Sesinin metalik bir tonu vardı ve söylediklerine uygun

tüm yükselip alçalmaları içeriyordu; zalimlere ve sömürücülere yönelik öfke ve tehdit tonlarından, sömürülenlerin acılarından, söz ederken çabucak ıstırap, üzüntü ve teselli vurgularına geçiyordu; bu acılardan ya kendisi çekmediği halde onları anlayan biri gibi ya da diğerkâim duyguları nedeniyle devrimci bir barış ve kardeşlik idealini sürdürmekten keyif alan biri gibi söz ediyordu. Fransızca ve İtalyanca konuşuyordu, ama anlamlı mimiklerini anlayabiliyor ve konuşmasını izleyebiliyorduk.

Dil engellerini aşan bu olağanüstü iletişim İspanyol anarşizmini başlattı. Fanelli'nin dinleyicilerinden çoğu hemen Bakuninist doktrini benimsedi ve birkaç gün sonra Barselona'ya döndüğünde Fanelli misyonerlik başarısını burada da tahrarladı. İspanya'da kaldığı birkaç haftada tek bir kelime bile İspanyolca öğrenmediği söylenebilir, ama her toplantıda İspanyolca'dan başka bir dil bilmeyenleri ikna etmeyi başardı. Fanelli ne daha önce ne de daha sonra böyle olağanüstü misyonerlik yetenekleri sergilemedi ve başarısının tek açıklaması, işçilerin ve genç entelektüellerin Pi y Margall'ın federalizmini çok ılımlı ve tedrici buldukları bu toplumsal huzursuzluk döneminde, Bakunin'in -temel federalizm doktrinlerini içeren ama onların ötesine geçen- anarşizminin tam da bekledikleri şey olmasıydı.

Bu küçük başlangıçtan hızla büyük bir hareket gelişti. Enternasyonalist dergiler çıkmaya başladı: Barselona'da *La Federación*, Madrid'de *Solidaridad*. Endülüs'te, Valencia'da ve İspanya'nın kuzeyinde Enternasyonal seksiyonları kuruldu ve 1870'te birliğin İspanyol üyelerinin sayısı 15 000'e ulaştı. İki İspanyol delege, Dr. Gaspar Sentinon ve matbaacı Rafael Farga-Pellicier 1869'da Enternasyonal'in Basel Kongresi'ne katıldılar ve Bakunin'in Marx'la mücadelesinin ilk başarılı raundunda Bakunin'in çoğunluğunun bir kısmını oluşturdular. Bakunin onları Enternasyonal Kardeşliğine kaydetti ve onun önerisiyle İspanya'ya döndüklerinde İspanyol Sosyal Demokrasi İttifakı'nı kurdular. Bu eski İttifak'tan ayrı bir örgütlenme gibi görünmektedir ve Enternasyonal'in İspanyol Federasyonu içinde gizli bir militanlar çekirdeği oluşturunuyordu.

Federasyon 1870 Haziran'ında Barselona'da yapılan bir genel kongrede kuruldu. 90 delege 40 000 üyeli 150 işçi örgütünü temsil ediyordu, ama bunların bazıları henüz resmi olarak Enternasyonal'e üye olmamış sendikalardı ve Enternasyonalistlerin gerçek sayısı muhtemelen 20 000 civarındaydı. Jura Federasyonu'nun kararları İspanya için kabul edildi ve kongre Bakuninist eğilimleri konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmadı. Çok kısa bir süre sonra Marx'ın İspanyolları Bakuninist bağlılıktan vazgeçirme umuduyla Madrid'e yolladığı Paul Lafargue'm faaliyetleri nedeniyle bir bölünmenin gerçekleştiği doğrudur, ama yalnızca küçük bir azınlık otoriter seksiyonlara katıldı ve İspanyol işçi sınıfı hareketi bir bütün olarak anarşizme eğilimli kaldı.

Bu arada Savoy Hanedanı'ndan Amadeus İspanya tacını kabul etmişti; onun saltanatının ilk aylarında, Enternasyonal üye sayısını arttırmakla kalmadı, Barselona'da birkaç başarılı greve önderlik etti. Başarı baskıyı getirdi; polis Enternasyonalist liderleri tutuklamaya başladı ve Bölge Konseyi Lizbon'a taşınarak orada Portekiz'deki anarşist faaliyetin ilk çekirdeği haline gelecek bir seksiyon kurdu. Orada komünal bir şekilde yaşayarak ve İspanya'ya dönmek için uygun bir fırsat kollayarak üç ay kaldılar. Enternasyonal'e yönelik baskı kısa bir süre sonra gevşedi ve Eylül ayında liderler ayrıntılı bir yerel federasyonlar yapısı yaratan ve Enternasyonal'in genel çerçevesi içinde tek tek işkolları için sendikalar kurmaya karar veren bir kongre için yeniden Valencia'daydılar. Sonraki Ocak ayında, faaliyetlerin yeniden başladığını gösteren bu belirtilerden rahatsız olan hükümet, İspanya dışında bağlantıları olan bir örgüt olması bahanesiyle resmi olarak Enternasyonal'i feshetti. Birlik kararı dikkate almadı ve 1872 baharında Anselmo Lorenzo, daha sonra İspanyol anarşist hareketinde çok önemli bir ögeyi oluşturacak olan küçük köylüleri ve topraksız emekçileri kazanmaya başladığı Endülüs bölgesine doğru havarilere özgü bir seyahate çıktı.

Bu arada İspanyol Federasyonu, Enternasyonal içindeki

na delege olarak Anselmo Lorenzo gitti ve kısa bir süre sonra İspanyol Anarşistleri Sonvillier Genelgesi'ni onayladıklarını ilan ettiler. Lahey Kongresi'nde delegeleri Bakuninist azınlık içindeydiler ve daha sonra Saint-Imier'de anti-otoriter Enternasyonal'in kurulmasında aktif bir rol oynadılar. Nihayet 1872'nin Aralık ayında Cordoba'daki genel kongrede Saint-Imier Kongresi'nin faaliyetleri oybirliğiyle onaylandı ve İspanya için de Enternasyonal için belirlenen ademi merkezîyetçi örgütlenme kabul edildi; yerel seksiyonlar özerk kabul edildi, Bölge Konseyi ise bir iletişim ve istatistik bürosuna dönüştürüldü. Ancak, resmi bir varoluşa sahip olmakla birlikte fiilen Enternasyonal'in politikasını denetleyen, önde gelen militanların bir tür gölge örgütlenmesi de korundu.

1873 Haziran'mda, Kral Amadeus sorunlu İspanyol tahtını terketmeye karar verip yeni bir cumhuriyet ilan edildiği zaman, Enternasyonal'in gücü yine çok arttı ve ilk kez sayıları 50 000'i bulan üyelerinin çoğunluğu güneyin kırsal bölgelerinden geliyordu. Yeni cumhuriyette Proudhon taraftarlarının federalist çizgisi önemli bir rol oynadı. Cortes'te İspanya'nın federal bir cumhuriyet olması gerektiğini belirten ve ülkeyi, bölgelerin büyük ölçüde özerk kantonlar haline geleceği, kilise iktidarının sert bir şekilde engelleneceği ve köylü topluluklarının güneyin büyük *latifundia*'larının ekilmeyen topraklarını devralacakları ademi merkezîyetçi bir idareye doğru götürme taahhüdüyle cumhuriyetin başkanı olan Pi y Margall'dı. Ama Pi'nin başkanlığı kısa ve talihsiz oldu, çünkü kısmen kuzeyde Carlist gericilerin ayaklanmaları nedeniyle, kısmen de güneydeki federalist aşırıların yassallaşmadan önce bile bağımsızlığı veri kabul etmeleri nedeniyle cumhuriyet çabucak yıkıldı. Endülüs ve Levant'ın büyük şehirlerinin çoğu -Seville, Granada, Valencia, Cadiz, Malaga ve Cartagena- özgür kantonluklarını ilan ettiler. Kamu Güvenliği Komiteleri oluşturuldu; kiliseler kapatıldı ve zenginler vergiye bağlandı. Madrid'deki geçici hükümet askerlerini güneye göndermeye karar verince Pi y Margall üzüntü-

lü bir protestoyla istifa etti. Ayaklanma, tüm bölgeden gelen federalist aşırıların toplanarak hemen hemen beş ay süren bir kuşatmaya direndikleri Cartagena dışındaki her yerde çabucak yenildi.

Anarşistler federalist kuzenlerinin bu ölüm kalım mücadelesinde küçük bir rol oynadılar. Enternasyonal, örgütlenme olarak tüm politik faaliyetleri mahkûm eden bir kararı kabul ederek herhangi bir eylemden uzak durdu, ama üyeler bireysel olarak kendi eğilimlerini izlemekte serbesttiler ve bazıları kantonalist ayaklanmalara katıldı ve hatta Kamu Güvenliği Komiteleri'nde görev yaptı. Ancak, anarşistler 1873 olayları sırasında küçük ama isabetli bazı bağımsız faaliyetlere katıldılar. Birkaç küçük Endülüs köyünü ayaklanmaya kışkırttılar, ama dönemin en önemli Enternasyonalist macerası Valencia yakınlarındaki kâğıt üreticisi Alcoy kentinde gerçekleşen minyatür devrimdi. Alcoy, kısmen anarşist bir öğretmen olan Albaraccín'in faaliyetleri nedeniyle Enternasyonal'in ilk kalelerinden biriydi. Cumhuriyet ilan edilir edilmez, kâğıt işçileri federalist hükûmetin sanayi programında yer alan sekiz saatlik işgünü için greve gittiler. İşçiler belediye binasının dışında gösteri yaparlarken polis üzerlerine ateş açtı ve tüm gece ve ertesi gün süren bir çatışma başladı. Efsaneye göre beyaz bir atın üzerindeki Albaraccín'in liderliğindeki işçiler bir düzine kadar polisi öldürdükten sonra kentin denetimini ele geçirdiler. Ateşi başlatmakla sorumlu tuttıkları belediye başkanını öldürdüler, bazı fabrikaları ve zenginlerin evlerini ateşe verdiler ve son bir irkiltici fevranla ölmüş düşmanlarının başlarını muzaffere bir tavırla sokaklarda dolaştırdılar.

Alcoy'da görülen şiddet İspanya'ya yabancı değildi. Halk ayaklanmalarında sık sık görülmüştü ve Navarre Carlislelerinin ellerine düşen liberallere uyguladıkları zulümlerle karşılaştırıldığında hafif bile kabul edilebilirdi. Ayrıca, Alcoy olayının istisna oluşu bir bütün olarak Enternasyonal'in o dönemde genel bir şiddet politikasından ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Ama bu olay şiddetin alışılmış varlığı-

dan çok, o zamana kadar dağınık olan ve yönlendirilmeyen halk huzursuzluğunun güçlü bir devrimci örgütlenme tarafından yönlendirilmesine bağlı bir çılgınlığa yol açtı. 1873'teki genel hareketsizliğine ve Alcoy olayından sonra uygulanan baskılara rağmen Enternasyonal, cumhuriyetin ilk aylarının genel gerilimi sonucunda olduğu gibi etkisini ve üye sayısını arttırdı. 1873'te Saint-Imier Enternasyonal'i'nin Cenevre Kongresi'ndeki İspanyol delegeler 300 000 üyeyi temsil ettiklerini ileri sürüyorlardı; bu kuşkusuz büyük bir abartmadır ve daha güvenilir tahminler 1873'teki üye sayısının 50 000 ile 60 000 arasında olduğunu belirtiyor.

Enternasyonal'in sürekli büyümesi İspanya'daki tüm gerici güçleri ona düşman etti ve 1874'ün Ocak ayında ordu ülkenin denetimini eline geçirip Bourbon monarşisinin restorasyonuna hazırlık olarak Cortes'i feshettikten sonra, yaptığı ilk işlerden biri İspanyol Federasyonu'nu ezmek oldu. Bu kez otoriteler yapmak istediklerini ağır baskılarla destekliyorlardı; yerel seksiyonlar, sendika kolları, işçi tartışma grupları dağıtıldı ve 500 aktif militan hapsedildi, birçoğu ise sürgüne gönderildi. İşçi sınıfı örgütlenmeleri üzerindeki yasa kedi yedi yıl sürdü, ama anarşistler oldukça başarılı bir şekilde faaliyetlerini gizli gizli sürdürdüler. 1874 Haziran'ında Enternasyonal'in resmi olarak kapatılmasından birkaç ay sonra düzenledikleri gizli bir kongreye İspanya'nın her yerinden 400'den fazla seksiyonun delegeleri katıldı. Ardından başka kongreler yapıldı ve özellikle gizlilik yılları boyunca anarşizmin bir kitle hareketi olarak varlığını sürdürdüğü Endülüs'te yasadışı dergiler yaygın bir şekilde dağıtıldı. Sendikalar kentlerde hareket edemiyorlardı ve yalnızca gizli gizli toplanan ve pek az şey yapabilen elitler kaldı. Ama güneyin kırsal bölgelerinde, tuhaf yarı dinsel coşkusuyla köylü anarşizminin yarım yüzyıldan uzun bir süre Endülüs'te gücünü koruyan bir hareket halinde gelişmeye başladığı bir dönemdi bu. Karakteri ise, o dönemin sonunda güney İspanya'da yaşayan ve köylü anarşistleri eylem halinde yakından gözlemleyen Gerald Brenan tarafından çok iyi tanımlanmaktadır:

İspanya'nın güneyinde gelişen kırsal anarşizmin karakteri... kuzeyin büyük şehirlerinde gelişenden farklıydı. Adlandırıldığı şekliyle "düşünce" köyden köye anarşist "havariler" tarafından taşınıyordu. Tarım işçilerinin *gañanl*'lerinde ya da barakalarında, yalıtılmış kulübelere ya da *candile*'lerinin ışığında havariler kendinden geçmiş dinleyicilere özgürlükten, eşitlikten ve adaletten söz ediyorlardı. Kasabalarda ve köylerde, birçok kişinin okumayı öğrendiği, din karşıtı propagandayı sürdürdüğü ve sık sık vejetaryanlığı ve içki içmeme ilkesini uyguladığı gece okullarını başlatan küçük gruplar oluşturuldu. Bazıları tütün ve kahveyi bile yasaklıyordu ve bu havarilerden tanıdığım biri, özgürlük dönemi geldiğinde insanların kendi elleriyle yetiştirdikleri pismemiş gıdalarla besleneceklerini ileri sürüyordu. Ama Endülüs anarşizminin esas özelliği naif binyılcılığydı. Her yeni hareket ya da grevin, herkesin -hatta Sivil Muhafızların ve toprak sahiplerinin bile- özgür ve mutlu olacağı yeni bir bolluk çağının gelmekte olduğunu haber verdiği düşünülüyordu. Bunun nasıl gerçekleşeceğini kimse söyleyemiyordu. Ama toprağa el konulmasının (bazı yerlerde bu bile yoktu) ve kiliselerin yakılmasının ötesinde hiçbir pozitif öneri yoktu.

Bu Endülüs köylü devrimciliği naif bir şekilde binyılcı olsa da anarşist doktrine ters düşmüyordu. Aslında, saf ve ilkel tarzıyla, anarşizmin daha sofistike savunurlarının gizleme eğiliminde olduğu bazı öğeleri ortaya koyuyordu; özellikle ahlâki öge ve ilerlemeyi dışlayan, maddi cazibelerden kurtulmuş zamansız bir dünyaya doğru bu zihinsel kayış, gerçek kara anarşist için gerekli bir inanç sıçraması gibi görünmektedir.

1878'de Tarragonlu genç bir fıçıcı olan Juan Oliva Moncasi, Kral XII. Alfonso'yu öldürmeye kalkışınca İspanyol anarşizminde yeni ve daha şiddetli bir dönem başladı. Ardından anarşistlerin ve sendika militanlarının kitlesel tutuklanmaları geldi ve sonraki iki yıl boyunca Katalonya'da misilleme grevler ve Endülüs'te çiftlik yangınları oldu, hükümet bunlara daha fazla baskıyla yanıt verdi. 1881'de liberal bir bakanın işçi sınıfı örgütlerini bir kez daha yasallaştırmasına kadar bu kısır döngü devam etti. Enternasyonal açığa çıktı

ve birkaç ay sonra kendi küllerinden, yeni İspanyol Bölgesi İşçileri Federasyonu adıyla yeniden doğmak üzere hemen kendisini feshetti. 1874'te feshedildiği zaman sahip olduğu üye sayısına kısa zamanda yaklaştı, ama başlangıçtan itibaren federasyon, sendika faaliyetlerine yoğunlaşmak isteyen Katalanlar ile daha fanatik Endülüs köylüleri, özellikle de şiddet eylemlerini vurgulama eğiliminde olan Jerez'li bağ işçileri arasındaki bölgesel farklılıkların hükmü altındaydı. Bu farklar, kendilerine "Los Desheredados" ("Mirastan Mahrum Bırakılanlar") diyen bir grubun kendi terörist örgütünü oluşturmak için ayrıldığı 1882 Seville Kongresi'nde doruğuna ulaştı. Desheredados öğretisi federasyonun 1883'teki Valencia Kongresi'nde diğer anarşistler tarafından reddedildi, bunun tek sonucu Farga-Pellicer'in ve İşçi Federasyonu'nun diğer liderlerinin hayatlarına yönelik -hiçbir zaman uygulanmayan- tehditler oldu.

Desheredado'ların şiddet öğretilerini ne ölçüye kadar gerçekten uygulamaya koyduklarını belirlemek zor, ama suikasti ayrımsız bir şekilde savunmaları, Endülüs'te anarşist hareketin geçici bir şekilde ezilmesi için bir bahane olarak kullanılan 1883'teki gizemli La Mano Negra (Kara El) olayında Guardia Civil için son derece yararlı oldu. Jerez yakınlarındaki bir köyde polis muhbiri olduğundan kuşkuyla bir meyhaneci birkaç köylü tarafından öldürüldü. Olayı araştıran Guardia Civil komutanı, bunun Endülüs'teki tüm toprak sahiplerinin ve çiftlik kâhyalarının katledilmesini planlayan La Mano Negra adlı büyük bir gizli örgütün işi olduğuna dair deliller bulduğunu ileri sürdü. Polis hemen bulduğu tüm aktif anarşistleri tutuklamaya koyuldu; muhbirler ve *ajan provokatörler* türedi ve itiraf almak için işkence serbestçe yapıldı. Sonunda tutukluların çoğu serbest bırakıldı, yüzü mahkemeye çıktı ve on dördü ölüme mahkûm edildi, bunların arasından yedisi Jerez Meydanı'nda idam edildi. La Mano Negra'ya ilişkin iddianın doğruluğu hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde kanıtlanmadı, ama davayı inceleyen tarafsız araştırmacıların çoğu herhangi bir büyük örgütün

menin varlığından kuşku duydular. Jerez bölgesinde, Monseu-les-Mines'teki Kara Çete türünden ilkel küçük terörist gruplar olması ve bazı Desheredado'ların onlarla bağlantıları bulunması muhtemeldi, ama yalnızca üç cinayet -muhbirlerin öldürülmesi- aydınlığa kavuşturuldu ve idam edilen ya da hapsedilen insanların hepsinin bu cinayetlere dahil olması olanaksız görünüyor.

Var ya da yok, polis La Mano Negra'yı Endülüs'te anarşizmin kökünü kazıma girişiminin bahanesi olarak kullandı. En azından o sırada büyük ölçüde başarılı oldu. Federasyondan arta kalanlar güneyin hemen her yerinde yeraltına inmek zorunda bırakıldılar ve gizli seksiyonların üye sayısı inançlı inilitanlar çekirdeğiyle sınırlı olacağı bir düzeye indi. 1882'de federasyonun sayabildiği 30 000 Endülüslü üyeden ancak 3000'i Mano Negra olayından sonra kalmıştı.

Aynı zamanda, ama başka nedenlerle federasyon Katalonya'da dağılıyordu. İtalya, İsviçre ve Fransa'daki anarşistler 1870'lerin sonlarında Bakuninist kolektivizmden anarşist komünizme geçtikleri halde İspanyollar 1880'lerde Kropotkin'in yazıları ilk kez İspanyolca'ya çevrilene kadar iki doktrin arasındaki çatışmanın farkında bile değildiler. Ama mesele yalnızca emek ürünlerinin dağıtılma tarzına ilişkin iki görüş arasındaki mücadele değildi; grup örgütlenmesine ilişkin farklı tutumlarla mesele karmaşılaşıyordu. Artık Barselona'da görülmeye başlanan anarşist komünistler, yalnızca sözle ve eylemle anarşist propaganda yapmaya kendini adanmış kişilerden oluşan gruplar halinde örgütlenmek gerektiği şeklindeki Fransa ve İtalya'da moda olan görüşü benimsiyorlardı. Eski Enternasyonal'in tavrını koruyan kolektivistler inançlı anarşistlerden oluşan bir elite sahip olacak, ama üye kitlesinden tam bir dönüşüm talep etmeyecek büyük işçi örgütlenmelerini düşünüyorlardı.

1888'de Katalonya'da iki grup ayrı örgütlenmeler oluşturacak düzeyde farklılıklarını kabul etmişlerdi. Sendikalar, Dayanışma ve Direniş Paktı'nı oluşturdu, pürist militanlar ise İspanyol Bölgesi Anarşist Örgütlenmesi'ni kurdular; bu

örgütün bazı üyeleri Dayanışma Paktı'na da dahildiler, bu nedenle ayrım hiçbir zaman net bir şekilde tanımlanmadı. Liberter sendikalistlerle anarşist militanların bu ikili örgütlenmesi İspanya'da 1930'ların sonuna kadar devam etti; farklılıklarına karşın iki eğilim sürekli olarak birbirini etkiledi ve aslında muhtemelen birbirlerinden ayrı hayatta kalamazlardı.

Fransa'da olduğu gibi, 1890'ların başları İspanya'da da ani bir isyanlar, bombalamalar ve suikastler dalgasıyla belirginleşti. 1892 yılının başında kırsal bölgeler Endülüs anarşizminin tipik dönemsel coşku kabarmalarından biriyle yeniden hayata döndüler. Tırpanlarla silahlanmış ve "Yaşasın Anarşi!" diye bağırarak dört bin köylü Jerez'e yürüdü ve sevilmeyen birkaç dükkan sahibini öldürdü. İsyancılarla Guardia Civil arasında bir gece boyunca yer yer çarpışmalar yaşandıktan sonra, bir süvari gücü geldi ve isyan çabucak bastırıldı. Köylü liderlerinin dördü idam edildi, birçoğu ise uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldı; hapis cezasına çarptırılanlar arasında isyan sırasında başka bir politik suçtan Cadiz'de hapisanede olan bir adamın da bulunması o dönemdeki İspanyol adalatenin yapısını çok iyi örnekler.

Jerez isyanıyla hemen hemen aynı zamanda Barselona'daki sendikalar sekiz saatlik işgünü için bir genel grev çağrısında bulundular ve 1891'de Fomento binasını havaya uçurma girişimiyle başlayan bombalamalar, başlangıçta mülkiyete ya da cana büyük zararlar vermeksizin salına dönüştü. Bombaların bazıları kuşkusuz, aralarında küçük bir İtalyan grubunun aktif olduğu anarşistler tarafından atılıyor ya da yerleştiriliyordu, ama diğerleri polis tarafından ya da işverenler sendikası tarafından kiralanmış ajanların işiydi; işverenler sendikasının silahlı adamları o dönemde militan anarşistlere karşı aralıksız bir gerilla savaşı başlattılar. 1893'te şiddet daha öldürücü bir biçim aldı. Patagonya'ya yaptığı ümit vaat eden seyahatinde Malatesta'yla birlikte olan Pallas adlı genç bir anarşist Barselona Generali Martínez Campos'a bomba attı. Fakat bombanın generali iskalamış olması

Pallas'ın askeri mahkemede yargılanmasını ve idam edilmesini önlemedi. Misilleme olarak arkadaşı Santiago Salvador, Liceo Tiyatrosu'nu bombaladı ve yirmi kişiyi öldürdü. Bu ürkütücü eylemin yarattığı dehşeti hükümet Brigada Social denilen özel bir anti-anarşist polis gücünün yaratılmasını ve ayrıca ayırım yapmaksızın bulunduğu her anarşist lideri toplamasının gerekçesi olarak kullandı. Aralarında suçsuz olduğu açık olan bazıları gerçek suçlu Salvador'la aynı zamanda idam edildi.

Otoritelerin bu eylemleri Barselona'da şiddet dalgasının yoğunlaşmasına yol açtı. Bombalamaların ve adam vurmaların sayısı arttı ve polis buna yeni tutuklamalarla ve itiraf almaya yönelik işkencenin serbest kullanımıyla yanıt verdi. 1896 Haziran'ında açık bir pencereden Barselona caddelerinden geçmekte olan Corpus Christi Alayı'na bomba atıldı. Bu eylemin faili hiçbir zaman bulunamadı, ama dikkati çeken bir nokta bombanın anarşistlerin nefret ettiği resmi görevlilerin yürüdüğü baş tarafa değil, alayın son kısmına atılıp çalışan erkekleri ve kadınları öldürmesiydi. Anarşistlerin yanı sıra cumhuriyetçiler de olaydan papazları sorumlu tutular ama Barselona'nın yeni baş komutanı General Weyler (daha sonra Küba'daki zalimlikleriyle kötü bir ün kazanacaktı) bu olayı rejim ve kilise muhaliflerini -anarşistler, cumhuriyetçiler, sosyalistler, özgür düşünürler ve Katalan ayrılıkçıları- toparlamanın bir bahanesi olarak kullandı; Barselona dışındaki Montjuich hapishanesinin hücrelerine ve zindanlarına 400 kadar tutuklu tıkıldı, Brigada Social eşkıyaları onlara birkaç tutuklunun mahkemeye çıkamadan orada ölmesine neden olan korkunç işkenceler yaptılar. Seksen yedisi sonunda suçlandı, ama bu sırada Montjuich işkencelerine ilişkin haberler Pireneleri aşmış ve uluslararası protestolara yol açmıştı, bu nedenle mahkeme yalnızca yirmi altısını ölüme, geri kalanlarını da uzun süreli hapis cezalarına mahkûm etti. Sonunda beşi idam edildi, ama hiçbirinin Haziran 1896 bombalamasıyla bağlantısı olduğu ikna edici bir şekilde kanıtlanmadı. Beraat eden altmış bir kişi

bile, onları Afrika sömürgesi Rio d'Oro'nun öldürücü iklimine sürmeye karar veren Canovas Hükümeti tarafından kinle takip edildi. Sadi Carnot gibi Canovas da gaddarlığının karşılığını gördü; Pireneleri sulama alanı Santa Aguada'da, Montjuich dehşetinin intikamını alma amacıyla Londra'dan gelen İtalyan anarşisti Michele Angiolillo tarafından vuruldu.

1890'larda İspanyol anarşizmi Fransa'daki gibi yalnızca hareket içinde terörizmi benimsemekle kalmıyordu, terörizm entelektüeller ve sanatçılar için de bir çekiciliğe sahipti. 1896'da İspanya'daki en önemli anarşist teorik dergi olan *La Revista Blanca* kuruldu ve dergiye üniversite öğretmenleri, mühendisler, profesyonel edebiyatçılar, hatta bazı eski ordu subayları yazılar yazdılar. İspanyol anarşizmi Fransa'daki hareket gibi birçok seçkin yazarı ve ressamı kendisine çekemediyse de, sempatizanları arasına -hiç değilse bir süre- yalnızca Pablo Picasso'yu değil, aynı zamanda anarşistlerle dolaysız ilişkisinden kaynaklanan en azından bir kitap -*Aurora Roja*- yazmış olan büyük romancı Pío Baroja'yı da dahil etti. Anarşist entelektüalizmin başka bir tezahürü de liberter okullar kurma hareketinin gelişmesiydi. 1909'da, daha ilerde ayrıntılarıyla tartışacağımız alenen haksız idamı nedeniyle şehitlik mertebesine konulan Francisco Ferrer, bu hareketin en ünlü savunuru olacaktı. Ancak Ferrer'in Escuela Moderna'sı Katalonya'daki ve Endülüs köylerindeki yetişkin köylülere ve sanayi işçilerine okuma yazma öğretmeyi amaçlayan birçok deneyden yalnızca biriydi. Ferrer'in bir eğitimci olarak kişisel ünü ölümünden sonra anarşistler tarafından propaganda amacıyla çok fazla şişirildi; Ferrer aslında dar, yaratıcı olmayan bir zekâya sahip, oldukça sönük bir ortodoks rasyonalistti ve bıraktığı birkaç yazı özgün bir eğitim anlayışına ilişkin pek az şey söyler. Ancak 19. yüzyıl İspanya'sında eğitimdeki kilise tahakkümüne karşı isyan etmek, Ferrer'in kaderinin gösterdiği gibi herhangi birinden beklenilecek en fazla şeydi belki de.

Eğitim hareketinden daha da önemlisi, yüzyıl sonundaki, Fransız devrimci sendikalizmi örneği İspanyol anarşizminin

kolektivist kanadına yeniden hayat verdiğinde sendikaların yeniden canlanmasıydı. Fransız teorisyenler tarafından en mükemmel devrimci strateji olarak öne çıkarılan genel grev anlayışı İspanyol binyılcılarını büyüledi. 1902'de Barselona'daki metal işçilerinin grevi şehir çapında bir genel greve dönüştü; yenilgisi eski Enternasyonal'i -1900'de kurulan yeni İspanyol Bölgesi İşçileri Federasyonu- yeniden yaratma yönündeki son girişimlerin bastırılmasına neden oldu. Hareket kısa bir süre sonra kırsal bölgelere, özellikle grevlere büyük toprakların bölünmesi taleplerinin eşlik ettiği Cadiz ve Seville bölgelerine yayıldı. Hepsi başarısızlığa uğradı, çünkü emekçiler çalışırken bile açlık sınırında yaşıyorlardı ve sürekli bir mücadele için kaynakları yoktu; ayrıca, dar *patria chica* görüşleriyle köy topluluğu nadiren kendi ufkunun ötesine bakıyordu ve bu nedenle koşullarının düzeltilmesinde etkili olabilecek koordinasyonlu bir hareketten çok, Guardia Civil'in güçlük çekmeden tek tek bastırabildiği bir dizi dağınık ve yalıtılmış patlamalara eğilim gösteriyordu.

Bu arada, büyük ölçüde, hiyerarşisinde etkili konumlar elde eden anarşistlerin telkinleriyle CGT'nin Fransa'daki başarısı Barselona işçilerini etkilemeye devam etti ve 1907'de Katalonya'nın liberter sendikaları kısa sürede Katalonya'nın geri kalanına yayılan ve ilk kongresini daha 1908'de yapan, Solidaridad Obrera (İşçi Dayanışması) diye bilinen özellikle sendikalist bir federasyonda bir araya geldiler.

İspanyol ordusu Fas'taki Rifflerle yıl boyunca devam eden savaşlarından birinde ağır bir yenilgiye uğrayıp ve hükümet Katalonya'dan yedekleri çağırma kararı verdiği zaman yeni hareket 1909 Temmuz'unda büyük ölçekli bir eyleme girişti. Sadece bu son derece ayrılıkçı bölgeden erkeklerin askere çağırılmasındaki kışkırtıcı niyeti görmemek mümkün değil. Anarşistler, sosyalistler ve sendikalistler ortak eylem konusunda anlaştılar ve Solidaridad Obrera genel grev çağrısında bulundu. İzleyen "Trajik Hafta" boyunca Barselona'da şiddetli sokak çatışmaları oldu; polisin ve askerlerin denetimi sağlamaları beş gün sürdü. Yalnızca sokaklarda 200

işçi öldürüldü ve -İspanya'daki halk ayaklanmalarına karşı hazır kuvvet olarak bulunan papazlara karşı bir öfke patlaması içinde- elliden fazla kilise ve manastır yakıldı ve birkaç keşiş öldürüldü. Muhafazakâr hükümet her zamanki gibi kitlesel tutuklamalarla, Montjuich'deki işkencelerle ve Francisco Ferrer'in de dahil olduğu alelacele idamlarla tepki verdi. Ferrer aslında Trajik Hafta boyunca İngiltere'deydi, ama yine de askeri mahkemede yargılandı ve ayaklanmayı kışkırtmakla suçlanarak vuruldu. 1896 Montjuich gaddarlıklarından sonra olduğu gibi, yurtdışında büyük protestolar oldu; Ferrer uluslararası bir şehit haline geldi ve İspanya'da bile otoritelerin kullandığı yöntemlere yönelik nefret muhafazakâr Maura'yı istifa etmek zorunda bıraktı ve Canalejas'ın liberal hükümetini iktidara getirdi.

Trajik Hafta ve sonrası, İspanyol liberterlerini, daha güçlü bir mücadelenin örgütlenmesine ihtiyaç olduğu konusunda uyardı ve 1910 Ekim'inde İspanya'nın her yerinden gelen sendika temsilcileri Seville'de tarihsel bir kongre için bir araya geldiler. Yalnızca UGT içinde birleşen sosyalist sendikalar uzak kaldılar; geri kalan sendikaların büyük çoğunluğu temsilcilerini gönderdi ve yeni bir örgütlenmenin, CNT olarak bilinen ünlü Confederación Nacional del Trabajo'nun oluşturulmasına karar verildi.

CNT Fransız CGT'sinin etkileriyle kuruldu, ama gelişim süreci içinde birkaç önemli açıdan ondan farklılaştı. Birincisi, hemen anarşist liderlerin tam denetimi altına girdi ve hep öyle kaldı. CNT'ye anarşist olmayan birçok işçinin, hatta bazı sosyalistlerin katıldığı doğrudur, ama liderlikte etkili bir pay elde ettikleri bir dönem hiç olmadı. Ayrıca, CGT'nin ikili örgütlenmesi -yerel Bourses de Travail ve daha ayrıntılı bir konfederasyon yapısı içinde bir araya gelen ulusal işkolu sendikaları- ilk başta taklit edilmedi. CNT daha çok, bir fabrikadaki, hatta bir kentteki tüm işkollarından işçileri bir araya getirecek yerel Sindicatos Únicos'u temel alma eğiliminde oldu. Böylelikle temel toplumsal birim olarak toplum üzerindeki geleneksel anarşist vurguya uygun olarak temel

ka ve yerellik özdeşleşti ve Sindicatos Únicos'lar bölgesel ve nihayet ulusal federasyonda gevşek bir şekilde birleştiler. Kalkıcı bir bürokrasi oluşturmaktan o kadar büyük bir dikkatle kaçınıldı ki CNT'nin bir tek ücretli görevlisi vardı; bu dev örgütlenmenin geri kalanı yoldaşları tarafından delege seçilen işçiler tarafından yürütülüyordu. Bunun mümkün olmasının nedeni CNT'nin hiçbir zaman geleneksel sendikaların yardım derneği işlevini benimsememesi, hatta grev fonları oluşturmaya bile girişmemesiydi; işçiler arasındaki içgüdüsel dayanışma mutluluk devresini hiçbir zaman uzak görmeyen bir mücadelede korunma için yeterli görülüyordu. Anarşistler başlangıçtan itibaren CNT'yi devrimci bir silah olarak gördüler, ama kendi ataletini geliştirme özelliği kitle örgütlerinin yapısında mevcuttur; CNT de reformist eğilimleri ve Fransız CGT'sini pür anarko-sendikalizmden uzaklaştıran, sendikal örgütlenmeyi cisimleşmiş devrim (araç ve amaç) olarak görme eğilimini sergileyecekti.

CNT'nin kuruluşunun getirdiği coşku, Endülüs'ün kırsal bölgelerinde anarşizmin hemen yeniden canlanmasına ve başka yerlerde de grev dalgalarına yol açtı. UGT'nin sosyalist işçilerinin anarko-sendikalistlerle birlikte mücadele ettikleri Seville ve Bilbao'da grevler patlak verdi. Valencia yakınlarındaki Cullera'da grevci işçiler kentin İspanya'dan bağımsız bir komün olduğunu ilan ettiler; bu, sonraki yıllarda güney illerinin birçok kısmında köy isyancıları tarafından taklit edilecek bir âdet haline geldi. Canalejas anarşizmin bu yeniden doğuş tezahürlerine CNT'yi yasaklayarak yanıt verdi ve 1912'de demiryolu sendikaları greve gittikleri zaman işçileri askeri yasayla işbaşı yapmaya zorladı. Ama CNT gizli bir örgüt olarak gelişmeye devam etti ve Canalejas yaptıklarının karşılığını aynen Canovas gibi ödedi; bir Madrid kitapçısında silahlı bir anarşist tarafından vurularak öldürüldü.

CNT 1914'te yine gün ışığına çıktı, aradaki yıllarda kırsal anarşizmin Endülüs'den Levant'a kadar yayılmasıyla büyük güç kazanmıştı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında birkaç olay daha da gelişmesini sağladı. 1917'de UGT liderleri

demokratik ve sosyalist bir cumhuriyet talebiyle ulusal bir genel grev ilan ettiler. CNT greve katıldı, ama grev başarısız olduğu zaman, sosyalist liderlerin geçici olarak gözden düşmeleri nedeniyle kârlı çıktı. Rus Devrimi'nin başarısı da açık bir devrimci örgüt olarak CNT'nin etkisini arttırdı ve 1918'de daha kararlı militanlar artık görünmeye başlayan büyük mücadelede sendikalizme karşı tavırlarını tartışmak için Madrid'de Ulusal Anarşist Kongre düzenlediler. Fransa ve İtalya'daki anarşistlerin tersine, CNT kendi başına tamamen anarşist bir örgütlenme olarak görülemeyeceği halde, ona nüfuz etme ve bağlı olmayan üyelerin bile liberter bir ruhla dolacakları şekilde onu yönlendirme kararını alma konusunda hemen hemen oybirliğiyle hareket ettiler. 1919'da, CNT Madrid'deki kongresini yaparken üye sayısı, çoğu hareketin kısa bir süre önce yeni bir faaliyet merkezi oluşturduğu Katalonya, Endülüs, Levant ve Galiçya'da olmak üzere 700 000'e ulaşmıştı.*

Yeni kurulan Komünist (Üçüncü) Enternasyonal, İspanya'daki en etkili devrimci örgütlenme olarak CNT'yi kazanmak için büyük gayret sarfetti. Başlangıçta Rusya'daki başarılı devrimin cazibesi CNT üyelerini etkiledi ve Andres Nin ile Joaquin Maurin'in (daha sonra muhalif Marksist POUM'un -Partido Obrero de Unificación Marxista- liderleri olacaklardı) başkanlığında Moskova'ya giden bir grup delege Konfederasyonun komünist örgütlenmeye desteğini taahhüt etti. Ancak 1921'de başka bir sendikalist lider Ángel Pestaña, Rusya'dan oradaki anarşistlere uygulanan baskıya ve Kronstadt denizcilerinin ayaklanmasının nasıl vahşice ezildiğine dair haberlerle döndü. Raporları İspanyol anarşistleri ve sendikalistleri arasında büyük bir öfke patlamasına ne-

* Özellikle CNT'nin üye kayıtlarını tutma konusundaki gevşekliği-ne ilişkin üzüntü dikkate alındığında İspanyol anarşistlerinin ortaya attıkları rakamları kabul ederken ihtiyatlı davranmak gerektiğini unutmamak gerekir. Ancak Gerald Brenan gibi nesnel bir yazarın bile, CNT'nin "tutarlı bir şekilde sadık taraftarlarının sayısı 200 000'i aşmıyordu" kaydını düşmekle birlikte, "anarko-sendikalist hareketin bir, bir buçuk milyon işçiye önderlik ettiği anlar vardı" dediğini belirtmek gerekir.

den oldu ve CNT 1922 Zaragoza Kongresi'nde liberter komünizme bağlılığını yeniden ilan etti ve III. Enternasyonal'den çekilip Berlin'de kurulmaya başlayan yeni bir sendikalist örgütlenme olan Enternasyonal İşçi Birliği'ne katılmaya karar verdi. Dolayısıyla daha sonra 1920'lerde Fransız anarko-sendikalist militanlarının kitleler halinde yeni kurulan Komünist Parti'ye geçmelerine benzer bir durum olmadı.

1919 ile 1923 arası -Primo de Rivera diktatörlüğünün kurulmasına kadar geçen yıllar- CNT ile Barselona'daki işveren örgütleri arasında sert bir mücadeleyle bulutlandı. Bu dönemde ve 1939'da İspanya İç Savaşı'nın sona ermesine kadar CNT tarihinin geri kalan kısmında ortaya çıkan şiddet, daha önce ileri sürdüğüm gibi Napolyon Savaşlarından beri İspanya'da var olan genel politik şiddet geleneği bağlamında ele alınmalıdır. İspanyol anarşistlerinin kolayca suikaste yönelme eğilimleri nefret uyandırıcı ve anlamsız görülebilirse de, polisin, ordunun ve işverenlerden ücret alan *pistoleros*'un şiddete daha da fazla eğilimli olduğunu ve yöntemlerinin çok daha sadistçe olduğunu hatırlamak gerekir. Ne kadar yanlış olursa olsun anarşistler genellikle yoldaşlarına yapılan kötülüklerin öcünü almak için öldürdüler. Örneğin *ley de fugas* (polislerin tutukladıkları insanları hapishaneye götürürken öldürüp, "kaçmaya çalışırken vuruldu" süsü vermesi) uygulanmasının bir sonucu olarak muhafazakâr Başbakan Eduardo Dato 1921'de öldürülmüştür. Saragossa Başpiskoposu, CNT lideri Salvador Seguí'nin silahlı polisler tarafından sokak ortasında öldürülmesi nedeniyle ünlü gerilla lideri Buenaventura Durutti tarafından vurulmuştur. Anarşizmin temel doktrinleri misillemeyi ve cezalandırmayı reddettiğine göre bu eylemler aslında anarşistçe eylemler değildirler, ama dönemin İspanyası için tipiktirler ve İspanyol anarşizmini birçok açıdan kendine özgü bir kategori içinde ele alma gerekliliğinin altını çizmektedirler.

Ayrıca 1919 ve 1923 arasındaki gergin dönemde bile tüm anarko-sendikalistlerin şiddet yöntemlerini desteklemedikleri unutulmamalıdır. Salvador Seguí ve Ángel Pestaña CNT

içinde, işverenlerle, hatta devletle uzlaşmalar arayan ılımlı bir eğilimi desteklemişlerdir. Öte yandan, Durutti ve onun ayrılmaz arkadaşı Ascaso gibi fanatiklerin liderliğindeki aşırı devrimci mutluluk devresini hızlandırmak için her türlü aracın kullanılmasını istiyorlardı. Ne otoritelerden korktukları ne de kendi safları içindeki ılımlılara saygı duydukları için, bu adamlar sürekli olarak olayları tırmandırdılar ve hareketi kısır bir cinayet ve karşı cinayet döngüsünün içine attılar. Ayrıca Durutti gibi insanlar, kendileri idealist oldukları halde etraflarına daha az saf öğeler topluyorlardı ve o dönemde Barselona'da o taraftan bu tarafa geçen, bazen anarşistler için, bazen işverenler için, hatta polis için çarpışan, sonraki yıllarda gelişmekte olan Falange'a katılan bir profesyonel *pistoleros* sınıfı ortaya çıktı. Anarşistlerin suçlu-yu otoriter bir topluma karşı çıkan bir asi olarak görme eğilimlerinin, Primo de Rivera'nın şehirde rahatsız bir barışı zorla yerleştirmesinden önceki yıllarda Barselona'daki sınıai mücadeleyi niteleyen vahşetten büyük ölçüde sorumlu olduğuna kuşku yok.

Söz ettiğim dönem 1919 yılının başlarında CNT'deki ılımlıların Canadiense olarak bilinen Barselona'daki büyük elektrik santralında başlattıkları grevle başladı. Grevcilerin talepleri o kadar makuldü ki başlangıçta yönetim onlarla anlaşmaya eğilimliydi, ama Barselona Başkomutanı Malins del Bosch müdahale etti ve görüşmeleri durdurdu. Grev yayıldı, Barselona elektriksiz kaldı; Milans del Bosch sendika liderlerini tutukladıktan sonra sıkıyönetim ilan etti. CNT de derhal genel grev çağrısında bulundu ve Barselona'daki fabrikalarda iş tamamen durdu. Eylem, işçilerin şiddet kullanmadan nasıl etkili bir şekilde hareket edebileceklerini gösteren tamamen barışçıl bir grevdi. Ordu her zamanki gibi kitlesel tutuklamalarla yanıt verdi, ardından ağır cezalar veren askeri duruşmalar geldi, protesto grevleri ve işverenlerin lokavtları yıl boyunca devam etti, şiddet her iki tarafın da kendini ortaya koymaya başlamıştı. Sonuçta, 1919'un sonundan itibaren, net bir zafer kazanamayan ve sosyalist

UGT ile Seguí'nin önerdiği bir çalışma düzenlemesine girmeyi reddeden CNT Katalonya işçileri arasında yine gücünü kaybetmeye başladı.

Bu arada, Rus Devrimi'ne ilişkin söylentilerin ve Barselona'daki büyük genel greve ilişkin haberlerin kışkırtmasıyla, Endülüs'ün kırsal bölgeleri bir kez daha canlandı. Her zaman olduğu gibi anarşist binyılcılık tüm kırsal bölgeleri büyük bir dinsel yeniden canlanma gibi kasıp kavurdu. Díaz del Moral, *History of Agrarian Agitations in the Province of Cordoba*'da* söz konusu süreci büyüleyici bir şekilde betimlemişti.

1918-19 dönemini yaşayan biri o şaşırtıcı manzarayı asla unutamaz. Tarlalarda, evlerde, avlularda, köylülerin hangi amaçla olursa olsun konuşmak için toplandıkları her yerde, her zaman ciddiyetle ve hararetle tartışılan tek bir konu vardı: Toplumsal sorun. İş aralarında, gün boyunca sigara molalarında ve geceleri akşam yemeklerinden sonra, en eğitilmiş olanlar broşürleri ve dergileri yüksek sesle okur, diğerleri ise büyük bir dikkatle dinlerlerdi. Sonra söylevler, okunan şeylerin olumlanması ve onu övmeye yönelik sonu gelmez konuşmalar başlardı. Her şeyi anlamazlardı. Bazı sözcükleri bilmiyorlardı. Konuşan kişinin kişiliğine bağlı olarak bazı yorumlar çocukça, bazıları muzipçeydi; ama temelde hepsi anlaşıyordu. Başka nasıl olabilirdi ki? Hiçbir zaman ifade edememiş olsalar bile hayatları boyunca hissettikleri *saf gerçeği* duymamışlar mıydı?...

Birkaç hafta içinde 10 ya da 12 ustadan oluşan ilk çekirdek 200 kişiye ulaşıyordu; birkaç ay içinde ateşli din değiştirme çabalarına kapılan hemen hemen bütün nüfus ateşli ideali çığınca yaymaya başlıyordu. Sessiz ya da çekingen oldukları veya saygınlıklarını yitirmekten korktukları için dışarıda duran birkaç kişinin etrafını, saban sürerken dağ yamaçlarında, kulübede, meyhanede, sokaklarda ve meydanlarda inançlı gruplar çeviriyordu. Onu nedenler, lanetler, aşağılamalar, alaylar bombardımanına tutuyorlardı, ta ki anlaşana kadar. Direnmek imkânsızdı. Köy bir kez din değiştirdikten sonra ajitasyon yayılıyordu... Herkes ajitatördü. Böylelikle yangın tutuşmaya hazır tüm köylere hızla yayıldı.

* E.J. Hobsbawm tarafından *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester, 1959 içinden alıntılanmıştır.

Ve bu din değiştirme kıvılcımlarıyla birlikte, tüm güney ateşler içinde kalana kadar kırsal bölgelere grevler yayıldı ve toprak sahipleri ya işçilerin taleplerini kabul ettiler ya da korku içinde kaçtılar. Nihayet 1919 Mayıs'ında, Endülüs'e daimi bir askeri heyet gönderildi, CNT taşrada yasaklandı ve askerlerin varlığının yanı sıra tarım işçilerinin açlığı nedeniyle grev hareketi sona erdi.

Bu arada işverenlerin CNT ve UGT'yle rekabet halinde kendi denetimleri altında sendikalar -Sindicatos Libres- oluşturmaya başladıkları Katalonya'da yeni karışıklıklar vardı. 1920 yılının başında CNT Barselona'da yeni bir genel grev çağrısında bulundu. Barselona'da işverenlerin desteklediği sendikalar dışındaki tüm sendikalar derhal kapatıldı ve CNT'nin Ulusal Komite üyeleri hapsedildi, ama bu grevlerin yıl boyunca devam etmesini ve ücretlerin artması açısından CNT'ye yeni bir itibar kazandıran, Madrid ve Asturya gibi güçlü sosyalist kalelerde sağlam bir yer edinmesini sağlayan önemli kazanımlar elde etmesini önlemedi.

1920 yılının sonlarında şiddet eylemlerinde geçici bir durulma oldu, ama Kral XIII. Alfonso, hükümeti, yaşamını Franco'nun işçileri bakanı olarak noktlayan zalim General Martínez Anido'yu sivil vali olarak atamaya mecbur bıraktığı zaman Barselona'ya tüm Avrupa'da kötü bir ün kazandıran sert mücadele yeniden başladı. Martínez Anido İspanyol askeri kastının en korkunç vahşetini şehirdeki en gerici işverenlere yönelik samimi bir destekle birleştiriyordu ve polis teşkilatı aracılığıyla CNT militanlarına yönelik amansız bir suikastler kampanyasını düzenleyen de oydu. Görev süresi boyunca Barselona sokaklarında her hafta ortalama onbeş politik cinayet oldu; bunların yaklaşık yarısının faili polisten talimat alan *pistolero*'lar, yarısının faili ise misilmelerini matematiksel bir kesinlikle yürüten anarşistlerdi. Sonunda İspanyol kamuoyu basının ortaya çıkardığı uygulamalardan o kadar etkilendi ki Martínez Anido görevden alındı, ama beslediği mücadele 1923 Eylül'ünde Primo de Rivera'nın diktatörlüğü kurulana kadar yok olmadı; bu tartışma

hükümet işçiler ile işverenler arasında makul uzlaşmalar sağlama ve denetimi Martínez Anido'nun ve polislerinin kullandıklarından daha az vahşi yollarla sağlama yönünde bir çaba içine girdi.

Primo de Rivera'nın gelmesi İspanya'da anarşizm için uzun bir gizlilik dönemi anlamına geliyordu. General Franco ile karşılaştırarak, bugünden baktığımızda Rivera'nın bir ilerlemecilik modeli olarak görülmektedir. İspanya'daki ekonomik sorunların gerçekten farkındaydı ve işçi sınıfına karşı herhangi bir önyargısı yoktu. Kaotik kişisel yaşamından çok farklı olan dengeli ve düzenli bir toplum arzusu sosyalistlere sempatiyle yaklaşmasına neden oluyordu ve iktidarı sırasında bu ayyaş ve sevimli Endülüslü aristokrat ile sonraları kendisini İspanya'nın Lenin'i olarak görecektir Madridli sıvacı Largo Caballero arasında tuhaf bir ittifak yeşerdi. Ama anarşistler ile diktatör arasında hiçbir ortak zemin yoktu ve CNT o'nun gelişini genel bir grev ilan ederek selâmladı. Grev başarısız oldu, çünkü sosyalist UGT greve katılmayı reddetti.

1924 Mayıs'ında Primo de Rivera'nın emirleriyle CNT feshedildi, dergileri kapatıldı ve tüm Sindicatos Únicos'ları kapatılarak en aktif üyelerinden yüzlercesi tutuklandı. Primo de Rivera baskı konusunda öncellerinden daha az vahşi ama daha etkiliydi ve o iktidardan düşene kadar CNT bir kitle örgütü olarak fiilen yok oldu. Üyeleri diktatörün himayesindeki Sindicatos Libres'lere katıldılar ve karıştırmak için ellerinden geleni yaptılar; tutuklanmayan liderleri, gizlilik dönemlerinde hep olduğu gibi anarşist aşırıların etkisi altına giren yeraltındaki gölge örgütlenmeyi devam ettirdiler ya da Fransa'ya kaçtılar. Oradan 1924 kışında Navarre'ye doğru oldukça nafi bir silahlı yürüyüş düzenlediler ve daha sonra hareketi yeniden örgütlemek gibi ciddi bir işe giriştiler. 1926 yılının sonuna doğru Lyon'daki kongrede bir araya geldiler ve sürgünde İberya Anarşist Federasyonu'nu kurmaya karar verdiler. Fikir İspanya'ya yayıldı ve 1927 Temmuz'unda dağıntık anarşist grupların temsilcileri gizlice Valencia'da toplanarak kendini devrime adanmış bir yeraltı

örgütlenmesi olarak İberya Anarşist Federasyonu'nu (daha çok FAI olarak tanınır) kurma fikrini kabul ettiler. Ancak 1936'da iç savaşın başında gün ışığına çıkan FAI, İspanya'da kayda değer bir süre var olmaya devam eden ilk sıkı kaynaşmış ulusal anarşist örgüttü. Kalıcılığı -çünkü 1939'da cumhuriyetin yıkılmasından sonra sürgünde de var olmaya devam etti- büyük ölçüde tüm yaşamının, Primo de Rivera'nın diktatörlüğünün son safhasında başlamak, fırtınalı cumhuriyet döneminde ve trajik iç savaş yıllarında devam etmek üzere, bir toplumsal karışıklık ve heyecan dönemine denk gelmesine bağlanabilir. Büyük ölçüde Ángel Pestaña liderliğindeki sendikalistler arasında reformist eğilimi dengeleme niyetiyle kurulmuştu ve çabucak CNT üzerinde bir üstünlük sağladı, öyle ki çok küçük bir örgütlü anarşist azınlık büyük sendika gövdesi içindeki tüm önemli mevkileri ele geçirdi ve bürolarına, komitelerine hâkim oldu. Böylelikle, belki de anarşizmin tarihinde ilk kez olarak, Bakunin'in kısmen inançlı işçilerin oluşturduğu kitlesel bir örgütlenmeyi denetleyen, adanmış militanlardan oluşan gizli bir elit oluşturma planı gerçekleşti. Ama FAI yalnızca çalışan sendika liderlerini ve İspanyol anarşizminin teorisyenlerini içermiyordu; aralarında Barselona'nın yeraltı dünyasından da insanlar vardı. Franz Borkenau'nun *İspanyol Arenası*'nda (The Spanish Cockpit) dediği gibi:

FAI, bir bütün olarak İspanyol anarko-sendikalizminin tuhaflığını tam olarak yansıtır. Basit CNT'li sendikalistleri değil inançlı ve yetenekli anarşistler olan unsurları bir araya getirme niyetiyle, saflarında bir yanda, sayısız çarpışmalardan, hapishanelerdeki göçmenlikten, ölüm cezalarından geçmiş olan ve kuşkusuz dünyada var olan en idealist unsurlarından birini oluşturan anarşist hareketin elitlerini, diğer yanda ise diğer grupların sorumluluk konumlarını emanet etmek bir yana, üye olarak kabul etmeye bile tereddüt edebilecekleri kuşkulu unsurları bir araya getiriyordu.

Burada da Bakunin mirasının açık olduğu söylenebilir, çünkü devleti yıkmak ve özgür toplumun temelini hazırlamak

mak için gerekli olan, idealistlerle marjinal toplumsal unsurlar arasındaki ittifakı en fazla vurgulayan oydu. Ancak FAI içindeki tuhaf eğilimler bileşiminin İspanyol tarihinde, özellikle militer dinsel tarikatlar arasında, hatta idealist ibadetlerini bir komplolar, yasadışılığın haklı bulunması, zorbalanın öldürülmesi ve ilkel komünist yapıda toplumsal deneyimlere yönelik bir eğilimle -özellikle Paraguay'da- birleştirdikleri dönemde Cizvitler arasında benzerleri vardır.

Bu karşılaştırma bir soruyu akla getiriyor. FAI din karşıtı bir örgüt olduğunu ileri sürüyordu ve üyeleri cumhuriyet döneminde ve iç savaşın ilk günlerinde en aktif kilise kundakçıları arasında yer alıyordu. Ama İspanyol anarşizminin kilise karşıtlığı, Pirenelerin diğer yanındaki özgür düşünürlerin sakın rasyonelitesinden oldukça farklı, özellikle coşku bir olgudur. Savunurları reformasyonun radikal mezheplerinin putkırıcı şevkini paylaşırlar ve bu benzerlik bizi Gerald Brenan'ın ilginç bir önermesine getirir: Engizisyonun 16. yüzyılda dinsel muhalefet eğilimlerini etkili bir şekilde bastırdığı İspanya'da anarşizm aslında gecikmiş bir reformasyon hareketinin karakterine bürünmüştür

Kuşkusuz anarşizm, onu sıradan politik hareketlerden ayıran ahlaki-dinsel bir öge içerir, ama bu öge İspanya'da başka yerlerdekilere göre çok daha güçlüydü. Bu ülkedeki algılama kabiliyetine sahip hemen hemen her anarşizm gözlemcisi, burada Borkenau'nun deyişiyle "yarı dinsel bir Ütopyacı hareket" olduğunu belirtti ve dinsel öfkenin neden bu kadar ateşli bir şekilde kiliseye yöneldiğini ikna edici bir şekilde gösteren yine Brenan oldu. Brenan'ın İspanyol anarşistleriyle uzun yıllar süren yakınlığından nasibini alan *İspanyol Labirenti*'ndeki (The Spanish Labyrinth) tartışmadan bir bölüm aktarmanın çok açıklayıcı olacağına inanıyorum.

Anarşistlerin kiliseye karşı fanatik bir nefret duyduklarını ve iç savaş sırasında ona şiddetle saldırdıklarını herkes bilir... Bence bu ancak heretiklerin, içinden çıktıkları kiliseye duydukları nefretle açıklanabilir. Çünkü İspanyol liberterlerinin gözünde Katolik Kilisesi, Hristiyan dünyasında İsa karşıtı bir konu-

ma sahiptir. Kilise onlar için devrimin önündeki bir engel olmanın çok ötesine geçer. Tüm kötülüklerin kaynağıdır, aşağılık ilk günah doktriniyle gençliği baştan çıkarandır, *Salud* ya da Sağlık dedikleri Doğaya ve Doğa Yasasına küfredendir. Ayrıca kardeşçe sevgi ve karşılıklı bağışlayıcılık sahtekarlığıyla, büyük insan dayanışması idealiyle *alay eden* de dindir...

Bu nedenle İspanyol anarşistlerinin kiliseye karşı öfkelerinin, terk edildiğine ve aldatıldığına inanan son derece dindar bir halkın öfkesi olduğunu ileri süreceğim. Rahipler ve keşişler tarihlerinin kritik bir anında onları terk ettiler ve zenginlere gittiler. 17. yüzyılın büyük teologlarının insanîyetli ve aydınlanmış ilkeleri bir yana bırakıldı. İnsanlar kilisenin her söylediğinin ikiyüzlülük olduğundan kuşkulananmaya başladılar (ve kuşkusuz liberalizmin getirdiği yeni düşünceler onlara yardımcı oldu). Dolayısıyla Hristiyan ütopyası için mücadeleye girdiklerinde, mücadele kiliseyle birlikte değil kiliseye karşıydı. Şiddetlerinin bile dinsel olduğu söylenebilir. İspanyol kilisesi her zaman militan bir kilise oldu ve 20. yüzyıla kadar düşmanlarını yok ettiğine inanılıyordu. Kuşkusuz anarşistler ancak aynı yöntemleri kullanarak kendileriyle aynı şekilde düşünmeyenlerden kurtulabilirlerse, dünyevi cennetin getirilmesi konusunda kiliseden daha iyi bir şey yapabileceklerini hissettiler. İspanya'da her inanç totaliterliğe yönelir.

Temelde dindar olan kişilerin İspanya'yı saptırılmış bir Hristiyanlıktan kurtarma mücadelelerinde, İspanya'yı İslam imansızlığından kurtarmaya yönelik daha eski mücadelede askeri tarikatların oynadığından farklı olmayan bir rol oynadı FAI. Ama anarşizm yarı dinsel bir hareket olduğu kadar toplumsal bir hareket olduğu için, FAI'nin din karşıtı öfkeyi kıskırtmaktan başka işlevleri de vardı ve çoğunlukla varoluşunun başından itibaren CNT'de cisimleşen daha geniş liberter harekete aralıklı değil sürekli bir devrimci yön vermeye çalıştı. FAI'nin kurulmasının ertesi yılı, CNT diktatörlüğe karşı mücadele için eylem komiteleri oluşturmaya ve rejimi değiştirmeye çalışan diğer gruplar ve hareketlerle işbirliği yapmaya başladı. Bu dönemde İspanyol anarşistleri, yalnızca kendi devrimlerini mümkün olduğu kadar çabuk başlatmak için bir sıçrama tahtası olarak kullanmak için...

dikleri geçici bir demokratik cumhuriyet çözümünü kabul etmeye istekliydiler. 1930'da Primo de Rivera diktatörlüğü düştüğünde, monarşinin ömrünün hemen hemen dolduğu açıktı ve İspanya'daki her politik hizip çöküşü izleyecek durumdan azami şekilde yararlanmak için hazırlıklarını yapmaya başladı. Anarşistlerin yanı sıra cumhuriyeti destekleyen sosyalistler, komünistler, Katalan ayrılıkçıları ve ordu, onu kendi amaçları için desteklediler.

CNT 1930'da sayısal olarak her zamankinden daha güçlü olarak ve FAI aktivistlerinin militanlığından etkilenmiş bir şekilde gün ışığına çıktı. Belediye seçimlerindeki anti-monarşist zaferlerin bir sonucu olarak Kral 1931'de ayrıldı ve anarşistler liderlerinin birçoğunun birkaç aylık bir mesele olabileceğini hissettikleri devrimci bir mücadeleye hazırlandılar. CNT Haziran ayında, devrimci İspanya'nın işlerini yürütmek için koordinasyonlu bir sendika yapısının gerekli olacağı günün yakın olduğu inancıyla, oldukça gecikmiş bir şekilde CGT'nin ikili yapısını temel alıp, Sindicatos Únicos'un yanı sıra işkolunun ulusal federasyonlarını yaratarak yeniden örgütlendi. 1931 yılı yaz aylarının sonunda ve sonbaharında, Seville, Madrid ve Barselona'daki bir dizi yerel grevle, hükümetler arasında ayırım yapma niyetinde olmadıklarını ve monarşi döneminde olduğu gibi cumhuriyet döneminde de bağımsız eylemlerini aynı kuvvetle sürdürmeye kararlı olduklarını göstermeye başladılar. Bu durumda FAI, tüm ülkede bir gerginlik ortamı yaratma amacıyla küçük ayaklanmalar örgütleyerek cumhuriyetçi hükümet kadar CNT liderlerini de rahatsız eden kışkırtıcı bir rol oynadı. Madrid'deki merkezi telefon binasını ele geçirmeye çalıştılar ve 1932 yılının başlarında Katalonya'nın Llobregat vadisinde, genel devrimin minyatür bir provası olarak tasarlanan bir ayaklanmaya liderlik ettiler; başlıca eylemlerinden biri birkaç büyük toprağı yöre köylüleri arasında dağıtmak oldu. Cumhuriyetçi hükümet, kuşaklar boyunca İspanya'nın başına bela kesilen temel sorunu, toprak reformu sorununu çözmek için herhangi bir ciddi girişimde bulunmadan katı bir baskı politikası

benimseyerek FAI'nin eline iyi bir fırsat verdi. Özellikle Llobregat Ayaklanması'nı bastırmak için, mahkeme formalitesine bile başvurmadan önde gelen yüz anarşisti İspanyol Ginesi'ne sürgüne göndererek önceki hükümetlerin eski kötü yöntemlerini kullandı. 1933'ün Ocak ayında, bu insanların yasadışı bir şekilde alıkonmalarını protesto etmek için anarşistler Barselona ve Valencia'da yeni bir ayaklanma düzenlediler; bu ayaklanmaya ilişkin haberler küçük bir Endülüs köyü olan Casas Viejas'taki bir isyanın kıvılcımı oldu; Altı Parmak lakaplı kırsal bir anarşist havarisinin liderliğinde bir grup emekçi mülkiyetin ve hükümetin kaldırıldığını ilan etti ve Guardia Civil kışkılarını kuşattı. Merkezi hükümetin isyanı ne pahasına olursa olsun bastırma emri üzerine, ordu Casas Viejas'a gitti, Altı Parmak ile adamlarını kuşattı ve çoğunu öldürdü; ya çatışma sırasında ya da sonradan *ley de fugas* olarak.

Casas Viejas trajedisi tüm İspanya'da hükümete karşı infial yarattı; özellikle köylülerin ve sanayi işçilerinin cumhuriyetçilere karşı, hatta onları Cortes'te destekleyen sosyalistlere karşı tavrı almalarına neden oldu. Grevler ülkenin her yanına yayıldı ve CNT'nin itibarı ve gücü öylesine arttı ki, yıl boyunca iki kez resmi olarak yasaklandığı halde açık bir şekilde faaliyetlerini sürdürdü ve 1933'ün Aralık ayında Aragón'da dört gün süren büyük bir ayaklanmayı sahneye koydu; Zaragoza ve Huesca'daki fabrikalara işçiler el koydu ve toprağın kolektifleştirilmesi girişimleri oldu.

Bu arada CNT, büyük ölçüde reformizme kaymış ve daha çok varolan toplum içinde işçilerin daha iyi koşullar elde etmeleriyle ilgilenen, Primo de Rivera diktatörlüğünden önceki liderler kuşağı ile, her eylemi yalnızca toplumsal devrimi en yakın zamanda getirme konusundaki yararlılığı açısından değerlendiren FAI eliti arasındaki görüş farklılıklarından kaynaklanan iç sorunlarla uğraşıyordu. Kısmen FAI'nin amaç birliği ve üyelerinin neredeyse dinsel kararlılığı nedeniyle, kısmen de Durutti ve García Oliver gibi daha gösterişli ayaklanmacı liderlerin karizmatik çekiciliği nedeniyle, bu

rılar, örgütün kıdemli sekreteri Ángel Pestaña ile Konfederasyon gazetesi *Solidaridad Obrera*'nın editörü Juan Peiro'yu dışlayacak ölçüde CNT'nin denetimini ellerinde tutuyorlardı. Pestaña, Peiro ve sendika meselelerinde FAI'nin hâkimiyetinden hoşlanmayan birkaç başka lider aleni bir protesto yayımladılar; protestoda otuz imza olduğu için, onu destekleyenler Treintistas olarak bilinmektedirler. Muhafızları neredeyse totaliter bir tahammülsüzlükle onların CNT'den ihraç edilmelerini sağladılar; ama reformistler de tamamen yalnız değillerdi ve Valencia'daki ve daha küçük Katalan kentlerindeki bir dizi yerel birim Sindicatos de Oposición adıyla bilinen bir azınlık hareketine katılmak üzere onları izlediler. Ayrılık 1936'da ortadan kalktı, ama hareket içinde iç savaş boyunca, hatta Fransa, Britanya ve Meksika'daki İspanyol anarşistlerinin devrim ve reform konularında bir kez daha rakip hiziplere bölündükleri sürgün döneminde bile devam eden kötü duygular bıraktı.

Bu arada, büyük ölçüde Casas Viejas olayının yol açtığı nefret duygusu nedeniyle cumhuriyetçi hükûmet istifa etti ve Kasım 1933 seçimlerinde sağ partiler tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgide her şeyden çok anarşistlerin tutumu belirleyiciydi. Kralın ayrılmasını hızlandıran belediye seçimlerinde, birçok anarşist -ilan ettikleri tüm ilkelere rağmen- cumhuriyetin amaçları için monarşiden daha uygun görünmesi gibi taktik bir nedenle sandıklara gitmişti. 1933'te CNT sert bir çekimserlik kampanyası yürüttü; denetimi altındaki bir milyon oyun eksikliği Solun yenilgisi ve iki yıllık gerici sağ hükûmet anlamına geldi.

Anarşistler yeni hükûmetle kendi tarzlarında ilgilenmeye koyuldular; Zaragoza, Valencia ve Endülüs'te grevler yapıldı, ama Katalonya görece sakin kaldı ve 1934'ün sonuna doğru dönemsel bıkkınlık bir bütün olarak hareketin üzerine çöktü ve o yıl sosyalistlerin ve Katalan ayrılıkçılarının başlattıkları isyanlarda anarşistler yer almadılar; tek istisna CNT'nin Gijón ve La Felguera sendikaları (ironik bir şekilde reformist Treintistas'ı destekleyen sendikalar) sosya-

listlerin yanında sadakatle savaştılar ve onlarla birlikte ilk kez İspanyollar tarafından İspanyollara karşı kullanılan Ya-bancılar Lejyonu'nun ve Faslıların zulmüne maruz kaldılar.

Asturya'da UGT'nin itibar kazanması nedeniyle işçiler arasında geçici bir taban kaybına uğramakla birlikte CNT sağ hükûmet dönemi boyunca gücünü korudu. 1934 sonunda bir polis raporu üye sayısının bir buçuk milyon olduğunu tahmin ediyordu ve bu muhtemelen doğrudu, çünkü cumhuriyetçi dönem boyunca İspanya'daki tüm işçi sınıfı örgütlerinin üye sayısı düzenli bir şekilde artmıştı.

Sol partiler Halk Cephesi koalisyonunda bir araya geldiklerinde anarşistlerden onlara katılan yalnızca Ángel Pestaña ve yakın çevresi oldu. Diğer anarşistler uzak durdular, ama yine de çok sayıda militanlarının hapishanede olduğunu ve Halk Cephesi liderlerinin af vaat ettiklerini ileri sürerek Aralık 1935'te yine oy kullanmaya karar verdiler. Bir kez daha kral yapıcı rolünü oynadılar ve oyları, çekimser kalarak 1933'te yenilgilerine yol açtıkları taraflara başarı getirdi.

Ama kral yapıcıların çoğu gibi anarşistlerin iktidara getirdikleri hükûmete boyun eğmek gibi bir niyetleri yoktu. Safları en aktif liderlerinin hapishanelerden ve sürgünden serbest bırakılmalarıyla ve Mayıs 1936'da CNT'nin Zaragoza Kongresi'nde Sindicatos de Oposición'un 60 000 üyesinin geri dönmesiyle dolan anarşistler, UGT ile CNT arasında kurulacak devrimci bir ittifaktan (ki bu ittifak 1938'e kadar gerçekleşmedi, o zaman da çok geç kalınmıştı) söz eden sosyalistlerden uzak durdular ve birbirini izleyen grevlerle ülkeyi bir beklenti ve huzursuzluk durumu içinde tutma politikalarını sürdürdüler. Yakın gelecekteki devrim düşüncesi kesinlikle akıllarındaydı, ama hızı belirleyen ve Temmuz 1936'da generallerin ayaklanmasıyla iç savaş dizginsiz bırakanın Sağ olduğu dikkate alındığında, cumhuriyetin ilk günlerinde sınırlı ayaklanmalardan daha geniş kapsamlı herhangi bir şeye girişip girişmedikleri akademik bir spekülasyondur.

İç savaşın öyküsü birçok yerde ayrıntılarıyla dile getiril-

miştir. Ben burada kendimi savaşın İspanyol anarşizminin yapısını ve gelişimini aydınlatan yönlerini tartışmakla sınırlayacağım. Bu açıdan savaş iki safhaya ayrılabilir: 1936 Temmuz'undan 1937'nin ilk günlerine kadar süren, CNT ile FAI'nin cumhuriyetçi İspanya'daki hâkim gruplar arasında yer aldıkları ilk, dinamik dönem; askeri ve idari işlerin merkezileşmesi İspanya'nın krala sadık bölgelerinin cumhuriyetçi hükümetin denetimi altına girmesini sağladıkça ve bunun sonucu olarak komünist etki güçlendikçe, bu hareketlerin etkilerini ve enerjilerini kaybettikleri, 1937 Mayıs'ından sonraki dönem.

1936 yaz ve sonbaharındaki olaylar İspanyol liberter örgütlenmelerinin erdemlerini ve kusurlarını ortaya koydu. FAI yıllardır genel bir grev ile kısa, sert bir ayaklanma döneminin devletin yıkılmasını ve *comunismo libertario* döneminin başlamasını sağlayacağı bir durum için hazırlanıyordu. Sokak çatışmaları ve gerilla savaşları konularında uzmandılar ve 19 Temmuz askeri darbesinin yarattığı kritik durumda çok formdaydılar. Barselona ve Valencia'da, Katalonya'nın kırsal kesimlerinde ve Aragón'un bazı yerlerinde, hatta bir ölçüde Madrid ve Asturya'da, yerel olarak generalleri yenen de bu şehirleri ve bölgeleri cumhuriyete kazandıran da FAI militanlarıyla CNT işçilerinin anında eylemleri idi.

İşçi sınıfı örgütlenmelerinin zaferi Katalonya'da, Levant'ta ve Aragón'un bazı yerlerinde devrimci bir atmosfer, hatta geçici olarak devrimci bir durum yarattı. Aylarca bu bölgelerdeki silahlı güçler çoğunlukla anarşist denetim altındaki milis birimlerdi. Fabrikalar çoğunlukla işçiler tarafından devralındı ve CNT komiteleri tarafından işletildi; bu arada yüzlerce köy, toprağı paylaşmış ya da kolektifleştirilmişti ve birçoğu Kropotkin'in önerdiği türden liberter komünler kurmaya girişmişti. George Orwell'in anarşist üstünlük günleri sırasında Barselona'yı anlatırken *Katalonya'ya Selam*'da (Homage to Catalonia) canlı bir şekilde kaydettiği gibi, görünürdeki binlerce küçük ayrıntıda yaşam değişmişti.

Her dükkânda ve kahvede kolektifleştirildiğini belirten bir ilan asılıydı; ayakkabı boyacıları bile kolektifleştirilmiş ve kутuları kızıl ve karaya boyanmıştı.* Garsonlar ve satıcılar insanın yüzüne bakıyorlar ve eşitleri olarak muamele ediyorlardı. Saygı ifade eden ve hatta resmi konuşma biçimleri geçici olarak ortadan kalkmıştı. Kimse "Señor" ya da "Don," hatta "Usted" demiyordu; herkes herkese "Yoldaş" ve "Sen" diye hitap ediyor ve "Buenos días" yerine "Salud!" diyordu... Özel arabalar yoktu, hepsi müsadere edilmişti ve bütün tramvaylar, taksiler ve diğer ulaşım araçlarının çoğu kızıl-karaya boyanmıştı. Her yerde devrimci posterler asılıydı; birkaç reklam kalıntısının çamur lekeleri gibi görünmesine neden olarak, duvarlardan parlak kırmızılar ve mavilerle göz kırpyorlardı. İnsan kalabalıklarının sürekli aktığı kentin ana caddesi Ramblas'ın aşağısında hoparlörler gece gündüz devrimci şarkılar çalıyordu. Ve en tuhafı kalabalığın görünüşüydü. Dışarıdan bakıldığında zengin sınıfların pratik olarak ortadan kalktığı bir kentti. Az sayıda kadın ve yabancı dışında "iyi giyimli" kimse yoktu. Pratik olarak herkes kaba işçi sınıfı giysilerini ya da mavi tulumlar veya milis üniformasının biraz değişik bir biçimini giyiyordu. Bütün bunlar tuhaf ve etkileyiciydi.

Belki de durumun en önemli özelliği etkili bir otoritenin olmamasıydı. Merkezi hükümet zayıf ve uzaktı; yerel olarak Katalonya'da FAI ve CNT en azından o sırada gölge otoritelerin korudukları varoluş görüntüsünden daha güçlüydü. Ama CNT ve FAI bile üstü kapalı bir tabirle "örgütlü disiplinsizlik" denilen şeyde bir nizam sağlayamıyordu. İç savaşın bu ilk günlerinde İspanya'da olanların çoğu, kendi anarşizan sorumlulukları temelinde hareket eden küçük grupların işiydi. Bazen inisiyatifleri iyiydi; çoğunlukla kötüydü. Örneğin 1936 yazında gerçek bir salgına dönüşen kilise yangınlarının çoğunu çıkartan bu anarşist gruplardı ve bu arada bir-

* İspanya'da anarko-sendikalist bayrak diyagonal olarak bölünmüştü: kızıl ve karadan oluşuyordu. Enternasyonal günlerinde diğer sosyalist gruplar gibi anarşistler de kızıl bayrak taşıyorlardı, ama daha sonra onun yerine kara bayrak kullanmaya başladılar. Kızıl-kara bayrak daha sonraki anarşizmin ruhunu Enternasyonal'in küresel etkileriyle ilişkilendirme girişimini simgeler.

çok kayda değer dinsel sanat yapıtını yok ettiler; ironik bir şekilde kültüre duydukları saygı nedeniyle aristokratik bir kültürün ürettiği ünlü resimleri korurken, gerçek halk sanatını, çok değer verdikleri halk başarısının örneklerini yaktılar ve parça parça ettiler. Aynı başlangıç döneminde faşist olduğundan kuşkulanan kişileri alelacele idam edenler de çoğunlukla bu gruplardı; bu eylemleri genellikle CNT'nin sıradan işçileri, hatta daha sorumlu FAI militanları değil, zaman zaman profesyonel *pistoleros*'tan, ama çoğunlukla Liberter Gençlik örgütüne bağlı öfkeli genç fanatiklerden oluşan görece küçük gruplar yaptı. En favori kurbanları arasında bir tarafta rahipler ve keşişler, diğer tarafta ise pezevenkler ve erkek fahişeler vardı; her iki sınıfı da İspanyollara özgü ahlâki bir bağnazlıkla vurdular; onların gözünde rahipler insanların kardeşliği idealiyle alay etmişlerdi, pezevenkler ve erkek fahişeler ise doğa yasasını ihlâl etmişlerdi. Bir felsefe olarak anarşizmin, İspanya'dan başka hiçbir ülkede ortaya çıkmayan bu tür aşırılıklarla pek az alakası vardı. Bu aşırılıklar Bakunin'in kişisel yıkıcılık fantezilerinin, Yeni-Fetih günlerinden beri İspanya'da politik ve dinsel meselelere şiddet katan tuhaf ölüm kültürüyle ölümcül bir şekilde birleşmesinden kaynaklanıyordu. Bu düzeyde Katalonya'da rahipleri ve pezevenkleri öldüren anarşist azınlık ile Granada'da sendikacıları öldüren Falaşist azınlık arasında seçim yapmaya gerçekten imkân yoktur; ikisi de temsil ettiklerini ileri sürdükleri politik felsefelerden çok İspanyol tarihinin ürünleridir.

İyi ya da kötü İspanyol anarşistleri iç savaşın ilk, akışkan döneminde enerji ve pratik kapasiteyle doluydular. Ama onların gerilim dönemlerinde serpilip, diğer dönemlerde gevşeyen dinamik bir kuvvetti. Spontan dürtüleri güçlü olmakla birlikte, kazandıklarını korumak için gerekli olan azimden yoksundular. Askeri ayaklanmanın ilk günlerindeki cesaretleri ve girişimcilikleri, çatışma uzadıkça sıkıntıya ve etkisizliğe dönüştü; disipline ve otoriteye dirençleri, doğası ge-

reği totaliter bir süreç olan gerçek ve uzun bir savaşı sürdürmek için uygun olmamalarına neden oluyordu. Durutti'nin gönüllüler kolunun ilk görkemli Aragon hücumundan sonra, bu gözde anarşist cephesi savaş boyunca en durağan cephe oldu; seferberliğin hedefi olan eski anarşist kalesi Zaragoza hiçbir zaman alınmadı. Bunun nedeni kısmen bağımsız milisleri merkezi denetim altındaki disiplinli bir orduya katılmaya zorlamak isteyen cumhuriyetçi hükümetin bu politikaya bağlı olarak anarşist birimlere her zaman uyguladığı silah ambargosuydu; kısmen Katalonya'da, fabrikalardaki ve kolektif çiftliklerdeki meseleleri cephede olup bitenden çoğunlukla daha önemli kılan yerel bağlılıklar; kısmen de savaş devam ettikçe, ülkeye, 1936'da son derece büyük bir coşkuyla yaşanan liberter deneylerin devam edemeyeceği otoriter bir modelin dayatılmasının kaçınılmaz olduğunun yarı bilinçli olarak farkında olunmasıydı.

Burada anarşistleri acılı bir ikilem içinde bırakan koşulları anımsamakta yarar var. Örgütlenmeleri, taktikleri, zihinsel tutumları bir kuşak boyunca yerleşik otoriteye direnme amacıyla biçimlendirilmişti, bu direniş sonunda anarşist Armageddon mücadelesi verilecek ve liberter azizler ölü bir dünyanın enkazı üzerinde yükselecek *comunismo libertario* cennetine yürüyeceklerdi. Ama 1936 sonbaharının sonlarında gerçek devrimin gerçekleşmediği, *comunismo libertario*'ya en fazla yer yer ulaşıldığı, dış saldırganlara karşı mücadeleyi sürdürmek için anarşistlerin hoşlarına gitmeyen cumhuriyetçi hükümetle ve daha önce direndikleri otoriter partilerle işbirliği yapmaları gerektiği ortaya çıktı.

Bu durumda anarşist liderler uzlaşma yolunu seçtiler ve bu yolu tüm anarşist geleneği yadsıma ve 1936 Eylül'ünde Katalonya'daki ilk hükümete, sonra da 1936 Aralık'ında Largo Caballero'nun Madrid Hükümeti'ne girme noktasına kadar izlediler. Bakanlık mevkilerine gelenler yalnızca CNT içindeki reformist eğilimin üyeleri değildi; onlara adalet bakanı olan ve konumundan hoşlanmış gibi görünen Evmen FAI lideri García Oliver de katıldı. FAI Yarımada Komitesi

1936 Ekim'inde koşulları ileri sürerek hükümet kurumlarına katılmalarını gerekçelendirmeye çalıştı. Ama katılım anarşist devrimci umutlardan tamamen vazgeçilmesi anlamına geliyordu; anarşist liderlerin gerçek düşmanları olan ve onların liberterler olarak etkilerini yok etmeye çalışmak zorunda olan hükümet kurumlarını güçlendirmeleri anlamına geliyordu.

Komünist hâkimiyeti altındaki PSUC partisinin iç savaşın başından beri anarşistlerin elinde olan telefon binasına yaptığı bir saldırı nedeniyle Barselona'da çatışma çıktığı zaman, hükümetin 1937 Mayıs darbesini yapmasını anarşist bakanların varlığı engellemedi, belki de teşvik etti. Anarşist kitleler kendi liderlerinin ateşkes çağrılarına kulak asmadan PSUC'a ve hükümet kuvvetlerine direndiklerinde sokaklardaki günlerce süren çatışmalardan sonra Katalonya'daki baskın anarşist nüfuz yok oldu. Bu tarihten itibaren CNT İspanyol sahnesinden silindi. İki milyona yaklaşan üye sayısı hâlâ yüksekti ve örgütlenmesini gevşetmeye karar veren FAI'nin üye sayısı 1936'da 30 000'den 1938'de 150 000'e çıktı. Ama iki örgüt de direnişten çok uzlaşmayla var olmanın bir sonucu olarak etkisini yitirdi ve 1937 yılının ortalarından itibaren her eylem alanında yavaş yavaş geriledi. Savaşın idaresi ise giderek komünistlerin ve Rus askeri uzmanlarının denetimine girdi. Kolektifleştirilmiş fabrikalara hükümet el koydu ve tarım kolektiflerinin birçoğu Lister'in komünist askerleri Aragón'a girdikleri zaman yok edildi. Bütün bunlar kayda değer bir anarşist direniş olmadan gerçekleşti ve hareketin moral çöküntüsü 1939 Ocak'ında, Franco'nun askerleri en ufak bir muhalefetle karşılaşmadan İspanyol anarşizminin kalesi Barselona'ya girdiği zaman açığa çıktı.

Barselona'nın düşmesinden sonra bile, anarşistler milliyetçilere karşı değilse de, cumhuriyetçi cephenin gerisindeki komünist düşmanlarına karşı acı bir zafer kazandılar; aralarında José Garcia Pradas, Gonzales Marin ve Eduardo Val'in de bulunduğu bazı liderleri, 1939 Mart'ında Negrin Hükümeti'nin kaçmasından sonra Madrid'de Albay Casado ve

diğer cumhuriyetçi subayların iktidarı ele geçirmelerini sağlayan bir komploya katılarak uzlaşmayı son aşamasına götürdüler; Casado'nun darbesi ancak anarşist Cipriano Mera'nın komutanlığındaki ordu müfrezesinin kullanımıyla mümkün oldu. Ama bu sonunda cumhuriyetçi İspanya'dan geriye kalanda komünistlerin iktidardan sürülmeleri anlamına geldiği ve bu açıdan anarşistler öçlerini aldıkları halde, savaşın seyrini değiştirmek açısından hiçbir anlamı yoktu. Franco'nun askeri üstünlüğü artık karşı konulmaz bir hale gelmişti ve koşulsuz teslim kaçınılmazdı.

İspanya'daki bütün anarşistlerin uzlaşma politikasını kabul etmediği doğrudur. FAI'nin daha uzlaşmaz üyelerinden bazıları tamamen anarşist bir yaklaşımı benimsemekte direndiler; kendilerine (Madrid cephesindeki politik düşmanları tarafından 1936 kışında sırtından vurulan gerilla liderinin anısına) Durutti Dostları diyen ve Barselona'daki Mayıs çarpışmaları sırasında anarşist direnişe önderlik eden bir seçkinler grubu etrafında toplandılar. İç savaşın patlak vermesi üzerine İspanya'ya giden bazı İtalyan, Fransız ve Alman anarşistleri, özellikle de komünistlerin, anarşistleri etkisiz hale getirme planları için çok tehlikeli olduğunu düşünerek Barselano'da bir sokakta öldürttükleri İtalyan entelektüeli Camillo Berneri onları destekliyordu. Ama İspanya'da ideallerine sıkı sıkıya bağlı kalan anarşistlerin olduğunu belirtmek, modern savaş gibi liberter ilkelere ve pratiğe bu kadar zıt bir olayın ortasında anarşist bir toplum kurmanın ve korumanın bir yolunu bulabildiklerini ileri sürmek değildir. Durum dikkate alındığında, sorun anarşist yöntemlerle çözülemez gibi görünmektedir.

Aslında İspanya'da anarşistler hem askeri olarak hem de politik olarak yenildiler, çünkü anarşistliklerini sürdüremediler, hükümetlerde ve savaşta yer aldılar. Uzlaşarak yenilgilerini daha az kesin hale getirmedi; yalnızca daha acı verici kıldılar. Ama nihai bir hesaplama yaparken, bu trajik günlerden sağ çıkanların yapıcı kazanımları olarak gördükleri şeyi dikkate almak gerekir. Liberter savunmanın

lar sık sık, fabrikaların işletilmesinde, tarımın etkili bir biçimde kolektifleştirilmesinde İspanyol anarşistlerinin, işçilerin kendi işkollarını etkili bir şekilde denetleyebileceklerini ve Kropotkin'in liberter komünizm idealinin aslında modern dünyada uygulanabilir olduğunu muzafferane bir şekilde kanıtladıklarını ileri sürmüşlerdir.

İspanya'da sanayinin ve tarımın anarşist kolektifleştirilmesinin tam tarihi hiçbir zaman yazılmamıştır ve artık bunun için temel alınabilecek kayıtların var olmaması mümkündür. Ama var olan deliller bu deneyimlerin büyük ölçüde başarılı olduğunu düşündürmektedir. Köy demokrasisi ve komünal işletme gelenekleriyle İspanya bu tür girişimlere doğal olarak uygun bir ülkeydi. Navarre, Asturya ve Pirenelerin kırsal kesimlerinde hâlâ geçmişte çok daha yaygın olduğu düşünilecek bir sistem temelinde toprağın kolektif bir şekilde ekildiği ve sürülere ortak sahip olduğu köyler vardı. Büyük mülklere bölünmüş güneyin kırsal kesimlerinde bile, köy komünizminin altın çağına özgü gelenekler hâlâ yaşıyordu ve Barselona fabrikalarının işçileri bu bölgelerden geliyordu. İspanyol anarşistleri kolektifleştirme propagandalarında aslında -anarşistlerin sık sık yaptıkları gibi- daha iyi bir gelecek özleminin yanı sıra yitirilmiş bir geçmişe ilişkin nostaljik bir hayale de seslendiler.

Kolektifleştirmenin başlangıcı köylerde ve fabrikalarda paralel görünüyor. Köylerdeki toprak ağaları kaçmıştı, Guardia Civil öldürülmüş ya da kovalanarak kaçırılmıştı, köy sendikası her köylünün topluluğun işlerine doğrudan katılabileceği bir halk meclisine dönüşecekti. İdari bir komite seçilecekti, ama bu komite özgür komünizme ulaşılmasını hızlandırmak için en az haftada bir kere tam kadro toplanarak, nüfusun sürekli gözetimi altında çalışacaktı. Fabrikalarda da süreç aynıydı; bir işçi komitesi sendikanın genel meclisine karşı sorumlu olacaktı ve teknisyenler (bazen eski sahipler ya da yöneticiler) üretimi işçilerin isteklerine göre düzenleyecekti.

Barselona'daki hemen hemen tam işçi denetimi dönemi

1936 Temmuz'undan, Katalonya'nın yerel hükümeti Generalitat işçilerin fabrikaların sorumluluğunu üstlenmeleri olgusunu -zaten gerçekleşmiş bir olgu- tanıyan Kolektifleştirme Kararı'nı kabul ettiği, ama aynı zamanda hükümet gözetiminin ve -sonunda- hükümet denetiminin ilk aşaması olan bir koordinasyon mekanizmasını oluşturduğu 24 Ekim'e kadar devam etti. Ama 19 Temmuz'dan itibaren kararın yürürlüğe girmesine kadar geçen dört aydan uzun bir süre boyunca Barselona fabrikaları, devlet yardımı ya da müdahalesi ve çoğunlukla da deneyimli yöneticiler olmadan işçiler tarafından işletildi.

Kamu hizmetleri de aynı şekilde yürütülüyordu ve karmaşık ihtiyaçları olan büyük bir modern şehir olan Barselona'yı CNT şaşırtıcı bir etkililikle idare etti. İngiliz liberter yazarı Vernon Richards'ın işaret ettiği gibi:

Katalan işçilerinin denirryollarını teslim alabilmeleri ve hizmetleri asgari gecikmeye yürütebilmeleri onların örgütlenme kapasitelerini ve zekâlarını ortaya koyar; Barselona ve banliyölerindeki tüm ulaşım hizmetleri işçi denetimi altında yeniden düzenlendi ve eskisinden daha verimli bir şekilde işledi; telefon, havagazı ve elektrik gibi işçi denetimi altındaki kamu hizmetleri General Goded'nin ayaklanma girişiminin yenilgiye uğratılmasından sonra 48 saat içinde normal bir şekilde işlemeye başladı; Barselona fırıncılar kolektifi un olduğu sürece (Barselona'nın ihtiyaçları günde ortalama 3000 çuvaldı), halkın ekmeğini sağlayacağını ortaya koydu.*

Daha tarafsız bir yorumcu olan, Temmuz Ayaklanması'ndan üç hafta sonra gelen Franz Borkenau *İspanya Arenası*'nda (1937) doğrudan gözlemlere dayanarak çok benzer bir izlenim sunmaktadır:

19 Temmuz'dan beri geçen birkaç gün içinde gerçekleştirilen kamulaştırma oranı inanılmaz [diye not düşmüştü günlüğüne 5 Ağustos tarihi için]. Ancak birçok açıdan yaşam, ülke dışındaki gazete haberlerine dayanarak tahmin ettiğimden daha az karı

* *Lessons of the Spanish Revolution*, Londra, 1953.

şıklık içindeydi. Tramvaylar ve otobüsler çalışıyordu, su ve elektrik vardı.

Kolektifleştirilmiş fabrikaların verimliliğine ilişkin yorumlar çok farklıydı, bazılarının hammadde eksikliği nedeniyle tatminkâr bir şekilde çalışmadığına kuşku yok. Ancak Gerald Brenan kanıtların kolektifleştirmenin birçok durumda “şaşırtıcı bir düzeyde” başarılı olduğunu gösterdiğini belirtiyor ve burada da Borkenau 8 Ağustos 1936’da Barselona’daki genel otobüs şirketinin kolektifleştirilmiş atölyelerini ziyaret ettiğinde gördüklerine ilişkin ihtiyatlı ama lehte bir rapor verir:

Gördüğüm fabrika CNT açısından yadsınması zor bir başarıydı. İç savaşın başlamasından üç hafta, genel grevin sona ermesinden itibaren iki hafta geçmişken, her şey hiçbir şey olmamış gibi pürüzsüz işliyordu. Makinaları başındaki işçileri ziyaret ettim. Odalar düzenli görünüyordu, iş düzenli bir şekilde yapılıyordu. Kamulaştırmadan beri bu fabrika iki otobüsü onarmış, yapılmakta olan birini tamamlamış ve tamamen yeni bir otobüs yapmıştı. Sonuncusunun üzerinde “işçi denetimi altında imal edilmiştir” yazısı vardı. Yönetim beş günde tamamlandığını ileri sürüyordu; önceki yönetimde ortalama olarak yedi günde tamamlanıyordu. O halde tam başarı.

Bu, büyük bir fabrika ve gerçekten kötü bir durumda olsaydı bir ziyaretçiye hoş görünecek hale getirilemezdi. Benim ziyaretim için herhangi bir hazırlık yapıldığını sanmıyorum...

Tek bir fabrikanın yarattığı iyi izlenimden genellemeye gitmek acelecilik olsa da, bir algıyı yadsımak zor: Koşullar ne kadar elverişli olursa olsun bir grup işçinin bir fabrikayı devralması ve birkaç gün içinde düzgün bir şekilde çalışır hale getirmesi olağanüstü bir başarıdır. Bu da katalan işçisinin genel verimlilik standardını ve Barselona sendikalarının örgütlenme kapasitelerini parlak bir şekilde teyit etmektedir.

Anarşist kent kolektifleştirmelerine ilişkin olarak bildiklerimiz temelinde, bence şehirlerdeki ve kasabalardaki kamu hizmetlerinin iç savaştan önce olduğu kadar iyi bir şekilde yürütüldüğünü ve hiç değilse fabrikaların oldukça iyi işletildiğini güvenle söyleyebiliriz. İspanyol komünal gelenek-

leri ve uzun süredir gönüllü kooperasyona ilişkin anarşist öğretilerin özümlemesi burada meyvasını vermiş gibi görünüyor. Gaston Leval *İspanyol Devrimi’nde Kolektifler* (Collectives in the Spanish Revolution) adlı kapsamlı çalışmasında, anarşizmin kalbi Katalonya’da tüm sanayinin ve tüm kamu hizmetlerinin kolektifleştirildiğini; Levant’ta kolektifleştirmenin yüzde 70’e ulaştığını, liberter geleneklerin daha zayıf olduğu Kastilya’da ise bu kadar yüksek olmadığını belirtiyor. Yalnız Levant, Aragón ve Kastilya’da, her biri genellikle tüm bir köyü kapsayan 1600 tarım kolektifi olduğunu tahmin ediyor; buna, milliyetçilerin ilk hücumunu savuşturan her köyün otomatik olarak toprakları kolektifleştirdiği Katalonya ve Endülüs dahil değil. İspanya’da anarşizme ilişkin birçok istatistik gibi, beş ile yedi milyon arasında kişinin sanayi ve tarım kolektiflerine doğrudan ya da dolaylı olarak dahil olduğu şeklindeki tahmin kuşkusuz son derece yüksektir; diğer tahminler iki milyona kadar düşmektedir ve gerçek arada bir yeredir. Ama yalnızca üç milyon kişinin dahil olduğunu varsaysak bile, bu, cumhuriyetçi cephenin gerisindeki nüfusun son derece yüksek bir oranını oluşturmaktadır.

Kuşkusuz anarşist etkinin söz konusu olduğu bölgelerde köylerin çoğu kolektifleştirilmiş ve köylülerin çoğu bu eyleme katılmıştı. Katılımın ne ölçüde gönüllü olduğunu söylemek zor. Leval “kolektiflerde yer alanların buna zorunlu tutulduklarını söylemek yanlıştır” diye ısrar ediyor ama, birçok köyde isteksiz köylülerin can korkusuyla ya da belki de daha sık olarak anarşizmin açık otoritenin yerine geçirdiği kamuoyu iktidarına ilişkin korku nedeniyle katıldıklarına ilişkin kanıtlar var; ayrıca yeni düzeni kesinlikle kabul etmeyenler kolektifleştirme başlamadan kaçmış olmalıydılar.

Köy kolektifleri kendilerini genellikle, kendi *patria chica*’sına sahip, çevredeki köylerle eşit ilişkilere giren bağımsız komünler olarak görüyorlardı. İş örgütlenme ve ürünü bölüşme yöntemlerinde çok büyük farklılıklar olsa da genel olarak, toprak eşit paylara ayrılmak yerine komünal bir ge-

kilde işleniyordu. Hemen hemen bütün köyler para kullanı-
mını ortadan kaldırmaya girişmişlerdi, bu konuda St. Paul'
le tam bir fikir birliği içindeydiler; bazıları Proudhoncu tarz-
da emek çekleri kullanıyorlar, diğerleri ise *comunismo liber-
tario*'yu sonuna kadar götürüyor ve köylülere herhangi bir
ödeme yapılmadan köy deposundan malların verildiği bir
sistemi yerleştiriyorlardı. Endülüs'te çileci eğilim güçlüydü
ve amaç yaşamın onurlu, özgür ve dengeli bir yoksulluğu ya-
ratacak şekilde basitleştirilmesi idi. Aragón ve Katalonya'
daki halkın ilerici mizacı tarım yöntemlerini geliştirme ar-
zusuna yol açmıştı ve orada eğilim bilimsel tarım ve müm-
kün olduğu kadar makineleşme yönündeydi. Kolektifleştiril-
en köylerin hemen hemen hepsi eğitim ihtiyacının tama-
men farkındaymış gibi görünüyorlardı ve bu nedenle cahil-
liği sona erdirmek için büyük planlar yapıyorlar, ayrıca tıp
hizmetleri yaratmaya ve çalışamayan insanların bakımını
sağlamaya çalışıyorlardı.

Hiçbir yerde iki buçuk tarım mevsiminden daha fazla ya-
şamadığı ve milliyetçi ilerlemenin hızlı olduğu bazı yerlerde
ilk hasadın ötesine gidemediği için tarımın kolektifleştiril-
mesinin başarısına dair genellemeler yapmak zor. Büyük bir
başarı, İspanya'nın kırsal bölgelerinin birçoğunda anımsa-
nan dönemler içinde ilk kez -lüks olmasa da- herkes için iş
ve yiyecek olmasıydı. Kuşaklardır işlenmeyen topraklar ye-
niden ekilmişti ve kimse açlık çekmiyordu. Ama İspanya'da
sık sık olduğu gibi, sorun köylerin ya da bölgelerin sınırları-
nın ötesinde başlıyordu. Hükümetin kısa bir süre sonra mü-
dahale etmeye başladığı bölüşüm sistemleri genellikle verim-
sizdi ve normal yabancı pazarlarını kaybetmiş olan portakal
ya da zeytin gibi ürünler yetiştiren köylüler muhtemelen,
karına tarım yapan ya da tahıl üreten ve büyük ölçüde ken-
di ürünleriyle yaşayanlardan çok daha fazla zorluk çekmiş-
lerdir.

Ancak burada da son hüküm lehte olmalıdır. İspanya'nın
anarşist bölgelerinin köylüleri, birçok gözlemciyi, bir tür ko-
lektifleştirmenin İspanya'daki bitmek tükenmek bilmez top-

rak sorununun hâlâ tek çözümü olduğuna ikna edecek ka-
dar başarılı olmuşlardır.

Bu nedenle iç savaşın ilk aylarında gerçekleşen kolektif-
leştirme, dünyanın büyük anarşist hareketlerinin sonuncu-
suna ve en büyüğüne itibar kazandırması gereken bir başarı
alanıdır. İspanyol anarşistleri savaş sanatlarında çoğunluk-
la başarısız oldular, en azından İspanya'da örgütleri ezildi
ve taraftarları dağıldı.

Ama işçilerin ve köylülerin örgütlenme yeteneklerine, sı-
radan halkın doğal toplumsal erdemlerine ve kriz durumla-
rında doğaçtan hareket etme yeteneklerine duydukları inan-
cın yanlış olmadığını barış sanatlarında ortaya koydular. Ül-
kenin ve dönemin özel koşulları dikkate alınsa bile, İspanyol
fabrikalarının ve çiftliklerinin anarşist esinle kolektifleşti-
rilməsi, anarşistlerin özgür ve barışçıl bir topluluk içinde ya-
şamının bir yolunu keşfettiklerine ilişkin iddialarının son
bir değerlendirilmesinde göz ardı edilemeyecek kadar büyük
bir pratik deneyim saklıdır.

Franco'nun 1939'dan 1975'te ölmesine kadar süren uzun
hâkimiyet dönemi boyunca İspanyol anarşizmi yeraltına in-
di. Ülkede, büyük güçlük ve tehlikeler altında küçük bir yer-
altı hareketi varlığını sürdürdü ve bu dönemde en az on se-
kiz ulusal komite oluşturulduğu ve otoriteler tarafından da-
ğıtıldığı, üyelerinin ya hapsedildiği ya da Pirenelerden kaç-
tığı anlaşılsa da, tarihini yeniden inşa etmesi imkânsıza ya-
kındır. Söylenilecek tek şey, bu tehlikeli ve kararlı faaliye-
tin İspanya'daki olayların gidişatı üzerinde pek az etkisi ol-
duğudur.

1939'da Barselona'nın düşmesinden sonra CNT ve FAI
üyelerinin bir çoğu ve anarşist milisler sınırdan Fransa'ya
kaçtılar, bazıları Britanya'ya ve bazı Latin Amerika ülkele-
rine gitmenin yollarını buldular. Ardından özellikle Fransa'
da Vichy rejimi sırasında zor günler başladı, ama CNT-FAI
özellikle 1945'ten sonra Federica Montseny'nin liderliğinde
Fransa'da ve Garciá Oliver'in kaçtığı Meksika'da bir sürgün
örgütlenmesini yeniden canlandırdı.

Ancak Franco'nun otuz altı yıllık hâkimiyeti boyunca, sürgündeki hareket üyeleri öldükçe ya da coşkusunu kaybettikçe yavaş yavaş küçüldü ve diktatörlük sona erip de yenden gün ışığına çıkmanın ve sürgünde hayatta kalanların gizli gizli çalışmak için ülkede kalanlarla sorunlu bir şekilde birleşmelerinin zamanı geldiğinde, 1939'daki İspanya'dan çok farklı bir İspanya'yla karşı karşıya kaldılar. Zengin ile yoksul arasındaki geleneksel İberik açığı büyük ölçüde dolmayan bir orta sınıf ortaya çıkmıştı, hatta yoksullar bile *latifundia*'lardaki bir emekçinin ekmek ve sarmısaktan oluşan bir yemekle yetinmek zorunda olduğu klasik İspanyol yoksulluğundan büyük ölçüde kurtulmuşlardı.

CNT 1976 yılının Ocak ayında açık bir örgüt olarak yeniden ortaya çıktı ve 77 Mart'ında San Sebastian de los Reyes'teki bir boğa güreşi arenasında düzenlediği gösteriye 20 000'den fazla insan katıldı. 1977 yazında hareket 24 000 üyesi olduğunu ilan ediyordu ve bu rakam diğer ülkelerdeki çağdaş anarşist hareketlerle karşılaştırıldığında yüksek olmakla birlikte, CNT'nin 1930'lardaki, özellikle de iç savaş sırasındaki üye sayısı ile karşılaştırıldığında çarpıcı bir düşüşü temsil etmektedir. CNT 1976'dan beri doktriner kademlilerin ve anarşizmin rolüne ilişkin daha az geleneksel görüşleri olan gençlerin bir bileşimi olarak yavaş yavaş gelişti. Eski merkezi Barselona'da bile anarşizm artık bir kitle hareketi değil, sosyalistlerin ve komünistlerin kabul edilmiş bir rakibi ve bunun nedeni büyük ölçüde eğitimin ve artan refahın mazlum Endülüs köylülerinden ve acımasız işverenlerle şiddetli çatışma içindeki Katalan işçilerinden olan geleneksel taraftarlarının yok olmasıdır.

XIII

RUSYA'DA ANARŞİZM

İlk bakışta Rus anarşizmi şaşırtıcı düzeyde önemsiz görünür. Bakunin, Kropotkin ve Tolstoy'un yazıları ve hayatlarıyla Rusya herhalde anarşist teoriye ve hatta uluslararası bir anarşist hareketin yaratılmasına başka bir ülkeden daha fazla katkıda bulunmuştur. Ancak Rusya'da 1890'ların ortalarına kadar özellikle anarşist bir hareket ortaya çıkmadı ve varoluşunun çeyrek yüzyılı boyunca, kırsal kesimlerde Sosyal Devrimci Parti, şehirlerde Sosyal Demokrat Parti'nin menşevik ve bolşevik kanatları, Polonya'da Bund tarafından gölgede bırakılarak devrimci gruplaşmaların en küçüğü olarak kaldı. Ancak yaşamının sonunda, 1918 ile 1921 arasında, güney Ukrayna köylüleri on binler halinde anarşist gerilla lideri Nestor Makhno'nun kara bayrağı altında toplandıkları zaman Rus anarşistleri kısa ve ani bir şöhrete kavuştular. 1921'de Makhno'nun Devrimci İsyan Ordusu'nun nihai yenilgisiyle birlikte, Rus anarşizmi Çeka'nın amansız baskısıyla kısa zamanda yok oldu.

Ama ayırt edilebilir bir anarşist hareketin bu zayıf tarihine paralel olarak, çok daha derin bir anarşist düşünce tarihi bulunmaktadır. 1883'te Plekhanov, Axelrod ve Vera Zaslulich'in ilk Marksist grubu kurmalarına kadar, Rusya'daki devrimciler, Enternasyonal içindeki bölünmeden beri batı Avrupa'da anarşistleri otoriter sosyalistlerden ayıran katı parti çizgileri düzeyinde bölünmediler. Bakunin'in Avrupa'da oluşturduğu sekter anarşist örgütlenme biçimleri 1870'lerin Rus aktivistlerini etkilemedi, ancak 1881'e kadar popülist hareketin tamamına liberter tavırlar ve idealler nüfuz etmişti. Isaiah Berlin'in, Franco Venturi'nin popülistler üzerine anıtsal yapıtı için yazdığı önsözde belirttiği gibi, "çad

detli anlaşmazlıklar araçlar ve yöntemlere, zamanlamaya ilişkin olarak ortaya çıkıyordu, nihai amaçlara ilişkin olarak değil. Anarşizm, eşitlik, herkes için dolu bir yaşam hep evrensel olarak kabul ediliyordu.”

1860'lar ve 1870'lerin Rus devrimci düşüncesine batı Avrupa'dan gelen anarşist öğeler, yüzyılın sonuna kadar Rusya içindeki devrimcilerle pek az ve yüzeysel bağlantıları olan örgütlü anarşist hareket aracılığıyla değil, daha çok bireysel teorisyenlerin yazıları aracılığıyla aktarılıyordu. Venturi, haklı olarak Bakunin'in "Rusya içinde devrimci bir ruha esin verebildiğini, ama bir örgütlenmeye esin veremediğini," ileri sürüyordu. Aslında, 1890'ların sonuna doğru Rusya'da kendini anarşist olarak adlandıran bir hareket ortaya çıktı; zaman bile, bu hareket Kropotkin gibi yurtdışındaki saygın liderlerin öğütlerini büyük ölçüde göz ardı ederek kendi bağımsız yolunda ilerledi ve sonunda Müthiş Rus'lüğün [Rus-sianness] bir meyvesi olarak 1918-21'de Makhnovist hareketi üretti.

Aslında, Rus devrimci hareketleri üzerine araştırmalar yapan kişiler zaman zaman yurtdışından gelen öğretilerin etkisini en aza indirme ve 19. yüzyılın büyük kısmında liberter düşüncelerin yaygın etkisini Rus toplumuna özgü anarşist bir geleneğe atfetme eğiliminde olmuşlardır. Bakunin gibi onlar da Stenka Razin ve Pugachev'in önderliğindeki büyük köylü ayaklanmalarına ve ilk Kazakların bağımsızlık mücadelelerinde ve Rus muhalif mezheplerinin tüm dünyevi otoriteyi reddedip İçsel Işık'la yaşama eğiliminde kendini gösteren merkezi otoriteye karşı direnişe işaret etmişlerdi.

Tüm yerli Rus isyan hareketlerini birleştiren şey, özgürlük özleminden çok uzaktaki iktidara duydukları nefretti; bunlar kendi âdetlerine göre ve kendi toplulukları içinde yaşamak isteyen köylülerin -ayaklanma ya da geri çekilme yoluyla gerçekleştirdikleri- isyanlardı. Serfliğe ve yabancı hükümdarların tahakkümüne karşı savaştılar. Ama anarşistler olarak savaşmadılar. Köylü ayaklanmaları kendi otokra-

tik liderlerini ve sahte çarlarını yarattı. Doukhobors gibi dinsel mezhepler bile, topluluk içinde hem dünyevi hem de ruhani otoriteye sahip olan, kendi türlerinden bir peygamberin ya da "yaşayan İsa"nın tahakkümünü kabul ederek sadece bir Romanov otokratını reddettiler.

Bütün bu hareketler doğal köylü topluluğu olan *mir* ya da *obshchina*'nın özerkliğini vurguladılar ve bu kurumun idealleştirilmiş imgesi, 19. yüzyıl boyunca çok çeşitli Rus düşüncülerini birleştiren bir tür platonik mit haline geldi. Başka açılardan doğal karşıtlar olarak görülen insanlar -Aksakov ve Bakunin, Dostoyevski ve Tolstoy- onu hayali Rusya'larının köşe taşı yaptılar. Hem anarşistler hem de Slav yanlıları için, yitirilmiş bir altın çağ ile pastoral bir gelecek vaadi arasındaki büyümlü bağlantı gibi görünüyordu.

Aslında, merkezi Batı devletinin karşısına doğal köy kurumlarına dayanan organik bir toplum koyma eğilimi Slav yanlılarını bazı noktalarda liberter konuma o kadar yaklaştırdı ki, ilk liderlerinden bazıları -özellikle Konstantin Aksakov- Rus anarşizminin ataları arasında sayılır oldu. Bakunin bile, 1867'de anarşist döneminin doruğunda, daha 1830'larda "Konstantin Sergeevich ve arkadaşları Petersburg Devleti'nin ve genel olarak devletçiliğin düşmanlarıydılar ve bu tutumlarıyla bizden önce geliyorlardı," diyordu. Ancak burada da varsayımsal ata iddialarına kuşkuyla yaklaşmak gerekli.

Dostoyevsky gibi Aksakov'un da bilincin yoluyla yasa ve zorlamanın yolu arasındaki karşıtlığı ortaya koyduğu doğrudur. Bu onu batı Avrupa'da geliştirilen ve Büyük Petro tarafından Rusya'ya getirilen politik devleti tartışmaya itti:

Devlet ne kadar genişlerse genişlesin, ne kadar liberalleşirse liberalleşsin, isterse en uç demokrasi biçimine ulaşsın, yine de bir kısıtlama, dış baskı ilkesi -belli bir bağlayıcılık biçimi, bir kurum- kalacaktır. Devlet geliştiği ölçüde insanın iç dünyasının bir ikâmesine dönüşür; ve toplum tüm ihtiyaçlarını karşılar gibi görünse bile insan bir o kadar derin, bir o kadar sıkı şekilde toplum tarafından kısıtlanır. Liberal devlet en uç demokrasi bu

çimine ulaşırsa ve herkes devletin bir görevlisi, kendi kendinin polisi haline gelirse, devlet sonunda insanın içindeki canlı ruhu da yok etmiş olacaktır... Yanlışlık devletin şu ya da bu biçiminde değil, bir düşünce, bir ilke olarak devletin kendisindedir; belirli bir devlet biçiminin iyiliği ya da kötülüğüyle değil, devletin kendisinin yanlışlığıyla uğraşmamız gerekir.

Dolayısıyla Aksakov, Dostoyevsky'ye kadar bütün büyük Slav yanlıları gibi, anarşistlerin kullandıklarına aldatıcı bir şekilde benzeyen terimlerle -otokratik olsun demokratik olsun- modern devleti reddediyordu. İdeolojik düşmanı Herzen'in onun hakkında söylediği gibi:

Tüm yaşamı bürokrasi Rusya'sına karşı, Petersburg dönemine karşı, tanınmayan, ezilmiş Rus halkı adına uzlaşmaz bir protestoydu... İnancı için pazar yerine gitmeye hazırdı: Kazığa oturtulmayı göze alıyordu ve bir insanın sözlerinin gerisinde bu hissedildiği zaman, sözleri son derece ikna edici hale gelir.

Ancak Aksakov hükümetin modern biçimini reddetmekle birlikte hükümet düşüncesini reddetmedi. Tam tersine, ideal bir otokrasi, Kutsal Rusya mitinin parçası olarak, Slav yanlılarının imgeleminden başka hiçbir yerde hiçbir zaman var olmamış ilkel bir biçime dönen bir otokrasi hayal etti. Böyle bir otokraside çar, insanların otorite yükünü üzerine yükleyecekleri, böylelikle onun ahlâki kötülüğünden kurtulup gerçek, politik olmayan, iyi yaşamlar sürdürmek üzere özgür olacakları bir tür kurban kral olacaktı. Aksakov otoriteden nefret ediyordu, ama zorunlu olmadığına kendisini ikna edemiyordu, bu nedenle ortadan kaldırılması yerine aktarılmasını tahayyül etmeyi seçti. Rus liberter geleneğine gerçek katkısı, temel toplumsal kooperasyon birimlerinin değerini öne çıkarmasından kaynaklanır: Köylü topluluğu ve zanaatkarların geleneksel kooperatif birliği.

Decembrist'lerin yenilgisinden sonraki on yılda ortaya çıkmaya başlayan bütün bir Rus isyan geleneğinin başlangıcında yer alan Alexander Herzen'in anarşizmle ilişkisi daha dolaysızdır. Herzen, Proudhon'un otoriter komünizme yöne-

lik itirazlarının önemini anlayan ilk Rus'tu ve 1840'larda bu Fransız anarşistinin düşüncelerini Moskova'nın radikal tartışma grupları arasında yaymaya başladı. Daha sonra Avrupa'da sürgündeyken, 1848 ve 1849 Devrimleriyle hayal kırıklığına uğrayarak, Jakoben politikasının ve sosyalist Ütop-yacılığın yetersizliklerine ilişkin kendi kuşkularının en güzel ifadesini Proudhon'da buldu. Bu nedenle Proudhon'un *La Voix du peuple*'ü yayımlamasını finanse etti. Daha o dönemde, şimdi tarih perspektifiyle görebildiğimiz şeyi anladı: Proudhon gibi düşünürlerin gücü, olumlamadan çok yadsımada yatar.

Proudhon'un büyük gücü yadsımada, eski toplumsal geleneğin yitilmesinde yatar; o da Hegel gibi diyalektiğin şairidir, şu farkla ki, birisi felsefi hareketinin sakin doruklarında dinlenirken, diğeri halk tutkularının karışıklığına ve tarafların el ele mücadelesine atılır.

Kendisi, sürgünde çıkardığı *The Bell* aracılığıyla, hemen hemen tek taraflı olarak Rus radikal düşüncesini uyarma çabalarıyla geçen yıllarının gösterdiği gibi amaçlarında ınatçı, ama sürekli olarak onlardan kuşkulanan, ılımlı bir kuşkucuydu. Barışçı ve yapıcı değişimi arzuluyordu, ama içinde yaşadığı dünyanın herhangi bir değişikliği fırtınalı ve yıkıcı hale getireceğini hissediyordu. 1855'te *Öteki Kıyıda* (From the Other Shore) başlığıyla, bir kitabında oğluna mesaj olarak yazdığı önsözde gerçek bir negatif anarşizm hissedilir:

Biz inşa etmiyoruz, yıkıyoruz; biz yeni bir vahiy ilan etmiyoruz, eski yalanları ortadan kaldırmıyoruz. Modern insan, melankolik *Pontifex Maximus* yalnızca bir köprü inşa eder; bu köprü geleceğin tanınmayan insanının geçmesi içindir. Sen o insanı görebilirsin... Ama yalvarıyorum *bu kıyıda* kalma... Gericiliğin yoksullar evine sığınmaktansa devrimle birlikte yok olmak evladır.

Proudhon gibi Herzen de sistemler yaratmadı; etiketlenmek istemiyordu. Ama zaman zaman Proudhoncu anlamda ideal bir toplum olarak anarşiden söz etti ve Rusya ya

ilişkin umutlarını soyluların “anarşizm”inde ve köylülerin “komünizm”inde buldu. “Komünizm” ile, Marx’ın tasavvur ettiğinden oldukça farklı olan gönüllü ekonomik düzenlemeyi kastediyordu; batı Avrupalı politik düşünürlerin tasarladığı komünizmi, “tersine çevrilmiş Rus otokrasisi” olarak reddetti.

1848’den sonra Batı’yla ilişkili düş kırıklığı nedeniyle yeniden Rusya’ya döndü, ancak artık Rusya’ya bakışı, kaçınılmaz olarak reddettiği olaylar ve eğilimlerle biçimlenmişti ve dolayısıyla popülist geleneğe miras bıraktığı tavır, Proud-honculuğun tuhaf bir şekilde Slav yanlılığıyla uzlaştığı, Rus ve Batılı öğelerin bir karışımıydı.

Herzen, bir ideal olarak devletçi sosyalizmi, köylü *mir’i* ve işçi *artel’*indeki değişikliklere dayanan bir toplum lehine reddederek, Proud-honcu anlamda bir sosyalist olarak kaldı. Her zaman burjuvaziye karşıydı ve Tocqueville gibi evrensel vasatlığın saltanatına varabileceğinden korktuğu uzlaşım sal demokrasiye kuşkuyla yaklaştı. İngiltere ve Fransa’da geliştiğini gördüğü endüstriyalizmden hoşlanmadı, ama “ilksel bir olgu, *doğal bir olgu*” olarak gördüğü “insanın toprakla ilişkisi”ni temel almak kaydıyla, bilimi üretime uygulama düşüncesini reddetmedi. Her şeyden önce monolitik devleti özgürlüğün düşmanı ve Rus olmayan bir şey olarak görüyordu.

Merkeziyetçilik Slav ruhuna yabancıdır; özgürlük onun için çok daha doğaldır. Slav dünyası ancak özgür ve bağımsız halklar birliğinde bir araya geldiği zaman gerçek tarihsel varoluşu başlayacaktır.

Kırsal Rusya’nın ilkel komünal biçimleri ona göre insanların sorumlu ve toplumsal olarak etkin olmayı öğrendikleri ortamları sağlıyordu.

Rus köylüsünün yaşamı şimdiye kadar komünle sınırlanmıştır. Köylü ancak komünle ve komünün üyeleriyle ilişkili olarak hakları ve görevleri olduğunu kabul eder.

Ve komünal sistemin olağanüstü dayanıklılığında, diğer

vatandaşları gibi, Rusya’nın Batı Avrupa’nın mahkûm görüldüğü kapitalizm ve sosyalist devrim aşamalarından geçmeden özgür bir topluma ulaşmasının bir aracını görüyordu.

Komünal sistem şiddetli sarsıntılar geçirdiği halde otoritelerin müdahalesi karşısında sağlamlığını korudu; Avrupa’da sosyalizmin gelişmesine kadar başarıyla ayakta kaldı. Bu durum Rusya için sonsuz olanaklar sunmaktadır.

Dünyanın geleceğinin denenmemiş ülkelerde yattığı düşüncesi Herzen’in kafasını sürekli olarak kurcalıyordu ve geç dönemdeki tüm yazılarının gerisinde cansız bir Avrupa’nın üzerinden birbirine bakan Rusya ve Amerika hayali yer alıyordu; ne kadar doğru bir kehânet olduğunu bugün endişeyle farkediyoruz. Bu yazıların hepsinde devletin tamamen ortadan kalkmasını, arzu edilir ama çok uzak bir olasılık olarak görüyordu. Thomas Paine gibi o da hiçbir zaman doğal anarşizminin kendi seyrini izlemesine izin verecek kadar iyimser değildi. Arkadaşı şair Ogarev’i saymazsak hemen hemen tek başına, gençlerde Rus halkının kurtuluşu için bir sorumluluk duygusu uyandırdı, ama Musa gibi vaat edilmiş ülkeyi bir an için görmüştü ve hayatının son yıllarında anayasal liberalizmi çabalarının en önemli amacı haline getiren bir ihtiyatlılığa gömüldü.

Ancak Herzen’in anarşizmi hiçbir zaman tam olarak gelişmediyse ve nüfuzunu kasıtlı olarak ılımlılık yönünde kullandıysa da, devlete yönelik açık güvensizliği ve halkın toplumsal potansiyellerine duyduğu inanç, yalnızca 1860’ların ortalarında ortaya çıkmaya başlayan büyük popülist hareketin yolunu hazırlamakla kalmadı, aynı zamanda bu hareketin toplumun politik örgütlenmesine yönelik olarak temelde anarşist olan bir tutumun benimsenmesini de olanaklı kıldı.

Bu anarşist tutum Bakunin tarafından kuvvetlendirilmiş ve biçimlendirilmiştir. Bakunin’in Rusya’daki etkisi zorunlu olarak dolaylı ve aralıktı. Kendisi bile ancak 1861’de Rusya’yı terk ettikten üç yıl sonra tamamen inançlı bir anarşist olmuştu. Sibirya’dayken birkaç genç popülisti etkiledi ama

Rusya'nın kırsal bölgelerinde "havarilere özgü bir yolculuğa" ilişkin popülist doktrini vaaz ederek "halka giden" ilk Rus devrimcisi olan ve daha sonra 1863 Polonya Ayaklanması'yla bağlantılı olarak bir köylü isyanını kışkırtmak için öğrencilerin ve subayların Kazan komplosuna katılan Ivan Yakovlevich Orlov hariç olmak üzere, bu kişilerin Bakunin'in düşüncelerinin yayılmasında herhangi bir rol oynadıklarına dair pek kanıt yoktur. Orlov'un eylemleri, en azından, tüm devrimci dönemlerinde Bakunin'in öğretisinin bir özelliği olan köylü ayaklanmalarının öne çıkarılmasından etkilenmiş olabileceğini göstermektedir.

Bakunin anarşist yaşamının son döneminde, doktrinini, Rusya'da hem émigréler sayesinde sözel olarak hem de ülkeye gizlice sokulan ve devrimci gruplar tarafından dağıtılan yazıları aracılığıyla yaydı. Rusya içindeki aktivistlerle dolaysız bağlantıları, gizli yazışmaları yürütmenin kaçınılmaz güçlüğüne bir de Bakunin'in birkaç arkadaşını çarlık zindanlarına götürecek kadar ihtiyatsız olmasının eklenmesi nedeniyle az ve kısa ömürlüydü. Sürgündeki Rus liderlerinin hepsi gibi, politik kaderini etkilemeye çalıştığı ülke içinde hızla değişen durumla ait pek az bilgisi vardı ve bu onun görüş ve yorumları ile çarlığa karşı mücadeleye fiilen katılan militanların görüş ve yorumlarının farklı olmasına yol açıyordu. Durumun doğası gereği, devrimcilerin özgül eylemleri üzerinde hiçbir etkisi yoktu, ama tavırları üzerindeki etkisi, 1870'ler boyunca, özellikle Ukrayna'da gözle görülebilir bir Bakuninci eğilimi geliştirecek kadar güçlüydü.

Bakunin'in anarşizmi Rusya içindeki ilk önemli etkisini 1869'da gösterdi. Sibirya'dan kaçtıktan kısa bir süre sonra Zemlya i Volya (Toprak ve Özgürlük) hareketinin liderleriyle yüzeysel bağlantılar kurduğu ve 1862 Eylül'ünde kendisini Genç Rusya olarak adlandıran bir grup son derece politik bir bildirge yayımladıktan sonra, Bakunin'in, Herzen'in Özgür Rus Basını'ndan *Halkın Davası: Romanov, Pugachev ya da Pestel* (The People's Cause: Romanov, Pugachev, or Pestel) başlıklı bir broşür yayımladığı doğrudur. Ama bu bro-

şür, halkın kurtuluşu için çalışan çeşitli güçleri birleşmeye çağırmanın pek ötesine gitmiyordu. 1863'ten ve Polonya macerasının fiyaskoyla sonuçlanmasından sonra Bakunin dikkatini Rus meselelerinden batı Avrupa'daki sosyalist hareketin meselelerine çevirdi. İtalya'da birbirini izleyen Kardeşliklerini oluştururken kendi yurttaşlarıyla bağlantı kurmak için pek az çaba gösterdiği anlaşıyor. İtalya'dan geçen Ruslar sık sık onu ziyaret ediyorlardı, ama onunla yakın ilişki kuran tek kişi genç bilimci L. Mechnikov oldu. Muhtemelen Floransa Kardeşliği'nin bir üyesi olan Mechnikov Garibaldi'nin yanında savaşmıştı ve Bakunin gibi o da uluslararası bir devrimciydi.

Bakunin 1867'de Cenevre'ye dönünce yeniden Rus sürgünlerinin arasına karıştı. Bu sürgünlerin çoğu Cenevre'ye ve Vevey'deki Lemman Gölü kıyılarına yerleşmişti. Aralarında Bakunin'in 1862'de tanıştığı ve artık onunla birlikte Barış ve Özgürlük Birliği Komitesi'nde çalışan, daha sonra İttifak'ın kurucu üyelerinden biri olacak Nicholas Zhukovsky vardı. Bakunin Vevey'de Enternasyonal Kardeşliğin küçük bir Rus Seksiyonu'nu oluşturdu; bu ilk Rus anarşist örgütlenmesiydi; ama ne aktifti ne de geniş, çünkü Nicholas Utin ve Alexander Serno-Soloveich liderliğindeki sürgünlerin çoğu 1869'da Cenevre'de kurulan Enternasyonal'in Marksist yönelimli Rus Seksiyonu'na katıldılar.

Bakunin'in o dönemde Rus meseleleri alanındaki tek gerçek başarısı, Zhukovsky ile birlikte *Narodnoe Delo*'yu (Halkın Davası) çıkarmasıydı. Bu derginin tamamen Bakunin ve Zhukovsky tarafından yazılan ilk sayısı, daha sonra Tolstoy'un yakın arkadaşı olacak olan Ivan Bochkarev tarafından gizlice Rusya'ya sokuldu ve Stepniak tarafından St. Petersburg'ta dağıtıldı. *Narodnoe Delo*, okuyan öğrencilere geçici bir kararsızlık döneminde özlemle bekledikleri yol göstericiliği sağlıyor gibiydi ve Rusya içindeki uyarıcı etkisi çok büyüktü.

Bakunin *Narodnoe Delo*'da entelektüellerin halktan kopukluklarının üstesinden gelerek onlarda devrimci ruh u yandırmalarının zamanının geldiğini ilan ediyordu. Devrim

köylülerin “sosyo-ekonomik” kurtuluşu birinci planda olmalıydı; bundan sonra zihinsel zincirler kırılacaktı. Eski çar i-nancından vazgeçmeleri gerekiyordu ve “Pugachev'den beri uykuya yatan, kendi güçlerinin bilinci” konusunda zihinleri aydınlatılmalıydı. Devrimin amaçları kolektivist ve anarşist olmalıydı; toprağın onu işleyenlere iadesi, devletin tamamen yıkılması ve yerini “tamamen özgür işçilerin tarımsal ve sı-nai *arte*’lerinin özgür bir federasyonunun oluştuğu geleceğin politik örgütlenmesi”nin alması. Bakunin *Narodnoe Delo*'da Enternasyonal'in batı Avrupalı devrimcileri arasında savunduğu programı Rusya koşullarına uyarlamaya çalıştı ve Rusya'nın mesihvari kaderine ilişkin görüşlerin terk edilmesi gerektiğini ilan etti, çünkü “devrimin amacı her yerde aynı”ydı.

Bakunin'in Enternasyonal Kardeşlik'te geliştirilen anarşist bakış açısını kapsamlı bir şekilde sergilemesi sonucunda, Rus devrimci hareketi içinde filen Bakuninci bir eğilim ortaya çıktı. Bu Bakunin açısından yıllarca yalıtılmış bir ça-ba olarak kaldı, çünkü Utin liderliğindeki anti-Bakunin karşıtı mülteciler *Narodnoe Delo*'yu finanse eden zengin Olga Levashov'u kendi yanlarına çekmeyi başardılar ve dergi Bakunin ve Zhukovsky'den Enternasyonal'in Rus Seksiyonu'na geçti.

Kötü sonuçlara yol açan Nechayev'le ilişkisi bir yana, Enternasyonal'e ve Lyon Komünü'ne katılması, *Narodnoe Delo*'nun yitirilmesini izleyen yıllarda Bakunin'i Rus meselelerinden uzaklaştırdı. Ancak 1872'de Zürih'e yerleşmiş Rus öğrencilerinin ve radikallerinin yoğunluğu ilgisini çekti. En sonunda çevresine düşüncelerini coşkuyla özümseyen genç insanları topladı ve bu düşünceleri yaymak için bir örgütlenme oluşturdu. Bu insanlar çeşitli yollardan geçerek ona gelmişlerdi. Bazıları Nechayev'in arkadaşlarıydı; bunlar arasında Bakunin'in düşüncelerini Rusya'daki gizli gruplara aktarma konusunda muhtemelen en etkili olan iki kişi Z.K. Ralli ve ABD'ye yaptığı kısa bir ziyaret sırasında edindiği Armand Ross adıyla bilinen Michail Sazhin'dir. Varfomeley

Zaystev ve Nicholas Sokolov gibi diğerleri 1860'ların başlarında Pisarev ve dergisi *Russkoe Slovo* çevresinde toplanan gevşek nihilist grubun üyeleriydiler. St. Petersburg Üniversitesi'ndeki ajitasyondan etkilenip okuldan atılarak gelen daha genç tıp öğrencileri de vardı; bunların en aktifleri V. Holstein ve A. Oelsnitz'di.

1872 baharında, Ralli, Holstein ve Oelsnitz kurucu üye olmak üzere, Bakunin İttifak'ın bir kolu olarak Rus Kardeşliği'ni kurmuştu bile. Zürih'te Kardeşliğin üye sayısı arttı ve Kardeşlik, popülist hareketteki tedrici değişiklikten yana olan eğilimi temsil eden Peter Lavrov'un taraftarlarıyla sert bir çatışma içine girdi ve 1873 başında içlerinde Bakunin'in *Devlet ve Anarşizm*'inin de (The State and Anarchism) yer aldığı bir dizi broşür bastı. Ama çok kısa bir süre sonra iç anlaşmazlıklar bu çabayı baltaladı. Michail Sazhin gururlu ve tepkici bir karaktere sahipti, kısa bir süre sonra Ralli ve grubun diğer üyeleriyle çatışmaya başladı. Bakunin nezaketsizce Sazhin'in tarafını tuttu; sonuç olarak Rus taraftarlarının çoğunu kaybetti. Ralli, Holstein ve Oelsnitz Cenevre'ye giderek Nicholas Zhukovsky'yle birlikte Rus Anarşistleri Devrimci Topluluğu'nu oluşturdular ve 1873 Eylül'ünde *Rus Devrimcilerine* (To the Russian Revolutionaries) başlıklı bir broşürle açılış yapan yeni bir yayınevi kurdular.

Kişisel anlaşmazlık bir ilkeler çatışmasına dönüşmedi, çünkü Devrimci Topluluk Bakunin'in düşüncelerini yaymaya ve onları Rus sorunlarına uygulamaya devam etti. Bakunin 1876'daki ölümüne kadar tamamen İtalyan meseleleriyle ilgilenerek yarı emekliliğe çekildi; İtalyanları mizaç olarak kendi yurttaşlarından daha sempatik bulur gibiydi. Ama “genç Bakuninciler” yollarına devam ettiler. Bir süre için Rusya'da gizlice dağıtılan yayının hazırlandığı yayınevleri batı Avrupa'daki en önemli merkezlerden biri oldu.

1875'te Moskova'da Vera Figner liderliğindeki bir grup olan Tüm-Rusya Sosyal Devrimci Örgütü ile işbirliği içinde, *Rabotnik* (İşçi) adlı aylık bir dergi yayımlamaya başladılar.

Bu, kentlerde ve kırsal bölgelerde kasıtlı olarak işçileri hedef alan ilk Rus dergisiydi; yazarlarının Moskova'daki grupla sürdürdükleri yakın temaslar sayesinde, uluslararası devrimci mücadelenin birliğine verilen Bakuninci önemi hiçbir zaman yadsımadıkları halde, Rusya'daki fiili çalışma koşullarını dikkate alabiliyorlardı. *Rabotnik* 1876 yılının ilk aylarına kadar devam etti; ardından 1878'de Devrimci Topluluk üyeleri'nin, Stepniak, Axelrod ve Rusya'dan yeni gelen diğer Bakunincilerle işbirliği içinde bulundukları *Obshchina* (Topluluk) yayımlanmaya başladı. *Obshchina*'nın tarzı ihtiyatlı ve yatıştırıcıydı, ama liberal anayasal hükümet düşüncesini reddetmesi, köylülerin ve işçilerin özgürlüklerinin kendi eserleri olacağını vurgulaması konusunda Bakuninci olmaya devam etti.

Devrimci Topluluk ve yayınevi, batı Avrupa'daki duruma tepki gösterirken açık ve samimi bir şekilde anarşistti; Ralli ve Zhukovsky, Saint-Imier Enternasyonal'iyle, özellikle de Élisée Reclus'yle ve Cenevre anarşist dergisi *Le Travailleur*'ü çıkaran grupla yakın ilişkiler kurdular. Oldukça tuhaf bir şekilde, o dönemde Brousse'un rakip dergisi *L'Avant-garde*'a bağlı olan ve 1876'da Rusya'dan ayrılmasından sonra kendisini uluslararası anarşizm davasına adanmış yirmi yıl boyunca Rus hareketiyle temasları çok yetersiz olan Kropotkin'le pek alâkalı yoktu.

Devrimci Topluluğun yayınları Moskova, St. Petersburg ve Ukrayna şehirlerinde yaygın ve etkin bir şekilde dağıtıldığı halde, 1870'lerde Rus topraklarında buna denk düşen hiçbir anarşist grup ortaya çıkmadı. Tersine Zemlya i Volya hareketi içinde Bakuninci bir eğilim ortaya çıktı; bu eğilime *bunt*'u ya da ayaklanmayı vurguladıkları için genellikle Buntarlar deniyordu. Rusya'daki durum hızla, Lavrovistlerin çoğunlukta olduğu İsviçre'deki mülteciler arasındaki durumun tersine dönüştü. 1875 ve 1876'da Kiev ve Odessa'da, topluluklar halinde yaşayan, gizli gizli silah toplayan ve durmadan kırsal ayaklanma komploları düzenleyen güçlü Buntar hareketleri gelişti.

Kiev yakınlarındaki Chigirin bölgesinde, üç Bakuninci ajitator önemli bir komplo düzenlemeyi başardılar ve tuhaf bir ölçüde anarşist ortodoksluğa uymayan- Makyavellvari yöntemleri en azından köylü psikolojisini anladıklarını gösteriyordu. Çarın halkını sevdiği ve kendi adına yapılan zulümlerden haberi olmadığı şeklindeki yaygın bir kırsal inanca bel bağlayarak, Chigirin köylüleri arasında dağıtılmak üzere iki belge hazırladılar. Biri "çar"ın köylülerin toprak haklarını tanıdığı, soyluları topraklarını bırakmaya zorlayacak kadar güçlü olmadığından şikayet ettiği ve tarım işçilerine uygun zamanda ayaklanmaya hazır olmak üzere kendi gizli milis örgütlerini yaratmaları talimatını verdiği Gizli İmparatorluk Beratı'ydı. Diğer belge -Gizli Milisin Tüzüğü- isyanları örgütleme planını veriyordu; ayrıntılı yeminler içeriyor ve komplocu günlerinde Bakunin'in hayran olacağı, devrimci örgütlenmeye ilişkin ayrıntılı bir hiyerarşik yapıyı betimliyordu. Bu tuhaf komplo köylüleri etkiledi. Kendilerine sunulan tüm kurgulara tamamen inandılar ve binden fazla köylü milise katıldı. Sırrı o kadar iyi sakladılar ki, polis komplocu tesadüfi bir ihtiyatsızlık sonucunda öğrenene kadar neredeyse bir yıl geçti. Yüzlerce köylü tutuklandı ve Sibirya'ya gönderildi. Bütün bunlardan sorumlu olan üç Bakuninci hapsedildi, ama hemen hemen komploları kadar tuhaf bir yolla kaçtılar; yoldaşlarından biri tutuldukları hapis hanenin gardiyanı oldu ve arkadaşlarını serbest bırakmak ve onlarla birlikte kaçmak için fırsat bulana kadar aylarca sadakatle çalıştı.

Diğer Bakuninciler kendilerini kent işçilerini örgütleme girişimlerine adanmışlar. Odessa'da (1875) ve Kiev'de (1879 ve 1880) örgütlenen çeşitli kısa ömürlü Güney İşçileri Sendikalarında özellikle aktiftiler. 1878'de kurulan Rus İşçileri Kuzey Sendikası bile devletin ortadan kaldırılmasını ve yerme köy komünlerinin ve sanayi *artel*'lerinin getirilmesini talep eden temel olarak anarşist bir programı benimsedi.

On yılın sonunda Rus devrimci hareketine yeni bir örgütlü terörizm eğilimi girdi. Bakuninciler bizzat terörizme katıldılar.

değildiler, ama Zhelyabov ve Sofya Perovskaya liderliğinde, kendisini Yürütme Komitesi olarak adlandıran grubun kafasındaki terörizme eşlik eden disiplinli bir örgütlenme anlayışına karşıydılar. Seçkin suikastlerle Rusya'nın sorunlarına politik ve anayasal bir çözüm getirmeye çalışan bu örgütlü teröristler Narodnaya Volya (Halkın İradesi) hareketini oluşturdular. Köylüler arasındaki ve fabrikalardaki çalışmalarına devam etmeyi ve bir komünler federasyonu aracılığıyla toplumsal-ekonomik bir çözüme götüren genel bir ayaklanmayı hedefleyen Bakuninciler onlardan ayrıldılar ve Cherny Peredel (Kara Ayrım) diye bilinen örgütlenmeyi oluşturdular.

Ama Rus devrimci hareketi içinde anarşizm adı geçmeden güçlü bir liberter eğilimin var olduğu Bakuninci dönem artık sonuna yaklaşıyordu. 1881'de Çar II. Alexander'ın Narodnaya Volya tarafından öldürülmesi üzerine, Rus topraklarında faaliyet gösteren tüm devrimcilere yönelen amansız baskı, herhangi bir görüşü olan hemen hemen her militanın hapisaneye ya da sürgüne gönderilmesine veya ölmesine yol açtı. Hemen hemen on yıl boyunca devrimci hareket, batı Avrupa'daki göçmenler sayılmazsa en cılız biçimiyle varoldu. Avrupa'da bile Cherny Peredel'in liderleri Plekhanov, Axelrod ve Vera Zasulich Marksizm'e dönerek ve Rus Sosyal Demokratlarının ilk örgütlenmesini oluşturdıkları zaman anarşist eğilim önemini kaybetmeye başladı.

Ancak 1890'ların sonlarında Ralli, Zhukovsky ve Rus Anarşistleri Devrimci Komün'ünün girişimleri batı Avrupa'da yeniden başladı; Rusya'da kendisine anarşist diyen gruplar da aynı dönemde ortaya çıktı. Varoluşları, 19. yüzyılın son yıllarında Rusya'da yeniden ortaya çıkan devrimci hareketin değişen niteliğinin bir göstergesiydi. 1881'den sonraki baskı Narodnaya Volya ve Cherny Peredel'i fiilen yok etmişti. Narodnaya Volya'nın mirasçıları, öncellerinin terörizmini miras alan, amaçları daha da anayasalcı hale gelen ve köylüler arasında güçlü bir destek elde eden Rus Sosyal Devrimci Partisi'ne dönüştüler. Cherny Peredel'in liderleri 1883'te Emeğin Kurtuluşu adlı Marksist bir grup oluşturarak anar-

şizmden ayrıldılar. Bu grup 1898'de sonradan menşevik ve bolşevik kanatlara bölünecek olan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne dönüştü.

Bu değişen durumda, liberter düşünceler 1870'lerdeki kadar etkili değildi. Amaçlar ve örgütlenme açısından büyük gruplar, daha otoriter eğilimler taşıyorlardı. Rus topraklarında bir anarşist hareket yaratma çabası bu kez dışarıdan, esas olarak Kropotkin'in Batı Avrupa'daki öğrencilerinden geldi. 1893'te Ermeni doktor Alexander Atabekian, anarşist yayınları Rusya'da gizlice dağıtma planıyla ilişkili olarak Kropotkin'i İngiltere'de ziyaret etti ve kısa bir süre sonra Cenevre'de Anarşist Kütüphane'yi kurdu. Grubu bir dergi çıkaracak sermayeye sahip değildi, ama 1890'larda güney Rusya'da ortaya çıkan ilk anarşist gruplarca kullanılacak Bakunin ve Kropotkin broşürlerini bastılar. Rusya'da bir hareketin ortaya çıkması doğal olarak İsviçre, Fransa ve İngiltere'deki anarşist sürgünlerin sayısının artmasına neden oldu ve 1903'ten itibaren Paris, Cenevre, Londra ve Zürih'te birbiri ardı sıra propaganda malzemesi üretmeye çalışan sürgün grupları ortaya çıktı. 1903 ile 1914 arasında bu merkezlerden en az on farklı sürgün dergisi yayımlandı; bazıları yalnızca birkaç sayı çıktıysa da, üçü Rusya'da anarşizmin gelişimini derinden etkileyen dergilerdi. *Hleb i Volya* (Cenevre, 1903-5), *Burevestnik* (Paris, 1906-10) ve *Rabotchi Mir* (Paris, 1911-14).*

Hleb i Volya, 1878'de çıkan *Obshchina*'dan beri yayımlanan ilk Rusça anarşist dergiydi. Dergiye düzenli olarak yazan Kropotkin dolaysız bir esin kaynağıydı. Derginin editörü ve Cenevre'deki grubun gerçek lideri, gerçek adı G. Goghelia

* Bu dönemin Rusça konuşan sürgün gruplarına ek olarak Londra East End'de kendi başlarına bir federasyon oluşturan Rus ve Polonyalı Yahudilerinin Yiddish dilini konuşan bir hareketi vardı. Bu, batı Avrupa'daki Rus anarşist sürgünlerinin oluşturduğu en büyük gruptu. Yıllarca kendi dergileri *Der Arbeter Frain't* yayımladılar. Ancak bu derginin esas olarak İngiltere'de dağıtılması hedefleniyordu, oysa daha önce sözünü ettiğim Rus diliyle yazılan dergiler Rusya'da dağıtılmak üzere hazırlanıyorlar ve dolayısıyla Rus hareketinin ayrılmaz bir parçasını oluşturuyorlardı.

olan ve K. Orgheina, K. Illiashvili takma adlarıyla yazan bir Gürcü'yü.

Kropotkin'in adının itibarlı gölgesinde bir dergi çıkarmanın gerçekten tanı zamanıydı, çünkü 1903'te Rusya'da gidecek büyüyen bir huzursuzluk vardı; sanayi grevleri, köylü ayaklanmaları ve öğrenci gösterileri tırmanan bir ivmeyle birbirini izliyordu ve ordu içinde, hatta Kazaklar arasında bile huzursuzluk vardı. *Hleb i Volya* kasıtlı olarak bu durumu liberter bir yönde etkilemeyi amaçladı ve çıkmaya başlamasından itibaren Rusya'daki anarşist grupların sayısı düzenli olarak arttı.

Bu grupların, büyük ölçüde halk infialinin patlaması olan ve birçok profesyonel devrimciyi hayretler içinde bırakan 1905 Devrimi'nin gelişine ne ölçüde yardımcı olduklarını tahmin etmek zor. "Bu devrimde liderliği ne Sosyal Devrimciler ne Devrimci Sosyalistler ne de anarşistler alacak," diyordu Kropotkin. "Emek -çalışan insanlar- alacak." Anarşistlerin kendiliğinden devrime ilişkin teorileri doğrulanmış gibi görünüyordu; öte yandan Ekim 1905 olayları aynı zamanda anarşistlerin genel grev savunusunu da haklı çıkarır gibiydi. Ayrıca, devrim yenilgiye uğradığında, liderliği ele geçirme girişiminde bulunan Sosyal Demokratlara ilişkin duygular da değişti ve anarşistler bundan 'kazançlı' çıktılar. 1906'da tüm büyük kentlerde gruplar oluşturdular, hareket özellikle Urallarda, Polonya'nın Yahudi nüfusu arasında ve en önemlisi anarşizmin, pazar kentlerinde ve hatta köylerde kırsal bir hareket olarak ortaya çıktığı, Buntar'ların ve Cherny Peredel'in eski kalesi olan Ukrayna'da güçlüydü.

1907'de, hükümet tepkisi yeniden güçlendiğinde, anarşizmin ivmesi zayıflamaya başladı ve liberter hareket Sosyal Demokratlar ve Sosyal Devrimciler karşısında sayısal üstünlüğe asla ulaşamadı. Bunun bir nedeni, çoğunlukla gevşek bağları olan, felsefe ve taktikleri çok farklı, ayrı ayrı gruplardan oluşan bir hareket olmasıydı muhtemelen. Yalnızca Batı'daki mülteciler, bu amaçla 1906'da Cenevre'de, 1913'te Paris'te konferanslar düzenleyerek ciddi ciddi federal örgüt-

lenmeler yaratmaya giriştiler, ama bu çabalar bir sonuç vermedi. Rusya içindeki anarşist gruplar kabaca üçe ayrılabilir: Anarşist komünistler, ("nedensiz terör"e düşkün olan ve polis in en çok korktuğu) bireyciler ve anarko-sendikalistler. Anarko-sendikalizm 1905 Devrimi dönemine kadar ortaya çıkmadı, ama ortaya çıktığında çabucak güçlü bir destek elde etti; yalnızca ABD'deki sürgünler arasında anarko-sendikalist Rus İşçileri Sendikası 10 000 üye edindi ve Rusya'daki gizli hareket de aynı ölçüde güçlüydü. Dönemin dördüncü bir anarşist eğilimi olarak görülebilecek olan Tolstoycılardan, artık Sosyal Demokratlar da dahil olmak üzere her Rus devrimci partisinin standart bir uygulaması haline gelen şiddet kullanımını öne çıkarmaları açısından ayrılıyorlardı. Rusya dışındaki liderler genellikle bu durumdan rahatsız oluyorlardı ve 1904 yılının Aralık ayında Londra'da yapılan ve Rusya içindeki grupların delegelerinin katıldığı gizli bir toplantıda Kropotkin, en azından kendilerinin ve diğer hareketlerin üyelerinin sermaye elde etmek için başvurdukları "gasp" uygulamasından vazgeçmelerini istedi. (Joseph Stalin'in bolşevikler için becerikli bir banka soyguncusu olduğu anımsanacaktır.) "Burjuva parası bizim için gerekli değil," diyordu Kropotkin, "ne bağış olarak ne de hırsızlık yoluyla." Ama Rusya içindeki devrimciler Kropotkin'in çağrılarına rağmen kendi yollarına devam ettiler. Ancak, anarko-sendikalizm güçlendikçe, çarlık devletini ortadan kaldırmanın aracı olarak suikastlerden ve haydutluktan, grevlerin kışkırtılmasına doğru gözle görülür bir kayma oldu.

Rusya'daki ve sürgünler arasındaki faaliyet I. Dünya Savaşı yıllarında azaldı ve anarşistler 1917 Şubat Devrimi'nde şaşırtıcı bir şekilde çok küçük bir rol oynadılar. Aslında sürgünler yazın yurtdışından dönene kadar, Rusya'daki liberter hareket yeniden hayata dönemedi. Dönemin en önemli Rus anarşist entelektüeli olan şair Voline*, 1917 Temmuz'unda Amerika'dan St. Petersburg'a geldiğinde, tek bir anarşist gr-

* Gerçek adı Vsevolod Mikhailovich Eichenbaum'du.

zete ya da afiş görmediğini, “oradaki oldukça ilkel birkaç liberter grubun” sözel propagandasına ilişkin herhangi bir kanıtla karşılaşmadığını anımsıyordu. Moskova’da durum biraz daha iyiydi, çünkü orada yerel bir federasyon kurulmuştu ve günlük bir gazete olan *Anarchy* yayımlanıyordu. Moskova’daki birkaç ordu birliği ve Kronstadt’daki birçok denizci anarşizme sempati duyuyordu, menşeviklerin hâkim oldukları sendikaların merkezileştirme çabalarına karşı çıkan fabrika komitelerinde güçlü bir anarko-sendikalist etki hissediliyordu. Nihayet, en güneyde, genişleyip duran Ukrayna “köyü” Gulyai-Polye’de (aşlında nüfusu 30 000’di), kısa bir süre önce Moskova’daki Butirky hapishanesinden salıverilen Nestor Makhno adlı genç bir emekçi, yerel sovyetin başkanı seçilmişti. Daha 1917 Ağustos’unda kendisini destekleyen bir avuç anarşistle birlikte yoksul köylülerin güvenini kazanmış ve yerel mülkleri topraksızlar arasında paylaştırmaya ve bölgenin küçük sanayilerini işçilere devretmeye başlamıştı.

Gerçekten bir mutluluk devresine yol açacağı yanılsamasıyla birçok anarşistin katıldığı Ekim Devrimi liberter faaliyetlere geçici bir ivme kazandırdı. St. Petersburg’da anarko-sendikalist bir Propaganda Birliği kuruldu ve daha sonra Moskova’ya taşınan *Golos Truda* (Emeğin Sesi) adlı günlük bir gazete yayımlamaya başladı. Moskova’daki Anarşist Gruplar Federasyonu propagandasını orta Rusya’nın kırsal kesimlerine yaymaya başladı ve Kropotkin’in eski vekili Atabekian teorik bir dergi çıkarmaya başladı. Nihayet 1918 yılının sonuna doğru güney anarşistleri Nabat (Tehlike Çanı) Ukrayna Anarşist Örgütler Konfederasyonu’nda bir araya geldiler. Faaliyetleri Kharkov Kursk şehirlerini merkez alan Nabat hareketi, devrim ve iç savaş döneminde aralarında Voline, Yarchuk, Peter Arshinov, Olga Taratuta, Senya Fleshin, Aaron ve Fanya Baron’un da bulunduğu en enerjik Rus anarşistlerini saflarına kattı. Üyeleri Kropotkin’i, bireyci ve sendikalist gibi çeşitli eğilimleri tek bir güçlü hareket içinde birleştirmek istiyorlardı ve güneyin derinliklerin-

de hareketi militan safhasına giren Makhno’yla yakın ilişkiyi sürdürdüler.

Rusya’daki anarşistler başlangıçta bolşevik hükümete ve sovyetlere ilişkin tutumlarına göre bölündüler. Bazıları komünist oldular. İdealist Alexander Schapiro gibi diğerleri yeni rejimle birlikte çalışıp koşullarda bir düzelme sağlamayı umut ederek kısa ve sıkıntılı bir işbirliği içine girdiler. Ama çoğunluk doğru bir şekilde bolşevik hükümetini tüm liberter değerlere yabancı bir parti diktatörlüğü olarak değerlendirdi ve ona muhalefet etmeye koyuldu. Sovyetlere yönelik tutumları daha yavaş değişti. Başlangıçta bu konseyleri sovyetleri oluşturan işçilerin ve köylülerin iradesinin gerçek ifadeleri olarak görüyorlardı, ama daha sonra bolşeviklerin onları kendi politikalarının araçlarına dönüştürdüklerine karar verdiler. Genel anarşist tavır Nisan 1919 Nabat Kongresi’nin bir kararında ifade edildi; bu karar “otoriter, merkeziyetçi ve devletçi bir temelde örgütlenen, tamamen politik organlara dönüşmüş olan sovyetlere katılmaya” karşı çıkıyordu.

Bu tutum kaçınılmaz bir şekilde bolşeviklerin düşmanlığına yol açtı; daha sonra kendisi de komünist hoşgörüsüzlüğün kurbanı olan Leon Troçki’nin “haydutlar” olarak tanımlama alışkanlığında olduğu anarşist muhaliflerin politik olarak ezilmelerinin yeterli olmayıp fiziksel olarak da tasfiye edilmeleri gerektiğinin en şiddetli savunuru olması, dönemin en tuhaf tarihsel ironilerinden biridir. Ekim Devrimi’nden altı ay sonra Moskova’daki *Anarchy* bürolarına yapılan bir Çeka baskınıyla baskılar başladı. Aynı zamanda Petrograd’daki anarşist faaliyetler de durduruldu. Nabat Federasyonu bir süre rahat bırakıldı, kuzey şehirlerinde bile tam baskı hemen gerçekleşmedi. En aktif militanlar Çeka tarafından hapsedilme riskini her zaman taşıdıkları halde, 1921 yılının başına kadar kısıtlı bir faaliyete, özellikle anarko-sendikalistlere izin verildi. Sonra Şubat ayında rejimin liberter eleştirilerinin, kamuoyu tarafından yaygın bir şekilde desteklendiğini gözler önüne seren Kropotkin’in cenazesi ve Mart ayında Kronstadt denizcilerinin, komünistlerin dev-

rime ihaneti olarak gördükleri şeye karşı ayaklanmaları geldi. Kronstadt'lılar anarşist tezlerden kuşkusuz etkilenmişlerdi ve bolşevikler son hesaplaşma vaktinin geldiğine karar verdiler. Anarşist hareketten geriye kalanlar Petrograd, Moskova, Kharkov ve Odessa'da çabucak bertaraf edildiler. Yüzlerce anarşist tutuklandı. Fanya Baron ve sekiz yoldaşı 1921 Eylül'ünde Moskova'daki Çeka hapishanesinin bodrumlarında vuruldu. Ardından diğer idamlar geldi ve kısa bir süre sonra Tolstoycular da zindanlarda öldürülmeye başlandı; onları eşkıyalıkla suçlamak zor olduğundan Kızıl Ordu'ya hizmet etmeyi reddettikleri gerekçesiyle vuruldular. Dört yıl kadar kısa bir süre içinde tarihin saati bir turdan fazla dönmüştü, çünkü Stalin'in büyük temizliklerinin henüz ufukta gölge halinde görüldüğü bu günlerde bolşeviklerin muhaliflerine yönelik baskıları çarlık otoritelerini kat kat geride bırakmıştı. 1922 yılı sonunda Rusya'daki anarşistler ya ölmüşlerdi ya hapishanede ve sürgünde idiler ya da susturulmuşlardı. Sürgündekiler devrimin umutlarının tam ters yönüne dönmesini görmekten acı duyuyorlardı; en fazla ataları Bakunin'in yarım yüzyıl önce Marksist sosyalizmi değerlendirirken bütün bunları öngördüğünü düşünüp melankolik bir teselli bulabilirlerdi.

Ancak Rus anarşizmi, Nestor Makhno'nun dinamik ve Dostoyevski'vari kişiliği etrafında yer alan hareketle, bu son düş kırıcı yıllarda tarih sahnesindeki en dramatik rolünü oynadı. Makhno'yu 1917 Ağustos'unda bölgesini özgür komünizm ilkeleri temelinde örgütleyen kırsal bir anarşist lider olarak bırakmıştık. Makhno'nun fazla gelişmiş bir köyün politik liderinden, olağanüstü bir anarşist gerilla savaşçısına dönüşmesini sağlayan Brest Litovsk Anlaşması'ydı.

Anlaşmanın sonucunda Alman ve Avusturya orduları Ukrayna'ya yürüdüler ve Hetman Skoropadsky'nin kukla rejimini kurdular. Makhno, Taganrog'un göreceli güvenliğine kavuşmak üzere doğuya çekildi ve sonra anarşist liderlerden yardım ve öğüt almak için Moskova'ya gitti. Harekete yönelik baskılar o geldiğinde başlamıştı bile ve kendi bölge-

sine dönüp köylülerin sadakatine ve doğal anarşisine güvenmeye karar verdi.

Kararında yanılmamıştı. Hetman rejimi ve işgalci ordular toprağı eski sahiplerine iade ederek büyük bir kızgınlık yaratmışlardı ve Makhno çabucak bir köylü partizanlar çetesi topladı. Dinyeper ile Azak Denizi arasındaki bölgede büyük mülklere saldırmaya başladı; o dönemdeki kahramanlıklarına ilişkin öyküler onu anarşist bir Robin Hood olarak sunmaktadır; adamlarıyla birlikte Hetman'ın ordusundaki subaylar gibi giyinip toprak sahiplerini ziyaret ederek, konukseverliklerinden yararlandıktan sonra dramatik bir anda maskelerini çıkarıyorlar ve halkın düşmanlarından öç alıyorlardı. Her baskın sonunda silahlar, erzak ve atlar elde ediliyordu ve insanlar otoritelerden başka herkesin bilir gibi görüldüğü Makhno'nun karargâhına yüzer yüzer geliyorlardı. 1918 Eylül'ünde Gulyai-Polye'yi ele geçirecek kadar güçlüydü; oradan tekrar sürüldü, aına kısa bir süre sonra peşinden yollanan bütün bir Alman tümenini yenilgiye uğrattı. Kasım 1918 Ateşkesi'nden sonra Merkezi Güçler Rus topraklarından çekilmeye başladıklarında, Makhno tüm güney Ukrayna'da bir efsane haline gelmişti; köylüler onu eski toprak ve özgürlük hayalini gerçekleştirmek için gönderilmiş yeni bir Pugachev olarak görüyorlardı ve çetesi 1919 Ocak'ında o kadar büyük bir ayaklanma ordusuna dönüşmüştü ki Alexandrovsk'ta Kızıl Ordu'yla karşılaştığı zaman bolşevik otoriteler General Denikin'in komutanlığında kuzeye doğru ilerleyen Beyaz Ordu'ya karşı onunla bir ortak eylem anlaşmasına girmekten memnuniyet duydular.

1918 Kasım'ından 1919 Haziran'ına kadar geçen yedi ay boyunca, Makhno'nun Dinyeper'in doğusundaki bölgesine ne Beyaz ne de Kızıl Ordu dokundu. Bu kısa barış döneminde özgür bir komünist toplum yaratma girişiminde bulunuldu ve Makhno'nun güneydeki isyana ilişkin anlatısındaki köylü topluluklarına ilişkin oldukça naif betimlemeyi kabul ederssek, çabaları Endülüs'teki anarşist köylülerin çabalarına benziyordu:

Komünlerin her birinde birkaç anarşist köylü vardı, ama üyelerin çoğu anarşist değildi. Bununla birlikte komünal yaşamlarında, normal yaşamda ancak doğal basitliği, şehirlerin politik zehrinden henüz etkilenmemiş ağır işçilerin becerbildiği anarşist dayanışmaya göre davranıyorlardı. Çünkü şehirler, kendilerine anarşist diyen yoldaşlar da dahil olmak üzere birçok kişinin bağışık olmadığı bir yalan ve ihanet kokusu yayarlar.

Her komün on köylü ve işçi ailesi içeriyordu, yani toplam olarak 100, 200 ya da 300 üyeden oluşuyordu. Tarım Komünleri Bölge Kongresi'nin kararıyla her komün, komünün hemen yakınında bulunan ve daha önce *pomeschiki*'ye ait olan normal bir miktarda, yani üyelerinin işleyebilecekleri kadar toprak aldı. Bu eski mülklerden sığır ve çiftlik teçhizatı da aldılar...

Emekçilerin mutlak çoğunluğu... tarım komünlerinde, devrim zaferinin ve yaratıcı ilerleyişinin zirvesine yaklaştıkça, büyümeye ve gelişmeye ve bir bütün olarak ülkede ya da en azından bizim bölgemizin köylerinde ve mezralarında benzer bir toplumun örgütlenmesini teşvik etmeye devam edecek yeni bir toplumsal yaşamın mutluluk verici tohumunu görüyordu.*

Son cümle Makhno'nun ve hareketinin tüm sırrını, gücünü ve zayıflığını ortaya koyar. Yüreğinde hem bir yurttaş hem de bir bölgeciydi; şehirlerden ve kent uygarlığından nefret ediyor ve "doğal basitliğe," köy efsanelerinde "özgür işçilerin" "özgür ve neşeli şarkıların ahengiyle çalışacakları" bir döneme geri dönmek istiyordu. Bu, sonraki bir aşamada, Makhnovistler Dinyeper Vadisi'nde birkaç büyükçe kenti ele geçirdiklerinde, sanayiye örgütlenme sorununu neden ele almadıklarını ve neden hiçbir zaman birkaç kent işçisi dışında taraftar kazanamadıklarını açıklamaktadır.

Ama başka bir etken daha vardı: Devrimci Ayaklanma Ordusu. Teorik olarak bu ordu İşçiler, Köylüler ve Ayaklanmacılar Kongresi'nin denetimi altındaydı, ama pratik olarak Makhno ve komutanları tarafından yönetiliyordu ve tüm ordular gibi yalnızca adı liberterdi. Kendi askere alma biçimini kullanıyordu ve Makhno'nun amir olduğu ve sık sık anında ve şiddetli cezalar verdiği konusunda kuşkuya yer bırak-

mayan kaba ama işe yarar bir disiplinin var olduğu gözlemleniyordu. Ordunun karakteri aslında büyük ölçüde Makhno'nun karakterinin bir uzantısıydı. Makhno çok cesurdu ve gerilla savaşı sanatında son derece becerikliydі. Ordusu zaman zaman 50 000 kişiye ulaşıyor, ama hiçbir zaman harekâtlarda süratinden bir şey kaybetmiyordu; piyadeler bile hiçbir zaman yürümüyorlar, hafif köylü arabalarıyla hareket ediyorlardı ve Makhno'ya zaferlerinin çoğunu kazandıran, bu kadar uzun süre ortadan kaldırılmasını önleyen olağanüstü hareketliliği idi. Ama cesaret gerektiren hünerele sık sık eşlik eden kusurları vardı. Sefahati Karamazovvari bir düzeydeydi; hayranı Voline bile bunları kabul etmiş ve daha ciddi suçlamalar ilave etmişti:

Makhno alkolün etkisiyle eylemlerinde sorumsuzlaşıyor, denetimini yitiriyordu. O zaman devrimci görev duygusunun yerini birdenbire, genellikle şiddet eşliğinde kişisel kaprisler alıyordu; başkalarına ve davaya ilişkin tavırlarında Makhno gibi bir adamın asla terk etmemesi gereken sakin düşünce, anlayış, kişisel onur ve özdenetimin yerini savaştı bir şefin despotizmi, saçma şakaları, diktatörce soytarlıkları alıyordu.

Bu rahatsızlıkların ve sapmaların kaçınılmaz sonucu bir tür askeri klik ya da Makhno'nun danışmanlar grubunun oluşumuna yol açan aşırı bir "savaşçılık duygusu"ydı. Klik bazen konseyin ya da diğer kurumların görüşünü hesaba katmadan kararlar alıyor ve eylemlere girişiyordu. ●lçüsünü kaçırmıştı, dışında kalan herkesi horgörüyordu ve giderek savaşımlar kitlesinden ve çalışan nüfustan kopuyordu.

Makhnovistler ile İspanya İç Savaşı'ndaki anarşistler arasındaki paralellik çarpıcı. Hem anarşist ideallere hem de köylülerin özelemlerine yanıt veren kırsal ekonomik kurumlar yaratmaya giriştiklerinde ikisi de başarılı görünüyor. Ama askeri faaliyetlere giriştiklerinde ideallerinin saflığını yitiriyorlar. Ama şöyle bir fark var ki, Cipriano Mera gibi istisnalar dışında İspanyol anarşistleri modern savaşla uzaştıkları zaman bile askeri açıdan başarısız oldular, oysa Makhno askeri tarihin en parlak taktikçilerinden biriydi.

*Le Révolution russe en Ukraine, Paris, 1927.

Başarılarına kısaca değinerek bölümü tamamlamayı düşünüyorum.

1919 Haziran'ından itibaren, Devrimci Ayaklanma Ordusu özellikle Denikin'e karşı etkili direnişinde daha çok Kızıl Ordu içindeki yarı özerk bir birim olarak hareket etti. Haziran ayının ortalarında, anarşistler Gulyai-Polye'de bir kongre düzenleyip Kızıl Ordu askerlerinden delegelerini göndermelerini istediklerinde, Troçki zorbaca kongreyi yasakladı ve Makhno'ya komutasını teslim etmesini emretti. Makhno blöf yaptı. Çağırdığı zaman kendisiyle buluşmaları için birliklerini bıraktı ve bir süvari sınıfıyla Dinyeper'in batısındaki yeni bölgeye gitti. Orada Beyazlara karşı gerilla savaşını sürdürdü ve bu arada köyleri bolşevik komiserlerden kurtarıp liberter komünler oluşturmaya başladı. 1919 Ağustos'unda Kızıl Ordu'da bıraktığı adımları geri çağırdı ve Kızıl Ordu'nun yenemeyeceği açık olan Denikin'e karşı genel bir seferberlik başlattı. Başta seferberlik kötü gidiyor gibiydi ve Makhno ülkesinden çok uzağa, kuzey-batı yönünde Uman'a sürüldü. Karşı saldırıya geçerek Beyazları kesin bir yenilgiye uğrattı ve arkalarından Azak Denizi'ni dolaştı ve sonra hemen hemen üç haftada yüzlerce millik bölgeyi kapsayan amansız bir süpürme hareketiyle kuzeye, Ekaterinoslav'a ilerledi. Denikin'in levazım hatları kesilmişti ve geri çekilmek zorunda kaldı. Artık binlerce mil karelik bir bölge anarşistlerin denetimi altındaydı; Devrimci Ayaklanma Ordusu'nun yürüdüğü ve ona karşı yürünen bölgede hiçbir sivil otorite yoktu; köylüler kendi işlerini yalnızca ordunun sürekli yiyecek ve adam talepleriyle engellenen görece bir özgürlük içinde yürütüyorlardı.

1919 yılının Aralık ayında Kızıl Ordu yeniden güneye ulaştı ve yıl sonunda yaptığı hizmetleri kabul ettikten sonra Makhno'ya ordusunu Polonya cephesine götürmesini emretti; bu açıkça komünist denetimin kurulması için Ukrayna'nın boşaltılmasına yönelik bir hareketti. Makhno reddetti ve yasadışı ilan edildi; bunun üzerine Makhno'nun sayıca üs-

tün güçlere karşı dokuz ay direndiği, sersemletici bir hızla toprak kaybedip kazanırken Devrimci Ayaklanma Ordusu'nun organizasyonunu bozulmadan koruyabildiği sert bir gerilla savaşı başladı.

Wrangel'in komutasındaki yeni bir Beyaz Ordu başarılı bir şekilde Kırım'dan kuzeye doğru ilerlemeye başladığında mücadelenin bu aşaması sona erdi. Kızıl Ordu yine Makhno'suz yapamayacağına karar verdi ve bir ateşkes, ardından bir anlaşma düzenlendi. Diğer vaatlerin yanı sıra, bolşevikler tüm anarşist tutukluları salıvermeyi ve düşüncelerini yaymaları için onları tamamen özgür bırakmayı taahhüt ettiler. Bu taahhüt hiçbir zaman yerine getirilmedi. Tam tersine, Makhno'nun kuvvetleri Perekop kıstağının alınmasında ve Wrangel'in ordusunun Kırım'da yok edilmesinde vazgeçilmez bir rol oynadıktan birkaç hafta sonra, Kızıl Ordu ve Çeka liderleri komünist tarihin en hain darbelerinden birini gerçekleştirdi. 26 Kasım 1920'de planlanmış bir dizi operasyonla Çeka Ukrayna'nın denetim altındaki kısımlarında bulunan tüm anarşistleri tutukladı ve Makhnovist komutanları Kırım'daki bir konferansa davet ederek hepsini vurdu; savaşı kaçan ve Gulyai-Polye'ye ulaşan tek bir süvari birliği dışında Makhno'nun bütün adamlarını silahsızlandırdı.

Bu arada Makhno'ya büyük Kızıl Ordu kuvvetleri saldırıyordu. Makhno ilk haftalarda ordusunun geri kalanını topladı ve çoğunlukla Ukraynalı köylülerden oluşan ve kendisine karşı isteksizce savaşan düşman birliklerini ağır yenilgilere uğrattı. Savaşı dokuz ay daha, malzemeleri tükenene ve hemen hemen tüm taraftarları öldürülene kadar sürdürdüyse de, bütün Kızıl Ordu'ya karşı sonsuza kadar savaşamazdı. Asla teslim olmadı. 28 Ağustos 1921'de Romanya'ya kaçarak Romanya, Polonya ve Danzig hapishanelerini ziyaret ettikten sonra Paris'te sürgün özgürlüğüne kavuştu; orada 1935'e kadar veremli, alkolik, şehirden nefret eden sert ve yalnız bir köylü olarak yaşadı. Yalnızca İspanyol anarşistleri dostları yıllarını anımsadılar ve onu ahlaktan korudular.

Makhno'nun Dinyester'den sürgüne kaçtığı gün

min Rusya'daki önemli bir güç olarak varlığı sona erdi. Bolşeviklerin anarşizmle, en azından güneyde bu kadar hareketle ve bu kadar haince mücadele etmeleri, onu kendi nüfuzları için gerçek bir tehlike olarak gördüklerini düşündürmektedir. Kendi açılarından kesinlikle haklıydılar. Ancak anarşistler Ukrayna'dan sürüldükleri zaman, köylü dünyasını Marksist devlete uydurma yönündeki zora dayalı görev cidiyetle yerine getirilebilirdi.

1920'lerin başlarında Rusya'dan ayrılabilen önde gelen anarşistlerin bazıları, hemen hemen rejimin başından itibaren bolşeviklerin kurumlaştırdıkları baskıyı Soldan ortaya koyan ilk kişiler arasında yer aldılar. Aralarında *Rusya'yla İlgili Düş kırıklığım* (My Disillusionment with Russia; 1923) ile Emma Goldman, *Bolşevik Miti* (The Bolshevik Myth; 1925) ile Alexander Berkman ve *Giyotin İş Başında: Rusya'da Yirmi Terör Yılı* (The Guillotine at Work: Twenty Years of Terror in Russia; 1940) ile G.P. Maximoff sayılabilir. Göçmenlik yasaları nedeniyle genellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden çıkartılan ve Batı Avrupa ülkelerinde genellikle hoş karşılanmayan Rus anarşistleri sürgünde istikrarsız ve zor bir yaşam sürdürdüler ve I. Dünya Savaşı'ndan önce İsviçre'den ABD'ye kadar birçok yerde var olan sürgün Rus anarşist grupları yeniden canlanamadılar.

Bazı anarşistler 1930'ların başlarına kadar esas olarak hapishanelerde ve çalışma kamplarında olmak üzere Rusya'da hareketsiz bir şekilde yaşadılar, ama on yılın sonraki günlerinde gerçekleşen Stalinist baskı döneminde tüm izleri silindi ve son kalıntıların bu dönemin temizliklerinde ortadan kaldırdığını rahatça varsayabiliriz. 1938'de Kropotkin Müzesi kapatıldı ve bu Rusya'nın devrimci geleneğindeki liberter akımla nihai kopuş oldu. 1949'da Ivan Avakumovic'le birlikte Kropotkin biyografimizi (*The Anarchist Prince*) hazırlarken çeşitli kanallar aracılığıyla Rusya'dan bilgi almaya çalıştık. Tam bir sessizlikle karşılaştık. Büyük Rus anarşistleri, Rus komünistleri tarafından yenibaştan yazılan tarihte yer almıyorlardı.

XIV

ÇEŞİTLİ GELENEKLER:

LATİN AMERİKA, KUZEY AVRUPA, BRİTANYA VE ABD'DE ANARŞİZM

Anarşizm en büyük başarıları, bolluk ve basitliğin altın çağlarını hayal etmenin kolay olduğu, aynı zamanda parlak ışığın var olan sefaletin gölgelerini uzattığı güneş ülkelerinde elde etti. Anarşizan ayaklanmanın kara bayraklarının çevresine biner biner üşüşenler Güney'in insanlarıydı: İtalyanlar, Endülüslüler, Ukraynalılar, Lyon'lular ve Marsilyalılar, Napolililer ve Barselonalılar. Akdeniz ülkeleri ve güney Rusya anarşizmin büyük kaleleri olsalardı da, anarşizm birçok başka ülkenin politik ve entelektüel yaşamında da göz ardı edilemeyecek bir yer edindi. Genel bir tarihte her liberter hareketi lâıyk olduğu şekilde ele alamayız, ama bu son- dan bir evvelki bölümde Latin Amerika, Kuzey Avrupa, özellikle de Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde anarşizmi en azından ana hatlarıyla ele almak niyetindeyim.

19. yüzyılda Latin Amerika ülkeleri İspanya ve Portekiz'e yalnızca kültürel ve dilsel bağlarla değil, aynı zamanda benzer toplumsal koşullarla bağlıydılar. Bu, devrimci düşüncelerin yayılmasını kolaylaştıran bir ilişkiydi ve gördüğümüz gibi Arjantin'de İtalyanlar da önemli bir misyonerlik görevini yerine getirdilerse de, Latin Amerika'da anarşist idealleri yayanlar genellikle İspanyol göçmenlerdi. İlk anarşist gruplar 1870'lerin başlarında Meksika, Küba ve Arjantin'de ortaya çıktı; bu ülkeler ve Uruguay 1877'deki son Saint-Imier Kongresi'nde temsil edildiler; 1878'de ise Mexico City'de Bakuninci bir birlik kuruldu.

Anarşistler Güney ve Orta Amerika'da hemen zanaatçıları ve sanayi işçilerini örgütlemeye giriştiler ve 1920'lerin

başlarında Meksika, Brezilya, Peru, Şili ve Arjantin'deki sendikaların çoğunun genel bakışı anarko-sendikalistti; devrimci bir örgütlenme olarak İspanyol CNT'sinin itibarının kuşkusuz bu duruma büyük bir katkısı vardı. Bu örgütlenmelerin en büyüğü ve en militanı 1901'de, büyük ölçüde İtalyan Pietro Gori'nin düşünsel desteğiyle kurulan Federación Obrera Regional Argentina'ydı; üye sayısı çabucak çeyrek milyona yaklaşarak rakip sosyal-demokratik sendikaları gölgede bıraktı. 1902'den 1909'a kadar FORA işverenlere ve emek karşıtı yasaya karşı uzun bir genel grevler kampanyası yürüttü. Bu dönemin sonuna doğru, Buenos Aires sokaklarında dev bir gösterinin sahneye konulduğu ve polisin birçok sendikacının ölmesine ve yaralanmasına yol açarak bu gösteriyi engellendiği 1909 1 Mayıs'ına kadar Buenos Aires'te otoritelerin vahşetinin ve işçilerin militanlığının birbirini kışkırttığı bir durum ortaya çıktı. Polonyalı bir anarşist mısilleme olarak birçok sendikalistin ölümünden sorumlu olan Buenos Aires Polis Şefi Albay Falcon'u öldürdü. Bu olaydan sonra anarşist gruplar ve dergiler sert bir baskıya maruz kaldılar, ama hareket yeniden canlandı ve FORA ile dergisi *La Protesta*, 1929'da sosyalistlerin hâkimiyeti altındaki reformist sendika CGT kurulduktan sonra bir miktar taban kaybettiysede de 1930'lara kadar gücünü korudu. Bu arada, uzun bir ayrılık döneminden sonra anarşistler 1935'te, Arjantin Anarko-Komünist Federasyonu'nu oluşturmak için bir araya geldiler; bu federasyon 1955'te Arjantin Liberter Federasyonu'na dönüştü. Peron rejimi döneminde, yalnızca diktatörü destekleyen sendikaların faaliyetlerine izin verildiği için, anarşistler ve sendikalistler yeraltına inmek zorunda kaldılar. Diktatörlükten sonra anarşist gruplar ve FORA yeniden ortaya çıktılar, ama sayıları ve etkileri çok azalmıştı ve o zamandan beri Arjantin durmadan demokrasi ile diktatörlük arasında gidip geldikçe yasal ya da gizli olarak faaliyet gösteren anarşist hareket küçük, nostaljik ve görece atıl bir harekete dönüştü.

Meksika'da, anarşistler 1910'da diktatör Porfirio Díaz'ın düşmesini izleyen devrimci dönemde önemli bir rol oynadılar. Özellikle bir anarşist -Ricardo Flores Magon- hâlâ Meksika Devrimi'nin babaları arasında anılmaktadır. Ricardo, kardeşleri Jesús ve Enrique'le birlikte, 1900'de on yıl boyunca Díaz diktatörlüğüne karşı kentli işçi sınıfını harekete geçirme konusunda çok önemli bir rol oynayan anarko-sendikalist dergi *Regeneración*'u kurdu. Flores Magon kardeşler yaşamlarının büyük kısmını, faaliyetleri nedeniyle birçok kez tutuklandıkları ve Ricardo'nun 1922'de hapishanelerinde öldüğü ABD'de sürgün olarak propagandayı sınırdan sürdürerek geçirdiler.

Ricardo Flores Magon esas olarak kent işçilerini anarko-sendikalist düşüncelere kazanmakla ilgileniyordu, ama devrimci dönemde güney Meksika'daki faaliyetleri çarpıcı bir şekilde Makhno'nun faaliyetlerine çok benzeyen, Makhno gibi güney Meksika'nın ezilen köylülerine ilham vermek ve onlara gerilla savaşında liderlik etmek konusunda olağanüstü bir yetenek sergileyen yoksul köylü, büyük köy lideri Emiliano Zapata ile de bağlantılar kurdu. Tarihçi Henry Bamford Parkes, güneyin Zapatista ordusunun hiçbir zaman bilinen anlamda bir ordu olmadığını belirtiyor; çünkü askerler "vakitlerini yeni elde ettikleri toprağı ekip biçmekle geçiriyorlardı ve yalnızca istilacıları püskürtmek için silahları ele alıyorlardı; onlar isyancı bir halktılar." Eşitlikçiliği ve doğal bir köylü düzenini yeniden yaratma arzusuyla, halkın toprağı kendisinin alması ve köy toplulukları içinde kendisini yönetmesi konusundaki ısrarıyla; politikaya yönelik kuşkusu ve kişisel kazancı horgörmesiyle Zapatista hareketinin felsefesi, Endülüs'te benzer koşullar altında ortaya çıkan kırsal anarşizme çok benziyordu. Şehirlerdeki sendikalara esin kaynağı olan ve Rivera ve Dr. Atl gibi büyük Meksikalı resamları geçici olarak anarşizme yaklaştıran bazı liberter düşünceler kuşkusuz güneydeki Zapata'ya ulaşmıştı, ama onun hareketi anarşizan niteliğini, daha çok köylülerin eşitlik arzularının ve kendi amansız idealizminin dinamik bir talebi

minden alıyor gibiydi. Çünkü Zapata, Meksika Devrimi'nin asla uzlaşmayan, asla para ya da iktidarla soysuzlaşmasına izin vermeyen ve yaşadığı gibi, kendisi gibi insanlara adil davranılması için savaşıyor yoksul ve hemen hemen okuma yazma bilmez bir adam olarak ölen tek lideriydi.

Devrimden itibaren anarşizm Meksika'da tuhaf, ikili bir yaşam sürdü. Bir yanda sürekli olarak iktidarda olan Devrimci Kurumlar Partisi, ölmüş oldukları için ulusal devrimci efsaneye girmelerinde sakınca olmayan Zapata ve Ricardo Flores Magon gibi geçmişin bazı liberter liderlerini yüceltiyordu, ama hükümet politikaları hiçbir şekilde anarşizmin öğretilerine yaklaşmıyordu. Anarşist geçmişin bu şekilde ulusal geleneğe dahil edilmesi, İspanya İç Savaşı'nın sonunda Başkan Cardenas Hükümeti'nin, Franco'nun zaferinden kaçan birçok İspanyol anarşistini ve İspanya'da mücadele eden ve ülkelerine dönemeyen Avrupalı militanları memnuniyetle karşılamasını sağladı; 1953'te Mexico City'de Rus Mollie Steimer ve Senya Fleshin'le ve ayrıca Alman Augustin Souchy'yle karşılaştım. Öte yandan bu durum Meksika'daki anarşist grupların, diğer Latin Amerika ülkelerinin Sağ ya da Sol diktatörlüklerindeki baskılara maruz kalmamalarını sağlıyordu; 1960'ların başlarından itibaren anarşistlerin Castro'nun Küba'sında faaliyet göstermelerine izin verilmiyordu. Ama gruplar varlıklarını sürdürdükleri ve zaman zaman Flores Magon'un hareketi *Tierra y Libertad*'in ismini taşıyan bir anarşist dergisi aldığım halde, bu biraz kayıtsız iyimserlik güçlü bir hareketin hayatta kalmasına yetmedi.

Meksika'da anarşi kaotik bir tarihin, dramatik, bölünmüş bir ülkenin ve İspanya'nınki kadar kökleşmiş bir yerelliğin makul ürünü olarak görünür. Kuzey Denizi'ne ve Baltık Denizi'ne bakan Tötonic ülkelerde, varlığı daha az beklenir bir şeydir, ancak bu ülkelerin hiç değilse üçünde, Almanya, Hollanda ve İsveç'te tarihsel öneme sahip liberter hareketler doğmuştur.

Alman anarşizmi tuhaf bir şekilde ülkenin ulusal gelişimine paralel bir seyir izledi. 1840'larda, Almanya yamalı bir krallıklar ve prenslikler bohçasıyken, eğilim en aşırı şekilde Max Stirner'in temsil ettiği bireycilik yönündeydi. 1870'lerden itibaren kolektivizme döndü, 20. yüzyılda ise baskın eğilim pratikte şiddete görece kapalı ve verimlilik ile akla saygıdan esinlenen ılımlı bir anarko-sendikalizm oldu.

Anarşizm Almanya'da ilk olarak Hegel ve Proudhon'un etkisiyle ortaya çıktı; 1840'larda Max Stirner ve Wilhelm Weitling'in çok farklı kişilikleriyle hayata atıldı. Daha önce gördüğümüz gibi Stirner tam bir egoizmi temsil ediyordu; Weitling, Fourier ve Saint-Simon'dan çok etkilenen bir komünist oldu. Anarşist komünistler gibi mülkiyeti ve ücret sistemini reddetti ve *Garantien der Harmonie und Freiheit* (1842) gibi ilk yazılarında, özgürleşmiş insan arzularının toplumsal yararlarla uyumlu olacağı bir toplumun, esas olarak Emekçiler Ortaklığı şeklindeki bir planını ortaya attı. Weitling mevcut haliyle devleti yıkmak istediği halde, "uyumlu" bir komünist toplum görüşünde Ütopyacı sistemlilik öğeleri vardı, ama bunlar zaman içinde Proudhon'un etkisiyle azaldı.

Weitling 1849'da son ABD seyahatinden sonra, komünizmini terk etti ve Proudhoncu Karşılıklılaşma daha da yaklaştı. 1850 ile 1854 arasında New York'ta yayımladığı aylık dergi *Republik der Arbeiter*'de (İşçi Cumhuriyeti), kendisine göre bir Mübadele Bankası kurarak ABD'deki sayısız deneysel Ütopyacı koloniyi, kredi sorununa yönelmesi gereken işçilerin enerjisinin saptırıldığı gerekçesiyle eleştirdi. Tamamen Proudhoncu bir ifadeyle Mübadele Bankası'nın "tüm reformların ruhu, tüm kooperatif çabalarının temeli" olduğunu söylüyordu. Banka, hammaddeler ve mamul ürünler için depolar kuracak ve mübadelelerini kolaylaştırmak için emek değeri temelinde kâğıt paralar basacaktı. Kooperatif üretim için işkolu birlikleri bankayla ilişkide olacaklar ve mübadele işlemlerinde elde edilen kârları bankanın, eğitimi, hastaneleri, yaşlıların ve sakatların bakımını sağlamanasına olanak verecekti. Bu amaçlarla ve

devletin müdahalesi olmadan ya da bireysel üretici ortadan kaldırılmadan banka kapitalist tekeli kıracak ve politik kurumları gereksizleştirecek ekonomik bir yapı sağlayacaktı. Weitling'in bu geç dönem düşüncelerinin Almanya'dan çok 19. yüzyıl Amerika'sındaki yeni Proudhoncu harekette etkili olduğuna kuşku yok.

Birçok başka Alman toplum teorisyeni 1840'larda Proudhoncu anarşizmden etkilendi. Muhtemelen en ateşli dönüşümü gerçekleştiren Karl Grün 1844'te Paris'te Proudhon'la tanıştı ve *Die Soziale Bewegung in Frankreich und Belgien* adlı yapıtı Proudhon'un düşüncelerini Alman kamuoyuna tanıtan ilk yapıtı oldu. Grün, Proudhon gibi kısa, hayal kırıklığına yol açan bir parlamenterlik dönemi -1849'da Prusya Ulusal Meclisi'nde- yaşamış ve yaşamının büyük kısmını sürgünde geçirip 1887'de Viyana'da ölmüş, çok yönlü bir edebiyat adamıydı. Grün Karşılıklı felsefeyi en çok ilk dönemde çekici buldu; aslında Proudhon'u ücret sistemine saldırmamakla eleştirerek ve sanayinin artan karmaşıklığının herkesin ürününün doğru ya da adil bir şekilde değerlendirilmesini imkânsız hale getirdiğine işaret ederek onun ötesine geçmeye cesaret etti. Bu nedenle tüketim ve üretimin aynı şekilde tercihe bağlı olması gerekiyordu. "Bırakalım bireyin hakkı karşısında hiçbir hakkımız olmasın."

1840'larda Paris'te Proudhon ve Bakunin'le tanışan başka bir Alman sosyalisti olan Moses Hess 1843'te *Die Philosophie der Tat*'ta geliştirdiği kendi toplum felsefesi için "anarşi" adını benimsedi. Hess, Marx'ın en önemli rakibi olarak Rhineland sosyalistleri arasında yalnız ve sert bir figürdü. Proudhon'a hiçbir zaman Grün kadar yaklaşmadı ve daha sonra Bakunin'le sert bir tartışmaya girdi, ama devleti reddetme ve zihinsel bir esaret biçimi olarak örgütlü dini reddetme konusunda ikisiyle de görüş birliği içindeydi. Ancak doktrini tuhaf bir şekilde karışıktı. Tüm özgür eylemlerin, dış etki-lerle engellenmeyen bireysel itkilerden kaynaklanması gerektiğini ilan ederek Stirner'e yaklaşıyordu. İnsanların eğilimlerine göre çalışacakları ve toplumun herkesin makul ih-

tiyaçlarını otomatik olarak karşılayacağı bir toplumsal sistem tahayyül ederek Kropotkin'i önceliyordu. Ama liberter hayallerine hiçbir gerçek anarşistin kabul etmeyeceği evrensel oy hakkı ve ulusal atölyeler gibi bir dizi özellik giriyordu.

Almanya'da ne Stirnerci ne de Proudhoncu anarşizm kalıcı bir etki yapabildi. Stirner, Nietzsche popülerleşene kadar hiçbir Alman taraftar edinemedi ve Proudhon'un düşüncelerine duyulan ilgi 1848 ve 1849 devrimci hareketlerinin yenilgisini izleyen genel tepki içinde yok oldu. Herhangi bir kayda değer anarşist eğilim ortaya çıkana kadar bir kuşak geçti. Birinci Enternasyonal'in ilk yıllarında ne Bakunin'in ne de Proudhon'un Alman destekçileri vardı ve Saint-Imier Enternasyonal'i'nin kongresine katılan Lassalle'cı delegeler yalnızca kooperatif deneyleri teşvik etme arzusu konusunda anarşistlerle anlaşıyorlardı.

Ancak yüzyılın ikinci yarısında, Alman Sosyal Demokratik Partisi içinde anarşist hizipler ortaya çıkmaya başladı. Örneğin 1878'de, daha önce Reichstag'ın [eski Alman Millet Meclisi. ç.n.] ateşli bir üyesi olan mücellit Johann Most İngiltere'de sürgündeyken anarşizmi benimsedi. Başka bir anarşist olan Wilhelm Hasselmann'la birlikte 1880'de Sosyal Demokratlar tarafından ihraç edildi, ama önce 1879'da Londra'da ve sonra New York'ta yayımlanan dergisi *Die Freiheit* Almanya'daki ve sürgündeki daha devrimci sosyalistler üzerinde yüzyılın sonuna kadar etkili olmaya devam etti. Berlin ve Hamburg'da onun etkisi altında birkaç küçük anarşist grup kuruldu, 1880'lerde toplam üye sayılarının 200'ü aşmış olması kuşkuludur; Most'un vaaz ettiği tuhaf şiddet türü kit- le hareketinden çok komplo gruplarını teşvik ediyordu. Reinsdorf adlı bir matbaacının liderliğindeki böyle bir grup 1883'te Kaiser'e bir bomba atmayı planladı. Başarısız oldu lar, buna rağmen hemen hepsi idam edildi.

Sosyal Demokratik Parti'nin Radikal kanadının, adı da şında her açıdan anarşist olduğu Avusturya'da da Most'un etkisi hissedildi. Liberter düşünceler Avusturya, Bohemya ve Macaristan'daki sendikalara da derin bir şekilde yansı-

etti ve 1880 ile 1884 arasındaki kısa bir dönem için Avusturya-Macaristan işçi hareketi, İspanya ve İtalya dışında Avrupa'daki herhangi bir ülkeden daha fazla anarşist izler taşıyordu. Most'tan bile daha etkili olan, Viyana'da *Zukunft* adlı anarşist komünist eğilimli dergiyi yayımlayan Bohemyalı Joseph Peukert'ti. Avusturya otoriteleri 1882'de toplantılar ve gösterileri bastırıldığı zaman, anarşistler ve radikaller şiddetle direndiler ve birkaç polis öldürüldü. Nihayet 1884 yılının Ocak ayında otoriteler anarşist propagandanın yayılmasından ve polis ile devrimciler arasındaki şiddetli çatışmaların artmasından o kadar rahatsız oldular ki, Viyana'da bir kuşatma durumu ilan ederek anarşistlere ve sosyalistlere karşı özel kararlar çıkarttılar. Most'un öğrencisi olan anarşist liderlerden biri -Stellmacher- idam edildi ve içlerinde Peukert'in de bulunduğu geri kalanları ülkeden kaçırdı. Bu tarihten itibaren, sonraki yıllarda küçük propaganda grupları ortaya çıktığı ve Prag'daki liberter bir edebiyat çevresi, sempatanları ve ara sıra gelen ziyaretçileri arasında Franz Kafka ile *Aslan Asker Şvayk*'in (The Good Soldier Schweik) yazarı Jaroslav Hašek'i de saydıkları halde, anarşizm Avusturya İmparatorluğu'nda herhangi bir önem taşıyan bir hareket olmaktan çıktı.

Sonraki yıllarda Almanya, göze çarpan en az üç anarşist entelektüel yarattı: Erich Meuhşam, Rudolf Rocker ve Gustav Landauer. Weimar Cumhuriyeti'nin önemli toplumsal yönelimli şairlerinden biri olan Meuhşam 1919 Bavarya Sovyeti Ayaklanması'nda önemli bir rol oynadı ve sonunda bir Nazi toplama kampında dövülerek öldürüldü. Rudolf Rocker, izleyen sayfalarda sözünü edeceğim üzere yıllarca İngiltere'de yaşadı; Birinci Dünya Savaşı sırasında enterne edildikten sonra Berlin'e döndü ve Nazi diktatörlüğüne kadar olan dönem boyunca anarko-sendikalist hareketin liderlerinden biri oldu. Verimli ve yetenekli bir yazardı ve yapıtlarından en azından biri -*Milliyetçilik ve Kültür* (Nationalism and Culture)- ulus devlet kültüne karşı anarşist davanın klasik bir savunusudur.

Kendini anarko-sendikalist olarak adlandıran Gustav Landauer özgür ruhu örgütlü bir harekette asla rahat edemeyenlerden biriydi. 1890'larda genç bir adam olarak Sosyal Demokratik Parti'ye katıldı ve sonunda anarşist eğilimleri nedeniyle ihraç edilen bir genç asiler grubunun lideri oldu. Birkaç yıl Kropotkin'in öğrencisi olarak Berlin'de *Der Sozialist*'in editörlüğünü yaptı, ama 1900'de şiddet yerine pasif direnişi savunarak ve toplumsal değişimin gerçekten yapıcı yolu olarak kooperatif girişimlerinin yayılmasını talep ederek, Proudhon ve Tolstoy'a daha yakın bir konuma kaydı. Toplumsal değişimdeki rollerinin son derece önemli olduğunu düşündüğü entelektüellere özellikle hitap etmesi açısından diğer anarşistlerin çoğundan ayrılır. Bu, hiçbir zaman bir okur kitlesi elde edemeyen *Der Sozialist*'in başarısızlığına ve Landauer'in yalnızlık duygusunun giderek artmasına neden oldu. Bugün Landauer'in kitapları -hem politik yorumları hem de edebi değerlendirme denemeleri- son derece romantik görülmektedir. Ancak belki de tek başlarına durdukları için, anarşizmi en iyi temsil eden tam dürüstlüğe ve tutkulu bir hakikat sevgisine sahip insanlardan biriydi. Landauer politik hareketlere kuşkuyla yaklaştığı halde, I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Almanya'yı kasıp kavuran devrimci coşku dalgasına kendisini kaptırdı; Meuhşam ve Ernst Toller gibi Bavyera Sovyeti'nin liderlerinden biri oldu. Sovyetin çöküşüyle başlayan baskı döneminde Berlin'den gönderilen askerler tarafından öldürüldü. "Onu hapishane avlusunda sürüklediler," diyordu Ernst Toller. "Bir subay yüzüne tekme attı. Adamlar 'Pis bolşevik! Hadi işini bitirelim!' diye bağıryorlardı. Tüfek dipçikleri yağmur gibi üzerine inmeye başladı. Öldürene kadar üzerinde tepindiler." Landauer'in öldürülmesinden sorumlu olan subay bir Junker aristrokrati olan Binbaşı Baron von Gagerndi; hiçbir zaman cezalandırılmadı, mahkemeye bile çıkarılmadı.

Bu yüzyılın başlarında anarko-sendikalist eğilim, büyük anarşist komünist gruplarından, Stirner'in ve John Henry

Mackay'ın* düşüncelerini savunan bireycilerden oluşan çevrelerden çok daha hızlı gelişti. Sendikalizm Almanya'da, 1890'ların başlarında Sosyal Demokratik sendikaların merkezileştirici eğilimlerine karşı çıkan, 1897'de kendi federasyonları Freie Vereinigung Deutscher Gewerkschaften'ı kurmak üzere ayrılan, kendilerine Lokalistler diyen muhalif bir grupla birlikte ortaya çıktı. Bu örgütün üyelerinin çoğu ilk günlerde politik olarak hâlâ Sosyal Demokratik Parti'nin sol kanadına bağlıydılar, ama I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Fransız sendikalistlerinden etkilendiler ve anti-parlamentar bir tutumu benimsediler. Bu dönemde FVDG çoğunlukla Berlin ve Hamburg'da 20 000 kadar üyesiyle hâlâ küçük bir örgütlenmeydi. Savaşın sona 1919'da, Düsseldorf'ta yapılan bir kongrede, federasyon anarko-sendikalist olarak tanımlandı ve adı Freie Arbeiter Union olarak değiştirildi. Yeniden oluşturulan örgütlenme 1920'lerin başlarındaki devrimci ortamda hızla genişledi ve 1922 Berlin Enternasyonal Sendikalist Kongresi'nde 120 000 üyeye ulaştı ve on yıl içinde 200 000 üyeye kadar genişledi. Tüm diğer Sol Alman örgütlenmeleri gibi Freie Arbeiter Union da 1933'te iktidara gelen Naziler tarafından ortadan kaldırıldı ve bir kısım militanları yurtdışına kaçtı, kalanlar ise, çoğunun sefaletten öldüğü ya da öldürüldüğü toplama kamplarına yollandılar.

Almanya'daki anarşist hareket Naziler tarafından ezilseyse de, tüm üyeleri ortadan kaldırılamadı; Londra'daki *Freedoni*'da, 1945'te Amerikan işgal güçlerindeki sempati-zan bir asker aracılığıyla gizli bir şekilde, toplama kamplarında hayatta kalan ve ideallerini yitirmeden oradan çıkan bir anarşistten aldığımız ilk mesajın getirdiği keyifli şaşkınlığı hatırlıyorum. Ama geçmişten kalan birkaç kişi güçten düşmüş gruplar içinde bir araya geldilerse de, savaş sonrası

*Mackay Greenock'ta doğmuş, Alman vatandaşlığına geçmiş ve Stirner'in biyografisinin yanı sıra, onu bir tür aşağı liberter gissing olarak gösterdiği *Anarşistler: Yüzyılın Sonunda Toplumun Bir Manzarası* (The Anarchists: A Picture of Society at the Close of the Nineteenth Century) adlı bir roman yazmış varlıklı bir İskoçyalı'ydı.

Almanya'da 1960'ların gençlik ayaklanması hareketine kadar, anarşizm çok fazla dikkat çekmedi ve o zaman bile Marx'ın anavatanında, Adorno ve Marcuse'un taraftarlarının entelektüalizminden, geçmişin anarşist suikastçileriyle tek ortak yanları şiddet olan Baader-Meinhof çetesi ve benzer oluşumların otoriter terörizmine kadar, sol komünizmin çeşitli biçimleriyle rekabet etmek zorundaydı. Anarşistler Almanya'da serpiyen güçlü barış ve ekoloji hareketlerinde doğal bir taban bulabilirlerdi, ama orada bile bu tür ilgileri parlamenter kanallara yönelten Yeşil Parti gibi örgütlenmelerle rekabet etmek zorundaydılar. Bununla birlikte Freie Arbeiter Union yeniden canlandı ve Köln, Düsseldorf ve Ruhr'un diğer kentlerinde mütevazı bir şekilde gelişti, bu arada kendilerini propagandaya ve yayınlara adanmış özerk gruplar Batı Almanya'nın her yerine yayıldılar ve bunlardan *Graswurzelrevolution* ve mükemmel bir kültür dergisi olan *Trafik* gibi dergiler çıktı.

İsveç'te Alman Freie Arbeiter Union'a çok benzeyen bir örgütlenme hâlâ mevcuttur: SAC (Sveriges Arbetares Central); İsveç tarafsızlığı sayesinde, hemen hemen tüm diğer anarko-sendikalist örgütlenmeleri yok eden baskı ve savaş felaketlerinden uzak kaldı ve hâlâ işlerliği olan bir sendikalar federasyonu olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

İsveç'te 1880'lerde yeni oluşan Sosyal Demokratik Parti'ye sızdıklarından beri anarşistler vardı; İkinci Enternasyonal'e bağlı olan tüm partilerden anarşistlerin genel olarak temizlendikleri 1891 yılında ihraç edildiler. Bundan sonra anarko-sendikalistler olarak, 1909'daki başarısız bir genel grevden sonra ayrılıp Fransız CGT'sini taklit ederek kendi federasyonlarını oluşturmaya karar verene kadar sendikalar içinde çalıştılar. 1910'da SAC'ı kurdular. Başlangıçta 500 üyeli küçük bir örgütlenmeydi, ama militanca doğrudan ve

lem çağrısı işleri ağır ve ücretleri genel olarak düşük olan kerestecileri, madencileri ve inşaat işçilerini etkiledi. 1924'te etkisinin doruğundayken SAC'ın 37 000 üyesi vardı; II. Dünya Savaşı'ndan sonra bile 20 000'den fazla üyesi vardı, Stockholm'de günlük gazetesi *Arbetaren*'i çıkarıyordu ve sadık bir şekilde sendikalist Enternasyonal İşçi Birliği'ni ayakta tutuyordu.

Devrimci sendikalizmin altın çağının bu nadide kalıntısının kendisini çağdaş dünyaya nasıl uyarladığını incelemek için tarihsel bir çaba gösterilmiştir; Amerikan sosyologlarının* dünya işçilerine ilişkin bir araştırması 20. yüzyılın sonlarında SAC'a ilişkin değerli bir betimleme içermektedir.

Federasyonun "her biri, işkoluna ya da sanayiye bakılmaksızın coğrafi bir bölge içindeki tüm üyeleri kucaklayan yerel sendikalar"a dayanan yapısı, gözle görülür bir şekilde ortodoks bir sendikalist örgütlenme olarak kaldı; "yerel sendika, doğrudan ulusal merkeze bağlı" olarak, "sendika gücünün ana deposu olarak kalmaktadır."

Ancak sendika pratiklerinin, değişen toplumsal koşullara göre değiştiği açıkça görülüyor. Teorik olarak, araştırma yazarlarının işaret ettikleri gibi İsveç sendikalistleri toplu pazarlığa karşı çıkıyorlar:

Çalışma koşulları üzerinde denetim uygulamanın bir aracı olarak her yerel sendika, işlevi ücret çizelgeleri hazırlamak olan bir kayıt komitesi oluşturdu. Bu çizelgeler sendika tarafından onaylandıktan sonra, üyelerin çalışabilecekleri ücretleri belirliyor. Kayıt yönteminin belirli dönemler için bağlayıcı ücretler belirleyememesi, işverenlerin işsizlik dönemlerinde ücretleri düşürmelerine olanak sağlıyor; bazı sendikalar bu yüzden anlaşmalara girmek zorunda kaldılar. Sendikalistler taleplerini kabul ettirmenin araçları olarak grev, çalışma kurallarının harfi harfine uygulanmasıyla işi yavaşlatma, görünüşte iyi olan ama kalitesiz üretim yapma ve kasten ağır tempoyla çalışma gibi yöntemleri savunuyorlardı. Ama bu yöntemlerin İsveç gibi son derece örgütlü bir toplumda uygun olmadığı ortaya çıktı ve sendikalistler ortak pazarlıklara girmek durumunda kaldılar.

Araştırma, "İsveç sendikalistleri doktrinlerinin politik ilkelere bağlı kaldılar" ve sendikaları "politik faaliyetten kesinlikle uzak durdu" diye devanı ediyor. Resmi olarak "kapitalizmin devrimci genel grevle nihai olarak devrilmesi" SAC liderleri tarafından hâlâ dile getiriliyor, ama araştırma "pratik sendikacılık söz konusu olduğunda... sosyalist ve sendikalist sendikalar arasında çok fazla fark yok," sonucuna varıyor.

Başka bir deyişle, teorik olarak, SAC 1907'de Amsterdam Kongresi'nde Pierre Monatte vaaz ettiği devrimci sendikalizme bağlılığını sürdürüyor; pratik olarak sını ilişkilerdeki standart modern yöntemleri kabul etti; ve teoride de pratikte de saf anarşizmden uzaklaştı.

Hollanda'da anarşizm, Almanya ve İsviçre'deki hareketlerin sendikalizm eğilimini paylaşıyordu, ama liderlerinin birçoğunun, özellikle de Ferdinand Domela Nieuwenhuis'nin militan pasifizmi nedeniyle kendine özgü bir karakter edindi.

Hollanda anarşizmi Nieuwenhuis'nin dinamik etkisi altında gelişti. Birinci Enternasyonal'de küçük Hollanda Federasyonu Caesar de Paepe'nin liderliğindeki Belçikalılara yakın bir şekilde çalıştı; Marx'la anlaşmazlığında Bakunin'i destekledi, Genel Konsey'in merkeziyetçiliğine karşı çıktı ve gerçek bir anarşistler örgütlenmesi haline bile gelmeden Saint-Imier Enternasyonaline katıldı. Aslında 1880'lerin sonlarına kadar Hollanda'da açık bir şekilde tanımlanmış bir anarşist hareket başlamadı.

1870'lerin sonlarında Nieuwenhuis'nin esinlenmesiyle Hollanda sosyalist hareketinin yeniden canlanması sonucu ortaya çıktı. Nieuwenhuis aktif yaşamına modaya uygun bir Lahey kilisesinde ünlü bir Lutherci vaiz olarak başladı. William Godwin'inkine çok benzeyen bir vicdan muhasebesine girdiği ve kiliseyi terk edip yaşamını işçilerin davasına adanmaya karar verdiği zaman otuzlu yaşlarının başındaydı. 1871'de papazlığı terk etti, baskı ve savaşa yönelik güçlü bir duy

* Walter Galenson (der.) *Comparative Labor Movements*, New York, 1952.

gusal nefrete ve derin bir insan kardeşliği duygusuna dayanan etik bir sosyalizmi savunduğu *Recht voor Allen* adlı bir dergi kurdu; dergi Hristiyan ilkelerinin modern toplumsal terimlerle damıtılmış haliydi. Nieuwenhuis artık bir rahip değildi, ama her zaman dindar bir adam olarak kaldı. Güçlü kişiliği ve idealist coşkusu kısa bir süre sonra onu Hollanda sosyalistlerinin dağınık grupları arasındaki en etkili kişilik haline getirdi ve bu gruplar 1881'de bir araya gelip Sosyalist Birliği kurdukları zaman onların tartışmasız liderleri oldu.

Birliğin, çabalarını savaş karşıtı propagandaya ve sendika örgütlenmesine yönelttiği ilk yılları çok fırtınalıydı ve Nieuwenhuis de dahil olmak üzere aktif üyelerinin çoğu şu ya da bu zamanda tutuklandı, ama Nieuwenhuis'nin 1888'de bir Sosyalist olarak parlamentoya seçilmesini sağlayacak bir tabanı elde ettiler; Nieuwenhuis üç yıl parlamentoda kaldı, ama Proudhon ve Grün gibi o da bunu acı bir deneyim olarak gördü ve oradan inançlı bir anti-parlamentar olarak çıktı. Parlamento döneminde anarşizme yönelmeye ve Fransız devrimci sendikalizmi gelişmeden önce, işçilerin kendilerini politik ve ekonomik baskıdan kurtarmalarının ve savaşa karşı çıkmalarının yolu olarak sınıai doğrudan eylem ve genel grev düşüncesini savunmaya başladı.

Nieuwenhuis 1889 Sosyalist Enternasyonal Kongresi'nde sosyalistlerin parlamenter faaliyetlere katılmalarına karşı çıktı ve 1891 Zürich Kongresi'nde Wilhelm Liebknecht'e şiddetle muhalefet ederek uluslar arasındaki bir savaşı genel grev yoluyla sınıflar arasındaki uluslararası bir devrimci savaşa dönüştürme düşüncesini ortaya attı. Bu kongrelerde ve ayrıca 1893 ve 1896'da Enternasyonal'in en ılımlı reformistlerden en aşırı uçtaki anarşistlere kadar her türden sosyalisti içermesi gerektiği düşüncesini savundu ve sonunda İkinci Enternasyonal'in anarşistleri ihraç etmesini protesto etmek için Hollanda heyetini 1896 Londra Kongresi'nden çıkardı.

Bu arada Hollanda Sosyalist Birliği içinde, anarşizm yöneliminde Nieuwenhuis'yi izleyen çoğunluk ile Alman Sosyal Demokrasisinden etkilenen güçlü bir azınlık arasında

anlaşmazlık çıkmıştı. Farklılıklar 1893 Groningen Kongresi'nde doruğa ulaştı ve çoğunluk Birliği anarşist kampa taşırken, parlamenterler kendi Sosyalist Parti'lerini kurmak için ayrıldılar.

Nieuwenhuis ve taraftarları Sosyalist Birliği anarşizme kazandırırken, sendikaları örgütlenme çabaları da büyük ölçüde başarılı oldu ve 1893'te yeni bir sendikalist federasyon olan National Arbeids Sekretariat kuruldu. Bu federasyon sonunda anarko-sendikalist teorisyenlerin en önemlisi olan Christian Cornelissen'in etkisi altında gelişti. Cornelissen özellikle sendikalizmin ulusal örgütlenmesiyle ilgileniyordu ve tutumunun entelektüalizmi onu, doğrudan ilişki içinde olduğu Pouget ve Yvetot gibi CGT'nin işçi sınıfı militanları ile Sorel ve Lagardelle'nin çevresinde toplanan ve onların dergisi *Le Mouvement socialiste*'e yazan teorik sendikalistler arasındaki birkaç bağlantıdan biri haline getirdi. Cornelissen'in Avrupa anarşist hareketi üzerindeki etkisi, bu yüzyılın ilk yıllarında çok önemliydi, ama I. Dünya Savaşı sırasında Müttefikleri destekleme konusunda Kropotkin ve Guillaume'a katılmasıyla bu etki azalmaya başlayarak yok oldu.

Üye sayısı artık 20 000'i aşan National Arbeids Sekretariat, hemen hemen on yıl boyunca Hollanda sendikaları arasındaki en aktif ve etkili örgütlenme olarak kaldı. Demiryollarında başlayıp diğer sanayilere yayılan ve görünüşte başarılı olduğu bir anda, hükümet, liderleri tutuklamaya ve askerleri grev kırıcılar olarak kullanmaya başladığında aniden yenilgiye uğrayan 1903 genel grevi sırasında bu nüfuzunu hızla yitirdi. Yenilginin semeresini Sosyal Demokratlar topladılar ve anarko-sendikalist sendikalardan kitleler halinde ayrılmalara oldu. National Arbeids Sekretariat yıllarca Amsterdam ve Rotterdam dok işçileri arasındaki küçük bir muhalefet odağı olmaktan öteye gidemedi ve 1910'da üye sayısı 3000'in biraz üzerindeydi.

Sendikalar dışındaki anarşist hareket de sayı ve nüfuz açısından önemini kaybetti, ama Nieuwenhuis'nin kişisel itibarı çok fazla zarar görmedi. Nieuwenhuis ahlaki bir etki

yaratmak için bir harekete ihtiyaç duymayan türden bir idealistti ve İkinci Dünya Savaşı boyunca ve ölümüne kadar coşkulu anti-militarist kampanyalarını sürdürdü; bu kampanyaları daha sonra Albert de Jong ve 1930'larda Britanyalı ve Amerikalı pasifistler tarafından yaygın bir şekilde okunan ve birçoğunu anarşist bakış açısını kabul etmeye götüren, mükemmel bir pasif direniş kılavuzu olan *Şiddetin Fethi*'nin (The Conquest of Violence) yazarı Bart de Ligt gibi genç Hollandalı anarşist pasifistler sürdürdü.

Hollandalı anarko-sendikalistler 1903'te yitirdikleri tabanın bir kısmını yavaş yavaş geri kazandılar ve 1922'de National Arbeids Sekretariat artık diğer sendikaların yanında bir azınlık olmakla birlikte önceki üye sayısına yeniden ulaştı: 1922'de Enternasyonal İşçi Birliği'ne katıldığı zaman hemen hemen 23 000 üyesi vardı. Ama Fransa'daki sendikalist hareket gibi, kısa bir süre sonra Rus komünizminin genç militanları büyülemesi nedeniyle zor duruma düştü. Sonunda örgütlenmeyi komünistler ele geçirdiler ve anti-parlamentar geleneğe bağlı kalan büyük bir azınlık 1923'te Nederlandisch Syndikalistisch Vakverbond'u kurmak üzere ayrıldı. Bu örgütlenme, National Arbeids Sekretariat'ın bir zamanlar Hollanda işçi hareketi üzerindeki etkisinin ancak çok küçük bir kısmını elde edebildi. 1903'ten sonra Hollanda anarşizmi sürekli bir azınlık hareketi olmayı kabul etti; Nieuwenhuis ve Cornelissen gibi genel olarak saygı gören liderleri, kuzey ülkelerinde, maddi refaha ulaşmak ve tüketmek için çalışan insanlar için rahatlatıcı bir dışsal vicdan hizmeti görmeye başladılar. Küçülen hareket 1930'larda nostaljik bir atalet içine girdi ve II. Dünya Savaşı'nda direnişe anarşistler gruplar halinde değil, bireyler halinde katıldılar. Savaş sona erdikten sonra hareket yavaş yavaş gün ışığına çıktı, ama eski yoldaşların toplantıları, tartışma gruplarından çok farklı değildi.

Bu atalet, 1960'lar ve 1970'lerde çeşitli şekillerde adlandırılan bir gençlik hareketiyle anarşizmin yeniden canlanmasını daha da çarpıcı hale getirir. Bu canlanmanın ilk te-

zahürü, adını Provokant ya da provoke edici sözcüğünden alan Provos grubuydu; IRA'nın Provos olarak adlandırılan geçici kanadıyla hiçbir alakaları yoktu. Provo hareketi 1965'te kısmen o dönem var olan zorba polis sistemine isyan halinde olan, kısmen de toplumsal devrim düşüncesini benimseyen genç asilerin bir koalisyonu olarak başladı. Nisan'da dergileri Provo'nun ilk sayısı çıktı ve hareketin tarzı -radikal, saygısız ve doğaçlama- ilkeler bildirgesinden açıkça anlaşılıyordu.

PROVO, anarşistler, provo'lar, asi gençler, açık havada çalışanlar, makas bileycileri, hapisane kuşları, Basit Simon münzevileri, pasifistler, cips müptelaları, şarlatanlar, felsefeciler, mikrop taşıyıcılar, Kraliçe'nin atının şövalyeleri, belkiciler, vejetaryanlar, sendikalistler, Noel Baba'lar, çocuk yuvası öğretmenleri, ajitatörler, kundakçılar, asistan asistanları, tırmalayıcılar ve frengililer, gizli polis ve diğer ayak takımı için aylık bir gazetedir.

PROVO kapitalizme, komünizme, faşizme, bürokrasiye, militarizme, profesyonelizme, dogmatizme ve otoriterliğe karşıdır.

PROVO ümitsiz direniş ile itaatkâr yok oluş arasında seçim yapmak zorundadır.

PROVO mümkün olan her yerde direnişe çağırır.

PROVO sonunda yok olacağını bilir, ama toplumu provoke etmek için içten bir girişim de daha bulunma şansını tepemez.

PROVO anarşizmi direnişin esin kaynağı olarak görür.

PROVO anarşizmi yeniden canlandırmak ve gençlere öğretmek ister.

Provo'lar, polisi karşı şiddet göstermeye kışkırtmak ve böylelikle vahşetini sergilemek amacıyla gürültülü gösterilere, hatta şiddetli başkaldırılarına giriştiler. Ama Amsterdam'ın çeşitli noktalarına, insanların kullanabilecekleri beyaza boyanmış birkaç bin bisiklet yerleştirme ve böylelikle caddelerdeki motorlu araç trafiği akışını azaltma planı gibi ilginç karşılıklı yardımlaşma türleri tasarladılar. Provo'lar hiçbir zaman birleşik, sıkı sıkıya bağlı bir grup oluşturmadılar. Sloganlarından biri "Anlaşmama konusunda anlaşılırız"du, ve anarşist ilkelere bağlılıklarını ifade etmelerine karşın taraftarları çoğunlukla Provo taktiklerinin yarattığı

coşkudan etkilenererek katılan heterojen bir genç mutsuzlar kalabalığından oluşuyordu. Provo'lar anarşist ilkelere bağlılıkları konusunda da dogmatik değillerdi; 1966'da belediye seçimlerine katıldılar, 13 000 oy aldılar ve Amsterdam Belediye Meclisi'nde bir koltuk kazandılar. Sonra 13 Mayıs 1967'deki bir gösteride, ilk Provo bildirgesinin çıkmasının üzerinden iki yıl bile geçmeden "Provo'nun ölümü"nü ilan ettiler. Gösterilerinin Hollanda halkının vicdanını, polisin baskısını gözle görülür bir şekilde gevşetecek ölçüde uyandırdığını düşünüyorlar ve özel ajitasyon biçimlerinin artık yerinde ya da gerekli olmadığını hissediyorlardı.

Bu tavır esnekliği, "eski" harekete elini uzatan ve değişen olaylara özgürce yanıt vermesini önleyen örgütsel katılıktan ayırt edilir bir şekilde, 1960'larda ortaya çıkan "yeni" anarşizmin genel bir özelliği idi. Provo'ların yarattıkları mayaya yok olmadı ve Amsterdam'ı yaşam tarzı açısından Batı Avrupa'nın en özgür şehirlerinden biri haline getiren sessiz devrim yıllarında öğrenci isyanları, alternatif okullar, boş evlerin işgal edilmesi ve feminist protestolar onun tezahürleri arasındaydı. Yeni bir hareketin filiz vermesi için zemin hazırды ve 1970 yılının Ocak ayında kendilerine Kabouter'ler (cüceler) diyen bir grup Portakalsız Devlet dedikleri yeni bir politik düzenin varlığını ilan ettiler. 5 Şubat tarihli bildirilerinde şöyle diyorlardı:

Mevcut düzenin altkültüründen alternatif bir toplum gelişiyor. Yeraltı toplumu artık yeryüzüne çıkıyor ve -hâlâ hâkim olan otoritelerden bağımsız olarak- kendi hayatını yaşamaya ve kendi kendini yönetmeye başlıyor. Bu devrim şu anda gerçekleşiyor. Bu, yeraltının, protestonun, gösterilerin sonudur; bu andan itibaren enerjimizi anti-otoriter bir toplumun inşasına yönelteceğiz.

Peter Kropotkin'den çok fazla etkilenen Kabouter'ler insanlara toplumsal sorunların var olan otoriter ve kapitalist çözümlerinin alternatiflerini göstermeye çalıştılar ve bu süreçte çok çeşitli yapıcı doğrudan eylem türlerine giriştiler:

Ağaç dikmek, yaşlılara yardımcı olmak, oyun alanları açmak, ilaçlanmamış meyva ve sebzelerin satıldığı dükkânlar açmak, *Ontbijt op Bed* (Yatakta Kahvaltı) gibi ilginç isimleri olan dergiler çıkarmak. Sonunda Provo'lar gibi belediye seçimlerine girdiler ve 1970 Haziran'ındaki seçimlerde 37 000'den fazla oy aldılar -Amsterdam'daki oy toplamının %11'i- ve kırkbeş koltukluk bir Belediye Meclisi'nde beş koltuk elde ettiler. Beş başka belediyede de 17 000 oy ve yedi koltuk ele geçirdiler. Meclis üyeleri olarak etkililikleri radikal itkilerini tüketti ve Kabouter'lerin gerçek bir anarşist hareketten çok Almanya'daki yeşiller gibi ortodoks olmayan politik bir partiye benzemeleri çok uzun zaman almadı.

İngiliz anarşizmi hiçbir zaman boşlukta cınlayan seslerin bir korusu olmanın ötesine geçemedi; bazı sesler dikkâte değer olmakla birlikte, anarşistler hiçbir zaman Britanya işçi hareketini denetleme şansına uzaktan ya da yakından sahip olmadılar. Yıllarca Londra ve Glasgow dışında hemen hemen var olmayan, kabul etmedikleri halde kendilerini durumlarına uyarlamaya çalışırken diğer birçok ülkedeki liberterlerden daha çok sanata ve aklın zarafetine önem veren küçük bir hareket olarak kaldılar hep. İngiltere'de anarşist şiddetin tek şehidi, 1894'te yurtdışında kullanılmak üzere hazırlanmış ev yapımı bir bombayla Greenwich Park'ta kendisini kazayla havaya uçuran Marcel Bourdin adlı bir Fransız'dı; Johann Most'un İngiltere'deki faaliyetlerinin Henry James'in *The Princess Casamassima*'sına konu olması gibi, bu olay da Joseph Conrad'a *The Secret Agent* için bir konu sağlayarak edebiyat malzemesi haline geldi.

Ama Shelley'den itibaren, bazılarını kısaca gözden geçireceğimiz İngiliz yazarları arasında sürekli nükseden liberter bir yönelim olmakla birlikte, İngiltere'de anarşizmin tamamen ya da esas olarak edebiyatçıların meselesi olduğu izlenimini vermek yanlış olacaktır. Tam tersine, İngiliz hare-

ketinin mütevazı sicili, her tür anarşist düşünceyi kucaklayan ve sadece pratik terörist hariç olmak üzere her anarşist birey tipini yaratan deneysel bir ruh sergilemektedir.

Anarşizm Britanya'da bir hareket olarak 1880'lerde yerli modellerden çok yabancı modellerin etkisiyle başladı. Ne Godwin'in ne de öğrencilerinin yazıları, ne Robert Owen'ın Büyük Ulusal Birleşik Sendikaları'nı ne de eski binyılcı grev görüşüyle William Benbow'un ilkel sendikalizmi 19. yüzyılın sonlarındaki anarşizme doğrudan bir katkı yaptı. Herhangi bir etkileri olduysa, engellemek gibi bir etkileri oldu, çünkü genel İngiliz işçi hareketine miras bıraktıkları iktidarın reddi, zaman zaman anarşizmin gereksiz bir aşırılık olarak görülmesine neden olan, merkezileşmiş otoriteye karşı inatçı ve uzun süreli bir kuşku üretti. Modern Britanya anarşizminin gerçek doğum yerleri, daha 1840'larda Soho'da ve biraz daha geç olarak Londra East End'de ortaya çıkan yabancı işçilere yönelik kulüplerdi. Soho'daki Rose Street Club, Windmill Caddesi'ndeki Autonomie Club ve daha geç olarak (1885'ten sonra) Whitechapel, Bernes Caddesi'ndeki International Club yabancılar arasında en gözde anarşist grup merkezliydi.

Rose Street Club, İngiltere'ye 1878'de gelen ve ertesi yıl İngiltere'de yayımlanan ilk anarşist dergi olan *Die Freiheit*'i kuran Johann Most'un taraftarlarının bir kalesiydi. Scotland Yard'ın ihtiyatlı bir şekilde görmezlikten gelmesi, Londra'daki göçmenlerin politik faaliyetlerinin rahatsız edilmeden devam etmesine olanak sağladı; zımni bir centilmenler anlaşmasıyla yabancı devrimcilerin çoğu İngiliz işlerine karışmaktan ya da Britanya Hükümeti'ni uluslararası açıdan rahatsız etmekten kaçındılar. Ama Most 1881'de Çar II. Alexander suikastini coşkuyla karşılayan bir başyazı yazdığı anda ihtiyat sınırlarını aştı; 18 ay hapis cezasına çarptırıldı. *Die Freiheit*'in başında bıraktığı yoldaşları liderlerinden daha az cesur görünmek istemiyorlardı ve İrlandalı asiler Phoenix Park'ta Lord Cavendish'i öldürdükleri zaman onlarla dayanışma içinde olduklarını yüksek sesle ilan ettiler. Bu ziyade-

siyle Britanya meselelerine müdahale etmekte ve *Die Freiheit* bürosu basıldı ve kapatıldı. Birkaç sayı İsviçre'de çıktı ve Most'un serbest bırakılmasıyla, bu bölümün daha sonraki bir kısmında değinilecek olan başka bir sansasyonel kariyer için New York'a taşındı.

Die Freiheit Avusturya ve Almanya için propaganda malzemesi olarak düşünülmüştü ve göçmenler arasındaki etkisi dışında İngiltere'de pek az etkisi vardı. Daha çok yabancı kulüplere devam eden az sayıda İngiliz'in kişisel etkinlikleri sayesinde kıta anarşizmi 1880'lerin yavaş yavaş uyanan sosyalist hareketine yayıldı. 1881 Anarşist Enternasyonal Kongresi'ne katılan altı İngiliz delegesinden dördü Soho'daki kulüplerin kimlik kartlarına sahipti.

Britanya'daki ilk anarşist örgütlenme olan Emek Kurtuluş Birliği, Enternasyonal Kongresi'nden kısa bir süre sonra Stratford Radical Club'un devrimci bir hizbi tarafından kuruldu. Lideri, Chartist'lerin dönemini hatırlayabilen ve uzun süredir aktif açık hava konuşmaları yapan Joseph Lane isimli yaşlı bir arabacıydı. East End işçileri arasında mütevazı bir taban edinen Emek Kurtuluş Birliği'ne, Lane'in ve Rose Street Club'un militanlarından biri olan Frank Kitz'in anarşizmi hâkimdi ve hem devlet sosyalizmine hem de parlamenter faaliyete şiddetle karşıydı.

İngiliz işçi hareketinin bu durgun ilk günlerinde, 'sosyalizm ile anarşizm arasında daha ileride İkinci Enternasyonal'in yaratacağı katı sınırlar düşünülmüyordu bile ve 1884'te Emek Kurtuluş Birliği, soğuk entelektüel Fabian Derneği hariç olmak üzere İngiltere'deki hemen hemen tüm küçük sosyalist hizipleri birleştiren Sosyal Demokratik Federasyon'a üye oldu. Federasyonun Marksist lideri H.M. Hyndman'ın diktatörce kişiliği nedeniyle birlik uzun ömürlü olmadı. 1884 yılının Aralık ayında tüm Federasyon isyan halindeydi ve aalarında William Morris, Belford Bax ve Eleanor Marx Aveling'in de bulunduğu önde gelen şahsiyetlerinin çoğu protesto ederek ayrıldılar. Emek Kurtuluş Birliği, kısa bir süre sonra William Morris'in editörlüğünde *Commonweal*'i (Ka-

mu Yararı) çıkarmaya başlayan Sosyalist Birlik isimli yeni bir örgütlenme kurana kadar onlara eşlik etti. Birlik içinde Lane, Kitz ve C.W. Mowbray'ın liderliğindeki anarşist hizip hızla üye sayısını arttırdı ve üstünlük konumuna yaklaştı.

Anarşizmle ilişkisini tanımlamak hiç de kolay olmayan William Morris geçici bir müttefikti. Morris *Hiçbir yer'den Haberler*'de üç yüzyıldır liberterlerin hayalini kurduğu cennetvari anarşiden hiç de geri kalmayan bir dünya betimledi. Ütopik olmayan bugünde bile, anarşistlerin politikanın hilelerine ve uzlaşmalarına yönelik eleştirilerini paylaşıyordu ve her zaman anti-parlamentarizmi savundu, çünkü en fazla, varlığını ortadan kaldıracabilecek kadar büyük bir çoğunluğa sahip olduklarından emin oldukları zaman sosyalistlerin parlamentoya girmelerine razı olabiliyordu. Anarşistler için olduğu gibi onun için de, insanların "köleliklerini kendilerinin ortadan kaldırabilmelerinin" bir yolunu bulmak zorundaydı. Sosyalist Birlik'teki anarşistlerle, şiddeti ve devrimin yıkıcı yönlerini fazlasıyla öne çıkarmaları nedeniyle anlaşmadığı doğrudur. Ona göre toplumu dönüştürme mücadelesinin başlayabilmesi için bile uzun bir eğitim süreci gerekliydi. Bu Morris'in sosyalizmine bir tedricilik ögesi katmakla birlikte, onu temel olarak liberter gelenekten ayırmıyordu; Godwin ve Proudhon da aynı şeyi düşünüyordu, Kropotkin de son yıllarında bu düşünceye çok yaklaşmıştı.

Morris'in Sosyalist Birlik'te yaşadıkları nedeniyle öfkelenildiği zaman anarşist olduğunu kesinlikle yadsıdığı doğrudur. Ama bu konudaki sözleri, anarşizmi dar bireycilik anlamında ele aldığını açık bir şekilde göstermektedir.

Benim anladığım kadarıyla anarşizm yasalardan ve tüm kullardan kurtulmak ve onkarsız yaşamaktır; herkesin sadece istediği şeyi yapmasına izin verilmesidir. Ben insanların sadece istediklerini yapmalarını istemiyorum; hemcinslerini, kamu yararını düşünmelerini ve onların iyiliği için hareket etmelerini istiyorum. Kamu yararını oluşturan şey ya da neyin ortak iyi için olduğuna dair genel anlayış her zaman şu ya da bu türden yasalar biçiminde ya halk meclisinde yurttaşlar tarafından be-

lirlenen politik yasalar ya da isterseniz gerçek halk konseyleri veya parlamentoları ya da toplumun deneyimleriyle gelişen toplumsal âdetler tarafından belirlenen yasalar- ifade edilecektir ve her zaman ifade edilmelidir.

Aşırı bir Stirnerci dışında hiçbir anarşist Morris'in hemcinslerinin iyiliği için hareket eden insan idealine karşı çıkmayacaktır; aslında özgürlüğün, insanın toplumsallığını doğal seyrini izlemek üzere serbest bırakması temel bir anarşist dogmadır; anarşistlerin anti-sosyal bireyi disipline etmek için kamuoyunun gücünü öne çıkarmaları, Morris'in ortak iyinin "toplumun deneyimiyle gelişen toplumsal âdetler" le korunması düşüncesine hiçbirinin karşı çıkmayacağını ortaya koymaktadır. Öte yandan anarşistler Morris'in meclisler ya da halk konseyleri tarafından oylanan yasaları kabul etmesine karşı çıkacaklardır. Morris ile anarşistler arasındaki gerçek fark bu dar sınır çizgisinde bulunabilir. Morris egemenliği halka bırakacak doğrudan demokrasiyi bir ölçüde kabul ediyordu; anarşistler her türden demokrasiyi reddederler ve egemenliği bireye verirler. Ama Morris halk otoritesi kırıntılarını gönülsüzce kabul eder gibi görünmektedir. Gerçekten olmasını istediği toplum olarak düşünülen *Hiçbir yer'den Haberler*'de gerçek otorite ya da hükümetin izi bile yoktur; Morris'in bizi davet ettiği dünya tamamen anarşist bir dünyadır. Daha sonraları Morris ile Sosyalist Birlik'teki anarşistler arasında ortaya çıkan önemli farklılıkların, ideolojiden çok kişilik meseleleri olduğu ve Kropotkin ile daha yakın bir ilişkinin, Morris'e, anarşizme ve kendisinin onunla ilişkisine dair daha net bir anlayış verebileceği sonucuna varmak mümkün.

Ama Sosyalist Birliğin ilk günlerinde Morris ve anarşistler gözle görülür bir uyum içinde çalışıyorlardı ve 1887 Hazi- ran'ında, Birliği anti-parlamentarizme götüren bir çoğunluk kararı alınmasını sağladılar. Bunun üzerine Marksistler ve ılımlı sosyalistler çekildiler ve anarşistler kısa bir süre sonra denetimi ele geçirdiler. 1889'da ise, yürütme kurulunda çoğunluğu elde ettiler ve eski müttefikleri Morris'e devrettiler.

kesilerek onu *Commonweal*'in editörlüğünden aldılar. *Commonweal* Most'un *Die Freiheit*'ta geliştirdiğine çok benzeyen bir bakış açısını ifade eden tam bir anarşist dergiye dönüştü.

Sosyalist Birliğin fethi 1880'lerin sonlarında anarşist faaliyetin genel bir kabarışının tezahürlerinden sadece biriydi. Bu kabarma oldukça farklı eğilimleri ifade eden iki liberter derginin çıkışıyla gözler önüne serildi. *The Anarchist* ilk olarak 1885'te, Amerikan bireycisi Benjamin Tucker'ın öğrencisi olmanın yanı sıra, bireysel mülklerin özgürlük için temel olduğunu düşünen ve rasyonel bir mübadele sisteminin toplumsal kurtuluşun anahtarı olduğuna inanan, İngiliz Anarşist Çevresi isimli küçük bir yeni Proudhoncular grubunun kurucusu olan Henry Seymour editörlüğünde yayımlandı. Ancak Seymour'un ilgi alanları genişti -bunlara Shakespeare'in oyunlarının yazarına ilişkin Bacon'cı teorinin ateşli bir savunuculuğu bile dahildi- ve yıllarca İngiltere'de yayınlanan tek Bakunin çevirisini bir broşür olarak (*Tanrı ve Devlet* isimli makaleler halindeki bir deneme) basmanın yanı sıra, *The Anarchist*'in yazarları arasına George Bernard Shaw ve Élisée Reclus gibi birbirinden farklı yazarları dahil etti. Seymour 1886'da kısa bir süre için dergisinin sayfalarını Kropotkin'e ve onun öğrencilerine açtı, ama bireycilik ile anarşist komünizm arasındaki farklılık, işbirliğinin bir sayıdan fazla sürmesine izin veremeyecek kadar fazlaydı. *The Anarchist* 1888'de yayımına son verdi, ama bireyci eğilim 1890'lara kadar gücünü korudu. 1889'da Seymour yeni bir dergiyi -*The Revolutionary Review*- birkaç sayı çıkardı ve bireyci eğilimi, 1890 ile 1892 arasında Albert Tarn, *The Herald of Anarchy*'de sürdürdü.

Ama gelişen anarşist hareket içindeki hâkim eğilim özgür komünizmdi ve bu özellikle 1886'da, İngiltere'deki uzun ikâmetine o yıl başlayan Peter Kropotkin'in çevresindeki bir grup tarafından kurulan *Freedom*'da ifade edildi. *Freedom* Grubu, yayınlara ve konferanslara önem veren Londra'da ve kuzeyde filizlenmeye başlayan çeşitli anarşist gruplarla gevşek ilişkileri sürdürmekle birlikte bir kitle hareketine dönüş-

me özlemi taşımayan, klasik anarşist geleneği izleyen küçük bir propagandacılar çevresiydi. Grubun entelektüel kılavuzu Kropotkin'di ve çevresinde ise Merlino ile Moskova'daki ajitasyon günlerinden bazı eski arkadaşları, özellikle de Stepaniak ve Nicholas Chaikovsky'nin dahil olduğu bir dizi seçkin göçmen yer alıyordu. Ancak en aktif üyeler İngilizlerdi ve hiçbiri güzel elbiseler giyen ve borsacı kocasının kazancını kabul etmektense Hapstead Heath'in kıyısındaki bir kulübede yaşamayı tercih eden sivri dilli, siyah saçlı bir Girtton kızı olan Charlotte Wilson'dan daha militan değildi.

Charlotte Wilson, Fabian Derneği'nin aktif bir üyesiydi ve 1883'te anarşizmi benimsedikten sonra ağzı laf yapma tek anarşist oldu. Kropotkin, Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefikleri desteklemesi üzerine *Freedom* Grubu'yla arası açılana kadar *Freedom*'a ideolojik olarak esin kaynağı olmaya devam etti, Wilson ise derginin editörü ve gerçek örgütleyici gücüydü ve bu görevi on yıl sürdürdü.

Sekiz yıl boyunca *Freedom* ve *Commonweal* bakış açıları arasındaki çok az farkla anarşizmi savunmayı sürdürdüler. *Freedom* hareketin entelektüellerini, *Commonweal* ise, alt sınıf aktivistlerini temsil ediyordu. Morris'in ayrılmasından sonra *Commonweal*'in rengi hızla kayboldu ve sonunda ideolojik ya da edebi önemi kalmayan kısık sesli bir dergi haline geldi. Sosyalist Birlik'te, terörizm savunuları nedeniyle, *Commonweal*'in 1894'te para cezalarının ve tiraj kaybının ağırlığı altında ezilmesine kadar sürekli baskılara uğramasına yol açan bir militanlar çekirdeğine düşene kadar küçüldü. Nihayet 1895'te Sosyalist Birliğin kalan kısmı *Freedom* Grubu'na katıldı ve *Freedom* boyutları küçük ama coşkusu büyük, birleşik bir anarşist hareketin yayın organı haline geldi.

1880'lerin sonu ve 1890'lar, İngiliz anarşizminin, sözünün birçok yönde yayıldığı ve sayısal olarak küçük sosyalist hareketin büyük bir kısmını etkilediği ilk parlak dönemiydi. Anarşist etkiyi abartması için hiçbir neden olmayan Fabian tarihçi Edward Pease • günleri anımsayarak şöyle diyor:

Seksenlerde asiler komünist anarşistlerdi ve bize her açıdan oy hakkı savunurlarının ve savaştan önce sendikalist asilere liderlik yapar gibi görünen Oxford'lu bayların karma kalabalığından daha hayret verici görünüyordular. Anarşist komünizm ne olursa olsun tutarlı ve neredeyse yüce bir doktrindi. Prens Kropotkin ve Nicholas Chaikovsky gibi liderleri olağanüstü yetenekli ve kusursuz karaktere sahip kişilerdi ve çoğunlukla Avrupa baskısından kaçmış mültecilerden oluşan üyeleri, yurtdışındaki partilerle tam derecesini ve önemini hesaplayamadığımız doğrudan ilişkiler içindeydiler.

Anarşizmin özellikle etkilediği iki grup, Londra East End'deki Yahudi göçmenler ve 1890'ların edebi ve sanatsal asileriydi. Yahudi göçmenler çoğunlukla giyim sanayisinin çeşitli kollarında -çok kötü koşullarda çok düşük ücretlerle- çalışan insanlardı. Çar yönetimi altındaki politik tiranlık ve pogromların yerini, özgür İngiltere'de, kendi ırklarından ve dinlerinden olan kişilerin sömürsünün aldığı düşüncesinden kaynaklanan anlaşılabilir bir kızgınlık içindeydiler ve 1880'lerin ortalarından 1914'e kadar otuz yıl boyunca Britanya'nın geri kalan nüfusuna oranla daha büyük sayılarda anarşizme yöneldiler.

Londra'daki Yahudi anarşizmi 1885'te, Whitechapel'deki Berners Street International Club'de haftalarca uzun uzun tartışılan çeşitli sosyalist bakış açılarına edebi bir ifade vermek için Yiddish dilinde çıkmaya başlayan *Der Arbeter Fraint* dergisi çevresinde toplanmıştı. 1891'de, büyük ölçüde anarşistlerin İkinci Enternasyonal'den ihraç edilmeleri nedeniyle, Berners Street Club, anarşistlerin, kulübü ve *Der Arbeter Fraint*'i sahiplenerek muzaffer bir şekilde çıktıkları politik anlaşmazlıklarla çalkalanıyordu.

Londra'daki Yahudi anarşizminin en aktif dönemi, Rudolf Rocker'ın 1895 yılının Ocak ayında İngiltere'ye gelmesiyle başladı. Rocker'ın mesleği mücellitlikti, katıksız Alman'dı, Yiddish dilini bilmiyordu ve 1893'te politik bir mülteci olarak gittiği Paris'teki Polonya gettolarında anarşistlerle tanıştırılana kadar hiçbir Yahudi'yle tanışmamıştı. Londra'ya

gelir gelmez Whitechapel'deki Yahudi grubuyla temas kurdu, Yiddish dilini öğrendi ve 1896'da *Der Arbeter Fraint* için yazmaya başladı. İki yıl sonra Liverpool'a gitti ve yine Yiddish dilinde basılan *Dos Freie Vort* adlı küçük bir derginin editörlüğüne yardımcı oldu.

1898 sonunda *Der Arbeter Fraint*'i yayımlayan grup ona editörlük önerdi; kabul etti ve 1914'te Britanya otoriteleri tarafından enterne edilene kadar bir Yiddish dergisinin Alman editörü olarak kaldı.

Rocker yetiştirilme tarzından kaynaklanabilecek güçlüklerin kolayca üstesinden geldi ve kısa bir süre sonra Yahudi yoldaşlarının güvenini ve bağlılığını kazandı. Zaman içinde, anarşistlerin uzun süredir Yahudi nüfusu içindeki en aktif politik unsur oldukları East End'deki işçi hareketi üzerinde büyük bir etkiye sahip oldu ve 1912'de düşük ücretle kötü koşullarda çalışan işçilerin büyük grevi sırasında *Der Arbeter Fraint*'i grevcileri savunan günlük bir gazeteye dönüştürdüğü ve sonunda onlara önemli bir zafere doğru liderlik ettiği zaman görüşlerini paylaşmayan binlerce insanın saygısını ve şükranını kazandı.

Bir gün Whitechapel'in dar sokaklarından birinde yürürken [diye hatırlıyordu yıllar sonra], uzun, beyaz sakallı yaşlı bir Yahudi evinin kapısında beni durdurdu ve şöyle dedi: "Tanrı seni korusun! Sen benim çocuklarıma yardım ettin. Sen bir Yahudi değilsin, ama bir insansın!" Bu yaşlı adam benimkinden tamamen farklı bir dünyada yaşıyordu. Ama gözlerinde parlayan minnettarlığının anısı yıllarca benimle birlikte oldu.

1898 ile 1914 arasında hareket karmaşık bir toplumsal ve kültürel faaliyetler ağına dönüşen *Der Arbeter Fraint* çevresinde odaklaştı. 1902'de Büyük Britanya ve Paris'teki Yahudi Anarşist Grupları Federasyonu oluşturuldu; 1914'e kadar faaliyetlerini ve aynı büyüklükte anarşist örgütlenmeler arasında nadiren görülen bir işbirliğini sürdürdü. *Der Arbeter Fraint* yavaş yavaş önemli bir Yiddish yayınevine dönüştü; gazetenin yanı sıra *Germinal* adlı kültürel bir dergi ve

büyük çağdaş romancıların ve oyun yazarlarının eserlerinin çevirilerini de yayımlıyordu. 1906'da Jubilee Street Institute'un kurulmasından sonra, Polonya ve Rusya'dan gelen göçmenler için İngilizce derslerinin yanı sıra Fransa'daki Halk Üniversiteleri çizgisinde tarih, edebiyat, sosyoloji seminerleri içeren bir eğitim programı başlatıldı. Nihayet hem ilerici eğitime hem de yaşlıların ve muhtaçların bakımına yönelik olarak İşçi Çevresi adlı bir karşılıklı yardım örgütlenmesi oluşturuldu. Bu çok yönlü faaliyetlerin başarısı anarşistlerin gönüllü örgütlenme düşüncelerini haklı çıkarıyor gibiydi, ama bu faaliyetlerin, gelenekleri nedeniyle yüzyıllardır dış tehditlere karşı bir korunma yolu olarak yüksek bir işbirliği pratiğini uygulamaya eğilimli insanlar tarafından yürütüldüğünü unutmamak gerekir.

1890'larda anarşist hareketin çevresindeki edebi asilerin birleşmelerini sağlayan, sanatın gelişmesi için bireysel özgürlüğün gerekli olduğu şeklindeki duygusal inançlarının toplumsal karşılığını anarşizm ve benzer doktrinlerin sağladığına inanmalarıydı sadece. Aralarında liberter hayalleri anarşizm etiketini tam olarak kabul etmeden savunan William Morris ve Edward Carpenter gibi önemli yazarlardan, parlamento binasının taştan yüzüne tabancasını ateşleyerek eylemle propagandaya İngiliz tuhaflığını katan Evelyn Douglas gibi önemsiz dekadın şairlere kadar çeşitli insanlar vardı. Edebi-estetik kıyının en latif sakinleri kuşkusuz William Michail Rossetti'nin, Kropotkin'e duydukları hayranlıkla 1895'te Rafael öncesi evlerinden en ateşli içtenlikle bir dergi yayımlamaya başlayan Olivia ve Helen adlı iki genç kıızıydı; derginin adı *The Torch: A Revolutionary Journal of Anarchist Communism*'di (Meşale: Anarşist Komünizmin Devrinci Dergisi). Rossetti kardeşler yabancı atalarına sadakatle, kıta anarşistlerinin yazılarını tanıtmakta uzmanlaştılar ve *The Torch*'ta Louise Michel, Malato, Malatesta, Zhu kovsky ve Faure'un yazıları yayımlandı. Octave Mirbeau ve Émile Zola bile bu dergiye yazıyordu; derginin genç yazarlarından biride Ford Madox Ford'du. Ama *The Torch* ça-

bucak yandı ve sonraki yıllarda Rossetti'nin kızları anarşist çocukluklarını eğlenceli ama sert yazılarla değerlendirdiler.

1890'larda edebi anarşizme en büyük katkıyı kuşkusuz Oscar Wilde'in *Sosyalizm Altında İnsan Ruhu* adlı eseri yapmıştır. Gördüğümüz gibi Wilde 1890'larda en azından bir vesileyle anarşist olduğunu ilân etmişti ve tanıştığı Kropotkin'e büyük bir hayranlık duyuyordu. Daha sonraları *De Profundis*'de Kropotkin'in yaşamını "hayatımda gördüğüm en mü-kemmel yaşamlardan biri," diye tanımlıyor ve ondan "Rusya'dan gelir gibi görünen, beyazlar giymiş şu güzel İsa'nın ruhuna sahip adam" olarak söz ediyordu. Ama 1891'de yayımlanan *Sosyalizm Altında İnsan Ruhu*'nda Kropotkin'den çok Godwin'in etkisi hâkimdi.

Wilde'in *Sosyalizm Altında İnsan Ruhu*'ndaki amacı sanatçıya en uygun toplumu araştırmaktır. Onun yaklaşımı ile sanat üzerine yazmış Proudhon ve Tolstoy gibi diğer liberter yazarların yaklaşımı arasında bir fark olduğunu hemen görebiliriz. Proudhon ve Tolstoy için sanat, toplumsal ve ahlâki yeniden doğuş amacının bir aracıdır. Oysa Wilde için sanat, içinde aydınlanmayı ve yeniden doğuşu içeren, toplumdaki geri kalan her şeyin tabi kılınması gereken en yüce amaçtır. Proudhon ve Tolstoy ahlâkçı olarak anarşisti temsil ediyorlarsa, Wilde estetik olarak anarşisti temsil eder.

Wilde'a göre sanat kişisel kapasitelerin tam ve özgür gelişimine dayandığı için toplum bireyciliği hedef edinmelidir ve Wilde -ilk bakışta tipik bir paradoks gibi görünen şekilde- bireyciliğe sosyalizm yoluyla ulaşmaya çalışır. Wilde bireysel istemin savunusu ve "yardımseverlik, iyilik ve benzeri gibi özgeci itkilerin" reddedilmesi konusunda Stirner kadar ateşlidir, ama bireysel mülkiyeti özgürlüğün bir garantisi olarak görme anlamında ortodoks bir bireyci değildir. Tam tersine mülkiyet yükünün dayanılmaz olduğunu ve toplumun bu yükü bireylerin omuzlarından alması gerektiğini ileri sürer. Bu ancak, özel mülkiyeti kamusal zenginliğe dönüştürerek ve rekabetin yerine kooperasyonu koyarak toplumu kendisine uygun olan tamamen sağlıklı bir organizma durumuna

na geri getirecek olan “Sosyalizm, Komünizm ya da hangi ad tercih ediliyorsa onunla” yapılabilir. Buraya kadar hiçbir Fabian ona karşı çıkmayacaktır. Ama Wilde mülkiyetin toplum-sallaştırılmasının yeterli olmadığını ilave eder. Bir düzeltici olarak bireyciliğe ihtiyaç vardır:

Sosyalizm Otoriterse; şimdi politik iktidarla silahlanmış oldukları gibi ekonomik iktidarla silahlanmış Hükümetler varsa; tek kelimeyle Sanayi Tiranlıkları olaksa, insanın son devleti ilkinden daha kötü olacak demektir.

Burada Wilde, birkaç ayrıcalıklı kişinin sınırlı bir bireyciliğe sahip olduğu, geri kalanların ise “ihtiyacın mütehakkim, mantıksız, alçaltıcı tiranlığıyla” tatsız çalışmaya mahkum oldukları günümüz toplumuna ilişkin bir tartışmaya girer. Wilde yoksullara baktığında umudu erdemliler arasında değil, “nankör, memnuniyetsiz, itaatsiz ve isyankâr” olanlar arasında bulur.

Tarih okumuş herkesin gözünde itaatsizlik insanın özgür erdemidir. İlerleme itaatsizlik yoluyla yapılmıştır, itaatsizlik ve isyan yoluyla... Bir kişi bu koşullar altında bir şekilde güzel ve entelektüel bir yaşamı gerçekleştirebiliyorsa, o kişinin özel mülkiyeti koruyan yasaları uygun bulmasını ve mülkiyetin biriktirilmesini onaylamasını anlayabilirim. Ama yaşamı bu tür yasalarla sakatlanan ve çirkinleşen bir insanın bu yasaların devam etmesine razı olmasını anlamama imkân yok.

Wilde’in isyana duyduğu ilgi sadece romantik bir tavır değildi. Kendi yaşamını da bir isyan olarak görüyordu ve ayrımsız şiddetten nefret ettiği halde içten devrimcilere -“barikatlarda ölen İsalar”- gerçekten saygı duyuyordu. Shaw 1886’da, Chicago anarşistlerinin idam edilmemelerini isteyen bir dilekçeyi imzalamaya istekli tek İngiliz edebiyatçısı olarak onu bulmuştu ve *Sosyalizm Altında İnsan Ruhu*’nda yoksulları isyana teşvik etmek için çalışanlara duyduğu sempatiyi oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Büyük işverenler ajitatorler aleyhine ne söylüyorlarsa kesinlikle doğrudur. Ajitatorler topluluğun tamamen hayatından

memnun bir sınıfına hoşnutsuzluk tohumlarını eken, müdahaleci, her şeye burnunu sokan insanlardır. İşte bu nedenle ajitatorler kesinlikle gereklidirler. Onlar olmasa, bu kusurlu durumumuzda, uygarlığa doğru hiçbir ilerleme olamayacaktır.

Bu isyan tartışması Wilde’ı, şu anda hiç değilse birkaç kişinin kaçabildiği ekonomik tiranlığı evrensel hale getirmekten başka bir şey yapmayacak olan otoriter sosyalizme muhalefetine geri getirir. Tek muhtemel çözüm gönüllü bir sistemdir:

Herkes kendi işini seçme konusunda özgür olmalıdır. İnsana hiçbir zorlama biçimi uygulanmamalıdır. Zorlama varsa, işi onun için iyi olmayacaktır, bizzat işin kendisi iyi olmayacaktır ve başkaları için iyi olmayacaktır... Bütün birlikler gönüllü olmalıdır. İnsan ancak gönüllü birliklerde iyidir.

Wilde bu noktadan hemen hemen Godwinci bir tarzda, mülkiyetin varlıkları üzerinde bile uyguladığı tiranlığa gelir ve mülkiyetin ortadan kaldırılmasının aynı zamanda aile ve evliliğin ortadan kaldırılması anlamına geleceğini belirttiği bölümlerde *Politik Adalet*’in etkisi gözlenir. Kişilik üzerinde, özgürce bahsedilenler dışında hiçbir iddia olmamalıdır; böyle bir özgürlük içinde, aşk da “daha harika, daha güzel ve daha yüceltici” olacaktır.

Wilde’in kısıtlamayı reddetmesi ve “hiçkimsenin uygunluk taleplerine boyun eğerek özgür kalamayacağının” farkında olması doğal olarak onu hükümet eleştirisine getirir. Otorite hem yöneten hem de yönetilen için alçaltıcıdır ve hiçbir biçim bundan muaf değildir; demokrasi bile “sadece halkın halk tarafından halk için sopalanmasıdır.” Otorite ve mülkiyetle birlikte ceza da ortadan kalkacaktır, çünkü suç-insanlar artık aç olmadıklarında- büyük ölçüde yok olacaktır ve yok olmadığı durumda da “özen ve nezaketle iyileştirilmesi gereken, çok sıkıntı veren bir akıl hastalığı olarak doktorlar tarafından tedavi edilecektir.” O halde devletin yönetici mekar izması yıkılmalı ve geriye sadece malların üretimini ve bölüşümünü düzenleyecek idari bir aygıt (Wilde

bunu oldukça yanlış bir şekilde devlet olarak adlandırmak tadır) kalmalıdır. Burada -Wilde'in kol emeğinin değerine ilişkin hiçbir yanılması olmadığı için- sanatsal, bilimsel ya da düşünsel ilgi alanlarına yönelmek ve ancak bireylerin tasarlayabileceği düşünceleri ve şeyleri üretmek için özgür kalan insanların yerini makinalar alacaktır.

Wilde, Godwin'i sadakatle izlediği halde, ondan farklılaştığı önemli bir konu vardır. *Sosyalizm Altında İnsan Ruhu*'nun hiçbir yerinde, Godwin ve birçok başka anarşistte görülen, bir kısıtlama aracı olarak kamuoyuna başvurma eğiliminin izi görülmez. Wilde ahlâkçıların her türünden nefret ediyordu; görev ve fedakârlık riyakârlığından nefret ediyordu; "bireycilik... insanları iyi olmaya zorlamaz" diyordu. Wilde kamuoyunun yerine "sempati"yi koyar ve sempati özgürlüğün ürünüdür; insanlar hemcinslerinden korkmak ya da onlara gıpta etmek zorunda olmadıkları zaman, onları anlayacaklar ve bireyliklerine saygı duyacaklardır. Bu, Stirner'inkinden farklı bir görüş değildir, ama Wilde'in doğal yumuşak huyluluğuyla hafifletilmiştir.

Sendikalizm geç geldiği ve hiçbir zaman bağımsız bir harekete yol açmadığı halde Britanya da sendikalizme doğru eğilimden kaçamadı; ayrıca anarşist öge neredeyse yok olma noktasına kadar sulandırılmıştı. 1910'da kafası IWW teorileriyle dolu olarak Avustralya'dan dönen Tom Mann, en çok sendikalar içinde oluşan hiyerarşiye bir isyan olarak öne çıkan ve İşçi Partisi içinde oluşum sürecini yaşayan hareketin gerçek esin kaynağıydı. Mann ve arkadaşlarının *Endustriel Sendikalist*'teki (The Industrial Syndicalist; 1911) tezleri, IWW çizgisinde sanayi sendikalarının yaratılmasını ve sosyalist programda ulusallaştırmanın yerine işçi denetimi kavramının geçirilmesini amaçlayan, geniş tabanlı bir hareketi savunuyordu. Ünlü anonim broşür *Madencinin Bir Sonraki Adımı*'nın (The Miner's Next Step; 1912), birbirini izleyen grevlerle kapitalizmin çökeceği ve işçilerin çalıştıkları sanayileri devralacakları noktaya kadar ilerleyecek olan, güçlü, merkezleştirilmiş bir işçi örgütlenmesi ile kapitalist devlete

karşı mücadeleyi savunduğu bu düşünceler, Güney Galler'de özellikle etkiliydi. Bu propagandada merkeziyetçiliğin öne çıkarılması gerçekten anti-liberter bir tutumdur, Bourses de Travail'dan etkilenen ve temel sanayi modeli olarak yerel birimlere yönelik ihtiyacı vurgulayan *Sendikalist*'ten (The Syndicalist; 1912) Guy Bownan'ın önderliğindeki daha küçük bir grup, anarko-sendikalizme daha yakın bir yaklaşımı benimsedi. Her iki grup da binyılcı genel grev düşüncesinden etkilenmişti ve teorileri 1926'daki genel greve kadar Britanya işçi hareketini etkilemeye devam etti.

Anarşizmin daha tutarlı biçimleri 1900'den önce Britanya'da ivmelerini yitirdiler. Sonraki on yılda anarşist sayısı muhtemelen daha az değildi, ama sayıları genel sosyalist hareketin gelişme hızıyla orantılı değildi; en önemlileri Clousdon Hill ve Whiteway olmak üzere eğitim ve topluluk yaşamı deneylerine girişildiği halde pek az yeni taban elde edildi. Gazetelerinin kapatılmasına, savaş yanlısı ve savaş karşıtı unsurlar arasındaki bölünmeye yol açan I. Dünya Savaşı, Londra, Glasgow ve Güney Galler'de hem Yahudi hareketini hem de İngilizce konuşan grupları etkileyen kesin bir çöküşü hızlandırdı. Emma Goldman 1924'te İngiltere'ye geldiği zaman hareketin hemen hemen yok olduğunu gördü ve 1927'de artık destek bulamayan *Freedom* kapandı.

Neredeyse on yıl sonra İspanya İç Savaşı'nın yarattığı coşku Britanya'da anarşizmin yeniden doğmasını sağladı. 1936'da *Spain and the World* (İspanya ve Dünya) çıkmaya başladı; babası Malatesta'nın arkadaşı olan genç mühendis Vernon Richards ile Camillo Berneri'nin yetenekli ve güzel kızı olan karısı Marie Louise Berneri, derginin en aktif kurucuları ve 1930'larla 1940'larda Britanya anarşizminin gerçek esin kaynakları oldular. Yeniden canlanan hareket küçük ama enerjiktir; *Spain and the World* ve ardılı *Revolt* (1939) birçok genç radikalın yanı sıra, bir dizi edebi entelektüel de etkiledi; John Cowper Powys, Ethel Mannin ve Herbert Read bu dergilere yazdılar. Uzun süredir liberter düşüncelere sempati duyan Read 1938'de *Şiir ve Anarşizm*'i (Poetry and

Anarchism) çok kısa bir süre sonra da *Anarşizmin Felsefesi*'ni (The Philosophy of Anarchism) yayımladı; bu yapıtlar anarşizmin bir süre için Britanya edebi tablosunun ayırt edilebilir bir özelliği haline geldiği bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu.

Britanya anarşizminin canlılığı, hareketin yayınlarıyla, savaşa karşı direnişin merkezlerinden biri haline geldiği II. Dünya Savaşı yılları boyunca devam etti. 1939 sonbaharında Revolt'un yerini, 1945 Mayıs'ına kadar düzenli olarak çıkmaya devam eden *War Commentary* aldı; bu tarihte derginin adı Kropotkin'in eski dergisi *Freedom*'ın adıyla değiştirildi; *Freedom* hâlâ çıkmaktadır.

Savaşın başında, Forward Movement'in militan pasifistleri, Peace Pledge Union'ın Quaker'vari çekingenliğine tahammül edemez hale geldikleri ve bazıları -John Heweston, Tony Gibson, Laurie Hissam ve Fredrick Lohr dahil olmak üzere- ayrılıp Freedom Press'i yürüten ve *War Commentary*'yi yayımlayan Freedom Grubu'yla çeşitli yakınlık dereceleri içinde çalışmaya başladıkları için anarşist hareket bir ivme kazandı.

Kısa bir süre sonra 1941'de, pasifist edebi bir dergi olarak *Now*'ın editörlüğünü yapmakta olan George Woodcock, Freedom Grubu'na katıldı ve *Now* yeni bir seri içinde ve genişletilmiş bir biçimde anarşist eğilimli bir sanat dergisine dönüştü. 1947'ye kadar çıkmaya devam eden dergide komünist olmayan Soldan çok çeşitli şairlerin ve yazarların yazıları yayımlandı ve derginin yazarlarından biri olan Julian Symons otuz yıl sonra onu, "o yıllarda İngiltere'de çıkan radikal dergilerin en iyisi" olarak anımsıyordu. "O yıllarda komünist olmayan radikallerin ne düşündüğünü ve ne umut ettiğini öğrenmek isteyen biri için *Now*, *Horizon*'ın tersine vazgeçilmez bir dergidir." *Now*'ın yazarları arasında yalnızca kendisini anarşist olarak tanımlayan Woodcock, Read, Comfort, Denise Levertov, Kenneth Rexroth ve Paul Goodman gibi yazarlar değil, aynı zamanda George Orwell, Henry Miller, George Barker, Roy Fuller, Lawrence Durrell, An-

dré Breton, E.E. Cummings, Victor Serge ve William Everson gibi en fazla liberter olarak görülebilecek sol kanat yazarlar da vardı.

Aslında oldukça beklenmedik bir şekilde, II. Dünya Savaşı sırasında anarşizm geleneğinin yeni biçimlerde yorumlanması konusunda en büyük çeşitliliğin sergilendiği ülkeler İngilizce konuşulan ülkeler oldu. En yaratıcı görüşler Read ve Comfort gibi hiçbir zaman belirli bir gruba katılmamış, örgütlü hareket dışındaki -Britanya'da- yazarlardan geldi ve bu, anarşizmin daha ileride birçok yeni yöne açılacağına işaretini veren bir durumdu.

1940'larda anarşist perspektifler özellikle iki belirli yönde genişledi. Kropotkin'den beri liberter teorisyenler doktrinlerini güncel insan bilimlerinin doktrinleriyle ilişkilendirmeye çalışmışlardı ve 20. yüzyılın ortalarına doğru, *Karşılıklı Yardımlaşma*'nın yazarının düşüncelerinde biyolojinin tuttuğu yeri psikoloji aldı. Alex Comfort iktidarın psikolojisi üzerine yazılar yazdı -*Modern Devlette Otorite ve Suç* (Authority and Delinquency in the Modern State; 1950)- ve Herbert Read, Freud, Jung ve Adler'in görüşlerini estetik ve politik eleştiriye uyguladı; Erich Fromm -özellikle *Özgürlük Korkusu* (The Fear of Freedom)- ve Wilhelm Reich'in -özellikle Marie Louise Berneri'nin denemelerinde liberter sorunlara uygulandığı haliyle- öğretileri dönemin anarşist entelektüellerini özellikle etkiliyordu. Diğer yeni yön insanların özgürlüğe tahammül edebilmeleri ve onu kabullenebilmeleri için yeni tip bir eğitime duyulan ihtiyacın şiddetle hissedilmesi idi. Bu kabul kısmen anarşistlerin özgür okullara, özellikle Kuzey Londra'daki Burgess Hill'e pratik olarak katılmalarıyla, kısmen de yazıları aracılığıyla ifade edildi. Herbert Read'in *Sanat Aracılığıyla Eğitim* (Education through Art) ve *Özgür İnsanın Eğitimi* (The Education of Free Men) adlı eserleri birçok ülkenin okullarındaki öğretim yöntemleri üzerinde derin ve yaygın bir etki yaratmakla kalmadı, anarşistlere yeni bir devrimci teknik de sundu; Read, aklın eğitilmesi yerine duyguların eğitilmesini koyarak, okulların dönüştürülmesine ara-

çılığıyla, anarşistlerin uzun süredir hayal ettikleri barışçıl toplumsal dönüşüme ulaşılabilirliğini gösterdi. Kendileri de öğretmen olan Tony Gibson ve Tom Earley gibi diğer anarşistler, pratikten elde edilen anlayışları ortaya koyan önemli broşürler yazdılar.

Savaş sona ermeden Britanya'daki hareket bir dizi krizden geçti. Savaşın başında gizli bir Büyük Britanya Anarşist Federasyonu kurulmuştu; başlıca kolları Londra, Glasgow ve Kingston'daydı. 1944'te bir grup sendikalist, Federasyonun denetimini ele geçirdi ve Freedom Grubu hareketin yayınevini ve *War Commentary*'yi de alarak ayırdı. 1954'te sendikalistler sonunda Anarşist Federasyon'dan geri kalanı, 1968'e kadar *Direct Action*'ı yayımlayan ve sonra gençlerin isyanı anarşizmin perspektiflerini değiştirdiği için önemini kaybederek yok olan Sendikalist İşçiler Federasyonu'na dönüştürdüler.

Anarşist Federasyon'daki bölünmeden kısa bir süre sonra, *War Commentary*'nin dört editörü halkı ordudan soğutma suçlamasıyla savaş dönemine mahsus bir kanun gereğince tutuklandı. 1944'te savaşın sonunun görünmeye başladığı bir dönemde bu tür suçlamaların getirilmesi, komünistler dışındaki İngiliz Solunda infiale yol açtı. Editörlerden üçü - Vernon Richards, John Hewetson ve Philip Sansom - suçlu bulunarak dokuz ay hapis cezasına mahkûm edildiler. Buna karşılık anarşistler eşi görülmemiş bir popülerlik kazandılar; çünkü daha önce yalnızca *War Commentary*'nin dört bin abonesine ulaşan makaleler, mahkemede alıntılar yapılırca milyonlarca tirajı olan ulusal gazeteler tarafından yeniden basıldı. Marie Louise Berneri bir ayrıntı temelinde suçsuz bulundu ve George Woodcock'la birlikte savaşın sonunda adı *Freedom* olarak değişen *War Commentary*'nin editörlüğünü yapmaya devam etti ve Scotland Yard Özel Şubesi'nin, takibatın bir sonucu olarak izlediği, Britanya anarşizminin o dönemdeki merkezi olan Freedom Grubu'nun çökmesini önledi.

1945'teki anarşist mahkemesinin bir sonucu Freedom Press Savunma Komitesi'nin, kendini savaş dönemi kahun-

ları kapsamında keyfî bir şekilde hapsedilen ya da her türlü baskıya maruz bırakılan tüm insanları savunmaya adanmış, daha geniş bir Özgürlük Savunma Komitesi olarak devam etmesi oldu. Herbert Read başkanlığı ve örgütsel çalışma esas olarak anarşistler tarafından yapılmıyordu, ama George Orwell başkan yardımcısı olarak çalışmalara dahildi ve Julian Symons gibi bağımsız yazarların yanı sıra ILP ve Peace Pledge Union'ın önde gelen üyeleri de aktif roller aldılar; bu arada komitenin aynı zamanda basın özgürlüğünü korumanın da dahil olduğu çalışmaları, Harol Laski'den Henry Moore'a, Cyril Connolly'den Bertrand Russell'a, Augustus John'dan Osbert Sitwell'e kadar parasal yardımda bulunan ve destek sunan çok geniş bir entelektüeller, yazarlar ve sanatçılar yelpazesine hitap ediyordu. O dönemde Sivil Özgürlükler Ulusal Konseyi (NCCL) komünistlerin denetimi altındaydı ve çok sınırlı alanlar dışında hemen hemen hareketsizdi; Özgürlük Savunma Komitesi, NCCL'nin etkili bir organ olarak yeniden canlanması sonucu varlığının gereksiz hale geldiği 1940'ların sonlarına kadar bir açığı kapattı ve o zaman da sessizce faaliyetlerine son verdi. Özgürlük Savunma Komitesi, anarşistler, diğer liberter eğilimli gruplar ve bireyler arasındaki, daha sonra Britanya'da çok daha genel bir model halini alacak işbirliğinin ilk örneklerinden biriydi.

O dönemde Britanyalı anarşistler yoksulların barınma sorunlarına özel bir ilgi gösteriyorlardı. Daha 1944'te George Woodcock *Evlere ve Barakalara* (Homes andhovels) başlıklı bir broşür yayımladı ve Colin Ward 1945'te aktif bir şekilde Freedom Grubu'na katıldığı zaman, kent planlamasına ve kent çevresine ilişkin olarak o dönemin anarşistlerini, evleri olmayan ve bu sorunlarını çözmek için kullanılmayan ordu kamplarını işgal eden ve uzun süredir boş duran evlere taşınan erkekleri ve kadınları, dönemin ev işgalcilerini desteklemeye ve onları teşvik etmeye iten bir deneyimi beraberinde getirdi. Birkaç anarşist ev işgalcileri arasında etkindi ve bir bütün olarak hareket onların eylemlerini, anarşistlerin

Kropotkin'den beri savundukları türden doğrudan eylemler olarak selamladı.

1950'ler Britanya'da anarşizm için bir kış uykusu dönemi oldu. 1949'da Marie Louise Berneri öldüğünde ve George Woodcock Kanada'da yeni bir yaşama başlamak için ayrıldığında hareket iki önemli simasını yitirmiş oldu. Tirağı düşmekle birlikte *Freedom* çıkmaya devam etti ve *Freedom Press*'in savaş yıllarına özgü broşür ve kitap akışı kurudu. 1945'ten sonra yükselen kasvetli refah devletinde, sorunlar on yılın ilk yarısında olduğu gibi açık seçik değildi ve gençler İspanya İç Savaşı ve II. Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi etkilenmiyorlardı.

Ama 1960'larda her şey değişti. 1961'de Colin Ward'un başlattığı aylık anarşist düşünce ve öneri dergisi *Anarchy*'nin kurulması yeniden doğuşun ilk dikkate değer olayıydı; uzun dönemli sonuçları açısından belki de en önemli olayıydı. *Anarchy* 1970 yılının sonuna kadar on yıl boyunca Colin Ward'un editörlüğünde çıkmaya devam etti; bu tarihte ne yazık ki dergiyi bir propaganda gazetesine döür üstürerek öldüren başka editörlere teslim edildi.

Colin Ward, "zamanla birlikte değişim, ama ayak uydurarak değil," diye açıkladığı ilke temelinde *Anarchy*'nin 118 sayısının editörlüğünü yaptı ve 19. yüzyılın ortalarında sanayi devriminin ve ulus devletin yükselişinin yarattığı duruma, anarşistlerin Marksistlerden daha duyarlı ve daha özgün bir şekilde tepki vermeleri gibi, *Anarchy* de aslında tarihsel harekete doktriner bağlılıktan kaçınan ve zamanın kaçınılmaz akıntılarına duyarlı hale gelen yeni bir tür anarşizmi temsil etti.

Anarchy, Now tarzında edebi bir dergi değildi, ama çağdaş kültürün resim, sinema ve tiyatro gibi yönlerine canlı bir ilgi gösterdi, bu konulara sayılar ayrıldı ve Colin Word, Alan Sillitoe, Colin MacInnes, Simon Raven, Arnold Wesker, Adrian Mitchell ve Maurice Cranston dahil olmak üzere, dönemin bazı önemli genç yazarlarını da dergiye yazmaya ikna etti

1960'larda Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nın yeni pasifizmi geliştikçe, *Anarchy* onu yakından izledi ve kampanyanın anarşizmin uyum grupları örgütlenmesi anlayışının araştırılmasından neler kazanabileceğini, öte yandan böyle bir hareket içinde yer almanın anarşistlere getirebileceği etisini ve desteği gösterdi.

O dönemdeki Britanya hareketinin eğilimi dikkate alındığında, *Anarchy* doğal olarak eğitimin çeşitli yönleriyle çok ilgileniyor ve bu konuya sayılar ayrılıyordu. *Anarchy* gelmekte olan militan feminizm dalgasını hisseden ve bir erkek dünyasında kadınların sorunlarını derinlemesine tartışan ilk solcu dergilerden biri oldu. 1960'ların sonlarında barınmak yine bir sorun haline geldiği ve Britanya şehirlerinde yeniden ev işgalleri başladığı zaman *Anarchy* onları destekledi ve bu durumu kent sorunlarının derinlemesine araştırılması için bir fırsat olarak kullandı. Çevre ve ekoloji sorunlarına ve anarşist amaçlar bağlamında yeni teknolojilerin önemine hep daha fazla yer ayırdı. Ve kaçınılmaz olarak 20. yüzyılın ortalarında anarşistler için bir kahraman haline gelen bağımsız psikiyatr Wilhelm Reich'a bir sayı ayırdı.

Anarchy 1960'ların radikal meselelerine özellikle duyarlıydı. İki tam sayıyı ve birçok makaleyi öğrenci ayaklanmasına ve gençleri isyana iten nedenlere ayırdı, ama hiçbir grupta özdeşleşmedi, bu akılcıca bir tutumdur, çünkü öğrenci isyancıların oturmamış teorik temelleri vardı ve çoğunlukla eylemlerini yönlendirir gibi görünen liberter itkilere göre davranabilecekleri gibi otoriter Marksist hizipler tarafından da yönlendirilebilirlerdi. Sık sık öğrenci gruplarını kırıp geçiren şarlatanlık düzeyinin farkında bulunduğu, "Devrimi Oynamak" başlıklı bir konuya ayrılan sayıyla gösterildi. Yanlış devrim anlayışlarının karşısına *Anarchy*, bazen "kendin yap anarşizm" dediği bir şeyi koydu; dergi ve Colin Ward bununla, bir devrimi beklemeden, olduğu haliyle toplum içinde sürekli olarak anarşist ilkeleri eyleme dönüştürmenin fırsatlarını aramayı kastediyordu. Temeldeki düşünce şuydu: Hükümetler, özellikle de refah devletleri özgürlüğün, bireysel ve karış-

lıkl inisiyatifleri öylesine yok ediyorlardı ki, devrimi beklediğimiz takdirde doğal toplumsal itkilerin hepsi dumura uğramış olacağı için anarşistlerin hayal ettiği özgür toplumu yaratmak için çok geç olabilirdi. *Anarchy*, 1960' larda Britanya'da anarşizme duyulan olağanüstü sempatiyi, paralel bir seyir izleyen *Freedom*'dan, *Black Flag*, *Ludd* ve *University Libertarian* gibi sınırlı tabanları olan daha küçük dergilerden, kısacası o dönemde çıkan tüm yayınlardan daha fazla gözler önüne serdi; her Aldermaston March'ında kara bayrakların arkasında olacak, Londra ve diğer büyük şehirlerdeki gösterilerde göze çarpacak şekilde ve sık sık gürültüyle yer alacak güvenli ve çoğunlukla genç gruplarda kişileşti. Bu, radikal 1930'lardan son derece farklı bir ortamdı. Genç Britanyalı asiler II. Dünya Savaşı'ndan önceki on yılda komünistlere katılırken, 1960'larda daha çok anarşist oldular. Değişikliğe dikkat etmek gerekir; katılmaktan çok oluş, bir parti kimliğinden çok yürekten bir değişim. Genel ruh hali olarak doktriner ciddiyetin yerini isyancı neşe alma eğilimindeydi.

1960'larda çok sayıda genç için anarşizm bir başkaldırı dönemi, bir *rite de passage*'dı; beat'ler ya da hippiler gibi onlar da uzun süre bu durumu sürdürmediler. 1950'ler gibi 1970'ler de, hareketin, kararlılar çekirdeğine doğru küçülme eğiliminde olduğu bir dönemdi. Ama her seferinde hayatta kalan çekirdek daha genişti. 1980'lerde *Freedom*'ın sayfalarına baktığımda, radikal grupların popülerlikleri zirvede olmadığı zaman çıkardıkları türden, ihtiyatlı ve kısık sesli bir dergi görüyorum. Ama aynı zamanda ülke çapında, anarşist örgütlenmenin Londra ve Glasgow bölgeleriyle sınırlı olduğu kırk yıl öncesinde var olmayan anarşist faaliyetin işaretlerini de görüyorum. Şimdi *Freedom*'ın arka sayfalarına baktığım zaman, ülkenin her yerinde elliden fazla grubun adreslerini ve bazen yerel propaganda dergilerinin -Derby'de *Anarchist Times*, Glasgow'da *Clydeside Anarchist* gibi- ilanlarını görüyorum. Geçici bir geri çekilme döneminde olduğu

zaman bile anarşizm artık ayırt edilebilir bir azınlık hareketince temsil edilen politik bir teori olarak ciddiye alınıyor; Kropotkin'in parlak döneminden bu yana her zamankinden daha fazla.

Ashında Britanya anarşizminde yeni bir yükselmenin işaretleri de var. 1960'larda ilk 100 Komiteleri içinde aktif olan anarşistler Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nda, daha doğrusu savaş karşıtı harekete bir sivil itaatsizlik ögesinin girdiği her yerde etkili oldular. 1960'larda Angry Brigade gibi birkaç grupta sıradan sivil itaatsizliğin ötesine geçip, şiddetli sabotajlara girişme eğilimi söz konusu oldu, ama Brigade'ın tipik Britanyalı tarzındaki görece az sayıdaki eyleminde hiçkimse ölmedi. Ancak son yıllarda, anarşist basında bir miktar şiddet propagandası hâlâ hissedilse de, bu şiddet eyleme dönüşmemektedir; sınai kirlenmeye ve kentsel yayılmaya karşı ajitasyon yürüterek ve Thatcher Hükümeti'nin Büyük Kızkardeş politikalarına ve neo-emperyalist maceralarına karşı tepkilerinde işsiz ülke gençliği için bir nuknatis oluşturarak, güncel meselelere duyarlılığını koruyan bir harekette, Bakunin'den çok Gandhi'ye atfedilen yöntemler hâkimdir.

Amerikan anarşizminin iki geleneği vardır: Yerli ve göçmen. Kökleri 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar uzanan yerli gelenek son derece bireyciydi. 1870'lerin sonlarında Alman devrimci sosyalistleri arasında başlayan göçmen geleneği başlangıçta kolektivist, daha sonra ise anarşist komünistti.

Yerli gelenek büyük ölçüde Thomas Paine'in yazılarından, 19. yüzyıl başlarının sosyalist topluluk deneylerinden ve 1796'da Philadelphia'da çıkan Godwin'in *Politik Adalet*'inin Amerikan basımından kaynaklanmaktadır. Godwin'in erken dönem Amerikan edebiyatı ve politik düşüncesi üzerindeki etkisi büyüktü; en önemli Amerikalı öğrencisi Thoma

les Brockden Brown, Caleb Williams'ın karabasanını Amerikan romanının daha karanlık geleneklerine aktardı; *Politik Adalet*'te kutsallaştırılan parlak özgürlük ve adalet hayali ise Emerson ve Thoreau'nun yazılarında yankı buldu.

Emerson'a göre devlet ve yasaları her zaman özgürlüğün ve erdemin düşmanlarıydılar. Politik kurumların bizzat varlığı bireysel insan onurundaki bir çöküşü ima ediyordu.

Her gerçek Devlet çürümüştür. İyi insanlar yasalara gerektiği gibi itaat etmemelidirler... Vahşi özgürlük, demir bilinç geliştirir. Özgürlüğün olmaması, yasayı ve edebe uygunluğu güçlendirerek vicdanı uyuşturur.

Ama Emerson tam bir anarşist olarak görülemez. Onun için devlet kötü bir geçici çareydi, ama eğitim ve bireysel gelişim, akıllı insanın üretilmesi amacına ulaşılan kadar gerekli olabilecek bir geçici çaredir. "Devlet akıllı adamı eğitmek için vardır ve akıllı adamın görünmesiyle birlikte Devlet yok olur."

Thoreau devleti daha kesin olarak mahkûm eder ve birçok başka açıdan da anarşist modele Emerson'dan daha iyi uyar. Kendi maddi olmayan zenginliklerini yaratan bir maddi yoksulluk içinde, basit ve doğal bir şekilde yaşamaya yönelik mütevazı bir girişimin anlatısı olan *Walden*, toplumu basitleştirme, çağdaş yaşamın gereksiz karmaşıklıklarını çözme arzusundan esinlenmiştir; bunlar ise toplumsal yaşamın merkezileşmesi ve otoritenin parçalanması yönündeki anarşist talebin temelini oluşturur. İkisinin de gerisinde, tüm liberterlerin mekanik bir şekilde uygulanan kurallardan çok özgürce yükselen dürtülere güvenmelerine neden olan, insan yasasından farklı olarak doğal yasaya inanç yatar.

Thoreau'nun 1849'da yazdığı *Sivil İtaatsizlik Görevi Üzerine* (On the Duty of Civil Disobedience) otoriteye pasif ve ilkel direnişin klasik savunularından biri olarak kalmıştır; Thoreau'nun herhangi bir eyleme ilişkin nihai yargının kesin olarak bireyin vicdanının işi olarak gördüğünü ve hükümetin aczini net bir şekilde gösterdiğini ortaya koyar:

"En iyi hükümet en az hükmeden hükümettir" sözünü içtenlikle kabul ediyorum ve daha hızlı ve sistematik bir şekilde ona doğru gidildiğini görmek isterdim. Bunu sonuna kadar götürürsek, "En iyi hükümet hiç hükmetmeyen hükümettir"e varırız, ki ben buna da inanıyorum; insanlar buna hazır olduklarında sahip olacakları böyle bir hükümettir. Hükümet en iyi durumda geçici bir tedbirdir; ama genellikle hükümetlerin çoğu ve bazen bütün hükümetler, tedbir almaya uygun değildirler.

Thoreau'ya göre özgürlük yalnızca bir politika meselesi değildi ve Thoreau Bağımsızlık Savaşı'nın ülkenin insanlarını hem ekonomik olarak hem de ahlaki olarak kölelik durumunda bıraktığına inanıyordu. Cumhuriyetin *-res publica-* bir tamamlayıcısı olarak insanın özel durumuna *-res privata-* dikkat edilmesini istiyordu:

Bu ülkeye özgür mü diyoruz? [diye soruyordu acı acı]. Kral George'dan kurtulmak ve Kral Önyargı'nın köleleri olmaya devam etmek nasıl bir şeydir? Özgür doğmak ve özgür yaşamak nedir? Politik özgürlüğün, ahlaki özgürlüğün bir aracı olmaktan başka ne değeri vardır? Biz köle olma özgürlüğüyle mi yoksa özgür olma özgürlüğüyle mi övünüyoruz?

Thoreau en çok bireysel protestoyla ilgileniyordu; kitle ruhuna ilişkin içgüdüsel güvensizliği kolektif eylemden kaçınmasına neden oluyordu. "İlke temelinde eylem" ona göre kendi içinde "esas itibarıyla devrimci"ydi; herkes devletin yasasına göre değil kendi vicdanına göre hareket etmelidir ve böyle hareket eden John Brown gibi insanlara Thoreau sonsuz bir hayranlık duyuyordu. Her zaman canlı, engellenmemiş kişisel yargıya geri dönüyordu ve bu nedenle "zalim ölünün kurumları"ndan nefret ediyordu.

Thoreau asi ile sanatçı arasında hep tereddüt etti ve devlete karşı birey lehine en dikkate değer savunulardan bazılarını yazdıysa da, bu tür duygulara kapsamlı bir pratik ifade vermeyi başkalarına bıraktı.

Toplumsal bir doktrin olarak Amerikan bireyci anarşizmine bu noktada geliyoruz. Bu, Ütopyacı toplulukların par-

lak günlerinde, Owen'cılarının, Fouriercilerin, Icarianların ve bir sürü küçük dinsel ve politik mezhebin genç Amerika Birleşik Devletleri'nin geniş topraklarında ideal dünyalarının prototiplerini yaratmaya çalıştıkları dönemde başlar. Sosyalist kolonilerin çoğu katı Ütopyacı örgütlenme teorilerine dayanıyordu; Owen, Cabet ve Fourier'nin başlıca mirasçısı olan Considérant gibi liderler mümkün olan her ayrıntıda, adil bir topluma ilişkin önceden belirlenmiş planlarını hayata geçirecek model köyler yaratmaya çalıştılar. Kaçınılmaz olarak, topluluğun başarısının, esin kaynağı olan bir projenin doğru bir şekilde uygulanmasına bağlı olduğu savunulduğu için, kurallar ve katı bir disiplin olmalıydı. Kendi yargılarının esasen doğru olduğuna inanmaları Owen ve Cabet gibi insanları yaratıcı otokratlara dönüştürdü ve bu toplulukların birçoğunun sonunu otokrasi ile kızgın isyanın diyalektiği getirdi.

Robert Owen'ın New Harmony kolonisinde bu sürecin işleyişini kederle izleyen kişilerden biri, yetenekli müzikçi ve mucit Josiah Warren'dı. Warren 1827'de Owen'ın yolunun kooperatif yaşam sorunlarını çözmek için doğru yol olmadığına kesin olarak inanarak New Harmony'yi terk etti.

Görüş, zevk ve amaç farklılığı uygunluk talebine orantılı olarak *artıyor* gibiydi [diyordu, sonradan New Harmony'nin başarısızlığının nedenlerini analiz ederken]... Doğanın kendi içkin çeşitlilik yasasının bizi zapt ettiği ortaya çıktı... "Birleşik çıkarlarımız", kişilerin bireylikleri, koşullar ve kendini koruma içgüdüleriyle doğrudan savaş halindeydi... kişilerin ve çıkarların teması oranında ayrıcalıkların ve uzlaşmaların kaçınılmaz olduğu açıkta.

Warren genel olarak kooperatif topluluk düşüncesini terk etmedi. Hayatı boyunca toplumsal değişimin yolunun, erkeklerin ve kadınların pratik deneyimle, birlikte nasıl yaşayacaklarını öğrenmelerinde yattığına inandı. Ama New Harmony'den çıkardığı dersleri hiç unutmadı ve bu sayede kaimca haklı olarak ilk Amerikalı anarşist olarak görülmesine neden olan bireyin egemenliği teorisini geliştirdi. Bireyin

topluma uyması gerekmediğini, toplumun bireye uyması gerektiğini ileri sürüyordu.

Toplum, HER BİREYİN EGEMENLİĞİNİ bozulmadan koruyacak hale getirilmelidir. Her birey her zaman kendi kişiliğini, zamanını ve mülkiyetini, duygularının ya da yargısının emrettiği gibi, BAŞKALARININ KİŞİLİKLERİNİN YA DA ÇIKARLARININ MÜDAHALESİ OLMADAN kullanmak üzere özgür bırakmayacak tüm kişilik ve çıkar bileşimlerinden, bağlantılarından ve tüm diğer düzenlemelerden kaçınmalıdır.

Warren, New Harmony'nin yıkılmasının nedenlerini araştırırken, bu nedenlerin mülkiyet sorunuyla yeterince ilgilenilmemesi çevresinde toplandığı sonucuna vardı. Çıkar-samaları, birkaç yıl sonra Fransa'da Proudhon'un bağımsız bir şekilde vardığı sonuçlara şaşırtıcı bir şekilde benziyordu. Bir kişinin bireysel olarak üzerinde hak sahibi olduğu şey, emeğinin maddi sonucuydu. Ama uygarlığın karmaşıklığı, her bireyin kendine yeterli bir şekilde yaşamasını olanaksız kılmıştı; işbölümü göz ardı edilemeyecek bir gerçeklikti ve insanlar arasındaki ekonomik ilişkiler işbölümüne dayanmak zorundaydı. Warren bu nedenle "emeğe karşılık emek" formülünü benimsedi ve Owen'ın saate-saat temeline dayanan emek zamanı mübadelesi önerisini, bireylerin, bir kişinin işi zamana bağlı olmaksızın açık bir şekilde bir diğerinin işinden daha fazla gayret gerektirdiği durumlarda bir tür ayarlama üzerinde anlaşmalarına izin veren bir esneklikle uygulamaya koymanın bir yolunu bulmaya çalıştı.

Warren, New Harmony'den Cincinnati'ye döner dönmez, Zaman Dükkânı adını verdiği ilk deneyini başlattı. Malları maliyetine satıyor ve müşterilerinden, kendi mesleklerinde dükkân sahibine denk bir süre hizmet vereceklerini vaat eden emek senetleriyle ödeme yapmalarını istiyordu. Böylelikle müşterilerini emek temelinde mübadele düşüncesi yönünde eğitmeyi ve bir Karşılıklı köyler zinciri kurma planına katılmaya istekli gönüllüler kazanmayı umut ediyordu. Zaman Dükkânı üç yıl devam etti ve Warren deney sonucunda planının işleyebileceğine ikna oldu. Sonradan iki yıl daha

baskı makinasının ilk dizaynına benzer bir şey üzerinde çalışarak geçirdi ve stereotip patentlerinden elde ettiği gelirlerden 1833'te *The Peaceful Revolutionist* adlı dergiyi başlatmak için yeterli parayı biriktirdi. Dikkatli bir şekilde planlanmış eylem programının son aşaması, düşünceleri yayınları aracılığıyla tanınır tanınmaz model bir köy kurmaktı.

Warren ve bir grup öğrencisi 1834'te Ohio'da bir arazi satın aldılar, kendi evlerini yapan ve emeğe-emek mübadelesi temelinde kooperatif bir bıçkışhaneyi işleten yarım düzine kadar aileyle Adalet Köyü'nü kurdular. Owen'cı ve Fourierci toplulukların hiyerarşik yapısı, basit karşılıklı anlaşmalar lehine terk edilmişti ve aslında bu Winstanley'in hemen hemen iki yüzyıl önce St. George's Hill'deki girişiminden bu yana ilk anarşist topluluktur. Başarısızlığı, kendini kanıtlamak için bile pek zaman bulamayan mübadele sisteminin çökmesine değil, hastalığa bağlıydı, çünkü deniz seviyesinden pek yüksek olmayan yerleşim bölgelerinde sıtma vardı ve son bir grip salgını topluluğun sonu oldu.

Warren girişimlerinden vazgeçmeyecek kadar inatçıydı ve teorilerinin esasen uygulanabilir olduğuna çok inanıyordu. 1846'da büyük ölçüde düş kırıklığına uğramış Fouriercilerden oluşan Ütopya adlı ikinci bir koloni kurdu. Burada tuğla fırınları, taş ocakları ve bıçkışhaneler Warren'cı bir temelde işliyordu ve topluluk hemen hemen yirmi yıl toplumdan bağımsız kaldı. Koloninin örgütlenmesine gelince, saf bireyci anarşizme olabildiğince yakındı. 1848 baharında Warren şöyle yazıyordu:

Bütün işleyiş Bireyci temele o kadar yakındı ki yasama için tek bir toplantı yapılmadı. Her bireyin kendisi ve kendi işi için yaptıkları dışında, örgütlenme yoktu, süresiz olarak devredilmiş iktidar yoktu, "Anayasa" yoktu, "yasalar" ya da "talimatnameler," "kurallar" ya da "Tüzükler" yoktu. Subaylara, rahiplere, peygamberlere başvurulmadı; bunlara talep yoktu. Birkaç toplantı yaptık, ama hep dostça sohbet, müzik, dans ya da başka toplumsal ve hoş eğlenceye yönelik olarak. Davranışlarımızda temel aldığımız ilkelere ilişkin tek bir seminer verilmedi. Bu

gerekli değildi; çünkü (bir hanımın geçen gün işaret ettiği gibi) "konu bir kez söylenip anlaşıldıktan sonra, konuşacak bir şey kalmıyor"; ondan sonra her şey eylem.

Ütopya, yüz kadar sakini ve birkaç küçük tahta işleme sanayisiyle, 1860'lara kadar yirmi yıl Karşılıklı bir köy olarak var oldu. Warren'ın 1850'de başka bir topluluk kurmak için ayrılmasından sonra da devam etti. Karşılıklı niteliğini yine en az yirmi yıl koruyan Long Island'daki Modern Zamanlar adlı bu topluluk da sonunda Ütopya gibi, kooperatif eğilimleri olan az çok normal bir köye dönüştü. İki girişim de tam bir başarısızlık sayılamaz, ama ikisi de başarısını büyük ölçüde Amerikan toplumunun o dönemdeki akışkanlığına borçluydu ve iç savaştan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu kısımlarında toplum daha istikrarlı hale gelince çökmek yerine çözülme eğilimi sergiledi.

Stephen Pearl Andrews ve Lysander Spooner, Warren'ın ortaya attığı düşünceleri çok geliştirdikleri halde, Warren teoriiyi bu kadar yoğun bir şekilde pratikle birleştirdiği için Amerikan bireyci anarşistlerinin kuşkusuz en önemlisidir. Daha sonra, daha çok William B. Greene'in etkisiyle Proudhon'un Karşılıklı ABD'ye girdi v. yerli bireyciliğe benzerliği hemen anlaşıldı. Proudhoncular küçük bir grup olarak kaldılar, ama onlar da Warren'ın öğrencileri de, para reformunu öne çıkartan Amerikan Popülist düşüncesine büyük katkılarda bulundular.

Sonraki yıllarda önde gelen Amerikalı bireyci anarşist, 1878'de *Radical Review*'yu, üç yıl sonra da *Liberty*'yi kuran Benjamin R. Tucker'dı. *Liberty* 1907'de Tucker'ın matbaası yanana kadar devam etti. Tucker'ın düşünceleri; pek az özgün düşünce ilave edilmiş olarak Warren ve Proudhon'un bir senteziydi ve o belki en çok da korkusuzca *Liberty*'yi yerli Amerikan radikalizmi için bir tartışma platformu haline getirmesi açısından önemliydi; H.L. Mencken, George Bernard Shaw (*Liberty*'nin yazarlarından biri) ve Walt Whitman'ın hayranlığını kazanmıştı. Walt Whitman, "Onu seviyorum; cesaret iliklerine işlemiş" diyordu. Tucker kendini bilimsel

bir anarşist olarak adlandırıyor; hayatı boyunca bireyciliğini korudu ve -özgürlüğün herhangi bir tür komünizmle uyumsuz olduğuna inandığı için- anarşizmin hem kolektivist okullarına hem de esasen ahlâk dışı kabul ettiği eylemle propaganda savunurlarına karşıydı. *Liberty*'nin kapanmasıyla birlikte, yerli bireyci anarşizm geleneği hemen hemen sona erdi. Tucker 1939'da seksen beş yaşında Monaco'da öldü; son yıllarında kafasına kuşklar musallat olmuştu ve hâlâ anarşizmi "insanlığın ilerlediği bir hedef" olarak gördüğü halde, bu hedefe giden yolun keşfedildiğinden kuşkuluydu.

Daha önce de belirttiğim gibi, yerli bireyci anarşistlerle göçmen anarşistler arasında pek az doğrudan bağlantı vardı. Bunun nedeni bireycilerin dar görüşlülükleri değildi. Lysander Spooner da William B. Greene de I. Enternasyonal'in üyesi olmuşlardı; Tucker Proudhon'u ve Bakunin'i İngilizce'ye çevirmişti ve başlangıçta Kropotkin konusunda çok coşkuluydu, 1883'te Lyon duruşmasına *Liberty*'de büyük yer ayırmıştı. Onu ve arkadaşlarını göçmen anarşistlerden ayıran, baştan itibaren hareketlerini damgalayan ve sakatlayan şiddet kültürüydü.

Göçmen anarşizminin yükselişi 1880'de Sosyalist İşçi Partisi'nde devrimciler ve reformistler arasındaki bölünmeyle başladı. Bu parti çoğunlukla Alman göçmenlerinden oluşuyordu ve isyancılar bile teorik olarak Marksist'ler, bu nedenle New York, Chicago ve başka büyük şehirlerde Sosyalist Devrimci Kulüpleri kurmaları yalnızca anarşizmin sahneye çıkışının başlangıcıydı. Sosyalist Devrimcileri anarşist kampa götüren olay 1881 Anarşist Enternasyonal Kongresi'ydi. Vekâleten temsil edildikleri halde ABD'deki Alman gruplarından hiçbir delege fiilen kongreye katılmadı; kongrenin Amerika'da bu kadar önemli görülmesinin nedeni belki de uzaklığın ve hayal gücünün birleşimiydi. Kongrede kurulan ve aslında hayali bir varoluşa sahip olan yeni Enternasyonal New York ve Chicago'dan güçlü ve harikulade bir örgütlenme olarak görülüyordu. Sonuç olarak, 1881 yılının sonunda ABD'de Enternasyonal'e bağlılığını ilan etmiş iki Federasyon

vardı. Doğu ve Orta-Batı'daki on dört şehirden gelen Sosyalist Devrimcilerin Chicago'daki bir toplantısında Kara Enternasyonal olarak da bilinen Uluslararası İşçi Birliği oluşturuldu, bu Birlik esas olarak Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan gelen göçmenlerden oluşuyordu. Uzun tartışmalardan sonra politik faaliyete karşı olduğunu ilan etti ve kararları açık bir şekilde şiddet kullanımını öngörüyordu.

Öte yandan San Francisco'daki bir grup Amerikalı, Burnette G. Haskell liderliğinde, yine Londra Enternasyonal'i'ne bağlı olan ve kendisini Uluslararası İşçi Birliği ya da Kızıl Enternasyonal olarak adlandıran, dokuzar kişilik küçük, kapalı gruplardan oluşan eski komplocu sistem temelinde örgütlenmiş gizli bir örgütlenme oluşturdular. Haskell Kaliforniya'daki Çinlilere karşı hareketi de destekleyen varlıklı bir avukattı ve gerçek anarşizmle bağlantıları ciddiye alınmayacak kadar önemsizdi.

Doğu'daki Devrimci Sosyalistlerin Marksizm ile anarşizm arasında seçim yapma konusundaki tüm kuşkuları 1882'de Johann Most'un gelişiyi birlikte dağılmış gibi görünüyordu. Most hemen New York'ta *Die Freiheit*'i kurdu ve devrimci grupların bulunduğu tüm şehirlerde bir konuşma turuna çıktı. Etkileyici gazeteciliği, ateşli hitabeti ve şiddeti Nechayev'e rakip olabilecek bir coşkuyla savunması, yaklaşan olaylar üzerinde en kötü etkiyi yarattı.

Devrimci şiddet Most'ta öylesine saplantı halindeydi ki, Jersey City'deki bir patlayıcı madde fabrikasında adını gizleyerek iş buldu ve daha sonra iyi amaçlarla bomba yapımı ve kullanımı, soygunculuk ve kundakçılık üzerine ve Borgias'ın daha önceden bildiği zehirbilimin bazı yönleri üzerine bir elkitabı olan *Revolutionäre Kriegswissenschaft* başlıklı garip bir broşür yazdı. Bu broşür, *Die Freiheit*'taki dinaniti göklere çıkaran yazılarla ve nitrogliserin imal etmenin kolay yolları üzerine makalelerle desteklendi. Most bütün bunları kötü niyetli ve tamamen sorumsuz bir çocuğun sinsi coşkusuyla tartışıyordu. Bu tür yöntemleri kendisi hiç kullanmadı

ve muhtemelen hiçbir zaman kullanmaya niyetlenmedi; bunu başkalarına tavsiye ediyordu ve 1886'da Chicago'da ortaya çıkan trajedideki sorumluluğu kesinlikle çok büyüktü.

Chicago, kuşkusuz şehrin sert sınai mücadeleleri ve polis gücünün ünlü vahşeti nedeniyle göçmen anarşizminin köklerinin en güçlü olduğu merkezdi. 1883'te Pittsburgh'da yapılan Enternasyonal'in ikinci kongresine Chicago diğer şehirlerden daha fazla delege gönderdi ve Pittsburgh'daki tartışmalardan sonra Chicago'daki hareket hem üye sayısı hem de etkinlik açısından ani bir yükselişe geçti. Chicago gruplarındaki anarşistlerin sayısı muhtemelen 3000 kadardı, Enternasyonal'in toplam Amerikalı üye sayısı ise 6000'di. Çoğu Alman ve Çek'ti, ama aynı zamanda parlak hatip Albert Parsons'ın liderliğinde, yüz üyeli güçlü bir Amerikan grubu da vardı. Ama grupların üye sayısı kendi başına, 1883 ile 1886 arasında anarşistlerin Chicago'da yönlendirebilecekleri tabana ilişkin tam bir fikir vermez; Enternasyonal'in şehirde beş dergi -bir günlük Almanca gazete, iki haftalık Almanca gazete, bir haftalık Çekçe dergi ve on beş günlük İngilizce dergi *Alarm*- yayımlaması bu konuda herhalde daha iyi fikir verir. Bu beş derginin toplam tirajı 30 000'in üzerindeydi. 1883'te Enternasyonal'in etkisi altında bir Merkezi İşçi Birliği kuruldu ve 1886 başında şehirdeki örgütlü işçilerin çoğunun desteğini kazanmıştı bile.

Baharda Sekiz Saat Hareketi başladığı zaman, Enternasyonal fiilen önderdi ve 65 000 işçi greve gitti ya da işverenlerin lokavt uygulaması sonucu işsiz kaldı. Bu arada iki taraf da sürekli olarak şiddet duygularını tahrik ediyordu. Polis grevcilere ve göstericilere vahşice davranmaya devam etti. Enternasyonal yüksek sesle karşı şiddet çağrısında bulundu. 1885 Ekim'inde Merkezi İşçi Birliği anarşist August Spies'in önerisini kabul eden bir kararı çıkarttı:

Ücretli sınıfı, sömürücülerinin karşısına etkili olabilecek tek aracı -*Şiddet*- çıkarabilmek için acilen silahlanmaya davet ediyoruz!

18 Mart 1886'da Enternasyonal'in Almanca günlük gazetesi *Die Arbeiter Zeitung* şöyle diyordu:

En kısa zamanda kanlı bir devrim için harekete geçmezsek, çocuklarımıza sefalet ve kölelikten başka bir şey bırakamayız. Bu nedenle hazır olun! Tam bir sükunet içinde Devrim için hazırlanın!

1 Mayıs yaklaştıkça, mücadelenin merkezi, işçileri çıkarın ve grev kırıcıları işe alan, ayrıca onları korumak için 300 silahlı Pinkerton tutan McCormick Harvester Works oldu. Fabrikanın dışında düzenli toplantılar yapılıyordu ve polis düzenli olarak toplantıları dağıtıyordu. 3 Mayıs'ta polis kalabalığa ateş açtı ve birkaç kişiyi öldürdü. Ertesi gün Haymarket Meydanı'nda bir protesto gösterisi yapıldı. 200 polis meydana yürüdüğü zaman yağmur yağmaya başlamıştı ve kalabalık sessizce dağılıyordu. Yandaki bir sokaktan bir bomba atıldığında gösteriyi henüz dağıtmaya başlamışlardı. Polis kalabalığa ateş etmeye başladı, bazı işçiler ateşe karşılık verdiler, polisler şaşkınlıkla birbirlerine ateş ediyorlardı ve her şey bittiğinde çoğu patlama nedeniyle yedi polis ağır yaralanmıştı, muhtemelen bunun üç katı kadar gösterici ölmüştü, ama gerçek sayı hiçbir zaman açıklanmadı.

Ardından anarşistleri toplamaya başladılar ve aralarında *Alarm*'ın editörü Parsons ve *Die Arbeiter Zeitung*'un editörü Spies'in da bulunduğu sekiz yerel lider cinayetle yargılandı. Bu adamlardan herhangi birinin bombayı attığını kanıtlamak için hiçbir girişimde bulunulmadı. Soruşturma onların devrimci inançlarını ve bulmakta sıkıntı çekmedikleri şiddet vaazlarını ortaya koymak konusuna yoğunlaştı ve yedisi ölüme mahkûm edildi. Dördü asıldı. Asılmayanlar birkaç yıl sonra Vali Altgeld, davanın soruşturulmasını isteyip, suçlulardan herhangi birinin bombalama olayına karıştığını gösteren hiçbir kanıt bulunamaması üzerine serbest bırakıldılar. Dört adamın öldürülmesine neden olan adli bir emel yetişlenmişti.

Ama Chicago anarşistlerinin maruz kaldıkları ve onları

işçi hareketinin klasik şehitleri arasına sokan adaletsizliğin kabul edilmesi bir noktayı gizleme eğilimindedir. Söylediğim gibi Haymarket bombasını kimin attığı hiçbir zaman anlaşılamadı. Bir *ajan provokatör* olabilirdi. Frank Harris'in olay hakkında yazdığı *Bomba* (The Bomb) adlı romanda ileri sürdüğü gibi tanınmayan bir anarşist de pekâla olabilirdi. Ama 1883 ve 1886 arasındaki kritik yıllar boyunca Chicago anarşist dergilerinden ve Most'un *Die Freiheit*'ından koro halinde şiddet övgüleri yükselmemiş olsaydı, bomba hiçbir zaman atılmayabilir ve Parsons, Spies ve yoldaşları asılmayabilirdi.

Chicago Olayı her türden anarşizme karşı popüler Amerikan önyargısının başlangıcı oldu. Sonraki yıllarda ABD'deki anarşistler şiddete çok az eğilim gösterdiler, ama ne yazık ki karışıklıkları birkaç olayın ikisi o kadar ses çıkardı ki anarşizme yönelik genel ve yaygın antipatiyi çok arttırdı. 1892'de Rus Alexander Berkman, Homestead çelik grevi sırasında Pinkerton adamlarının grevcileri öldürmelerine misilleme olarak bankacı Henry Clay Frick'i vurmak için başarısız bir girişimde bulundu. 1901'de ise Polonyalı bir genç olan Leon Czolgosz, Başkan McKinley'i vurdu ve öldürdü. Czolgosz altmış yıl sonra bile hâlâ anlaşılmaz bir figürdür. Duruşmada anarşist olduğunu ileri sürerek Ravachol ve Henry gibi tam bir stoacılıkla davrandı. Ama hiçbir anarşist gruba dahil değildi ve kısa bir süre önce Chicago'daki liberter dergi *Free Society* tarafından casus olarak ilan edilmişti. Büyük ihtimalle dünyanın adaletsizliği üzerine tek başına düşünmüş ve bağımsız bir şekilde kendisine nefret ettiği sistemin kişileşmiş hali gibi görünen, görece zararsız McKinley'i öldürerek simgesel bir eylem yapmaya karar vermiş bir nevrotikti. Polis, anarşist grupları ve Emma Goldman gibi ünlü anarşistleri bu olaya karıştırmak için elinden geleni yaptıysa da başarılı olamadı.

Ancak McKinley'nin ardından başkan olan Theodore Roosevelt'in gözünde Czolgosz tipik anarşist haline geldi ve bu olay Amerika'nın, görüşleri ne olursa olsun politik mültecileri barındırma geleneğini 1903'te terk etmesine yol açtı;

1903'te yabancı anarşistlerin Amerika Birleşik Devletleri'ne girmesini yasaklayan kanun kabul edildi.

Ülke içindeki anarşist hareket bu sansasyonel ve trajik olaylar serisinden kaçınılmaz bir şekilde etkilendi. Haymarket Olayı anarşizmin sınırlı bir kitle tabanını yönlendirebildiği kısa dönemin sonu oldu. Kara Enternasyonal dağıldı ve dergilerinin çoğu yok oldu. Yerli Amerikan işçileri her zannankinden daha uzak durmaya başladılar ve 1887'den itibaren anarşizm esas olarak göçmenlerin ve göçmen çocuklarının hareketi haline geldi. Almanlar bile uzaklaştılar ve Most, 1906'da ölümünden sonra yok olan *Die Freiheit*'ı ayakta tutmak için çok uğraştı. Anarşizm esas olarak büyük şehirlerin Yahudi nüfusu arasında, İtalyanlar arasında ve çarlık zulmünden kaçan Rus mültecileri arasında yaşamaya devam etti. 10 000 üyesiyle Rus İşçileri Birliği ve büyük bir Yahudi gruplar federasyonu dışında, küçük ve görece yalıtılmış çevrelerin hareketi haline geldi. Trajediden sonra Chicago'dan ayrılan Rus Emma Goldman, Alexander Berkman ve İtalyan Carlo Tresca gibi birkaç dinamik şahsiyet, anarşist doktrinleri kamuoyunun gözünde canlı tuttular ve -Emma Goldman'ın 1906'dan 1917'ye kadar devam eden *Mother Earth*'ü ve Berkman'ın 1916'dan 1917'ye kadar kısa ama hareketli bir varlık gösteren *Blasf*'i gibi- en iyi dergileri bu seçkin bireyler çıkardılar. Berkman *Anarşizmin ABC'si* (The ABC of Anarchism) ile liberter literatüre küçük bir klasik kazandırdı. Emma Goldman duygusal hitabeti, olağanüstü cesareti ve popüler olmayan davaları coşkuyla savunmasıyla gerçekten de tek başına anarşist hareketin sağlayabileceğinden daha geniş bir çerçeveye aittir, çünkü doğum itibarıyla Rus olmakla birlikte Goldman çok geniş bir anlamda Amerikan radikalizminin en iyi geleneklerini temsil ediyordu. İfade özgürlüğü hakkı için düşünün bir kalabalığı karşısına aldı, doğum kontrolünü savunması nedeniyle hapishaneye girdi ve Amerikan halkına İbsen ve çağdaşlarının tanıtılmasında yardımcı oldu.

Bu dönemde birçok bireysel anarşist Yahudi ve İtalyan

göçmeni işçilerin sendikalarda örgütlenmesi ve devrimlere yöneltmesi konusunda etkindi, ama 1912'de geleceğin komünist lideri William Z. Foster Fransız CGT'sinden ilham alarak ölü doğan Kuzey Amerika Sendikalist Birliği'ni kurduysa da gerçek bir anarko-sendikalist hareket ortaya çıkmadı. 1905'ten sonra işçi örgütlenmesiyle ilgilenen anarşistler bir ölçüde Fransız sendikalizminden etkilenen IWW'ye (Industrial Workers of the World: Dünya Sanayi İşçileri) katılma eğilimindeydiler. Ancak, bu kaotik örgütlenmedeki gruplardan yalnızca birini oluşturuyorlardı ve hiçbir zaman denetimi ele geçiremediler. Aslında enerjisini ve yöntemlerini çoğunlukla Amerikan sınırının sert geleneklerinden alan IWW en fazla anarşizme paralel bir hareketti. Tamamen liberter kabul edilemeyeceği kadar çok Marksist unsur içeriyordu ve Tek Bir Büyük Sendika düşüncesi anarşistlerin coşkuyla savundukları yerellik ve ademi merkezîyetçilik ideallerine temelden karşıydı.

Birinci Dünya Savaşı, Rus Devrimi ve 1919 Palmer baskınlarında doruğuna ulaşan anti-radikal baskı, Amerika'da anarşizmden geri kalanlara darbesini indirdi. Emma Goldman ile Berkman'ın savaş yıllarında başlattıkları Zorunlu Askerliğe İlayır Birliği 1917'de kapatıldı ve üyelerinin birçoğu hapsedildi. Aynı yıl Şubat Devrimi binlerce anarşist için Rusya'ya dönme işaretiydi ve 1919'da aralarında Emma Goldman ve Alexander Berkman'ın da bulunduğu, özellikle Doğu Avrupa'dan ve İtalya'dan gelmiş yüzlerce anarşist ülkelerine geri gönderilmeye başlandılar. Öte yandan başka ülkelerde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde de birçok genç anarşisti ve sendikalisti saflarına çeken komünizmin ilerlemesi vardı.

Savaşlar arası on yıllarda Amerikan anarşizminden geri kalanlar, militanlık dönemini geçiren, misyonerlik itkilerini yitiren ve kendi içine kapalı hareketsizliğe gömülen mezheplere özgü bir duruma girdiler. Bugün de olduğu gibi ülkede binlerce anarşist vardı ve Yahudi *Freie Arbeter Shtimme* ve İtalyan *l'Adunata dei refrattori* gibi dergiler çıkmaya devam

ediyordu. Ama Buhran yıllarında, geçmişte anarşistlerin ve IWW'nin oldukça farklı bir niyetle alacakları inisiyatifi komünistler aldı. Anarşist gruplar büyük ölçüde bağılıklarını koruyarak yaşanan toplumsal ve eğitsel çevreler haline geldiler ve zarar verememeleri için sınırdışı edilen Goldman ve Berkman'ın ya da kendi kendini Avrupa'nın son mutlak prensliğinde sürgüne mahkûm eden Benjamin Tucker'ın yerini alacak yeni ve hareketli şahsiyetler yoktu.

Ancak Amerikan anarşizmi savaşlar arasındaki çöküş döneminde bile dünyanın öfkelerini ve hayranlığını çeken bir trajediye yol açtı; tabii ki Sacco ve Vanzetti Davası'ndan söz ediyorum. Bu sevimli idealistlerin kanıtlanamayan haydutluk suçlamalarıyla ölüme mahkûm edilmeleri ve nihayet 1927'de Massachusetts Eyaleti'nde dünya çapındaki protestolara rağmen elektrikli sandalyeye gönderilmelerine kadar geçen yedi yıllık ıstırapları Amerikan tarihinin ve uluslararası tarihin parçası haline geldi ve o kadar sık anlatıldı ki burada ayrıca söz etmeye gerek yok. Sacco ve Vanzetti hukuki sürecin uzun zulmüne öylesine bir onurla tahammül ettiler ve Vanzetti'nin, ölüm cezasının verildiği duruşmada yaptığı konuşma öylesine etkileyiciydi ki, bu konuşma bütün bir Amerikalı kuşağın kalplerinde ve vicdanlarında yer etti ve hâlâ anarşizmin birçok kişi için politik bir doktrinden daha fazla bir şey olmasına neden olan inancı bugün bile dile getirmektedir.

Böyle bir şey olmasaydı, sokak köşelerinde beni küçümseyen adamlarla konuşarak yaşamımı geçirebilirdim. Fark edilmeden, tanınmadan, başarısız biri olarak ölebilirdim. Bugün başarısız değiliz. Bu bizim kariyerimiz ve zaferimiz. Hayatımız boyunca hoşgörü, adalet, insanın insanı anlaması için, bugün tesadüfen yaptığımız işi yapamazdık. Sözlerimiz hayatlarımız acılarımız, hiçtir! Hayatlarımız alınıyor -iyi bir ayakkabıcı ile yoksul bir balıkçının hayatları- hepsi bu! Son an bize ait; bu ıstırap bizim zaferimiz!

Britanya'da olduğu gibi ABD'de de 1940'larda, büyük ölçüde savaşa karşı direnişin bir sonucu olarak anarşizm ve

den canlanmaya başladı. Tecrübeli Yahudi ve İtalyan grupları kendi dillerinde dergilerini yayımlamaya devam ederken, yeni katılanlar aralarında yazarların ve sanatçıların da bulunduğu genç entelektüellerden oluşuyorlardı; çoğu askerlik hizmetinin vicdani reddiyle devlete direnmeleri nedeniyle anarşizme gelmişlerdi.

New York, civarı ve Pasifik kıyısı yeniden doğuşun başlıca bölgeleriydi. New York'ta David Wieck ile Paul Goodman'ın da dahil olduğu bir grup arkadaşı, daha sonra *Resistance* adını alacak olan *Why*'ı çıkarmaya başladılar; bu arada New York'un kuzeyinde Holley Cantine ve Dachine Rainer anarşist teori ve edebi yaratım dünyalarını birleştirmeye çalışan ve bir ölçüde başarılı olan *Retort* adlı anarşist bir dergi yayımlıyorlardı. Dorothy Day'in liderliğindeki *Catholic Worker* grubu, özellikle kendisini "tek kişilik devrim" olarak ilan eden ve vergi kurumlarına yönelik çok yankı yapan direnişiyi le Gandhi'nin kararlı bir şekilde hareket eden tek bir kişinin binlerce kişiyi uyandırabileceği inancına yeni bir yön veren Ammon Hennacy'nin temsil ettiği bir Hristiyan anarşizmine yöneldi. Göze çarpan yeni bir taraftar *Partisan Review*'nin eski editörü Dwight Macdonald'dı; Macdonald 1944'te felsefi anarşizm ve pasifizmin dergisi olarak *Politics*'i kurdu ve aralarında George Orwell, Ignazio Silone ve Simone Weil'in de bulunduğu bazı önemli yazarları dergisine çekti. Macdonald 1957'de radikal deneyimlerini *Bir Devrimcinin Anıları* (Memoirs of a Revolutionist) adıyla yayımladığında Kropotkin'den bir kitap adını ödünç almış oldu.

Kaliforniya'da faaliyetin esas merkezi San Francisco'ydu, ama ikinci bir odak noktası, koşulların bir araya getirdiği birkaç genç şairin aralarında en çok göze çarpan William Everson'dı- liberter eğilimli en az iki dergi yayımladıkları ve San Francisco'daki benzer fikirlere sahip edebiyatçılarla temas kurdukları, Oregon Waldport'taki vicdani redçiler kampıydı. San Francisco bu tür faaliyetler için uygun bir ortam sunuyordu, çünkü orada FVV'den kaynaklanan bir işçi sınıfı radikalizmi geleneği vardı; birçok İtalyan anarşisti bağ ve

meyve bahçeleri oluşturdular ve uzun süredir anarşizmi benimsemiş olan şair Kenneth Rexroth'un liderliğinde güçlü bir edebi hareket ortaya çıktı. Rexroth'un 1940'ların başında kurduğu San Francisco Anarşist Çevresi, tecrübeli İtalyan ve Yahudi anarşistlerin genç entelektüellerle karıştıkları ve zaman zaman birlikte çalıştıkları heterojen bir gruptu. Çevreyle ve dergisi *The Ark*'la ilişkili şairler arasında Kenneth Patchen, Robert Duncan ve Philip Lamantia vardı ve yazarlarının 1960'ların karşı-kültürünün ağız laf yapan sözcüleri arasında yer aldığı beat hareketinin de kuşkusuz ana kaynaklarından biriydi.

1960'lar boyunca anarşizm, 1960'ların öğrenci radikalizmini etkileyen hareketler arasındaydı ve o zamana kadar tanınmayan bir yazar olan Paul Goodman hareketin sözcülerinden biri olarak ulusal bir üne kavuştu. Paul Goodman'ın düşüncelerini ve anarşist düşüncenin seyrinin değişmesine yaptığı katkıyı sonsözde ele alacağım. Ama edebi etkiler meselesine son vermeden önce Kaliforniya'da oturan başka bir yazar hakkında bir şeyler söylemek gerek.

Kuşkusuz anarşizmi gençler -yalnızca öğrenciler değil- arasında popüler kılan faktörlerden biri Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya ve Rusya'nın giderek teknolojikleşen kültürlerine muhalefeti idi. Bu durumda, dolayım oluşturan esas kişinin, uyuşturucu ilaçlara ilişkin deneylerini, pasifizminin ve nüfus patlamasının, ekolojik yıkımın ve psikolojik manipülasyonun tehlikelerine ilişkin öngörüyü 1960'ların ve 1970'li yılların başlarının karşı-kültürünün birçok ögesini önceleyen bir görüşte birleştiren Aldous Huxley olduğunu unutmamamız gerekir; çünkü ortodoks anarşistler onu hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Huxley 1930'larda *Kahraman Yeni Dünya*'da (Brave New World) teknolojik merkezileşmenin tahakkümü altındaki bir toplumun yaratabileceği mantıksız materyalist varoluşa ilişkin ilk uyarıları sergiliyordu. Huxley aynı romanın 1946 baskısına yazdığı önsözde, modern toplumsal eğilimlerde örtülü olan tehlikeden ancak radikal ademi merkezileşme, ekonomik açıdan basitleşme "Kropot

kinvari ve kooperatif" bir politikayla kaçınılabileceği sonucuna vardı. *Amaçlar ve Araçlar* (Ends and Means), *Kahraman Yeni Dünya* ve bunun genişletilmiş şekli (Brave New World Revisited) gibi sonraki yazılarında ve *Birkaç Yazdan Sonra Bir Yaz* (After Many a Summer) romanında Huxley, varolan toplumun anarşist eleştirisinin haklılığını açık açık kabul etti ve son romanı *Ada*'yla (Island), William Morris'in *Hiçbiryer'den Haberler* kitabından beri anarşist bir ütopya-ya en fazla yaklaşan yazar oldu.

1960'lar karşı-kültürü sırasında ABD'de ortaya çıkan Yeni Radikal eğilimlerin ve örgütlenmelerin büyük kaleydoskopunda, anarşist bağlıkların nadiren açıkça beyan edilmesi ve kendini anarşist olarak adlandıran grupların sayıca az ve dağınık olması nedeniyle her zaman varlığını tespit etmek kolay olmasa da, anarşizmin önemli bir rol oynadığına kuşku yok. Etkisi gücünü açıkça hissettiriyordu. 1968'de *Commentary*'ye yazdığım bir makalede -"Anarchism Revisited"- şöyle diyordum:

Pratikte birçok gözlemci anarşizmi Yeni Radikal düşüncenin çoğulcu yelpazesinde önemli ve merkezi bir öge olarak görüyor. Hareket üzerine içerden yapılan çalışmaların en iyisi belki de Jack Newfield'in *Peygambervari Bir Azınlık*'dir (A Prophetic Minority; 1966) ve Newfield pasifizm ve sosyalizmle birlikte anarşizmi de Yeni Sol üzerindeki üç temel etkiden biri olarak ele alma konusunda hiç tereddüt etmiyor. Bazen etki yüzyıllar üzerinden gelen uzun ama yoğun bir ışık halini alır; örneğin 17. yüzyılda Winstanley'in Digger'lar üzerindeki etkisi. Ancak genel olarak Kuzey Amerikalı Yeni Radikallerin çoğu, yaşayan ama tipik olmayan Eski Anarşist Paul Goodman'ı okuduğu halde, Kropotkin'in *Karşılıklı Yardımlaşma*'sını ya da *Bir Devrimcinin Anıları*'nı okumuş birini bulmak zordur. Genel olarak, geleneksel sosyalizmin ve pasifizmin temel düşünceleri gibi anarşizmin temel düşünceleri de Yeni Radikallere (gönüllü yarı cahiller kuşağı) doğrudan okuma yoluyla değil, New York, Bay Area, Los Angeles, Vancouver ve Montreal'deki bazı yerlerin havasını istila eden eski ideolojilerin zihinsel açıdan besleyici bir tür karışımından gelmektedir. Ama kuşaklar boyunca anar-

şistlerin dudaklarından düşmeyen temel öğretiler mevcuttur: Devletin reddi, iyi yaşam için konforun terk edilmesi, doğrudan eylem, ademi merkezîyetçilik, işlevsel grubun önceliği, katılım.

O sırada tam olarak değerlendiremediğim halde, on yılın sonuna doğru, karşı-kültür çözülmeye başladığı zaman sokak şiddetine yönelen Abbie Hoffman ve Jerry Rubin'in ve bombalamalara, kundaklamalara yönelen Weathermen'in liderliğinde ortaya çıkan Bakuninci ayaklanmacılığın kalıntıları da vardı. Ancak, 1960'larda Yeni Radikal hareketin bu yönde verdiği işaretler çok kafa karıştırıcıydı, çünkü Bakuninci taktiklere başvuranlar, İtalya ve Almanya'daki sol terörist gruplar arasında da olduğu gibi, genellikle otoriter dayatmalarıyla birlikte Leninist disiplinli komplo anlayışlarını da çekici buluyorlardı.

1980'lerde ABD'de anarşizm, faaliyet açısından geçici bir geri çekilme dönemindeydi, ama anarşist kişilikler ve sürekli olarak geçmişin olaylarına ilişkin kitapların basılması doktrine ve onu yayan insanlara yönelik büyük ilginin devam ettiğini göstermektedir. Washington'da geçici olarak tahta çıkan ve büyük köktendinci tabanın desteğini alan muhafazakârlığa karşı, anarşizmin temel düşünceleri -çevre sorumluluğu, sivil özgürlükler ve azınlık hakları gibi güncel eğilimlerle ilişkili olarak- 1880'lerden bu yana hiç olmadığı kadar ciddiyetle ve daha az korkuyla ele alınıyor. Yazıları ve düşünceleri Birinci Islahat'ın koruması kapsamında serbestçe okunduğu halde, yurtdışındaki anarşistlerin hâlâ ABD'ye alınmamaları Amerikan toplumunun çelişkilerinin iyi bir örneğidir.

XV

SONSÖZ

Sonuna geldiğim bu kitap akla iki soru getiriyor. Klasik anarşizm; bir asırdan fazla zaman önce Bakunin ve arkadaşları tarafından yaratılan tarihsel hareket, neden 20. yüzyılın başlarında başarısızlığa uğradı? Ve çok daha geniş bir şey olan anarşist düşünce neden ve nasıl ayakta kaldı ve 20. yüzyılın sonlarında yeni biçimlerde yeniden ortaya çıktı?

İlk soruyu yanıtlamak için sanırım özimgе ile gerçeklik arasındaki bir çelişkiye başvurmak gerekir. Anarşistler kendilerini her zaman devrimci olarak gördüler ve teoride öyleydiler. Ancak pratikte, 19. ve 20. yüzyılın örgütlü anarşizmi bir devrim hareketinden çok bir isyan hareketiydi. Kişisel değerlerin yerini kolektif değerlerin alması, bireyin devlete tabiyeti gibi tüm içerimleriyle birlikte ekonomik ve politik merkezileşmeye doğru 18. yüzyılın ortasından itibaren gelişen eğilime karşı bir protesto, kararlı bir direnişti. Modern çağın gerçek toplumsal devrimi aslında her bilimsel ve teknolojik ilerlemenin katkıda bulunduğu, bölgeleri uluslar halinde birleştiren ve bugün bölgeler, halklar ve sınıflar arasındaki temel farklılıkların niteliksiz bir türdeşlik içinde eşitlendiği tek bir dünya yaratan bu merkezileşme sürecidir.

Anarşistler insan onuru ve bireysellik adına bu olumsuz devrimin protesto ettiler ve protestoları gerekti; belki de en büyük başarılarıydı. Ama onları modern tarihteki hâkim eğilimle karşıtlık içine soktu. Eleştirmek için dışarda kaldılar ve eleştirileri düş kırıklığına uğramış idealizmleriyle güç ve keskinlik kazandı. Modern toplumun maddeciliğine, katı disiplinine, konformizmine meydan okudular ve pastoral bir geleceğe bakarken aynı zamanda ölmekte olan bir geçmişin

iyi yönlerini de savundular. Bu artakalan tutuculuk eski ve yeni, anarşizmin tüm biçimlerinin bir özelliğidir.

Bugünü amansızca eleştirmeleri klasik anarşistlerin büyük gücüydü. Onları bir hareket olarak zayıflatan geçmiş ve geleceğe doğru itkileri oldu. Çünkü desteklerini esas olarak baskın tarihsel eğilimle uyum içinde olmayan, etkileri ve sayıları giderek azalan toplumsal sınıflardan alıyorlardı. Liderlerinin ne kadar çoğunun vicdan sahibi beyefendilerden ve gerçek bir Hristiyanlık adına kiliselerine başkaldıran din adamlarından oluştuğunu gördük. Hareketin tabanının nasıl zanaatkârlardan, yoksul ve ilkel köylülerden, Shaw'un "lâyük olmayan yoksullar" diye selâmladığı, Marx'ın ise *Lumpen proletarya* diye elinin tersiyle ittiği alt sınıfların şu miskin, isyancı kesimlerinden oluştuğunu gördük. Anarşizm bir açıdan, mülksüzlerin, 19. yüzyılın maddi ilerlemesinin Juggernaut'u (bir Hint mabudunun ismi; insanın kendisini körü körüne feda etmesini gerektiren inanç; karşısına çıkan her şeyi yok eden büyük bir güç. ç.n.) tarafından bir kenara atılanların büyük isyanı haline geldi. Bu sınıfların herbiri kendi tarzında bağımsızlığı ve bireyselliği savunuyordu, ama anarşizmin kara bayrağı altında toplanmaya başladıkları 1860'larda bile toplumun yapısındaki, zenginliğin bölüşülmesindeki ve üretim yöntemlerindeki büyük değişikliklerin bir sonucu olarak yerlerinden edilmişlerdi.

Öte yandan, anarşizmin en güçlü olduğu ülkeler ve bölgeler sanayinin en az geliştiği ve yoksulların en yoksul olduğu yerlerdi. İlerleme anarşizmin ilk kalelerini yuttukça, fabrika işçileri zanaatkârların yerini aldıkça, aristokratlar topraktan kopup yeni plütokrasi tarafından massedildikçe anarşizm özgün destek kaynaklarını yitirmeye başladı.

Bu arada, merkezileşme ve tekbiçimlilik eğilimine en yakından dahil olan sınıfları kazanamadı. Klasik dönemde, 1939'a kadar, Marx'ın *küçük burjuvalar* diye bir tarafa bıraktığı bürokratlar ve işadamları, profesyoneller, dikey sahipleri ve memurlar anarşist davaya çok az taban sağladılar. Sanayi işçileri arasında bile anarşistler yalnızca geçici

ve sınırlı zaferler kazandılar. Barselona'nın fabrika işçilerinin İspanya İç Savaşı'nın sonuna kadar anarşist saflarda kaldıkları doğrudur, ama onlar köken itibarıyla çoğunlukla aşırı yoksullukları yüzünden topraktan sürülmüş Endülüslü köylülerdi. Anarko-sendikalizmin uzun bir süre Fransız sendikalarına hâkim olduğu, Hollanda ve İtalya işçi hareketlerinde önemli bir rol oynadığı doğrudur. Ama bunlar kuşkulu zaferlerdi, çünkü sendikalizm aslında merkezileşme eğilimiyle bir uzlaşmayı temsil ediyordu. Malatesta'nın ileri sürdüğü gibi, dönemin politik ve sınai biçimlerini çok yakından takip etmeye, devletin ve sanayinin dev örgütlenmelerine, sonunda anarşizmden uzaklaşıp başlangıçta karşı çıktığı merkeziyetçi düzenin parçası haline gelen dev işçi örgütleriyle muhalefet etmeye çalıştı. Fransız CGT'si anarşist denetiminden Jouhaux gibi reformistlerin ve sonunda da komünistlerin ellerine geçti. Her zaman reformizme öfke duyan CNT bile sonunda iç savaş sırasında liderlerini İspanyol koalisyon hükümetine gönderdi ve cumhuriyet yaşasaydı Fransız CGT'siyle aynı yönde ilerleyeceği kesin gibi görünüyordu; 1938'de sosyalist UGT'yle ittifak kurması gittiği yönün bir belirtisiydi. O halde uzun vadede anarşist hareket sanayi işçilerini kazanma girişimlerinde hemen hemen tam bir yenilgiye uğradı. Genel olarak sendikalizmin kitle tabanı -olduğu zaman- ümitsiz durumdaki insanlardan oluşuyordu ve bu durumlar değiştiği ve böylesine aşırı bir doktrini çekici bulan kişilerin hayatları biraz düzeldiği zaman çabucak dağılma eğilimindeydi; bir zamanlar bir milyondan fazla üyeye sahip bir örgütlenme olan CNT'nin 1970'lerde İspanya'da bir kitle hareketi olarak yeniden ortaya çıkamaması, yaşam standartları değiştiği zaman eski tür anarşist hareketlerin başına neler geldiğinin iyi bir örneğidir.

Klasik anarşist hareket kendi devrimci taktiklerinin zayıflığından da etkilendi. Spontanlık niteliğine sahip olan anarşist eylem bununla birlikte, hemen hemen tam bir koordinasyon eksikliğinin zayıflığını taşıyordu. Daha komplocu anarşistlerin kafasında sonunda binyılcı toplumsal devrimi

kucaklayacak büyük strateji programları kuşkusuz vardı. Ama anarşist isyanın tarihi yalnızca sersemletici bir küçük ayaklanmalar, bireysel şiddet eylemleri, zaman zaman toplumu gerilim içinde tutmaya hizmet eden ama kalıcı sonuçları olmayan grevler karışımını sergilemektedir. Tipik anarşist isyanlar Benevento, Zaragoza ve Lyon'dakiler gibi yerel, yahtılmışlıkları nedeniyle kolayca bastırılan ve başarısızlıklarıyla genel olarak halkın gözünde anarşist davanın itibar kaybetmesine neden olan ayaklanmalardı. Eylemle propaganda çok sık olarak negatif propagandaya dönüştü.

İspanya'da anarşistler ve CNT'nin müttefikleri, İspanya İç Savaşı'nın başında Katalonya ve Levant'ta generallerin ayaklanmasını bastırdıktan sonra devrimci bir duruma benzer bir şeyin var olduğu doğrudur. Ama bu durumu anarşistler yaratmadılar, durum onlara teslim edildi ve örgütsel tutarlılıklarının olmayışı elde ettikleri üstünlükleri ellerinde tutmalarını önledi; birkaç ay içinde devrim ellerinden kayıp gitti. Aslında her yerde klasik dönem boyunca anarşistler son derece bireyci amatör isyancılar olduklarını gösterdiler ve bu rolde zaman zaman başarılıydılar, ama hiçbir durumda bir devrimi kazanan ve sağlamlaştıran kalıcı çabayı sürdürme kapasitesini sergilemediler.

Anarşistlerin devrimci eylemciler olarak başarısızlıklarına bağlı olarak, kurgusal devrimlerini izleyecek topluma ilişkin pratik önerilerinin zayıflığı ortaya çıkıyordu. Yaratmayı umut ettikleri yeni dünyanın ayrıntılı planlarını yapmayı reddederken dürüsttüler, ama özgül öneriler getirme konusundaki isteksizlikleri ve köleliğin hüküm sürdüğü bugün hayal edilemeyen çeşitli kooperatif ilişkileri yaratmalarını sağlayacak karşılıklı yardımlaşma düşüncesi, insanlarda pastoral bir topluma ilişkin muğlak ve yavan bir görüşe yol açıyordu. Endülüs köylüleri gibi ilkel ve muhafazakâr eğilimli insanlar bu görüşü kabul edebilir ve herkesin basit kardeşlik içinde yaşayacağı Tanrı'nın yeryüzü krallığına ilişkin kendi binyılcı özlemleriyle ona hayat verebilirlerdi. Entelektüeller ve sanatçılar da kendi fantezilerinin ve kur

gularının etrafında kristalleşebileceği bir tür mit olarak kabul edebilirlerdi. Ama 19. yüzyılın olguculuğundan etkilenmiş sıradan işçi sınıfı ve orta sınıflar H.G. Wells'in kâhince hayallerinin tersine, arzu ettikleri rahatlatıcı somutluk ve kesinlikten yoksun olduğu için anarşist görüşü reddettiler.

Anarşist görüşün başka bir rahatsız edici özelliği, elde edilmemesinin binyılcı kıyamet gününe kadar sonsuz bir şekilde ertelenmesiydi; bir tür gerçekleşmesi imkânsız düştü ve insanın yemek saatine kadar oruç tutması bekleniyordu. Çünkü Bakunin'i ve Kropotkin'i izleyen anarşistler politik ve toplumsal mutlakçılardı ve parça parça reformları ya da çalışma koşullarında sendikaların istedikleri ve iyiliksever ya da duyarlı işverenlerin kabul ettikleri düzeltmeleri sonuna kadar ve tutarlı bir şekilde horgörüyorlardı. Bütün bu tür kazanımların geçici ve aldatıcı olduğuna ve ancak anarşist mutluluk devresinde yoksulların daha iyi duruma gelebileceklerine inanıyorlardı. Yoksulların birçoğu başka türlü düşündü ve reformistleri izledi. Tamamen maddi açıdan bakıldığında ne kadar haklı oldukları -ve anarşistlerin ne kadar haksız oldukları- modern kapitalizmin niteliğindeki, Batı dünyasında yaşam standardının yükselmesine ve boş zamanın belirgin bir şekilde artmasına ve kızgınlıkların keskinleşim süreci körelterek doğal toplumsal kooperasyon güçlerini zayıflatan refah devletinin ortaya çıkmasına yol açan radikal değişimi gözler önüne sermiştir.

Dolayısıyla tarihsel anarşist hareket, ulus-devletin ya da kapitalist ekonominin karşısına, dünya nüfusunun herhangi bir geniş kesimini kalıcı bir şekilde ikna eden bir alternatif koynıya basıramamıştır. Uzun vadede tarihsel olarak çağdaş olan diğer radikal hareketlerle etkili bir şekilde rekabet etmeyi de başaramamıştır. Solda Marksizm'in çeşitleri, Sağda ise faşizmin çeşitleri.

Başlangıçta, 1870'lerde ve 1880'lerin başlarında anarşistler Latin ülkelerinde Marksistler karşısında büyük zaferler elde ettiler, ama sonra, İspanya hariç olmak üzere, önce sosyal demokratlar, sonra komünistler tarafından yaratılan

güçlü politik partiler ve sendikalar karşısında sürekli olarak gerilediler. Marksistlerin örgütlenmesi daha birleşik, verimli ve güvenilir; vaatleri daha somut ve yakındı; reformist amaçlar için mücadele etmeye gönüllüydüler ve proletaryanın diktatörlüğü dogmalarına, daha önce işçileri evrensel oy hakkını evrensel çare olarak görmeye iten sorumluluğu kabul etmeden iktidarı kullanma yanılsamasını ilave ettiler. Marksistlerin bütün bu avantajlarına, hiçbir devrimde başarılı olmayan anarşistlere en büyük dezavantajı getiren bolşevik devriminin başarısı eklendi; Rusya'nın pırlantısı anarşizmin bir zamanlar en kararlı militanlarını devşirdiği Fransa ve İtalya gibi ülkelerin gençliği içindeki çok radikal unsurları ondan koparacak kadar uzun sürdü.

Faşizme ve nazizme, merkeziyetçi itkinin bu kaba ve ilkel tezahürlerine gelince, bireysel anarşistler sık sık fedakârca bir kahramanlıkla kendilerini ortaya attıkları halde, anarşist hareket onların hâlîmîyeti ve istilası altındaki ülkelerde onlarla etkili bir şekilde savaşıma konusunda güçsüz olduğunu ortaya koydu. Yalnızca İspanya'da, Franco'nun militarizm ve faşizm karmasına karşı, örgütlü anarşizm kararlı bir direniş sergiledi ve orada bile muazzam tabanına karşın General Yaguë ile bölüğü, tek bir fabrika greve gitmeden ve sokaklarda tek bir barikat kurulmadan Barselano'ya yürüdüğü gün aniden çöktü. Bu tarihsel anarşist hareketin, Bakunin'in üç çeyrek yüzyıl önce Enternasyonal'in safları içinde kurduğu hareketin son, en büyük yenilgisiydi. O gün, yavaşan bir dava olarak varlığı sona erdi. Geriye yalnızca tüm dünyaya bireyler ve küçük gruplar halinde dağılmış anarşistler ve anarşist düşünce kaldı.

Yitirilmiş davalar en iyi davalar olabilir -genellikle de öyledirler- ama bir kez yitirdikten sonra bir daha asla kazanılamazlar; tarihsel anarşist hareketin hayaleti 1939'dan sonraki birkaç on yıl ABD'deki İtalyan bakkallar ve bağcılar, Languedoc ve Meksika'da yaşanan İspanyol mültecileri tarafından sürdürülen fosilleşmiş bir inanç olarak var olma ya devam etti. Ve bu belki de en iyisiydi. Çünkü hareketler

de insanlar gibidirler ve onların yerini alacak ve belki de onların erdemlerinden ve hatalarından ders alacak yeni hareketlere yer açılabilmesi için huzur içinde ölmelerine izin vermek gerekir.

Şimdi sicilin benim ileri sürer gibi görüldüğüm kadar olumsuz olup olmadığını sormalıyız? Tarihsel anarşizmin yararlı dersler çıkarabileceğimiz olumlu yönleri yok muydu? Aslında anarşist hareket geleceği kendi haline bırakmakla yetindiği ve liberter düşünceleri dolaysız ve somut görevlere uygulamaya giriştiğinde sınırlı ve yerel başarılar elde etti. Barselona'da fabrikaların ve kamu hizmetlerinin üstlenilmesi ve işletilmesi, İspanya'da ve Makhnovist Ukrayna'da iyi işleyen köylü kolektiflerinin yaratılması, İspanya'da iç savaştan önce yetişkinlerin ve gençlerin eğitime yönelik hareketler ve anarşistlerin Britanya, Fransa ve diğer ülkelere özgür okul deneylerine katılmaları, Britanya ve ABD'de Yahudi anarşistlerin yarattıkları karşılıklı yardımlaşma kurumları: Bunlar daha iyimser dönemlerinde anarşist hareketin büyük devrimci amaçlarıyla karşılaştırıldığında mütevazı başarılar olabilirler ve Kropotkin'in tahayyül ettiği gibi tam bir anarşist toplumun var olabileceğini ya da var olursa işleyebileceğini kanıtlamazlar. Ama bazı koşullarda ekonomik ve sınıai ilişkilerin örgütlenmesinde gönüllü yöntemlerin otoriter yöntemlerden daha pratik olabileceğini ve anarşizmin totaliter tarza hemen bir alternatif sunabilecek somut bir yönü olduğunu göstermişlerdir.

Ama geçmişin ya da bugünün herhangi bir anarşist hareketinde bulunabilecek başka bir olumlu faktör daha vardır, o da özgür ve hümanist bir toplumun hayatta kalması için gerekli olan bir tutumu, mantıksal ucunda ve saflığında ortaya koyarak, bir mihenk taşı görevi görmesidir. Hâlâ dünyayı pençesinde tutan evrensel merkezileşme hareketinin varlığını ve karşı konulmaz gücünü tanımak, onu kabul etmek değildir. İnsani değerler yaşayacaksa, totaliter bir homojen dünya idealinin karşısına bir karşı ideal konmalıdır ve bu karşı ideal 17. yüzyılda Winstanley'den bugüne kadar

anarşist ve anarşiste yakın yazarlara esin kaynağı olan saf özgürlük görüşünde var olur. Kuşkusuz hemen anlaşılmaz ve bir ideal olduğu için hiçbir zaman anlaşılmayabilir. Ama böyle bir saf özgürlük kavramının varlığı bile, durumumuzu değerlendirmemize ve amaçlarımızı görmemize yardımcı olabilir; hâlâ elimizde tuttuğumuz özgürlükleri merkeziyetçi devletin yeni tecavüzlerine karşı korumamıza yardımcı olabilir; kişisel değerlerin hâlâ geçerli olduğu alanları korumamıza, hatta genişletmemize yardımcı olabilir; salt hayatta kalmamız, dünyanın merkezileşmeye doğru eğilimi tüm tarihsel hareketler gibi (Bakunin'in anarşizmi dahil olmak üzere) ivmesini kaybedene kadar geçecek önümüzdeki kritik on yılları yaşamamız gibi acil ihtiyaçlarımıza yanıt verebilir, bireysel seçime ve yargıya dayanan ahlâki güçler onun çürümesi sırasında kendilerini yeniden ortaya koyabilirler.

Söylediklerimde örtük bir biçimde, birçok klasik anarşistin devrimci pürist tutumu önemli ölçüde değişikliğe uğramaktadır. Çünkü tarihe döndüğümüzde, anarşist düşüncenin temel özelliklerinin, tarihsel hareketten daha eski olmakla kalmadığını görürüz. Ayrıca hem verme hem de alma açısından onun sınırlarını çok aşmışlardır. Godwin, Tolstoy, Stirner, Thoreau gibi adamlar anarşist sıfatını kabul etmişlerdir. Katkıları tarihsel hareketin dışından gelmiştir ve bazı açılardan -Godwin ve Tolstoy'da özellikle şiddet açısından- Bakunin ve Malatesta gibi aktivistlerin tezlerine karşı bile çıkmışlardır. Öte yandan, anarşist doktrinin temel liberter ve ademi merkeziyetçi özellikleri yalnızca örgütlü anarşist gruplarda değil Rus ve Amerikan popülizmi, İspanyol federalizmi, Meksika radikal tarımcılığı gibi hareketlerde de bulunmaktadır. Gandhi'nin ve Hindistan Ulusal Kongresi'ndeki arkadaşlarının, Britanyalı egemenlere karşı mücadelelerini kazanmalarını, işbirliği yapmayarak direnme tekniklerini sağlamıştır ve Hindistan'ın kurtuluşuyla birlikte dünyanın her yerindeki imparatorluklar çökmeye başlamıştır. Ve bizim dönemimizde, İsrail kibbutizmi [kolektif çiftlik], Hindistan'daki köy topluluğu hareketi ve hatta Proudhon'un

Halk Bankası'nın uzak akrabaları olan Kuzey Amerika Kredi Birlikleri gibi, genel merkezietçi eğilime ümit verici alternatifler sunan bazı hareketlerin esinlenmesine yardımcı olmuştur.

Tarihsel anarşizmin genellikle göz ardı edilen bu özelliklerinden -hükümetlere rağmen insan toplumlarında varlığını sürdüren güçlü Karşılıklı öğeleri görmesi, zaman zaman acil sorunlara parlak çözümler bulması, dışarıdan gelen düşüncelere ve itkilere genellikle gönülsüz açıklığı ve sık sık farkında olmadan kendisinin keyfi olarak tasarlanan sınırlarının ötesindeki düşüncelere önemli katkılarda bulunmasından- söz ettim, çünkü bunların, 17. yüzyılda İngiliz Milletler Topluluğu'nda Winstanley'den tutun da, 1960'lardan itibaren ortaya çıkan ve eski anarşistlerin kendi yaşamları ve dünyaları üzerine düşünerek hakikatlere deneyim yoluyla vardıkları için -ismi kabul etmeseler bile- anarşistler gibi davranmaya başlayan genç asilere kadar, adlandırılmamış bile olsa gerçek anarşistler arasında devam eden, dogmanın saflığına çok da bakmadan sürüp giden güncel bir pragmatik aktivizmi temsil ettiklerine inanıyorum.

Hemen hemen dünya çapında son çeyrek yüzyılda gördüğümüz, şehitler listesi ve parolalarıyla tarihsel anarşist hareketin yeniden canlanması değildi. Günümüzün önemli olgusu oldukça farklı bir şeydir, bu kitabın önsözünde belirttiğim olağanüstü spontan yenilenme gücü kalıcı dogmalar kuramamasına, değişkenliğine ve dolayısıyla uyarlanabilirliğine bağlı olan anarşist düşüncenin özerk bir yeniden canlanmasıdır.

Anarşizmi özünde, var olmak için kalıcı örgütlenmelere bağımlı olmayan, birbiriyle ilişkili tavırların anti-dogmatik ve yapılanmamış bir yığını olduğu için, koşullar elverişli olduğu zaman serpilebilir ve bir çöl bitkisi gibi tomurcuk vermek için yağmurları bekleyerek mevsimler, hatta yıllar boyu uyuklayabilir. Partinin, dogmanın aracı haline geldiği sıradan bir politik inancın tersine, kendisini ileri götürecek bir harekete ihtiyacı yoktur; önemli öğretmenlerinin birçoğu

Godwin ve Stirner, hatta bir "sistem" icat ettiği ya da öğretilerinin çerçevesinde bir parti kurulabileceği önerisini reddeden Proudhon gibi yalnız insanlar, kararlı bireylerdi. Anarşizmin son yeniden canlanması sırasında olanlar, temel liberter doktrinleri içeren düşüncelerin ve onlarla ilişkili yöntemlerin, eski anarşist örgütlenme kalıntılarının çok ötesinde, yeni hareket tipleri, yeni radikal eylem tarzları yaratarak, ama şaşırtıcı bir sadakatle -"anarşizm" sözcüğünün ne anlama geldiğini bile bilmeyen gençler arasında bile- toplumu yeniden biçimlendirme konusunda liberter geleneğin ufuk açıcı düşünürlerinin öğrettikleri temel düşünceleri yeniden üreterek patlamasıydı.

Anarşist düşüncenin yükselişi esas olarak 1939'dan sonra Bakunin ve Malatesta'dan gelen geleneği zayıf bir şekilde sürdüren grupların dışında gerçekleşti. Dönüm noktası olan on yıl 1960'lardı. İhtiyatlı kariyerist gençliğin on yılı olan 1950'ler gördüğümüz gibi, anarşist düşünceler için bir kış uykusu dönemiymişti. Anarşizm dönemin edebi ve sanatsal yaşamına küçük bir katkıda bulunmuş olabilir; Britanya'da Yeni Apokaliptikler ve Yeni Romantikler arasındaki, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise "beat" şairleri ve romancıları arasındaki etkisi çok belirgindi, bu arada gerçeküstücülük Avrupa kıtasında açık bir şekilde anarşist yönelimlerle yeniden canlandı. Ama 1950'lerin sonuna kadar bir bütün olarak doktrine yönelik yeni bir ilgi ortaya çıkmadı. Sonra düşünce birdenbire yeniden gündeme geldi. İki yönde gelişti.

İlk olarak akademik bir ilgi vardı. 1960'ların başlarından itibaren klasik anarşizm tarihçileri için malzeme oluşturacak kadar geçmişte kalmıştı ve 1950'lerin başından itibaren Fransa, Britanya ve ABD'de önemli anarşist düşünürlerin -Kropotkin ve Godwin, Proudhon ve Bakunin- biyografileri yayımlanmaya başladı; bu biyografilerde yalnızca örnek alınacak yaşamları anlatılmakla kalmıyor, anarşizm, Marksizm ve diğer sosyalist öğretilerle aynı düzeyde ele alınması ve tartışılması gereken bir politik düşünce geleneği olarak ortaya çıkıyordu. Ardından ne övmeye ne de mahkûm etmeye

yönelik olmayan, geleneğin ilk tarihleri yayımlandı. İlk Fransa'da yayımlandı: 1949'da Alain Sergent ile Claude Harmel'in *Anarşinin Tarihi* (Histoire de l'anarchie) ve 1955'te Jean Maitron'un *Fransa'da Anarşist Hareketin Tarihi* (Histoire du mouvement anarchiste en France), ardından 1965'te Daniel Guérin'in taraflı ve sınırlı ama canlı anlatısı *Anarşizm* (L'Anarchisme). İngilizce çalışmalar arasında bu kitap (*Anarchisme*) ilk olarak 1962'de (Britanya baskısından bir yıl önce) ABD'de basıldı, James Joll'un *Anarşistler*'i (The Anarchists) ise 1964'te yayımlandı. 1960'larda ve 1970'lerde yayımlanan bir dizi antoloji de ünlü anarşist metinleri tanıtanın yanı sıra, uzun süredir baskısı tükendiği için unutulmuş olan birçok metni de gündeme getirdi ve böylelikle klasik metinler yeniden basılmadan önce bile anarşist düşüncelerin tanıtıcı derlemeleri bulunabilir hale geldi, ardından da kaçınılmaz olarak Godwin ve Kropotkin, Proudhon ve Bakunin'in yeni ve gözden geçirilmiş çevirileri yayımlanmaya başladı. Neredeyse yüzyıldır basılmayan Godwin'in *Politik Adalet*'inin üç yeni baskısı ardı ardına çıktı. En iyi antolojiler Irving Horowitz'in editörlüğündeki *Anarşistler* (The Anarchists; 1964), Leonard Krimerman ve Lewis Perry'nin hazırladığı *Anarşizmin Modeli* (Patterns of Anarchy; 1966), Marshall Shatz'ın hazırladığı *Anarşizmin Temel Çalışmaları* (The Essential Works of Anarchism; 1971) ve George Woodcock'un hazırladığı *Anarşist Okur*'dur (The Anarchist Reader).

O zamandan beri anarşizmin uzak geçmişini araştırmak için bilimsel çabalar gösterildi. Gustav Landauer ve Élisée Reclus, Paul Brousse ve Voltairine de Cleyre gibi daha önemsiz ama ilginç simalar gün ışığına çıktı; Richard Drinnon'un 1961'de yayımlanan *Cennette Asî'yi* (Rebel in Paradise) yayımlandıktan sonra Emma Goldman ve Alexander Berkman hakkında o kadar çok kitap yazıldı ki romantik bir kùltten söz etmeye başlamak mümkün. Paul Avrich'in *Rus Devriminde Anarşistler*'i (The Anarchists in the Russian Revolution; 1973) ve John Quail'in *The Slow-Burning Fuse: The Lost History of the British Anarchists* (1975) gibi yapıtlarda

ulusal hareketlerin tarihleri ele alındı; Haymarket Trajedisi ve İspanya'daki anarşist kolektifler gibi anarşist tarihin dramatik olayları ayrıntılı araştırmaların konuları haline geldi. Açıkça görüldüğü gibi anarşizm akademik ve popüler tarihçilerin gözde bir alanı haline geldi, ama hiç de kendi çıkarları için açtıkları bir alan değildi, çünkü çabaları bir felsefe olarak Avrupa ve Kuzey Amerika tarihinin önemli bir dönemindeki etkili bir hareket olarak ona saygınlık kattı. Ayrıca bugünlerde anarşist düşünceleri inceleme ya da belki de benimseme eğiliminde olanlar için çok geniş bir bilgiyi ve özgün malzemeyi kullanılabilir hale getirdiler; 1940'larda bile anarşizm üzerine ne kadar az ciddi şeyler yazıldığını ve ne kadar az metnin basıldığını anımsayınca bundan memnuniyet duyuyorum.

Bu kitabın gözden geçirilmiş ve güncellenmiş bölümlerinin göstereceği gibi, anarşizmin kendisi akademisyenler arasındaki bu etkinliğe paralel olarak gençler, özellikle de birçok Avrupa ve Amerika ülkesindeki entelektüeller ve öğrenciler arasında hızla yayılan bir inanç olarak yeniden ortaya çıktı. Belirli dönemlerde bu bölgelerde neler olduğunu ana hatlarıyla verdiğim için, şimdi 1960'larda ve sonrasında anarşist yeniden doğuşla ilişkili daha genel sorulara geçmek istiyorum. Yeniden canlanan hareketi oluşturan gençler kimlerdi? Nereden geliyorlardı? Anarşizmde onları özellikle etkileyen neydi?

İlk olarak yeni anarşistlerin toplumsal temelleri, anarşizmin en parlak dönemlerindeki anarşistlerin toplumsal temellerinden belirgin bir şekilde farklıdır. Artık esas olarak en yoksul sınıflardan, Endülüs ve Ukrayna'nın cahil köylülerinden, yüzyılın sonundaki Fransız ve Lombardy fabrikalarının ağır işçilerinden, Carrara'nın mermer kesicilerinden, Ancona ve Cenova'nın dok işçilerinden, Jura'daki saat kapağı üreticilerinden gelmiyorlar. Liderleri de, çevrelerinde empresyonist ressamların ve şimgeci şairlerin çekıştikleri sınıfa ihanet etmiş aristokratlardan, cübbesini çıkarmış din adamlarından ve işçi sınıfının otodidaktik entelektüel elitin-

den oluşmuyor. Şimdi vicdan sahibi soyluların ve ümitsiz köylülerin yerini ümitsizliği genellikle maddi olmayan, vicdan sahibi orta sınıf aldı ve bunlar artan bir bohem grupla birlikte köylüler ve yoksullardan oluşan eski anarşist tabanı hemen hemen tamamen yerinden ettiler.

1960'larda Britanya anarşist dergisi *Freedom* okurlarına ilişkin bir araştırma yaptı. Ankete yanıt veren 457 kişiden kırkı sanayide çalışıyordu, ama altısı yöneticiydi. Yirmi üçü toprakta çalışıyordu, ama bunlardan sekizi kendi çiftliklerini işletiyordu ve biri çiftlik yöneticisiydi. On dokuzu haberleşme ve ulaşımda çalışıyordu. Ve geleneksel işçiler ve köylüler grubuna dahil olanların toplamı bu kadardı; yöneticileri ve mülk sahiplerini çıkarırsak %15. Öte yandan elli iki öğretmen, otuz öğrenci, yirmi mimar, on altı gazeteci ve yazar, sanatla ve eğlence işleriyle uğraşan yirmi üç kişi, kitap işiyle uğraşan on iki kişi, bilimsel araştırmayla uğraşan yirmi beş kişi ve sağlık ve refahla ilgilenen yirmi beş kişi; nihayet kırkı çeşitli idari ve memuriyet işlerindeydi. Beyaz yakalıların ya da en azından kol işçisi olmayanların oluşturduğu çoğunluk çarpıcıydı. Gençlerin oluşturduğu çoğunluk da öyle. 1940'larda anarşistler yüksek bir oranda yaşlılar ve nostaljik kıdemlilerden oluşuyordu, oysa 1960'larda bu grubun %65'i kırk yaşın altındaydı ve böyle bir çalışma 1980'lerde yapılırsa daha düşük değil, muhtemelen daha yüksek bir oran çıkacağını sanıyorum. Daha da önemlisi gençler arasında daha güçlü olan sınıfsal kaymaydı. Altmış yaşın üzerinde olanların %45'i işçi sınıfındandı, bu oran otuzlu yaşlarında olanlarda %23'e, yirmili yaşlarında olanlarda %10'a düşüyordu. Britanya'daki yeni anarşistler -bu Hollanda'daki Kabouter'ler, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yeni Radikaller ve 1968'de Paris'te ayaklanan öğrenciler için de hemen hemen aynı ölçüde geçerlidir- muhalif bir orta sınıf gençlik hareketi yaratıyorlardı.

Yeni anarşistler sadece sınıfsal olarak farklı değillerdi, geldikleri yerler de farklıydı. Tarihsel anarşist hareket, Fransa bir yana, İspanya, İtalya ve Ukrayna gibi teknolojik ve

toplumsal olarak geri kalmış ve otoritenin gerici ve yarı feodal bir biçim aldığı ülkelerde en güçlüydü. Oysa yeni anarşizm devletin yumuşak bir refah devleti görünümüne büründüğü ve zaman zaman ortaya koyduğu vahşetinin açık ifadelerinden çok, çokuluslu korporatif kapitalizmle işbirliği içinde gündelik yaşam üzerindeki dejenere edici etkisiyle gençleri rahatsız ettiği, teknolojik olarak ileri ülkelerde en büyük adımları attı. Yardımseverlikle yönetilen ve ekonomik olarak çokuluslu şirketlerin (çoğunlukla Amerikan) hâkimiyeti altındaki benim ülkem olan Kanada oldukça iyi bir örnektir. 1949'da yerleşmek üzere bu ülkeye geldiğimde faaliyet gösteren tek bir anarşist grup, yayımlanan tek bir anarşist dergi yoktu; 1960'lara kadar kendilerine anarşist diyen bir düzineden fazla örgütsüz birey bulamadım. Bugün duvarlara bakan biri büyük ya da küçük tüm Kanada kentlerinde oldukça aktif sempatizanlar olduğunu anlar. İkisi Toronto'da, ikisi Vancouver'da olmak üzere, aralıklı olarak propaganda dergileri yayımlayan dört grupla temas içindeyim, bu arada 1960'ların öğrenci ayaklanmasından çıkan üç aylık teorik dergi *Our Generation* Montreal'de anarşist bir dergi olarak çıkmaya devam ediyor. Montreal'de ayrıca gelişen bir liberter yayınevi var: Black Rose Books. Bu arada Kanada anarşist hareketindeki güçlü akademik ögenin varlığı, bu şehirde geniş uluslararası bağlantıları olan bir Anarchos Institute'un varlığıyla sergileniyor. Ama Kanada'daki anarşizmin tek yönü akademik ilgi değil. Kendilerine Doğrudan Eylem adını veren bir grubun üyesi olan beş Vancouver'lı militan, Toronto'daki Cruise füzeleri için parça yapan bir fabrikadaki patlama da dahil olmak üzere çeşitli sabotaj eylemleri nedeniyle şu anda hapis cezalarını çekiyor. Bu grup tipik bir şekilde yalnızca savaş karşıtı hareketle değil, çevrecilerle (Vancouver Adası'ndaki tartışmalı bir elektrik şantrealini havaya uçurdu) ve radikal feminizmle de (kadınlara yönelik şiddeti sergileyen kasetler satan video dükkanlarına yangın bombaları attı) bağlantılıydı.

Anarşizmin neden bu kadar farklı sınıfları, özellikle de

gençleri etkilediğini ve neden bu kadar farklı alanlarda etkili olduğunu tartışırken, zaman zaman görkemli zaman zaman komik olmakla birlikte anarşizmin yenilgilerinin bile onun lehine işlemiş olması olasılığını göz ardı edemeyiz. Anarşizm, modern ideolojiler arasında hemen hemen tek başına, hiçbir zaman gerçekten denenmemiş olmak gibi kuşkulu bir erdeme sahip çıkabilir. Hiçbir zaman iktidara gelmediği için hiçbir zaman iktidarda itibardan düşmemiştir; bu anlamda lekelenmemiş ve bozulmamış bir imgeyi, pratik açıdan gelecekte başka bir şeyi olmayan bir düşünce imgesini sunmaktadır. Başarı onu kirletmedi ve özellikle de 1960'lardaki ruh halleri içinde- gençler açısından bu eşsiz ve güçlü bir avantajdı. Eski anarşist şarkı "Yenilen asilere çiçek" sık sık söyleniyordu. Yenilen asilerin arkasından gelenler çiçeklere el koydular ve onları silah namlularına taktılar.

Düşünceleri ilk başta, 20. yüzyıl sonunda gençliğin kendisini içinde bulduğu durumdan tamamen farklı durumlarda biçimlendirildiği halde, anarşizm -spontanlık kültürle yaklaşımı ve yöntemlerini özel tarihsel koşullara uyarlamak konusunda her zaman çarpıcı bir çok yönlülük sergiledi. İç savaş İngiltere'sinde Winstanley, kullanılmayan toprakları ekıp biçmek için doğrudan eyleme yöneliyordu; Aydınlanma'nın zirvesinde Godwin tartışma gruplarının yayılmasıyla ilgileniyordu; Proudhon öncü kredi birlikleri (Halk Bankaları) için çalışıyordu; Bakunin'in romantik ayaklanmacılığı, Kropotkin'in bilimsel-sosyolojik yaklaşımıyla dengeleniyordu ve bu yaklaşımdan kent ile kır, sanayi ile tarım arasındaki ilişkiler üzerine ufuk açıcı görüşler çıkıyordu; 1890'lardaki teröristlerin trajik eylemleri sendikalistlerin yeni genel grev mitlerine yol açıyordu; İspanya İç Savaşı'nın ilk aylarında Endülüslü köylüler pastoral ve diğer kâim basitliğe sahip komünler kuruyorlardı. Araçlar her zaman değişen toplumsal normlara uyarlanarak akışkan bir niteliğe bürünüyor, ama her zaman köklü bir toplum idealine bağlı kalıyor ve her zaman sıradan politikadan, iktidardan uzak duruyordu.

Anarşist geçmişin bu özgül evrelerinin hiçbirisi yeni anarşistler için pek fazla anlam ifade eder gibi görünmüyor. Onların pek az tarihsel eğilimleri var ve onları düşüncelerde ilgilendiren esas şey kendi durumlarına uygulanabilirlikleri. Bu konuda anarşizmin kuşkusuz onlara verebileceği çok şey var.

Durumu gözden geçirelim. 1960'lardan beri, farklı zamanlarda değişen sayılarda, maddi amaçların ve yerleşik iktidarın tahakkümü altındaki bir topluma başkaldırma halindeydiler. Otomasyonun onur ve ağır çalışma gerekliliğine ilişkin anlayışlarımız üzerinde yaptığı büyük devrimle yüzleşiyorlar; belki de büyüklerinin çoğundan daha gerçekçi bir biçimde; milyonlarca kişi için maddi güvence ve daha fazla boş zaman sağlayan dünyanın -Kuzey Amerika ve Avrupa'da bile- milyonlarca kişiyi yoksulluk ve yabancılaşmaya ittiğini ve işi düzenleme anlayışlarımızı tamamen değiştirene kadar işsizliğin kalıcı bir durum olduğunu görüyorlar. 1960'ları yaşayan Amerikalılar, kendi adlarına, -birçok kişi için- kendi kanları ve ıstıraplarıyla sürdürülen, ülkelerinin tarihindeki en lanetli savaşı, Vietnam Savaşı'nı gördüler. Daha sonra savaşı ve her şeyi sona erdirmeye yönelik bir nükleer savaşın giderek büyüyen gölgesi altında protestoları yaşadılar. Geleneksel politik partilerin her yerde horgörülen iktidar ve maddi ödül hedefleriyle ilgilendiklerini gördüler, ama Batı'da olduğu kadar Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da da devrimin Eski Sol tarafından hiyerarşik bir şekilde kuruntulaştırılmasına başkaldırdılar. Sendikaların hemen hemen tamamen parayla ilgilendiklerine ve bir zamanlar sendikalistlere ve Wobblies'e [Dünya İşçileri Birliği Üyeleri] ümitsiz mücadelelerinde yol gösteren dönüşmüş bir topluma ilişkin radikal görüşlerden etkilenmediklerine tanık oldular.

Anarşist geleneğin radikal gençlere vermesi gereken şey belki de her şeyden önce, her ilişkinin politik değil ahâki niteliklere sahip olacağı bir toplum görüşüdür. Anarşistler insanda, otoritenin yıkıcılığına rağmen ayakta kalacak kadar güçlü olan ve toplumu hâlâ kardeşliğin özgür ve doğal bağla-

rı içinde birarada tutan ahlâki bir itki olduğuna inanırlar. Bu yüzyılın ikinci yarısındaki birçok olay -sivil haklara ilişkin kampanyalar, ABD'de Siyahlara ait gettolardaki başkaldırıları, bir şeye sahip olmayan ülkelerin zengin velinimetlerine yönelik meydan okuyucu davranışları, Polonya'da Dayanışma Hareketi, nükleer silahlanma çılgınlığına karşı devam eden büyük protestolar- maddeci bir toplumda bile, maddeci olmayan değerlerin irrasyonel ama ikna edici bir yaygara çıkarabileceğini gösterdi. İnsanlar arasındaki ilişkilerin yapısı ahlâkidir ve ne politika ne de ekonomi (Marx'ın izniyle) onları tamamen kucaklayamaz. Anarşistlerin her zaman vurguladıkları şey budur.

Böyle maddeci olmayan bir anlayış içinde, her zaman, işçileri maddi olarak zenginlerle eşit kılmaya yönelik sosyal-demokratik ve ortodoks sendikacı itkilerle çatışma halinde onurlu yoksulluk idealini ortaya koydular. Paul Goodman bu konuda çok şey yazdı, ama Proudhon'un sefalet ve yoksulluk arasındaki ayrımı çizdiği *Savaş ve Barış*'taki fevkalâde şiirsel bölümleri unutamayız. Proudhon sefaletin mahrumiyet olduğunu ileri sürüyor; yoksulluk insanın emeği sayesinde ihtiyaçları için yeterli olanı kazandığı durumdur ve bu durumu Proudhon, en özgür olduğumuz, ihtiyaçlarımızı en çok tinselleştirebildiğimiz, duygularımızın ve zevklerimizin efendileri olduğumuz, ideal insanlık durumu olarak şiirsel bir şekilde över. Maddi açıdan anarşistler hiçbir zaman insanların özgür olmalarına izin verecek yeterlilikten daha fazlasını talep etmediler; İspanya İç Savaşı'nın kolektifleri insanların işlerini kendi yargılarına göre idare etme özgürlüğünü ve onurunu koruyabilmek için en zor koşullarda yaşamaya istekli olduklarını ortaya koydu.

Büyük anarşist düşünürler sürekli olarak doğal olanı, spontan olanı ve sistematik olmayanı öne çıkardılar. Onlara göre bireysel yargı öncelikliydi; dogmalar insanların yaşam kalitesi anlayışlarını sakatlıyorlardı. Bu yaşamın mümkün olduğunca basit ve doğaya yakın olması gerektiğine inanıyorlardı. Basit, doğal yaşam tarzına yönelik bu itki Kropot-

kin gibi insanları modern şehirlerde insanların yabancılaştırmasıyla ve kırım yok olmasıyla ilgilenmeye yöneltti; bunlar da 1960'ların genç radikallerinin ve ardıllarının önem verdikleri konulardı. Anarşistler, uzmanlar hâkimiyeti tehlikesinin de her zaman farkındaydılar. Bakunin bilimcilere açıkça düşmandı. Eğitim itibarıyla bilimci olan Kropotkin bilimsel gelişmede amatörün büyük rolünü vurguladı ve bir işkolunun, bir köyün ya da bir mahallenin maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlenmesi söz konusu olduğunda, sorumluluğun soruna en yakın olanlarda olması gerektiğine inanıyordu. İnsanlar kendi kararlarını vermeyi öğrenmelidirler. Doğrudan alakalı olanların kendilerini etkileyen tüm meselelerde kendi başlarına karar almalarının yerinde olduğuna ilişkin bu güçlü inanç Proudhon'un federalizminin temeli oldu. Proudhon toplumun, insanların işyerlerinde ya da yaşam alanlarında ne yapılması gerektiğine kendilerinin karar verdikleri sını ve toplumsal nitelikteki işlevsel gruplar halinde örgütlenmesini öngörüyordu; bu temel düzeylerin üzerinde ve her zaman onlara bağımlı olmak üzere gerekli olabilecek birkaç ulusal ve uluslararası kurum -mümkün olan en gevşek federasyon halinde- inşa edilecekti. İnsanlar her düzeyde elden geldiğince yaygın bir şekilde katılacaklardı, ama en düşük düzeyde, atölyelerde ve yaşam alanlarında katılım tam olacaktı.

Bu görüşlerin 1960'lardan itibaren, katılımcı demokrasiye, halka yakın düzeydeki komünal örgütlenmelere, topluluk örgütlenmesine ve spontan protesto hareketlerine ilgi duyan Yeni Radikallere ne kadar çekici geldiğini ve hatta karşı-kültürün bu temel kavramlarının yarı bilinçli olarak anarşist geçmişin kavramlarından türetildiğini görmek kolaydır. Ama belki de anarşistlerin bilinçli gençliğin ve daha doğrusu bugünkü ilgili tüm insanların kaygılarını çok ilginç bir şekilde öncelediklerini görmenin en iyi yolu, insan ile çalışması arasındaki ilişkinin ölümü olacağına inandıkları şeye ilişkin vurgularına bakmaktır. Daha 1793'te Godwin *Politik Adalet*'i yazarken, bugün içinde bulunduğumuz olumsuz-

yon ve zorunlu boş zaman çağını büyük bir doğrulukla ön-görüyordu.

İnsan tasarımı olan karmaşık makinalara, çeşitli fabrikalara, dokuma makinalarına, buharlı motorlara baktığımız zaman ürettikleri emek ürünleri karşısında şaşırırmıyor muyuz? Bu gelişmenin nerede durması gerektiğini kim söyleyecek?..

190 yıl önce bugün olduğundan daha şaşırtıcı görünen bir cesaretle Godwin bir gün insanların günde ortalama yarım saatten fazla çalışmak zorunda olmayabileceği kehânetinde bulundu. Geri kalan zaman, insanın doğasını geliştirmeye ayrılabilirdi. Kropotkin neredeyse yüzyıl sonra *Ekmeğin Fethi*'ni yazarken öncelinden daha ihtiyatlıydı ve bugün Batı dünyasında gerçekliğiyle karşı karşıya kaldığımız bir iddia-da bulunuyordu: Herkes “yirmi ya da yirmi beş yaşından kırkbeş ya da elli yaşına kadar günde beş saat” çalışırsa toplumun fiziksel ihtiyaçları karşılanabilir. Ama Kropotkin, bugün bizim açıkça gördüğümüz gibi, yakın gelecekte gerekli olacak küçük çalışma miktarının, fabrika ve bürodaki uzun saatlerden çok daha az sorun olacağını da anlamıştı. Biz -diğer bir eski liberter olan William Morris'in terimlerini kullanırsak- Yararsız İş ortadan kaldırıldığı zaman ne olacağı sorunuyla karşı karşıyayız ve Yararlı Çalışma'yı bulmak zorundayız. Kropotkin, aşırı zahmetli iş sorunları çözüldüğü zaman insanların yaratıcı bir şekilde kendilerini bu duruma uyarlayacaklarına iyimserlikle inanıyordu.

İnsan hayatındaki tek amacı yemek, içmek ve barınmak olan bir varlık değildir. Maddi ihtiyaçları karşılanır karşılanmaz, genel bir deyişle sanatsal yapıya sahip olarak tanımlanabilecek başka ihtiyaçlar kendini ortaya koyacaktır. Bu ihtiyaçlar çok çeşitlidir: her birey için farklıdır ve toplum uygarlaştıkça, bireysellik daha fazla gelişecek ve arzular daha fazla çeşitlenecektir.

Kropotkin 1892'de böyle yazıyordu. Bugün yeni anarşistlerin sorunu tamamen aynı şekilde görececeklerini sanıyorum, ama birçoğunun çözümü kolaylığı konusunda bu kadar iyimser olacağından kuşkuluyum.

Propagandacı günlerim çoktan sona erdiği halde, geleneğe sadık olarak tanımladığım liberter tutumların birçoğunu hâlâ paylaşıyorum. Ama bir tarihçi olarak, daha on yıl önce 19. yüzyılın işçi sınıfı hareketinin ölmek üzere olan bir ögesi olarak görülen, bugün ise gençler ve orta sınıflar arasında yeni bir hayat bulan ve iki gruba da günümüzün sorularına ilişkin olarak ihtiyaç duydukları yanıtların hiç değilse bir kısmını verir gibi görünen bir düşünceler biçiminin varlığını son derece ilginç buluyorum.

Ayrıca klasik anarşizmin parçası olan bazı öğelerin yokluğu da beni ilgilendiriyor. Kısa bir Yippi ve Weatherman şiddeti dönemine karşın, barikatlardan ve devrimci kahramanlıktan söz edildiğini duymayalı çok oldu ve “doğrudan eylem” sürekli olarak modern anarşistlerin ve diğer liberterlerin dilinde dolaşan bir terim olduğu halde, genellikle Gandhici sivil itaatsizliğe çok yakın bir şeyi kastediyor. Son birkaç on yılda terörist taktikler aşırı milliyetçi veya İslamcı gruplara ya da Solun otoriterlerine bırakıldı. Anarşistler kâınmca uzun bir süredir öldürmenin en kötü despotizm biçimi olduğunu anladılar. Aslında, geçmişin anarşistleri ateşli anti-Marksizm'lerine rağmen 19. yüzyıl Sol'unun basmakalıp düşüncelerini benimsemeye çok eğilimliydiler; toplumdaki hâkim ve yapıcı bir güç olarak sınıf mücadelesi düşüncesi, romantik ayaklanma ve terör kültü ve hatta -bu pek nadir olarak kabul edilse de- özellikle monolitik işçi sendikaları tarafından yönetilen bir toplumu tahayyül eden anarko-sindikalistler arasında bir şekilde dolaşıp duran proletarya diktatörlüğü görüşü. Bugün açıkça ya da farkında olmadan anarşist düşünceleri savunanlar bu modası geçmiş ve konu dışı anlayışların çoğunu, eski Solun ideolojik deposundaki diğer şeylerle birlikte bir tarafa attılar.

Çabalarının yol açabileceği toplum türüne ilişkin olarak anarşistler hiçbir zaman büyük Ütopacılar olmadılar; geleceği esnek bırakmaktan hoşlandılar ve ayrıntılı planların bunları tasarlamamış olan kuşaklara ağır yükler getireceğini hissettiler. Ama bununla birlikte, daha önce de belirtti-

ğim gibi, eski anarşist gelecek görüşünün sabit bir şekilde katı bir yönü vardı. Bu, sert, uzlaşmaz bir görüştü: Ya tamamen hükümete bir toplum ya da hiç. Daha az her şey reformizmle damgalanıyor ve mahkûm ediliyordu. Eski anarşistler hiçbir zaman bu amaca ulaşamadılar; dolayısıyla bugün bir o kadar anarşizmin lehine de olan parlak yenilgi siciline sahip oldular.

Bugün Batı'daki herhangi bir kişinin herhangi bir türde tekbiçimli bir toplum yaratmanın olanaklılığına ciddi ciddi inandığından kuşkuluyum ve Çinli komünistler gibi Rusların da böyle bir umudu terk etmekte çok hızlı davrandıklarını sanıyorum. Paradoksal bir şekilde, nükleer yıkım tehdidi nedeniyle artık sonlu bir şekilde düşünemiyoruz. Geleceğin önü açık, yanı açık ve ileriye görebildiğimiz ölçüde birçok felsefeyi, birçok kurumsal modeli, birçok yaklaşım farklılıklarını kucaklayacak çoğulcu toplumsal değişiklikler içinde yer alma eğilimindeyiz.

Başka bir deyişle anarşistler hiçbir zaman kendi dünyalarını yaratmayacaklar; hayal ettikleri özgür toplum, William Morris'in *Hiçbir yer'den Haberler*'de çizdiği pastoral ve estetik liberter toplum kadar hoş ve uzak bir mit. Modern dünyanın maddi ve toplumsal karmaşıklığı açık bir şekilde bu tür basitlikçi çözümleri imkânsız hale getiriyor. Ama bu, liberter geleneğin içinde ortaya çıkan düşüncelerin -anarşist bir ütopya bağlamı dışında- gerçek dünyayla ilgisiz olduğu anlamına gelmiyor. Tam tersine tek tek ele alındıklarında güncel sorunlarla inanılmaz ilgililer. Aynı zamanda, ancak anarşist düşüncenin pozitif ve yapıcı yönlerine saygı duyanlar bir dizi radikal kabulü yapmaya istekli olurlarsa yararlı olabilirler.

Örneğin klasik anarşistler, liberter toplumun yaratılması için otoriter toplumun önceden yıkılması gerektiğine inanıyorlardı. Ama son yetmiş yılın tarihi -Rus Devrimi'nden beri- otoriter bir devletin devrimçi yıkımının, daha verimli bir şekilde zora dayanan bir toplumun yaratılmasıyla sonuçlanmasının muhtemel olduğunu gösteriyor. Aslında bir toplu-

mun özgürleşmesi evrimci bir süreçtir, kıyamete benzer bir süreç değil ve ancak parça parça değişimler için fırsatları kararlı bir şekilde değerlendirerek ulaşılabilecek bir durumdur. Bazı kısıtlamalar, öngörülebilecek herhangi bir gelecek toplumda açık bir şekilde gerekli olduğuna göre, bu değişikliklere tüm yasalar reddedilerek değil, otoriter ve bürokratik önlemlerin açık bir şekilde başarısız oldukları ya da aşırı genişledikleri alanlar araştırılarak, liberter ademi merkeziyetçilik, gönüllülük ve kararlara doğrudan katılım kavramlarına pratik ifade ve uygulama alanı sağlamaya yönelik çabalara girilerek ulaşılabilir. Böyle bir kabul, temel liberter öğretilerde hâlâ belli bir erdem bulanların, anarşizmin müdafilerinin hep ileri sürdüklerinin tersine hiçbir zaman gerçekten politika dışı olmadığını kabul etmelerinin zamanı geldiğini belirtir. Böyle bir kabul, liberter inançları savunuların, değişebilir olduğu açık olan mevcut bir politik çerçeve içinde gerekli olduğunu düşündükleri toplumsal değişikliklerin tohumlarını serpmekte kendilerini özgür hissetmelerini sağlar. Ve aslında, 1960'larda ve '70'lerin başlarında esas itibarıyla liberter olan birçok değişiklik olmuştur. Genel bir düzeyde cinsel ve sanatsal özgürlükler genişlemiş, kadınların ve birçok azınlığın durumunda düzelmeler olmuştur. Daha yerel ve bölgesel bir düzeyde, sıradan yurttaşların inisiyatifleri ve katılımcı eylemleriyle belediye, eğitim ve çevre alanlarında ilerlemeler gerçekleşmiştir. 1980'lerin daha gerici atmosferinde bile bu radikal dönemin birçok kazanımı yitirilmeden korunmuştur; örneğin artık kadınların, eşcinsellerin ya da Siyahların durumunu 1950'lerdeki durumuna getirecek ya da *Lady Chatterley'in Aşığı'nı* (Lady Chatterley's Lover) yine mahkeme önüne çıkaracak bir gerilemeyi düşünmek imkânsızdır.

Kanımcı, tarihsel anarşistlerin savunduklarından daha varoluşsal bir insan doğasının kabul edilmesi gerekiyor. Doğal olarak iyi olmasalar bile tüm insanların doğal olarak toplumsal olduğu varsayımı, ideal koşulları veri kabul ediyordu. Psikik yaralarını iyileştirecek yeterlilik ve zaman ve

rildiğinde insanlar belki de mükemmel bir toplumsallıkla hareket etmeye başlayacaklardır. Ama bu yine, öngörülebilir koşullarda gerçekleşmesi imkânsız Ütopyacı bir görüştür. İnsanların çoğunun sorumluluğa, kötümserlerin varsayıdıklarından muhtemelen daha yatkın oldukları ve bazılarının, iyimserlerin kabul etmeye razı olduklarından daha kronik bir şekilde anti-sosyal oldukları bir bugünde yaşıyoruz; bu, olduğu gibi tanımlamak imkânsız olsa bile, deneyim yoluyla bildiğimiz tek insan doğasıdır ve bu doğa insanların islah olunabilir olduklarını ama -bir zamanlar Godwin'in düşünür görüldüğü gibi- tamamen mükemmelleştirilebilir olmadıklarını ortaya koymaktadır. Kusurluluk olasılığını kabul etmeli ve anti-sosyalliği başkalarının yaşamlarına tecavüz ettiği noktada sınırlamalıyız. Amacımız, şu anda olmadıkları haliyle insanlar için varsayımsal bir tam özgürlük hayal etmek yerine, oldukları haliyle insanlar için mümkün olduğu kadar çok özgürlük sağlamak olmalıdır.

Eminim ki klasik anarşistler söylediklerimin artık anarşizmi olmadığından şikayet edeceklerdir. Ama bu, anarşist düşünürlerin, benimsedikleri taktikler nedeniyle geçmişte genellikle göz ardı edilen yapıcı anlayışlarını, sonunda toplumunuzun biçimlendirilmesinde olumlu ve yararlı bir etkilerinin olabileceği bir bağlama yerleştirmeye girişimidir. Ve Colin Ward, Paul Goodman ve Murray Bookchin gibi en özgün yeni anarşist yazarların tezlerine yakındır.

Anarchy'nin editörlüğünü parlak bir şekilde yapan Colin Ward *Eylemde Anarşi*'de (Anarchy in Action) gerçekleşmesi imkânsız düşe yönelik anarşizmin, toplumun özgürleştirilmesine başlayabilmemiz için temel toplumsal değişiklikleri beklememiz gerektiği şeklindeki tezin etkili bir eleştirisini geliştirir. Ward bunun, varolan toplum ile liberter bir geleceği yanlış bir şekilde bir karşıtlık içine yerleştirmekten kaynaklandığını ileri sürer. Aslında Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşmaya ilişkin tezlerini ve Proudhon'un federalizme ilişkin tezlerini bugünkü haliyle topluma uygulayarak gösterdiği gibi, kurumlarımızın çoğu gönüllü kooperasyondan

kaynaklanmış ve bu ilke korunduğu zaman en etkili şekilde işlemeye devam etmektedirler. Aslında, popüler inisiyatiflerin cesaretini kırarak ve onları yok ederek, insanların kendileri için bir şeyler yapmalarına izin vermek yerine onlar için bir şeyler yaparak toplumu yoksullaştıran otoriter yapılar altında gizlense bile, özgür kooperasyon ögesi yaşamın her alanına nüfuz etmektedir. "Kendin yap" aslında anarşist eylemin özüdür ve eğitimde, işyerinde, ailede, her düzeyde ne kadar çok insan onu uygularsa, kısıtlayıcı yapılar o kadar etkisizleşecek ve bağımlılığın yerini o ölçüde bireysel ve kolektif özgüven alacaktır. Ward, Alman anarşisti ve Martin Buber'in arkadaşı Gustav Landauer'den "derin ve basit" bir ifade olarak adlandırdığı bir alıntı yapıyor: "Devlet bir devrimle yıkılabilecek bir şey değildir, bir durumdur, insanlar arasındaki belli bir ilişkidir, bir insan davranışı tarzıdır; onu başka ilişkiler akdederek, farklı bir şekilde davranarak yıkarız." Biz alternatif bir toplumu inşa ettikçe ve güçlendirdikçe, devlet zayıflar. Yapılabilecek şeylere bir örnek, ayrıntılı bir örgütlenme olmadan, son yıllarda kapitalist ülkelerde olduğu gibi komünist ülkelerde de gelişen ve devleti vergilerden ve diğer kazançlardan mahrum bırakan mübadele ekonomisidir; daha yapıcı uygulamalara sokulduğunda, aynı tür popüler inisiyatif hükümetlerin elinden alınıp kooperatif bir şekilde hareket eden insanların ellerine verilen toplumsal eylem alanını radikal bir şekilde genişletebilir.

Benzer bir tutum, *Zorunlu Taraflı Eğitim* (Compulsory Miseducation) ve *Halk veya Kişi İçin: Desantralizasyon ve Karıştırılmış Sistem* (People or Personnel: Decentralizing and the Mixed System) dahil olmak üzere Paul Goodman'ın birçok kitabına esin kaynağı olmuştur. Goodman gerçek anarşizmdeki muhafazakâr öğeyi vurgulamıştır. Anarşizmin esas olarak yıkıcı bir gelenek olmadığını ileri sürmüştür. Aslında anarşizm devletin yok etmeye koyulduğu olumlu toplumsal öğeleri korumaya ve genişletmeye çalışıyordu. Goodman, John Henry Newman'ın "Tek bir adım benim için yeterli!" cümlesini şiar edindiği zaman Gandhi'nin savunduğu-

na benzer pragmatik, parça parça bir yaklaşımı benimsedi. Goodman bir toplumun doğallığını azaltan değişikliğe karşı direncin (bu muhafazakâr eylemdir) ve toplumu daha özgür kılan değişiklikleri sağlamanın (bu radikal bir eylemdir) anarşizmin doğasında olduğunu ileri sürüyordu. En otoriter toplumda bile insanların büyük ölçüde anarşist ilkelerle yaşadıklarını ve basitleştirme yönündeki küçük adımların sık sık özgürlüğün alanını olağanüstü genişlettiğini ileri sürdü. Anarşizm süreci, diyordu;

her zaman bir sonraki durumla sürekli olarak başa çıkmaktır; serbest girişimin ücret köleliğine ve tekelleri kapitalizme dönüşmesi ya da bağımsız yargının mahkemelerin, polislerin ve avukatların tekeli haline alması, özgür eğitimin Okul Sistemlerine dönüşmesi gibi önceki özgürlüklerin yitirilmemesi ve tersine dönmemesine dikkat etmektir.

Goodman'ın gerçekçi değerlendirmesi, öngörülebilir bir gelecekte bekleyebileceğimiz en iyi şeyin son derece çoğulcu bir toplum olduğu şeklindeydi.

Goodman daha çok eğitime önem veriyordu. Murray Bookchin *Kıtlık Sonrası Anarşizm*'de (Post-Scarcity Anarchism) ve *Ekolojik Topluma Doğru*'da (Towards an Ecological Society) anarşizmin amaçlarını çevrecilerin amaçlarına bağlar ve alternatif bir teknolojiyi savunur. Esas itibarıyla, Colin Ward'un, Kropotkin'in *Karşılıklı Yardımlaşma*'sındaki görüşlerini modern bir bağlamda geliştirdiği gibi, Bookchin, nadiren itiraf ederek, Kropotkin'in sınai ademi merkeziyetçilikten, kent ve kır yaşamının uyumlulaştırılmasından, çalışma ve eğitimin bütünleştirilmesinden söz ettiği *Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler*'deki görüşlerini geliştirir. Bookchin'in kitapları, Kropotkin'in döneminden bu yana teknolojik ilerlemenin artık merkeziyetçi sanayiye bağımlı olmayan ve dolayısıyla ekonomik bir düzeyde daha özgür bir topluma götürecek dönüşümlere başlayabilecek bir toplumu ne ölçüde olanaklı kıldığını göstermeleri açısından özellikle yararlıdır.

Bu tür kitaplar anarşistlerin bugün politik meseleleri de

toplumsal meseleleri de geçmişte olduğundan daha açık ve daha çoğulcu bir şekilde düşündüklerini göstermektedir. Ve bu, liberter gelenek içinden çıkan düşüncelerin anarşist bir ütopyanın değil, ama teknolojik değişimin özgürleştirici olanaklarından tamamen yararlanan bir toplumun biçimlendirilmesinde hayati bir rol oynamasını olanaklı kılmaktadır. Ama bu ancak, liberterler, Paul Goodman'ın hayran oluncak bir şekilde yaptığı gibi, toplumsal eleştirilerini ve reform önerilerini idealleştirilmiş bir gelecekle değil, somut ve hızla değişen bugünle ilişkili kılmaya istekli olurlarsa gerçekleşebilir. Anarşizm, gerçek önemini anarşist şair Herbert Read'ın 1968'deki ölümünden hemen önce tamamladığı kitabı *Dürüstlük Kültü*'nde (The Cult of Sincerity) yaşamını ve uygunluğunu -ve aynı zamanda anarşizmin uygunluğunu- araştırdığı zaman ortaya koyduğu, esinleyici bir güç, harekete geçirici bir görüş olarak gücünü bu şekilde koruyabilir.

Kültür tarihi anlayışım, ideal toplumun uzaklaşan bir ufuktaki bir nokta olduğuna beni ikna etti. Sürekli olarak ona doğru gidiyoruz ama asla ona ulaşamıyoruz. Bununla birlikte doğrudan mücadeleye tutkuyla girişmeliyiz.

Bu kitap anarşizm üzerine bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Woodcock, anarşizmi Düşünce ve Hareket olarak iki döneme ayırır. Anarşist düşüncenin soyağacını, 1793'te yayımlanan "Politik Adalet" adlı kitabıyla Godwin'den başlatarak Stirner, Proudhon, Bakunin, Kropotkin ve Tolstoy gibi anarşist düşünürleri eserleriyle birlikte tanıtır.

Bunlar hep bir ağızdan, otoritenin en önemli varlık kurumu olan devlet hakkında bize şunu söylerler:

"Devlet geliştiği ölçüde insanın iç dünyasının bir ikâmesine dönüşür. Liberal devlet en uç demokrasi biçimine ulaşırsa ve herkes devletin bir görevlisi, kendi kendinin polisi haline gelirse, devlet sonunda insanın içindeki canlı ruhu da yok etmiş olacaktır. Yanlıklık, devletin şu ya da bu biçiminde değil, bir düşünce, bir ilke olarak devletin kendisindedir; belirli bir devlet biçiminin iyiliği ya da kötülüğüyle değil, devletin kendisinin yanlılığıyla uğraşmamız gerekir."

Bakunin'in çalışmalarıyla büyüyerek yayılan anarşist hareketi her ülkede tek tek ele alarak inceleyen Woodcock, bu tarihi, çeşitli ülkelerden gelen üç binden fazla kişinin katıldığı 1984 Venedik Kongresi'ne kadar izler.

Türkiye'de bugüne kadar gereken ilgiyi bulamadığı için kendi kaynağından bilinmeyen anarşizm, hep karşıtlarının gözüyle tarif edildi. Şimdi bu çalışmayla okur, anarşizmi kendi kaleminden okuma şansına sahip olacak. Hem de şiddet karşıtı anarşist Woodcock'ın acımasız eleştireliliğiyle...